

ГЕНРИК СЕНКЕВИЧ

ХРЕСТОНОСЦІ

ГЕНРИК СЕНКЕВИЧ

ХРЕСТОНОСЦІ

Роман

Переклад
з польської
С. КОВГАНЮКА

ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
Київ—1965

И (Пол)
СЗІ

Перекладено за виданням:
Henryk Sienkiewicz, Krzyżacy.
Państwowy Instytut Wydawniczy.
Warszawa, 1955.

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА ім. ФРУНЗЕ

Тинці, в корчмі «Під Лютим Туром», що належала абатству, сиділо кілька чоловік і слухало розповідь бувалого воїна, який прибув з далеких країв і розказував їм про пригоди, що їх зазнав на війні та в мандрах.

Був той чоловік бородатий, у розквіті сил, плечистий, майже велетень, але змарнілий; волосся мав зібране під понтлик — внизану бісером сітку; на ньому блищав шкіряний кубрак з пругами, витисненими панцером, поверх кубрака — пас, весь з мідних клямр; за пасом — ніж у рогових піхвах, а при боці — короткий дорожній меч.

Коло нього за столом сидів юнак з довгим волоссям і веселим поглядом, мабуть, його товариш або, може, зброєносець, бо одягнений був також по-дорожньому — в такий самий шкіряний кубрак з вм'ятинами від панцера. Решту товариства становили двоє землян¹ з-під Кракова та троє городян у червоних складаних шапках, тонкі верхи яких звисали набік аж до ліктів.

Хазяїн — німець, у блідо-жовтому ковпаку з зубчатою облямівкою внизу, наливав їм з коновки в череп'яні кухлі міцне пиво і з цікавістю слухав воєнних пригод.

Але ще з більшою цікавістю слухали городяни. В ті часи ненависть, що панувала за Локетка між городянами й рицарями-землянами, вже значно пригасла, і городяни почували себе набагато вільніше, ніж у пізніші століття. Тоді ще цїнили їхню готовність *ad concessionem pecuniarum*². Тому не раз можна було бачити, як купці пили в корчмах запанібрата з шляхтою. Їх приймали навіть охоче, бо вони були грошовиті і звичайно платили за гербоносців.

Отож вони сиділи й тепер та розмовляли, часом підморгуючи господареві, щоб налив у кухлі.

¹ Землевласників.

² Викладати гроші (лат.).

— Значить, шляхетний рицарю, ви чимало світу побачили? — сказав один з купців.

— Небагато з тих, що оце зараз з'їжджаються з усіх країв до Кракова, бачили стільки, — відповів прибулий рицар.

— А з'їдеться їх немало, — вів далі городянин. — Велике то свято й велике щастя для королівства! Кажуть, і то таки правда, що король звелів заслати ложе королеви шитою перлами парчею і поставити над ним такий самий балдахін. Грища будуть та турніри, яких ще світ не бачив.

— Куме Гамроте¹, не перебивайте рицаря, — мовив другий купець.

— Я не перебиваю, куме Ейєртретере¹, тільки думаю собі, що й йому не завадить знати, що люди говорять, бо й сам він, певне, до Кракова іде. Сьогодні ми вже до міста не встигнемо, — позамикають брами, а ті гади, що в смітті заводяться, однак не дадуть спати, тож маємо час на все.

— А ви на одне слово відповідаєте двадцятьма. Старієте, куме Гамроте!

— Проте сувій вологого сукна ще вдержу під пахвою.

— Мабуть, такого, що світиться, як сито.

Але дальшу суперечку перебив подорожній воїн, промовивши:

— Певне, що спинюся в Кракові, бо чув про турніри і радий буду спробувати в них своєї сили, та й мій небіж також, бо хоч він ще молодий та безвусий, проте не один панцер уже бачив на землі.

Гості глянули на юнака, який весело посміхнувся і, відгорнувши волосся за вуха, підніс до губів кухоль з пивом.

Тим часом старий додав:

— Власне, хоч би ми й хотіли повернутись, то нема куди.

— Як так? — спитав один з шляхтичів. — Звідкіля ж ви і як вас звати?

— Мене звуть Мацьком з Богданця, а цей хлопчина, син мого рідного брата, зветься Збишко. Герб наш — Тупа Підкова, а бойовий клич — Гради!

— А де ж той ваш Богданець?

¹ Тодішні прізвища, власне — прізвиська. (Прим. автора).

— Еге! Краще питайте, пане-брате, де він був, бо його вже нема. Ще під час війни Гжималітів з Наленчами спалили наш Богданець дотла, так що лишився тільки старий будинок, все чисто пограбували, а слуги порозбігались. Зосталася сама гола земля, бо й кметі¹, що жили по сусідству, повтікали далі в ліси. Відбудувалися ми з братом, батьком оцього підлітка, але наступного року все забрала вода. Потім брат помер, і я залишився сам з сиротою. Думав тоді: не всиджу! Бо саме подейкували про війну і про те, що Ясько з Олесниці, якого король Владислав послав до Вільни після Миколая з Москожова, набирає в Польщі рицарів. Був у мене один знайомий, достойний абат, родич наш, Янко з Тульчі; залишив я йому в заставу землю, а за одержані гроші купив сяку-таку зброю, коней — спорядився, як воно годиться, на війну; хлопцеві тоді було дванадцять років, посадив я його на лошака і гайда до Яська з Олесниці.

— З підлітком?

— Тоді він не був навіть підлітком, але силу мав ще змалечку. Коли йому було дванадцять років, обіпре, було, самостріл об землю, притисне животом і так корбою закрутить, що жодний англієць, яких ми бачили під Вільною, краще не натягне.

— Такий був дужий?

— Шолом за мною носив, а як минуло йому тринадцять років, то й щит.

— Видно, війни вам там не бракувало.

— Все через Вітольда. Сидів князь у хрестоносців, і вони щороку чинили наскоки на Литву, під Вільну. Йшов з ними всілякий народ: німці, французи, англійці — найкращі в світі лучники, чехи, швейцарці й бургундці. Вирубували ліси, будували замки по дорозі і, зрештою, страшно Литву вогнем і мечем сплюндрували, так що люд, який ту землю заселяє, хотів її вже залишати й шукати іншої, хоч би й на краю світу, хоч би й серед дітей Беліала², аби тільки якнайдалі від німців.

— Чутка була й тут, ніби всі литвини хотіли вийти з дітьми й жінками геть, та ми тому не вірили.

¹ Селяни.

² Символа зла. Слово запозичене з арамейської мови.

— А я те сам бачив. Ого! Якби не Миколай з Москожова, не Ясько з Олесниці та, не буду хвалитись, коли б і не ми, не було б уже Вільни.

— Знаємо. Замок відборонили.

— А таки відборонили. Слухайте ж добре, що я вам казатиму, бо чоловік я служилий і в війні дещо тямлю. Ще старі люди казали: «Заядла Литва»,— а воно й правда! Добре вони б'ються, та тільки не їм з рицарями в полі змагатися. Коли німецькі коні загрузнуть у багнах, або коли густий ліс — тоді інша річ.

— Німці добрі рицарі! — загукали городяни.

— Вони стіною один при одному стоять так залізною бронєю вкриті, що ледве очі псявірі крізь забрало видно. І йдуть вони лавою. Вдарить, бувало, Литва та й розсиплеться, як пісок, а не розсиплеться, то німці її трупом положать і потопчуть. Та не самі між ними німці, бо скільки є народів на світі, всі у хрестоносців служать. І хоробрі вони! Інколи нахилиться наперед рицар, списа поперед себе наставить і сам-один, не дожидаючи битви, нападає на ціле військо, як той яструб на зграю птахів.

— Христе боже! — вигукнув Гамрот.— Хто ж із них найліпший?

— Як до чого. До самостріла найліпший англієць, він стрілою панцер навиліт прошиває, а голуба за сто кроків влучить. Чехи страшно сокирами рубають. До дворучного меча нема над німця. Швейцарець спритно залізним келепом шоломи товче, але найліпші з рицарів ті, котрі з французької землі походять. Він буде битись на коні й піший, а до того ж наговорить таких войовничих слів, що й не второпаєш, бо то така мова, наче олов'яними мисками торохтять, хоч люди вони й побожні. Докоряли вони нам через німців, нібито ми поган та сарацінів від хрещення боронимо, і зобов'язалися довести це на рицарському герці. І має такий суд божий відбутися між чотирма їхніми та чотирма нашими рицарями, а зустріч призначена при дворі Вацлава, короля римського і чеського¹.

При цьому землян і купців пойняла така цікавість, що вони аж повитягали шиї над кухлями в бік Мацька з Богданця і давай питати:

— А з наших хто буде? Кажіть швидше!

Мацько підніс кухню до губів, надпив і сказав:

¹ Історичний факт. (Прим. автора).

— Не бійтеся за них! Буде кастелян Добжинський Ян з Влошови, Миколай з Вашмунтова, Ясько із Здакова і Ярош з Чехова: всі рицарі на славу і хлопці гей які! Битися на списах, мечах чи сокирах — їм не новина. Буде людям на що подивитись і що послухати, бо, кажу ж, французові ногою на горло наступиш, а він і далі промовлятиме рицарські слова. Присягаюсь богом і святим хрестом, що вони програють, а наші поб'ють.

— Буде слава, аби тільки господь допоміг,— сказав один шляхтич.

— І святий Станіслав! — додав другий.

Потім звернувся до Мацька й почав розпитувати далі:

— Ну, розкажіть ж! Вихваляли ви німців та інших рицарів, що хоробрі та легко Литву розбили. А з вами хіба їм не важче було? Невже так само сміливо й на вас ішли? Як же бог милував? Вихваляйте наших!

Але Мацько з Богданця, видно, не був хвалько, бо відповів скромно:

— Котрі тільки-но з чужих країв прибули, ті сміливо на нас кидались, але, спробувавши раз та другий, вже були не такі завзяті. Бо наш народ стійкий, і за ту стійкість нам часто дорікали: «Гордуєте смертю,— кажуть,— а сарацинам помагаєте, через те бог вас покарає!» А в нас завзяття ще більше росло, бо то ж неправда! Король з королевою Литву охрестили, і кожен там Ісуса Христа визнає, хоч не кожен уміє. Адже відомо, що й наш милостивий король, коли в кафедральному соборі в Плоцьку ідола на землю скинули, наказав йому недогарка поставити, так що ксьондзам довелося йому розтлумачити, що так робити негоже. А що ж посполитий чоловік? Не один так собі міркує: «Звелів князь охреститись — я охрестився, звелів Христу поклони бити — б'ю, але чого ж я маю старим поганським ідолам крихти сиру шкодувати, чи печеної ріпи їм не кинути, або піни з пива не злити? Як не зроблю цього, то мої коні поздыхають, корови запаршивіють, молоко кров'ю візьметься, або в жнива трапиться якась шкода». І багато з них так і роблять, через що їх і запідозрюють. Але вони роблять так через несвідомість та через те, що бояться ідолів. Було тим ідолам колись добре. Мали вони свої гаї, великі будівлі-нуми та коні для їзди і десятину брали. А тепер гаї повирубунані, їсти нема чого, по містах дзвони дзвонять, отож уся та нечиста сила позашивалась

у найгустіші бори та з нудьги там і виє. Піде литвин у ліс, а там у сосняку то один, то другий його за кожух сіпає і каже: «Дай!» Декотрі дають, але є й сміливі хлопці — нічого не дають і ще й ідолів тих хапають. Насипав один пряженого гороху в воловий міхур, то в нього одразу тринадцять чортів увізло. А він заткнув їх горобиним кілочком та й приніс у Вільну на продаж францисканським ксьондзам, і вони охоче дали йому двадцять скойців, аби ворогів імені Христового знищити. Я сам бачив того міхура. Від нього тхнуло таким огидним смородом, що людям здалека крутило в носі — таке ото діється тій нечистій силі від свяченої води...

— А хто лічив, що їх було тринадцять? — розсудливо спитав купець Гамрот.

— Литвин лічив, котрий бачив, як вони влазили в міхур. Що вони там, можна було догадатись тільки з того смороду, а кілочка ніхто не наважився одіткнути.

— Що диво, то диво! — вигукнув один із шляхтичів.

— Надивився я всякого дива немало. Треба сказати, що литвини — люди хороші, тільки все у них якесь особливе. Кудлаті вони всі, хіба якийсь там князь волосся причісує; печеною ріпою харчуються, над усяке їдло вони її вважають, бо кажуть, що від неї мужності людині прибуває. В нумах своїх разом з худобою та вужами живуть; їдять і п'ють без ніякої міри. Заміжніх жінок за ніщо мають, але дівок вельми шанують і велику силу за ними визнають: нехай тільки дівка натре сушеним зозулинцем живота, і кольки перестають мучити людину.

— Не шкода й кольки дістати, коли дівчина гожа! — гукнув кум Ейєртретер.

— Про це спитайте Збишка, — відповів Мацько з Богданця.

Збишко так зареготав, що аж лава під ним ходором заходила.

— Бувають гожі! — сказав він. — А хіба Рингалла не була гарна?

— Що ж то за Рингалла? Шльондра якась, чи що? Кажи!

— Як же це? Ви не чули про Рингаллу? — запитав Мацько.

— Не чули нічогісінько.

— Та це ж сестра князя Вітольда, дружина Генрика, мазовецького князя.

— Що ви балакаєте! Якого князя Генрика? Був один мазовецький князь, який так звався, плоцький єпископ, але ж помер.

— Отож він і є. Мав йому прийти з Рима дозвіл на звільнення від заборони брати шлюб; та смерть його раніш звільнила, бо, мабуть, не дуже його вчинок богові до вподоби був. Мене якраз послали з листом від Яська з Олесниці до князя Вітольда, коли від короля приїхав до Рітерсвердера князь Генрик, елект плоцький. Вітольдові на той час війна вже обридла, бо Вільни він не зміг здобути, а королю нашому обридли його рідні брати та їхня розпуста. Король тоді вже бачив, що Вітольд розумніший і промітніший за його братів, і послав до нього єпископа умовити, щоб він кидав хрестоносців та повертався в підданство, а за це його мали зробити владарем у Литві. Вітольд завжди був охочий до перемін і тому вислухав послів люб'язно. Були там і учти, й турніри. Елект охоче сідав на коня, хоч інші єпископи того й не похваляли, і в герцях показував свою рицарську силу. А мазовецькі князі зроду всі дужаки, бо відомо, що навіть дівчата з їхнього роду легко ламають підкови. Отож один раз вибив князь із сідла трьох рицарів, другий раз — п'ятох, а з наших — мене звалив, і під Збишком кінь під час сутички сів на задні ноги. А нагороди князь брав з рук прекрасної Рингалли, перед якою ставав навколішки при повній зброї. І так вони покохались, що на учтах його від неї клірики¹, які з ним приїхали, за рукава відтягали, а її гамував брат Вітольд. І от князь каже: «Сам собі дам дозвіл на шлюб, а папа мені його, коли не римський, то авін'йонський підтвердить, і шлюб зараз має бути, бо згорю!» Велика то була богозневага, та Вітольд не хотів противитись, щоб королівського посла не образити, — і шлюб відбувся. Потім усі вирушили до Суража, а далі до Слуцька, на великий жаль оцього Збишка, який, за німецьким звичаєм, княгиню Рингаллу обрав собі за пані серця й дав обітницю все життя служити їй...

— Еге ж, — раптом перебив Збишко. — Це правда! Але потім подейкували, ніби княгиня Рингалла, розміркувавши, що не гедиться їй бути за єпископом (бо він хоч і одружився, проте сану свого зложити не схотів) і що не може бог благословити таке подружжя, отруїла чоловіка.

¹ Учні католицької духовної семінарії.

Коли я почув про це, то попросив одного святобожного пустельника під Любліном звільнити мене від тої обітницї.

— Був він справді пустельник,— заперечив, сміючись, Мацько,— але чи був він святобожний, не знаю, бо ми його в п'ятницю в бору надибали, коли він кістки ведмежі сокирою трошив і мозок з них висмоктував, аж у горлі хрипіло.

— Але ж пустельник казав, що мозок — не м'ясо, до того ж, він виблагав собі на те дозвіл, бо після мозку дива всілякі уві сні бачить і на другий день до полудня пророкувати може.

— Авжеж, авжеж! — відповів Мацько.— А прекрасна Рингалла тепер удова і може тебе на службу покликати.

— Даремно б вона кликала, бо я собі іншу пані оберу, якій до смерті служитиму, а потім і дружину знайду.

— Спершу знайди рицарський пас.

— Овва! А хіба не буде турнірів після пологів королеви? Перед тим або після того король не одного рицарським пасом опереже. Я проти кого хочеш на герць стану. Не переміг би мене був і князь, якби мій кінь на задні ноги не сів.

— Будуть тут кращі за тебе.

На те земляни з-під Кракова почали гукати:

— Бійся бога! Та тут же перед королевою виступатимуть не такі, як ти, а найславетніші в світі рицарі. Будуть змагатися і Завіша з Гарбова, і Фарулей, і Добко з Олесниці, і Повала з Тачева, і Пашко Злодій з Біскупиць, і Ясько Нашан, і Абданк з Гури, і Анджей з Брохоціц, і Кристин з Острова, і Якуб з Кобилян!.. Куди тобі з ними силою мірятись, коли їх ні тут, ні при чеськім і ні при угорськім дворі ніхто перемогти не може. Що ти балакаєш, невже ти дужчий за них? Скільки тобі років?

— Вісімнадцятий,— відповів Збишко.

— Тоді тебе кожен між пальців роздавить.

— Побачимо.

Але Мацько сказав:

— Чув я, що король щедро обдаровує тих рицарів, котрі з литовської війни вертаються. Кажіть, хто тутешній: правда це?

— Йй-богу, правда! — відповів один із шляхтичів.— Відома в світі щедрість королівська, тільки добитись тепер до нього буде нелегко, бо в Кракові гостей аж кишить, а вони поприїжджали, щоб нашому королю на честь пологів

королеви шану скласти або вірність засвідчити. Має бути король угорський, буде, кажуть, і імператор римський, і різних князів та комесів, рицарів — як маку, і кожен з них має надію, що з порожніми руками від короля не одійде. Казали навіть, що сам папа Боніфацій приїде, який також прихильності й допомоги нашого короля проти свого ворога з Авінйона потребує. Отож у такому тлумі не легко буде до короля доступитись. Та коли вже чоловік доступиться та в ноги вклониться — того, хто заслужив, король щедро обдарує.

— То я і вклонюся, бо того заслужив, а як буде війна, то й знов піду. Щось там маємо із здобичі, щось князь Вітольд дав у нагороду, то й можна жити, тільки от літа вже мої не молоді, а на старість, коли сила з кості виходить, хотілося б людині мати свій затишний куточок.

— Гарно король зустрів тих, що з Литви під проводом Яська з Олесниці повернулись, і всі вони тепер живуть, як у бога за дверима.

— От бачите! А я ж з ними не повернувся,— далі воював. Бо мусите знати, що та королева згода з князем Вітольдом дорого коштувала німцям. Князь хитро виманив заложників, а потім і вдарив на німців. Замки поруйнував, попалив, рицарів побив, силу-силенну людей винищив. Хотіли німці мститись разом із Свідригайлом, який утік до них. Був знову великий похід. Сам магістр Конрад пішов у цей похід з багатьма людьми. Взяли в облогу Вільну, пробували з височенних веж руйнувати замки, пробували зрадою їх узяти, та нічого не вдіяли! А по дорозі назад стільки їх полягло, що й половини не зосталось. Виходили ми ще на бій проти Ульріха з Юнгінгена, магістрового брата, самбійського війта. Але війт так злякався князя, що з плачем утік. І відтоді, як він утік, запанував мир, і місто будується наново. Один преподобний чернець, який міг по розпеченому залізу босий ходити, пророкував, що від цього часу, поки світа-сонця, Вільна збройного німця під своїми мурами не побачить. Але якщо так буде, то чий ж то руки зробили?

Сказавши це, Мацько з Богданця простягнув поперед себе руки — широкі й надзвичайно могутні. Декотрі з гостей почали кивати головами й підтверджувати:

— Так, так! Правду він каже! Так!

Але дальша розмова була перервана голосним гомоном, що залунав крізь вікна, з яких були вийняті затягнені

міхуром рами, бо ніч зайшла тепла й тиха. Здалека чути було бряжчання, людські голоси, пирхання коней і співи. Присутні в корчмі здивувались, бо час уже був пізній і місяць високо підбився в небі. Господар-німець вибіг на подвір'я, і не встигли гості вихилити до дна останні кухлі, як він квапливо повернувся й заукав:

— Двір якийсь їде!

За хвилину в дверях з'явився слуга в блакитному кубраку та складаній червоній шапці. Спинився, оглянув присутніх і, побачивши господаря, сказав:

— Витерти столи та світла більше засвітити: княгиня Ганна Данута на відпочинок тут стане.

Сказавши це, він вийшов. У корчмі зчинилась метушня: господар почав гукати на челядь, а гості здивовано поглядали один на одного.

— Княгиня Ганна Данута,— сказав один з городян,— це ж Кейстугівна, дружина Януша Мазовецького. Вона вже два тижні як у Кракові, тільки виїжджала в Затор відвідати князя Вацлава, а тепер оце, мабуть, повертається.

— Куме Гамроте,— сказав другий городянин,— ходімо на сіно в стодолу: зависока то для нас компанія.

— Що вночі їдуть, то мені не дивно,— озвався Мацько,— бо вдень спека, але чому вони заїжджають до корчми, коли тут недалечко монастир?

Потім звернувся до Збишка:

— Рідна сестра красуні Рингалли, розумієш?

А Збишко відповів:

— І мазовецьких панянок багато з нею має бути, ого!

II

Тим часом у дверях з'явилась княгиня — пані середніх літ, з усміхненим обличчям, вбрана в червоний плац і зелену вузьку сукню, підперезану золотим поясом, низько застебнутим великою пряжкою. За нею йшли придворні панни, декотрі дорослі вже, декотрі ще підлітки, в рожевих і лілових віночках на головах, більшість з лютнями в руках. Були й такі, що несли цілі жмути свіжих квітів, видно, набзираних по дорозі. В кімнату набилось повно людей,—

за паннами з'явилося ще кілька придворних та юних слуг. Увійшли всі бадьорі, з веселими обличчями, голосно розмовляючи або приспівуючи, немов сп'янілі від погожої ночі та ясного місячного світла. Поміж придворними було два піснярі — один з лютнею, другий з гусями при поясі. Одна з дівчат, ще молоденька, може, дванадцятилітня, несла за княгинею невеличку лютню, прикрашену мідними цвяшками.

— Слава Ісусу Христу! — привіталась княгиня, ставши серед кімнати.

— На віки вічні, амінь! — відповіли присутні, низько кланяючись.

— А де господар?

Німець, почувши, що його кличуть, вийшов наперед і, за німецьким звичаєм, став навколішки.

— Ми тут зупинимось відпочити та підживитись,— сказала княгиня.— Швиденько приготуй усе, бо ми голодні.

Городяни на той час уже вийшли, а тепер і два місцеві шляхтичі та Мацько з Богданця і молодий Збишко вдруге вклонились і хотіли було вийти, щоб не заважати дворові.

Але княгиня затримала їх.

— Ви, шляхтичі, нам не заважатимете! Познайомтеся з придворними. Звідки вас бог провадить?

Вони одразу почали називати один одному свої імена, герби, бойові кличі та села, по яких писалися. Княгиня, почувши від Мацька, звідки він повертається, ляснула в долоні і сказала:

— Оце пощастило! Розкажіть же про Вільну, про мого брата й сестру. Чи приїде князь Вітольд до королеви на родини й хрестини?

— Хотів би, та не знаю, чи зможе; через те він заздалегідь послав з ксьондзами та боярами в подарунок королеві срібну колиску. А при тій колісці й ми ось з небожем приїхали, оберігали її в дорозі.

— То колиска тут? Хотіла б її побачити. І вся срібна?

— Вся срібна, але її тут нема. Повезли її до Кракова.

— А що ж ви в Тинці робите?

— Ми тут заїхали до монастирського прокуратора, нашого родича, щоб віддати на схов достойним ченцям те, що здобули на війні та що нам подарував князь.

— То бог вам допоміг. А добра здобич? Але розкажіть, чому ж брат не певний, що приїде?

— Бо в похід на татар готується.

— Я це знаю, тільки мене турбує, що королева не провіщає тому походові щасливого кінця, а що вона провістить, те завжди здійснюється.

Мацько посміхнувся.

— Королева наша благочестива, нічого не скажеш, але з князем Вігольдом поїде багато наших рицарів, хоробрих воїнів, проти яких ніхто не встоїть.

— А ви не поїдете?

— Мене послали з колискою, а до того ж, я п'ять років не знімав з себе зброї,— відповів Мацько, показуючи на борозни, витиснені на лосиному кубраку панцером.— Але як тільки відпочину — піду, а коли б сам не пішов, то віддав би свого небожа, оцього Збишка, панові Спиткові з Мельштина, під проводом якого підуть усі наші рицарі.

Княгиня Данута глянула на струнку постать Збишка, але дальшу розмову перебив чернець, що прибув з монастиря. Він привітав княгиню й почав їй шанобливо дорікати, що вона не прислала гінця повідомити про своє прибуття і спинилася не в монастирі, а в звичайній корчмі, не гідній її звання. В монастирі не бракує домів та всяких будівель, в яких навіть проста людина може знайти притулок, а що ж казати про людей високих, особливо про дружину князя, предки й родичі якого зробили стільки добра для абатства.

Але княгиня весело відповіла:

— Ми спинились тут лише перепочити, а вранці нам треба до Кракова. Виспались ми вдень і їдемо вночі холодком; вже півні проспівали, і я не хотіла преподобних ченців будити, особливо з такою компанією, яка думає більше про танці та співи, ніж про відпочинок.

Але монах усе наполягав, і княгиня додала:

— Ні. Ми вже залишимося тут. Нам тут час за світськими піснями швидко мине, але вранці на утреню прийдемо до костюлу, щоб з богом день почати.

— Буде відправлена меса за успіхи милостивого князя й милостивої княгині,— сказав чернець.

— Князь, мій чоловік, приїде десь днів за чотири або п'ять.

— Господь милосердний може і здалека щастя послати, а тим часом нехай нам, убогим, дозволено буде хоч вина з монастиря принести.

— Ми з радістю віддячимо,— сказала княгиня.

А коли чернець вийшов, почала гукати:

— Гей, Данусю! Данусю! Стань-но на ослін та звесели нам серце тією піснею, що в Заторі співала.

Почувши ці слова, придворні швиденько поставили серед кімнати ослона. Піснярі сіли по його краях, а між ними всередині стала та дівчинка, котра несла за княгиною прикрашену мідними гвіздками лютню. На дівчинці була блакитна сукня, на ногах червоні гостроносі черевички, на голові вінок, а волосся було розпущене по плечах. Тут, на ослоні, вона здавалася малою дитиною, але прекрасною, немов фігурка з костюлу або з Христових ясел. Видно, їй не раз уже доводилось співати княгині, бо на обличчі її не помітно було ніякого збентеження.

— Давай, Данусю! Давай! — просили придворні панни.

Вона взяла поперед себе лютню, підняла вгору голову, як пташка, що має співати, і, приплющивши оченята, почала срібним голоском:

Коли б я, як пташка,
Літати уміла,
Я б у Шльонськ до Яська
Зараз полетіла!

Піснярі завтурували їй, один на гусях, а другий на великій лютні; княгиня, що над усе любила світські пісні, закивала головою на обидва боки, а дівчинка співала далі таким дзвінким, тоненьким дитячим і свіжим голоском, немов пташка в лісі навесні:

Прилетіла б, сіла
У Шльонську на тину:
«Привітай же, Яську,
Вбогу сиротину».

Піснярі знов завтурували. Молодий Збишко з Богданця, який з дитинства звик до війни та її суворих картин і ніколи в житті нічого подібного не бачив, торкнув за плече мазура, що стояв поруч нього, і запитав:

— Хто вона така?

— То дівчинка з двору княгині. Чимало є у нас піснярів, що розважають двір, але з неї — найкращий піснярик, і княгиня нічиїх пісень так охоче не слухає.

— Воно й не дивно. Мені здається, що вона — справжній ангел, і я не можу одвести від неї очей. Як вона зветься?

— А ти хіба не чув? Дануся. Батько її — Юранд із Спихова, можновладний і хоробрий комес, один з передко-роговних.

— Леле! Такої другої ще не було на світі!

— Отож і люблять її всі за співи та за вроду.

— А хто її рицар?

— Та вона ж іще дитина.

Дануся знову заспівала, і розмова урвалась. Збишко дивився збоку на її світле волосся, на підняту голову, на примружені оченята і на всю її постать, осяяну блиском воскових свічок та місячним промінням, що лилось крізь відчинені вікна, і все більше дивувався. Йому здавалося, що він уже її десь бачив, але не пам'ятав — чи уві сні, чи в Кракові на шибці в костьолі.

І знов торкнувши за плече придворного, стиха запитав:

— То вона з вашого двору?

— Мати її приїхала з Литви з княгинею Ганною Данутою, яка віддала її заміж за графа Юранда із Спихова. То була красуня знатного роду. Княгиня любила її над усіх інших панянок, а вона — княгиню. Через те й дочку назвала її ім'ям — Ганна Данута. Але п'ять років тому, коли німці під Злоторією напали на наш двір, мати вмерла зо страху. Відтоді княгиня взяла дівчинку до себе годованкою. Батько часто приїжджає до двору і радий бачити, що його дитина здорова та що князівське подружжя її любить. Але щоразу, як подивиться на неї, обливається слізьми, згадуючи свою небіжчицю дружину, а потім повертається й шукає нагоди помститись німцям за свою страшну кривду. Любив він свою дружину так, як ніхто інший в усій Мазовії не любив, — і вже безліч німців за неї витлумив.

Очі Збишкові вмить загорілись, і жили на лобі набрякли.

— Значить, її матір німці вбили? — спитав.

— Вбили і не вбили. Сама вмерла зо страху. П'ять років тому мир був, ніхто про війну не думав і кожен безпечно себе почував. Поїхав князь у Злоторію вежу будувати, без війська, лише з двором, як звичайно в мирний час. І раптом наскочили зрадливі німці, без оголошення війни, без ніякої причини... Забувши про страх божий та всякі добродієства князівських предків, вони схопили князя, прив'язали до коня й повели в неволю, а людей побили. Довго сидів князь у них в неволі, аж поки король Владислав не пригрозив їм війною, тоді вони злякались і відпу-

стили його; але під час того нападу вмерла Данусина мати, бо серце від страху підійшло їй до горла й задушило її.

— А ви, пане, були при тому? Як же вас звать, бо я забув?

— Я — Миколай з Длуголясу, а на прізвисько — Обух. Під час нападу був. Бачив, як один німець з павиним пір'ям на шоломі хотів Данусину матір до сідла прив'язати і як вона з зашморгом на шії побіліла. Самого мене також алебардою молоснули, — ось знак залишився.

І він показав глибокий шрам на голові, що тягнувся з-під волосся аж до брови.

Запанувало мовчання. Збишко знову став дивитись на Данусю, а потім спитав:

— І кажете, пане, що вона не має рицаря?

Але не дочекався відповіді, бо в ту мить спів урвався. Один з піснярів, гладкий і важкий, раптом устав, і ослін перехилився набік. Дануся захиталась і розвела руки, та не встигла ні впасти, ні скочити додола, бо Збишко, мов дикий кіт, метнувся вперед і підхопив її на руки.

Княгиня, що скрикнула була зо страху, потім засміялась і гукнула:

— От і рицар Данусин! Вітаю тебе, юний рицарю, і віддай нам нашу любу співачку!

— Спритно він її вхопив! — озвалися голоси придворних.

А Збишко тим часом уже йшов до княгині, пригорнувши до грудей Данусю, яка обняла його одною рукою за шию, а другою підняла вгору лютню, боячись, щоб вона не роздушилась. Обличчя її було радісне й усмінене, хоч трохи й злякане. Юнак, дійшовши до княгині, поставив перед нею Данусю, а сам став навколішки, підвів голову і сказав з незвичайною для його літ сміливістю:

— Нехай же буде так, як ви сказали, милостива пані! Час уже цій прекрасній панянці мати свого рицаря, та час і мені мати свою пані серця, вроду і цнотливості якої я прославлятиму, і для того, з вашого дозволу, хочу дати обітницю бути їй вірним все життя до самої смерті.

На обличчі княгині промайнуло здивування, але не від Збишкових слів, а від того, що все сталося так несподівано. Звичай рицарської обітниці не був, власне, польським, проте в Мазовії, що межувала з німецькими землями й часто бачила рицарів навіть з далеких країв, його знали краще, ніж в інших польських землях, і досить часто наслі-

дували. Княгиня теж чула про нього раніш, ще при дворі свого великого батька, де всі західні звичаї вважалися законом і віздем для найшляхетніших воїнів, отож у бажанні Збишка не побачила нічого такого, що могло б образити її або Данусю. Навпаки, вона зраділа, що люба її серцю дівчина починає привертати до себе рицарські серця й очі.

Отож вона повеселіла й звернулася до дівчини:

— Данусю! Данусю! Хочеш мати свого рицаря?

А ясноволоса Дануся спочатку тричі підскочила в своїх червоних черевичках, потім схопила княгиню за шию й почала гукати з такою радістю, ніби їй обіцяно якусь забаву, дозволена тільки для старших:

— Хочу! Хочу! Хочу!..

Княгині від сміху аж очі запливли сльозою, а разом з нею сміялися всі придворні; нарешті княгиня звільнилася з Данусиних рук і сказала Збишкови:

— Ну, давай обітницю, давай! На чому ж ти їй присягнешся?

Проте Збишко, що серед загального сміху лишався незворушно поважним, заговорив так само поважно, не встаючи з колін:

— Присягаюсь їй, що як прибуду до Кракова, почеплю на заїзді свій щит, а на ньому об'яву, яку мені вчений клірик напише за всіма правилами: що панна Данута Юрандівна є найкраща і найцнотливіша з усіх панн на світі, які супроти неї ніщо. А хто цього не визнаватиме, з тим битимусь доти, поки сам не загину або він не загине, якщо не схоче здатися в неволю.

— Добре! Видно, що рицарські звичаї ти знаєш. А ще що?

— А ще, дізнавшись від пана Миколая з Длуголясу, що мати панни Юрандівни померла від руки німця з павиним гребенем на шоломі, присягаюсь зірвати кілька таких павиних гребенів з німецьких голів і покласти до ніг моєї пані серця.

Почувши це, княгиня споважніла і спитала:

— Не на жарт присягаєшся?

Збишко відповів:

— Хай pomoже мені бог і святий хрест; а обітницю свою я в костьолі перед ксьондзом повторю.

— Похвали гідно з лютим ворогом народу нашого боротись, але жаль мені тебе, бо ти ще молодий і легко можеш загинути.

Тоді наблизився Мацько з Богданця, який досі як людина старша тільки плечима здвигав; тепер він вирішив сказати і своє слово.

— Про це не турбуйтеся, милостива пані. Смерть у бою кожного може спіткати, а для шляхтича — старого чи молодого — вона навіть почесна. Але війна цьому юнакові не диво, бо хоч літ йому й не достачає, проте не раз уже траплялося йому битися на коні і пішим, списом і сокирою, довгим і коротким мечем, з щитом і без нього. Новітній це звичай, що рицар дівчині, яку вподобав, обітницю дає, та коли Збишко своїй павині чуби обіцяв, за те його не лаю. Ганяв він уже німців, нехай ще поганяє, а що від тої гонитви кілька голів трісне, то йому тільки більше слави буде.

— Бачу, що це неабиякий юнак, — сказала княгиня.

Потім звернулась до Данусі:

— Сідай же на моєму місці, як найперша сьогодні особа; тільки не смійся, бо не гоже.

Дануся сіла на місці княгині, вона хотіла бути поважною, але голубі її оченята сміялися до Збишка, що стояв навколішках, і не могла стриматися, щоб не гоїдати з радості ніжками.

— Дай йому рукавички, — сказала княгиня.

Дануся подала рукавички Збишкові, а він узяв їх з великою поштивістю, притулив до вуст і промовив:

— Приколю їх до шолома, а хто по них сягне — горе йому!

Після цього він поцілував Данусю в руки та в ноги і встав. Але в цей час його залишила дотеперішня поважність, натомість серце його сповнилось великою радістю, що відтепер він в очах усіх придворних буде зрілим мужем; отож, потрясаючи Данусиними рукавичками, він почав весело й запально вигукувати:

— Начувайтесь, псявіри з павиними чубами! Начувайтесь!

В цей час до корчми увійшов той самий чернець, що вже заходив раніш, а з ним — два інших, старіших. Монастирські слуги несли за ними лозові кошики, а в них барильця з вином та всілякі взяті нашвидку лакітки. Ці два почали вітати княгиню та знов дорікати їй, що не заїхала до абатства, а вона пояснювала їм вдруге, що виспалася вдень і їде з усім двором нічю холодком, отож відпочинку не потребує, і що не хотіла будити ні славетного

абата, ні благочестивих отців-монахів, а через те й спинилась перепочити в корчмі.

Після велемовних гречних слів договорилися нарешті, що після утрени та ранньої меси княгиня з двором поснідає й відпочине в монастирі. Гостинні ченці запросили разом з мазурами краківських земель і Мацька з Богданця, який і так мав намір звернутись до абатства, щоб залишити в монастирі воєнну здобич та даровизну щедрого Вітольда, призначені на викуп із застави Богданця.

Але юний Збишко не чув запросин, бо подався до своїх і дядькових возів, що стояли під охороною слуг, аби одягнутися й показатися перед княгинею і Данусею в пристойнішій одежі. Взявши з воза скриню, він наказав нести її до челядні і там почав прибиратися. Спочатку, швиденько зачесавши волосся, він накрив його шовковою сіткою, внизаною бурштиновим намистом, а спереду — справжніми перлами. Потім одягнув білу шовкову яку, гаптовану золотими грифами й облямовану знизу барвистою габою; зверху оперезався подвійним позолоченим пасом, при якому висів невеликий меч, оздоблений сріблом і слоною кісткою. Все це було нове, блискуче і не заплямоване кров'ю, хоч і взято як здобич у молодого фризського рицаря, який служив у хрестоносців. Потім Збишко надягнув на себе прегарні штани, в яких одна холоша була в подовжню зелену й червону смужку, а друга в фіалкову й жовту, а обидві закінчувались угорі строкатою шахівницею. Нарешті, взувши ще пурпурові з довгими носами черевики — гарний і пишно вбраний пішов до загальної кімнати.

Коли він з'явився в дверях, вигляд його справив на всіх велике враження. Княгиня, бачачи тепер, який вродливий рицар дав обітницю Данусі, зраділа ще більше. А Дануся в першу мить схопилась проти нього, як сарна. Але чи то краса юнака, чи голоси подиву стримали її, бо, не добігши, вона спинилась за крок від нього, раптом опустила очі, зашарілась і збентежилась, сплела руки й почала викривувати пальці.

Слідом за нею наблизились інші: сама княгиня, придворні пани й панни, піснярі й ченці, бо всім хотілось краще роздивитися на молодого рицаря. Мазовецькі панни дивилися на нього, мов на веселку, і кожна шкодувала, що він не її обрав; старші захоплювались коштовністю його вбрання, отож круг Збишка утворилося коло цікавих; а Збишко стояв посередині з самовдоволеною усмішкою на

юному обличчі й помалу обертався на місці, щоб на нього могли краще роздивитися.

— Хто це такий? — запитав один з ченців.

— Це молодий рицар, небіж отого шляхтича,— відповіла княгиня, показуючи на Мацька,— він допіру оце Данусі дав обітницю.

Проте ченці не здивувались, бо така обітниця ні до чого не зобов'язувала. Обітниці часто-густо давались жінкам заміжнім, а в знатних родах, де знали про цей західний звичай, майже кожна мала свого рицаря. Якщо ж рицар давав обітницю панні, то це не означало, що він ставав її нареченим: навпаки, найчастіше траплялося, що вона виходила заміж за іншого, а він, залежно від того, наскільки був постійним, не переставав бути їй насправді вірним, але одружувався з іншою.

Правда, трохи дивувало ченців те, що Дануся була така молода,— та й то не дуже, бо в ті часи шістнадцятилітні підлітки бували кастелянами. Самій великій княгині Ядвізі, коли вона прибула з Угорщини, було щось років з п'ятнадцять, а тринадцятилітні дівчатка в ті часи виходили заміж. А втім, у ту хвилину всі дивились більше на Збишка, ніж на Данусю, та слухали Мацька, який, пишаючись своїм небожем, оповідав, як той здобув таке пишне вбрання.

— Рік і дев'ять тижнів тому,— казав він,— запросили нас у гості саксонські рицарі. Був у них у гостях також рицар з далекого народу фризів, який живе десь аж коло моря, а з ним був син, на три роки старший за Збишка. Одного разу на учті почав той син насміхатися із Збишка, що в нього нема ні вусів, ні бороди. А Збишко — гарячий хлопець; не міг він того спокійно слухати, а одразу вхопив того за морду й повіривав йому з неї всеньке волосся — і за це ми потім билися на смерть або на неволю.

— Як то — ви билися? — спитав пан з Длуголясу.

— А так, що батько оступився за сина, а я за Збишка. Отож ми билися вчотирьох при гостях на втопаній землі. Умова була така: хто переможе, той забирає у переможеного вози, коні і слуг. І бог нам допоміг. Подолали ми тих фризів, хоч і важко було, бо ні мужності, ні сили їм не бракувало, а здобич узяли велику: чотири вози і при кожному по парі коней, та ще чотири величезних огирі, та дев'ять слуг, та два збройних обладунки, яких у нас навряд чи й знайдеш. Правда, шоломи в бою нам потрощили, але

господь милосердний дечим іншим нам віддячив, бо нам дісталась повна вкована скриня коштовної одежі, і оця, що на Збишкові зараз, теж у тій скрині була.

Після цього земляни з-під Кракова і всі мазури стали дивитися на дядька й небожа з більшою пошаною, а пан з Длуголясу, на прізвисько Обух, сказав:

— Видно, ви хлопці спритні й стійкі.

— Тепер ми віримо, що цей юнак павині чуби здобуде!

А Мацько сміявся, і в суворому його обличчі справді прозирало щось хиже.

Тим часом монастирські слуги повиймали з лозових кошиків вина та лакітки, а служниці почали вносити з челядні повні миски гарячої яєчні, обкладені кільцями ковбас, від яких ішов смаковитий дух смаженого свинячого сала. Побачивши все це, всі одразу відчули великий голод і рушили до столів.

Але ніхто не сідав за стіл поперед княгині, а вона, зайнявши місце посередині, сказала Збишкові й Данусі сісти навпроти себе, а потім звернулася до Збишка:

— Годилося б, щоб ви з Данусею їли з одної миски, тільки не наступай їй під ослоном на ноги та не торкайся колін, як це роблять інші рицарі, бо вона ще дуже молода.

Збишко на це відповів:

— Не вчиню я цього, милостива пані, хіба за два або три роки, коли господь милосердний допоможе мені сповнити обітницю і коли ця ягідка достигне; а на ноги, хоч би й хотів, то не наступлю, бо вони в повітрі висять.

— То правда,— відказала княгиня,— приємно бачити, що ти поводишся пристойно.

Після цього запанувало мовчання, бо всі почали їсти. Збишко відрізував найтлустіші шматки ковбаси й подавав їх Данусі або клав просто в рот їй, а вона, рада, що такий гарний рицар їй прислуговує, їла, кліпаючи очима та усміхаючись то до нього, то до княгині.

Після того, як миски були спорожені, монастирські слуги стали наливати солодке й запашне вино — чоловікам побегато, паннам потроху. Але рицарська звичайність Збишка виявилась особливо тоді, коли подали повні горнята принесених з монастиря горіхів. Були там лісові й рідкісні на той час, бо здалека привезені, волоські, на які бенкетарі накинупсь з таким запалом, що за хвилину в кімнаті чути було тільки тріск шкаралуп на зубах. Та даремно хто-небудь думав би, що Збишко турбується тільки

про себе, бо волів показати й княгині й Данусі свою рицарську силу і стриманість, аніж принижувати себе в їхніх очах жадібністю до рідкісних лакіток. Отож, раз по раз набираючи повну жменю лісових або волоських горіхів, він не поспішав гризти їх сам, як інші, а стискав між своїми залізними пальцями й подавав Данусі вилущене з шкаралупи зерно. Вигадав для неї навіть забаву — вилущивши зерно, він наближав жменю до рота й видмухував своїм могутнім подихом шкаралупи аж під стелю. Дануся так реготала, що княгиня аж злякалася, щоб вона не вдавилась, і мусила наказати Збишкові припинити цю забаву, але бачивши, як Дануся радіє, спитала:

— Ну, як, Данусю, добре мати свого рицаря?

— Ой, добре! — відповіла дівчинка.

А потім, доторкнувшись своїм рожевим пальчиком до його білої шовкової яки і зараз же відсмикнувши його, спитала:

— А завтра теж будеш мій?

— І завтра, і в неділю, і аж до смерті,— відказав Збишко.

Вечеря затяглася, бо після горіхів подали солодкі коржички з родзинками. Декотрим придворним хотілося танцювати; іншим — слухати піснярів або Данусі. Але під кінець вечері в Данусі почали склеплюватись оченята, а голівка стала хилитись то в один, то в другий бік; вона ще кілька разів поглянула на княгиню й на Збишка, потерла кулачками очі й, довірливо прихилившись до плеча юного рицаря, заснула.

— Спить? — запитала княгиня.— От тобі й «пані серця».

— Миліша вона мені сонна, аніж інша в танці,— відповів Збишко, сидячи рівно й нерухомо, щоб не розбудити дівчини.

Та її не розбудили навіть музика і співи піснярів. Одні притупували в такт музиці, інші вторували, брязкаючи мисками, та чим дужчий був гомін, тим міцніше вона спала, з відкритим, як у рибки, ротом.

Прокинулася аж тоді, коли заспівали півні та задзвонили в костьолі дзвони, і всі повставали з лав і загукали:

— На утренью! На утренью!

— Підемо пішки на славу господню,— сказала княгиня.

І, взявши за руку розбуджену Данусю, перша вийшла з корчми, а за нею висипав увесь двір.

Ніч уже побіліла. На сході ледь помітно прояснювалось небо; зелене вгорі, воно рожевіло знизу, по самому обрії ширилась вузенька золота стьожка. Місяць на заході наче втівав від зорі. Світанок ставав уже рожевий, ясніший. Світ прокидався мокрий від краплистої роси, радісний і свіжий.

— Дав бог погоду, але спека буде страшенна,— казали придворні княгині.

— Байдуже,— заспокоював їх пан з Длуголясу,— виспимось в абатстві, а до Кракова приїдемо надвечір.

— Напевне, знову на бенкет.

— Там зараз що день — то бенкет, а після пологів та турнірів буде їх ще більше.

— Побачимо, як себе покаже Данусин рицар.

— Ого, то якісь міцнющі люди!.. Чули, що вони розказували про ту бійку вчотирьох?

— Може, вони пристануть до нашого двору, бо он про щось радяться між собою.

А вони й справді радились, бо старий Мацько не дуже був радий з того, що сталося; через те навмисне відстав, щоб вільніше поговорити.

— Правду кажучи,— говорив він,— ніякої користі тобі з того нема. Я вже якось до короля протовплюся, хоч би й з оцим двором, і, може, щось дістану. Дуже б мені хотілося одержати якийсь хоч невеликий замок або городок... Але побачимо. Богданець, само собою зрозуміло, з застави викупимо, бо чим батьки володіли, тим і нам володіти належить. Але де взяти хлопів? Тих, що абат оселив, він назад візьме, а земля без хлопів — ніщо. Отож слухай, що я тобі казатиму: ти собі давай, кому хочеш, обітницю чи не давай, а з паном з Мельштина йди до князя Вітольда в похід на татар. Якщо похід оголосять ще до родин, ти ні родин, ні герців рицарських не жди, а зараз же їдь, бо там можна чимось поживитися. Тобі відомо, який князь Вітольд щедрий, а до того ж, він тебе знає. Як будеш шануватися, то добре обдарує. А найперше, дай боже, невільників можеш набрати безліч. Татар тих — як комах на світі. Коли переможете, то припаде по копі на кожного.

Тут Мацько, що був жадібний до землі та хлопів, почав мріяти:

— Боже мій! Пригнати б з п'ятдесят хлопів та оселити в Богданці! Викорчували б чимало лісу. Розбагатіли б ми

обидва. А ти мусиш знати, що ніде стільки їх не набереш, скільки там можна набрати!

Але Збишко похитав головою.

— Еге ж! Наловлю конятників, що їдять кінське падло та не вміють коло землі робити! Яка з них користь у Богданці?.. До того ж, я на три німецьких гребені заприсягся. Де ж я їх знайду в татар?

— Заприсягся, бо дурний, та така й обітниця твоя.

— А моя рицарська честь? Що ж робити?

— А як було з Рингаллою?

— Рингалла князя отруїла, і пустельник звільнив мене від обітниці.

— То й тепер у Тинці тебе абат звільнить. Вже ж абат ліпший за пустельника, бо той більше на розбійника скидався, ніж на ченця.

— А я не хочу.

Мацько спинився і спитав сердито:

— Ну, то як же воно буде?

— Їдьте собі самі до Вітольда, а я не поїду.

— Ах ти кнехт! ¹ А хто вклониться королю? І тобі не жаль моїх старих кісток?

— На ваші кістки дерево звалиться і то їх не ламає. Та хоч би мені й жаль було вас, однак не хочу до Вітольда.

— Що ж ти робитимеш? Сокольничим чи, може, піснярем при мазовецькому дворі зостанешся?

— А як сокольничим, то що в цьому поганого? Коли хочете бурчати, замість мене слухати, то бурчіть собі.

— Куди ти поїдеш? А про Богданець тобі байдуже? Пазурами будеш в ньому орати? Без хлопів?

— Неправда! Ловко ви ото вигадали з татарами. Ви чули, як русини говорили, що тих татар стільки візьмеш, скільки на полі вбитих лежить, а невільника ніхто не зловить, бо татарина в степу не доженеш. Чим же ти його доганятимеш? Отими важкими огирями, що ми у німців взяли? От бачите! А здобич яку візьмеш? Паршиві кожухи і більш нічого. Ото б я вже багатцем до Богданця приїхав! Ото б мене тоді комесом назвали!

Мацько замовк, бо в словах Збишка було багато правди, і заговорив через деякий час:

— Але князь Вітольд нагородив би тебе.

¹ Батрак, слуга, найманий солдат (нім.).

— Ви ж знаєте, він такий: одному дасть забагато, а другому нічого.

— То кажи, куди ж ти поїдеш?

— До Юранда із Спихова.

Мацько перекрутив зі злості паса на своєму шкіряному каптані і сказав:

— Бодай же тобі лихо!

— Ось послушайте,— спокійно відповів Збишко.— Говорив я з Миколаєм з Длуголясу, і він каже, що Юранд прагне помститись німцям за дружину. Піду, поможу йому. По-перше, самі ж ви казали, що не диво мені вже з німцями битись, бо і їх, і способи на них знаю. По-друге, я там, коло границі, швидше павині чуби дістану, а по-третє, ви ж розумієте, що павиний гребінь не всякий кнехт на голові носить, отож, якщо господь милосердний допоможе з гребенями, то допоможе і з здобиччю. Нарешті: тамтешній невірник — то не татарин. Такого в бору оселиш — не пошкодуєш.

— Чи ти, хлопче, здурів? Адже ж тепер нема війни і бог її знає, коли буде!

— Ой дядьку, дядьку! Уклали ведмеді з бортниками мир, та й ні бортів не псують, ні меду не їдять! Ха-ха! А хіба ви не знаєте, що хоч велике військо й не воює і хоч король з магістром на пергаменті печаті прикладуть, на границі заворуха ніколи не вщухає? Хтось там займе худобу, то за одну корову по кілька сіл палять та замки в облогу беруть. А викрадання хлопів та дівок? А пограбування купців на дорогах? Згадайте-но давні часи, про які самі мені розповідали. Хіба погано було тому Наленчові, який узяв у полон сорок рицарів, що їхали до хрестоносців, та посадив їх у підземелля й доти не випустив, поки магістр йому повен віз гривень не прислав? Юранд із Спихова та кож нічого іншого не робить, і коло границі завжди знайдеться діло.

Якусь хвилину вони йшли мовчки. Тим часом уже зовсім розвиднілось і яскраве сонячне проміння освітило скелі, на яких побудоване було абатство.

— Бог скрізь може послати щастя,— сказав нарешті злагіднілий Мацько,— проси, щоб він благословив тебе.

— Певно, що всюди його ласка!

— І думай про Богданець, бо ти мене ніяк не переконаєш, що хочеш їхати до Юранда із Спихова задля Богданця, а не задля отого жовтодзьобого каченяти.

— Не кажіть так, бо розгніваюсь. Любо мені її бачити, і від цього я не відмагаюсь; а обітниця ця інакша, ніж та, що я Рингаллі дав. Траплялось вам бачити вродливішу за неї?

— Що мені її врода? Краще вже візьми її, коли виросте, за жінку, якщо вона багатого комеса дочка.

На обличчі Збишка засяяла молода, добра усмішка.

— І так може бути. Не треба мені ні іншої пані серця, ні іншої жінки! Коли ваші кості вже ослабнуть, ви будете ще бавити наших дітей, а своїх онуків.

Мацько в свсю чергу усміхнувся й відповів, уже зовсім добродушно:

— Гради! Гради! То нехай же їх буде, як граду. На старість радість, а після смерті спасіння. Дай господи, щоб так воно й було!

III

Княгиня Данута, Мацько і Збишко бували вже й раніш у Тинці, але в почті були придворні, котрі бачили його вперше. Отож вони здивовано споглядали величне абатство, його зубчасті мурі, що йшли вздовж скель над урвищами, будівлі, що стояли на узбіччях гори та всередині огорожі. Все це громадилося, височіло й виблискувало під золотим промінням сонця. З тих мурів та будівель, призначених для різного вжитку, з садів, що розкинулись попід горою, та з старанно оброблених полів, що видні були з високості, можна було одразу побачити стародавнє невичерпне багатство, до якого не звикли і з якого мусили дивуватися люди з бідної Мазовії. Існували, правда, старовинні й багаті бенедиктинські абатства і в інших місцях країни, наприклад, в Любуші на Одері, в Плоцьку, в Великопольщі і Могильні та в інших місцях, але жодне з них не могло зрівнятися з тинецьким, володіння якого перевищували не одне удільне князівство, а прибуткам його могли позаздрити навіть тодішні королі.

Через те серед придворних зростало здивування, а декотрі просто не хотіли вірити своїм очам. Тим часом княгиня, щоб скоротити час у дорозі та зацікавити придворних панн, стала просити одного з ченців, щоб розказав

старовинну і страшну історію про Вальгера Вдалого, яку їй розповідали в Кракові, хоч і не дуже докладно.

Почувши це, панни стовпились у тісний гурт біля княгині і йшли помалу під гору, подібні у вранішньому промінні сонця до рухливих квіток.

— Нехай про Вальгера розкаже брат Гідульф, якому він колись уночі з'являвся,— сказав один з ченців, поглядаючи на другого, вже підстаркуватого чоловіка, який, трохи згорбившись, ішов поруч з Миколаєм з Длуголясу.

— Невже ви бачили його власними очима, святий отче? — спитала княгиня.

— Бачив,— похмуро відповів чернець,— бо бувають такі часи, коли з божої волі він може виходити з пекла й показуватись на світ.

— Коли ж то буває?

Чернець глянув на двох своїх товаришів і замовк, бо існувало повір'я, ніби дух Вальгера з'являється тоді, коли добрі звичаї в монастирі підупадають, а ченці більш, ніж будь-коли, дбають про світський добробут та втіхи.

Саме про це жоден чернець і не хотів сказати, але тому, що привид віщує також війну та інші лиха, брат Гідульф, трохи помовчавши, сказав:

— Поява його не віщує нічого доброго.

— Не хотіла б я його бачити,— сказала княгиня, хрестячись.— Але чому ж він у пеклі, коли, як я чула, тільки помстився за свою тяжку кривду?

— Нехай би він і все життя був доброчесний,— суворо відказав чернець,— однак був би приречений на вічні муки, бо жив за часів поганських і не був святим хрещенням обмитий від первородного гріха.

Почувши це, княгиня болісно звела брови, бо згадала, що й батько її, якого вона любила всією душею, також помер у поганських забобонах, отож мав мучитись у пеклі всю вічність.

— Ми слухаємо,— сказала вона по хвилі мовчання.

І брат Гідульф почав розповідати:

— Жив за поганських часів могутній граф, якого за надзвичайну вроду звали Вальгером Вдалим¹. Увесь той край, куди тільки сягало око, належав йому, а в походи він водив, крім піших вояків, по сотні вершників, бо всі землевласники на захід аж до Ополля, а на схід до Сан-

¹ Старопольською мовою — вродливий, красунь.

доміра, були його васалами. Незліченні були череди його худоби, а в Тинці в нього була повна вежа грошей, як-от тепер у хрестоносців у Мальборзі.

— Знаю, є у них така вежа,— докинула княгиня Данута.

— І був він як велетень,— вів далі чернець,— дуби з корінням виривав, а вродою, грою на лютні та співами ніхто в усьому світі змагатися з ним не міг. Одного разу, коли він був при дворі французького короля, закохалася в нього королівна Гельгунда, яку батько на славу божу хотів у черниці віддати, і втекла з ним до Тинця, де вони й жили невінчані, бо жодний ксьондз не хотів дати їм християнського шлюбу. В той час жив у Віслиці Віслав Вродливий з роду короля Попеля. Коли Вальгера Вдалого не було вдома, він спустошував тинецьке графство. Вальгер перемиг його в бою і привів у неволю до Тинця, не знаючи, що кожна жінка, побачивши Віслава, готова була задля своєї хтивості зректися батька, матері й чоловіка. Так сталося і з Гельгундою. Вона придумала для Вальгера такі кайдани, що він, велетень, який виривав дуби, не міг тих кайданів розірвати, і віддала його Віславові, а той одвіз графа до Віслиці. Але Ринга, сестра Віслава, почувши, як Вальгер співає в підземеллі, одразу закохалася в нього і звільнила з підземелля. Тоді Вальгер посік мечем Віслава і Гельгунду, тіла їхні викинув крукам на поживу, а сам з Рингою повернувся до Тинця.

— Хіба він не слушно вчинив? — спитала княгиня.

Брат Гідульф відповів:

— Якби він був охрестився та віддав Тинець бенедиктинцям, може б, йому бог гріхи простив, але тому, що він так не зробив, його земля поглинула.

— Хіба бенедиктинці тоді вже були в цьому королівстві?

— Бенедиктинців у королівстві тоді ще не було, бо жили тут самі погани.

— То як же він міг охреститись або Тинець віддати?

— Таки не міг, і саме через те покараний на вічні муки,— переконано відповів чернець.

— Звісно, що так! Він правильно каже! — озвалося кілька голосів.

Тим часом вони підійшли до головної монастирської брами, в якій княгиню чекав абат на чолі особистого почту з ченців і шляхти. В монастирях завжди бувало багато

світських людей: економів, адвокатів, прокураторів та різних монастирських службовців. Багато земель і навіть заможних рицарів також користувались неосяжними монастирськими землями за винятковим тоді в Польщі ленним правом. Вони, як васали, охоче перебували при дворі сюзерена, де при головному олтарі можна було легко дістати даровизну, пільги та всілякі добродіяння, що залежали часто від дрібної послуги, вдало сказаного слова або від доброго настрою могутнього абата. Майбутні урочистості в столиці привабили багато таких васалів з далеких місцевостей, і ті, яким через велике стовпище трудно було знайти пристановище в Кракові, містилися в Тинці. Через те *abbas centum villarum*¹ міг привітати княгиню з почтом ще більшим, ніж звичайно.

Це був чоловік високого зросту, з розумним, худорлявим обличчям, з виголоною на маківці головою, облямованою коло скронь і потилиці віночком сивіючого волосся. На чолі у нього був рубець від рани, мабуть, заподіяної йому за молодих рицарських літ. Його проникливі очі гордо дивилися з-під чорних брів. Одягнений він був, як і інші ченці, в сутану, але поверх неї був накинутий чорний, підбитий пурпуром плащ, а на шиї золотий ланцюг, на кінці якого висів також золотий, всіяний самоцвітами хрест — ознака абатського сану. Вся його зовнішність виявляла людину горду, звиклу до влади й певну себе.

Проте княгиню він привітав чемно і навіть запобігливо, бо пам'ятав, що її чоловік походить з того самого роду мазовецьких князів, з якого вийшли королі Владислав і Казимир, а по жіночій лінії — і нині царююча королева, владарка одної з найбільших у світі держав. Він переступив поріг брами, низько схилив голову, а далі, благословивши Ганну Дануту і весь її двір малим золотим ковчезцем, який тримав у правій руці, заговорив:

— Вітаю тебе, милостива пані, на порозі убогої чернецької оселі. Нехай святий Бенедикт Нурсійський, святий Мавр, святий Боніфаций і святий Бенедикт Аніанський, а також і Ян Толомейський — наші покровителі, що в вічнsmу блаженстві пробувають, обдарують тебе здоров'ям і щастям та благословляють тебе по сім разів щоденно в усі дні життя твого.

— Хіба б глухі були, коли б не почули слів такого ве-

¹ Абат ста сіл (лат.).

ликого абата,— чемно відказала княгиня,— тим більш, що ми прийшли на месу і в цей час віддамо себе під їхню опіку.

Сказавши це, вона простягнула абатові руку, а він, галантно ставши на одне коліно, по-рицарському її поцілував. Потім вони разом увійшли в браму. З месою, очевидно, чекали, бо в ту ж мить задзвонили великі й малі дзвони; сурмачі під дверима костьола гучно затрубили в сурми, литаврщики вдарили в величезні, обтягнуті шкурою литаври з червоної міді. На княгиню, що народилась не в християнській країні, кожен костюл і досі справляв велике враження, а цей, тинецький, справив ще більше, бо величністю мало який міг з ним зрівнятися. Морок стояв у глибині храму, тільки перед головним олтарем миготіли вогники різноманітних лампад впереміжку з багатьма свічками, що осявали позолоту й різьблення. Чернець у ризах вийшов з олтаря, вклонився княгині й почав месу. Клуби густого запашного диму враз закрили вітар і ксьондза й повільно попливли вгору, збільшуючи таємничу урочистість костьола. Ганна Данута відкинула назад голову і, розпростерши руки, почала широко молитись. А коли заграв рідкісний в ті часи по костьолах орган і його звуки то потрясали весь купол величним громом, то виповняли ангельськими голосами, то розсипались ніби солов'їним співом, княгиня звела очі вгору, і на обличчі її разом з побожністю і страхом відбилосся безмежне раювання. Коли б хто спостеріг її в ту хвилину, йому могло б здатися, що то якась свята дивиться в німому захваті на відкрите перед нею небо.

Так молилась народжена в поганстві дочка Кейстута, яка в повсякденному житті, як і всі тогочасні люди, просто й невимушено згадувала ім'я боже, але в храмі всемогутнього з дитячим страхом і покорою зводила очі до таємничої й незмірної величі.

Так само побожно, хоч і з меншим страхом, молився весь її двір. Збишко стояв навколішках серед мазурів перед ґратами¹, за які пройшли тільки придворні з княгинею, і віддав себе на волю божу. Вряди-годи він поглядав на Данусю, що сиділа коло княгині з приплющеними очима, і думав, що таки варто було стати рицарем такої дівчини, але ж він дав їй неабияку обітницю. Аж тепер, коли випите в корчмі пиво й вино вже вивітрилося з голови, він дуже

¹ В костьолах замість царських врат перед олтарем стоять низенькі ґрати.

затурбувався, яким же способом виконає ту обітницю. Війни не було. Правда, в приграничній заворусі легко було натрапити на якогось збройного німця і або йому кістки потрощити, або самому головою наложити. Так він і казав Мацькові. «Ото тільки,— думав він,— що не кожен німець носить павині або страусові чуби на шоломі». З-поміж німецьких гостей хіба тільки якісь графи, а з самих хрестоносців хіба комтур¹, та й то не кожен. Якщо війни не буде, то може минути чимало років, поки він здобуде свої три гребені; до того ж, він подумав, що не має досі рицарського паса, отож може викликати на герць тільки не пасованих. Правда, він сподівався дістати з королівських рук рицарського паса на турнірах, що мають бути під час хрестин, бо давно вже його заробив, але що ж буде потім? Поїде до Юранда із Спихова, помагатиме йому, переб'є, скільки йому пощастить, кнехтів, і на тому край.

Але ж кнехти хрестоносців то не рицарі з павиним пір'ям на шоломі.

В тривозі й непевності, розуміючи, що без особливої ласки божої небагато здобуде, Збишко почав молитися:

«Дай, Ісусе, війну з хрестоносцями й німцями, що є ворогами цього королівства і всіх народів, які славлять нашою мовою святе ім'я твоє. Нас благослови, а їх знищ, бо вони радніше владареві пекла служать, аніж тобі, а проти нас запеклість у серці носять, найбільш за те, що король з королевою охрестили Литву, не дають їм змоги слуг твоїх християнських нищити. За ту злобу їх покарай.

А я, грішний Збишко, каюся перед тобою і від п'яťох ран твоїх допомоги благаю, аби мені трьох знатних німців з павиними чубами на шоломах якнайшвидше послав і милосердністю своєю побити їх на смерть дозволив. І то через те, що я тії чуби панні Данусі, Юрандовій дочці, а твоїй слuzі, обіцяв і своєю рицарською честю заприсягнувся.

А що понад те при вбитих знайду, з того правдиво десяту частину на твою святую церкву віддам, аби й ти, солодкий Ісусе, пожиток і славу від мене мав та щоб знав, що я щирим серцем, а не так собі обіцяв. І як усе це правда, так допоможи мені. Амінь!»

В міру того, як він молився, серце його від побожності все більше мліло, і він додав нову обітницю: як вику-

¹ Командир.

пить з застави Богданець, віддасть також на коцьол весь віск, який бджоли нанесуть у борті за цілий рік. Сподівався, що старий Мацько тому противитись не буде, а Ісус особливо радий буде за віск на свічки і, хотівши його швидше дістати, тим швидше йому допоможе. Ця думка здалась йому такою слушною, що радість сповнила йому всю душу: тепер він був майже певний, що молитва його дійде до бога і що війна незабаром настане, а коли б і не настала, то він свого й так докаже. Він відчув у собі таку силу, що в ту хвилину готовий був сам-один кинутись на цілий загін. Подумав навіть, що коли він збільшив обітницю богові, то не вадило б і Данусі ще німців зо два докинути! Його поривав на це юнацький запал, проте розважливість перемогла, бо побоявся, що надмірною жадібністю набридне богові.

Проте надія його зросла ще більше, коли після меси та довгого відпочинку, на який одійшов увесь двір, він почув за сніданком розмову абата з Ганною Данутою.

Жінки князів і королів у ті часи як через набожність, так і через щедрі дарунки, яких не шкодували для них магістри ордену, ставились до хрестоносців дуже прихильно. Навіть благочестива Ядвіга ціле своє життя стримувала занесену над ними руку свого чоловіка-владаря. Одна тільки Ганна Данута, що зазнала від хрестоносців страшної сімейної кривди, ненавиділа їх всією душею. Через те, коли абат запитав про Мазовію та її справи, почала гірко нарікати на орден:

— Як же можуть іти справи в князівстві, коли у нього такі сусіди? Зараз нібито мир: обмінюємось посольствами та листами, а проте не можна бути певним ні на день, ні на годину. Хто ввечері на границі лягає спати, той не певний, що не прокинеться в кайданах або під мечем коло горла, або з палаючим дахом над головою. Не рятують від зради ні клятви, ні печаті, ні грамоти. Саме так сталося під Злоторією, коли в час цілковитого миру хрестоносці захопили в полон князя. Вони розпиналися, що той замок для них може стати небезпечним. Але ж замки будуються для оборони, а не для нападу, і який же князь не має права будувати або перебудовувати їх на своїй землі? Не переконає ордену ні слабкий, ні сильний, бо слабким вони гордують, а сильного прагнуть призвести до занепаду. Хто їм добро чинить, вони тому злом віддячують. Чи є ж на світі інший орден, який дістав би стільки добродіянь,

скільки вони дістали від польських князів? І чим же вони віддячили? Тільки ненавистю, тільки грабунком земель, тільки війною та зрадою. І марно їм докоряти, марно скаржитись навіть апостольському престолові, бо вони такі запеклі та пихаті, що навіть папи римського не слухають. От і тепер вони нібито вислали посольство на сподівані родини і хрестини, але тільки для того, що хочуть одвернути від себе гнів могутнього короля за те, що вчинили в Литві. Проте в душі тільки й думають, як би знищити королівство і весь польський народ.

Абат уважно слухав та ствердно кивав головою, а потім сказав:

— Мені відомо, що на чолі посольства до Кракова приїхав комтур Ліхтенштейн, дуже шанований в ордені за свій знатний рід, мужність і розум. Можливо, милостива пані, ви його тут незабаром побачите, бо прислав мені вчора звістку, що хоче прибути до Тинця, щоб помолитись нашим святиням.

Почувши це, княгиня почала викладати нові скарги:

— Кажуть люди і, мабуть, слушно, що незабаром має бути велика війна, в якій з одного боку візьме участь Польське королівство та всі народи, що говорять подібною до нашої мовою, а з другого — всі німці й орден. Провіщала цю війну якась свята...

— Бригіда, — перебив учений абат. — Вісім років тому вона була приєднана до сонму святих. Преподобний Петро з Альвастра і Матвій з Лінкепінга записали її одкровення, в яких справді провіщена велика війна.

Почувши це, Збишко аж затремтів від радості і, не мігши витримати, запитав:

— А скоро вона має бути?

Але абат, розмовляючи з княгинею, недочув, а може, удав, що недочув запитання.

А княгиня говорила далі:

— Радіють і в нас молоді рицарі, що буде війна, але старші й поміркованіші кажуть так: «Не німців ми боїмося, хоч і велика їх могутність та пиха, не їхніх списів та мечів, а, кажуть, боїмося орденських реліквій, бо проти них всяка людська сила — ніщо».

Далі Ганна Данута з острахом глянула на абата й додала стиха:

— Вони нібито мають справжнє дерево з животворного хреста господнього: то як же з ними воювати?

— Прислав його їм французький король,— відказав абат.

Запанувало мовчання, а потім заговорив Миколай з Длуголясу, на прізвисько Обух, чоловік бувалий і досвідчений.

— Був я в неволі у хрестоносців,— сказав він,— бачив процесії, на яких ту велику святиню носили. Але, крім того, є у них в монастирі в Оливі ще багато інших чудових реліквій, без яких орден не досяг би такої могутності.

Почувши це, бенедиктинці повитягали голови до Миколая з Длуголясу і з великою цікавістю почали питати:

— Розкажіть, що у них ще є?

— Є облямівка з одежі пресвятої богородиці,— відповів дідич з Длуголясу,— є кутній зуб Марії-Магдалини та головешки з неопалимої купини, в якій сам бог отець явився Мойсеєві, є рука святого Ліберія, а щоб полічити кістки інших святих, то й на руках та на ногах пальців не вистачить...

— Як же з ними воювати? — зітхнувши, повторила княгиня.

Абат наморщив свого високого лоба, подумав трохи й відповів:

— Тяжко з ними воювати хоч би й тому, що вони ченці і хрест на плащах носять; та коли перебрати міру в гріхах, тоді й тим реліквіям може перебування у них обриднути, і вони їм не тільки сили не додадуть, а ще й відберуть, щоб у праведніші руки потрапити. Нехай бог пощадить кров християнську, але якщо настане велика війна, то й у нашому королівстві знайдуться реліквії, які за нас у війні обстануть. Недарма в одкровенні святої Бригіди говориться: «Я зробив їх дбайливими бджолами і утвердив на границі земель християнських. Та вони повстали проти мене. Бо не дбають про душі й не шкодують того народу, котрий із забобонів поганських навернувся до віри католицької й до мене. І поневолили його, і не вчать його заповідей господніх, і, позбавляючи його святого причастя, прирікають його на ще гірші пекельні муки, ніж коли б він лишився в поганстві. А війни провадять для вгамування своєї зажерливості. Отож, настане час, коли їм повибивають зуби та повідтинають правиці, а праві ноги їм окривіють, щоб знали гріхи свої».

— Дай боже, щоб так сталося! — вигукнув Збишко.

Інші рицарі та ченці підбадьорились, слухаючи слова пророцтва, а абат звернувся до княгині і сказав:

— Через те, милостива пані, надійтесь на бога, бо дні їхні злічені раніш, ніж ваші, а поки що прийміть з чистим серцем оцей ковчежець, в якому лежить палець від ноги святого Птоломея, одного з наших заступників.

Княгиня простягнула тремтячі від щастя руки і, приклякнувши, прийняла реліквію, яку зараз же почала притискати до уст. Радість княгині поділяли придворні пани й панни, бо ніхто не мав сумніву, що від такого подарунка спаде щастя й благословення господнє на всіх них, а може, й на всеньке князівство.¹ Збишко також почував себе щасливим: йому здавалось, що війна повинна настати одразу ж після краківських свят.

IV

Було вже геть після полудня, коли княгиня вирушила з своїм почтом з гостинного Тинця до Кракова. В ті часи рицарі часто, в'їжджаючи до великих міст або до знатних осіб у замки, надівали на себе повний бойовий риштунок. Правда, існував звичай знімати його, як тільки рицар в'їжджав у браму, і сам господар звичайно звертався до рицаря з традиційними словами: «Зніміть, шляхетний пане, панцер, бо ви прибули до друзів». Проте «військовий в'їзд» вважався більш поважним і підносив значення рицаря. Задля тієї ото поважності Мацько і Збишко також прибралися в здобуті у фризьких рицарів панцери та наплічники — ясні, блискучі, оздоблені по краях золотими нитками. Миколай з Длугоясу, який бачив у своєму житті багато світу й рицарів, а також був чималим знавцем військової справи, одразу впізнав, що ці панцери викувані найславетнішими в світі міланськими зброярами, і стягнутись на них могли тільки найбагатші рицарі, і що кожен з них вартий був цілого маєтку. З цього він зробив висновок, що ті фризи, мабуть, були знатні люди в своїй країні, і ще з більшою пошаною став поглядати на Мацька і Збишка. Але шоломи їх, хоч також непогані, були не такі гарні, натомість величезні, пишно

окриті огирі збудили серед придворних подив і заздрість. Мацько і Збишко сиділи в непомірно високих сідлах і з високості споглядали весь двір. Кожен з них держав у руці довгого списа, у кожного був меч при боці й сокира коло сідла. Правда, щити для зручності вони залишили на возі, але й без них вони виглядали так, ніби їхали не до міста, а на бій.

Обидва вони їхали поруч з колясою, в якій на задньому сидінні сиділа княгиня з Данусею, а на передньому — статечна придворна пані Офка — вдова Кристина з Яжомбкова, і старий Миколай з Длуголясу. Дануся з великою цікавістю дивилась на залізних рицарів, а княгиня, час від часу виймаючи з пазухи ковчежець з реліквією святого Птоломея, підносила його до уст.

— Страшенно мені цікаво, які вони, ті кістки,— сказала вона нарешті,— але сама не відкрию, щоб не образити святого. Нехай відкриє єпископ у Кракові.

На це обережний Миколай з Длуголясу відказав:

— Ї, краще того з рук не випускати, бо то дуже лакома річ.

— Може, ви й слушно кажете,— мовила, трохи подумавши, княгиня, потім додала:

— Давно ніхто мені не робив такої втіхи, як оцеї достойний абат,— і подарунком, і тим, що розвіяв мій страх перед святинями хрестоносців.

— Мудро ви сказали і справедливо,— озвався Мацько з Богданця.— Були в них і під Вільною всілякі реліквії, тим більше, що вони хотіли довести гостям, ніби воюють з поганами. І що ж? Наші побачили, що треба тільки в долоні поплювати та з плеча сокирою рубонуть, то й шолом репався й голова репалась. Святі помагають,— гріх було б казати інакше,— але тільки справедливим, котрі йдуть у бій за правду в ім'я господне. Я собі так думаю, милостива пані, що коли дійде діло до великої війни, то нехай би хрестоносцям помагали геть усі німці, однак ми їх поб'ємо вщент, бо наш народ численніший і господь Ісус дав нам більшу силу в кості. А щодо реліквій, то хіба в нас у Святохресному монастирі нема дерева з животворного хреста?

— Правда, як бог свят,— сказала княгиня.— Але у нас воно в монастирі залишиться, а вони своє з собою для потреби возять.

— То байдуже! Для сили божої нема відстані.

— Чи так же воно? Скажіть, це правда? — спитала княгиня, звертаючись до мудрого Миколая з Длуголясу. Він відповів:

— Що це так, кожен єпископ скаже. До Рима також далеко, проте папа всім світом править, а що ж казати про бога!

Ці слова остаточно заспокоїли княгиню, і вона перенесла розмову на Тинець та його пишність. Мазурів дивувала не тільки заможність самого абатства, але й багатство та краса цілого краю, по якому вони зараз їхали. Кругом розсипані були заможні села з густими фруктовими садками, липові гаї, чорногузачі гнізда на липах, а нижче вулики з солом'яними накривками. По обидва боки вздовж шляху тяглися ниви, засіяні всіляким хлібом. Вітер гнав хвилі по зеленому ще колосі, серед якого густо, мов зірки на небі, яскравіли сині волошки та червоний мак. Далеко за ланами подекуди чорніли бори, подекуди, купаючись у сонячному промінні, веселили око діброви та вільшини, подекуди траплялись луки з буйною травою і зграями кружляючих над мочарами чайок, і знов пагорки, обсажені хатами, знову лани; очевидно, землю цю залюднював численний і працьовитий народ, що кохався в хліборобстві, і скільки око сягало, край той, здавалось, не тільки плинув молоком і медом, а й був мирним і щасливим.

— Це Казимирове королівське господарство, — мовила княгиня, — жити б тут і не вмирати.

— До такої землі й господь Ісус посміхається, — відказав Миколай з Длуголясу, — і благословення боже спочиває на ній; та як же їй інакшою бути, коли тут, як задзвонять дзвони, то немає такої місцини, до якої б не дійшов відзвук! А то ж відомо, що нечиста сила того не терпить і мусить втікати аж на угорську границю в глухі бори.

— Отож мені й дивно, — озвалася пані Офка, вдова Кристина з Яжомбкова, — що Вальгер Вдалий, про якого розповідали ченці, може показуватися в Тинці, де дзвони сім раз на день дзвонять.

Це зауваження на хвилину збентежило Миколая, і він, подумавши добре, відповів:

— Насамперед заміри господні незбагненні, а по-друге, майте собі на увазі, що він кожного разу дістає окремий дозвіл.

— Як би там не було, але я рада, що не ночуємо в монастирі. Я, мабуть, умерла б зо страху, коли б передо мною з'явився той пекельний велетень.

— То ще невідомо, бо, кажуть, що він дуже гарний.

— Нехай би був і найкращий, не хотіла б я, щоб мене цілував такий, у якого сіркою з рота тхне.

— А звідки ви знаєте, що він одразу захотів би цілувати?

На ці слова княгиня, а за нею пан Миколай та обидва рицарі з Богданця почали сміятись. Дивлячись на інших, сміялася, сама не знаючи чого, й Дануся. А розгнівана Офка з Яжомбкова обернулася до Миколая з Длуголясу й відказала:

— Вже краще він, ніж ви.

— Ой, не викликайте вовка з лісу,— весело відповів мазур,— бо вовкулак часто й по шляху між Краковом і Тинцем вештається, а особливо надвечір. А що, коли він вас почує та й з'явиться перед вами в образі велетня!

— Цур йому! — відповіла Офка.

В цю мить Мацько, що сидів на високому огирі й міг бачити далі, ніж ті, що сиділи в колясі, натягнув поводи і сказав:

— Господи милостивий, а то що?

— А що таке?

— Якийсь велетень із-за пагорка перед нами виїжджає.

— От тобі й справдилося слово! — вигукнула княгиня.— Не кажіть казна-чого!

Але Збишко підвівся на стременах і сказав:

— Йй-богу велетень, не інакше як Вальгер!

Почувши це, візничий спинив зо страху коні й, не випускаючи з рук віжок, почав хреститися, бо й він уже побачив з передка на протилежному пагорку велетенсько-го вершника.

Княгиня підвелася й зараз же сіла. Обличчя її від страху змінилося. Дануся сховала голову в зборках княгининої сукні. Придворні пани, панни й піснярі, що їхали верхи за колясою, почувши зловісне ім'я, почали скупчуватись круг неї. Чоловіки ще намагалися сміятись, але в очах їх видно було неспокій; панни поблідли, тільки Миколай з Длуголясу, який бував у бувальцях, зберігав на обличчі спокій і, щоб заспокоїти княгиню, сказав:

— Не бійтеся, милостива пані. Адже сонце ще не зайшло, а коли б навіть була ніч, то святий Птоломей дасть раду Вальгерові.

Тим часом невідомий вершник виїхав на довгастих гребінях пагорка, спинив коня і стояв нерухомо. Його добре було видно в промінні призахідного сонця — і справді постать його, здавалося, перевищувала звичайні людські розміри. Між ним і почтом княгині було не більше як триста кроків.

— Чого він стоїть? — спитав один з піснярів.

— Бо й ми стоїмо, — відповів Мацько.

— Придивляється до нас, ніби когось хоче вибрати, — зауважив другий післяр. — Якби знаття, що то людина, а не нечиста сила, то підїхав би до нього й лютею по голові гепнув.

Жінки вже зовсім полякалися й почали голосно молитись. А Збишко, хотівши показати перед княгинею й Данусею свою відвагу, сказав:

— А я й так поїду. Що мені якийсь Вальгер!

Дануся почала крізь плач кричати: «Збишку! Збишку!» — але він уже рушив конем і їхав дедалі швидше, певний, що коли це навіть справжній Вальгер, він наскрізь прохромить його списом.

А Мацько, що мав бистрі очі, сказав:

— Він здається велетнем через те, що стоїть на пагорку. Якийсь здоровило, але — звичайна людина, не інакше. Ех, поїду й я, щоб не допустити сутички між ним і Збишком.

Тим часом Збишко їхав рясно і гадав, чи одразу наставити списа, чи підїхати й роздивитись зблизька, що воно за людина. Вирішив все-таки спочатку роздивитись і зараз же впевнився, що так буде краще, бо в міру того, як він наближався, незнайомий почав втрачати в його очах свою незвичайність. Був він величезний і сидів на височенному коні, ще вищому, ніж у Збишка, проте людських розмірів не переходив. До того ж, він був беззбройний. На голові у нього була оксамитна шапка в формі дзвона, на плечах білий полотняний плащ від куряви, а з-під нього виднілась зелена одежа. Стоячи на пагорку, він підняв голову й молився. Видно, і спинився для того, щоб докінчити вечірню молитву.

«Та який же це Вальгер!» — подумав юнак.

Збишко підїхав уже так близько, що міг би сягнути

списом до незнайомого; а той, бачачи перед собою прекрасно озброєного рицаря, доброзичливо посміхнувся до нього і сказав:

— Слава Ісусу Христу!

— На віки вічні.

— Чи то не двір княгині мазовецької отам унизу?

— Так і є.

— Значить, з Тинця їдете?

Але на це вже не було відповіді, бо Збишко так здивувався, що навіть не почув запитання. Якусь хвилину він стояв як укопаний, не вірячи своїм очам: на чверть стадії¹ за незнайомим чоловіком він побачив кільканадцять вершників, а на чолі їх, значно попереду, їхав рицар, весь у блискучих латах, в білому сукняному плащі з чорним хрестом і в сталевому шоломі з пишним павиним чубом на гребені.

— Хрестоносець!! — шепнув Збишко.

Побачивши хрестоносця, Збишко подумав, що бог почув його молитву, змилосердився над ним і посилає йому такого німця, про якого він просив у Тинці, що треба користатися з ласки божої, отож, не вагаючись ні на мить,— перш ніж усе це промайнуло у нього в голові, перш ніж встиг охолонути від здивування, нагнувся в сідлі, похилив ратище на половину кінського вуха, і вигукуючи родовий клич: «Гради! Гради!» — щодуху помчав на хрестоносця.

А той, також здивувавшись, спинив коня й не нахилив свого списа, що стримів догори від стремена, ніби не певний, що нападають на нього.

— Нахили списа! — верещав Збишко, б'ючи гострими кінцями залізних стремени коня в боки.— Гради! Гради!

Відстань між ними все зменшувалась. Хрестоносець, бачачи, що напад спрямований таки на нього, спинив коня, наставив зброю і, коли спис от-от уже мав ударити його в груди, чиясь могучня рука переламала його при самій Збишківій руці, немов суху очеретину, потім та сама рука з такою силою шарпнула за поводи його коня, що той зарився всіма чотирма копитами в землю і став як укопаний.

— Шалений чоловіче, що ти робиш? — залунав басовитий грізний голос.— На посла нападаєш, короля ганьбиш.

¹ Одна стадія — сто двадцять п'ять кроків.

Збишко подивився й побачив того самого велетня, якого вважали за Вальгера і який поперелякував придворне жіноцтво княгині.

— Пускай на німця! Хто ти такий? — закричав Збишко, хапаючись за руків'я сокири.

— Покинь сокиру! Бога ради, покинь сокиру, кажу, бо з коня скину! — ще грізніше загукав незнайомий. — Образив королівську величність і будеш відданий до суду.

Потім звернувся до людей, що їхали за хрестоносцем, і крикнув:

— До мене!

Тим часом під'їхав Мацько з стурбованим і зловісним обличчям. Він добре розумів, що Збишко вчинив, як шалений, і що ця справа може мати для нього згубні наслідки, проте готовий був до бою. Весь загін невідомого рицаря і хрестоносця становив не більш як п'ятнадцять чоловік, озброєних частково списами, частково самострілами, так що два одягнені в панцер рицарі могли б з ними битися не без надії на перемогу. Мацько подумав також про те, що коли сутичка може довести до суду, то чи не краще їм уникнути його — пробитися крізь цих людей, а потім десь переховатися, поки минеться буря. Отож він вишкірив зуби, як вовк, готовий укусити, і, пробившись конем між Збишком і незнайомим чоловіком, почав питати, одночасно тримаючись за меч:

— Хто ви такі? Які ваші права?

— Права наші такі, — відповів незнайомий, — що король доручив мені охороняти спокій у цій місцевості, а звать мене Повала з Тачева.

Почувши це, Мацько і Збишко подивились на рицаря. поховали напіввтягнуті мечі до піхов і посхиляли голови. І не тому, що страх їх поймав, — посхиляли вони голови перед гучним і добре відомим ім'ям, бо Повала з Тачева, шляхтич знаменитого роду й могутній вельможа, який володів величезними просторами земель коло Радома, був разом з тим і одним з найславетніших рицарів у королівстві. Піснярі оспівували його в піснях як взірець честі й мужності нарівні з іменами Завіші з Гарбова, і Фаруррея, і Скарбка з Гури, і Добка з Олесниці, і Яська Нашана, і Миколая з Москожова, і Зиндрама з Машковиць. А в той час він до певної міри ще й репрезентував особу короля, отож кинутись на нього — це було однаково, що підкласти голову під сокиру ката.

Тому Мацько, вже охолонувши, озвався сповненим шаноби голосом:

— Честь і поклін вам, пане, та вашій славі й мужності.

— Поклін і вам, пане,— відповів Повала,— хоч вів би познайомитися з вами не в такій тяжкій пригоді.

— Чому ж так?

Повала звернувся до Збишка:

— Що ж ти, юначе, наробив? На широкому шляху, під боком у короля, напав на посла! Ти знаєш, що тобі за це буде?

— Напав на посла, бо молодий і дурний, через те йому легше на щось наважитись, ніж добре подумати,— сказав Мацько.— Але ви не осудите його суворо, коли я розкажу вам, у чому річ.

— Не я його судитиму. Моє діло тільки взяти його в кайдани...

— Як же це так? — озвався Мацько, знов похмуро глянувши на гурт людей.

— З королівського наказу.

Після цього запанувало мовчання.

— Але він шляхтич,— промовив нарешті Мацько.

— То нехай присягнеться рицарською честю, що з'явиться на всякий суд.

— Присягаюсь честю! — вигукнув Збишко.

— От і добре. Як же вас звать?

Мацько назвав своє ім'я і герб.

— Якщо ви належите до двору княгині Янушевої, то просить її, щоб оступилася за вас перед королем.

— Ми не належимо до двору. Їдемо з Литви від князя Вітольда. Бодай би ми були ніякого двору не зустріли! Через дню зустріч хлопця й спіткало нещастя.

І Мацько почав розказувати, що сталося в корчмі, говорив про зустріч з двором княгині та про Збишкову обітницю, аж нарешті розгнівався на Збишка, що через нього вони потрапили в таке скрутне становище, і закричав:

— А бодай ти був поліг під Вільною! Що ж ти собі думав, шмаркачу!

— Ну, — сказав Збишко, — після того, як дав обітницю, молився Ісусові Христу, щоб німців мені якнайбільше послав, і подарунки йому обіцяв, отож як побачив павине пір'я та плащ з хрестом, якийсь голос одразу заго-

ворив у мені: «Бий німця, бо то чудо!» Ну, я й кинувся, та хто б і не кинувся?

— Слухайте, — перебив Повала. — Я не зичу вам зла, бо бачу, що цей юнак завинив швидше через молодечу легковажність, ніж через злість. І я радий би зовсім не звертати уваги на його вчинок і їхати собі далі, немов нічого й не сталося. Але міг би зробити так лише в тому разі, коли б оцей комтур обіцяв, що не поскаржиться королю. Просіть його про це, може, він пожаліє підлітка.

— Краще піду під суд, ніж хрестоносцеві поклонюся! — вигукнув Збишко. — Це не гідно моєї шляхетської честі.

Повала з Тачева суворо глянув на нього і сказав:

— Погано робиш. Старші краще за тебе знають, що гідно, а що не гідно рицарської честі. Про мене також люди чули; скажу тобі, що коли б я отаке вчинив, то не посоромився б попросити вибачення за провину.

Збишко засоромився, але, глянувши навкруги, відповів:

— Земля тут рівна, аби тільки трохи втоптати. Ніж німця перепрошувати, краще я з ним битимусь чи на коні, чи пішим, на смерть або неволю.

— Дурню! — перебив його Мацько. — Як же ти будеш битися з послом?! Ні тобі не можна з ним, ні йому з тобою, отаким молокососом!

Потім звернувся до Повали:

— Вибачте, шляхетний пане. Цей хлопчисько до решти розбестився на війні, то нехай краще до німця не говорить, бо ще вилає його. Я говоритиму, я проситиму, а коли б він по закінченні свого посольства захотів зі мною битись, то я готовий.

— То рицар дуже знатного роду, і не з кожним він захоче битися.

— Як так? Хіба я рицарського паса та острогів не ношу? Проти мене навіть князь може вийти.

— То правда, але ви йому цього не кажіть, хіба, може, сам заговорить, бо, боюсь, коли б він на вас не розгнівався. Ну, нехай вам там бог помагає!

— Піду за тебе очима кліпати, — сказав Мацько, — ну, зажди ж!

Сказавши це, він наблизився до хрестоносця, що спинився за кілька кроків і нерухомо сидів на своєму височенному, як верблюд, коні, схожий на вилиту з заліза статую, і байдужісінько слухав попередню розмову. Мацько

за довгі роки війни трохи навчився говорити по-німецьки, тому почав глумачити комтурові його рідною мовою, як воно все сталося, звертаючи провину на молоді літа і палку вдачу юнака, якому здалося, що це сам бог послав йому рицаря з павиним чубом, і нарешті просив простити Збишкові його провину.

Обличчя комтура навіть не зворухнулось. Стрункий і випростаний, з піднятою головою, він дивився на Мацька своїми сталевими очима з такою байдужістю й погордою, немов дивився не на рицаря і навіть не на людину, а на кілок в тину. Власник Богданця спостеріг це, і хоч і далі мовив чемні слова, але в душі його закипав гнів; говорити йому було дедалі трудніше, а на загорілих щоках виступив рум'янець. Видно було, що через ту крижану пиху він на силу стримувався, щоб не заскреготати зубами й не вибухнути страшною люттю.

Повала спостеріг це і, будши доброю людиною, вирішив допомогти йому. Замолоду, шукаючи при угорському, австрійському, бургундському та чеському дворах рицарських пригод, які широко вславили його ім'я, він також навчився говорити по-німецьки, отож тепер звернувся цією мовою до Мацька примирливим і навмисне жартівливим тоном:

— Як бачите, пане, благородний комтур вважає, що вся ця пригода не варта жодного слова. Не тільки в нашому королівстві, а й скрізь підлітки бувають не сповна розуму, тому такий рицар не воюватиме з дітьми ні мечем, ні законом.

Замість відповіді Ліхтенштейн випнув свої рудуваті вуса й рушив конем уперед повз Мацька і Збишка.

А в них від шаленого гніву волосся під шоломами настовбурчилось, а руки так і рвались до мечів.

— Зачекай же, крижацький виродку,— мовив крізь зціплені зуби старший рицар з Богданця,— тепер я дам свою обітницю і знайду тебе, як тільки ти перестанеш бути послон.

Але Повала, в серці якого також почала вирувати кров, сказав:

— То потім. Нехай тепер княгиня скаже за вас слово, бо лихо буде хлопцеві.

Мовивши це, він поїхав за хрестоносцем, спинив його, і вони якийсь час жваво розмовляли. Однак і Мацько, і Збишко помітили, що німецький рицар дивився на Повалу

не з такою пихою, як на них, і це розлютило їх ще більше. Незабаром Повала повернувся до них і, почекавши трохи, поки хрестоносець од'їде, сказав:

— Я просив за вас, але це бездушна людина. Каже, що тільки в тому разі не поскаржиться, коли ви зробите те, чого він захоче...

— Чого він хоче?

— Каже так: «Я спинюся, щоб привітати мазовецьку княгиню. Нехай,— каже,— під'їдуть, злізуть з коней, познімають шоломи і з непокритими головами просять мене, тоді відповім».

Повала швидко глянув на Збишка й додав:

— Тяжко доводиться людям шляхетного роду... Я розумію, але мушу тебе попередити: коли не зробиш цього, то хто його зна, що тебе чекає — може, й меч катівський.

Обличчя у Мацька і Збишка немов скам'яніли. Знов запанувало мовчання.

— Ну, то як? — спитав Повала.

Збишко відповів з такою поважністю, ніби за ту одну хвилину став на двадцять років старший:

— Що ж! На все божа воля!

— Як то?

— А так, що нехай би я мав дві голови і нехай би мені їх кат обидві мав відтяти,— честь у мене одна, і зганьбити її я не можу.

Вислухавши це, Повала споважнів і, звернувшись до Мацька, спитав:

— А ви що скажете?

— Я скажу,— похмуро відповів Мацько,— що вигодував цього хлопця змалку... На ньому тримається наш рід, бо я вже старий,— але вчинити такого він не може, хоч би мав загинути.

Суворе обличчя його почало тремтіти, і раптом любов до небожа спалахнула в ньому з такою силою, що він схопив його своїми окутими в залізо руками й вигукнув:

— Збишку! Збишку!

А молодий рицар аж здивувався і, обнявши дядька, мовив:

— А я й не знав, що ви мене так любите!..

— Бачу, що ви справжні рицарі,— сказав зворушений Повала,— а тому, що молодий запрягся мені своєю честю, що з'явиться, не буду його брати під варту; таким, як ви, людям можна вірити. Але ви не журіться. Німець.

цілий день у Тинці пробуде, отже, я короля раніш побачу й так йому про цю пригоду розкажу, щоб його якнайменше розсердити. То ще щастя, що я встиг зламати списа, велике щастя!

Але Збишко сказав:

— Коли вже неодмінно маю головою наложити, то нехай би я мав хоч ту втіху, що хрестоносцеві кістки потрошив.

— Честь свою ти боронити вмієш, а того не збагнеш, що весь наш народ міг зганьбити! — нетерпляче відказав Повала.

— Розуміти я розумію,— сказав Збишко,— ото ж мені через те й жаль...

Повала звернувся до Мацька:

— Знаєте, пане, якщо цьому недоліткові пощастить викрутитись, ви повинні надіти йому на голову каптур, як соколам роблять, бо інакше він своєю смертю не вмере.

— Він би викрутився, аби ви, пане, захотіли втаїти перед королем те, що трапилось.

— А що ж із німцем подієш? Язика ж йому не зав'яжеш.

— Правда! Правда!..

Так розмовляючи, вони рушили назад до почту княгині. Слуги Повали, що були змішалися з людьми Ліхтенштейна, тепер їхали за ними. Здалека видно було, як серед мазурських шапок маяло в повітрі павине пір'я хрестоносця та як виблискував на сонці його шолом.

— Дивна у цих хрестоносців натура,— ніби в задумі, озвався рицар з Тачева.— Коли хрестоносцеві зле йдеться, він робиться поступливий, як францисканець, покірний, як ягня, і солодкий, як мед, так наче кращого й на світі немає. Але нехай він відчує за собою силу — ніхто більш за нього не набундючиться і ні в кого не знайдеш менше змилювання. Мабуть, господь дав їм кремінь замість серця. Придивлявся я до всяких народів і не раз бачив, як справжній рицар щадить слабшого, кажучи собі: «Не прибуде мені честі, коли я лежачого розтопчу». А хрестоносець саме тоді найзапеклішим робиться. Тримай же його за голову і не пускай, бо інакше лихо тобі буде! Отакий і цей посол: зараз хотів не тільки вашого вибачення, а й вашої ганьби. Але я радий, що того не буде.

— Не діжде він! — вигукнув Збишко.

— Постарайтесь, щоб він не помітив у вас смутку, бо зараз же зрадіє.

Після цього вони доїхали до пошту і прилучились до двору княгині. Посол хрестоносців, побачивши їх, одразу набрав виразу пихи й погорди, але вони, здавалось, зовсім його не помічали. Збишко спинився коло Данусі й весело почав розказувати їй, що з пагорка вже добре видно Краків. А Мацько розповідав одному з піснярів про надзвичайну силу пана з Тачева, який зламав списа в руці Збишка, немов суху бадилину.

— Нащо ж він зламав? — спитав пісняр.

— Та хлопець був на німця кинувся, але так собі, жартома.

Пісняреві — шляхтичеві й людині бувалій — такий жарт здався не дуже пристойним, але, бачачи, що Мацько говорить про нього байдуже, й сам не надав йому ніякого значення. Тим часом таке поведження почало дратувати німця. Він кілька разів поглянув на Збишка, потім на Мацька і нарешті зрозумів, що з коней вони не злізуть і що навмисне на нього не зважають. Тоді очі його блиснули сталевим блиском, і він одразу почав прощатись...

В ту мить, коли він рушив, пан з Тачева не міг стриматись і сказав йому на прощання:

— Ідьте сміливо, хоробрий рицарю. Край наш мирний, і ніхто на вас не нападе, хіба який-небудь пришелепуватий хлопчак...

— Хоч у вашій країні і дивні звичаї, але я потребував не оборони вашої, а товариства, — відказав Ліхтенштейн, — проте сподіваюсь, що ми ще зустрінемось і при цьому дворі, і ще де-небудь...

В останніх словах вчувалася ніби прихована погроза, тому Повала поважно відповів:

— Дай боже...

По цих словах він вклонився й одвернувся, потім знизав плечима і сказав стиха, але так, що його почули найближчі:

— Гниляк! Зняв би я тебе вістрям списа з сідла і держав би в повітрі стільки, що можна було б тричі «Отче наш» проказати!

І почав розмовляти з княгинею, яку добре знав. Ганна Данута спитала його, що він робить на широкому шляху, а він відповів їй, що їздить тут з королівського наказу, щоб підтримувати спокій у цій місцевості, бо через те, що

до Кракова з'їжджається багато гостей, легко може статися якесь непорозуміння. І на доказ навів пригоду, свідком якої тільки що був. Проте, подумавши, що просити княгиню про заступництво ще матиме час, коли це буде потрібно, він не надав події великого значення, щоб не псувати їй настрою. Княгиня сміялася із Збишка, що йому так пильно потрібне було те павине пір'я, а інші дивувалися з Повали, який так легко зламав одною рукою списа...

Сам він трохи любив похвалитись, тому зрадів, що його хвалять, і почав розповідати різні пригоди, які вславили його ім'я, особливо в Бургундії, при дворі Філіппа Сміливого. Якось на турнірі, коли у нього зламався спис, він схопив одного арденнського рицаря обіруч, витягнув з сідла й підкинув угору на висоту списа, хоч той арденнець весь був закутий у залізо. Філіпп Сміливий подарував йому за це золотого ланцюга, а княгиня — оксамитного черевичка, якого він відтоді носить на шоломі.

Почувши таке, всі присутні дуже здивувались, за винятком Миколая з Длуголясу, який сказав:

— Нема вже в наш теперішній легкобитний час таких богатирів, які були за моїх молодих літ, або таких, як мені батько розказував. Трапиться тепер шляхтичеві розірвати панцер, натягнути без корби самостріл або зігнути між пальцями залізного тесака, то він уже себе дужакою вважає та перед іншими задається. А колись це й дівчата робили.

— Не заперечую, що в давнину люди були дужчі, — відповів Повала, — але є й тепер міцні чоловіки. Господь Ісус не пошкодував сили для моїх кісток, проте я не вважаю себе найдужчим у королівстві. Бачили ви, мій пане, коли-небудь Завішу з Гарбова? Той би мене подолав.

— Бачив. Плечі у нього такі широкі, як платва, на якій висить краківський дзвін.

— А Добко з Олесниці? Одного разу на турнірі, що його влаштували хрестоносці в Торуні, він переміг дванадцятьох рицарів — собі й нашому народові на велику славу.

— Але наш мазур Сташко Цюлек був дужчий, пане мій, і за вас, і за Завішу, і за Добка. Про нього казали, що він із свіжої гілляки рукою сік видушував¹.

¹ Історичний факт. (Прим. автора).

— Сік і я видушу! — вигукнув Збишко.

І перш ніж хто-небудь попросив його зробити це, він скочив убік, відчахнув од дерева над шляхом велику гілляку, а потім перед очима у княгині й Данусі так стиснув її за край, що з неї справді закапали краплі соку.

— Господи Ісусе! — вигукнула, побачивши це, Офка з Яжомбкова.— Не йди ж ти на війну, а то шкода буде, коли отакий загине до одруження...

— Еге ж, шкода! — повторив Мацько, раптом спохмурнівши.

Але Миколай з Длуголясу, а за ним і графиня, почали сміятись. Інші всіляко вголос вихваляли Збишкову силу, бо в ті часи залізну руку цїнили над усі інші достоїнності, ото ж панни кричали до Дануськи: «Радій!» — і вона раділа, хоч і не дуже розуміла, яка їй буде користь з того цурпалка видушеного дерева. Збишко, забувши зовсім за хрестоносця, дивився на всіх так переможно, що Миколай з Длуголясу вирішив охолодити його запал і сказав:

— Даремно ти так задаєшся силою, бо є дужчі за тебе. Я того не бачив, але батько мій був свідком чогось кращого, що трапилось при дворі римського імператора Карла. Поїхав до нього в одвідини наш король Казимир з багатьма придворними, серед яких був і той самий славетний богатир Сташко Ціолек, син воеводи Андрія. Почав одного разу імператор хвалитися, що з-поміж його людей є один чех, який голими руками може задушити ведмедя. Влаштували видовище, і чех справді задушив двох ведмедів підряд. Засмутився від того наш король і, щоб не сдіхати з соромом, сказав: «Ну, мій Ціолек не дасть йому себе зганьбити». Вирішили, що за три дні вони будуть боротися. Наз'їжджалося багато знатних паній та рицарів, і через три дні чех з Ціолеком зчепились на замковому подвір'ї. Та не довго вони боролись, бо як тільки взялися, Ціолек переломив чехові хребта, потрошив усі ребра й випустив його з рук уже мертвого, на велику славу нашому королю¹.

— А скільки йому було років? — запитав Збишко.

— Молодий був!

Тим часом Повала з Тачева, їдучи по правий бік княгині, нахилився до неї й розказав усю правду про важливість події і, разом з тим, просив підтримати його, коли

¹ Історичний факт. (Прим. автора).

він оступиться за Збишка, бо той може тяжко відповісти за свій вчинок. Княгиню, якій Збишко подобався, ця звістка дуже засмутила й занепокоїла.

— Краківський єпископ добре до мене ставиться,— сказав Повала,— то, може, впрошу його, та й королеву теж. Чим більше буде заступників, тим краще для юнака...

— Якщо королева схоче за ним оступитись, то й волос з його голови не спаде,— сказала Ганна Данута,— бо король її й за набожність і за придане дуже шанує, особливо тепер, коли з неї спала ганьба безплідності. Є ще в Кракові улюблена королева сестра, княгиня Земовітова,— удайтеся й до неї. Я зроблю, що тільки зможу, але вона йому рідна, а я двоюрідна.

— Любить король і вас, милостива пані.

— Ні, не так,— трохи зажурено відповіла княгиня,— для мене кільце, а для неї цілий ланцюг; для мене лисичка, а для неї соболь. Нікого з рідні не любить так король, як Олександру. Нема того дня, щоб вона пішла від нього з порожніми руками...

Так розмовляючи, вони наблизилась до Кракова. Від самого Тинця дорога кишіла людьми, а тепер їх стало ще більше. Зустрічались земляни, що їхали до міста з своїми слугами, декотрі в латах, декотрі в літній одежі й солом'яних брилях. Одні їхали верхи, інші на возах, з жінками й дочками, які хотіли побувати на оголошених вже давно рицарських турнірах. Місцями шлях був весь заставлений купецькими возами, яким заборонялось обминати Краків, щоб не позбавляти місто численних податків. На возах везли сіль, віск, зерно, рибу, воліві шкури, прядиво, дерево. З міста їхали підводи, навантажені сукном, бочками з пивом та всіляким міським крамом. Краків уже видно було добре: королівські, панські та міщанські садки розкинулись круг усього міста, за ними височіли мури та костельні вежі. Чим ближче до міста, тим рух став більший, а коло брам через цей тлум трудно було проїхати.

— Оце так місто! Другого такого, мабуть, і на світі нема,— сказав Мацько.

— Тут завжди наче ярмарок,— озвався один з піснярів.— Ви давно тут були, пане?

— Давно. І дивуюсь, наче бачу вперше, бо ми ж приїхали з дикою краю.

— Кажуть, що Краків дуже виріс за короля Ягелла.

Це було справді так: коли великий князь литовський вступив на трон, для краківської торгівлі стали відкриті безмежні литовські й руські простори, через що день у день збільшувалась людність міста, його достаток, виростили нові будівлі, і воно ставало в ряд найзначніших міст світу...

— У хрестоносців міста теж хороші,— знову озвався пісняр.

— Аби тільки добратися до них,— одказав Мацько,— добра була б здобич!

Але Повала думав про інше, а саме про те, що молодий Збишко, який завинив тільки через дурну запальність, йде зараз вовкові в пашу. Повала з Тачева, суворий і неблаганний під час війни, мав у своїх могутніх грудях справжнє голубине серце і, краще за інших розуміючи, що на провинного чекає, відчув до нього великий жаль...

— Вагаюсь та й вагаюсь,— мовив він знов до княгині,— чи казати королю про ту пригоду, чи не казати. Якщо хрестоносець не поскаржиться, то й не буде ніякої справи, а коли має скаржитись, то чи не краще попередити короля заздалегідь, щоб він не спалахнув наглим гнівом...

— Хрестоносець якщо може кого-небудь занапастити, то занапастить,— відповіла княгиня,— але я спочатку скажу юнакові, щоб пристав до нашого двору. Може, король не так суворо покарає нашого придворного.

Після цього вона покликала Збишка, який, довідавшись, у чому річ, зіскочив з коня, вклонився їй до ніг і з великою радістю згодився бути придворним, не тому, що так було безпечніше, а тому, що таким чином міг залишитись поблизу Данусі...

Тим часом Повала запитав Мацька:

— А де ви спинитесь?

— В заїзді.

— В заїздах уже давно немає жодного місця.

— То підемо до одного знайомого — купця Амилея, може, пустить переночувати...

— А я вам скажу так: погостуйте в мене. Небіж ваш міг би з двором княгині в замку спинитись, але краще йому не бути в короля перед очима. Бо що трапиться в гніві раз, те вдруге вже не трапиться. Мабуть же, вам треба й добром поділитися, возами та слугами, а на це потрібен час. Гаразд? У мене вам буде добре й безпечно.

Хоч Мацько трохи й занепокоївся, що Повала так

турбується про їхню безпеку, проте широко подякував, і вони в'їхали до міста. Тут вони із Збишком на якийсь час забули про свої турботи, побачивши, скільки круг них усякого дива. В Литві та коло границі вони бачили тільки поодинокі замки, а з значніших міст — одну Вільну, абияк збудовану і спалену, в згарищах і руїнах, а тут купецькі кам'яниці часто були показніші за тамтешній великокнязівський замок. Правда, багато будинків були дерев'яні, але й вони вражали висотою стін та покрівель, а також вікнами з скляних кульок, оправлених у свинець, в яких так відблискувало проміння призахідного сонця, що можна було подумати, ніби в домі пожежа. На прилеглих до ринку вулицях було багато будинків з червоної цегли або суцільно кам'яних, високих, оздоблених балконами та чорними хрещатими узорами по стінах. Вони стояли один при одному, як солдати в строю, одні широкі, другі вузькі, не більш як на дев'ять ліктів завширшки, але всі стрілчасті, з склепистими сіньми — часто з образом мук Христових або богородиці над брамою. На деяких вулицях будинки стояли в два ряди — над ними смужка неба, внизу брукована дорога, а по обидва боки, скільки око бачило, — крамниці, повні найновітнішого, дивного, часто зовсім незнаного краму, на який, однак, Мацько, що звик до воєнної здобичі, поглядав ласим оком. Але ще більше здивували їх обох громадські будівлі: костьол діви Марії на ринку, суконниця¹, ратуша з величезним підвалом, в якому продавалося свидницьке пиво, дзингус², склади сукна, далі величезний *mercatorium*³, призначений для чужоземних купців, і будинок, в якому зберігалися міські ваги, і цирульні, лазні, плавильні, в яких витоплювали мідь, віск, золото і срібло, броварні, цілі гори брочок коло так званого шротамту⁴ — словом, такий достаток і багатство, якого не обізнана з містом людина, нехай би навіть власник «городка», й уявити собі не могла...

Повала привів Мацька і Збишка до свого обійстя на вулиці святої Ганни, сказав дати їм простору кімнату і доручив піклуватися про них своїм зброєносцям, а сам

¹ Старовинна будівля на краківському ринку, в якій торгували сукнами.

² Спотворене старонімецьке слово «дінг» — будівля суду, місце суду.

³ Торговиця, заїзд (лат.).

⁴ Склад вина (старонім.).

пішов у замок і повернувся звідти на вечерю вже пізньої ночі. Разом з ним прийшло кілька його приятелів. Вони весело бенкетували, їли багато м'ясива та пили вина,— тільки господар був чимось заклопотаний. Коли гості на-решті порозходились, Повала сказав Мацькові:

— Говорив з одним каноніком, який добре знається на святому письмі та праві, і він сказав, що за зневагу посла загрожує кара на горло. Моліться ж богу, щоб хрестоносець не поскаржився.

Хоч обидва рицарі й перебрали дещо міру на бенкеті, але, почувши це, пішли на спочинок трохи засмучені. Мацько навіть не міг заснути і, полежавши деякий час, озвався до небожа:

— Збишку?

— А що?

— Обміркував я все це добре і думаю, що тобі таки зітнуть голову.

— Ви думаете? — спитав Збишко сонним голосом.

І, обернувшись до стіни, міцно заснув, бо стомився в дорозі...

V

Другого дня обидва рицарі з Богданця разом з Пovaloю пішли до кафедрального собору на ранню месу — помолитись та побачити двір і гостей, що сходились до замка. Вже по дорозі Повала здивав численних знайомих, а з-поміж них багатьох славетних в країні й за кордоном рицарів, на яких молодий Збишко дивився з захопленням, обіцяючи собі в душі, якщо пригода з Ліхтенштейном минеться щасливо, зрівнятися з ними хоробрістю та всіма іншими чеснотами. Один з цих рицарів, Топорчик, родич краківського кастеляна, розказав ім новину про повернення з Рима Войцеха Ястжембця, схоласта, який їздив до папи Боніфація ІХ з королівським листом-запрошенням на хрестини до Кракова. Боніфацій прийняв запрошення, але тому, що не певний був, чи зможе прибути власною особою, уповноважив посла бути від його імені хрещеним батьком майбутнього немовляти, а разом з тим просив, щоб на доказ його особливої прихильності до королів-

ського подружжя дитина була названа Боніфацієм або Боніфацією.

Говорили також про те, що незабаром має прибути угорський король Зигмунт. Його приїзду сподівалися напевне, бо Зигмунт, прошений чи непрошений, завжди з'являвся там, де влаштовувались відвідини, учти і турніри, в яких він охоче брав участь, прагнучи вславитись на весь світ і як владар, і як співець, і як один з найперших рицарів. Повала, Завіша з Гарбова, Добко з Олешниці, Нашан та інші славетні рицарі з усміхом згадували, як під час попереднього перебування Зигмунта король Владислав просив їх нишком, щоб вони на турнірі не дуже натискали та щадили «угорського гостя», бо по всім світі було відомо, що в цього марнославного рицаря від невдачі виступали на очах сльози. Але найбільше цікавили рицарів справи Вітольда. Розповідали цілі легенди про пишність тієї вибитої з чистого срібла колиски, що її привезли в подарунок литовські князі та бояри од Вітольда і його дружини Ганни. Поскупчувались, як звичайно перед відprawою, гуртки людей, що розказували одні одним новини. Почувши в одному з таких гуртків мову про колиску, Мацько й собі став розказувати про коштовність подарунка, але ще більше розводився про майбутній похід Вітольда на татар, і його засипали запитаннями. Похід уже, вважай, почався, бо величезне військо вирушило на Східну Русь, і коли б він удався, то влада короля Ягелла поширилася б майже на півсвіту — аж до невідомих глибин Азії, до границь Персії і берегів Аралу. Мацько, який був раніш наближеним Вітольда і знав його заміри, розповідав про них так докладно і красномовно, що поки зазвонили до меси, круг нього утворився великий гурт цікавих. «Йдеться, — казав він, — про хрестовий похід. Сам Вітольд, хоч його й називають великим князем, урядує Литвою з доручення Ягелла і є лише намісником, отож уся слава спаде на короля. І яка ж то буде слава новохрещеної Литви та могутньої Польщі, коли об'єднані війська понесуть святий хрест у такі країни, в яких коли й вимовляють ім'я спасителя, то тільки для того, щоб його зневажити, і в яких ще досі не ступала нога ні поляка, ні литвина! Коли польське й литовське військо знов посадить на кіпчацький трон вигнаного хана Тохтамиша, він визнає себе «сином» короля Владислава і, як обіцяв, разом з усією Золотою Ордою поклониться хрестові».

Всі слухали з напруженою увагою, але не всі знали, про що йдеться: кому Вітольд має допомагати, з ким воювати; отож деякі почали питати:

— Скажіть толком, з ким війна?

— З ким? З Тімуром Кульгавим,— відповів Мацько.

Настала хвилина мовчання. Західне рицарство не раз чуло про Золоту, Синю, Азовську та різні інші орди, але про татарські справи та міжусобні війни між окремими ордами вони знали мало. Натомість не було, мабуть, жодної людини в тодішній Європі, яка не чула б про грізного Тімура Кульгавого або Тамерлана, ім'я якого вимовляли з неменшим страхом, ніж колись ім'я Атілли. Адже то був «владар світу» і «владар часу» — володар двадцяти семи завойованих держав, володар Московської Русі, Сибіру, Китаю аж до Індії, Багдада, Ісфагані, Алеппо, Дамаска,— тільк його через арабські піски падала на Єгипет, а через Босфор — на Грецьку імперію,— винищувач людського роду, жахливий будівник пірамід з людських черепів, переможець у всіх битвах, не подоланий у жодній, «владар душ і тіл».

Він посадив Тохтамиша на трон Золотої й Синьої Орди і визнав «сином». Але коли володіння його простяглися від Аралу до Криму, через простори, більші, ніж уся Європа, «син» захотів стати незалежним владарем. Тоді грізний батько скинув Тохтамиша «одним пальцем» з трону, і той утік до литовського правителя й попросив допомоги. Його Вітольд і мав намір повернути на царство. Але, перш ніж це зробити, йому треба було помірятись силою з владарем півсвіту, Кульгавим.

Ось чому його ім'я справило на слухачів велике враження, і після хвилинного мовчання один з найстаріших рицарів, Войцех з Яглова, сказав:

— Це не казна з ким мати діло.

— Але казна за що,— розсудливо сказав Миколай з Длуголясу.— Бо що нам з того, чи над синами Беліала десь на краю світу пануватиме Тохтамиш чи якийсь Кутлук?

— Тохтамиш прийняв би християнську віру,— відповів Мацько.

— Або прийняв би, або ні. Хіба можна вірити сучим синам, які не визнають Христа?

— Але задля імені Христового можна й головою наложити,— заперечив Повала.

— І задля рицарської честі,— додав Топорчик, родич кастеляна.— Є з-поміж нас такі, що підуть. Пан Спитко з Мельштина має молоду й кохану жінку, проте вже пішов до князя Вітольда.

— Воно й не дивно,— докинув Ясько з Нашан,— бо нехай би мав найтяжчий гріх на душі, а за таку війну напевне здобудеш прощення і спасіння.

— І славу на віки вічні,— знову сказав Повала з Тачева.— Коли війна, то війна, а коли ще не аби з ким, тим краще. Тимур завоював світ і заволодів двадцятьма сімома царствами. Отож була б слава для нашого народу, якби ми його подолали!

— А чому б ні? — відповів Топорчик.— Коли б він посідав і сто королівств, то нехай його інші бояться, а не ми! Правду ви кажете! Скликати б тисяч з десять списарів, то ми б весь світ завоювали.

— А який же народ подолає Кульгавого, коли не наш?..

Так розмовляли рицарі, а Збишко аж здивувався, що йому раніш ніколи не спадало на думку піти з Вітольдом у дикі степи... Коли він був у Вільні, йому хотілось побачити Краків, двір, взяти участь в рицарських змаганнях, а тепер подумав, що тут його може спіткати ганьба й суд, а там, в найгіршому разі, знайшов би славу смерть...

Столітній Войцех з Яглова, у якого від старості вже тряслась шия, але розум відповідав вікові, немов холодною водою линув на рицарський запал:

— Дурні ви,— сказав він.— Невже ніхто з вас не чув, що образ Ісуса Христа говорив з королевою, а коли вже сам спаситель так їй довіряє, то чому б і дух святий, що є третьою іпостассю трійці, мав бути до неї менш милостивий? Через те вона бачить майбутнє, ніби воно перед нею діється, і казала так...

На цьому він спинився і з хвилину тряс головою, а далі сказав:

— Забув, що вона казала, але зараз пригадаю.

І він почав пригадувати, а присутні зосереджено мовчали і ждали, бо всі були певні, що королева може провіщати майбутнє.

— Ага! — сказав нарешті Войцех.— Пригадав! Королева сказала, що коли б усе тутешнє рицарство пішло з Вітольдом на Кульгавого, тоді сила поганська була б розтрощена. Але того не може статись через безчесність християнських володарів. Треба боронити границі й від

чехів, і від угорців, і від ордену хрестоносців, бо нікому довіряти не можна. А коли з Вітольдом піде лише купка поляків, то його подолає Тімур Кульгавий або його воеводи з своїм незліченним військом.

— Та зараз же мир,— озвався Топорчик,— і сам орден нібито чимось допомагає Вітольдові. Хрестоносці не можуть інакше робити, хоч би для того, щоб показати богу святому, що готові з поганями боротись. Кажуть також придворні, що Куно Ліхтенштейн прибув сюди не тільки на хрестини, а й для переговорів з королем...

— А он і він! — вигукнув здивовано Мацько.

— Справді! — оглянувшись, сказав Повала.— Йй-богу, він! Не довго гостював у абата і, мабуть, ще вдосвіта виїхав з Тинця.

— Чогось йому так пильно треба було,— похмуро відказав Мацько.

Тим часом Куно Ліхтенштейн пройшов коло них. Мацько впізнав його по вишитому на плащі хресті, але той не впізнав ні його, ні Збишка, бо бачив їх раніш в шоломах, а в шоломі, навіть коли підняте забрало, видно було тільки частину рицаревого обличчя. Проходячи, Ліхтенштейн кивнув головою Повалі з Тачева й Топорчикові, після чого поважно й велично став підніматися з своїми зброєносцями по сходах до собору.

В цей час задзвонили дзвони, сполохавши зграї гав та голубів, що гніздилися в вежах, а разом з тим оповіщаючи, що незабаром почнеться меса. Мацько і Збишко разом з іншими увійшли до костюлу, трохи занепокоєні тим, що Ліхтенштейн так швидко повернувся. Але непокоївся більше старший рицар, бо увагу молодшого цілком заповонив королівський двір. Збишко ніколи в житті не бачив нічого кращого за цей костюл і за це пишне товариство. По обидва боки від нього стояли найзнатніші мужі королівства, уславлені на раді і в боях. Багато з них, чия мудрість привела до шлюбу великого князя Литви з прекрасною і юною королевою Польщі, вже померли, але декотрі ще були живі, і на них дивилися з величезною шаню. Молодий рицар не міг надивитися на пишну постать Яська з Тенчина, кастеляна краківського, в якому єдналася суворість з поважністю і справедливістю; споглядав він мудрі й поважні обличчя інших райців, могутні рицарські голови, на яких волосся було рівно підстрижене над бровами, а по боках і ззаду спадало довгими пасмами.

У декотрих на голові були сітки, у декотрих — тільки поворозки, щоб волосся держалося купи. Іноземні гості, послі римського імператора, чеські, угорські та австрійські, а також особи, які їх супроводили, дивували витонченістю своїх уборів; литовські князі й бояри, що були при королівській особі, незважаючи на літо і спеку, для пишності були одягнені в підбиті коштовним хутром шуби; руські князі, в щупких і широких уборах, на тлі костьольних стін та позолоти схожі були на візантійські ікони. Але з найбільшою цікавістю чекав Збишко на появу короля й королеви і з усієї сили протовплювався аж до ґрат, за якими перед самим олтарем видно було дві подушки з червоного оксамиту, бо королівське подружжя завжди під час меси стояло навколішках. Чекати довелося недовго: король увійшов першими дверима від ризниці, і, поки дійшов до олтаря, його можна було добре бачити і розглядіти. Волосся у нього було чорне, довге, розпатлане і трохи зріджене над чолом, по боках закладене за вуха, обличчя смагляве, голене, ніс горбатий і трохи шпичастий, біля рота зморшки, очі чорні, маленькі, блискучі, бистрі, вони швидко перебігали по присутніх, наче він хотів, поки дійде до олтаря, полічити всіх людей в костьолі. На обличчі його лежала печать добродушності й zarazом остороги; він мав вираз людщини, яку щасливий випадок над її сподівання високо підніс і яка постійно мусить думати, чи відповідають її вчинки королівській гідності, та остерігатись непохвальних відзивів. Через те в його обличчі й рухах помічалась немов нетерплячість. Легко можна було догадатись, що гнів його мусить бути раптовий і страшний, що він залишається тим колишнім князем, який одного разу, роздратований крутіством хрестоносців, крикнув їхнім послам: «Ти до мене з грамотою, а я до тебе з списом!»

Але зараз цю природну запальність гамувала глибока і щира побожність. Не тільки новонавернені до християнської віри литовські князі, але й побожні з діда-прадіда польські вельможі проймалися благочестивими настроями присутнього в костьолі короля. Часто для більшої покути він одкидав подушку і стояв навколішках на голій кам'яній долівці; часто, піднявши руки вгору, він держав їх так доти, поки вони самі не опадали від знемоги. Він вистоював щонайменше по три меси щоденно, і вистоював з великою пристрастю. Відкриття чаші і голос дзвінка під час піднесення святих дарів завжди наповнювали його душу

захватом, захопленням, раюванням і острахом. Після закінчення меси він виходив з костюлу, немов пробудившись від сну, умиротворений, лагідний, і придворні добре знали, що саме тоді найкраще просити в нього за що-небудь прощення або якогось дару.

Ядвіга увійшла дверима з ризниці. І хоч меса ще не почалась, але ті рицарі, що стояли поблизу ґрат, одразу попадали навколішки, мимоволі віддаючи їй шану, як святій. Збишко також став навколішки, адже ніхто з усіх численних віруючих не мав сумніву, що перед ними — свята, образи якої з часом прикрашатимуть олтарі костюлів. Суворе життя в постійній покуті останні роки особливо сприяло тому, що їй, крім королівської шани, віддавали шану майже як святій. З уст в уста серед панів і простого люду переходили чутки про вчинені королевою чудеса. Казали, що дотик її руки лікує хворих: люди, які не владали руками й ногами, одужували, одягаючи її стару одержу. Вірогідні свідки запевняли, що чули на власні вуха, як одного разу Христос говорив до неї з олтаря. Перед нею схиляли коліна іноземні монархи, шанував її й боявся образити навіть гордовитий орден хрестоносців. Папа Боніфатій IX називав її благочестивою й вибраною дочкою церкви. Світ споглядав її діла і пам'ятав, що це дитина Анжуйського дому і польських П'ястів, що це дочка могутнього Людовіка, вихованка найпишнішого двору і, нарешті, найпрекрасніша діва на землі, яка зреклася щастя, зреклася першої дівочої любові і, будши королевою, взяла шлюб з «диким» литовським князем, аби разом з ним повернути до святого хрещення останній поганський народ у Європі. Чого німці не добилися, незважаючи на всі зусилля, на могутність ордену, на хрестові походи, на море пролітої крові,— того dokonalo єдине її слово. Ніколи вінок апостольства не осявав молодшого і прекраснішого чола, ніколи апостольство не поєднувалось з таким самозреченням, ніколи жіноча краса не осявалась такою ангельською добротою й таким смутком.

Її оспівували менестрелі при всіх дворах Європи; до Кракова з'їжджались рицарі з найвіддаленіших країн, аби побачити цю польську королеву; як зіницю ока, беріг і любив її польський народ, якому шлюбом з Ягеллом вона примножила могутності й слави. Одна тільки велика скорбота тяжіла над нею і народом — бог довгий час не давав своїй обраниці потомства.

Та коли, нарешті, й ця недоля минулась, радісна звістка про виблагане благословення пробігла, мов блискавка, від Балтики до Чорного моря й Карпат і звеселила всі народи величезної держави. За винятком столиці хрестоносців, ту звістку радісно прийняли при всіх іноземних дворах. В Римі співали *Te Deum*¹. В польських землях остаточно утвердилась думка, що коли «свята пані» про щось попросить бога, те неодмінно здійсниться.

Тому до неї приходили люди благаги, щоб випросила їм здоров'я, приходили посланці від країв і повітів, щоб в міру потреби молилася про дощ, про погоду в жнива, про щасливу косовицю, про вдалий медозбір, про достаток риби в озерах та звіра в лісах. Грізні рицарі з приграничних замків та городищ, котрі за звичаєм, запозиченим у німців, займалися розбоєм або міжусобною війною, на єдине її зауваження вкладали мечі в піхви, відпускали бранців без викупу, повертали зайняті череди і мирились, подаючи один одному руки. Всі нещасні, всі нужденні товпились перед брамою краківського замка. Чистий дух Ядвіги проникав у людські серця, пом'якшував долю невільників, пиху панів, суворість суддів і, як провісник щастя, як ангел справедливості й миру, витав над усією країною.

І всі з піднесенням ждали благословенного дня.

Рицарі пильно придивлялись до постаті королеви, щоб визначити, скільки часу їм доведеться ще ждати майбутнього наслідника чи наслідниці трону. Краківський єпископ Виш, який був одночасно і найдосвідченішим у країні та уславленим за границею лікарем, не обіцяв ще скорих пологів, і якщо все-таки провадились приготування, то тільки тому, що в ті часи існував звичай починати всілякі святкування якнайраніше і розтягати їх на цілий тиждень. Справді, постать королеви хоч і подалась трохи наперед, проте, як і раніш, залишалася стрункою. Одягнена вона була аж надто просто. Вихована при блискучому дворі і вродливіша за всіх тодішніх князівен, вона колись полюбляла коштовні тканини, ланцюжки, перли, золоті браслети й персні, а тепер уже кілька років не тільки ходила в чернечій одежі, але навіть прикривала обличчя, боячись, щоб думка про свою вроду не викликала в неї світської пихи. Даремно Ягелло, довідавшись про її вагітність, в пориві

¹ Початкові слова гімна: «Тебе, боже, славимо...» (Лат.)

радісті просив її прикрасити ліжко парчею, бісером та самоцвітами. Вона відповіла, що вже давно відмовилась од розкоші, бо пам'ятала, що час пологів часто буває і часом смерті, отож вона повинна прийняти ласку божу не серед коштовностей, а в тихій покорі.

Тим часом золото й дорогоцінності йшли на академію, новохрещеній литовській молоді та на іноземні університети.

Королева погодилась змінити чернечий спосіб життя лише в тому, що від часу, коли надія на материнство перейшла в певність, не закривала більше обличчя, бо справедливо вважала, що тепер одежа покутниці їй не личить...

І всі з любов'ю дивились на її чудове обличчя, яке не потребувало прикрас,— ні золота, ні самоцвітів. Королева повільно йшла від дверей ризниці до олтаря з піднесеними вгору очима, в одній руці у неї був молитовник, в другій чстки. Збишко побачив її лілейне обличчя, голубі очі, сповнені спокою, доброти й милосердя, справжні ангельські риси, і серце його сильно забилося. Він знав, що бог велить любити свого короля й королеву, і любив їх по-своєму, але в цю мить серце його раптом сповнило велика любов, що постала не з обов'язку, а запалала сама собою, вона була разом і найвищою пошаною, і покірністю, і готовністю до самопожертви. Збишко був молодий і поривчастий, і його раптом охопило бажання якимось способом довести свою любов і вірність підданого рицаря, щось для королеви зробити, кудись летіти, когось зарубати, щось здобути й самому при тому головою наложити. «Піти хіба з князем Вігольдом,— подумав він,— бо як же я святій королеві прислужуся, коли ніде поблизу нема війни?» Йому навіть на думку не спадало, що можна прислужитись якимось іншим способом, ніж мечем, рогатиною або сокирою, і він готовий був сам-один ударити на ціле військо Тімура Кульгавого. Йому хотілось одразу ж після меси сісти на коня і щось вчинити. Але що? Він і сам не знав. Знав тільки, що не витримає, що руки в нього палають, палає вся душа...

І він знову забув про ту небезпеку, що йому загрожувала. На якийсь час забув навіть про Данусю, а коли в костюлі раптом залунав дитячий спів і нагадав йому про неї, Збишко відчув, що «то щось інше». Данусі він обіцяв вірність, обіцяв трьох німців, і тої обіцянки додер-

жить, але ж королева — незрівняна ні з ким жінка, і коли подумав, скількох ворогів хотів би вбити для королеви, то побачив перед собою безліч панцерів, шоломів, страусового та павиноного пір'я і відчув, що для його бажання й того було замало...

Тим часом він не зводив з неї очей і з щирим серцем думав, якою б її вшанувати молитвою, бо вважав, що за королеву просто молитися не можна. Він умів проказувати: *Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur nomen Tuum*¹, — цього навчив його один францисканець у Вільні, та чи то чернець сам далі не знав, чи то Збишко забув подальші слова, але проказати до кінця «Отче наш» він не міг. Тому він став без кінця повторювати ті кілька слів, що означали в його душі: «Дай нашій любимій королеві здоров'я, життя та щастя і більше про неї дбай, ніж про все інше». І тому, що це говорила людина, над головою якої висів суд і кара, то, звичайно, що в усьому костюлі ніхто щиріше не молився...

По закінченні меси Збишко думав, що якби йому можна було стати перед королевою і впасти ниць до її ніг, то нехай би потім настав хоч і кінець світу. Але після першої меси відправили другу, потім третю, а тоді королева пішла в свої покої, бо звичайно постила аж до полудня і не брала участі в веселих сніданках, на яких короля й гостей забавляли блазні та фокусники. Натомість перед Збишком з'явився старий рицар з Длуголясу й запросив його до княгині.

— Будеш слугувати під час сніданку мені й Данусі, як мій придворний, — сказала княгиня, — може, тобі пощастить привернути серце короля якимось веселим словом або вчинком. Якщо хрестоносець і впізнає тебе, то, може, не поскаржиться, коли побачить, що ти прислугуєш мені за королівським столом.

Збишко поцілував княгиню в руку, а потім звернувся до Данусі, і хоч він був звичний більше до війни та боїв, ніж до придворних звичаїв, знав, однак, що належить робити рицареві, коли вранці зустріне пані свого серця; він трохи відступив і, зобразивши на обличчі здивування, перехрестився й вигукнув:

— Во ім'я отця, і сина, і святого духа!..

¹ Початок молитви: «Отче наш, що є на небесах, хай святиться ім'я твоє» (лат.).

А Дануся глянула на нього своїми голубими оченятами і спитала:

— Чого це Збишко хреститься, коли мяса вже скінчилась?

— Того, прекрасна панно, що ти за одну ніч так покращала, аж я здивувався!

Миколай з Длуголясу, чоловік старий, не любив новітніх чужоземних рицарських звичаїв, тому знизав плечима і сказав:

— Нащо б ото час марнувати та про вроду їй торочити! Воно ще курдупіль, ледве помітне на землі.

Збишко одразу визвірився на нього:

— Остерігайтесь називати її курдупелем,— сказав він, бліднучи від гніву,— і знайте, що коли б вам було менше років, я зараз же наказав би втоптати землю за замком і нехай би діло скінчилось вашою або моєю смертю!..

— Замовкни, молокососе!.. Я й зараз дав би тобі ради.

— Замовкни! — повторила княгиня.— Замість думати про свою голову, ти ще заводиш сварку! Краще було б пошукати для Данусі статечнішого рицаря. І скажу тобі: коли хочеш бушувати, то йди собі в інше місце, тут такі не потрібні...

Збишко засоромився і став перепрошувати княгиню. При цьому він подумав, що коли у пана Миколая з Длуголясу є дорослий син, то він колись викличе його на поєдинок — пішого або кінного, щоб не дарувати за «курдупеля». А тим часом вирішив поводитись в королівських покоях смирно й нікого не викликати, хіба тільки коли б цього вимагала рицарська честь...

Тим часом засурмили сурми, сповіщаючи, що сніданок готовий. Княгиня взяла за руку Данусю і пішла в королівські покої, перед якими стояли і ждали її світські сановники та рицарі. Княгиня Земовітова увійшла раніше, бо як рідна сестра короля посідала за столом вище місце. В залі одразу стало повно іноземних гостей та запрошених місцевих сановників і рицарів. Король сидів біля переднього кінця столу, а коло нього — єпископ краківський і Войцех Ястжембець, що був хоч і нижчий саном за прелата, проте як папський посол сидів по праву руку короля. Дві княгині зайняли подальші місця. За Ганною Данутою зручно вмовстився на широкому стільці колишній архієпископ гнезненський Ян, князь з роду шльонських Пястів, син опольського князя Болька III. Збишко чув

про нього при дворі Вітольда і тепер, стоячи за княгинею й Данусею, одразу впізнав його по надзвичайно буйному, кучерявому волоссі, що робило його голову схожою на церковне кропило. При дворах польських князів його так і називали Кропило, і навіть хрестоносці дали йому ім'я «Грапіла». Він відомий був веселістю та легковажним поведженням. Одержавши проти королівської волі право на гнєзненське архієпископство, хотів зайняти його збройною силою, за що був позбавлений сану й вигнаний з країни; зв'язався з хрестоносцями, які дали йому бідне Кам'янське єпископство на Помор'ї. Аж тоді він зрозумів, що з можновладним королем краще жити в злагоді, ублагав його простити, повернувся на батьківщину і ждав, поки звільниться якась єпископська кафедра, яку він сподівався одержати з рук милостивого короля. В майбутньому його сподівання справдились, а поки що він старався привернути серце короля дотепністю. Проте давня прихильність до хрестоносців у нього залишилась назавжди. Навіть і тепер, при дворі Ягелла, де сановники й рицарі ставились до нього не дуже привітно, він шукав товариства Ліхтенштейна й намагався сідати за столом поруч нього.

Так було й тепер. Стоячи за стільцем княгині, Збишко опинився так близько від хрестоносця, що міг би досягти до нього рукою. Пальці його зараз же мимоволі почали свербіти і стискатись в кулаки, але він погамував свою запальність і не дозволяв собі навіть думати про сварку. Проте не міг стриматись і раз у раз жадібно поглядав на лисіючу ззаду рудувату голову Ліхтенштейна, на шию, руки й плечі, прагнучи вияснити, чи багато було б йому роботи, коли б довелось зустрітись з ним чи то в бою, чи на герці. Йому здалося, що не дуже багато, бо хоч лопатки хрестоносця вирізнялися з-під вузького одягу з сірого сукна досить сильно, все ж таки він був слабосилий в порівнянні з Повалою, Пашком Злодієм з Біскупиць, з обома преславними Сулимами, з Кшоном з Козіглов та з багатьма іншими рицарями, які сиділи за королівським столом.

На них-то й поглядав Збишко з подивом і заздрістю, але найбільше привернув його увагу сам король, який, бистро позираючи на всі боки, раз у раз загортав пальцями волосся за вуха, ніби не терпілося йому, що сніданок ще не почався. На якусь мить погляд його затримався й на Збишкові, і молодого рицаря поймав страх, а коли

подумав, що йому, напевне, доведеться стати перед гнівним королівським обличчям, то дуже занепокоївся. Він уперше серйозно подумав про відповідальність і кару, яка його могла спіткати, бо до того часу все це здавалося йому чимось далеким, невиразним, отож і не вартим уваги.

Та німець навіть не догадувався, що той рицар, який так зухвало напав на нього на шляху, знаходиться поблизу нього. Розпочався сніданок. Подали винну юшку, так міцно заправлену яйцями, корицею, гвоздикою, імбиром та шафраном, що дух розійшовся по всій залі. Одночасно блазень Цярушек, що сидів коло дверей на ослоні, почав тьохкати соловейком, що, видно, бавило короля. Другий блазень обходив стіл разом із слугами, які подавали страви, непомітно ставав за гостями і так вдало наслідував дзижчання бджоли, що декотрі клали ложки й починали відмахуватись. Спостерігаючи це, інші вибухали реготом. Збишко ретельно прислуговував княгині й Данусі, але коли Ліхтенштейн почав ляпати себе по лисіючій голові, він забув про небезпеку й почав реготати до сліз, а молодий литовський князь Ямонт, син смоленського намісника, так щиро допомагав йому, аж у нього падали їстива з блюд.

Помітивши нарешті свою помилку, хрестоносець почав щось діставати з капшука й одночасно звернувся до єпископа і сказав йому кілька слів по-німецьки, які єпископ зараз же повторив по-польськи.

— Шляхетний пан каже тобі,— сказав він, звертаючись до блазня,— що ти дістанеш два скойці, але не дзижчи так близько, бо бджіл відганяють, а трутнів б'ють...

Блазень сховав два скойці і, користуючись свободою для блазнів при всіх дворах, відказав:

— В Добжинській¹ землі багато меду, через те її й обсіли трутні. Бий же їх, королю Владиславе!

— На тобі й від мене шаг за те, що добре сказав,— мовив Кропило,— тільки пам'ятай, що коли драбина зламається, то бортник в'язи зверне. У тих мальборзьких трутнів є жала, і лізти в їхню борт небезпечно.

— Ова! — вигукнув Зиндрам з Машковиць, краківський мечник. — Їх можна викурити!

¹ Добжинська земля була захоплена хрестоносцями на основі беззаконного договору їх з Владиславом Опольським. (Прим. автора).

— Чим?

— Порохом.

— Або сокирою борть зрубати! — сказав велетень Пашко Злодій в Біскупиць.

Серце Збишкове радісно калатало, бо він вважав, що такі слова провіщають війну. Але розумів їх і Куно Ліхтенштейн, який довго перебував у Торуні й Хелмні і вивчився польської мови, та не вживав її тільки через погорду. І тепер він, роздратований словами Зиндрама з Машковиць, вступив у нього свої сірі очі й промовив:

— Побачимо.

— Бачили наші батьки під Пловцями, а ми бачили під Вільною, — відказав Зиндрам.

— *Rax vobiscum!* — вигукнув Кропило. — *Rax, rax!*¹ Як тільки ксьондз Миколай з Курова залишить Куявське єпископство, а милостивий король призначить мене на його місце, я проголошу таке чудове казання про любов між християнськими народами, що зворушу вас до глибини душі. Бо що таке ненависть, коли не *ignis*, та ще й *ignis infernalis*...² Вогонь такий страшенний, що й водою не заллеш — хіба що вином треба заливати. Давайте вина! Поїдемо на *ors*³, як казав покійний єпископ Завіша з Курозвенк!

— А з *ors* у до пекла, як казав диявол! — додав блазень Цярушек.

— То нехай він тебе вхопить!

— Краще буде, коли вхопить вас. Не бачив ще ніхто чорта з кропилом, але сподіваюся, що всі ми матимемо цю втіху...

— Спочатку я ще тебе покроплю. Дайте вина, і хай живе любов поміж християнами!

— Поміж справжніми християнами! — підкреслено повторив Куно Ліхтенштейн.

— Як так?! — вигукнув, підіймаючи голову, єпископ краківський Виш. — Хіба ви знаходитеся не в споконвічному християнському королівстві? Хіба тут костьоли не старіші, ніж у Мальборзі?

— Не знаю, — відповів хрестоносець.

Коли йшлося про християнство, король був особливо чутливий. Йому здалося, що хрестоносець робить натяки

¹ Мир вам! Мир, мир! (Лат.)

² Вогонь, пекельний вогонь (лат.).

³ Влада, сила (лат.). Тут означає: «піднесемося вгору».

на нього, і його вилицюваті щоки одразу взялися червоними плямами, а очі почали блищати.

— Що це таке? — промовив він роздратованим голосом. — Невже я не християнський король, га?

— Королівство називається християнським, — холодно відказав хрестоносець, — але звичаї в ньому поганські...

По цих словах підвелися грізні рицарі: Мартин з Вроцімовиць гербу Пулкоза, Флоріан з Коритниці, Бартош з Водзінка, Домарат з Кобилян, Повала з Тачева, Пашко Злодій з Біскупиць, Зиндрам з Машковиць, Якса з Торговиська, Кшон з Козіхглов, Зигмунт з Бобови і Сташко з Харбимовиць, могутні, славетні, переможці в багатьох битвах, в багатьох турнірах, і то паленіючи, то бліднучи від гніву, то скрегочучи зубами, почали вигукувати навпербій:

— Горе нам! Він гість, і його не можна викликати!

А Завіша Чорний, Сулимчук, найславетніший з славетних, «взірець рицаря», наморщив лоба і звернувся до Ліхтенштейна:

— Не впізнаю тебе, Куно. Як ти можеш, будши рицарем, ганьбити великий народ, знаючи, що тобі як послові не загрожує за це ніяка кара?

Але Куно спокійно витримав грізні погляди і спокійно відповів:

— Наш орден, перш ніж прибув до Пруссії, воював у Палестині, але там навіть сарацини шанували послів. Тільки ви одні їх не шануєте, через те я й назвав ваші звичаї поганськими.

Після цих слів зчинився ще більший гомін. За столом знов залунали вигуки: «Горе, горе!»

Але король, за литовським звичаєм, ляснув кілька разів у долоні, й усі замовкли. Тоді встав старий Ясько Топур з Тенчина, сивий, величний краківський кастелян, що навівав страх своїм високим урядовим званням, і сказав:

— Шляхетний рицарю з Ліхтенштейна, коли вас як посла хтось образив, то скажіть, і сувора справедливість негайно спіткає напасника.

— Не траплялося зі мною такого в жодній іншій християнській державі, — відповів Куно. — Вчора, по дорозі в Тинець, напав на мене один з ваших рицарів, і хоч з хреста на плащі легко міг впізнати, хто перед ним, однак важив на моє життя.

Почувши ці слова, Збишко дуже зблід і мимоволі глянув на короля, обличчя якого стало просто страшним. Ясько з Тенчина здивовано спитав:

— Чи може таке бути?

— Спитайте пана з Тачева, який був свідком цієї пригоди.

Всі очі звернулись до Повали, який з хвилину стояв похмуро з опущеними очима, а потім сказав:

— Так, було!..

Почувши це, рицарі почали кричати: «Ганьба! Ганьба! Бодай би під таким земля запалася!» Не знаючи, куди подіти очі від сорому, одні били себе кулаками в груди, другі згинали пальцями олов'яні миски.

— Чому ж ти його не вбив? — загорлав король.

— Бо голова його судові належить, — відповів Повала.

— Ув'язнили його? — спитав кастелян Топур з Тенчина.

— Ні, бо запрягся рицарською честю, що з'явиться на суд.

— І не з'являється! — глузливо вигукнув Куно, підводячи голову.

В цю мить якийсь молодий, смутний голос озвався недалеко за плечима хрестоносця:

— Не дай боже, щоб я хотів ганьби замість смерті. Це вчинив я, Збишко з Богданця.

По цих словах рицарі посхоплювались і кинулись до нещасного Збишка, але їх спинив грізний знак короля, що встав з іскристими очима й почав, задихаючись від гніву, кричати страшним голосом, подібним до гуркоту воза, що котиться по камінні:

— Зітнути йому голову! Зітнути йому голову! Нехай хрестоносець одішле його голову магістрові в Мальборг.

Потім гукнув до литовського князя, сина смоленського намісника, що стояв поблизу:

— Держи його, Ямонт!

Вражений королівським гнівом, Ямонт поклав тремтячі руки на плечі Збишкові, а той, повернувши до нього поблідле обличчя, сказав:

— Не втечу...

Але сивобородий краківський кастелян, Топур з Тенчина, підняв руку на знак того, що хоче говорити. І коли гомін стих, він сказав:

— Милостивий королю! Нехай же комтур переконається, що не твоя запальність, а наші закони карають смертю за напад на особу посла. Інакше він слушно міг би подумати, що в нашому королівстві справді немає християнських законів. Я сам судитиму винного!

Останні слова він промовив піднесеним голосом і, очевидно, не допускаючи думки, щоб цей голос не був почутий, кивнув до Ямонта:

— Замкнуди його в вежі. А ви, пане з Тачева, будете за свідка.

— Розкажу всю провину цього підлітка, якої не допустив би з-поміж нас жодний зрілий муж,— відповів Повала, похмуро поглядаючи на Ліхтенштейна.

— Слушно каже! — одразу ж заговорили інші.— Воно ж ще хлоп'я! То чого ж нас усіх через нього зганьбили?

Настало мовчання. Всі неприязно поглядали на хрестоносця. Тим часом Ямонт виводив Збишка, щоб віддати його в руки лучників, які стояли на замковому дворі. В своєму молодому серці він співчував в'язневі, а це співчуття ще посилювала вроджена ненависть до німців. Але як литвин, що звик беззаперечно коритися волі великого князя, та ще наляканий королівським гнівом, він почав по дорозі шепотіти молодому рицареві доброзичливі поради:

— Знаєш, що я тобі скажу: повісся! Найкраще зробиш, коли повісишся. Король розсердився, то однаково голову тобі зітне. Чому б тобі його не звеселити? Повісся, друже, у нас такий звичай.

Збишко, майже непритомний з сорому і страху, здавалося, спочатку не розумів, що йому говорить князь, але нарешті зрозумів і аж спинився від здивування.

— Що ти балакаєш?

— Повісся! Нащо тебе мають судити? Короля звеселиш! — повторив Ямонт.

— Повісся сам! — вигукнув молодий рицар.— Тебе нібито й охрестили, а шкура на тобі залишилася поганська, і ти навіть не розумієш, що християнинові гріх так робити.

Князь знизав плечима.

— То ж не з доброї волі. Однаково тобі голову зітнуть.

В голові у Збишка майнула думка, що за такі слова годилося б оце зараз викликати бояренка на бій пішим або кінним, на мечях або сокирах, але вгамував у собі

це бажання, бо згадав, що вже йому не вистачить часу. І він сумно похилив голову і мовчки дозволив віддати себе в руки начальника палацових лучників.

А в цей час у залі увага всіх була звернена в інший бік. Дануся, бачачи, що воно діється, спочатку так перелякалася, що їй аж дух забило. Личко її зблідло як полотно, оченята стали круглі від жаху, і вона дивилася на короля нерухомо, наче воскова фігурка в костюлі. Аж як почула нарешті, що її Збишкові мають зітнути голову, коли його забрали й вивели з зали, її поймав незмірний жаль; губи й брови її почали тремтіти; не допоміг ні страх перед королем, ні прикушування губів, і вона раптом зайшлася таким жалісним та голосним плачем, що всі обличчя звернулись до неї, а сам король запитав:

— Що це таке?

— Милостивий королю! — вигукнула княгиня Ганна. — Це дочка Юранда із Спихова, якій отой нещасний молодий рицар дав обітницю. А обіцяв він їй здерти з шоломів три павиних чуби і, побачивши такій чуб на шоломі комтура, подумав, що то йому сам бог послав. Не від злості він те вчинив, королю, а через дурість, отож будь милостивий і не карай його, про що тебе навколішках благаємо.

Сказавши це, вона встала, захопила Данусю за руку й підбігла з нею до короля, а він аж відсахнувся назад. Але вони обидві стали перед ним на коліна, і Дануся, обійнявши рученятами короля за ноги, почала кричати:

— Прости Збишкові, королю, прости Збишкові!

Від хвилювання й страху вона сховала свою голівку в зборках сірого королівського одягу, цілуючи йому коліна і тремтячи як лист. Княгиня Ганна Земовітова стала навколішки з другого боку і, склавши руки, благально дивилася на збентеженого короля. Він, правда, відсувався разом з кріслом, але не відпихав Данусі силоміць, а тільки махав обома руками, ніби одганяючись від мух.

— Дайте мені спокій! — кричав. — Він вчинив злочин, зганьбив ціле королівство, то нехай же йому зітнуть голову!

Але маленькі рученята все дужче стискали його коліна, а дитячий голосок благав все жалісніше:

— Прости Збишкові, королю, прости Збишкові!

Раптом озвалися й рицарські голоси:

— Юранд із Спихова — славетний рицар, це пострах на німців.

— І цей підліток дуже відзначився під Вільною,— додав Повала.

Але король наполягав далі, хоч і був зворушений Данусею:

— Дайте мені спокій! Не мені він завинив, і не я можу йому простити. Нехай йому посол ордену простить, то й я подарую, а коли ні, то нехай йому зітнуть голову.

— Прости йому, Куно! — сказав Завіша Чорний, Сулима.— Сам магістр тобі за це нічого не скаже!

— Прости йому, прости! — повторили рицарські голоси.

Куно приплющив очі й сидів з піднятим чолом, наче втішався тим, що й сбидві княгині, і славетні рицарі так його просять. Раптом він в одну мить змінився: схилив голову, схрестив руки на грудях, з гордого став смиренным і озвався притишеним, лагідним голосом:

— Христос, спаситель наш, простив розбійникові на хресті і ворогам своїм...

— Оце говорить справжній рицар! — озвався єпископ Виш.

— Справжній! Справжній!

— ...Як же я міг би не простити,— вів далі Куно,— коли я не тільки християнин, а й чернець? Через це прощаю йому від щирого серця, як слуга Христа й чернець!

— Слава йому! — гукнув Повала з Тачева.

— Слава! — повторили інші.

— Але,— казав далі хрестоносець,— я тут посол у вас і уособлюю в собі велич цілого ордену, який є орденom Ісуса Христа. Отож, хто заподіяв мені кривду як послові, заподіяв її цілому ордену, а хто образив орден — образив самого Христа, і такої кривди перед богом і людьми я подарувати не можу. А коли ваш закон таку кривду може простити, то нехай про це дізнаються всі християнські государі.

Після цих слів зайшло мертве мовчання. Лише за хвилину подекуди почувся скрегіт зубів, тяжкі зітхання гамованої люті та схлипування Данусі.

До вечора всі серця були на боці Збишка. Ті самі рицарі, які зранку готові були на перший знак короля рознести його мечами, тепер напружено думали, яким би

способом йому допомогти. Княгині вирішили удатися з проханням до королеви, щоб вона умовила Ліхтенштейна взяти свою скаргу назад або, в разі потреби, листовно попросила магістра ордену, щоб той наказав Куно припинити справу. Цей спосіб здавався певним, бо Ядвіга була оточена такою шанною, що коли б великий магістр відмовив їй, на нього міг би впасти гнів папи й осуд всіх християнських госуларів. Це було майже ймовірно ще й тому, що Конрад фон Юнгінген був чоловік спокійний і набагато лагідніший за багатьох своїх попередників. На нещастя, єпископ краківський Виш, що був заразом і головним лікарем королеви, якнайсуворіше заборонив хоч би єдиним словом прохопитись їй про цю справу. «Вона ніколи не хоче й слухати про смертні вироки,— говорив єпископ,— і коли мовиться навіть про звичайного розбійника, вона бере те все близько до серця, а що ж буде тепер, коли йдеться про голову молодика, який небезпідставно міг би надіятись на її милість? Всяке хвилювання може спричинитись до тяжкої недуги, а її здоров'я для цілого королівства важить більше, ніж десять рицарських голів». Зрештою, він попередив, що коли хтось наважиться всупереч його забороні турбувати королеву, він на того стягне королівський гнів та прокляне церковним прокляттям.

Обидві княгині злякалися цієї погрози й вирішили мовчати перед королевою, а натомість доти благати короля, поки він не проявить якоїсь ласки. Увесь двір і всі рицарі були вже на боці Збишка. Повала з Тачева обіцяв говорити на суді щирю правду, але давати свідчення, сприятливі для молодого рицаря, і всю справу висвітлити як хлоп'ячу запальність. При всьому тому кожен передбачав, а кастелян Ясько з Тенчина на весь голос заявив, що коли хрестоносець наполягатиме, то суд може бути досить суворим.

Це тим більш обурювало рицарські серця проти Ліхтенштейна, і не один з них думав або й говорив відкрито: «Він посол, і його не можна викликати на герць, але коли він повернеться до Мальборга, не дай боже, щоб він сконав своєю смертю». І то були не пусті погрози, бо рицарям, які носили пас, не вільно було сказати жодного слова на вітер: коли хтось щось обіцяв, то мусив або ту обіцянку виконати, або загинути. Найзавзятішим виявився грізний рицар Повала,— в Тачеві у нього була улюблена донька

одних літ з Данусею, через що Данусині сльози вкрай зворушили його серце.

Того ж дня він відвідав Збишка у в'язниці, радив йому не впадати в розпач і розказав про просьби обох княгинь і про сльози Данусі... Збишко, почувши, що дівчина задля нього впала королю до ніг, розчулився тим вчинком до сліз і, не знаючи, як виявити свою вдячність і смуток, сказав, витираючи долонею повіки:

— Ой! Нехай же її бог благословить, а мені якнайшвидше дозволить побитися за неї кінному чи пішому! Замало я їй німців обіцяв,— треба було їй обіцяти стільки, скільки має років. Нехай тільки Ісус Христос мене з цієї халепи визволить, то я вже для неї не поскупую!..

І він підняв угору повні вдячності очі...

— Спочатку костюлові якому-небудь щось обіцяй,— сказав пан з Тачева,— бо коли твоя обітниця буде вгодна богові, тоді ти напевне скоро опинишся на волі. А подруге, слухай: пішов до Ліхтенштейна твій дядько, а потім піду ще й я. Не буде ніякої ганьби, коли ти перепросиш його за провину — бо завинив же, і не якогось там Ліхтенштейна, а посла перепрошуватимеш. Згодний?

— Коли мені такий рицар, як ваша милость, каже, що так годиться,— я зроблю! Але якщо захоче, щоб я його перепрошував так, як він хотів, коли ми їхали з Тинця, то нехай краще мені зітнуть голову. Дядько залишиться, і дядько йому відплатить, коли німцeve посольство скінчиться...

— Побачимо, що він скаже Мацькові,— мовив Пovala.

А Мацько справді увечері був у німця, але той прийняв його погордливо: навіть не сказав засвітити світла і розмовляв з ним у сутінках. Тому старий рицар повернувся від нього хмурний, як ніч, і звернувся до короля. Король прийняв його доброзичливо, бо вже зовсім заспокоївся, і коли Мацько став навколішки, він зараз же сказав йому встати і спитав, чого рицар бажає.

— Милостивий государю,— мовив Мацько,— була провинна, мусить бути й кара, бо інакше не було б на світі ніякого закону. Тільки є тут і моя провинна, бо я не тільки не гамував природної запальності цього підлітка, а ще й заохочував її. Так я його виховував, а потім змалку виховувала його війна. Це моя провинна, милостивий королю, бо я не раз йому говорив: спочатку рубай, а потім

побачиш, кого зарубав. І на війні воно було добре, а от при дворі погано! Але то хлопець — шире золото, останній з роду, і жаль мені його дуже...

— Він зганьбив мене, зганьбив королівство,— сказав король,— що ж, мені його за те медом мастити?

А Мацько замовк, бо на згадку про Збишка жаль раптом стиснув йому горло, і аж після довгої паузи він зміг нарешті промовити схвильованим і уривчастим голосом:

— Я навіть не знав, що так люблю його,— це виявилось аж тепер, коли нас спіткало нещастя. Але я старий, а він останній в роду. Не буде його — не буде нас. Милостивий королю й государю, змилуйся ж над нашим родом!

Тут Мацько знову став навколішки і, простягши на-труджені на війнах руки, промовив з слізьми:

— Боронили ми Вільну: здобичі дав бог чимало, кому ж я її залишу? Хоче хрестоносець кари, государю,— хай буде кара, але дозволь мені спокутувати її своєю головою. Бо яке мені життя без Збишка! Він молодий, нехай викупить землю та плодить нащадків, як бог повелів людині. Хрестоносець навіть не питає, чия голова впала, аби впала. З того ніякої ганьби нашому родові не буде. Тяжко людині йти на смерть, та коли поміркуєш, то краще нехай загине людина, ніж має гинути рід...

Говорячи так, він обняв королівські ноги, а король почав кліпати очима, що було у нього ознакою хвилювання, а потім сказав:

— Не буде того, щоб я пасованому рицареві звелів безневинно зітнути голову! Не буде, не буде!

— Це було б несправедливо,— додав кастелян.— Закон карає винного, але це ж не який-небудь дракон, що не дивиться, чию кров хлебче. А ви зважте, що, власне, ганьба й упала б на ваш рід, бо коли б ваш небіж погодився на те, про що ви кажете, тоді б і його самого, і потомство всі мали б за безчесних...

Мацько відповів:

— Не погодився б він. Але якби це сталося так, щоб він не знав, то потім помстився б за мене, як і я помщуся за нього.

— Ну,— сказав Тенчинський,— добийтеся, щоб хрестоносець відмовився від скарги...

— Я вже був у нього.

— І що ж? — спитав, витягаючи шию, король.— Що він сказав?

— Сказав мені так: «Треба було на тинецькому шляху прощення просити — не схотіли, то зараз і я не хочу...»

— А ви чому не хотіли?

— Бо сказав нам злізти з коней і пішими прощення просити.

Король відгорнув волосся за вуха й хотів щось сказати, але в цю мить увійшов придворний і повідомив, що рицар Ліхтенштейн просить аудієнції.

Почувши це, Ягелло глянув на Яська з Тенчина, потім на Мацька і сказав їм залишитись, можливо сподіваючись, що йому вдасться при таких обставинах владнати справу своїм королівським авторитетом.

Тим часом увійшов хрестоносець, вклонився королю і сказав:

— Милостивий королю! Оце моя писана скарга на зневагу, яка спіткала мене в вашому королівстві.

— Подайте скаргу йому,— відповів король, вказуючи на Яська з Тенчина.

Але хрестоносець сказав, дивлячись прямо в очі королю:

— Я не знаю ні ваших законів, ні ваших судів, знаю тільки, що посол ордену може скаржитись тільки самому королю.

Маленькі очі Ягелла заблискотіли з досади, проте він простягнув руку, взяв скаргу й віддав Тенчинському.

А той розгорнув її й почав читати, але в міру того, як читав, обличчя його ставало все більш заклопотаним і сумним.

— Пане мій,— сказав він нарешті,— ви так наполягаєте на смерті цього юнака, немов він небезпечний для цілого вашого ордену. Невже ви, хрестоносці, навіть дітей боїтеся?

— Ми, хрестоносці, не боїмося нікого,— згорда відказав комтур.

А старий кастелян стиха додав:

— Особливо бога.

На другий день Повала з Тачева робив перед кастелянським судом усе, що тільки міг, аби якимось применшити Збишкову провину. Але даремно він посилався на молодий вік та недосвідченість, даремно казав, що навіть і хто-небудь старший, коли б обіцяв три павиних чуби

й молився, щоб йому їх бог послав, а потім раптом побачив цього чуба перед собою, міг би подумати, що то божа милость. Одного не міг заперечити благородний рицар, саме того, що коли б не він, то Збишко був би вдарив хрестоносця списом у груди. Куно наказав принести до суду лати, в яких він був того дня, і виявилось, що вони використовувались тільки для урочистих відвідин, були з тонкої бляхи і такі крихкі, що Збишко, зважаючи на його надзвичайну силу, безперечно, пробив би наскрізь посла списом і вкоротив би йому віку. Потім Збишка спитали, чи мав він намір убити посла, і він цього не заперечував. «Гукав я до нього здалека,— сказав він,— щоб наставив списа, бо він же не дав би мені живим здерти з голови шолома, але коли б і він здалека гукнув, що є послом, то я його не чіпав би».

Ці слова сподобались рицарям, яких із співчуття до Збишка повним-повно насходило до суду. Залунало багато голосів: «Правда! Чому не гукав?» Проте обличчя кастеляна залишалось похмурим і сумним. Наказавши присутнім мовчати, він і сам деякий час мовчав, потім допитливо подивився на Збишка й запитав:

— Можеш ти заприсягнути муками господніми, що не бачив плаща й хреста?

— Ні в якому разі! — відповів Збишко.— Якби я не бачив хреста, то гадав би, що то наш рицар, а на нашого я б, звичайно, не напав.

— А який же інший хрестоносець міг би опинитись під Краковом, коли не посол або не з посольського почту?

Збишко на це нічого не відповів, бо нічого було сказати. Для всіх було цілком зрозуміло, що коли б не Пovala з Тачева, то в цю хвилину перед судом лежав би не панцер посла, а сам посол, з пробитими, на вічну ганьбу польському народові, грудьми, отож навіть ті, котрі всім серцем співчували Збишкові, розуміли, що вирок не може бути милостивий...

І кастелян за хвилину сказав:

— Що ти в своєму запалі не подумав, на кого нападаєш, і робив це без злості, на це спаситель наш зважить і простить тобі, але доручи себе, небоже, пресвятій богородиці, бо закон тобі того простити не може...

Хоч Збишко і сподівався таких слів, але, почувши їх, трохи зблід, проте відкинув назад своє довге волосся, перехрестився і сказав:

— На все божа воля! Нічого не вдієш!

Потім він обернувся до Мацька і вказав йому очима на Ліхтенштейна, немов доручав йому не забувати про нього, а Мацько кивнув головою на знак, що розуміє і пам'ятає. Зрозумів той погляд і той рух також і Ліхтенштейн, і хоч в грудях його билося таке мужнє, як і запекле серце, по всьому його тілу пробіг дрозж,— таке страшне й зловісне обличчя було у старого воїна. Знав хрестоносць, що між ним і тим старим рицарем, обличчя якого він навіть не міг добре під шоломом розглянути, віднині почнеться боротьба не на життя, а на смерть, і якби він навіть захотів від нього схватись, коли закінчиться його посольство, вони мусять зустрітись хоч би й у Мальборзі.

Тим часом кастелян вийшов до сусідньої кімнати, щоб продиктувати скорописцеві-секретарю вирок Збишкові. Під час цієї перерви то один, то другий рицар підходив до Ліхтенштейна й казав:

— Бодай тебе на страшному суді легше осудили. Радий ти тій крові?

Але Ліхтенштейн цікавив тільки Завіша, що був широко відомий у світі своїми бойовими подвигами і знанням та суворим додержанням рицарських законів. До нього зверталися дуже здалека в найбільш складних справах, що стосувалися рицарської честі, і ніхто ніколи не насліювався йому заперечувати, не тільки тому, що єдинокорство з ним було неможливе, а й тому, що його вважали за «дзеркало честі». Єдине слово осуду або похвали з його вуст швидко ширилось поміж рицарством Польщі, Угорщини, Чехії, Німеччини і могло вирішити справу про погану чи добру славу рицаря.

Отож до нього й підійшов Ліхтенштейн і, немов бажаючи виправдати свою жорстокість, сказав:

— Тільки великий магістр з капітулом могли б його помилювати,— я не можу...

— Ваш магістр не має ніякого відношення до наших законів: помилювати його може не він, а тільки наш король,— відповів Завіша.

— А я, як посол, мусив вимагати кари.

— Ти, Ліхтенштейн, насамперед рицар, а потім уже посол.

— Невже вважаєш, що я порушив закон честі?

— Ти знаєш наші рицарські книги, отож знаєш, що

рицар мусить наслідувати двох тварин: лева і ягнятка. Кого ти в цій справі наслідував?

— Ти мені не суддя...

— Ти запитав, чи не порушив законів честі, от я тобі й відповів, як думаю.

— Погано відповів, бо я не можу цього проковтнути.

— Ти вдавишся своєю, а не моєю злістю.

— Але Христос зважить, що я більше дбав про гідність ордену, ніж про свою славу...

— Він усіх нас судитиме.

Увійшли кастелян з секретарем, і розмова припинилась. Всі вже знали, що вирок буде суворий, тому запанувала мертва тиша. Кастелян зайняв своє місце за столом і, взявши в руки розп'яття, наказав Збишкові стати навколішки.

Секретар почав читати складений латиною вирок. Ні Збишко, ні присутні рицарі не зрозуміли його, але всі догадалися, що вирок — смертний. Коли вирок було прочитано, Збишко кілька разів ударив себе кулаком у груди, повторюючи: «Боже, будь милосердний до мене, грішного».

Потім устав і кинувся в обійми Мацькові, який мовчки почав цілувати його в голову й очі.

Того ж дня увечері герольд під звуки сурм оповіщав у чотирьох кутках ринку рицарям, гостям і городянам, що кастелянський суд присудив шляхетному Збишкові з Богданця відсікти голову мечем...

Але Мацько впросив, щоб страта відбулася не одразу; це йому легко було зробити, бо в ті часи люди любили до дрібниць розпоряджатися своїм майном, і їм звичайно давали час на переговори з ріднею та на замирення з богом. Не наполягав на негайному виконанні вироку й Ліхтенштейн, розуміючи, що коли гідність ордену задоволена, то не треба більше дратувати могутнього монарха, до якого він був посланий не тільки для участі в урочистостях з приводу хрестин, а й для переговорів про Добжинську землю. Найважливішою ж причиною було здоров'я королеви. Єпископ Виш і слухати не хотів про страту до полонів, слушно вважаючи, що такої справи від королеви не можна буде приховати, а коли вона дізнається, то схвилюється так, що це їй може зашкодити. Таким чином, Збишкові залишалося прожити ще, може, й кілька місяців до останніх розпоряджень та прощання з знайомими.

А Мацько щоденно одвідував його і втішав, як міг. Вони сумно розмовляли про неминучу Збишкову смерть, а ще сумніше про те, що рід їх мусить згаснути.

— Не інакше, як доведеться вам женитися,— сказав одного разу Збишко.

— Краще б відшукати хоч якого-небудь далекого родича,— відповів засмучений Мацько.— Де вже мені думати про жінок, коли тобі мають голову зітнути. А якби й довелось якусь там узяти, то не зроблю цього, поки не пошлю Ліхтенштейнові рицарського виклику та не помщуся за тебе. Ти за це не бійся!..

— Бог вам віддячить. Нехай мені буде хоч ця втіха! Я так і знав, що ви йому не подаруєте. Але як ви це зробите?

— Коли його посольство скінчиться, тоді буде або війна, або мир,— розумієш? Якщо буде війна, пошлю йому виклик, щоб він виїхав на герць перед боєм.

— На втоптаній землі?

— На втоптаній землі, кінним або пішим, але тільки на смерть, не на неволю. А якщо буде мир, то поїду в Мальборг і вдарю в замкову браму списом, а сурмачеві скажу сурмити виклик на смерть. Вже він не сховається.

— Певно, що не сховається, і ви йому дасте ради, це вже як бог свят!

— Дати ради!.. Завіші не дав би, Пашкові не дав би, Повалі теж; але не хвалюся, що з такими, як він, з двома впораюсь. Знатиме він, сто чортів його крижацькій матері! Хіба не дужчий був той фризський рицар? А як я рубонув його сокирою, де вона спинилась? На зубах спинилась. Хіба ні?

Збишко з полегкістю зітхнув і сказав:

— Легше мені буде гинути.

І вони обидва почали зітхати, а потім старий шляхтич схвильовано заговорив:

— Ти не журися. На страшному суді твої кістки не шукатимуть одна одної. Я сказав зробити тобі дубову труну, кращу, ніж у каноніків діви Марії. Не загинеш, як сверцьялка¹. Ого! Не допущу навіть того, щоб тобі зітнули голову на тому самому сукні, на якому городянам стинають. Я вже договорився з Амилеєм, він дасть

¹ Селянин або городянин, що набув шляхетських прав. У першому поколінні ці права були обмежені.

зовсім нове, таке гарне, що хоч королю шубу ший. І на панахиду грошей не пошкодную — не турбуйся!

Серце Збишкове раділо, він схилився до дядькової руки й повторив:

— Бог вам віддячить.

Незважаючи на всі втіхи, часом його огортав глибокий сум, і одного разу, коли Мацько прийшов його навідати, він, ледве привітавшись з ним, глянув крізь ґрати надвір і запитав:

— Як воно там надворі?

— Погода як золото, а сонце так пригріває, що весь світ радіє.

Збишко заклав руки за шию і, відкинувши голову назад, промовив:

— Боже мій милосердний! Коли б оце кінь, та поїхати по полях по широких! Жаль гинути молодому! Страшенно жаль!

— Гинуть люди й на коні! — відказав Мацько.

— Так, але скількох вони до того самі поб'ють!..

І почав розпитувати за рицарів, яких бачив при дворі короля: про Завішу, про Фарурея, про Повалу з Тачева, про Лиса з Торговиська та про всіх інших — що вони роблять, чим розважаються, в яких шляхетних вправах проводять час? І жадібно слухав розповіді Мацька про те, як рицарі при повній зброї перестрибують вранці через коней, як розривають вірвовки, як пробують вправність на мечях та сокирах з олов'яними лезами, а після всього як вони бенкетують та яких пісень співають. Збишко всією душею прагнув до них, а як довідався, що Завіша одразу після хрестин вирушає кудись на південь Угорщини на турків, не міг стриматися від вигуку:

— Пустили б мене з ним! Нехай би я загинув хоч у бою проти поган.

Але цього не могло бути, а тим часом сталося щось інше. Обидві княгині мазовецькі не переставали думати про Збишка, який сподобався їм своєю молодістю та вродою. Нарешті княгиня Олександра Земовітова надумала надіслати листа до магістра. Магістр, правда, не міг змінити кастеляногового вироку, але міг клопотатись за юнака перед королем. Ягеллі незручно було пом'якшувати вирок в такому випадку, коли йшлося про замах на посла, але, безумовно, на клопотання самого магістра він з радістю помилював би Збишка. Отже, серця обох княгинь знову

сповнились надією. Княгиню Олександру, яка прихильно ставилась до галантних рицарів ордену, хрестоносці в свою чергу дуже цінили. Не раз їй з Мальборга надсилали багаті подарунки та листи, в яких магістр називав її високошановною, благочестивою добродійкою та щирою захисницею ордену. Слова її багато важили, і було дуже ймовірно, що їй не відмовлять. Йшлося тільки про те, щоб знайти гінця, який доклав би всіх сил, аби якнайшвидше доставити листа і повернутися з відповіддю. Почувши про це, старий Мацько без вагання взявся за цю справу...

Зваживши на прохання, кастелян визначив термін, до якого обіцяв затримати виконання вироку. Повен надії, Мацько того ж дня заходився готуватись до від'їзду, а потім пішов до Збишка, щоб розказати йому радісну новину.

В першу мить Збишко спалахнув надією і такою радістю, наче перед ним уже відчинили двері в'язниці. Потім замислився, раптом спохмурнів і сказав:

— Хто там од німців чогось доброго діждеться! Ліхтенштейн також міг просити короля про помилування і ще на тому й виграв би, бо уберігся б від помсти, а проте не хотів нічого зробити...

— Він заповзвся за те, що ми не хотіли просити його на тинецькому шляху. Про магістра Конрада люди погано не говорять. Зрештою — ми нічого на цьому не втрачимо.

— Звісно, — сказав Збишко, — тільки ви там йому дуже низько не кланяйтесь.

— Чого б я мав кланятись? Листа від княгині Олександри везу, от і все...

— Ну, коли ви такі добрі, то нехай вам бог помагає... Раптом він швидко глянув на дядька і сказав:

— Але якщо король мене помилує, то Ліхтенштейн буде мій, не ваш. Пам'ятайте...

— Ти ще не знаєш, чи буде ціла твоя голова, так що не загадуй наперед. Досить з тебе отих дурних обітниць, — сердито відповів старий.

Потім вони обнялися, і Збишко залишився сам. Надія і непевність напереміну огортали його душу, а коли настала ніч і розітнулась гроза, коли загразоване вікно почало освітлюватись зловісним світлом блискавиць, а мури здригалися від гromу, коли вітер із свистом вдерся до в'язниці й погасив тьмяного каганця, Збишко в темряві

знову втратив надію і цілу ніч ні на хвилину не міг заплащити очей...

«Не минути мені смерті,— думав він,— і ніщо вже мені не допоможе».

Проте вранці прийшла його відвідати добра княгиня Ганна Янушева, а з нею й Дануся з своєю маленькою лютнею при поясі. Збишко по черзі впав їм до ніг, і хоч був змучений безсонною ніччю та душевними муками, все ж не забув про рицарський обов'язок і висловив захоплення красою Данусі...

Княгиня глянула на нього повними смутку очима й сказала:

— Не милуйся ти нею, бо якщо Мацько не привезе доброї відповіді або й зовсім не вернеться, будеш ти, небоже, незабаром милуватися на небі кращими речами.

Подумавши про сумну долю молодого рицаря, вона заплакала, а на неї дивлячись, заплакала й Дануся. Збишко знову вклонився їм до ніг, бо від тих сліз і його серце розм'якло, немов віск у теплі. Він не кохав Данусі так, як чоловік в літах кохає жінку, проте відчув, що любить її всією душею і що коли на неї дивиться, у нього в грудях ніби народжується другий чоловік — не такий грізний, не такий поривчастий, не такий войовничий, але немов прагнучий солодкої любові. Нарешті його поиняв великий жаль, що мусить її покинути і не зможе виконати своєї обітниці.

— Вже я тобі, небого, тих павиних чубів до ніг не покладаю,— сказав він.— Та коли стану перед богом, тоді скажу так: «Прости мені, господи, гріхи мої, а що є на всій землі всякого добра, віддай усе не кому іншому, тільки панні Юрандівні із Спихова».

— Ви тільки недавно одне одного взнали,— мовила княгиня.— Не дай боже, щоб це було марно.

Збишко почав згадувати все, що трапилось у тинецькій корчмі, і зовсім розчулився. Кінець кінцем почав просити Данусю, щоб заспівала йому тієї пісні, якої співала тоді, коли він підхопив її з ослона і приніс до княгині.

І хоч Данусі було не до співання, вона зараз же підвела голівку до склепіння і, приплющивши, наче пташка, очі, почала:

Коли б я, як пташка,
Літати уміла,
Я б у Шльонськ до Яська
Зараз полетіла.

Прилетіла б, сіла
У Шльонську на тину...
«Привітай же, Яську...»

Але раптом з-під сплющених її повік покотилися рясні сльози, і вона не змогла більше співати. А Збишко схопив її на руки так само, як колись у тинецькій корчмі, і почав ходити з нею по кімнаті, повторюючи з захватом:

— Ти була б для мене не тільки панною серця. Якби мене бог урятував, якби ти підросла та якби твій батько дозволив, то я б тебе взяв, дівчино!.. Гей!

Дануся, обнявши його за шию, сховала заплакане личко в нього на плечі, а в ньому поставав все більший жаль, плинув з глибини вільної слов'янської душі й перетворювався в якусь степову пісню:

То я б тебе взяв, дівчино!
То я б тебе взяв!..

VI

В цей час трапилась пригода, перед якою всі інші справи втратили в людських очах всяке значення. Надвечір 21 червня по замку розійшлась несподівана чутка про нагле захворювання королеви. Викликані лікарі залишилися разом з єпископом Вишем цілу ніч в її кімнаті, а тим часом служниці королеви повідомили, що їй загрожують передчасні пологи. Кастелян краківський Ясько Топур з Тенчина цієї ж ночі вислав гінців до короля, якого на той час не було вдома. Вранці другого дня звістка ця облетіла місто й околиці. Була неділя, всі костьоли наповнили юрби людей, і ксьондзи закликали їх молитися за королеву. Тоді зникли всі сумніви. Після відправи іноземні рицарі, що з'їхались на сподівані святкування, шляхта, а також купецькі депутації вирушили до замка; цехи і братства вийшли з своїми корогвами. Опівдні незліченні юрби люду обступили Вавель¹. Королівські лучники підтримували між ними порядок і вимагали спокою й тиші. Місто майже зовсім спустіло, і тільки час від часу безлюд-

¹ Королівський замок у Кракові.

ними вулицями проходили з навколишніх сіл юрби селян, що вже також довідались про недугу улюбленої королеви і сходились до замка. Нарешті в головній брамі з'явилися єпископ і кастелян, а з ними каноніки з кафедрального собору, королівські радники та рицарі. Всі вони розійшлися вздовж мурів, поміж людей; обличчя їх свідчили про якусь новину, але вони почали з суворого наказу, щоб люди стримувались від усяких вигуків, які могли б зашкодити королеві. Потім вони сповістили новину, що королева народила дочку. Новина сповнила радістю серця, тим більше, що зараз же стало відомо: хоч пологи були передчасні, але ні матері, ні дитині явна небезпека не загрожує. Юрби почали розходитись, бо під замком не можна було кричати, а кожному хотілося виявити свою радість. І коли люди заповнили вулиці, що вели до ринку, враз залунали пісні й радісні вигуки. Їм байдуже було, що народилась дочка, а не син. «Хіба погано було,— казали вони,— що у короля Люїса не було синів і що королівство перейшло Ядвізі? Якраз через її шлюб з Ягеллом подвоїлась могутність держави. Так буде й тепер. Де ж іще знайти таку наслідницю, якою буде наша королівна, коли ні імператор римський, ні жодний з усіх королів не володіють такою великою державою, не мають таких безмежних земель і такого численного рицарства? Її руки добиватимуться наймогутніші монархи світу, кланятимуться королю й королеві, з'їжджатимуться до Кракова, а нам, купцям, буде від цього користь, не кажучи вже про те, що якась нова держава, чеська або угорська, з'єднається з нашим королівством». Так говорили між собою купці, і радість щохвилини ширилась все більше. Розпочались бенкети в приватних домах і в корчмах. На ринку засвітилось безліч ліхтарів і смолоскипів. Підкраківські кметі, яких усе більше з'їжджалося до міста, спинялися по передмістях і ставали табором коло своїх возів. Євреї влаштували нараду біля синагоги на Казимирі. До пізньої ночі, майже до світанку, вирував ринок, особливо біля ратуші й ваги, немов під час великого ярмарку. Люди переказували одні одним звістки; по них посилали в замок і одразу юрбами обступали тих, що поверталися з новинами.

Найгірша з них була та, що ксьондз-єпископ Петро охрестив дитину тієї ж ночі, з чого було зроблено висновок, що вона дуже квола. Проте досвідчені городянки наводили чимало випадків, коли народжені напівмертвими

діти саме після хрещення оживали. Додавало надії й ім'я, надане дівчинці. Кажали, що жоден Боніфацій чи Боніфація не можуть померти одразу після народження, бо їм призначено здійснити щось добродіє, а дитина в перші роки життя, а тим більше в перші місяці ні доброго, ні злого чогось вчинити не може.

Проте наступного дня з замка надійшли несприятливі відомості про матір і дитину і схвилювали місто. В костьолах цілий день було повно люду, як на храм. Посипались пожертви на церкву за здоров'я королеви й королівни. Хвилюючу картину являли собою убогі селяни, що жертвували мірку збіжжя, ягнята, кури, віночки сушених грибів або кошики горіхів. Надходили значні пожертви від рицарства, від купців, від ремісників. Розіслано було гінців до чудотворних місць. Астрологи досліджували зірки. В самому Кракові влаштовані були урочисті процесії. Виступали всі цехи і всі братства. Все місто завітло корогвами. Відбулася й дитяча процесія, бо вважалося, що невинні істоти найлегше ублагають бога появити свою ласку. Крізь міські брами зїжджалися нові й нові юрби людей з околиць.

І так минав день за днем серед безупинного дзвону, серед гомону по костьолах, процесій та відправ. Аж як минув тиждень, а достойна хвора й дитина ще були живі, в серцях почала оживати надія. Людям здавалося неможливим, щоб бог передчасно забрав владарку держави, яка стільки для неї зробила і мусила залишити незавершеною величезну справу,— рівноапостольну жінку, що пожертвувала власним щастям задля охрещення останнього поганського народу в Європі. Вчені згадували, скільки вона зробила для академії, духівництво — скільки для слави божої, державні діячі — скільки для миру між християнськими монархами, законознавці — скільки для справедливості, бідні — скільки для убогих, і ніхто не міг собі уявити, щоб таке потрібне для королівства й цілого світу життя могло бути нагло обірване.

Тим часом 13 липня жалобні дзвони сповістили про смерть дитини. Місто знов завирувало, і неспокій поїняв людей, а юрби знову обступили Вавель, допитуючись про здоров'я королеви. Та цього разу ніхто не виходив з доброю новиною. Навпаки, обличчя вельмож, що вїжджали до замка або виїжджали з брам, були похмурі і що день, то ставали похмуріші. Ходила чутка, що ксьондз Станіслав із

Скарбімежа, магістр вільних наук у Кракові, вже не відходить від королеви, яка щоденно причащається. Ходила також чутка, що після кожного причастя кімната її сповнюється небесним світлом. Декотрі бачили його навіть крізь вікна, але це видовище жахало віддані королеві серця як ознака, що для неї починається вже потойбічне життя.

Проте не всі вірили, щоб могла статись така страшна річ, і плекали надію, що праведне небо задовольниться одною жертвою. Тим часом у п'ятницю вранці 17 липня пройшла в народі сумна звістка, що королева вмирає. Всі одразу кинулись до замка. Місто опустіло настільки, що в ньому залишились тільки каліки, бо навіть матері з немовлятами поспішили до брам замка. Крамниці позачинялися; ніхто не готував їжі. Припинилися всі справи, натомість коло Вавеля чорніло суцільне море людей — неспокійне, повне жаху, але мовчазне.

Раптом о тринадцятій годині після півдня з дзвіниці кафедрального собору залунав дзвін. Люди не одразу зрозуміли, що він означає, проте від страху волосся на головах ставало сторч. Всі очі звернулися до дзвіниці: на ній все більше розгойдувався великий дзвін, а його жалібний гук почали повторювати інші в місті — у францисканців, у святої трійці, у діви Марії, і так по всьому місту. Всі, нарешті, зрозуміли, що означає цей дзвін; душі людей сповнилися такого жаху і такого болю, немов ті бронзові серця дзвонів ударяли в серця всіх присутніх.

Раптом на замковій вежі з'явилася чорна короґва з великою мертвою головою посередині, під якою білили дві схрещені кістки. Тепер уже ні в кого не лишилось сумніву — королева віддала богу душу.

Під замком розляглися зойки і плач стотисячного тлуму людей, що змішався з сумним гуком дзвонів. Декотрі падали на землю, інші дерли на собі одержу або роздряпували обличчя, декотрі в німому остовпінні дивились на мури, декотрі глухо стогнали, декотрі, простягаючи руки до косяолу і покоїв королеви, просили чуда й божого змилування. Зачулися також і гнівні голоси, які в пориві розпачу доходили до блюзнірства: «Забрано у нас нашу кохану королеву? Що ж допомогли наші процесії, наші молитви і благання? Взяти взято, а дати не дано!» Деякі, обливаючись слізьми і стогнучи, повторювали: «Icyse! Icyse! Icyse!» Юрби хотіли увійти до замка,

щоб ще раз поглянути на обличчя коханої королеви. Їх не пустили, але обіцяли, що незабаром тіло буде виставлене в костюлі, тоді кожен зможе подивитися й помолитись коло нього. Надвечір похмурі юрби людей стали повертатися до міста, розмовляючи між собою про останні хвилини королеви, про майбутній похорон та про чуда, що відбуватимуться коло її тіла та коло гробниці, про що ніхто не мав сумніву. Кажали також, що королева одразу після смерті буде канонізована, і коли декотрі сумнівались, чи може так статись, інші обурювались і погрожували Авіньйоном...

Похмурий сум упав на місто, на всю країну, і не тільки простим людям, а й усім здалося, що разом з королевою згасла і щаслива зірка королівства. Навіть серед краківських вельмож були такі, яким майбутнє здавалося похмурим. Почали питати самі себе та інших, що ж тепер буде? Чи має право Ягелло по смерті королеви правити королівством, чи повернеться в свою Литву й залишиться там на великокнязівському престолі? Декотрі робили припущення,— і, як потім виявилось, слушні,— що він сам відмовиться і що в таких разі від корони одпадуть великі простори земель, розпочнуться знов наскоки з боку Литви та кривава помста озлоблених жителів королівства. Зміцніє орден, зміцніє римський імператор та угорський король, а Польське королівство, ще вчора одне з наймогутніших у світі, прийде до занепаду й неслави.

Купці, для яких стали відкритими широкі литовські й руські землі, передбачаючи втрати, давали побожні обітниці, аби тільки Ягелло залишився на королівстві, але в такому разі знов-таки вважали, що незабаром має бути війна з орденом. Відомо було, що війну стримувала тільки королева. Люди тепер пригадували, як вона колись, обурена зажерливістю та хижацтвом хрестоносців, пророкувала їм: «Доки я жива, доти стримую руку і справедливий гнів мого чоловіка, але пам'ятайте, що після моєї смерті вас спіткає кара за ваші гріхи!»

Зарозумілі й пихаті хрестоносці, правда, не боялися війни, вважаючи, що по смерті королеви вплив її побожності вже не перешкоджатиме припливові добровольців із західних країн, а тоді на допомогу їм прийдуть тисячі воїнів з Німеччини, Бургундії, Франції і ще дальших країн. Смерть Ядвіги була такою визначною подією, що посол хрестоносців Ліхтенштейн, навіть не чекаючи на прибуття

короля, поспішив виїхати до Мальборга, щоб повідомити магістра й капітул про важливу й до певної міри грізну новину.

Угорський, австрійський, римський та чеський послі також виїхали або послали гінців до своїх монархів. Ягелло приїхав до Кракова у великому розпачі. З самого початку він оголосив вельможам, що не хоче далі королювати без королеви і що виїде в своє родове володіння — в Литву, потім з горя немов скам'янів, не хотів братися ні до яких справ, не відповідав на запитання, часом в ньому спалахував страшний гнів на самого себе за те, що на той час виїхав і не був присутній при смерті королеви, що не попросився з нею та не вислухав її останніх слів і заповітів. Марно Станіслав із Скарбімежа і єпископ Виш пояснювали йому, що хвороба надійшла несподівано і що за всіма розрахунками він повернувся б вчасно, якби пологи відбулися в свою пору. Королю це не давало ніякої втіхи й не гамувало його горя. «Не король я без неї,— відповів він єпископові,— а покайний грішник, який не знає втіхи». Після цього він втупив очі в землю, і ніхто не міг більше добитися від нього й слова.

Тим часом всі були зайняті похороном королеви. З усієї країни почали з'їжджатися нові юрби вельмож, шляхти і простого люду, особливо бідноти, яка сподівалася на щедрі милостині під час похоронного обряду, що мав тривати цілий місяць. Тіло королеви було виставлено в кафедральному соборі на підвищенні, влаштованому так, що ширший край домовини, де лежала голова небіжчиці, знаходився значно вище. Це було зроблено навмисне для того, щоб народ міг краще бачити обличчя королеви. В соборі безперестану тривала відправа; біля катафалка горіли тисячі воскових свічок, а в тому сьйві, серед квітів, лежала вона, спокійна, усміхнена, схожа на білу містичну троянду — із складеними навхрест руками на блакитній сукні. Народ вважав її святою, до неї приводили біснுவатих, калік, хворих дітей — і раз у раз у соборі лунав крик то якоїсь матері, яка на личку хворої дитини спостерегла рум'янець, провісник здоров'я, то якогось паралітика, що відчув силу в своїх зболілих членах. При цьому серця людей поймав трепет, звістка про чудо миттю розліталась по собору, замку, місту і приваблювала все більші юрби нужденних, які могли сподіватись порятунку тільки від чуда.

Про Збишка поки що зовсім забули. Бо хто при такому величезному нещасті міг пам'ятати про звичайного шляхетського юнака та його ув'язнення в замковій вежі! Проте Збишко все-таки довідався від сторожі про хворобу королеви, чув людський гомін коло замка, а коли почув плач та дзвони, впав навколішки і, забувши про власну долю, від щирого серця став оплакувати смерть улюбленої королеви. Йому здавалося, що разом з нею згасло щось і для нього і що після її смерті нікому не варто жити на світі.

Відгомін похорону, дзвін по костьолах, співи процесій і голосіння юрби лунали цілий тиждень. За той час Збишко похмурнів, втратив охоту до їжі, до сну і ходив по своїй в'язниці, як дикий звір по клітці. Його гнітила самотність, бо бували дні, коли навіть сторож в'язниці не приносив йому свіжої їжі й води, так усі були заклопотані похороном королеви. З часу її смерті ніхто його не відвідав: ні княгиня, ні Дануся, ні Повала з Тачева, який раніш виявляв до нього стільки співчуття, ні купець Амилей, Мацьків знайомий. Збишко гірко думав, що коли не стало Мацька, всі за нього забули. Часом йому спадало на думку, що, може, за нього забуде й закон — і доведеться йому до кінця життя гнити в цій в'язниці. В такий час він благав собі смерті.

А коли після похорону королеви минув місяць і пішов другий, він почав також зневірятися, що повернеться й Мацько. Адже Мацько обіцяв їхати якнайшвидше, не жаліти коня. Мальборг же не на краю світу. За дванадцять тижнів можна було доїхати і повернутись — особливо, коли поспішаєш. «А може, він і не поспішав? — з жалем думав Збишко.— Може, десь по дорозі надібав якусь жінку, зрадив та й повіз її до Богданця, щоб діждатися власних нащадків, а я тут цілий вік виглядатиму божого змилування!»

Він втратив нарешті лік часу, зовсім перестав розмовляти з сторожею, і тільки по павутинні, що все густіше засновувало залізні ґрати в вікні, догадувався, що вже надходить осінь. Тепер він цілі години просиджував на тапчани, поставивши лікті на коліна, зануривши пальці в волосся, що відросло вже далеко нижче плечей, і в напівсні, в напівзабутті не підводив голови навіть у той час, коли сторож приносив їжу і звертався до нього. Але якось одного дня заскрипіли засуви і знайомий голос вигукнув з порога в'язниці:

— Збишку!

— Дядечку! — крикнув Збишко, схопившись з тапчана.

Мацько стиснув його в обіймах, потім обхопив його русу голову руками й почав цілувати. Жаль, гіркота й смуток так завирували в серці юнака, що він заплакав на грудях у дядька, як мала дитина.

— Я думав, що ви вже не повернетесь,— сказав він, хлипаючи.

— Та воно вже до того і йшлося,— відповів Мацько.

Аж тепер Збишко підвів голову і, глянувши на нього, вигукнув:

— Що це з вами сталося?

Він зчудовано дивився на змарніле, худюще і бліде, як полотно, обличчя старого воїна, на його згорблену постать і посивіле волосся.

— Що з вами? — спитав він вдруге.

Мацько сів на тапчані й деякий час важко дихав.

— Що сталося? — сказав він нарешті.— Ледве я переїхав границю, підстрілили мене німці з самостріла. Рицарі-розбійники! Знаєш? Важко мені ще дихати... Бог послав мені поміч,— а то б ти мене тут не побачив.

— Хто ж вас урятував?

— Юранд із Спихова,— відповів Мацько.

На хвилину зайшло мовчання.

— Вони напали на мене, а за якийсь час — він на них. Ледве половина їх від нього втекла. Він узяв мене в свій городок, а там, у Спихові, я три тижні боровся із смертю. Бог не дав сконати,— і хоч мені ще тяжко, але от вернувся.

— То ви не були в Мальборзі?

— З чим же мені було їхати? Обдерли мене, як липку, й листа з іншими речами забрали. Вернувся, щоб попросити у княгині Земовітової другого, та розминувся з нею в дорозі, а чи дожену її — не знаю, бо мені, видно, теж на той світ вибиратися.

Сказавши це, він плюнув на долоню, простягнув її до Збишка, показав на ній чисту кров і промовив:

— Бачиш? — А потім додав: — Видно, божа воля.

Якийсь час вони обидва мовчали під тягарем сумних думок, а далі Збишко сказав:

— То ви отак весь час кров'ю плюєте?

— Як же мені не плювати, коли в мені на пів'яді між ребрами стріла засіла! Плював би й ти, не бійся!

Але в Юранда із Спихова мені вже полегшало, тільки тепер от я знов дуже намучився, бо дорога довга, а я поспішав.

— Чого ж вам було поспішати?

— Хотів княгиню Олександрю знайти та взяти в неї друге послання. А Юранд із Спихова казав так: «Ідьте,— каже,— і повертайтеся з листом до Спихова. Я,— каже,— маю кількох ув'язнених німців, то одного на рицарське слово звільню, і він одвезе того листа до магістра». Він там їх кількох з помсти за жінку завжди під собою в підземеллі тримає і втішається, слухаючи, як вони стогнуть та ланцюгами бряжчать, бо він чоловік озлоблений. Розумієш?

— Розумію. Дивно мені тільки, що ви втратили першого листа, бо якщо Юранд схопив тих, котрі на вас напали, то лист мав бути при них.

— Не схопив він їх усіх. Ще з п'ять утекло. Така вже наша доля.

Сказавши це, Мацько відхаркнув, знов плюнув кров'ю і тихо застогнав від болю в грудях.

— Тяжко вас підстрелили,— сказав Збишко.— Як же воно було? З засідки?

— З таких густих кущів, що на крок нічого не видно було. А їхав я без панцера, бо купці мені сказали, що край безпечний — та й спека була.

— Хто ж у розбійників був старшим? Хрестоносець?

— Не з ордену, але німець, хелмінець з Ленца, відомий грабіжник і розбійник.

— Що ж з ним сталося?

— У Юранда на ланцюгу. Але він також має в підземеллі двох шляхтичів мазурів, яких хоче за себе віддати.

Знов настало мовчання.

— Боже милосердний,— сказав нарешті Збишко,— то Ліхтенштейн буде живий і той із Ленца також, а нам треба гинути без помсти. Мені голову зітнуть, та й ви, певно, не перезимуєте.

— Еге! І до зими не дотягну. Хоч би тебе якось врятувати...

— Бачили ви тут кого-небудь?

— Був у кастеляна краківського, бо як довідався, що Ліхтенштейн виїхав, то подумав, що над тобою змилюються.

— А хіба Ліхтенштейн виїхав?

— Зараз же по смерті королеви, до Мальборга. Був я, значить, у кастеляна, але він сказав так: «Не через те вашому племінникові голову зігнуть, щоб догодити Ліхтенштейнові, а через те, що такий вирок. А чи є тут Ліхтенштейн, чи нема його, це однаково. Нехай би той хрестоносець навіть умер, це нічого не змінить, бо,— каже,— закон відповідає справедливості. Це ж не кунтуш, який можна вивернути навиворіт. Тільки король,— каже,— може помилювати, більш ніхто».

— А де король?

— Після похорону поїхав аж на Русь.

— Ну, значить, нічим не зарадиш.

— А нічим. Кастелян ще сказав: «Жаль мені його, бо й княгиня Ганна за нього просить, але чого не можу, того не можу...»

— А княгиня Ганна ще тут?..

— Нехай їй бог віддячить. То добра жінка. Вона ще тут, бо Юрандівна захворіла, а княгиня любить її, як свою дитину.

— Боже ти мій! То й Дануську напала хвороба? Що ж у неї таке?

— Хіба я знаю!.. Княгиня каже, що її хтось наврочив.

— Певно, Ліхтенштейн! Ніхто інший, тільки Ліхтенштейн — собачий виродок!

— Може, й він. Але що ти йому зробиш? Нічого!

— Через те всі й забули за мене, що вона захворіла...

Сказавши це, Збишко почав ходити широким кроком по кімнаті, потім схопив Мацькову руку, поцілував її і мовив:

— Хай вам бог заплатить за все, бо через мене помрете, та коли вже ви їздили аж до Пруссії, то поки остаточно не заслабли, зробіть для мене ще одну річ. Підіть до кастеляна й попросіть, щоб він пустив мене на рицарське слово хоч на дванадцять тижнів. Потім я повернусь, і нехай мені голову відрубає, але ж так не може бути, щоб ми без ніякої помсти загинули. Знаєте що?.. Я поїду до Мальборга і зразу пошлю Ліхтенштейнові виклик. Інакше воно й не може бути. Або йому смерть, або мені!

Мацько почав терти лоба.

— Піти то я піду, але чи погодиться кастелян?

— Я дам рицарське слово. На дванадцять тижнів — більше мені не треба...

— Що там казати: на дванадцять тижнів! А коли тебе поранять та не повернешся, що подумають?..

— Рачки прилізу. Але не бійтеся! І знаєте, може, на той час приїде король з Русі, то можна буде його попросити про помилування.

— Це правда, — сказав Мацько.

Але за хвилину додав:

— Кастелян сказав мені ще й так: «Ми забули за вашого небожа в зв'язку з смертю королеви, але тепер нехай воно вже все скінчиться».

— Та дасть він згоду! — відповів з надією Збишко. — Він же знає, що шляхтич слова додержить, а чи мені зараз голову зітнуть, чи після свята Михайла, йому однаково.

— Що ж, піду до нього ще сьогодні.

— Сьогодні йдїть до Амилея і полежте трохи. Нехай він вам якогось там зілля до рани прикладе, а до кастеляна завтра підете.

— Ну, то з богом!

— З богом!

Вони обнялися, і Мацько повернувся до дверей, але затримався коло порога і наморщив чоло, немов щось раптом пригадав.

— Ага, та ти ж іще рицарського паса не маєш: скаже тобі Ліхтенштейн, що з непасованим не буде битися — що ти йому зробиш?

Збишко зажурився, але тільки на хвилину, потім сказав:

— А як же буває на війні? Хіба там неодмінно тільки пасований пасованого вибирає?

— Війна — то війна, а герць — інша річ...

— Правда... але... заждїть... Треба придумати... Ага, от бачите! Є вихід. Мене опереже рицарським пасом князь Януш. Коли княгиня з Дануською його попросять, то опереже. А я по дорозі в Мазовію викличу на бій також сина Миколая з Длуголясу.

— За що?

— За те, що Миколай — той, що ото при княгині і котрого Обухом називають, сказав на Данусю «кур-дупіль».

Мацько глянув на нього здивовано, а Збишко, видно, хотівши краще пояснити, в чому річ, вів далі:

— Бачите, цього я йому подарувати не можу, але й з Миколаєм битися не можу, бо йому вже, мабуть, років з вісімдесят.

На це Мацько сказав:

— Слухай, хлопче, шкода мені твоєї голови, але розуму не шкода, бо ти дурний, як цап.

— А чого ви сердитесь?

Мацько нічого не відповів і хотів вийти, але Збишко підбіг до нього:

— А як же там Дануська? Чи вже одужала? Не гнівайтесь за казна-що. Ми ж так довго не бачились.

І знов поцілував старого в руку, а той здвигнув плечима, але відповів уже лагідніше:

— Юрандівна здорова, тільки її ще з кімнати не випускають. Бувай здоров.

Збишко залишився сам, але немов відроджений душею й тілом. Любо йому було подумати, що проживе ще місяців зо три, поїде в далекі краї, відшукає Ліхтенштейна й битиметься з ним на смерть. Лише на думку про це груди його сповнилися радістю. Добре хоч би з дванадцять тижнів відчувати під собою коня, їздити по білому світі, битися й не загинути без помсти. А потім — хай буде, що має бути. Адже за цей час може повернутися з Русі король і дарувати йому провину, може вибухнути та війна, яку всі вже давно передбачали, — може, й сам кастелян, через три місяці побачивши переможця пихатого Ліхтенштейна, скаже: «Рушай собі тепер у борн та ліси!» Бо Збишко ясно відчував, що, крім хрестonosця, ніхто на нього не мав зла і що й сам суворий краківський кастелян просто змушений був ухвалити йому смертний вирок.

І надія його все зростала, бо вже не мав сумніву, що йому тих трьох місяців не відмовлять. Навпаки, гадав, що дадуть ще більше, бо щоб шляхтич запрягся рицарським словом і його не додержав, такого старому панові з Тенчина навіть на думку не спаде.

Отож коли Мацько на другий день надвечір прийшов до в'язниці, Збишко, що ледве міг всидіти на місці, підбіг до нього й запитав:

— Дав згоду?

Мацько сів на тапчані, бо не міг від слабості стояти, з хвилину важко дихав і нарешті промовив:

— Кастелян сказав так: «Якщо вам треба поділити

землю або майно, то випущу вашого небожа на рицарське слово на тиждень або два, але не більше».

Ця звістка так приголомшила Збишка, що він якийсь час не міг вимовити й слова.

— На два тижні? — спитав за хвилину. — Та я ж за два тижні навіть до границі не доїду! Що ж це таке?.. Хіба ви не сказали кастелянові, чого мені треба до Мальборга?

— Не тільки я просив за тебе, а й княгиня Ганна.

— Ну і що?

— Що? Сказав їй старий, що йому твоя голова не потрібна і що сам він тебе жаліє. «Якби,— каже,— я знайшов який-небудь закон на його користь або хоч би привід, я б його зовсім пустив, але чого не можу, того не можу. Не буде,— каже,— добра в тому королівстві, де люди запліщуватимуть очі на закон і потуратимуть злочинцям з дружніх почуттів: цього я не зробив би і для свого родича Топорчика та навіть для рідного брата». Отакі тут уперті люди. А ще він казав так: «Ми можемо й не зважати на хрестоносців, але ганьбити себе перед ними нам не личить. Що б подумали й вони, і їхні гості, що з'їжджаються до них з усього світу, коли б я засудженого на смерть шляхтича пустив для того, щоб він мав можливість поїхати до них на герць? Невже вони повірили б, що він буде покараний і що в нашій державі є якась справедливість? Я волю краще зітнути одну голову, ніж віддати на глум короля й королівство». Княгиня на те сказала, що дивна для неї така справедливість, від якої навіть королівська родичка не може людини визволити, але старий відказав їй: «Навіть сам король може тільки милувати, але не може порушувати законів». Після цього вони почали сваритись, бо княгиня дуже розгнівалася. «То хоч не гноїть його,— каже,— у в'язниці!» А кастелян їй відказує: «Гаразд! Скажу, щоб завтра вранці будували на ринку поміст». На тому й розійшлися. Вже тебе, небоже, хіба сам Христос врятує...

Вони надовго замовкли.

— Як же так? — озвався глухим голосом Збишко. — Значить, це скоро буде?

— За два або три дні. Як нема ради, то нема. Що міг зробити, те зробив. Упав кастелянові до ніг, прошу змилювання, а він своєї: «Знайди закон або привід». А що я можу знайти? Був у ксьондза Станіслава із Скар-

бімежа, щоб прийшов тебе висповідати. Нехай буде хоч та слава, що тебе сповідав той самий ксьондз, що й королеву. Та не застав його вдома, бо він був у княгині Ганни.

— Може, у Дануськи?

— Чого там! Дівчині щораз краще. Завтра на світанку ще піду до нього. Кажуть, що після його сповіді спаніння так само певне, наче воно у тебе в кишені.

Збишко сів, сперся ліктями на коліна й похилив голову, аж волосся зовсім закрило йому обличчя. Старий довго дивився на нього, потім стиха покликав:

— Збишку! Збишку!

Юнак підвів голову. На обличчі його відбивалося швидше роздратовання й холодна рішучість, ніж мука.

— А що?

— Слухай уважно, бо, може, я щось і знайшов.

Сказавши це, він присунувся близько до нього й заговорив майже пошепки:

— Ти, мабуть, чув про князя Вітольда, якого колись теперішній наш король ув'язнив у Креві, а він вийшов з в'язниці в жіночому вбранні. Жодна жінка тут за тебе не зостанеться, але бери мого кубрака, бери каптура і виходь — розумієш? Може, й не помітять. І напевне не помітять. За дверима темно. В очі тобі присвічувати не будуть. Бачили вони мене вчора, як виходив, але жодний навіть не глянув. Мовчи і слухай: знайдуть мене завтра — і що ж? Зітнуть голову? Ото їм буде втіха, коли мені й так за два-три тижні доведеться вмерти. А ти, як вийдеш звідси, одразу сідай на коня і рушай до князя Вітольда. Нагадаєш йому про себе, поклонишся, то він тебе прийме, і ти будеш у нього, як у бога за дверима. Тут люди балакають, що татари знищили князівське військо. Невідомо, чи то правда, але може бути, бо небіжчиця королева це пророкувала. Коли так, то князь тим більш потребуватиме рицарів і радий буде тебе бачити. А ти вже тримайся його, бо нема на світі кращої служби. Інший король програє війну, та й по ньому, а князь Вітольд такий промітний, що після поразки стає ще могутнішим. До того ж, він щедрий і наших надзвичайно любить. Розкажеш йому все, як воно було. Скажеш, що хотів на татар з ним іти, та не зміг, бо сидів у в'язниці. Дасть бог, він обдарує тебе землею, хлопами, рицарським пасом опереже і перед королем за тебе оступиться. Добрий він заступник, от побачиш! Ну!

Збишко слухав мовчки, а Мацько, збуджений своїми словами, говорив далі:

— Не гинути тобі молодому, а повертатись до Богданця. А як повернешся, зараз женись, щоб наш рід не загинув. Як народиш дітей, аж тоді можеш Ліхтенштейна викликати на смертний бій, а до того обіцяй мені не шукати помсти, бо якби тебе підстрелили десь у Пруссії так, як мене, тоді вже ніщо не допоможе. Бери ж зараз кубрака, бери каптура і рушай з богом.

Сказавши це, Мацько встав і почав роздягатись, але Збишко теж устав, затримав його і сказав:

— Не зроблю я того, чого ви від мене хочете, як бог свят і його святий хрест.

— Чому? — здивовано спитав Мацько.

— Бо не зроблю.

Мацько аж зблід від хвилювання й гніву.

— Бодай же ти був і не родився.

— Ви вже казали кастелянові, що свою голову за мою віддаєте, — мовив Збишко

— Звідки ти знаєш?

— Казав мені пан з Тачева.

— То що з того?

— Що з того? А хіба кастелян не казав вам, що ганьба впала б на мене й на весь наш рід? Невже не більша б ще була ганьба, коли б я звідси втік, а вас тут залишив на розплату перед законом?

— На яку розплату? Що мені закон зробиць, коли я й так умру? Май же розум, заради бога милосердного!

— Тим більше. Нехай же мене бог скарає, коли я вас, хворого й старого, тут залишу. Тьху! Ганьба!..

Настало мовчання; чути було тільки, як важко і хрипко дихає Мацько та перегукуються лучники, що стоять коло брам. Надворі вже зайшла глупа ніч...

— Слухай, — озвався нарешті Мацько тремтячим голосом. — Не було ганьби князеві Вігольдові втікати таким чином з Крева, не буде й тобі...

— Еге! — засмучено відповів Збишко. — Ви ж знаєте, що князь Вітольд — великий князь: він дістав з королівських рук корону, багатство і владу, а я, убогий шляхтич, маю тільки честь...

Трохи помовчавши, він вигукнув, немов раптом розсердившись:

— Невже ви не розумієте, що я вас також люблю і вашої голови за свою не дам?

Мацько підвівся на хистких ногах, простягнув перед собою руки, і хоч тодішні люди були тверді, немов з заліза куті, закричав несамовитим голосом:

— Збишку!..

А наступного дня судові служки почали звозити на ринок платви на поміст, що мав бути збудований навпроти головної брами ратуші.

Проте княгиня ще радилася з Войцехом Ястжембцем, з Станіславом із Скарбімежа та з іншими вченими каноніками, що були однаково обізнані як з писаними законами, так і з звичаєвим правом. Заохочували її до цих зусиль слова кастеляна, який заявив, що коли б йому вказали на «закон або привід», він негайно звільнив би Збишка. Радились довго і всебічно, намагались що-небудь придумати, і хоч ксьондз Станіслав приготував Збишка до смерті й дав йому останнє причастя, проте ще повернувся із в'язниці на нараду, яка тривала майже до світанку.

Тим часом настав день страти. Юрби людей з самого ранку сходились на ринок, бо страта шляхтича викликала більшу цікавість, ніж страта простої людини, а до того ж і погода була чудова. Серед жінок розійшлась також чутка про молодість і незвичайну вроду засудженого, тому вся дорога від замка завітла пишно вбраними городянками; в вікнах на ринку та на балконах також видно було чепці, золоті й оксамитові пов'язки або простоволосі голови дівчат, оздоблені тільки вінками з лілей і троянд. Міські райці, хоч не мали до цієї справи ніякого відношення, вийшли всі для поважності і стали позад рицарів, які, бажаючи виявити до юнака своє співчуття, в усьому складі стали найближче до помосту. За ними юрмився люд, що складався з дрібних купців та ремісників у вбранні кольору своїх цехів. Випхані назад підлітки і взагалі діти крутилися в юрбі, як набридливі мухи, проникаючи всюди, де було хоч трохи вільного місця. Над цією суцільною масою людських голів височів укритий новим сукном поміст, на якому стояло троє людей: кат, плечистий і страшний німець, у червоному кубраку і такому ж каптурі, з важким двосічним мечем в руці, і два його помічники з голими руками й вірьовками за поясом. Коло їхніх ніг стояла колода й теж оббита сукном труна. На вежах косябулу діви Марії

дзвонили дзвони, сповнюючи місто мідними звуками та полохаючи зграї галок і голубів. Люди поглядали то на дорогу, що вела з замка, то на поміст і на ката, що стовбичив на ньому з блискучим від сонця мечем, то, зрештою, на рицарів, на яких городяни завжди поглядали з зазд-рістю й пошаною. А цього разу було на що подивитись, бо коло помосту квадратом стояли найславетніші рицарі. Дивувалися з широких плечей і поважності Завіші Чорно-го, з його темного, як воронове крило, волосся, що спа-дало йому аж на плечі; дивувалися з квадратного тулубу й кривих ніг Зиндрама з Машковиць та з велетенського, майже надлюдського зросту Пашка Злодія з Біскупиць, і з грізного обличчя Бартоша з Водзінка, і з вроди Добка з Олесниці, який у Торуні на турнірі переміг дванадцять німецьких рицарів, і з Зигмунта з Бобови, який, казали, вславився на герці з угорцями в Кошицях, і з Кшона з Козіхглов, і з страшного в пішому бою Лиса з Торго-виська, і з Сташка з Харбимовиць, який міг догнати прудкого коня. Загальну увагу привертав своїм блідим обличчям також Мацько з Богданця, якого підтримували Флоріан з Коритниці та Марцін з Вроцімовиць. Всі вва-жали його за батька засудженого.

Але найбільшу цікавість викликав Повала з Тачева, який стояв у першому ряду і тримав на своїх могутніх руках Данусю, вбрану в усе біле, з зеленим рутв'яним віночком на руському волоссі. Люди не розуміли, що то означає і чому ця вбрана в біле дівчинка має дивитись на страту засудженого. Одні казали, що то сестра, дру-гі вважали її за пані серця молодого рицаря, але й вони не могли пояснити собі ні значення її вбрання, ні при-сутності коло помосту. А вигляд її рум'яного, як яблучко, але залитого слізьми личка викликав у всіх співчуття і хвилювання. В суцільній юрбі людей знялося ремство на невблаганність кастеляна, на суворість закону, і це рем-ство поступово переходило в грізний гомін, і нарешті по-декуди залунали вигуки, що коли б рознести поміст, то страту мусили б відкласти.

Юрба ожила й заколихалась. З уст до уст пішла поголоска, що якби король був удома, то, безумовно, поми-лував би юнака, котрий, як запевняли, не зробив ніякого злочину.

Але все затихло, коли далекі вигуки сповістили про наближення королівських лучників та алебардників, які

супроводили засудженого. Незабаром кортеж з'явився на ринку. Похід відкривало похоронне братство в чорних, довгих, аж до землі, плащах і таких самих каптурах з повірізуваними для очей отворами. Народ боявся цих похмурих постатей і, побачивши їх, замовк. За ними йшов загін лучників, що складався з дебелих литвинів, одягнених в кубраки з лосиної сириці. То був загін королівської гвардії. Позад кортежу видно було алебарди другого загону, а всередині, між судовим писарем, що мав читати вирок, і ксьондзом Станіславом із Скарбімежа, який ніс розп'яття, йшов Збишко.

Тепер всі очі звернулися на нього і з усіх вікон та балконів повихилялися жіночі постаті. Збишко йшов одягнений у свою здобуту на герці білу яку, гаптовану золотими грифами та оздоблену золотою торочкою внизу, і в цьому пишному уборі він здавався юрбі якимось князенком або юнаком знатного роду. Зважаючи на його зріст, на широкі плечі, що випиналися з вузького вбрання, на могутні ноги та широкі груди, він був цілком зрілим мужем, але над тією постаттю виднілась майже дитяча голова і юне, прекрасне обличчя з першим пушком на губах,— обличчя королівського пажу з золотим волоссям, рівно підрізаним над бровами, а ззаду спущеним аж на плечі. Ішов він рівним і пружним кроком, але був трохи блідий. Часом дивився на юрбу, але немов крізь сон; часом підводив очі до костюльних веж, до зграй галок і до розгойданих дзвонів, що видзвонювали йому останню годину, часом на його обличчі відбивалось наче здивування, що цей дзвін, оці жіночі зойки, оця вся урочистість — все задля нього. На ринку він побачив нарешті здалека поміст і на ньому — червоний силует ката. Він здригнувся й перекрестився, а ксьондз в ту мить дав йому поцілувати розп'яття. Коли він пройшов кілька кроків далі, до ніг йому впав пучок волошок, кинених якоюсь дівчиною з юрби. Збишко нагнувся, підняв його й усміхнувся до дівчини, а вона зайшлася голосним плачем. Але він, мабуть, подумав, що перед очима цієї юрби, перед очима жінок, що махали з вікон хустинками, треба вмерти мужньо й залишити по собі принаймні пам'ять «хорошого хлопця», тому він напружив всю свою відвагу й волю, різким рухом відкинув назад волосся, ще вище підняв голову і йшов гордо, немов переможець на лицарських змаганнях за нагородою. Вони посувалися звільна, бо юрба перед ними

була дедалі густіша і розступалась неохоче. Даремно литовські лучники, що йшли попереду, раз у раз гукали: «Ейк шалін! Ейк шалін!» (Геть з дороги!). Люди не хотіли догадуватись, що означають ці слова, і товпились все більше. Хоч тодішне краківське міщанство складалося з німців, проте навкруги лунали грізні прокльони хрестоносцям: «Ганьба! Ганьба! Нехай би щезли ті хрестоносні вовки, якщо через них тут страчатимуть дітей! Сором для короля й королівства!» Натрапивши на опір, литвини познімали з плечей луки і стали спідлоба поглядати на людей, але не наважувались стріляти в юрбу без наказу. Тоді капітан вислав наперед алебардників, бо алебардами легше було розчищати дорогу, і таким чином кортеж дійшов аж до рицарів, що стояли квадратом біля помосту.

Вони розступилися без опору. Першими пройшли алебардники, за ними йшов Збишко з ксьондзом і писарем. І раптом сталося те, чого ніхто не сподівався. Несподівано з-поміж рицарів виступив Повала з Данусею на руках і крикнув «стій!» таким гучним голосом, що весь кортеж зупинився як вкопаний. Ні капітан, ні жоден воїн не хотіли противитись вельможі й пасованому рицареві, якого вони щоденно бачили в замку, і не раз — у дружній розмові з королем. Далі й інші, також знамениті рицарі, почали кричати владними голосами: «Стий! Стий!» Пан з Тачева наблизився до Збишка й віддав йому вбрану в біле Данусю.

А Збишко, гадаючи, що йому треба попроситися, схопив її, обняв і притиснув до грудей. Але Дануся, замість пригорнутися до нього й обняти його рученятами за шию, швиденько зірвала з свого русого волосся, з-під рутвяного вінка біле покривало, обвинула ним Збишкову голову й почала крізь плач кричати тонким дитячим голосом:

— Він мій! Він мій!

— Він її! — повторили могутні голоси рицарів.— До кастеляна!

Ім відповіла громовим вигуком юрба: «До кастеляна! До кастеляна!» Сповідач підняв очі вгору, судовий писар розгубився, капітан і алебардники опустили зброю, бо всі зрозуміли, що сталося.

Існував старовинний польський і слов'янський звичай, сильний, як закон, відомий на Підгаллі, в Краківському та в інших краях: коли засудженого на смерть юнака невинна дівчина повила своїм покривалом на знак, що хоче вийти за нього заміж, то тим самим рятувала його

від смерті й кари. Знали про цей звичай рицарі, знали кметі, знали польські городяни; чули про його силу й німці, що з давніх часів жили в польських містах і містечках. Старий Мацько, побачивши, що сталося, аж ослаб від хвилювання, а рицарі швидко відсунули лучників і обступили Збишка й Данусю. Збуджений і зраділий народ кричав усе дужче: «До кастеляна! До кастеляна!» І як та могутня морська хвиля, юрба одразу зрушила з місця. Кат і його помічники поквапно збігли з помосту. Зчинилося замішання. Тепер уже всім було ясно, що коли б Ясько з Тенчина захотів противитись споконвічному звичаєві, то в місті вибухнув би грізний заколот. Людська лава ринула до помосту. В одну мить було стягнуто й розірвано на шматки сукно, потім розтягли руками або порубали сокирами балки й дошки, що тріщали, ламались і розлітались на тріски. І незабаром від помосту на ринку не лишилося й сліду.

А Збишко, й досі тримаючи на руках Данусю, повертався в замок, але тепер вже як справжній переможець-тріумфатор. Коло нього з радісними обличчями йшли найперші рицарі королівства, а по боках, попереду і ззаду товпилися тисячі жінок, чоловіків і дітей,— усі вони несамовито кричали, співали, простягали руки до Данусі і славили мужність та вроду юної пари. Багаті городянки плескали з вікон у долоні, всюди видно було очі, залиті слізьми радості. Дошч вінків з троянд і лілей, дошч стрічок і навіть золотих пов'язок та сіток падав під ноги щасливого юнака, а він, сяючи, як сонце, з переповненим вдячністю серцем, щохвилини підносив угору свою білу дівчину, часом у захваті цілував їй коліна, і це так розчулювало городянок, що вони кидались в обійми своїм коханим, заявляючи, що коли б їх засудили на смерть, то вони б їх визволили. Збишко й Данусю стали ніби улюбленими дітьми рицарів, городян і простого народу. Старий Мацько, якого увесь час вели попід руки Флоріан з Коритниці та Марцін з Броцімовиць, майже стратив розум з радості і здивування, що такий спосіб порятунку небожа йому навіть на думку не спав. Повала з Тачева серед загального лементу розповідав своїм могутнім голосом рицарям, як цей спосіб вигадали, а певніше пригадали на нарадах з княгинею Войцех Ястжембець і Станіслав із Скарбімежа — знавці писаних законів та звичаєвого права. А рицарі дивувалися з простоти цього

звичаю і говорили між собою, що, мабуть, ніхто інший не згадав про нього тому, що в місті жило багато німців і через те його вже давно не застосовували.

Проте все залежало ще від кастеляна. Рицарство й народ попрямували до замка, в якому, в зв'язку з відсутністю короля, мешкав краківський вельможа. До нього зараз же пішли судовий писар, ксьондз Станіслав із Скарбімежа, Завіша, Фарурей, Зиндрам з Машковиць і Повала з Тачева, щоб сказати про силу звичаю і нагадати кастелянові його слова про «закон або привід». А хіба міг бути закон, кращий за стародавній звичай, якого ніхто ніколи не ламав? Пан з Тенчина, правда, сказав, що цей закон придатний більше для простого люду та підгальських розбійників, ніж для шляхти, але, сам будши знавцем всіляких законів, не міг не визнати його чинності. При цьому він прикривав долонею свою срібну бороду й усміхався під пальцями, бо й сам, видно, був радий. Нарешті він вийшов на низеньку галерею в супроводі княгині Ганни Данути, кількох духовних осіб і рицарів.

Побачивши його, Збишко знов підняв угору Данусю, а кастелян поклав свою німичну руку на її золотисте волосся, трохи подержав, а потім велично й добродушно кивнув своєю сивою головою.

Всі зрозуміли цей знак, і мури замкові задримали від вигуків. «Помагай тобі боже! Дай тобі боже вік довгий, справедливий пане! Живи й суди нас!» — кричали з усіх боків. Потім залунали нові вигуки на честь Данусі й Збишка, а далі вони обоє вийшли на галерею і впали до ніг доброї княгині Ганни Данути, якій Збишко завдячував життям, бо саме вона разом з ученими обдумала цей спосіб і навчила Данусю, що їй робити.

— Хай живе молода пара! — вигукнув Повала з Тачева, дивлячись на Данусю й Збишка, що стояли навколішках.

— Хай живе! — повторили інші.

А сивий кастелян звернувся до княгині й сказав:

— Ну, милостива княгине, треба зараз справити заручини, бо цього вимагає звичай.

— Заручини справимо зараз, — з сяючим обличчям відповіла добра княгиня, — але покладин¹ без батьківської згоди Юранда із Спихова я не допущу.

¹ Старовинний весільний звичай: молодих перед вінчанням клали в одежі на постіль в присутності когось із родичів.

В домі купця Амилея Мацько і Збишко радилися, що робити. Старий рицар сподівався скорої смерті, а що її пророкував і знавець на ранах францисканець отець Цибек, то він хотів вернутись до Богданця, щоб його поховали коло предків на цвинтарі в Острові.

Але там лежали не всі предки. Був то колись численний рід. Під час війни вони перегукувались вигуком «Гради!», а в гербі носили Тупу Підкову, через що вважали себе знатнішими за інших влодик¹, з яких не всі мали право на герб. Року 1331 в битві під Пловцями німецькі лучники постріляли в болотах сімдесят чотири воїни з Богданця, живим залишився тільки один — Войцех, на прізвисько Тур, за яким король Владислав Локетек після розгрому німців окремим привілеєм підтвердив герб і богданецькі землі. Звідтоді кості побитих богданчан білили на болотах, а Войцех повернувся в рідні місця тільки для того, щоб стати свідком остаточної загибелі свого роду.

Річ у тім, що поки воїни з Богданця гинули від німецьких стріл, розбишаки-рицарі з недалекого Шльонська наскочили на їхнє гніздо, спалили дотла сельбище, винищили або забрали в неволю жителів, щоб продати їх в далекі німецькі землі. Войцех залишився сам-один у старому обійсті, що якимось дивом зосталось не спаленим, і став власником просторих, але незалюднених земель, які до того належали цілому влодичному родові. Через п'ять років він оженився, прижив двох синів, Яська й Мацька, і загинув від тура в лісі на ловах.

Сини росли під опікою матері, Кахни із Спалениці, яка в двох походах помстилася за давні кривди на шльонських німцях, а в третьому загинула. Ясько, дорісши своїх літ, одружився з Ягенкою з Моцажева, від якої народився Збишко. Мацько, залишившись нежонатим, пильнував і племінникової маєтності, наскільки давали можливість воєнні походи.

Але коли під час міжусобної війни Гжималітів з Наленчами хати в Богданці були спалені вдруге, а кметі розбіглися, самотній Мацько даремно намагався знов

¹ Власників землі, дрібних шляхтичів, що вийшли з селян. Іноді вони не були приписані ні до якого герба.

його відбудувати. Побідувавши чимало років, він нарешті заставив землю родичеві абатові, а сам з малим ще Збишком вирушив у Литву воювати з німцями.

Проте він ніколи не забував за Богданець. В Литву він вирушив, власне, для того, щоб збагатитися здобиччю і потім повернутися, викупити землю, залюднити її невільникими, відбудувати городище й оселити в ньому Збишка. Отож і тепер, після щасливого порятунку юнака, він тільки про це й думав та радився з ним у купця Амилея.

Землю було за що викупити. Здобич, викуп, який давали за себе взяті в полон рицарі, та подарунки Вітольда становили чималу цінність. Особливо багато дала їм ота бійка на смерть з двома фризькими рицарями. Саме лише озброєння, яке вони взяли після них, становило як на ті часи ціле майно, а вони ж, крім озброєння, забрали вози, коні, людей, одержу, гроші та багато дорогого військового спорядження. Багато цієї здобичі купив тепер купець Амилей, в тім числі два сувої найкращого фландрського сукна, що його передбачливі й багаті фризи возили з собою. Мацько продав також коштовне здобуте озброєння, вважаючи, що скоро помре і воно йому вже буде не потрібне. Зброяр, який його купив, другого ж дня перепродав його Мартинові з Вроцімовиць герба Пулкоза з чималим зиском, бо панцери міланського виробу тоді були дорожчі за всі інші на світі.

Збишкові дуже жаль було того озброєння.

— Якщо бог поверне вам здоров'я,— казав він дядькові,— де ви друге таке знайдете?

— Там, де й це знайшов, на якомусь іншому німцеві,— відповів Мацько.— Але вже мені від смерті не викрутиться. Вістря мені між ребрами розщепилось і шматок його стирчить в мені. Я його намацав і хотів був витягти нігтями, та загнав ще глибше. А тепер уже немає ніякої ради.

— Вам би треба випити ринок зо дві ведмежего сала.

— Еге ж. Отець Цибек також казав, що добре було б, може б, вона, ота дразка, й вилізла наверх. Але де ти його, того сала, тут дістанеш? У Богданці взяв би сокиру та й посидів ніч під бортю!

— Отож і треба їхати до Богданця. Тільки ви мені не вмреть десь у дорозі.

Старий Мацько розчулено глянув на небожа.

— Знаю я, куди б тобі хотілось: до двору князя Януша або до Юранда з Спихова, на хелминських німців в наскоки ходити.

— Цього я не заперечую. Разом з двором княгині я б радий поїхати до Варшави або до Цеханова, щоб якнайдовше побути з Дануською. Не можу я тепер без неї жити, бо вона не тільки моя пані серця, але й моя кохана. Такий я радий її бачити, що як згадаю про неї, то аж млосьно стає. Я за нею піду хоч і на край світу, але зараз мій найперший обов'язок — це ви. Не покинули ви мене, то й я вас не покину. Як до Богданця, то до Богданця!

— Хороший ти хлопець,— сказав Мацько.

— Бог би мене скарвав, коли б я був до вас іншим. Он бачите, вже вози лаштують, а один я сказав вимостити для вас сіном. Амилеева жінка ще до того подарувала хорошу перину, тільки не знаю, чи влезите ви на ній у спеку. Поїдемо помалу разом з княгинєю і двором, щоб було кому вас доглядати. Потім вони повернуть на Мазовію, а ми до себе — і помагай боже!

— Пожити б мені хоч до того часу, коли городище буде відбудоване,— сказав Мацько,— бо так собі гадаю, що після моєї смерті не дуже ти про Богданець будеш думати.

— А чого б мені не думати?

— Бо в голові тобі будуть бійки та кохання.

— А вам хіба не була в голові війна? Власне, я вже собі обміркував усе, що маю робити,— насамперед збудуємо з міцного дуба городище й накажемо обкопати його як слід ровом.

— Так ти думаєш? — спитав зацікавлений Мацько.— Ну, а як збудуємо городище?.. Кажі далі!

— Як збудуємо городище, тоді я поїду в Варшаву або в Цеханов до двору княгині.

— Після моєї смерті?

— Якщо скоро вмрете, то після вашої смерті, але перш достойно вас поховаю; а коли господь дасть вам здоров'я, то залишитесь у Богданці. Мені княгиня обіцяла, що там я рицарського паса від князя дістану. Інакше Ліхтенштейн не схотів би зі мною битись.

— Значить, потім вирушиш до Мальборга?

— До Мальборга чи й на край світу, аби тільки Ліхтенштейна спіткати.

— З цим я згодний. Твоя смерть або його!

— Вже я вам його рукавиці й паса до Богданця привезу — не турбуйтеся!

— Тільки остерігайся віроломства. У них з цим ділом просто.

— Поклонюся князю Янушеві, щоб послав до магістра за охоронною грамотою. Зараз мир. Поїду за тією грамотою до Мальборга, а там завжди ціле збіговисько рицарів-гостей. Отож — першого Ліхтенштейна, а потім дивитимусь, котрі з павиними чубами, то тих і буду одного по одному викликати. Йй-богу! Як бог мені pomoже, то разом і обітницю виконаю.

Говорячи так, Збишко усміхався, причому обличчя в нього було зовсім як у того хлопчика, що запевняє, які то він подвиги вчинить, коли виросте.

— Ого! — сказав Мацько, хитаючи головою. — Якби ти переміг трьох рицарів знатного роду, то не тільки обітницю виконав би, а й здобичі у них набрав би стільки, що дай боже!

— Та що там трьох! — вигукнув Збишко. — Я вже у в'язниці сказав собі, що не скупуватиму для Данусі. Скільки пальців на обох руках, а не трьох!

Мацько здвигнув плечима.

— Дивуйтеся або й не вірте, — сказав Збишко, — а я таки з Мальборга до Юранда із Спихова поїду. Як же йому не поклонитись, коли він — Данусин батько? І з ним будемо на хелминських німців у наскоки ходити. Самі ж ви казали, що більшого страховища для німців нема в усій Мазовії.

— А коли він не віддасть за тебе Дануськи?

— Чого б йому не віддати? Він своєї помсти шукає, а я своєї. Кого ж він кращого знайде? Зрештою, коли княгиня дала згоду на заручини, то й він не буде противитись.

— Я тільки про одне думаю, — сказав Мацько, — що ти всіх людей з Богданця забереш, щоб мати почет, як належить рицареві, а земля залишиться без рук. Поки житиму, то не дам, а після моєї смерті — знаю, що забереш.

— Бог мені pomoже набрати почет, та й Янко ж із Тульчі, родич, не поскупитьсь.

Раптом відчинилися двері, і, немов на доказ, що бог pomoже Збишкові набрати почет, увійшло два чоловіки —

обидва чорняві, кремезні, в жовтих, схожих на єврейські, каптанах, в червоних фесках і широченних штанях. Ставши в дверях, вони почали прикладати пальці до лоба, до вуст, до грудей і разом кланялись аж до землі.

— Що воно за опудала? — спитав Мацько. — Хто ви такі?

— Ваші невільники, — відповіли ламаною польською мовою прибулі.

— Як так? Звідки? Хто вас сюди прислав?

— Прислав нас пан Завіша в дар молодому рицареві, щоб ми були його невільниками.

— О, дай боже! На двох хлопів більше! — вигукнув з радості Мацько. — А з якого народу?

— Ми турки.

— Турки? — перепитав Збишко. — Значить, матиму двох турків у почті. Ви бачили коли-небудь турків?

Підійшовши до них, він почав обмацувати й оглядати їх, немов якісь заморські створіння. А Мацько сказав:

— Бачити не бачив, але чув, що в пана з Гарбова є слуги турки, яких він забрав, як воював коло Дунаю в війську римського імператора Сигізмунда. То це що ж виходить, що ви, псявірі, погани?

— Пан наказав нам охреститись, — мовив один з невільників.

— А відкупитися не мали за що?

— Ми здалека, з азійського берега, з Брусси.

Збишко, який завжди жадібно слухав усякі розповіді про війну, а особливо ті, де йшлося про подвиги преславно-го Завіші з Гарбова, почав розпитувати їх, яким чином вони потрапили в неволю. Але в їх розповідях не було нічого незвичайного: три роки тому Завіша напав на їх загін з кількох десятків чоловік у глибокому яру, частину побив, частину полонив і багатьох потім роздарував. Збишко й Мацько дуже зраділи з цього подарунка, тим більш що в ті часи трудно було роздобути людей і вони становили справжню маєтність.

Незабаром прийшов і сам Завіша з Пovaloю та Пашком Злодієм з Біскупиць. Тому що всі вони брали участь в порятунку Збишка й раді були, що їм пощастило досягти цього, кожен з них приніс йому якийсь подарунок на прощання й на пам'ять. Щедрий рицар з Тачева дав йому кінську попону, широку, гарну, обшиту спереду золотою торчкою. Пашко дав угорський меч, який коштував кілька

гривень. Потім прийшли Лис з Торговиська, Фарурей і Кшон з Козіхглув з Мартином з Вроцімовиць, а останнім прийшов Зиндрам з Машковиць — кожен з повними руками.

Збишко вітав їх, розчулений, вдвоє щасливий і з дарів, і тому, що найславетніші в королівстві рицарі так приязно ставляться до нього. А вони розпитували його про від'їзд та про Мацькове здоров'я, радячи йому, як люди досвідчені, хоч і молоді, всілякі масті та цілющі ліки до ран.

Але Мацько полишав на їхнє піклування тільки Збишка, бо сам збирався на той світ. Трудно жити з залізякою під ребрами. Скаржився він ще й на те, що весь час плює кров'ю та їсти не може. Кварта облущених горіхів, два кільця ковбаси та миска яечні — от і вся його їжа на день. Отець Цибек кілька разів пускав йому кров, гадаючи, що таким способом відтягне йому від серця гарячку та поверне хіть до їди, але й те не помогло.

Проте він так зрадив подарунками для племінника, що в той час почував себе краще, і коли купець Амілей наказав для вшанування таких славетних гостей принести барило вина, сів разом з ними до чарки. Стали розмовляти про порятунок Збишка та про його заручини з Дануською. Рицарі не сумнівалися, що Юранд із Спихова не противитиметься волі княгині, особливо коли Збишко помститься за смерть її матері та здобуде обіцяні павині чуби.

— От тільки щодо Ліхтенштейна, — сказав Завіша, — то не знаю, чи захоче він з тобою битись, бо він же чернець, а до того ще й один із старост ордену. Казали люди з його почту, що як діждеться, то навіть великим магістром стане.

— Якщо відмовиться битись, то втратить честь, — озвався Лис з Торговиська.

— Ні, — відповів Завіша, — бо він не світський рицар, а ченцям заборонено ставати на герць.

— А проте часто буває, що стають.

— Через те що закони в ордені занепали. Дають вони всілякі обітниці, але вславились тим, що, на спокусу всьому християнському світові, раз у раз їх ламають. А до бою на смерть хрестоносець, а тим більш комтур, може не стати.

— Ну, тоді ти його спіткаєш хіба на війні.

— Коли ж кажуть, що війни не буде, — сказав Збишко, — бо хрестоносці тепер бояться нашого народу.

Зиндрам з Машковиць відказав на це:

— Не довго він буде, цей мир. Не може бути з вовком згоди, бо він чужим живе.

— А тим часом, може, нам доведеться з Тімуром Кульгавим за барки взятися,— озвався Повала.— Едигей розбив князя Вітольда — це вже певно.

— Певно. І воєвода Спитко не повернувся,— додав Пашко Злодій з Біскупиць.

— І князів литовських багато зосталось на полі бою.

— Небіжчиця королева пророкувала, що так буде,— сказав пан з Тачева.

— Отож, може, й доведеться нам на Тімура вирушати.

І розмова перейшла на литовський похід проти татар. Не було вже ніякого сумніву, що князь Вітольд, вождь швидше запальний, ніж досвідчений, зазнав на Ворсклі страшної поразки, в якій полягло дуже багато литовських та руських бояр, а разом з ними купка польських рицарів-добровольців і навіть хрестоносців. Далі рицарі, що зібрались в Амилея, особливо вболівали про долю молодого Спитка з Мельштина, найбагатшого вельможі в королівстві, котрий вирушив у похід як доброволець і після битви пропав безвісти. Всі вихваляли його справжній рицарський вчинок: одержавши від супротивного вождя охоронний ковпак, він не схотів надіти його під час битви, бо волів краще вмерти славною смертю, ніж зберегти життя з ласки поганського владаря. Проте ще не відомо було напевне, чи він загинув, чи потрапив у неволю. Та з неволі він мав чим викупитись, бо багатства його були незліченні, а король Владислав до того ще віддав йому в ленне володіння ціле Поділля.

Але розгром литвинів міг бути загрозливим і для всієї ягеллівської держави, бо ніхто не знав, чи татари, захочені перемогою над Вітольдом, не ринуть на землі та міста, які належали великому князівству. В такому разі було б втягнуто в війну і королівство. Тому багато рицарів, таких як Завіша, Фарурей, Добко і навіть Повала, які звикли шукати пригод та бійок при іноземних дворах, навмисне не залишали тепер Кракова, не знаючи, що станеться в недалекому майбутньому. Якби Тамерлан, повелитель двадцяти семи царств, зрушив увесь монгольський світ, небезпечка стала б страшною. І були люди, які провіщали, що так воно й станеться.

— Якщо треба буде, то й з самим Кульгавим поміряємось силою. Не буде йому так легко впоратися з нашим

народом, як з усіма тими, котрих він винищив і скорив. До того ж, нам на допомогу придуть інші християнські государі.

Зиндрам з Машковиць, який палав особливою ненавистю до ордену, гірко відповів на це:

— Про государів не знаю, але хрестоносці готові побрататися з татарами й напасти на нас з другого боку.

— От і буде війна! — вигукнув Збишко. — Я — проти хрестоносців.

Але інші рицарі почали заперечувати. Хрестоносці забули страх божий і піклуються тільки про свій добробут, але напевне поганам проти християнського народу не помагали б. Зрештою, Тімур воює десь далеко в Азії, а татарський вождь Едигей стільки людей у битві втратив, що, кажуть, сам злякався своєї перемоги. Князь Вітольд передбачливий і, мабуть, добре укріпив свої міста, зрештою, хоч литвинам цього разу й не пощастило, проте перемагати татар їм не новина.

— Не з татарами нам, а з німцями не на життя, а на смерть воювати, — сказав Зиндрам з Машковиць, — і коли ми їх не зітрем, то самі від них загинемо.

Потім звернувся до Збишка:

— А першою загине Мазовія. Знайдеш там завжди роботу — не журись!

— Ех, якби дядько був здоровий, я б зараз туди вирушив.

— Боже тобі поможи! — сказав Повала, підіймаючи келиха.

— За твоє і Данусине здоров'я!

— І на погибель німцям! — додав Зиндрам з Машковиць.

І рицарі почали прощатися із Збишком. А тим часом увійшов придворний княгині з соколом на руці і, вклонившись, рицарям, звернувся з якоюсь дивною усмішкою до Збишка:

— Пані княгиня наказала повідомити вас, — мовив він, — що переночує ще в Кракові, а в дорогу вирушить завтра вранці.

— То це й добре, — сказав Збишко, — але чому ж це? Чи не захворів хто-небудь?

— Ні. Тільки до княгині прибув гість з Мазовії.

— Сам князь приїхав?

— Не князь, а Юранд із Спихова,— відповів придворний.

Почувши це, Збишко страшенно збентежився, і серце його так закалатало в грудях, як тоді, коли йому читали смертний вирок.

VIII

Княгиня Ганна не дуже здивувалася з приїзду Юранда із Спихова, бо часто траплялося, що серед постійних переслідувань, наскоків та сутичок поймала його раптом нудьга за Данусею. Тоді він несподівано з'являвся в Варшаві, в Цеханові або взагалі там, де перебував двір князя Януша. Дануся дедалі більше ставала схожа на свою матір, так що Юрандові щоразу здавалося, ніби він бачить свою небіжчицю, бачить такою, якою колись уперше побачив її при дворі княгині Ганни в Варшаві. Люди не раз гадали, що від цієї нудьги пом'якшає його залізне серце, яке жило тільки помстою. Княгиня не раз умовляла його залишити свій кривавий Спихов і зостатися при дворі й коло Данусі. Сам князь, цінячи його мужність і значення, а разом з тим бажаючи позбутися клопоту, який він постійно мав через приграничні сутички, пропонував йому посаду мечника. Але все було марно. Саме коли він бачив Данусю, в серці його ятрились давні рани. Через кілька днів він втрачав хіть до їжі, до сну, до розмови. Серце його починало бушувати й заливатись кров'ю, і він кінець кінцем зникав з двору й повертався в свої спиховські багна, щоб потопити в крові жаль і гнів. Тоді люди казали: «Горе німцям! Загалом вони не вівці, але для Юранда — вівці, бо він для них вовк». І через деякий час розходились звістки то про забраних в неволю іноземних добровольців, що прямували приграничним шляхом до хрестоносців, то про спалені городища, то про загарбаних хлопів або про криваві бійки, з яких Юранд завжди виходив переможцем. При хижацьких звичаях мазурів і німецьких рицарів, які з дозволу ордену володіли землями та городищами, що прилягали до Мазовії, навіть в час найсталішого миру між мазовецькими князями й орденом на кордоні не припинялася ніколи бойова заворуха. Навіть на рубання дерева в бору або на жнива жителі

приграниччя виходили з самострілами або з списками. Люди жили не певні в завтрашньому дні, в постійній бойовій готовності, з запеклими серцями. Ніхто не обмежувався лише обороною: за грабіж платили грабежем, за пожежу пожежею, за напад нападом. І траплялося, що коли німці нішком прокрадалися лісовими рубезами, щоб захопити яке-небудь городище, забрати в неволю хлопів або зайняти худобу, мазури в той самий час робили те саме. Не раз вони стикалися і бились до останнього, а часто на смертний бій ставали тільки ватажки, після якого переможець забирав усіх людей супротивника. І коли до варшавського двору надходили скарги на Юранда, то князь відповідав скаргами на напади німецьких рицарів, вчинені в іншому місці. Таким чином, коли обидві сторони вимагали справедливості, а жодна не хотіла й не могла її додержати,— всі грабежі, підпали та напади миналися безкарно.

Але Юранд, сидючи в своєму багnistому, порослому очеретом Спихові і палаючи невситимою жадобою помсти, так уприкрився своїм закордонним сусідам, що страх перед ним подолав їхню запеклість. Поля, що межували із Спиховом, лежали облогом, ліси заростали диким хмелем і ліщиною, луки — лепехою. Не один німецький рицар, що звик у своїй вітчизні до права сильного, пробував осісти по сусідству з Спиховом, але кожен незабаром волів позбутися свого ленного володіння, худоби і хлопів, ніж жити під боком у неблаганного войовника. Часто рицарі змовлялися вчинити спільний похід на Спихов. Але всі такі походи кінчалися поразкою. Вживали найрізноманітніших способів. Одного разу вони запросили з-над Майна славетного й відомого своєю силою, лютістю та непереможністю рицаря, щоб він викликав Юранда на герць на втопаній землі. Та коли вони стали один проти одного, німець, немов зачарований, побачивши страшного мазура, повернув коня і став утікати. Юранд ззаду прохромив його списом, позбавивши рицарської честі й життя. Відтоді сусідів поймав ще більший страх, і коли німець бачив хоч би здалека дим у Спихові, він раптом хрестився і звертався з молитвою до свого святого заступника, бо всі вірили, що Юранд задля помсти продав нечистому душу.

Про Спихов розповідали страхітливі речі, що через грузькі багна, серед застоєних, порослих ряскою та водяним гірчаком ковбась ішла до нього така вузька дорога, що по ній не могли поруч їхати два вершники; що обабіч

тієї дороги валяються німецькі кості, а ночами по ній ходять голови потопельників на павучих ногах, стогнуть, виють і затагають в трясовину людей разом з кіньми. Казали, що в самому городищі на кожній частоколіні насаджений людський череп. Правдою в усьому було тільки те, що в загратованих ямах, викопаних під спиховським дворцем, завжди стогнало кілька або кільканадцять бранців і що ім'я Юранда було страшніше за всі вигадки про кістяки та про потопельників.

Довідавшись про прибуття Юранда, Збишко одразу ж поспішив до нього, але як до Данусьчиного батька йшов з деякою тривогою в серці. Що він обрав Дануську панією свого серця й дав їй обітницю, того йому ніхто заборонити не міг, бо княгиня пізніше ще й справила його заручини з Данусею. Але що Юранд на це скаже? Погодиться чи не погодиться? І що буде, коли він, як батько, крикне, що ніколи на це не пристане? Питання ці викликали в Збишківій душі тривогу, бо Дануся тепер була йому дорожча за все на світі. Його лише підбадьорювала думка, що Юранд вважатиме за заслугу, а не докорятиме йому за напад на Ліхтенштейна, бо він же зробив це задля помсти за Данусину матір і мало сам не наклав головою.

Тим часом він почав розпитувати придворного, який прийшов за ним до Амилея:

— Куди ви мене ведете? В замок?

— Звісно, що в замок. Юранд зупинився при дворі княгині.

— А скажіть мені, що він за людина?.. Щоб я знав, як з ним говорити...

— Що я вам скажу? Він чоловік — зовсім не схожий на інших. Кажуть, що колись був веселий, поки кров у печінці не запеклася.

— А розумний він?

— Хитрий, бо інших б'є, а сам їм не дається. Ого! У нього тільки одне око, бо друге йому німці стрілою вибили, але він і тим одним людину наскрізь бачить. Ніхто з ним на своєму не поставить... Тільки княгиню, нашу пані, дуже любить, бо її придворну панну за жінку взяв, а тепер його дівчина у нас виховується.

Збишко зітхнув:

— То кажете, він не противитиметься княгининій волі?

— Знаю я, про що б ви хотіли дізнатись, і що чув, те скажу. Говорила з ним княгиня про ваші заручини, бо

незручно було б від нього таїтись, але що він на те відповів — не знаю.

Так розмовляючи, вони дійшли до брами. Капітан королівських лучників, той самий, що недавно вів Збишка на смерть, тепер привітно кивнув йому головою, і вони, пройшовши повз варту, потрапили в двір, а потім повернули праворуч до флігеля, що його займала княгиня.

Придворний, зустрівши коло дверей служку, спитав:

— А де Юранд із Спихова?

— В кривій кімнаті, з дочкою.

— Оце тутечки,— сказав придворний, показуючи на двері.

Збишко перехрестився і, піднявши заслону в відчинених дверях, увійшов з калатаючим серцем. Але він не одразу побачив Юранда з Данусею, бо кімната була не тільки крива, а й напівтемна. Тільки через якийсь час він помітив біляву голівку дівчини, що сиділа в батька на колінах. Вони також не почули, коли він увійшов, тому Збишко спинився коло заслони, кашлянув і нарешті озвався:

— Слава Ісусу!

— На віки вічні,— відповів, встаючи, Юранд.

В ту ж мить Дануся підбігла до молодого рицаря, схопила його за руку і стала гукати:

— Збишку! Татусь приїхали!

Збишко поцілував її в руку, потім разом з дівчиною наблизився до Юранда і сказав:

— Прийшов поклонитися вам. Ви знаєте, хто я?

І легко нахилився, роблячи рух, ніби хоче обняти його за ноги. Але Юранд схопив його за руку, повернув до світла і мовчки почав розглядати.

Збишко вже трохи заспокоївся, отож, з цікавістю глянувши на Юранда, побачив перед собою велетенського чоловіка, з русявим волоссям і такими ж вусами, з подзьобаним обличчям і одним оком кольору заліза. Йому здавалось, що те око хоче просвердлити його наскрізь, тому він знову почав бентежитись; нарешті, не знаючи, про що говорити і хотівши неодмінно щось сказати, щоб порушити це тяжке мовчання, він промовив:

— То це ви Юранд із Спихова, Данусин батько?

Але Юранд лише показав йому на дубову лаву, коло якої сам він сидів у кріслі, і, не відповівши на запитання, розглядав його далі.

Збишкові нарешті урвався терпець.

— А знаєте,— сказав він,— незручно мені так сидіти, немов на суді.

Юранд аж тепер озвався:

— Ти хотів битися з Ліхтенштейном?

— Еге ж! — відповів Збишко.

В оці пана із Спихова блиснуло якесь дивне світло, і грізне його обличчя трохи прояснилося. Через якийсь час він подивився на Данусю і знову спитав:

— І то задля неї?

— А задля кого ж? Дядько мусили вам сказати, як я дав їй обітницю позирати з німецьких голів павині чуби. Але буде їх не три, а щонайменше стільки, скільки пальців на обох руках. Через те і вам помститись допоможу, бо то ж за Данусину матір.

— Горе їм! — відповів Юранд.

І знов зайшло мовчання. Але Збишко, зміркувавши, що своєю ненавистю до німців він торує стежку до Юрандового серця, сказав:

— Не подарую я їм за свою кривду, хоч мені мало голови не зігнули.

Тут він обернувся до Данусі й додав:

— Вона мене врятувала.

— Знаю,— відповів Юранд.

— А ви не сердитесь за це?

— Коли ти дав їй обітницю, то й служи їй, бо такий рицарський звичай.

Хлопець трохи завагався, але через деякий час промовив з явним хвилюванням:

— Бо знаєте... вона мені повила голову покривалом... Всі рицарі чули, і францисканець, що був коло мене з хрестом, чув, як вона сказала: «Ти — мій!»,— і певно, що нічий інший до смерті не буду, хай мені бог помагає.

Сказавши так, Збишко знову став навколішки і, намагаючись показати, що знає рицарські звичаї, з великою пошаною поцілував обидва черевички Данусі, яка сиділа на бильці крісла, потім устав і, звернувшись до Юранда, спитав:

— Ви бачили другу таку, га?

А Юранд схопився раптом за голову своїми страшними вбивчими руками і, стуливши повіки, глухо відповів:

— Бачив, але німці мені її вбили.

— То слухайте,— з запалом заговорив Збишко,— одна у нас кривда й одна помста. І наших багатьох з Богданця,

котрих коні в болоті застрягли, псявіри з луків постріляли... Для вашої роботи ви нікого кращого за мене не знайдете... Це для мене не новина! Спитайте дядька. На списах чи на сокирах, на довгих чи на коротких мечах — мені однаково! А розказував вам дядько про тих фризів?.. Наріжу я вам німців, як тих баранів, а щодо дівчини, то на колінах вам обіцяю, що буду за неї битися хоч би з самим пекельним старостою і що не відступлюся від неї ні за землі, ні за худобу, ні за які багатства, та коли б мені навіть замок із скляними вікнами без неї давали, то й замок покину, а за нею на край світу помандрую.

Юранд сидів деякий час, опустивши голову в долоні, нарешті немов пробудився від сну і сказав з жалем і смутком:

— Сподобався ти мені, хлопче, але тобі її не дам, бо не тобі вона судилася, небоже!

Почувши це, Збишко аж онімів і почав дивитись на Юранда круглими очима й не міг вимовити ані слова.

На допомогу йому прийшла Дануся. Дуже їй любий був Збишко і любо їй було вже називатись не «курдупелем», а «дійшлою дівчиною». Подобались їй і заручини, і солодоші, які їй щодня носив молодий рицар, і от тепер, коли Дануся зрозуміла, що все це у неї хочуть відібрати, вона швиденько зсунулася з бильця на кріслі і, припавши головою до батькових колін, почала гукати:

— Татусю! Татусю! Бо буду плакати!

Юранд, що, видно, любив її над усе на світі, лагідно поклав їй руку на голову. На обличчі його не було ні упертості, ні гніву, тільки смуток.

Збишко тим часом заспокоївся і сказав:

— Як же так? Невже ви хочете противитись божій волі?

Юранд відповів на це:

— Як буде божа воля, то ти її дістанеш, але моєї волі не можу тобі прихилити. І радий би, та не можу...

Сказавши це, він підняв Данусю і, взявши її за руку, попрямував до дверей, а коли Збишко хотів заступити йому дорогу, він спинився на мить і сказав:

— Не сердитимусь на тебе за рицарську службу, але не питай мене більше, бо не можу тобі нічого сказати.

І вийшов.

Наступного дня Юранд не уникав Збишка і не перешкоджав йому чинити Данусі різноманітні рицарські послуги. Навпаки, Збишко, хоч і дуже був засмучений, помітив, однак, що похмурий пан із Спихова поглядав на нього доброзичливо і ніби шкодував, що мусив дати йому таку неприємну відповідь. Молодий рицар неодноразово намагався підїхати до нього й почати розмову. Після виїзду з Кракова це не трудно було зробити, бо вони обидва супроводили княгиню верхи. Юранд, звичайно мовчазний, тепер розмовляв досить охоче, але як тільки Збишко хотів довідатись що-небудь про перешкоду, яка відділяла його від Данусі, розмова раптом уривалась, а обличчя Юранда хмуріло. Збишко думав, може, княгиня знає більше, отож він вибрав зручну хвилину і хотів що-небудь дізнатись, але їй вона могла сказати небагато.

— Звичайно, тут якась таємниця,— мовила вона.— Мені сказав про це сам Юранд, але разом з тим просив, щоб я його не випитувала. Напевне, він зв'язаний якоюсь присягою, як то воно буває. Проте бог дасть, що з часом усе стане відомо.

— Так мені на світі було б без Дануськи жити, як собаці на ґепу або ведмедеві в ямі,— відповів Збишко.— Ні радості ніякої, ні втіхи. Нічого — тільки сум та зітханя. Цішов би я був краще до Тавані¹, нехай би мене там татари вбили. Але спочатку я повинен дядечка одвезти, а потім оті павині чуби у німців з голів поздирати, як заприсягся. Може, мене при тому вб'ють — то буде краще, ніж бачити, як Дануську інший візьме.

Княгиня подивилася на нього своїми добрими голубими очима і трохи здивовано спитала:

— І ти б допустив таке?

— Я? Поки живий, того не буде! Хіба б мені рука всохла і сокири вдержати не змогла.

— Ну, от бачиш.

— Еге ж! Але як же мені її проти батькової волі брати?

Княгиня сказала, немов сама до себе:

— Боже милостивий! А хіба не трапляється так?..

¹ Один з бродів на Дніпрі, через який переходив Вітольд після поразки в бою з татарами на Ворсклі.

А потім звернулася до Збишка:

— Хіба-таки воля божа не сильніша за батьківську?
А що ж Юранд сказав? «Якщо,— сказав,— буде воля божа, то візьме її».

— Так само він сказав і мені! — вигукнув Збишко.— «Якщо,— сказав,— буде воля божа, то візьмеш її».

— От бачиш!

— Ваша ласка, милостива пані,— єдина для мене втіха.

— Мою ласку ти маєш, а Дануська не зрадить. Ще вчора я її питаю: «Данусько, будеш вірна Збишкові?» А вона каже: «Буду Збишкова або нічия». Зелена то ще ягода, та коли що скаже, то вже додержить, бо то шляхетська дитина, а не якась бродяга. І мати її така була.

— Дав би бог! — сказав Збишко.

— Тільки пам'ятай, щоб і ти не зрадив. А то з-поміж вас є чимало вітрогонів: обіцяє вірно любити, а сам одразу потім біжить до другої, що й на мотузі його не вдержиш! Правду кажу!

— Та нехай би мене Ісус Христос перш скарив! — з запалом вигукнув Збишко.

— Ну, то пам'ятай. А як одвезеш дядька, то приїжджай до нашого двору. Коли трапиться нагода, то й остроги дістанеш, а там побачимо, як бог дасть. Дануська за той час доросте і відчує божу волю, бо й тепер вона тебе дуже любить,— інакше не скажеш,—але ще не так, як люблять дорослі дівчата. Може, тоді й Юранд проявить свою прихильність, бо мені здається, що він радий був би цьому. Поїдеш і до Спихова, а потім разом з Юрандом на німців, може трапитись, що чимось там йому прислужиться і зовсім його до себе привернеш.

— Я й сам, милостива княгине, думав так зробити, але з вашого дозволу мені буде легше.

Ця розмова дуже підбадьорила Збишка. Проте на першому ж перепочинку старий Мацько так захворів, що треба було спинитися й чекати, поки він хоч трохи піддужає для дальшої подорожі. Добра княгиня Ганна Данута залишила йому всі ліки та зілля, які в неї були, але сама мусила їхати далі, отож обом рицарям з Богданця довелося розлучитись з мазовецьким двором. Збишко спочатку низько вклонився княгині, потім Данусі, ще раз присягнувся їй вірно по-рицарському служити, обіцяв незабаром приїхати до Цеханова або до Варшави, нарешті

підхопив її на свої дужі руки і, піднявши вгору, схвильовано став повторювати:

— Пам'ятай же про мене, квіточко моя люба, пам'ятай, рибко моя золота!

А Дануся, обнявши його, як менша сестра обіймає любимого брата, притулила свого кирпатого носика до його щоки і заплакала рясними, як горох, слізьми, повторюючи:

— Не хочу до Цеханова без Збишка, не хочу до Цеханова!

Юранд бачив це, але не розгнівався. Навпаки, він сам зичливо попросився з юнаком, а коли вже сів на коня, ще раз повернувся до нього і сказав:

— Зоставайся з богом і не сердься на мене.

— Чого б я мав на вас сердитись, коли ви — Данусин батько! — щиро відповів Збишко.

І прихилився Юрандові до стремена, а той потиснув йому руку і сказав:

— Щастя тобі боже в усьому!.. Розумієш?

І поїхав. Але Збишко зрозумів, яка велика зичливість бриніла в його останніх словах, і, повернувшись до воза, на якому лежав Мацько, сказав:

— Знаєте? Він теж хотів би, тільки щось йому перешкоджає. Ви були в Спихові, розум у вас гострий, то поміркуйте, що воно таке.

Але Мацько був занадто хворий. У нього ще зранку була гарячка, а надвечір вона так посилилась, що він почав втрачати притомність, через те, замість відповісти Збишкові, подивився на нього здивовано, а потім спитав:

— Де це дзвонять?

Збишко злякався, бо йому спало на думку, що коли хворому чувається дзвін, то, мабуть, за ним смерть іде. Подумав також, що старий може померти без ксьондза, без сповіді, а через те якщо не потрапить одразу в пекло, то принаймні довгі віки промучиться в чистилищі¹, отож вирішив везти його далі, щоб якнайшвидше доїхати до якої-небудь парафії, в якій Мацько міг би прийняти останнє причастя.

З цією метою він вирішив їхати цілу ніч. Збишко сів на вимощений сіном віз, в якому лежав хворий, і догля-

¹ За віруванням католицької церкви, крім пекла і раю, існує чистилище, де менш грішні душі довго в муках спокутують свої гріхи і аж потім потрапляють у рай.

дав його аж до світанку. Час від часу напував вином, що його їм дав купець Амилей, і спраглий Мацько жадібно пив, від чого йому, видно, ставало легше. Після другої кварти він навіть опритомнів, а після третьої так міцно заснув, що Збишко часом нахилився над ним, щоб переконатися, чи той не вмер.

І на думку про це його поймав глибокий жаль. До свого ув'язнення в Кракові він навіть не уявляв собі, як сильно любить дядька, який був йому в житті батьком і матір'ю. Але тепер він це добре знав і відчував, що по його смерті залишиться страшенно самотнім — без рідні, крім абата, який держав у заставі Богданець, без друзів і без допомоги. Разом з тим спадало йому на думку, що коли Мацько вмере, то також через німців, через яких він сам мало не наложив головою, через яких загинули всі його предки, Данусина мати і багато-багато невинних людей, яких він знав або про яких чув від знайомих, і його охопило здивування. «Чи є ж,— мовив він до себе,— в усьому королівстві хоч одна людина, яка не зазнала б від них кривди й не прагнула б помсти?» Він пригадав німців, з якими воював під Вільною, і подумав, що, мабуть, і татари жорстокіше за них не воюють і що навряд чи є ще на світі другий такий народ.

Світанок урвав його міркування. День вставав ясний, але холодний. Мацькові, очевидно, полегшало, бо дихав він рівніше й спокійніше. Прокинувся, коли сонце вже добре пригріло, розплющив очі й сказав:

— Полегшало мені. А де ми тепер?

— Доїжджаємо до Олькуша. Знаєте... де срібло копають і здають в казну.

— От якби нам ті скарби, що лежать у землі! Ото б можна було відбудувати Богданець!

— Видно, що вам таки полегшало,— сміючись, відповів Збишко.— Ого! Тут вистачило б і на мурований замок! Але заїдемо до приходського костюлу, там нам і пристановисько дадуть і зможете висповідатись. На все божа воля, але, однак, краще мати чисту совість.

— Я чоловік грішний, радий покаятись,— відповів Мацько.— Снилось мені, що з мене чорти чоботи стягають... І по-німецьки між собою гергочуть. Хвалити бога, мені полегшало. А ти спав хоч трохи?

— Як би ж я спав, коли пильнував вас?

— То ляж трохи та засни. Як доїдемо, я тебе збуджу.

— Де там мені до снання!

— А що тобі заважає?

Збишко глянув на дядька дитячими очима.

— А що ж, як не кохання? Мене аж кольки в животі від зітхання колють. Сяду на коня, може, полегшає.

І, злізши з воза, він сів на коня, якого йому підвів подарований Завішею турчин. Мацько часом хапався від болю за бік, але, видно, думав про щось інше, а не про свою хворобу, бо хитав головою, цмокав губами і нарешті сказав:

— Дивуюсь я, дивуюсь та й надивуватися не можу, чого ти на те кохання такий охочий, бо ж ні твій батько, ні я такі не були.

Але Збишко, замість відповісти, раптом випростався в сідлі, взявся в боки, задер голову й заспівав щосили:

Плакав цілу нічку, плакав я і зрана,
Де ж бо ти поділась, дівчино кохана?
Ніщо не pomoже, хоч і гірко плачу,
Бо тебе, дівчино, вже я не побачу.
Гей!

І те «гей» покотилося по лісі, відбилося від природних стовбурів, потім озвалося далекою луною і вщухло десь в гущавині.

А Мацько знов помацав себе за бік, в якому застрягла німецька стріла, і, постогнувши, спитав:

— Колись люди були розумніші — знаєш?

Але за хвилину він задумався, наче пригадував якісь давні часи, і додав:

— Хоч декотрі й колись були дурні.

Тим часом вони виїхали з бору, за яким побачили повітки копалень, а далі зубчасті мури Олькуша, споруджені королем Казимиром, і вежі костьолю, збудованого Владиславом Локетком.

Х

Парафіяльний канонік висповідав Мацька і гостинно залишив їх ночувати, так що вони виїхали аж другого дня вранці. За Олькушем повернули на Шльонськ, уздовж границі якого мали їхати аж до Великопольщі.

Дорога йшла переважно густим лісом, в якому при заході сонця лунали громові рики турів та зубрів, а ночами серед густої ліщини світили очима вовки. Але ще більше, ніж від дикої звірини, загрожувала мандрівникам і купцям небезпека від німецьких або понімечених рицарів із Шльонська, невеликі замки яких подекуди височіли понад границею. Правда, під час війни короля Владислава з опольським князем Надерспаном, якому допомагали його шльонські племінники, більшість тих замків була зруйнована поляками, проте остерігатись тут треба було завжди, а після заходу сонця — не випускати з рук зброї.

Проте їхали спокійно, так що Збишко вже почав нудьгувати, і аж за день їзди до Богданця вони якось уночі почули позад себе пирхання і тупіт коней.

— Якісь люди ідуть за нами,— сказав Збишко.

Мацько на той час не спав, він глянув на зірки і, як чоловік досвідчений, відповів:

— Незабаром світанок. Розбійники не нападали б наприкінці ночі, бо до дня вони мають бути вдома.

Проте Збишко спинив воза, вишикував людей впоперек дороги, лицем до тих, що під'їжджали, а сам виступив наперед і чекав.

Через деякий час він побачив у сутінках кільканадцять вершників. Один з них їхав на кілька кроків поперед інших, але, видно, не мав наміру критися, бо голосно співав. Збишко не міг розібрати слів, але виразно чув веселе «гоп, гоп!», яким незнайомий закінчував кожен куплет пісні.

— Наші,— сказав Збишко сам до себе.

Проте за хвилину гукнув:

— Стій!

— А ти сядь! — відповів жартівливий голос.

— А що ви за одні?

— А ви що за другі?

— Чого ви за нами їдете?

— А чого ти шлях перегордив?

— Відповідай, бо в нас самостріли наставлені.

— А в нас... підставлені,—стріляй!

— Відповідай по-людськи, а то біда тобі буде.

На це Збишкові відповіла весела пісня:

Одна біда шляхом іде,
Другу біду в танець веде...
Гоп! Гоп! Гоп!

Ой, чого ж їм танцювати,
Коли злиднів повна хата?..
Гоп! Гоп! Гоп!

Збишко здивувався, почувши таку відповідь; а тим часом пісня скінчилася, і той самий голос спитав:

— А як там почуває себе старий Мацько? Це дихає?

Мацько підвівся на возі і сказав:

— Боже мій, це якісь свої!

А Збишко рушив конем вперед:

— Хто питає про Мацька?

— Сусід, Зих із Згожелиць. Вже з тиждень їду за вами та розпитую людей по дорозі.

— Матінко моя! Дядьку! Це Зих із Згожелиць! — вигукнув Збишко.

І вони радісно привіталися. Зих справді був їхній сусід, до того ж чоловік добрий і всіма любий за веселу вдачу.

— Ну, як ся маєте? — спитав він, тиснучи Мацькові руку. — Це гоп чи вже не гоп?

— Ой, уже не гоп! — відповів Мацько. — Але радий вас бачити. Боже милий! Це я вже наче в Богданці!

— А що з вами таке, бо я чув, що вас німці підстрілили?

— Підстрілили, псявіри! Залізяка у мене між ребрами залишилася...

— Бійтесь бога! Ну, і що ж? А пробували ви пити ведмеже сало?

— Бачите! — сказав Збишко. — Кожен радить ведмеже сало. Аби нам тільки дістатися до Богданця! Зараз же піду з сокирою під борті.

— Може, знайдеться у Ягенки, а як ні, то пошлю питати в інших.

— Яка Ягенка? Жінка ж ваша звалася Малгохна? — спитав Мацько.

— Ого! Де та Малгохна! На святого Михайла третя осінь минає, як Малгохна дуба врізала. Конозиста була баба, царство їй небесне! А Ягенка в неї вдалася, тільки й того, що молода...

Росте дуб коло садочка,
Яка мати, така й дочка..
Гоп! Гоп!

...Казав я Малгохні: не лізь на сосну, коли тобі вже півсотні років. Так ні ж бо! Вилізла. А гілка вломилась, і бух! Скажу вам по правді, аж яму в землі вибила, і за три дні й духу пустилася.

— Царство їй небесне! — промовив Мацько.— Пам'ятаю, пам'ятаю... Як візьметься, бувало, в боки та як почне штукарити, то батраки в сіно ховаються. Але до хазяйства була беручка! І то злетіла з сосни!.. Бачите, яке диво!..

— Злетіла, як шишка зимою... От було лихо. Вірите? Я після похорону так з жалю впився, що три дні не могли мене добудитися. Думали, що я теж дуба дав. А що вже потім сліз виплакав, то й відром не винести! Але до хазяйства і Ягенка беручка. Все тепер на її шиї.

— Я її ледве пам'ятаю. Коли я виїжджав, то не більша була за топорище. Попід конем могла пройти й голову черева не зачепити. Еге! Давно то було, і мусила вирости.

— На святої Агнеси минуло п'ятнадцять років; але я її також майже рік не бачив.

— А що з вами було? Звідки ви повертаєтесь?

— З війни. Чого б ото я вдома сидів, маючи Ягенку?

Хоч Мацько був і хворий, але як почув про війну, одразу ж наставив вуха й запитав:

— Може, були з князем Вітольдом на Ворсклі?

— А був,—весело відповів Зих із Згожелиць.— Та не пощастило йому: розбив нас Едигей вщент. Спочатку вони перестріляли наших коней. Татарин тобі не вдарить прямо, як християнський рицар, а стріляє здалека з луків. Ти на нього натиснеш, а він утече, та й знов з лука шиє. Роби з ним, що хочеш! Бачите, рицарі в нашому війську вихвалялися й казали так: «Не будемо навіть списів нахилати й мечів видобувати, просто витопчемо ту погань кіньми». Отак вони вихвалялися, а тут як почали стріли дзижчати, аж темно зробилося,— та й кінець битві! Ледве один з десяткох живий zostався. Вірите чи ні? Більш як половина війська сімдесятох литовських і руських князів zostалась на полі бою, а що вже бояр та всяких придворних, або, як вони називають, отроків, то й за два тижні не злічити.

— Чув я,—перебив Мацько,—і наших добровольців-рицарів полягло чимало.

— Ага, і навіть дев'ять хрестоносців, бо й вони мусили в Вітольдовім війську бути. А наших також полягло

безліч, бо, знаєте, там, де інший остережеться, наш не остерегається. Великий князь найбільше довіряв нашим рицарям і не хотів мати в бою коло себе інших охоронців, крім поляків. Гай-гай! Вони також, як снопи, всі коло нього полягли, а йому нічого! Поліг пан Спитко з Мельштина, і мечник Бернат, і чашник Миколай, і Прокоп, і Пшецлав, і Доброгост, і Ясько з Лазевиць, і Пилик Мазур, і Варш з Міхова, і воєвода Соха, і Ясько з Діброви, і Петрко з Милослав'я, і Щепецький, і Одерський, і Томко Лагода. Хто б їх там усіх полчив! А деяких бачив таких уतिकаних стрілами, що після смерті схожі були на їжаків,— сміх, та й годі!

Він справді засміявся, немов розказував найвеселішу пригоду, і раптом почав співати:

Взнав татарина натуру,
Як він здер із мене шкуру!

— Ну, а потім що? — запитав Збишко.

— Потім великий князь утік, але одразу ж набрався духу, як то з ним звичайно буває. Він, як той куц ліщини: чим більше його пригнеш, тим дужче хвисьне. Поскакали ми тоді до Таванського броду охороняти переправу. Підійшла до нас ще купка рицарів з Польщі. Ну, гаразд! Другого дня насунув Едигей з тьмою татар, але вже нічого не міг вдіяти. От було на що подивитись! Тільки він поткнеться до броду, а ми його в морду! Ніяк не міг нічого зробити. Набили ми їх та набрали в полон чимало. Я сам зловив п'ятох і веду їх з собою в Згожелиці. Побачите вдень, які це псячі морди.

— В Кракові казали, що війна може перекинутись і на королівство.

— Думаєте, Едигей, такий дурний? Знав він добре, яке у нас рицарство, знав також, що найкращі рицарі залишилися вдома, бо королева була незадоволена, що Вітольд почав війну на свій риск. Е, він хитрий — старий Едигей! Він ще в Тавані змикитив, що князівська сила зростає, і пішов геть, тільки його й бачили!..

— А ви повернулись?

— Повернувся. Там уже нема чого робити. А в Кракові дізнався, що ви трохи раніш за мене виїхали.

— Через те й знали, що це ми?

— Знав, що це ви, бо на всіх відпочинках про вас питав.

Потім Зих звернувся до Збишка:

— Боже ти мій! Та я ж тебе останній раз бачив ще малим, а тепер, хоч і темно, але думаю, що ти хлопець, як тур. І одразу хотів з лука стріляти!.. Видно, що на війні бував.

— Мене змалку війна виховувала. Нехай дядько скажуть, чи бракує в мене досвіду.

— Не треба мені, щоб дядько про це говорив. Бачив я в Кракові пана з Тачева, то він мені про тебе розповідав... Кажуть, ніби той мазур не хоче дочки за тебе віддати, а я з своєю не був би такий упертий, бо ти мені подобаєшся... Як побачиш мою Ягенку, то забудеш за ту. Там дівка як дзвін!..

— Неправда! Не забуду, хоч би побачив і десять таких, як ваша Ягна.

— Я за неї дам в придане Мочидоли, де є млин. Крім того, коли я виїжджав, то на луках випасалося десять добрих кобилиць з лошатами... Ще не один мені за Ягну поклониться, будь певний!

Збишко хотів відказати: «Тільки не я», але Зих з Згожелиць знов почав наспівувати:

Я вклонюся вам низенько
За ту Ягну, за серденько.
Бодай вас!

— У вас завжди в голові жарти та пісні,— зауважив Мацько.

— Еге ж! А що роблять праведні душі в раю?

— Співають!

— Ну, от бачите! А грішні — плачуть. То краще я піду до тих, що співають, ніж до тих, що плачуть. Святий Петро теж скаже: «Треба його пустити в рай, бо інакше буде, анциболот, і в пеклі співати, а воно ж не гоже». Дивіться — вже світає.

І справді, вже розвиднялося. Незабаром вони виїхали на широку поляну, де вже було зовсім видно. На озерці, що займало більшу частину поляни, якісь люди ловили рибу, але, побачивши озброєних рицарів, покинули невід, повискакували з води, швиденько похапали гаки та ратища і стали в бойові позиції, готові до бою.

— Подумали, що ми розбійники,— сміючись, сказав Зих.— Гей, рибалки, а чий ви?

Рибалки деякий час мовчали, недовіжливо поглядаючи

на прибулих, нарешті старший між ними впізнав рицарів і сказав:

— Ксьондза абата з Тульчі.

— Нашого родича,—сказав Мацько,— який тримає в заставі Богданець. Це, видно, його бори, але купив він їх, мабуть, недавно.

— Так би він тобі й купив,— відповів Зих.— Воював він за них з Вільком з Бжозової і, видно, одвоював. Рік тому вони мали навіть зійтись на герць верхи й битись на списах та на довгих мечах за цю місцевість, але не знаю, чим воно скінчилося, бо виїхав.

— Ну, ми свояки,— сказав Мацько,— з нами він битися не буде, а може, ще й не всю заставу назад візьме.

— Може. З ним коли по-доброму, то ще й свого додасть. Цей абат — рицар, йому не новина й шолом на голову надіти. А до того ж, він побожний і дуже гарно править в костьолі. Мабуть же, пам'ятаєте... Як гукне під час меси, то аж ластівки з-під даху вилітають з гнізд. Ну, і слава господня росте.

— Чого б я не пам'ятав! Він же, бувало, за десять кроків на свічки в олтарі дмухав і гасив. А чи приїжджав він хоч раз до Богданця?

— Аякже. Приїжджав. П'ять нових хлопів з жінками на розкорчованому лісі оселив. І в нас, у Згожелицях, також бував, бо ви ж знаєте, що він хрестив у мене Ягенку, яку він дуже любить і називає донькою.

— Дав би бог, щоб він залишив мені хлопів,— сказав Мацько.

— Овва! Що там для такого багача якихось п'ять хлопів! Зрештою, коли Ягенка його попросить, то він залишить.

Тут розмова на якийсь час припинилась, бо над темним бором з-над рум'яної зорі виглянуло яскраве сонце й осяяло все навкруги. Рицарі привітали його звичайним: «Слава Ісусу Христу!» — потім перехрестилися й почали показувати вранішні молитви.

Зих скінчив першим і, вдаривши себе кілька разів кулаком у груди, звернувся до товаришів:

— Тепер я на вас добре роздивлюсь. Ого, ви обидва змінились... Вам, Мацьку, треба насамперед видужати... Ягенка про вас буде піклуватись, бо у вас вдома жінок не знайдеться... Зразу видно, що та залізьяка десь там стирчить між ребрами... Воно добре, та не дуже...

Потім звернувся до Збишка:

— Ану, покажися й ти... Ой, боже всемогутній! Па-м'ятаю тебе маленьким, коли ти ще по хвості лошатам на спину вилазив, а тепер, хай тобі грець, який рицар!.. З обличчя як те княжа, але хлопець плечистий... Такому і з ведмедем зчепитись не страшно.

— Що йому ведмідь! — сказав Мацько. — Він молодший був, ніж тепер, коли один фриз назвав його безвусим, а йому це не дуже сподобалось, і він п'ятірнею враз виврав йому вуса...

— Знаю, — перебив Зих. — Ви билися з ними потім і забрали їхне добро і слуг. Все розказав мені пан з Тачева.

Вийшов німець в світ за зиском,
А сховали з голим писком.
Гоп! Гоп!

І почав веселими очима оглядати Збишка, який, в свою чергу, з великою цікавістю дивився на його довгу, як тичка, постать, на худе обличчя з величезним носом та круглими, повними сміху очима.

— О! — сказав він. — З таким сусідом, аби тільки бог повернув дядькові здоров'я, нудьгувати не доведеться.

— Краще мати веселого сусіда, бо з веселим не може бути сварки, — відповів Зих. — А тепер послухайте, що я вам по-доброму й по-християнськи скажу. Ви давно не були вдома і ніякого ладу в Богданці не знайдете. Я не кажу — в господарстві, бо абат господарював добре... лісу шмат викорчував і хлопів оселив... Але сам він тільки наїжджав у Богданець, отож у коморі там нічогісінько нема, та й у домі хіба якась лава стоїть та оберемок горохвиння замість постелі, — а хворому ж треба якоїсь вигоди. То знаєте що? Їдьте зі мною до Згожелиць. Побудете якийсь там місяць чи два, мені це буде до душі, а Ягенка за той час про Богданець потурбується. Ви тільки звіртеся на неї, і нехай вас ні про що голова не болить... Збишко наїжджатиме господарства пильнувати, а я ксьондза абата теж вам до Згожелиць припроваджу, то ви з ним одразу й поквітаєтесь... Вас, Мацьку, дівчина доглядатиме, як рідного батька, а при хворобі жіночий догляд кращий за всякий інший. Ну, дорогі мої, зробіть же так, як я вас прошу.

— Річ відома, що ви добрий чоловік і завжди були таким, — трохи схвильовано відповів Мацько, — але, знаєте,

коли я вже маю вмерти від тої гемонської залізяки, що сидить у мене між ребрами, то хочу вмерти в своїй розвалюсі. До того ж, удома, коли людина й хвора, багато про що питає, багато чого догляне, дещо влаштує. Якщо бог каже вибиратись на той світ, то вже нічим не зарадиш! Чи краще тебе доглядатимуть, чи гірше — однак не викрутишся! До всяких злигоднів ми звикли на війні. Тому, хто кілька років спав на голій землі, й оберемок горохвиння гожий. Але за ваше добре серце щира вам подяка, і якщо не я віддячу, то, дасть бог, Збишко віддячить.

Зих із Згожелиць, який справді славився своєю добротою та зичливістю, почав знов наполягати й просити, але Мацько уперся: коли вмирати, то в своєму обійсті! Довгі роки вживався йому той Богданець, і тепер, коли він був уже недалеко, Мацько нізащо не відмовиться від нього, хоч би це мав бути його останній нічліг. Бог і так милостивий, що дав йому сили дотягтися сюди.

Він витер кулаком сльози, що набігли йому на очі, оглянувся навколо і сказав:

— Якщо це вже ліси Вілька з Бжозової, то після полудня доїдемо.

— Тепер вони не Вількові з Бжозової, а абатові, — зауважив Зих.

Почувши це, хворий Мацько усміхнувся і трохи згодом сказав:

— Якщо вони абатові, то, може, колись будуть наші.

— Ого! Тільки що говорили про смерть, — весело вигукнув Зих, — а тепер хочете абата пережити.

— Не я його переживу, а Збишко.

Дальшу розмову їм перервали звуки рогів у лісі, що залунали десь далеко попереду. Зих одразу спинив коня й почав слухати.

— Тут хтось, мабуть, полює, — сказав він. — Зачекайте.

— Може, абат. От було б добре, якби ми оце зустрілися.

— Помовчіть-но!

І він звернувся до своїх людей:

— Стій!

Спинилися. Роги озвалися ближче, а за хвилину загавкали собаки.

— Стій! — ще раз сказав Зих. — Ідуть до нас.

Збишко зіскочив з коня й почав гукати:

— Дайте-но самостріл! Може, звір на нас вибіжить!
Швидше, швидше!

І, вихопивши самостріл з рук слуги, він обпер його об землю, притиснув животом, нахилився, напружив хребет, як лук, і, вхопивши пальцями обох рук тятиву, вмиль натягнув її, потім наклав стрілу й побіг вперед у ліс.

— Натягнув! Без корби натягнув! — шепотів Зих, здивований такою незвичайною силою.

— Оце так хлопець! — з гордістю прошепотів Мацько.

Тим часом звук рогів та гавкання собак все наближалася, і раптом праворуч у бору задуднів важкий тупіт, затріщали кущі та гілки й на дорогу блискавично вискочив з гущавини старий бородатий зубр з величезною, низько нахиленою головою, з налитими кров'ю очима й виваленим язиком, захеканий, страшний. Натрапивши на яму при дорозі, перелетів її скоком, впав з розгону на передні ноги, але підвівся і от-от мав зникнути в гущавині по другій бік дороги, коли раптом зловісно задзижчала тятива самостріла, свиснула стріла, після чого звір став дибки, закрутився на місці, страшно заревів і, як громом вражений, звалився на землю.

Збишко вихилився з-за дерева, знов натягнув тятиву, готовий вистрілити, наблизився до звіра, який ще рив задніми ногами землю.

Подивившись з хвилину на зубра, Збишко спокійно повернувся до своїх і ще здалека вигукнув:

— Так йому дав, що аж гній пустив!

— А хай же тобі! — озвався, під'їжджаючи, Зих. — З одної стріли!

— Бо було близько, а зблизька стріла сильно б'є. Бачите: не тільки наконечник, а вся вона увігналась під лопатку.

— Мисливці мусять бути вже близько; вони, напевне, заберуть його.

— Не дам! — відповів Збишко. — Він вбитий на дорозі, а дорога нічия.

— А якщо це абат полює?

— Ну, коли абат, то нехай бере.

Тим часом з лісу вискочило кільканадцять собак. Побачивши звіра, вони з страшним гарчанням кинулись на нього, збилися на ньому в купу й незабаром почали гризтися між собою.

— Зараз будуть і мисливці, — сказав Зих. — Бачите,

он вони, тільки далеко від нас вискочили й не бачать звіра. Гоп-гоп! Давайте сюди, сюди!.. Лежить! Лежить!..

Але він раптом замовк, подивився з-під долоні й за мить озвався:

— Боже милий! Що ж це таке? Чи я осліп, чи мені ввижається...

— Один на воронім коні попереду,— сказав Збишко. Раптом Зих вигукнув:

— Господи милосердний! Та то ж, здається, Ягенка! І почав гукати:

— Ягно! Ягно!..

Потім Зих рушив уперед, але перш ніж він зірвав коня вчвал, Збишко побачив найдивніше в світі видовисько: на вороному коні, сидячи по-чоловічому, до них скакала дівчина з самострілом в руках і рогатиною за плечима. В розпатлане від швидкої їзди волосся набилися шишки хмелю; обличчя її пашіло, як зоря, сорочка на грудях розхристалась, а поверх неї метлялася шкіряна безрукавка догори вовною. Прискакавши, вона осадила на місці коня; з хвилину на її обличчі відбивався сумнів, здивування, радість — нарешті, коли не можна вже було не вірити своїм очам і вухам, вона закричала тонким, майже дитячим голосом:

— Татусь! Любий татусь!

І вмить зсунулася з коня, а коли Зих також зіскочив, щоб привітатися з нею, кинулась йому на шию. Збишко довгий час чув тільки звуки поцілунків та два слова: «Татусь! Ягуля! Татусь! Ягуля!», що повторювались у радісному захваті.

Під'їхали обидва загони, під'їхав на возі Мацько, а вони все повторювали: «Татусь! Ягуля!» та обіймалися. І коли, нарешті, наобіймались, Ягенка почала розпитувати:

— Значить, з війни повертаєтесь? Здорові?

— З війни. А чого б мені не бути здоровим? А ти? А менші хлопчакі? Сподіваюсь, що й вони здорові? Еге ж? Бо інакше ти не гасала б по лісі. Але що ж ти тут робиш, дочко?

— Полюю, як бачите,— відповіла, сміючись, Ягенка.

— В чужих лісах?

— Абат мені дозволив. Ще й прислав навчених мисливства слуг та собак.

Тут вона звернулася до своєї челяді:

— Відженіть собак, бо шкуру порвуть.

Потім знов заговорила до Зиха:

— Ой, рада ж я, рада, що вас бачу!.. У нас все гарзд.

— А я хіба не радий? — відповів Зих. — Дай же, дочко, я тебе ще поцілую.

І вони знов почали цілуватись, а як перестали, Ягна сказала:

— Додому звідси далеко... Аж ось куди ми за тією бестією загнались. Мабуть, миль зо дві гнались, аж коні вже почали приставати. Але зубр здоровенний — бачили?.. В ньому, мабуть, зо три стріли моїх, а упав він від останньої.

— Упав він від останньої, та не від твоєї: його застрелив оцей рицарик.

Ягенка відгорнула рукою волосся, що спадало їй на очі, і швидко й не дуже зичливо глянула на Збишка.

— Знаєш, хто це? — спитав Зих.

— Не знаю.

— Не дивно, що ти його не впізнала, бо він виріс. Але, може, старого Мацька з Богданця впізнаєш?

— Боже мій! То це — Мацько з Богданця! — вигукнула Ягенка і, підійшовши до воза, поцілувала Мацька в руку. — То це ви?

— А я. Тільки от на возі, бо мене німці підстрілили.

— Які німці? Адже війна була з татарами? Я це знаю, бо немало попросила татуса, щоб мене з собою взяв.

— Війна була з татарами, та ми на ній не були, бо воювали перед тим із Збишком у Литві.

— А де ж Збишко?

— То ти не впізнала Збишка? — сказав сміючись Мацько.

— Оце Збишко? — вигукнула дівчина, знов глянувши на молодого рицаря.

— Атож!

— Поцілуйтеся ж як знайомі, — весело сказав Зих.

Ягенка швидко обернулася до Збишка, але раптом відступила назад і, затуливши рукою очі, сказала:

— Як мені соромно...

— Та ми ж знаємо одне одного ще змалку! — озвався Збишко.

— Ага! Добре мені знаємо! Пам'ятаю я, пам'ятаю. Років з вісім тому приїхали ви до нас із Мацьком, і покійна мати принесла нам горіхів з медом. А коли старші

вийшли з кімнати, ви мене зараз кулаком у ніс, а горіхи самі поїли.

— Тепер би він цього не зробив! — сказав Мацько. — Він бував у князя Вітольда і в Кракові в замку, так що знає придворні звичаї.

Але Ягенка вже думала про інше, вона спитала Збишка:

— То це ви вбили зубра?

— Я.

— Побачимо, де стримить стріла.

— Не побачите, бо вона вся увігналасть під лопатку.

— Перестань, не сперечайся, — сказав Зих. — Всі ми бачили, як він його застрелив, і бачили дещо краще — як він вмить натягнув самостріла без корби.

Ягенка втретє глянула на Збишка, тепер уже здивовано.

— Натягнули самостріла без корби? — спитала вона.

Відчувши в її голосі ніби недовіру, Збишко обпер об землю самостріла, що був спустив раніш на зубра, вмить натягнув його, аж заскрипіла залізна дуга, потім, щоб показати, що знає двірський звичай, став на одне коліно й подав Ягенці.

Замість того щоб його взяти, дівчина раптом почервоніла, сама не знаючи чого, й почала застібати під шиєю сорочку з грубого полотна, що розстебнулась від швидкої їзди по лісі.

XI

На другий день по приїзді в Богданець Мацько і Збишко почали оглядати своє старе сельбище й незабаром зрозуміли, що Зих із Згожелиць мав рацію, коли казав, що на початку тут їм буде трудно.

З господарством діло було ще с'як-так. Деякі лани були оброблені колишніми хлопами, а деякі новими, яких оселив абат. Колись у Богданці орної землі було набагато більше, але з того часу, коли в битві під Пловцями рід Градів загинув майже дощенту, тут забракло робочих рук, а після нападу шльонських німців та після війни Гжималітів з Наленчами більша частина колись родючих богданецьких нив позаростала лісом. Мацько сам не міг дати

ради. Даремно він кілька років намагався залучити вільних кметів з Кшесні й віддати їм землю споловини,— вони вважали за краще сидіти в своїх лісах, ніж обробляти чужі ниви. Проте Мацькові пощастило залучити трохи бездомних людей; в різних війнах він узяв кільканадцять бранців, яких поженив, оселив по хатах, і, таким чином, село стало відроджуватись. Але діло йшло трудно, отож коли з'явилася можливість, Мацько поспішив заставити Богданець, вважаючи, що багатому абатові легше буде обробляти землю, а по-друге, що він із Збишком розживеться на війні на гроші й на людей. Абат справді господарював добре. Він збільшив робочу силу Богданця на п'ять хлопських родин, примножив череду худоби й табуни коней, збудував з хворосту обору і стайню. Але він не жив постійно в Богданці й не дбав про дім, так що Мацько, який іноді мріяв застати своє сельбище обкопаним ровом та обгородженим частоколом, насправді застав його таким, як і залишив, навіть більше — вугли в домі покривились, а стіни здавалися ще нижчими, бо осіли і вгрузли в землю.

Дім складався з величезних сіней та двох просторих кімнат з коморами і з кухні. Вікна в кімнатах були затягнені міхуром, а посередині на долівці височіли вогнища, дим з яких виходив крізь шпари в стелі. Та стеля, зовсім чорна, в кращі часи була також і коптильною: там на забитих у балки кілочках вшали свинячу, кабанячу, ведмежу та лосину шинку, оленячу та сарнячу грудинку, волове м'ясо й цілі кільця ковбас. Але тепер в Богданці нічого не було ні на гаках, ні на полицях, що тяглися вздовж стін, де в інших дворах стояли олов'яні та череп'яні миски. Проте стіни під полицями не були зовсім голі: Збишко наказав людям порозвішувати на них панцери, шоломи, короткі й довгі мечі, рогатини, вила, самостріли, рицарські списи, нарешті щити й сокири та кінські попони. Зброя чорніла від диму, і її треба було часто чистити, зате вся була напихваті, а до того ж шашіль не точив дерев'яних частин списів, самострілів і топорищ. Дбайливий Мацько наказав перенести коштовну одіж у комору, в якій він спав.

В передніх кімнатах, коло затягнених міхуром вікон, стояли соснові столи й такі самі лави, на яких пани сідали вкупі з челяддю їсти. Люди, які за довгі роки війни одвикли від вигод, нічого більше й не потребували, але в

Богданці не було хліба, борошна та багатьох інших припасів, а особливо посуду. Хлопи позносили, що могли, але Мацько головним чином сподівався, як то буває в таких випадках, на допомогу сусідів. І він не помилвся, принаймні щодо Зиха із Згожелиць.

Другого дня після приїзду старий рицар сидів перед домом на колоді, втішаючись чудовою осінньою погодою, коли в двір в'їхала на тім самім воронім коні Ягенка. Челядник, що рубав коло плоту дрова, хотів допомогти їй злізти, але вона вмить зіскочила сама на землю й підійшла до Мацька, трохи задихана від швидкої їзди і рум'яна як яблуко.

— Слава Ісусу Христу! Приїхала поклонитись вам від татуся й запитати про здоров'я.

— Не гірше, ніж було в дорозі,— відповів Мацько.— Принаймні хоч виспався в рідній хаті.

— Але у вас, мабуть, дуже незручно, а хворій людині потрібний догляд.

— Ми люди міцні. Звісно, поки що нема вигод, але нема й голоду. Я сказав зарізати вола і дві вівці, так що м'яса є доволі. Жінки наносили трохи борошна та яєць, але того мало, а найгірше, що посуду нам бракує.

— Я сказала навантажити два вози. На одному їдуть дві постелі й посуд, а на другому всяке їдло. Там є і коржі, і борошно, і солонина, і сушені гриби, є барило пива, а друге — меду; що в нас було — всього потроху.

Мацько, який завжди радий був з прибутку в хазяйстві, простягнув руку, погладив Ягенку по голові і сказав:

— Бог тобі віддячить і твоєму батькові. Як розхазяюємось, то віддамо.

— Та що там казати! Хіба ми німці, щоб відбирати те, що даємо?

— Ну, то бог вам ще краще віддячить. Казав про тебе батько, яка ти хазяйновита. Це ж ти сама майже цілий рік у Згожелицях порядкувала?

— Еге ж!.. Коли вам треба буде ще чогось, то пришліть кого-небудь, тільки такого, який знав би, чого треба, бо часом приїде якийсь телепень, навіть не знає, по що прислали.

Тут Ягенка стала поглядати на всі боки, а Мацько, помітивши це, усміхнувся й запитав:

— Кого це ти виглядаєш?

— Нікого я не виглядаю!

— Пришлю Збишка, нехай подякує за мене тобі й Зихові. Сподобався тобі Збишко, га?

— Я не придивлялася!

— То придивися до нього зараз, он він якраз іде сюди.

Збишко справді йшов від водопою і, побачивши Ягенку, приспішив. На ньому був лосиний кубрак і кругла повстяна мисюрка, що їх носили під шоломами; волосся було без понтлика, над бровами рівно підрізане, а по боках спадало золотими кучерями аж на плечі. Він наближався швидко, рослий, гарний, схожий на зброєносця із знатного роду.

Ягенка зовсім повернулася до Мацька, щоб показати, що приїхала тільки до нього, але Збишко весело привітав їх, а потім узяв її руку й підніс до губів, хоч дівчина й опиралась.

— Нащо ви цілуєте мене в руку,— спитала Ягенка,— хіба я ксьондз?

— Не противтеся! Це такий звичай.

— А хоч би й у другу поцілував за те, що привезла,— втрутився Мацько,— то й то не було б занадто.

— А що вона привезла? — спитав Збишко, роздивляючись по подвір'ї й не бачачи нічого, крім вороного коня, що стояв прив'язаний коло стовпця.

— Вози ще не приїхали, але приїдуть,— відповіла Ягенка.

Мацько почав перелічувати, що вона привезла, нічого не пропускаючи, а коли згадав про дві постелі, Збишко сказав:

— Я готовий і на зубровій шкурі спати, але дякую вам, що й за мене подумали.

— То не я: татусь...— відповіла, червоніючи, дівчина.— Якщо вам більше подобається спати на шкурі, то ніхто вас не силує.

— Я сплю на чому доведеться. Траплялося інколи на полі бою спати і з убитим хрестоносцем під головою.

— Хіба ви вбили коли-небудь хрестоносця? Певно, що ні!

Збишко замість відповіді почав сміятись, а Мацько вигукнув:

— Бійся бога, дівчино, значить, ти його не знаєш! Нічого іншого він не робив, тільки бив німців, аж гриміло. На списах, на сокирах, на все готовий, а як забачить нім-

ця ще здалека, то так до нього рветься, що хоч на мотузку його держи. В Кракові хотів навіть на посла Ліхтенштейна вдарити, за що йому мало голови не зітнули. То такий хлопець! І про двох фризів розкажу тобі, після яких ми взяли почет і таку добру здобич, що тільки за половину її Богданець можна викупити.

І Мацько почав розказувати про герць із фризами, а далі про інші пригоди, які з ними траплялись, та про їхні подвиги. Розказав, як билися в фортеці з-за мурів і в чистому полі з найславетнішими рицарями, які тільки живуть в чужих краях. Били німців, били французів, били англійців та бургундців. Бували в таких запеклих битвах, що коні, люди, зброя, німці й пір'я з шоломів спліталися в один клубок. І чого тільки вони при тому не бачили! Бачили замки хрестоносців з червоної цегли, дерев'яні литовські городища й костьоли, яких нема коло Богданця, і міста, і страшні лісові хащі, в яких ночами квилили вигнані з капищ литовські боженята, і всякі, всякі дива; і всюди, де тільки доходило до бою, Збишко був попереду, так що з нього дивувались найславетніші рицарі.

Ягенка сиділа на колоді біля Мацька і слухала з відкритим ротом, крутячи головою, немов вона була у неї на шарнірах, то в бік Мацька, то в бік Збишка, і все з більшим подивом поглядаючи на молодого рицаря. Нарешті, коли Мацько скінчив, вона зітхнула й сказала:

— Добре було б вродитися хлопцем!

Але Збишко, що під час розповіді також пильно придивлявся до неї, очевидно, був іншої думки, бо несподівано сказав:

— Але з вас і дівчина гарна!

А Ягенка чи то з досадою, чи то з смутком відповіла:

— Бачили ви кращих за мене.

Проте Збишко міг щиро сказати їй, що таких, як Ягенка, він бачив небагато, бо Ягенка справді аж сяяла здоров'ям, молодістю й силою. Недаремно старий абат казав про неї, що вона схожа й на калину, й на сосну. Все в ній було гарне: і струнка постать, і широкі плечі, і немов з каменю вирізьблені груди, і червоні вуста, і бистрі голубі очі. Сьогодні вона і вбрана була краще, ніж на ловах у лісі. На ній були червоні коралі, критий зеленим сукном розстебнутий козушок, саморобна смугаста спідниця й нові чоботи. Навіть старий Мацько помітив це гарне вбрання і, подивившись на неї якийсь час, спитав:

— Чого це ти так прибралась, наче на храм?

Але вона замість відповіді загукала:

— Їдуть вози, їдуть!..

І коли вози заїхали в двір, вона побігла до них, а за нею пішов і Збишко. Розвантаження тривало аж до заходу сонця, на велику втіху Мацька, який розглядав, кожну річ зокрема та вихваляв Ягенку. Було вже зовсім темно, коли дівчина почала збиратися додому. Коли вона сідала на коня, Збишко раптом ухопив її обіруч і, перш ніж Ягенка встигла вимовити слово, підняв її й посадив у сідло. А вона зашарілась, як зоря, і, повернувшись до нього, трохи збентежено сказала:

— Дуженький з вас хлопець...

А він, не побачивши в темряві ні її рум'янцю, ні збентеження, засміявся і спитав:

— А ви не боїтеся звірини?.. Уже ж ніч!

— На возі є рогатина... подайте її мені.

Збишко пішов до воза, взяв рогатину й подав Ягенці.

— Бувайте здорові!

— Бувайте!

— Бог вам віддячить! Приїду завтра або післязавтра до Згожелиць поклонитись Зихові і вам за сусідську поміч.

— Приїжджайте! Будемо раді! Но-о!

І, рушивши конем, за хвилину зникла в придорожніх кущах.

Збишко обернувся до дядька.

— Час вам повертатися до хати.

Але Мацько відповів, не встаючи з колоди:

— Ех і дівчина! Аж подвір'я від неї проясніло!

— То правда!

Вони замовкли. Мацько, здавалося, про щось міркував, дивлячись на перші зірки на небі, потім знову сказав, наче сам до себе:

— І ласкаве, і хазяйновите, хоч нема ще й п'ятнадцяти років.

— Еге ж,— сказав Збишко,— старий Зих теж любить її, як око в лобі.

— І казав, що Мочидоли за нею віддасть, а там же в луках випасається табун кобил з лошатами.

— В мочидольських борах, здається, страшні багна?..

— Зате багато бобрових сельбищ.

Вони знову помовчали. Мацько якийсь час дивився скоса на Збишка й нарешті запитав:

— Чого ти так замріявся? Про що думаєш?

— Та... знаєте... Ягенка так нагадала мені Дануську, аж у серці заболіло.

— Ходімо до хати,— відказав на це старий.— Пізно вже.

Насилу вставши, він сперся на Збишка, який одвів його в комору.

Другого ж дня Збишко поїхав до Згожелиць, на цьому дуже наполягав Мацько. Він також умовив племінника взяти з собою для поважності двох слуг та якнайкраще прибратись, щоб таким способом виявити Зихові честь і вдячність. Збишко поступився й поїхав прибраний, як на весілля, в тій самій здобичній яці з білого атласу, обшитій знизу золотою торочкою та гаптованій золотими грифами. Зих прийняв його з відкритими обіймами, з радістю й піснями, а Ягенка, переступивши поріг кімнати й побачивши юнака, спинилась, немов укопана, і мало не впустила барилка з вином, бо подумала, що то приїхав якийсь королевич. Вона одразу втратила сміливість і сиділа мовчки, лише раз у раз протираючи очі, немов хотіла прокинутись від сну. Малодосвідченому Збишкові здавалося, що вона, з якоїсь невідомої йому причини, не рада його бачити, тому він розмовляв тільки з Зихом, вихваляючи його сусідську щедрість та захоплюючись згожелицькою садибою, яка справді нічим не схожа була на богданецьку.

Тут скрізь видно було достаток і заможність. В кімнатах шибки були з тонко виструганого і так одшліфованого рогу, що він був прозорий, немов скло. Замість вогнищ посеред кімнат — по кутках стояли печі з коминами. Підлога була з модринових, чисто вимитих дощок, на стінах красувалася зброя та безліч блискучих, як сонце, мисок, а також гарно вирізьблені ложечниці з рядами ложок, дві з яких були срібні. Подекуди висіли шматки парчі, здобуті на війні або куплені у мандрівних купців. Під столами лежали величезні полові шкури турів, зубрів та диких кабанів. Зих охоче показував свої багатства, щохвилини згадуючи, що це все — наслідки Ягенчиного господарювання. Він повів Збишка також у комірчину, що пахтіла живицею і м'ятою, де під стелею висіли цілі в'язки вовчих, лисячих, кунячих та бобрових шкур. Показав йому сироварню, склади воску й меду, діжки з борошном, склади сухарів, прядива та сушених грибів. Потім повів його в комори, обори, в стайні і хліви, в сараї, в яких стояли вози, мисливське

приладдя, сіті, і так засліпив йому очі багатством, що Збишко, повернувшись вечеряти, не міг стримати свого здивування.

— Жити б і не вмирати в ваших Згожелицях! — сказав він.

— В Мочидолах майже такі самі порядки, — відповів Зих. — Пам'ятаєш Мочидоли? Це ближче до Богданця. Наші батьки сварилися колись за межі й викликали один одного на бійку, але я сваритися не буду.

Він цокнувся із Збишком келихом меду й запитав:

— Може б, ти нам щось заспівав?

— Ні, — відповів Збишко, — мені цікаво вас послухати.

— Згожелиці колись дістануться ведмежатам, аби тільки вони за них не погризлись...

— Яким ведмежатам?

— А хлопчакам, Ягенчиним братам.

— Ну, їм не доведеться лапи взимку смоктати.

— Що ні, то ні. Але й Ягенці в Мочидолах буде що в рот укинути...

— Певно, що так!

— А чого ти не їси і не п'єш? Ягенко, налий нам обом!

— Я їм і п'ю, скільки можу.

— А як не зможеш, то розпережися... Гарний пас! Ви, мабуть, на Литві взяли добру здобич?

— Не нарікаємо, — відповів Збишко, користаючись з нагоди показати, що й власники Богданця не якісь там злидарі. — Частину здобичі ми продали в Кракові і взяли сорок гривень срібла...

— Бійся бога! За них же можна купити село!

— Там був один міланський панцер, якого дядько продав, сподіваючись смерті, знаєте...

— Знаю! Ну, значить, в Литву варто йти. Я свого часу хотів, та побоявся.

— Кого? Хрестоносців?

— Е, хто б їх там боявся! Поки тебе не вб'ють, то чого ж боятись, а як уб'ють, то вже нема й часу боятись. Боявся я отих поганських божків або чортів. По лісах їх, кажуть, як тих мурах.

— А де ж їм сидіти, коли їхні божниці попалили?.. Колись вони жили в достатку, а тепер тільки мурахами та грибами живляться.

— Ти їх бачив?

— Сам я не бачив, але чув, що люди бачили... Висуне

котре-небудь з-за дерева волохату лапу та й трясє нею— просить, щоб що-небудь дали...

— Кажали це саме й Мацько,— озвалася Ягенка.

— Еге ж! Він і мені розказував про це по дорозі,— додав Зих.— Та воно й не дивно! Адже й у нас, хоч край наш давно християнський, інколи щось регоче по баюрах, та й у хаті також. Хоч ксьондзи й лаються за це, але, однак, краще залишити на ніч домовикам миску з їжею, бо як не залишиш, то так шкребуться в стіни, що й очей не заплашиш... Ягенко!.. Постав, доню, миску коло порога!

Ягенка взяла череп'яну миску, повну галушок з сиром, і поставила її коло порога, а Зих сказав:

— Ксьондзи кричать, погрожують!.. Адже господу Ісусові через той десяток галушок слави не зменшиться, а коли домовик не голодний та зичливий, то й від вогню, і від злодія обереже.

Потім Зих звернувся до Збишка:

— А може б, ти скинув паса та заспівав?

— Заспівайте ви, я бачу, що вам уже давно хочеться, або, може, панна Ягенка заспіває?

— Будемо співати по черзі! — зрадів Зих.— Є ще у нас один слуга, який попищить нам на сопілці. Покликай його!

Покликали слугу, який сів на дзиглику і, взявши «пищалку» в губи та розставивши на ній пальці, став дивитись на присутніх, кому вторувати.

А вони почали сперечатись, бо ніхто не хотів починати першим. Нарешті Зих сказав Ягенці подати приклад, і вона, хоч і дуже соромилась Збишка, встала з лави, заклала руки під фартух і почала:

Коли б я, як пташка,
Літати уміла,
Я б у Шльонськ до Яська
Зараз полетіла!..

Збишко широко розкрив очі, потім схопився на рівні ноги й голосно заволав:

— Звідки ви знаєте цю пісню?

Ягенка здивовано глянула на нього.

— Та її ж усі співають... А хіба що?

А Зих, гадаючи, що Збишко підпив, обернувся до нього й весело сказав:

— Розпережись! Тобі одразу полегшає!

Але Збишко ще якийсь час стояв із збентеженим обличчям, потім, погамувавши хвилювання, озвався до Ягенки:

— Перепрошую вас. Щось мені несподівано згадалося. Співайте далі.

— А може, вам сумно слухати?

— Та ні,— відповів Збишко тремтячим голосом.— Я б цю пісню слухав цілу ніч.

Сказавши це, він затулив долонями очі й замовк; йому не хотілося говорити.

Ягенка проспівала другий куплет, але, скінчивши, помітила, що по пальцях Збишка спливають буйні сльози.

Вона підсунулась до нього і, сівши поруч, торкнула його ліктем:

— Ну? Що з вами сталося? Я не хочу, щоб ви плакали. Кажіть, що з вами?

— Нічого, нічого! — зітхнувши, відповів Збишко.— Багато довелося б говорити... Що було, те минулося. Мені вже веселіше.

— Може б, ви солодкого вина випили?

— Шановна дівчино! — вигукнув Зих.— А чого це ви кажете одне одному «ви»? Кажи до нього: Збишку, а ти до неї: Ягенко. Ви ж знаєте одне одного змалку...

Потім він звернувся до дочки:

— А що він тебе колись віддубасив, то байдуже!.. Тепер він такого не зробить.

— Не зроблю! — весело сказав Збишко.— Нехай вона мене тепер за те віддубасить, коли хоче.

Щоб розвеселити його остаточно, Ягенка стиснула руку в кулачок і, сміючись, почала жартома бити Збишка.

— Ось тобі за мій розбитий ніс! Ось тобі! Ось тобі!

— Вина! — гукнув розохочений хазяїн Згожелиць.

Ягенка побігла в комору й незабаром принесла глечик вина, два гарних кубки вроцлавського виробу, з витисненими на них срібними квітами, і дві головки сиру, дух від якого чути було ще здалека.

Зих, який уже був добре напідпитку, побачивши все це, остаточно розчулився, підсунув до себе глека, пригорнув його до грудей і, мабуть, гадаючи, що то Ягенка, став говорити:

— Ой доню ти моя! Ой сирото-небого! Що я, бідний та нещасний, робитиму в Згожелицях, коли тебе заміж віддам?.. Що я робитиму?..

— А доведеться незабаром віддати! — вигукнув Збишко.

Почувши це, розчулений Зих вмить розвеселився й почав сміятися:

— Хо! Хо! Дівчині п'ятнадцять років, а їй вже до хлопців кортить!.. Як забачить якого-небудь хоч здалека, то аж коліно об коліно тре!..

— Татусю, я піду, — сказала Ягенка.

— Не йди, нам з тобою добре...

Потім Зих почав таємниче підморгувати Збишкові.

— Занадилось їх тут двоє: один молодий Вільк, син старого Вілька з Бжозової, а другий Чтан з Рогова. Якби вони тебе тут застали, то одразу почали б гарчати, як і один на одного гарчать.

— Ова! — сказав Збишко.

Потім звернувся до Ягенки на «ти», як наказав Зих:

— А тобі котрий з них подобається?

— Ні один, ні другий.

— Вільк — запальний хлопець! — зауважив Зих.

— Нехай в інший бік вие¹.

— А Чтан?

Ягенка почала сміятися.

— Чтан, — промовила вона, звертаючись до Збишка, — обріс весь кудлами, як цап, що й очей не видно, а сала на ньому, як на ведмедеві.

Збишко раптом щось пригадав, ударив себе по голові і сказав:

— Ага!.. Коли ви вже такі добрі, то я ще вас про одну річ попрошу: чи нема у вас ведмежого сала, бо дядькові на ліки треба, а в Богданці не міг напитати.

— Було, — відповіла Ягенка, — але хлопчак винесли на подвір'я змащувати луки, а собаки все чисто з'їли... От шкода!..

— Нічого не лишилось?

— Геть вилизали!

— Ну, то нічого робити, доведеться завтра в бору пошукати.

— Влаштуйте облаву, ведмедів вистачить, а якщо мисливського припасу треба — дамо.

— Де там мені чекати! Піду на ніч до бортей.

¹ Це прізвисько означає по-польськи — вовк.

— Візьміть з собою чоловік п'ять мисливців. З-поміж них є справні хлопці.

— Не буду ходити цілим гуртом, бо ще звіра мені наполохають.

— Як же ви підете? З самострілом?

— А що б я з самострілом у бору поночі робив? Тепер якраз і місяця нема. Візьму вила з зазубнями, добру сокиру та й піду завтра сам.

Ягенка на хвилину замовкла, і на обличчі її позначився неспокій.

— Минулого року,— сказала вона,— пішов наш мисливець Бездух сам, і звір його роздер. Що не кажіть, а небезпечно, бо ведмідь як забачить людину саму вночі, та ще коло бортей, одразу на задні лапи стає.

— Гірше, коли б він утікав, тоді вже його не дістанеш,— відповів Збишко.

В цей час Зих, що був закуняв, раптом прокинувся й почав співати:

Підеш, Кубо, працювати,
А я, Мацько, полювати!
Будеш орать до обіду,—
Я з Касею в жито піду!
Гоп! Гоп!

Потім звернувся до Збишка:

— Знаєш, їх двоє: Вільк з Бжозової і Чтан з Рогова... а ти...

Але Ягенка, боячись, щоб Зих не набалакав чогось зайвого, швиденько підійшла до Збишка й почала розпитувати:

— А коли ти підеш? Завтра?

— Завтра, як сонце зайде.

— А до яких бортей?

— До наших, до богданецьких, недалеко від ваших копців на межі, коло Родзікового болота. Казали мені, що там легко натрапити на ведмедя.

XII

Збишко, як і казав, вибрався на ведмедя, бо Мацькові ставало дедалі гірше. Спочатку підтримувала його радість та перший домашній клопіт, але на третій день знов під-

кинулась гарячка і в боку заболіло так, що він мусив лягти. Збишко пішов удень оглянути борті, побачив на болоті глибокий слід і розговорився з бортником Вавреком, який неподалік спав у курені з двома лютими кунделями, але через осінні холоди вже мав повертатись на село.

Вони розкидали курінь, забрали з собою собак, подекуди намастили потроху медом стовбури дерев, щоб запахом принадити звіра, після чого Збишко повернувся додому й почав готуватися до полювання. Щоб не мерзнути, він одягнувся в лосиний кубрак без рукавів, на голову надів дротяну сітку, щоб ведмідь не міг здерти йому з голови шкуру, взяв добре окуті двійчаті вила з зазубнями і сталеву широку сокиру на дубовому топорищі — довшому, ніж у теслів. На час вечірнього доіння він був уже в лісі і, вибравши собі зручне місце, перехрестився і став чекати.

Червоне проміння призахідного сонця просвічувало крізь віти ялин. По верхів'ях сосон, крякаючи та лопочучи крильми, перелітали ворони; подекуди до води проскакували зайці, шелестячи пожовклими ягідними кущами та опалим листям; інколи на молодому букові мелькала вертка куниця. В гущавині щebetали й поступово замовкали пташки.

До самого заходу сонця не було в бору спокою. Незабаром неподалік од Збишка з великим шумом та хрюканням пройшов табун диких свиней, а потім довгою низкою вчвал проскакали лосі, тримаючи один у одного голови коло хвоста. Сухе галуззя тріщало у них під ратицями, а ліс аж дуднів. Вилюскуючи під сонячним промінням червоною шерстю, лосі поспішали до болота, де їм уночі було зручно й безпечно. Нарешті запалала вечорова зоря, і верхівки сосон, здавалося, запламеніли, як в огні. Потім усе затихло. Бір готувався до сну. Сутінки підіймалися з землі й підходили вгору, до сяючої зорі, яка теж стала танути, хмуритись, темніти й гаснути.

«Тепер, поки не обізвуться вовки, буде тихо», — подумав Збишко.

Він шкодував, що не взяв самостріла, яким легко міг би покласти дикого кабана або лося. Тим часом від болота ще деякий час долітали притамовані звуки, схожі на тяжкий стогін та посвистування. Збишко з деякою обережністю поглядав у бік болота, згадавши, як хлоп Радз'як, що жив тут колись у халупі, зник з усією сім'єю, немов у землю провалився. Одні казали, що їх забрали з собою

розбійники, а були люди, які пізніше бачили коло халупи якісь дивні, чи то людські, чи звірині сліди. Вони хитали головами й навіть подумували про те, чи не запросити ксьондза з Кшесні, щоб освятити ту халупу. Правда, цього не було зроблено, бо не знайшлося нікого, хто захотів би тут жити, і халупу, власне, глину на хворостяних стінах, з часом розмили дощі, але звідтоді про те місце пішла погана слава. Проте бортник Ваврек не зважав на це й ночував тут влітку в курені, але й про того Ваврека говорили різне. Збишко, маючи при собі вила й сокиру, не боявся диких звірів, але з деякою тривогою думав про нечисту силу і радий був, коли голоси на болоті нарешті замовкли.

Зникли останні відблиски зорі, і настала справжня ніч. Вітер щух, не чути було навіть постійного шуму в верхів'ях сосон. Коли-не-коли десь падала соснова шишка, викликаючи серед загальної тиші гучний і виразний звук, потім знов ставало так тихо, що Збишко чув власне дихання.

Довго він просидів таким чином, думаючи спочатку про ведмедя, який міг надійти, а потім про Данусю, що їхала в далекий край з мазовецьким двором. Він пригадав, як під час прощання з княгинею вхопив її на руки і як її сльози плинули йому по щоці, пригадав її ясне личко, простоволосу голівку, волошковий вінок та її співи, її червоні черевички з довгими носками, які він цілував перед від'їздом,— згадав усе, що сталося від тієї хвилини, коли він її побачив; і його поймав такий жаль і така туга за нею, аж він зовсім забув, що він у лісі, що чатує на звіра, і натомисть став говорити сам собі: «Піду я до тебе, бо мені без тебе не жити».

І почував, що таки мусить їхати в Мазовію, інакше зачахне в Богданці. Спав йому на думку Юранд і його незбагненна впертість, і він подумав, що тим більш йому треба їхати, щоб довідатись про цю таємницю та перешкоди і чи не можна їх усунути, викликавши кого-небудь на смертний бій. Нарешті йому уявилося, ніби Дануся простягає до нього руки й благає: «Сюди, Збишку, сюди!» Як же йому до неї не йти!

Він і не спав, але бачив її так виразно, немов вона йому привиділась або приснилась. Дануська їде оце поруч з княгинею, бренькає їй на лютні й поспівує, а думає про нього. Думає, що незабаром його побачить, а може, й оглядається, чи не скаче він конем за ними, а він сидить отут у темнім бору.

В цю мить Збишко опам'ятався — і не тільки тому, що згадав про темний бір, але й через те, що десь віддалік за ним почувся якийсь шелест.

І він міцніше стиснув в руках вила, наставив вуха й почав прислухатися.

Шелест наближався і через деякий час став зовсім виразний. Під чиєюсь обережною ногою хрустіли гілки, шаруділо опале листя та кущі ягідників... Щось ішло.

Часом шелест вщухав, так ніби звір спинявся коло дерев, і тоді наставала така тиша, що Збишкові починало аж у вухах дзвеніти, а потім знову чути було повільні й обережні кроки. Взагалі в тому наближенні було стільки остороги, що Збишко здивувався.

«Мабуть, «старий» боїться собак, що були тут, біля куреня, — вирішив він, — а може, це вовк, який почув мене нюхом».

Тим часом кроки стихли. Проте Збишко виразно чув, що щось спинилося кроків за двадцять або тридцять від нього й наче присіло. Він оглянувся раз і другий, і хоч стовбури в темряві вирізнялись досить ясно, не міг нічого побачити. Не було іншої ради, залишалось тільки ждати.

І він ждав так довго, що його вдруге поійняло здивування.

«Ведмідь не прийшов би сюди спати під борті, а вовк давно вже почув би мене носом і теж не чекав би до ранку».

І раптом по всьому його тілу пробігли мурашки.

А що, коли це якась нечиста сила вилізла з болота і заходить його ззаду? Раптом його несподівано схопить слизькими руками потопельник або заглянуть в обличчя зелені очі упиря, раптом за ним щось моторошно зарежоче або вилізе з-за сосни синя голова на павучих ногах?

І відчув, що волосся під залізним чепцем починає їжитись.

Але за хвилину шелест почувся вже поперед нього і тепер уже виразніше. Збишко з полегкістю зітхнув. Він припускав, що те «щось» обійшло його й тепер заходить спереду. А це було краще. Він зручніше взяв вила, тихо підвівся й чекав.

Раптом над його головою зашуміли сосни, він відчув на обличчі дужий подув вітру, що віяв з болота, і одночасно зачув носом важкий дух ведмедя.

Тепер уже не було найменшого сумніву, що йшов Мишко.

Страх зник умиць, і Збишко, нахиливши голову, напружив зір і слух. Кроки наближались, важкі, виразні, ведмежий дух став гостріший; незабаром зачулося сопіння й глухе гарчання.

«Коли б їх не йшло два»,— подумав Збишко.

Але в ту ж мить він побачив перед собою великий і темний силует звіра, який ішов за вітром і до останньої хвилини не міг його почути носом, тим більше, що увагу його відвертав запах розмащеного по стовбурах меду.

— Сюди, дідусю! — гукнув Збишко, вихиляючись з-за сосни.

Ведмідь коротко рикнув, вражений несподіванкою, але був уже надто близько, щоб рятуватися втечею, тому вмить став на задні лапи, а передні розставив, наче для обіймів. А Збишко цього тільки й чекав: він весь напружився, блискавично кинувся вперед і всією силою своїх могутніх рук та вагою свого тіла увігнав вила в груди звіра.

Бір здригнувся від моторошного рикну. Ведмідь ухопив лапами держака, щоб вирвати вила, але зазубні коло гостриків затримали їх, і, відчувши біль, він закричав ще страшніше. Хотівши дістати Збишка, ведмідь натиснув на вила і ще глибше увігнав їх собі в груди. Збишко, не знаючи, як глибоко увійшли вила, не пускав держака. Людина і звір почали шарпатись і шамотатись. Бір дрижав від шаленого й розпачливого рикну.

Збишко не міг дістати сокири, не встромивши загостреного кінця держака в землю. А ведмідь, схопивши держака лапами, шарпав його разом із Збишком, наче розумів, у чому річ, і, незважаючи на біль від кожного поруху глибоко загнаних вил, не давав себе «підперти». Таким чином боротьба тривала, і Збишко розумів, що сили його кінцею кінцем вичерпаються. До того ж, він міг упасти, і в такому разі неминуче загинув би, але зібрав усю свою силу, напружив руки, розставив ноги, вигнув хребет, як лук, щоб не перевернутися навзнік, і став повторювати крізь зціплені зуби:

— Мені смерть або тобі!..

Кінцею кінцем його поймав такий гнів; така лють, що він справді в ту мить готовий був загинути, але не пустити звіра. Нарешті, зачепившись ногою за корінь сосни, захитався і був би впав, коли б у ту мить коло нього не з'явився

лась якась темна постать і не «підперла» ведмедя другими вилами. Одночасно якийсь голос закричав над самим його вухом:

— Сокирою!..

В запалі боротьби Збишко навіть не подумав, відкіля надійшла йому ця несподівана допомога, а схопив сокиру і страшно рубонув ведмедя. Тепер зламались вила під вагою і останньою конвульсією звіра, що, немов громом вражений, звалився на землю й почав хропти, але одразу перестав. Настала тиша, в якій тільки чути було важке дихання Збишка, що сперся на сосну, бо ноги під ним підламувались. Аж за хвилину він підвів голову, глянув на постать, що стояла поруч нього, і злякався: може, то була й не людина!

— Хто такий? — спитав він тривожно.

— Ягенка! — відповів тонкий дівочий голос.

Збишко аж онімів від здивування і не вірив своїм очам. Але сумнів його тривав недовго, бо голос Ягенки озвався знову:

— Я викрешу вогню...

Зачиркало кресало об кремінь, посипались іскри, і при їх миготливому блиску Збишко побачив біле чоло, чорні брови й випнуті губи дівчини, що дмухала на затлілу губку. Аж тепер він подумав, що вона прийшла в цей бір, щоб допомогти йому, що без її вил йому могло бути погано, і відчув до неї таку вдячність, що, не довго думавши, обняв її й поцілував в обидві щоки.

Губка й кресало випали з її рук на землю.

— Облиш! Навіщо? — промовила вона глухим голосом, але не одвертала обличчя, навпаки, ніби ненароком торкнулася губами до губів Збишка.

Він пустив її і сказав:

— Бог тобі віддячить. Коли б не ти, не знаю, що й було б.

А Ягенка, присівши навпочіпки, щоб знайти кресало й губку, почала виправдуватись:

— Я боялася за тебе, бо той Бездух також пішов на ведмедя з вилами й сокирою — і ведмідь його роздер. Боронь боже чого, це було б для Мацька велике горе, а він і так ледве дихає... Ну, то я взяла вила та й пішла...

— То це ти заходила отам за сосни?

— Я.

— А я думав, що якась нечиста сила.

— Набралася і я страху, бо тут коло Радзікового болота вночі всякого буває.

— Чого ж ти не обізвалася?

— Боялася, що ти мене проженеш.

І вона знов почала кресати, а потім поклала на губку трохи сухої конопляної костриці, яка враз зайнялася ясным полум'ям.

— У мене є дві тріски,— сказала вона,— а ти швиденько назбирай сушняку — буде багаття.

За хвилину справді розгорілося веселе вогнище, яке освітило величезну руду тушу ведмеда, що лежав у каляжі крові.

— Здоровий звірюга,— озвався трохи хвастовито Збишко.

— А голова геть-чисто розвалена! Ой боже!

Сказавши це, вона нахилилась і занурила руку в ведмежі кудли, щоб довідатись, чи він гладкий, потім підвелася з веселим обличчям:

— Буде сала років на два!

— А вила поламани, дивись!

— Отож і біда, бо що я вдома скажу?

— Хіба що?

— Татусь ніколи не пустив би мене в бір, тому я й ждала, поки всі полягають спати.

Через якийсь час вона додала:

— Не кажи, що я була тут, щоб з мене не сміялися.

— Але я тебе до садиби проведу, бо ще вовки по дорозі нападуть, а вил у тебе нема.

— Ну, добре!

Так вони довго розмовляли при веселому вогні багаття, над трупом ведмеда, обоє схожі на якісь молоді лісові створіння.

Збишко подивився на прекрасне обличчя Ягенки, освітлене відблиском полум'я, і сказав з мимовільним захопленням:

— Такої другої дівчини, як ти, мабуть, і на світі нема. Тобі б на війну ходити!

Вона деякий час дивилася йому в очі, потім з тихим смутком відповіла:

— Я знаю... тільки не смійся з мене.

ХІІІ

Ягенка сама натопила великий горщик ведмежого сала, і Мацько охоче випив першу кварту, бо воно було свіже, не пригоріле і пахло дягелем, якого дівчина, що зналася на ліках, додала, скільки треба було, в горщик. Мацько одразу підбадьорився і став надіятись на одужання.

— Оцього мені й треба було,— сказав він.— Коли все-редині все проросте салом, тоді, може, й ота чортова дразка вилізе наверх.

Наступні кварта він пив уже не з таким смаком, як першу, але коли треба було — пив. Ягенка теж додавала йому охоти — розказувала:

— Будете здорові. Білюдові з Острога увігнали глибоко в потилицю кільця з кольчуги, але вони від сала вийшли. Тільки як відкриється рана, треба буде її бобровим жиром заливати.

— А він у тебе є?

— Є. А як треба буде свіжого, то підемо із Збишком до бобрових сельбищ. Бобрів тут скільки хочеш. Але не вадило б також, якби ви пообіцяли що-небудь якомусь святому, зцілителеві ран.

— Я вже думав про це, тільки не знаю добре — котрому? Святий Георгій — покровитель рицарів: він охороняє воїна від небезпеки і, коли треба, додає йому мужності, а кажуть також, що часто власною особою стає на боці справедливих і допомагає бити негодних богів. Але той, хто сам любить битися, рідко коли лікує рани, для цього має бути інший святий, якому він не перешкоджатиме. Кожен святий на небі має свою посаду і своє господарство — це відомо! Але вони ніколи не втручаються в чужі справи, бо через це могли б постати незгоди, а святим на небі не личить сваритись або битись... Косма і Даміан також великі святі, яким лікарі моляться, щоб хвороби на світі не переводились, бо інакше їм нічого було б їсти. Є ще свята Аполонія від зубів та святий Ліборій від кам'яної хвороби, але то все не те! Приїде абат, то скаже мені, до кого удатися, бо не кожен і клірик всі таємниці божі збагнув і не кожен знає такі речі, хоч і ходить з бритою головою.

— А якби ви обіцяли самому Ісусу Христу?

— Звісно, що він найвищий з-поміж усіх. Але то було б, з дозволу сказати, так само, якби твій батько побив

мого хлопа, а я поїхав би аж до Кракова скаржитись королю. Що б мені король на це сказав? Сказав би так: «Я владар цілого королівства, а ти до мене з своїм хлопом лізеш! Що тобі — нема урядовців? Не можеш піти в місто до кастеляна або посередника?» Ісус Христос є владар усього світу — розумієш? А для дрібних справ у нього є святи.

— Я вам ось що скажу,— мовив Збишко, що надійшов на кінець розмови,— дайте обітницю нашій покійній королеві, що коли вона вам допоможе, то ви поїдете на прощу в Краків до її гробу. Хіба там мало чудес на наших очах відбулося? Навіщо шукати чужих святих, коли є своя пані, краща за інших.

— Е! Якби ж то я знав, що вона рани зціляє!

— А хоч би й не зціляла! Аби який святий на неї скритись не посміє, а скривиться, то ще від самого бога нагінку дістане, бо це ж тобі не якась там пряля, а польська королева...

— Котра наостанні на вернула до християнської віри цілу поганську країну. Це ти розумно сказав,— відповів Мацько.— Високо вона, мабуть, там сидить на божій раді і, певно, що якомусь там простому святому до неї далеко. Так і зроблю, як ти радиш, щоб я був так здоровий!

Ця порада подобалась і Ягенці, яка не могла надивуватися із Збишкового розуму, а Мацько того самого вечора дав урочисту обітницю і з того часу ще з більшою надією пив ведмеже сало, день при дні сподіваючись неодмінного видужання. Але через тиждень почав втрачати надію. Казав, що сало «вирує» у нього в животі, а на шкурі, коло останнього ребра, виростає якась гуля. Через десять днів стало ще гірше: гуля збільшилась і почервоніла, а сам Мацько дуже ослаб, і коли підкинулась гарячка, знову почав готуватися до смерті.

Одної ночі він раптом збудив Збишка:

— Засвіти-но хутенько скалку,— сказав,— бо щось зі мною діється, та не знаю — добре чи зле.

Збишко схопився на ноги і, не викрешуючи вогню, роздмухав у сусідній кімнаті на огнищі жар, запалив від нього смоляну скалку й пішов до Мацька.

— Що з вами?

— Що зі мною! Гулю мені щось пробило, мабуть, дразка! Я її держу, але витягнути не можу, тільки чую, як вона бренчить і скрипить під нігтями...

— Дразка! Не що інше! Хапайте добре й тягніть. Мацько аж корчився та сичав від болю, але заглиблював пальці все далі, поки добре не схопив якусь тверду річ; нарешті шарпнув її і витягнув.

— Ой боже мій!

— Є? — спитав Збишко.

— Є. На мені аж холодний піт виступив. Але є! Дивись!

І він поклав Збишкові на долоню довгувату, гостру дразку, що відламалась від погано вкованого наконечника стріли й кілька місяців стирчала в тілі.

— Слава богу й королеві Ядвізі! Тепер ви будете здорові.

— Може, мені й полегшає, але поки що страшенно болить,— сказав Мацько, видушуючи з гулі сукровицю.— Коли вже в мені тієї погані стало менше, то й хвороба мусть попустити. Ягенка казала, що тепер треба буде бобровим жиром заливати.

— Завтра вранці підемо за бобром.

Мацькові вже на другий день вранці набагато полегшало. Він спав допізна, а прокинувшись, одразу захотів їсти. На ведмеже сало вже не міг і дивитися, йому засмажили яечню всього з двадцяти яець, бо Ягенка з обережності більше не дозволила. Він жадібно з'їв її і півхлібини, запив коновкою пива, після чого йому стало весело на душі, і він зажадав, щоб покликали Зиха.

Збишко послав одного з подарованих Завішею турчинів по Зиха, і той приїхав верхи після полудня, саме тоді, коли молоді люди збиралися до Одстояного озерця за бобром. Спочатку старі сміялись, жартували та співали за доброю чаркою меду, а потім почали розмовляти про дітей і вихваляти кожен своє.

— Що то за хлопець Збишко! — казав Мацько.— Другого такого й на світі нема. І хоробре, і спритне, як рись, і вправне. Знаєте, коли його на смерть у Кракові вели, то так дівчата в вікнах пищали, немов їх хтось там ззаду шилом штрикав, і то які дівчата: рицарські та кастелянські дочки, не кажучи вже про всяких красунь городянок.

— Нехай там будуть і кастелянські, й красуні, але за мою Ягенку не краді! — відказав Зих із Згожелиць.

— Хіба я вам кажу, що краді? Любішої для людей дівчини, ніж Ягенка, не знайдеш.

— Я теж про Збишка нічого поганого не скажу: самостріл без корби натягає!..

— І ведмедя сам-один підіпре. Бачили, як він його рубонув? Всю голову з одною лапою відбатував.

— Голову відбатував, але підпер не сам, Ягенка йому допомогла.

— Допомогла?.. Не казав він нічого.

— Бо обіцяв їй... адже для дівчини сором уночі в бір ходити. Мені вона зразу розказала, як воно було. Інші раді прибрехати, а вона правди не потаїть. Широ кажучи, не дуже воно мені сподобалось, бо хто їх знає... Хотів був її вилаяти, але вона так сказала: «Коли я сама вінка не впильную, то й ви, татусю, не впильнуєте, але не бійтеся. Збишко теж знає, що таке рицарська честь...»

— А певно. Вони ж і сьогодні вдвох пішли.

— До вечора повернуться. Вночі диявол найгірше спокушає, та й дівчині соромитись не треба, бо темно.

Мацько трохи подумав, потім промовив, наче сам до себе:

— А все-таки вони раді одне одного бачити...

— Еге! Якби-то він іншій обітниці не дав.

— То, як ви знаєте, такий рицарський звичай... Хто з молодих не має своєї пані серця, того інші вважають за простака. Він обіцяв павині чуби і мусить їх з голів поздирати, бо присягнувся рицарською честю; Ліхтенштейна теж мусить дістати, а від інших обітниць абат його може звільнити.

— Абат от-от має приїхати...

— Ви думаете? — спитав Мацько і говорив далі: — Зрештою, що там ті обітниці, коли Юранд прямо йому сказав, що дівки за нього не віддасть! Чи він її іншому обіцяв, чи присвятив на службу богу, того я не знаю, але прямо сказав, що не віддасть...

— Говорив я вам, — спитав Зих, — що абат любить Ягенку, як рідну дочку? Останнім разом він їй сказав так: «Рідня у мене тільки по куделі — жіноцтво, але з тієї куделі тобі ниток буде більше, ніж їм».

На це Мацько неспокійно й навіть підозріливо глянув на Зиха і тільки через якийсь час сказав:

— Сподіваюсь, ви не схочете нас скривдити...

— За Ягенкою я даю Мочидоли, — ухильно сказав Зих.

— Зараз?

— Зараз. Іншій би не віддав, а їй віддам.

— Богданець і так наполовину Збишків, а дасть бог

здоров'я, то я в ньому господарство налагоджу он як!
Збишко вам подобається?

Зих закліпав очима і сказав:

— Гірше те, що коли про нього хто-небудь згадає, Ягенка зразу одвертається до стіни.

— А як згадуєте про інших?

— Як згадаю про іншого, вона фиркає і каже: «Ще що скажіть!»

— От бачите! Дасть бог, що з такою дівкою Збишко забуде за ту. Я старий, а теж забув би... Вип'єте меду?

— Вип'ю.

— Але абат... От де розумний чоловік! З-поміж абатів, як ви знаєте, бувають зовсім світські люди, а цей, хоч і не сидить серед ченців, але — ксьондз, а ксьондз завжди краще порадить, ніж звичайна людина, бо й грамоти вміє і з духом святим близький. А що ви за дівчиною зразу Мочидоли даєте, це слушно. Я теж, як дасть бог здоров'я, то переманю од Вілька з Бжозової стільки кметів, скільки зможу. Дам кожному по шматку доброї землі, бо в Богданці землі не бракує. Нехай поклоняться Вількові на різдво та й переходять до мене. Хіба вони не мають права? З часом і городище в Богданці збудую, порядний дубовий замок з ровом навкруг... А Збишко з Ягенкою нехай собі поки що на полювання разом ходять... Мабуть, і сніг незабаром упаде... Звикнуть вони одне до одного, то хлопець за ту й забуде. Нехай собі ходять. Що там довго балакати! Віддали б ви за нього Ягенку чи ні?

— Віддав би. Ми ж давно вже поклали собі, що вони судились одне одному, а Мочидоли й Богданець нашим онукам.

— Гради! — радісно вигукнув Мацько. — Дасть бог, посиплються вони, як град! Абат буде нам їх хрестити...

— Аби він тільки приїхав! — весело вигукнув Зих. — Давно вже я не бачив вас таким веселим.

— Бо радісно мені на серці... Дразка вийшла, а щодо Збишка, то ви за нього не турбуйтеся. Вчора, коли Ягенка сідала на коня... знаєте... повіяв вітер... Я й питаю Збишка: «Бачив?» — а його аж млість взяла. І ще я помітив, що спочатку вони мало говорили між собою, а тепер, як ходять разом, то все голови одне до одного повертають та все радяться... радяться!.. Випийте ще.

— Вип'ю...

— За здоров'я Збишка і Ягенки!

Старий Мацько не помилявся, коли казав, що Збишко і Ягенка охоче бувають вкупі й навіть скучають одне за одним. Ягенка під приводом одвідин Мацька часто приїжджала до Богданця з батьком або сама, а Збишко — з вдячності — також час від часу найжджав у Згожелиці, так що згодом між ними зайшли близькі і приятні стосунки. Вони заприятювались між собою й охоче «радилась», тобто розмовляли про все, що їх цікавило. В цій приятні було трохи і взаємного захоплення, бо молодий і вродливий Збишко, який уже й на війні вславився, і брав участь в турнірах, і бував у королівських покоях, в порівнянні з яким-небудь Чтаном з Рогова або з Вільком з Бжозової здався дівчині справжнім придворним рицарем і майже королевичем, а він часом захоплювався вродою Ягенки. Він був вірний своїй Данусі, проте не раз, дивлячись на Ягенку в лісі чи в домі, мимоволі думав: «Оце так лань!», а коли, підхопивши попід руки, садовив її на коня і відчував у своїх руках її тверде, немов з каменю вирізьблене тіло, його поймало хвилювання, або, як казав Мацько, «млість», а по тілу пробігав якийсь дрозж і морив його, як сон.

Від природи горда, насмішкувата й навіть задирилива Ягенка поступово робилася все покірливіша і ставилася до нього як служниця, яка аж в очі заглядає, чим би йому прислужитись та догодити, а він розумів цю її відданість, був їй за неї вдячний, і йому все приємніше було залишатися з нею. Нарешті, особливо коли Мацько став пити ведмеже сало, вони бачилися майже щодня, а коли дразка виїшла з тіла, вирушили разом на бобрів, щоб добути свіжого жиру, що потрібний був для лікування.

Вони взяли самостріли, посідали верхи й поїхали спочатку до Мочидолів, що мали бути колись приданим Ягенки, потім до лісу, де залишили коней з слугою, і далі пішли пішки, бо крізь гушавину й через мочарі проїхати було трудно. По дорозі Ягенка показала на синю смужку лісу за просторим, порослим осокою лугом і сказала:

— То бори Чтана з Рогова.

— Того, котрий хоче тебе брати?

Вона засміялася:

— Взяв би, аби я далася!

— Ти легко оборонишся з допомогою Вілька, тим більш що він, як я чув, вишкіряє на Чтана зуби. Як навіть дивуюся, що вони й досі не викликали один одного на смертний герць.

— Бо татусь, ідучи на війну, сказав їм таке: «Як поб'єтесь, то жодного на очі не допущу». І що ж вони мали робити? Коли бувають у Згожелицях, то сичать один на одного, але потім пиячать разом у корчмі в Кшесні, поки не попадають під лави.

— Дурні хлопці.

— Чому?

— Коли Зиха не було вдома, повинен був один чи другий напасти на Згожелиці і взяти тебе силоміць. Бо що б міг Зих зробити, якби повернувся і застав тебе з дищиною на руках?

Голубі очі Ягенки вмить заіскрилися:

— Ти думаєш, що я так і далася б? Хіба в Згожелицях немає людей, а я не вмію орудувати списом чи самострілом? Нехай би спробували! Я не тільки прогнала б їх, а ще б сама напала на Рогов або Бжозову. Татусь знали, що можуть безпечно йти на війну.

Говорячи це, вона так хмурила свої гарні брови й так грізно потрясала самострілом, що Збишко розсміявся і сказав:

— Ех, тобі б рицарем бути, а не дівчиною.

Заспокоївшись, вона одказала:

— Чтан стеріг мене од Вілька, а Вільк од Чтана. Зрештою, я була під опікою абата, а з абатом краще нікому не заводитись...

— Ова! — відповів Збишко. — Всі тут бояться абата! А я, присягаюся святим Георгієм, не брешу, що не побоявся б ні абата, ні Зиха, ні згожелицьких жителів, ні тебе, а таки взяв би...

Ягенка зупинилась на місці і, звівши на Збишка очі, спитала якимось дивним, лагідним і протяглим голосом:

— Взяв би?..

Губи її розкрились, і вона чекала відповіді, зарум'яніла, як рожа.

Але Збишко, видно, думав тільки про те, що б він зробив на місці Чтана або Вілька, бо за хвилину тріпнув своєю русою головою й вів далі:

— Нашо дівчині воювати з хлопцями, коли їй треба заміж! Якщо не трапиться третій, то мусиш вибрати одного з них, як же інакше?

— Не говори мені цього,— сумно відповіла дівчина.

— Хіба що? Я давно тут не був, тому не знаю, чи є хтось коло Згожелиць, хто тобі був би більше до душі...

— Ну! — відказала Ягенка.— Перестань!

Вони йшли далі мовчки, продираючись крізь майже непрохідні хащі, порослі диким хмелем. Збишко йшов попереду, розриваючи зелені звої й подекуди обламуючи гілки, а Ягенка простувала за ним з самострілом на плечі, немов якась богиня мисливства.

— За цією гущавиною,— сказала вона,— буде глибокий струмок, але я знаю брід.

— У мене халяви вище колін, перейдемо й так,— відповів Збишко.

Незабаром вони прийшли до струмка. Ягенка добре знала мочидольські ліси й легко знайшла брід, але виявилось, що вода в струмку від дощів трохи піднялася й на броду було досить глибоко. Тоді Збишко, не питаючись, підхопив дівчину на руки.

— Перейшла б і так,— сказала Ягенка.

— Держись за шию,— відповів Збишко.

Він помалу пішов уперед, за кожним кроком пробуваючи ногою, щоб не потрапити на глибоке, а дівчина, виконуючи наказ, пригорнулася до нього і, коли вже було недалеко до другого берега, сказала:

— Збишку!

— Що таке?

— Не піду я ні за Чтана, ні за Вілька...

Тим часом він виніс її на берег, обережно поставив на пісок і трохи збудженим голосом сказав:

— Нехай тобі бог пошле якнайкращого! Не буде йому погано з тобою.

До Одстояного озерця було вже недалеко. Тепер Ягенка йшла попереду, час від часу оглядалася і, прикладаючи пальця до губів, попереджала Збишка, що треба мовчати. Вони йшли низьким і мокрим місцем, пробираючись поміж кущами верболозу та сірими вербами. З правого боку лунали пташині голоси, що дивувало Збишка, бо вже настала пора одльоту.

— Там незамерзаюче болото,— шепнула Ягенка,— на ньому зимують качки, але і в озерці вода тільки коло берега в великі морози замерзає. Бачиш, як парує?..

Збишко подивився крізь кущі верболозу й побачив перед собою туман: то було Одстояне озеро.

Ягенка знов приклала пальця до губів, і незабаром вони дійшли на місце. Дівчина першою тихо видряпалась на грубу стару вербу, що низько схилилась над водою. Збишко поліз за Ягенкою, і вони довгий час нерухомо пролежали й нічого не бачили за туманом, тільки чули жалібне квиління чайок та мартинів над головами. Нарешті повіяв вітер, зашелестів верболозом та пожовклим листям верб і відкрив чисту поверхню озерця, побрижену дрібною хвилею.

— Не видно? — шепнув Збишко.

— Не видно. Тсс!..

Через деякий час вітер вщух і настала повна тиша. Тоді на поверхні води зачорніла одна голова, потім друга, нарешті зовсім близько від них з берега до води спустився великий бобер з тільки-но одгризеною гілкою в пащі й поплив поміж ряскою й курячою сліпотою, підіймаючи голову догори й гонячи перед собою гілку. Збишко, що лежав на стовбурі нижче Ягенки, раптом побачив, як лікті її заворушились, а голова похилилась наперед: вона, очевидно, націлялась на звіра, який, зовсім не підозріваючи про небезпеку, плив по незарослій воді озерця на відстані половини льоту стріли.

Нарешті бренькнула тятива, і Ягенка одночасно крикнула:

— Готовий! Готовий!..

Збишко миттю видряпався вище й подивився крізь віти на воду: бобер то поринав углиб, то випливав на поверхню, перекидаючись і часом показуючи світліше за спину череву.

— Добре влучила! Зараз він заспокоїться! — сказала Ягенка.

Вона вгадала: бобер спливав і поринав усе млявіше, а незабаром вплив на поверхню догори черевом.

— Я піду заберу його, — сказав Збишко.

— Не ходи. Тут коло берега мулу завтовшки на три чоловіка, хто не знає, як по ньому йти, той напевне втопиться.

— Як же ми його дістанемо?

— Він увечері буде в Богданці, хай тобі за це голова не болить. А нам час додому...

— Але ти добре його встрелила!

— Це вже не першого!..

— Інші дівчата бояться й глянути на самостріл, а з такою, як ти, хоч усе життя ходи по лісі!..

Ягенка радісно усміхнулась на цю похвалу, але нічого не відповіла, і вони пішли назад тією самою дорогою крізь верболази. Збишко почав розпитувати про боброві сельбища, а вона розказувала йому, скільки є бобрів у Мочидолах, скільки в Згожелицях і як вони бабраються по озерцях та струмках.

Раптом вона вдарила себе долонями по стегнах.

— Ой! Забула на вербі стріли. Зажди мене тут!

І перш ніж він встиг сказати, що сам піде за ними, Ягенка, мов сарна, зірвалася з місця і зникла з очей. Збишко ждав та й ждав її і нарешті став дивуватись, чого її так довго нема.

— Мабуть, погубила стріли й шукає їх,— сказав він сам до себе.— Піду-но подивлюсь, чи не сталося чого з нею...

Але не встиг він ступити кілька кроків, як дівчина з'явилась перед ним з самострілом в руці, з усміхненим рум'яним обличчям і з бобром на плечах.

— Боже мій! — вигукнув Збишко.— Як ти його витягла?

— Як? Влізла в воду, та й тільки! Мені не першина, а тебе не хотіла пускати, бо хто не знає, кудюю пливти, того мул одразу засмокче.

— А я тут чекав тебе, як дурень! Хитра ж ти яка!

— Ну, а що ж, я мала перед тобою роздягатися?

— То ти й стріл не забула?

— Ні. Я тільки хотіла одвести тебе від берега.

— А якби я за тобою пішов, ото б диво побачив! Було б з чого чудуватись! Ого!

— Замовчи!

— Йй-богу вже йшов.

— Замовчи!..

Очевидно, щоб перемінити розмову, Ягенка сказала:

— Викрути мені косу, бо з неї тече вода на плечі.

Збишко одною рукою перехопив косу біля голови, а другою почав викручувати.

— Краще було б її розплести, вітер одразу висушив би,— сказав він.

Але Ягенка не хотіла розплітатись, бо їм треба було пробиратися крізь гущавину. Збишко взяв на плечі бобра, а Ягенка йшла попереду й казала:

— Тепер наш Мацько швидко видужає, бо для ран

нема кращих ліків, як ведмеже сало всередину, а бобровий жир іззовні. За якихось два тижні він зможе сідати на коня.

— Дай йому боже! — відповів Збишко.— Я жду цього, як порятунку, бо хворого мені залишити не можна, а сидіти тут тяжко.

— Тобі тяжко тут сидіти? — спитала Ягенка.— Чого ж це?

— Хіба Зих нічого не казав тобі про Данусю?

— Щось там розказував... Знаю... Вона тебе покривалом повила... знаю!.. Казав також, що кожен рицар дає якись там обітницю служити своїй пані серця... Але він казав, що та служба нічого не означає... бо деякі й жонаті такій пані служать... А та Дануса, Збишку, хто вона така? Скажи... Яка вона, Дануса?

Ягенка близько підійшла до Збишка і з великим занепокоєнням почала дивитися йому в обличчя, а він не звернув ніякісінької уваги на її стривожений голос і спокійно сказав:

— Вона не тільки пані серця, але й наймиліша моя кохана. Я не казав цього нікому, а тобі скажу, як рідній сестрі, бо ми ж знаємо одне одного змалку. Пішов би я за нею світ за очі, до німців і до татар, бо другої такої нема в усьому світі. Нехай дядько сидить у Богданці, а я помандрую до неї... Що мені без неї Богданець, достаток, худоба, що мені абатове багатство? Сяду ось на коня та й поїду і, бог свідок, що обітницю, яку їй дав, виконаю, якщо сам раніш головою не наложу.

— Я цього не знала...— глухо відповіла Ягенка.

І Збишко почав їй розказувати, як познайомився з Данусею в Тинці, як одразу дав їй обітницю, і про все, що сталося потім — про своє ув'язнення, про те, як Дануса його врятувала, про Юрандову відмову, прощання, про свій сум і, нарешті, про радість, що після одужання Мадцька він зможе поїхати до коханої дівчини, щоб виконати свою обіцянку. Він перестав розказувати, аж як побачив слугу, який чекав їх з кіньми на узліссі.

Ягенка одразу сіла на коня й почала прощатися з Збишком.

— Нехай слуга їде з бобром за тобою, а я повернусь до Згожельців.

— Хіба ти не поїдеш до Богданця? Зих же там.

— Татусь мали повернутись і мені сказали теж їхати додому.

— Ну, то бог тобі віддячить за бобра.

— З богом...

За хвилину Ягенка залишилась сама. Ідучи заростями вересу додому, вона деякий час дивилася вслід Збишкові, а коли він зник за деревами, затулила долонями очі, немов захищаючись від сонячного блиску.

Незабаром з-під пальців почали спливати по щоках рясні сльози і, як горох, падали одна за одною на сідло й на кінську гриву.

XV

Після розмови із Збишком Ягенка три дні не показувалась у Богданці, а на четвертий з'явилася із звісткою, що до Згожелиць приїхав абат. Мацько сприйняв цю новину трохи схвильовано. Правда, у нього було чим викупити з застави Богданець, він навіть підрахував, що йому вистачить і на збільшення кількості поселенців, і на примноження худоби, і на інші господарські потреби, але багато що в цій справі залежало від зичливості заможного родича, який, наприклад, міг забрати або залишити поселених ним у Богданці хлопів і тим збільшити чи зменшити прибутковість маєтку.

Тому Мацько дуже докладно розпитував Ягенку, в якому настрої абат прибув: веселий чи похмурий, що говорив про них і коли приїде до Богданця. Вона до ладу відповідала на запитання, стараючись підбадьорити і заспокоїти його.

Розказувала, що абат приїхав здоровий і веселий, із значним почтом, в якому крім озброєних слуг було кілька кліриків — кандидатів на церковні посади та післярів, що він поспіває з Зихом і охоче слухає не тільки духовних, а й світських пісень. Вона також зауважила, що він з великим співчуттям розпитував про Мацька й охоче слухав оповідань Зиха про Збишкові пригоди в Кракові.

— Ви самі краще знаєте, що вам робити, — закінчила розумна дівчина, — але я так думаю, що Збишкові годилося б поїхати зараз і привітати старшого родича, не дожидаючи, поки він сам приїде в Богданець.

Мацькові сподобалась така порада, і він покликвав Збишка і сказав йому:

— Одягнися гарненько і поїдеш поклонитися абатові, появиш йому шану, щоб він тебе полюбив.

... А потім звернувся до Ягенки:

— Не дивно мені було б, якби ти була дурна, на те ти й жінка, але що ти маєш розум, оце дивно. Скажи ж мені, як найкраще пригостити абата і чим його розважити, коли він приїде сюди?

— Щодо їжі, то він сам скаже, чого схоче; він любить добре попоїсти, тільки треба якнайбільше шафрану, тоді він не буде вередувати.

Мацько схопився за голову:

— Звідки ж я йому візьму шафрану!..

— Я привезла,— сказала Ягенка.

— Дай боже, щоб такі дівки й на камені родили! — радісно вигукнув Мацько.— І для очей ти втішна, і хазяйновита, і моторна, і до людей зичлива! Ех, якби я був молодий, зараз би тебе взяв!..

Ягенка непомітно глянула на Збишка і, тихо зітхнувши, говорила далі:

— Я привезла також кості, кубок і сукно, бо абат після їди любить пограти в кості.

— Була у нього ця звичка й раніше, і він при цьому страшенно сердився.

— Сердиться він і тепер; не раз хряпне кубком об землю і вискакує за двері й біжить у поле. Але потім повертається і сам перший сміється та дивується з свого гніву... Та ви ж його знаєте... Коли йому не противитись, то нема кращої людини на світі.

— А хто б йому там противився, коли він і розумніший за інших!

Поки вони розмовляли, Збишко переодягався в комірчині. Нарешті він вийшов такий пишний, що Ягенку аж засліпило, так самісінько як тоді, коли він вперше приїхав до Згожелиць, одягнений у свою білу яку. Але тепер її поиняв глибокий сум, що та врода не для неї, що він кохає іншу.

Мацько радів, гадаючи, що Збишко сподобається абатові, який не чинитиме ніяких перешкод при переговорах. Ця думка так його втішила, що він вирішив їхати разом із Збишком.

— Скажи, щоб помостили мені в возі,— мовив він до Збишка,— якщо я міг їхати з Кракова аж до Богданця з залізякою між ребрами, то тепер без неї можу поїхати до Згожелиць.

— Коли б вам не запаморочилось в голові,— сказала Ягенка.

— Та нічого мені не буде, бо я вже чую в собі міць. А як і запаморочиться, то абат побачить, як я до нього поспішав, і буде щедрішим.

— Мені дорожче ваше здоров'я, ніж його щедрість,— озвався Збишко.

Але Мацько уперся й наполіг на своєму. По дорозі він трохи стогнав, проте не переставав навчати Збишка, як той має поводитись у Згожелицях, особливо наказував йому бути слухняним та покірним перед багатим родичем, який ніколи не терпів найменшого опору.

Приїхавши до Згожелиць, застали Зиха й абата на призьбі, де вони споглядали погідний божий світ та попиwali вино. За ними, під стіною, сиділо в ряд на лаві шість чоловік з почту абата, в тім числі два піснярі й один прочанин, якого легко було впізнати по закарлюченій палиці, тикві коло пояса та по нашитих на темну одежу скойках. Інші були схожі на кліриків, бо волосся зверху на голові у них було вибрите, але вони носили світський одяг, паси— з волової шкіри, а при боці — короткі мечі.

Побачивши Мацька, що в'їхав на возі в двір, Зих швиденько рушив до нього, а абат, очевидно зважаючи на свій духовний сан, залишився на місці, тільки почав щось говорити до своїх кліриків, яких ще кілька вийшло з відчинених дверей дому. Збишко і Зих попід руки привели кволоgo ще Мацька до призьби.

— Я ще не зовсім вичунав,— сказав Мацько, цілуючи абата в руку,— але приїхав, щоб поклонитись вам, моєму добродієві, подякувати за господарювання в Богданці і попросити вашого благословення, яке грішній людині найпотрібніше.

— Я чув, що вам полегшало,— сказав абат, стискаючи його за голову,— і що ви дали обітницю відбуту прощу до гробу нашої небіжчиці королеви.

— Бо не знав, до якого святого звернутись, тому й звернувся до неї.

— І добре зробили! — з запалом вигукнув абат.— Вона ліпша за інших, і нехай би хтось спробував їй позаздрити!

І в одну мить обличчя абата спалахнуло гнівом, щоки почервоніли, очі почали іскритись.

Присутні знали його запальну вдачу, тому Зих засміявся й вигукнув:

— Бий, хто в бога вірує!

Абат шумно віддихався, обвів очима присутніх, потім сам засміявся так само несподівано, як недавно раптом вибухнув гнівом, і, глянувши на Збишка, спитав:

— Оце ваш небіж і мій родич?

Збишко нахилився й поцілував його в руку.

— Бачив його ще малим; тепер не впізнав би,— сказав абат.— Ану покажись!

І він почав оглядати його з ніг до голови бистрими очима, нарешті сказав:

— Надто вродливий! Панна, а не рицар!

Мацько відповів на це:

— Брали цю панну німці в танець, та тільки котрий взяв, так одразу й простягнувся і вже не встав.

— І самостріл без корби натягає! — вигукнула раптом Ягенка.

Абат обернувся до неї:

— А ти чого тут?

Вона так почервоніла, що аж шия та вуха їй запашіли, і, страшенно збентежена, відповіла:

— Бо бачила...

— Стережись, щоб він тебе ненароком не вистрелив, а то дев'ять місяців доведеться лікуватись.

Піснярі, прочани і клірики вибухнули на ці слова дружним гучним сміхом, від якого Ягенка остаточно сторопіла, так що абат пожалів її і, піднявши руку, показав на широчезний рукав своєї рясни.

— Схováйся, дівчино,— сказав він,— бо в тебе кров із лиця брізне.

Тим часом Зих посадовив Мацька на лаві і сказав Ягенці принести вина. Ягенка відразу ж побігла. Абат втупився очима в Збишка й заговорив:

— Ну, годі жартувати! Я прирівняв тебе до дівки не для того, щоб осоромити, а задля твоєї вроди, якій могла б позаздрити не одна дівчина. Але бачу, що ти хлопець хоч куди! Чув я і про твої діла під Вільною, і про фризів, і про Краків. Розказував мені Зих про все — розумієш?..

Він пильно подивився Збишкові в очі, потім заговорив знову:

— Якщо ти заприсягнув на три павиних чуби, то шукай їх! Це похвальний і вгодний богу вчинок — переслідувати ворогів нашого народу... Але коли ти дав і ще якусь

обітницю, то знай, що я можу тебе від неї звільнити, бо маю на те силу.

— Еге! — сказав Збишко. — Якщо чоловік в душі своїй обіцяв господу Ісусу, то яка ж сила може його від того звільнити?

Почувши це, Мацько з осторогою глянув на абата, але той, видно, був у прекрасному настрої, бо замість вибухнути гнівом, весело погрозив Збишкові пальцем і сказав:

— Ач, який мудрагель! Гляди, щоб з тобою не трапилось так, як з німцем Бейгардом.

— А що з ним трапилось? — спитав Збишко.

— А те, що спалили його на вогнищі.

— За що?

— За те, що базікав, ніби світська людина здатна так само збагнути таємниці господні, як і духовна.

— Суворо ж його покарали!

— Але слушно! — гримнув абат. — Бо це блюзнірство проти святого духа. Що ж ви собі думаете? Хіба може світська людина щось зрозуміти з божих таємниць?

— Ніяк не може! — дружним хором озвалися мандрівні клірики.

— А ви, шпільмани¹, сидіть тихо! — сказав абат. — Бо ви теж ніякі не духовні, хоч і бриті у вас голови.

— Ми вже не шпільмани, не голодранці, а придворні вашої милості, — відповів один з них, в той же час заглядаючи до великої коновки, від якої здалека йшов дух солоду і хмелю.

— Дивіться-но!.. Говорить, немов з бочки! — вигукнув абат. — Гей, ти, патлатий! Чого ти в коновку заглядаєш? Латини там на дні не знайдеш.

— Я не латини шукаю, а пива, та от не можу його знайти.

Абат звернувся до Збишка, який здивовано спостерігав цих придворних, і сказав:

— Все це *clerici scholares*², хоч кожен з них радий би покинути книжку, а схопити лютню й тягатися з нею по світі. Я прихистив їх і годую, що ж маю робити? Нероби вони й волоцюги страшенні, але вміють співати і трохи закуштували служби божої, отож маю від них прикостьолі користь, а коли треба, то й оборону, бо декотрі

¹ Музиканти (нім.).

² Семінаристи (лат.).

з них хоробрі хлопці! А оцеї прочанин балакає, ніби побував у святій землі, але марно питати його про які-небудь моря чи країни, бо він навіть не знає, як зветься грецький імператор та в якому місті він живе.

— Я знав,— хрипким голосом відповів прочанин,— та як напала мене пропасниця на Дунаї, так усе з мене й витрясла.

— Мене найбільше дивують мечі,— сказав Збишко,— бо я ніколи не бачив їх у мандрівних кліриків.

— Їм дозволяється,— сказав абат,— вони не висвячені, а що я ношу меч при боці, то це не диво. Рік тому я викликав на герць Вілька з Бжозової за оті бори, що ви ними проїжджали в Богданець. Але Вільк не вийшов...

— Як же він міг проти духовної особи вийти? — перемив Зих.

Абат спалахнув і, вдаривши кулаком об стіл, закричав:

— Коли я при зброї, то я не абат, а шляхтич!.. А він не вийшов, бо хотів уночі напасти на мене з своїми слугами в Тульчі. Ось чому я ношу меч при боці!.. *Omnes leges, omniaque iura vim vi repellere cunctisque sese defensare permittunt*¹. Ось чому і їм дав мечі.

Почувши латину, Зих, Мацько і Збишко примовкли і схилили голови перед мудрістю абата, хоч ніхто з них не зрозумів жодного слова. А абат ще деякий час поглядав навколо гнівними очима і нарешті сказав:

— Хто його знає, чи не нападе він на мене й тут?

— Овва! Нехай тільки спробує! — загукали мандрівні клірики, хапаючись за руків'я мечів.

— Та нехай би й напав! Бо щось мені вже нудно без бійки.

— Не зробить він цього,— сказав Зих,— швидше приїде з поклоном і миром. Від борів він уже відмовився, а йдеться йому про сина... Знаєте!.. Але не буде так, як він хоче!..

Тим часом абат заспокоївся і сказав:

— Я бачив молодого Вілька, як він пив з Чтаном у кшеснянській корчмі. Вони не впізнали нас у темряві і все балакали про Ягенку.

Тут він звернувся до Збишка:

— І про тебе.

¹ Всі закони і всяке право дозволяють відбивати силу силою і захищати себе (лат.).

— А чого вони від мене хотіли?

— Вони від тебе нічого не хотіли, тільки не подобається їм, що є поблизу Згожелиць третій. Тоді Чтан каже до Вілька: «От я йому видублю шкуру, то він не буде такий гарний». А Вільк відповідає: «Може, він нас злякається, а як ні, то я йому вмить маслаки поламаю!» А потім почали запевняти один одного, що ти їх злякаєшся.

Почувши це, Мацько глянув на Зиха, а Зих на Мацька, й обличчя їм стали хитрі й радісні. Ніхто з них не був певний, чи абат справді чув таку розмову, чи вигадав її тільки для того, щоб під'юдити Збишка; зате вони обидва, а особливо Мацько, який добре знав Збишка, зрозуміли, що не було на світі кращого способу наблизити Збишка до Ягенки.

А абат, немов навмисне, додав;

— І, правду кажучи, вони таки хоробрі хлопці!..

Збишко нічим не виявив, що це його обходить, тільки почав розпитувати Зиха якимось не своїм голосом:

— Завтра неділя?

— Неділя.

— Ви поїдете до костьолу на месу?

— Атож!..

— Куди? В Кшесню?

— Туди найближче. Куди ж нам ще їхати?

— Ну, то й гаразд!

XVI

Наздогнавши Зиха і Ягенку, що їхали в Кшесню разом з абатом та його кліриками, Збишко приєднався до них,— йому хотілось довести абатові, що він не боїться ні Вілька з Бжозової, ні Чтана з Рогова й не думає від них ховатись. Його в першу мить знову здивувала врода Ягенки, бо хоч він бачив її не раз і в Згожелицях, і в Богданці гарно вбрану для гостей, але ніколи — так пишно, як тепер прибралась до костьолу. На ній була з червоного сукна накидка, підбита горностоями, червоні рукавички, на голові — вишитий золотом каптурик, з-під якого на плечі спускалися дві коси. Вона тепер сиділа на коні не по-чоловічому, а на високому сідлі з бильцями й ослінчиком під ноги,

що ледве виглядали з-під довгої, викладеної рівними зборками спідниці. Зихові, який дозволяв дівчині ходити вдома в кожусі і ялових чоботях, йшлося про те, щоб біля костюлу кожен бачив, що приїхала не дочка якогось там сірого влодики або сверцялки, а панна з багатого рицарського роду. Для цього її коня вели два підлітки, одягнені в вузькі штани й широкі куртки з буфами, що їх носили звичайно пажі. Позаду їхало четверо слуг, а з ними абатові клірики з мечами та лютнями на пасах. Збишко зачудувався всім цим видовищем, особливо Ягенкою, що схожа була на картинку, та абатом, який в пурпуровому одязі з широчезними рукавами здавався йому якимсь мандрівним князем. Найскромніше одягнений був Зих, який дбав про показність для інших, а для себе — тільки про веселощі та співи.

Порівнявшись, вони їхали вчотирьох уряд: абат, Ягенка, Збишко і Зих. Абат спочатку наказав своїм шпільманам співати духовних пісень, потім, наслуховавшись, почав розмовляти із Збишком, який з усмішкою поглядав на його здоровенний меч, не менший за дворучний німецький.

— Бачу,— сказав поважно абат,— що тебе дивує мій меч; то знай же, що синоди дозволяють духовним особам брати з собою в дорогу не тільки мечі, а навіть балісти й катапульти,— а ми ж зараз у дорозі. До того ж, коли найсвятіший отець забороняв ксьондзам носити мечі й пурпурові шати, то напевне мав на увазі людей низького стану, бо шляхтича бог створив для зброї, і хто захотів би її відібрати, той порушив би його одвічну волю.

— Я бачив мазовецького князя Генрика, який виступав на турнірах,— відповів Збишко.

— Не за те його треба ганити, що виступав на турнірах,— відповів абат, підіймаючи вгору пальця— а за те, що оженився, і до того ж нещасливо, бо *fornicariam*¹ і *bibulam*² узяв *mulierem*³, котра, кажуть, замолоду *Vacchum*⁴ *adarabat*⁵, а до того ще й *adultera*⁶ була, а з цього не могло вийти нічого доброго.

¹ Розпусну (лат.).

² Розбещену (лат.).

³ Жінку (лат.).

⁴ Бахуса (лат.).

⁵ Любила (лат.).

⁶ Перелюбниця (лат.).

Тут він зупинив коня і став повчати ще з більшою поважністю:

— Хто має женитися й вибрати *ихоет*¹, той дивитись повинен, щоб була богобоязна, доброзвичайна, хазяйновита і охайна,— все це, крім отців церкви, радить також один поганський мудрець Сенека. А як же ти вгадаєш, чи добрий вибір зробив, коли не знаєш гнізда, з якого береш собі довічну подругу життя? Бо другий мудрець господній каже: *Potus non cadit absque arbore...*² Курча така, як і квочка, яка мати, така й дочка... А тому, грішний чоловіче, научайся, що жінку треба шукати не далеко від дому, а близько, бо як візьмеш злу та норовисту, то не раз від неї наплачешся, як плакав той філософ, коли йому сварлива жінка *aquam sordidam*³ на голову спересердя вилила.

— *In saecula saeculorum, amen!*⁴ — в один голос гукнули мандрівні клірики, які завжди так відповідали абатові, не турбуючись про те, до речі ця відповідь, чи не до речі.

Всі зосереджено слухали абата, дивуючись з його красномовства та глибокого знання священного письма. А він, здавалося, звертався не тільки до Збишка, а головним чином до Зиха і Ягенки, немов їх спеціально хотів повернути на путь істини. Проте Ягенка зрозуміла, в чому річ, і уважно поглядала з-під довгих вій на хлопця, який нахмурих брови й похилив голову, ніби глибоко обмірковував те, що чув.

За хвилину всі рушили далі, але їхали вже мовчки; а коли показалася Кшесня, абат лапнув за пас, повернув його так, щоб зручно було вхопити за руків'я меч, і сказав:

— А старий Вільк з Бжозової, мабуть, з добрим почтом приїде.

— Напевне,— підтвердив Зих,— але слуги щось там казали, ніби він захворів.

— Один з моїх кліриків чув, що він має напасти на нас після меси коло корчми.

— Не зробить він цього без попередження, та ще після святої меси.

¹ Дружину (лат.).

² Яблуко від яблуні недалеко падає (лат.).

³ Поміні (лат.).

⁴ На віки вічні, амінь! (лат.).

— Нехай же його бог оброзумить. Я війни ні з ким не хочу і покійно терплю кривди.

Він оглянувся на своїх шпільманів і сказав:

— Не витягати з піхов мечів і пам'ятати, що ми слуги божі, а коли ті почнуть першими, тоді лупить їх!

Збишко їхав поруч з Ягенкою і розпитував її про справи, які його головним чином цікавили.

— Чтана і молодого Вілька ми напевне застанемо в Кшесні,— сказав він.— Ти покажеш мені їх здалека, щоб я знав, які вони.

— Добре, Збишку,— відповіла Ягенка.

— Перед месою і після неї вони, напевне, з тобою зустрічаються. Що вони тоді роблять?

— Слугують мені, як уміють.

— Не будуть вони сьогодні слугувати, розумієш?

Вона знов покійно відповіла:

— Добре, Збишку!

Дальшу розмову їм перебив стукіт дерев'яних калатал, бо в Кшесні не було ще дзвонів. За хвилину вони доїхали до костьолу. З юрби, що чекала меси, одразу виступили наперед молодий Вільк і Чтан з Рогова, але Збишко випередив їх — перш ніж вони добігли, він скочив з коня і, схопивши попід боки Ягенку, зсадив її з сідла, потім узяв її за руку і, виклично поглядаючи на них, повів у костьол.

Напривході в костьол Вілька і Чтана ждало нове розчарування. Вони обидва поспішили до кропильниці і, вмочивши в ній руки, простягнули їх до дівчини. Але те саме зробив і Збишко. Ягенка доторкнулась до його пальців, потім перехрестилась і разом з ним увійшла в костьол. Тоді не тільки молодий Вільк, але й Чтан з Рогова, хоч і мав убогий розум, збагнув, що все це було зроблено навмисне, і обох їх поймав такий дикий гнів, що їм аж волосся почало їжачитись під понтликами. Проте в них залишилося стільки самовладання, що вони побоялись кари божої за свій гнів і не пішли в костьол. Натомість Вільк одскочив від кропильниці й помчав, як шалений, цвинтарем поміж деревами, сам не знаючи куди. Чтан летів за ним, також не розуміючи, нащо він це робить.

Вони спинились аж в кутку біля паркана, де лежало велике каміння, приготовлене на підмурок дзвіниці, яку мали будувати в Кшесні. Тут Вільк, щоб зігнати злість, яка вирувала йому в грудях і підступала до горла, схопив одну каменюку й почав з усієї сили двигати її, а Чтан ухопився

за неї й собі, і вони, шаленіючи від злості, покотили її через весь цвинтар до костьольних воріт.

Люди здивовано дивилися на них, гадаючи, що вони дали якусь обітницю і таким способом хочуть взяти участь в будівництві дзвіниці. Але ці зусилля трохи охолодили їх, вони обидва опам'яталися і стояли бліді та тільки важко сопла, запитливо поглядаючи один на одного.

Першим озвався Чтан з Рогова:

— Ну, що? — спитав він.

— А хіба що? — відповів Вільк.

— Зараз на нього нападємо?

— Як же ти на нього в костьолі нападеш?

— Не в костьолі, а після меси.

— Він із Зихом і з абатом. А ти ж пам'ятаєш, що сказав Зих: нехай тільки поб'ються, то обох із Згожелиць вижену. Якби не це, то я тобі давно вже ребра поламав би.

— Або я тобі! — відповів Чтан, стискаючи свої здорovenні кулаки.

І очі їхні почали зловісно іскритись, проте вони зміркували, що згода потрібна їм зараз більше, ніж будь-коли. Не раз уже вони бились, а після бійки завжди мирились, бо хоч їх і розділяла любов до Ягенки, але вони не могли жити один без одного і завжди нудьгували один за одним. А тепер у них з'явився спільний ворог, і вони обидва почували, що то ворог дуже небезпечний.

За хвилину Чтан спитав:

— Що ж нам робити? Хіба послати йому виклик у Богданець?

Вільк був розумніший, проте спочатку й він не знав, що робити. На щастя, йому допомогли калатала, які озвалися знову, сповіщаючи, що відправа починається. Він сказав:

— Що робити? Іти в костьол, а потім буде, що бог дасть.

Чтан з Рогова зрадив з цієї розумної відповіді.

— Може, там Ісус Христос напоумить нас, — сказав він.

— І благословить, — додав Вільк.

— По справедливості.

Вільк і Чтан пішли в костьол і, побожно вислухавши відправу, підбадьорились. Вони не втратили самовладання навіть тоді, коли Ягенка після меси, виходячи з костьола, знову прийняла свячену воду з руки Збишка. На цвинтарі

коло воріт Вільк і Чтан низько вклонилися Зихові, Ягенці й навіть абатові, хоч він і був ворогом старого Вілька з Бжозової. Правда, на Збишка вони поглядали спідлоба, але жодний з них навіть не муркнув, хоч серця їхні аж скавучали від болю, гніву та ревнощів, бо Ягенка ще ніколи не здавалась їм такою гарною, такою схожою на королівну. Аж коли пишний почет абата рушив від костьола назад і коли вже здалека долинула весела пісня мандрівних кліриків, Чтан почав витирати піт з своїх зарослих щік і пирхати, як кінь. А Вільк промовив, скрегочучи зубами:

— До корчми! До корчми! Горе мені!..

Потім, згадавши, від чого їм полегшало, вони знову підхопили камінь і покотили його на старе місце.

Збишко в цей час їхав поруч з Ягенкою і слухав пісень абатових шпільманів, але, проїхавши з п'ять стадій, він раптом спинив коня і сказав:

— Ага! Мав дати на месо за дядькове здоров'я і забув, я вернуся.

— Не вертайся! — вигукнула Ягенка. — Пошлемо із Згожелиць.

— Вернусь, а ви не чекайте мене. З богом!

— З богом! — сказав абат. — Ідь!

І обличчя його повеселіло, а коли Збишко зник з їхніх очей, він непомітно торкнув Зиха і сказав:

— Розумієте?

— А що маю розуміти?

— Як бог свят, він поб'ється в Кшесні з Вільком і Чтаном, саме цього я хотів і до цього провадив.

— То здорові хлопці! Ще поранять його, і що тоді буде?

— Як то що буде? Коли він за Ягенку поб'ється, то як же йому після цього думати про Юрандівну? Відтоді панією серця стане Ягенка, а не та, друга. Я цього хочу, бо він мій родич і сподобався мені.

— Еге! А обітниця?

— Я негайно дам йому дозвіл! Хіба ви не чули, що я вже й пообіцяв?

— Ваша голова всьому дасть раду, — відповів Зих.

Абат зрадів з такої похвали; він підїхав до Ягенки і спитав її:

— Чого ти така смутна?

Вона схилилася в сідлі й, ухопивши абата за руку, піднесла її до губів:

— Мій хрещений батьку, а може б, ви послали кілька шпільманів у Кшесню?

— Навіщо? Тільки нап'ються в корчмі, та й по всьому.

— А може, вони не допустять якої-небудь сварки.

Абат швидко глянув їй у вічі й раптом гостро сказав:

— А хоч би його там і вбили!

— То нехай уб'ють і мене! — вигукнула Ягенка.

І гіркота, що назбиралася в її грудях з того часу, як вона говорила із Збишком, сплинула тепер буйним потоком сліз. Побачивши це, абат обняв дівчину, майже закривши її своїм широчезним рукавом, і заговорив:

— Не бійся, доню, нічого. Сварка може трапитись, але ж ті хлопці також шляхтичі й удвох на нього не нападуть, а за рицарським звичаєм викличуть на герць, а там він дасть собі ради, хоч би йому довелося битися з обома разом. А щодо Юрандівни, про яку ти чула, то я тобі скажу так: для їхнього весільного ліжка ще ні в яким бору дерево не росте.

— Коли йому та миліша, то і я про нього не думаю! — крізь сльози відповіла Ягенка.

— То чого ж ти хлипаєш?

— Бо боюся за нього.

— От бабський розум! — сказав, сміючись, абат.

Потім він нахилився до вуха Ягенки і став говорити:

— Подумай, дівчино, коли він тебе й візьме, то однак йому доведеться не раз битися, — він же шляхтич. — Тут він нахилився ще нижче й додав: — А візьме тебе — і то незабаром, як бог свят!

— Так він і візьме! — відповіла Ягенка.

Але разом з тим вона почала усміхатися крізь сльози й поглядати на абата, немов хотіла спитати, звідки він це знає.

Тим часом Збишко, повернувшись до Кшесні, заїхав прямо до ксьондза, бо справді хотів дати на месу за здоров'я Мацька; потім вирушив прямо до корчми, в якій сподівався знайти молодого Вілька з Бжозової і Чтана з Рогова.

Він справді застав їх там обох, а крім них — ще багато людей: і родовитих шляхтичів, і простих, і кметів, і кількох фокусників, що показували всілякі німецькі штуки. В першу хвилину він не міг нікого впізнати, бо затягнені во-

ловим міхуром вікна пропускали мало світла, але коли корчемний служака підкинув у піч соснових трісок, Збишко побачив у кутку за барилами пива волохату пику Чтана і люте, запальне обличчя Вілька з Бжозової.

Збишко повільно попрямував до них, розпихаючи по дорозі людей, і, дійшовши, так грюкнув кулаком об стіл, що задвигтіла вся корчма.

Вони миттю посхоплювались і квапливо почали повертати на собі шкіряні паси, але перш ніж ухопились за руки-в'я, Збишко кинув на стіл рукавичку і, говорячи в ніс, як звичайно говорили рицарі, коли викликали на герць, сказав такі несподівані для всіх слова:

— Коли б хтось із вас двох або з людей рицарського стану, які тут присутні, заперечував те, що найкраща і найцнотливіша на світі дівчина є Данута Юрандівна із Спихова, того викликаю на кінний або піший герць до першого падіння або до останнього подиху.

Вільк і Чтан здивувались так, як здивувався б і абат, коли б почув щось подібне, і з хвилину не могли вимовити й слова. Що воно за панна? Адже їм ідеться про Ягенку, а не про неї?.. А коли цьому дикому котові йдеться не про Ягенку, то чого він од них хоче? Нащо він зачіпав їх біля косяулу? Чого він сюди прийшов і навіщо шукає причіпки? Від цих запитань в головах у них створилась така каша, що вони широко пороззявляли роти, а Чтан так витріщив очі, немов перед ним була не людина, а якесь німецьке чудовисько.

Але кмітливий Вільк, який трохи знався на рицарських звичаях і пам'ятав, що рицарі не раз дають обітниці одним жінкам, а одружуються з іншими, подумав, що так могло трапитись і в цьому разі, і коли є можливість обстати за Ягенку, то з цього треба негайно скористатися.

Він вийшов з-за столу і, наблизившись з зловісним обличчям до Збишка, запитав:

— То це, псявіро, виходить, що не Ягенка Зихівна найкраща?

За ним вийшов і Чтан, а круг них почали скупчуватись люди, бо всі вже зрозуміли, що все це абичим не скінчиться.

Повернувшись додому, Ягенка одразу послала слугу в Кшесню дізнатися, чи не сталося якоїсь бійки в корчмі або чи не викликав хто-небудь когось на герць. Але слуга, діставши на дорогу скойця, сів пити з слугами абата і не думав повертатися. Другий, посланий в Богданець, щоб попередити Мацька, що туди має приїхати абат, повернувся, виконавши наказ, і повідомив, що бачив Збишка, як він грав із старим рицарем в кості.

Це трохи заспокоїло Ягенку, бо, знаючи досвід і спритність Збишка, вона боялася не так виклику, як якоїсь несподіваної, тяжкої пригоди в корчмі. Вона хотіла разом з абатом їхати в Богданець, але він не погодився, бо мав розмовляти з Мацьком про заставу та ще про одну, важливішу справу, в якій не хотів мати свідком Ягенку.

А втім, абат виїхав проти ночі. Довідавшись про щасливе повернення Збишка, він дуже розвеселився й наказав своїм клірикам-кандидатам співати й галасувати так, щоб аж бір розлягався, а в самому Богданці кметі виглядали з халуп — чи не горить десь або чи не вдерся в городище ворог. Але прочанин з закарлюченою палицею, який їхав попереду, заспокоював їх, повідомляючи, що то іде духовна особа високого сану, тому деякі йому кланялись, а деякі навіть хрестилися; абат, бачивши, як його шанують, їхав з гордовитою радістю, дуже задоволений і повний зичливості до людей.

Зачувши крик і співи, Мацько і Збишко вийшли до воріт назустріч абатові. Декотрі з кліриків бували вже раніше з абатом у Богданці, але ті, котрі приєднались до компанії недавно, ще його не бачили. Вони посмутніли, уздрівши нужденний дім, якого нічим не можна було порівняти з багатим згожелицьким дворичем. Проте їх підбадьорив дим, що пробивався крізь солом'яну покрівлю, а коли вони ввійшли всередину та зачули дух шафрану і всякого м'ясива, а далі побачили два столи, заставлені олов'яними мисками, правда, ще порожніми, то й зовсім звеселились. На меншому столі блищала приготовлена для абата срібна миска і такий же срібний, чудово різьблений кубок, здобуті разом з іншими коштовностями у фризів.

Мацько і Збишко одразу запросили гостей до столу,

але абат, який добре наївся на од'їзді із Згожелиць, відмовився, тим більш, що його цікавило зовсім інше. Він, як тільки приїхав, почав пильно і трохи занепокоєно придивлятися до Збишка, наче хотів побачити на ньому сліди сутички, але, бачачи зовсім спокійне обличчя молодика, став помітно нетерпеливитись і, нарешті, не змігши погамувати своєї цікавості, сказав:

— Ходімо в ванькир, поговоримо про заставу. Не противтесь, а то розгніваюсь!

Звернувшись до кліриків, він закричав:

— А ви сидіть тихо і не підслухуйте під дверима!

Сказавши це, він одчинив двері до ванькира, в які ледве протиснувся, а за ним увійшли Збишко й Мацько. Коли вони посідали на скринях, абат звернувся до молодого рицаря:

— Ти їздив назад у Кшесню?

— Їздив.

— Ну, і що?

— Дав на месо за дядькове здоров'я, та й усе.

Абат нетерпляче засовався на скрині.

«Ну,— подумав він,— значить, не здивався ні з Чтаном, ні з Вільком; може, їх не було, а може, він їх і не шукав. Помилився я!»

Абат розсердився на себе за помилку й за те, що його припущення не справдилось, почервонів і почав сопти.

— Будемо говорити про заставу! — сказав він, трохи помовчавши.— У вас є гроші?.. Бо як нема, то маєток мій!

Але Мацько знав, як поводитись з абатом: він мовчки встав, відкрив скриню, на якій сидів, вийняв з неї, очевидно, вже приготовлену торбину з гривнями і сказав:

— Ми люди бідні, але гроші у нас є, і що з нас належить, те ми платимо, як то зазначено в закладному листі, що я сам засвідчив знаком святого хреста. Якщо ви хочете взяти доплату за господарювання та приріст у хазяйстві, то ми також не будемо заперечувати, а заплатимо, скільки скажете, ще й у ноги вам, добродієві нашому, поклонимось.

Сказавши це, він низько схилився перед абатом, а за ним так само зробив і Збишко. Абат, який сподівався суперечок і торгів, був спантелечений і навіть не дуже радий, бо під час торгів хотів поставити свої певні

умови, а тепер приводу для цього вже не було. Тому, віддаючи «лист», або закладну квитанцію, на якій Мацько підписався знаком хреста, він сказав:

— Що ви мені про доплату балакаєте?

— Бо не хочемо брати задарма,— відповів хитрий Мацько, знаючи, що чим більше він за це буде сперечатися, тим більше виграє.

Абат справді вмить запалився:

— Ти дивись на них! Не хочуть брати задарма від родичів! Хліб їм у горлі застрягає! Я брав не пустку й віддаю не пустку, а як мені захочеться отут цією торбою гепнути, то й гепну!

— Ви цього не зробіте! — вигукнув Мацько.

— Не зроблю? Ось ваша застава! Ось ваші гривні! Дав, бо моя ласка, а коли б і на шляху покинув, то вам до цього зась! От як я це зроблю!

Сказавши це, він ухопив торбу за гичку й так брязнув нею об підлогу, що вона аж репнула і з неї посипались гроші.

— Бог вам віддячить! Бог вам віддячить, батьку і добродію! — почав вигукувати Мацько, який тільки й ждав цього.— Від іншого не взяв би, але від родича і духовної особи — візьму...

Абат якийсь час грізно поглядав то на нього, то на Збишка, нарешті сказав:

— Хоч я і гніваюсь, але знаю, що роблю; отож тримайте, що одержали, але попереджаю: більше жодного скойця від мене не побачите.

— Не сподівалися ми й цього.

— Але знайте: все, що залишиться по мені, одержить Ягенка.

— І землю? — наївно спитав Мацько.

— І землю! — гарикнув абат.

Обличчя у Мацька видовжилось, але він опанував себе і сказав:

— Що там думати про смерть! Нехай вам Ісус Христос дасть сто літ віку, а то й більше, а до того ще й багате єпископство.

— А хоч би й так!.. Хіба я гірший за інших? — спитав абат.

— Не гірший, а ліпший.

Ці слова вплинули на абата заспокійливо, та й взагалі гнів його тривав недовго.

— Ну,— сказав він,— ви моя рідня, а вона тільки похресниця, проте я вже здавна люблю і її, і Збишка. Кращої за Зиха людини нема на світі, і кращої за Ягенку дівчини теж! Хто про них щось погане скаже?

І він почав поглядати визивним поглядом, але Мацько не тільки не перечив, а й квапливо підтвердив, що достойнішого сусіда марно було б шукати в цілому королівстві.

— А щодо дівчини,— сказав він,— то й рідної дочки не любив би більше, ніж її люблю. Це ж вона з мене хворобу вигнала, і цього я їй до смерті не забуду.

— Засуджені будете на вічні муки і один, і другий, коли за неї забудете,— сказав абат,— і я перший вас проклену. Кривди вашої я не хочу, бо ви моя рідня, і тому я придумав спосіб, щоб те, що по мені зостанеться, було і Ягенчине, і ваше — розумієте?

— Дав би бог, щоб воно так сталося! — відповів Мацько.— Господи милосердний! Пішки пішов би до гробу королеви в Кракові і на Лису Гору, щоб поклонитись дереву животворного хреста господнього.

Абатові сподобалось, з якою ширістю говорив Мацько. Він усміхнувся і сказав:

— Дівка має право вибирати, бо й гарна, і придане добре, і рід знатний! Що для неї Чтан чи Вільк, коли й воеводин син їй не така вже цяця. Але коли б, приміром, я кого-небудь їй посватав, то за того пішла б, бо любить мене і знає, що я їй нічого поганого не пораджу...

— Добре буде тому, кого ви за неї засватаєте,— сказав Мацько.

Але абат звернувся до Збишка:

— А ти що скажеш?

— Я думаю так само, як і дядько...

Добродушне обличчя абата прояснилося ще більше; він ляснув долонею Збишка по лопатці, аж загуло в ванькирі, й запитав:

— Чому ти біля костьолу ні Чтана, ні Вілька до Ягенки не допустив?.. Га?..

— Щоб не думали, що я їх боюсь, та й ви щоб так не думали.

— І свяченої води їй подав?

— Подав.

Абат ударив його другим раз:

— Ну... то бери її!

— Бери її! — як луна, озався Мацько.

Збишко підгорнув під сітку волосся і спокійно відповів:

— Як же я буду її брати, коли я перед олтарем у Тинці Данусі Юрандівні дав обітницю?

— Обіцяв павині чуби, то їх і шукай, а Ягенку зараз бери.

— Ні,— відповів Збишко,— потім, коли вона мене повила покривалом, то я обіцяв, що візьму її за жінку.

Обличчя абата почало наливатися кров'ю, вуха посиніли, а очі полізли на лоб. Він наблизився до Збишка і промовив приглушеним голосом:

— Твої обітниці — полова, а я — вітер, розумієш? От!

І так сильно дмухнув йому на голову, що аж понтлик злетів, а волосся безладно розсипалось по плечах і спині. Збишко зсунув брови і, дивлячись абатові прямо в очі, сказав:

— В моїй обітниці моя честь, а сторож моєї честі — я сам!

Почувши це, незвиклий до опору абат аж задихнувся, йому на якийсь час одібрало мову. Настало зловісне мовчання, яке нарешті порушив Мацько:

— Збишку! — вигукнув він.— Опам'ятайся! Що з тобою!

Тим часом абат підняв руку і, вказуючи на юнака, закричав:

— Що з ним? Я знаю, що з ним: в нього душа не рицарська і не шляхетська, а заяча. Те з ним, що він боїться Чтана й Вілька!

Збишко ні на мить не втратив спокою і відповів:

— Ова! Я порозбивав їм голови в Кшесні.

— Бійся бога! — вигукнув Мацько.

Абат, вирячивши очі, якийсь час дивився на Збишка. Гнів борючись в ньому з подивом, а разом з тим його природний гострий розум підказував йому, що те побиття Вілька і Чтана він може використати для своїх замірів.

Трохи охолонувши, він гукнув до Збишка:

— Чому ж ти нічого не казав?

— Бо мені було соромно. Я думав, що вони мене викличуть, як личить рицарям, на герць кінним чи пішим,

але то розбишаки, а не рицарі. Перший Вільк оддер дошку від стола, а Чтан другу — і до мене! То що ж я мав робити? Теж ухопив ослона... ну... і знаєте...

— Чи вони ж хоч живі? — спитав Мацько.

— Живі, тільки памороки забив їм. Але ще при мені почали дихати.

Абат слухав, тер лоба, потім зненацька скочив із скрині, на якій сів був, щоб краще подумати, і вигукнув:

— Зажди-но! Тепер я тобі ось що скажу!

— А що ви скажете? — спитав Збишко.

— Те скажу, що коли ти бився за Ягенку і розвалював за неї людям голови, то ти насправді її рицар, а не чийсь інший, і мусиш її брати.

Сказавши це, він узявся в боки й переможно подивився на Збишка, але той тільки усміхнувся і сказав:

— Еге, я добре знав, чого ви хотіли мене на них напустити, тільки це вам зовсім не вдалося.

— Чому не вдалося?.. Кажі!

— Бо я сказав їм визнати, що найкраща і найцнотливіша дівчина в світі Дануська Юрандівна, а вони якраз оступились за Ягенку, — з того й постала бійка.

Почувши це, абат на хвилину ніби скам'янів та кліпав очима, і тільки з цього й можна було догадатися, що він ще живий. Раптом він крутнувся на місці, ногою вибив двері ванькира, вскочив у кімнату, вхопив там з рук прочанина закарлючену палицю й почав нею дубасити своїх шпільманів, ревучи при цьому, наче ранений тур:

— На коней, блазні! На коней, псявіри! Ноги моєї не буде більше в цьому домі! На коней, хто в бога вірує! На коней!..

І знову, вибивши ногою двері, вийшов на подвір'я, а вражені клірики-кандидати за ним. Рушивши гуртом до стайні, вони швиденько почали сідлати коней. Даремно Мацько кинувся за абатом, даремно просив, благов, божився, що не винен, — ніщо не помогло! Абат лаявся, проклинав дім, людей, поля, а коли йому підвели коня, скочив на нього без стремен і з копита рвонув вчвал з розмаяними вітром рукавами, схожий на величезного червоного птаха. Стурбовані клірики летіли за ним, як зграя птиць за своїм вожаком.

Мацько стежив за ними, аж поки вони не зникли в бору, потім повільно вернувся до хати і, сумно хитаючи головою, промовив до Збишка:

— Що ж ти оце наробив!..

— Не було б цього, якби я був раніш поїхав, а не поїхав я через вас.

— Чому через мене?

— Тому що не хотів залишати вас хворого!

— А тепер що буде?

— Тепер я поїду.

— Куди?

— В Мазовію, до Дануськи... і до німців, шукати павиних чубів.

Мацько трохи помовчав, потім сказав:

— «Лист» він віддав, але застава залишилась чинною і записана в судовій книзі. Тепер абат не подарує нам жодного скойця.

— Нехай не дарує. Гроші ви маєте, а мені на дорогу не треба. Мене скрізь приймуть і коней нагодують; аби тільки панцер на спині та меч в руці, то мені все байдуже.

Мацько задумався й почав зважувати все, що сталося. Все вийшло не так, як він гадав і як підказувало йому серце. Сам він від усієї душі бажав, щоб Збишко одружився з Ягенкою, але зрозумів, що з того пива не буде дива, бо коли зважити на гнів абата, на стосунки Збишка з Ягенкою, нарешті, на бійку з Чтаном і Вільком, то краще-таки Збишкові поїхати й не бути причиною дальших сварок та незгод.

— Так! — сказав він нарешті. — Німецьких голів тобі, однак, треба шукати, і коли вже нема іншої ради, то їдь. Щастя тобі боже... А мені треба зараз же їхати в Згожेलіці, може, яось перепрошу Зиха й абата... Зиха мені особливо жаль.

Він глянув Збишкові в очі й несподівано спитав:

— А тобі Ягенки не жаль?

— Нехай їй бог дасть здоров'я і всього найкращого! — відповів Збишко.

XVIII

Кілька днів Мацько терпляче ждав, чи не надійде яка-небудь звістка із Згожелиць або чи не пересердиться абат, але кінець кінцем йому обридло ждати й нічого не знати, і він вирішив сам їхати до Зиха. Все, що ста-

лось, сталося без його вини, проте він хотів знати, чи не має Зих і на нього серця, бо щодо абата, то він був певний, що відтепер гнів його тяжітиме й на Збишкові, й на ньому.

Але Мацько хотів зробити все, що тільки міг, аби пом'якшити цей гнів. Їдучи, він думав та гадав, що кому в Згожелицях скаже, аби поменшити образу та зберегти давню сусідську приязнь. Проте думки якимось розбігалися в голові, і він був радий, що застав Ягенку саму. Вона вклонилася йому, поцілувала в руку, словом, прийняла приязно, хоч трохи й сумно.

— А батько вдома? — спитав Мацько.

— Вдома, але виїхали з абатом на лови. От-от мають повернутися...

Вона завела його в кімнату, де вони довго сиділи мовчки, потім дівчина перша спитала:

— Нудно вам самому в Богданці?

— Нудно, — відповів Мацько. — А ти знаєш, що Збишко поїхав?

Ягенка тихо зітхнула:

— Знаю. Довідалась того самого дня і думала... що він заїде хоч добре слово сказати, але не заїхав...

— Як же йому було заїжджати, — сказав Мацько, — адже абат розірвав би його надвое, та й батько твій не радий був би його бачити.

Вона тріпнула головою і сказала:

— Та! Не дала б я скривдити його нікому.

Хоч у Мацька було загартоване серце, але ці слова зворушили його, він пригорнув до себе дівчину й сказав:

— Бог з тобою, дівчино! Тобі сумно, але й мені сумно. Одне тільки тобі скажу: ні абат, ні рідний батько не люблять тебе більш, ніж я. Нехай би я був краще вмер від тієї рани, що ти вигоїла, аби тільки він узяв тебе, а не іншу.

А Ягенку поїняла така хвиля жалю і смутку, коли людина нічого не може втаїти в собі, і вона сказала:

— Не побачу я його вже ніколи, а як побачу, то з Юрандівною, — краще б мені очі виплакати, щоб того не бачити.

І вона закрила фаргухом повні сліз очі.

А Мацько став її потішати:

— Заспокойся. Поїхати він поїхав, але, дасть бог, з Юрандівною не повернеться.

— Чого ж би йому не повернутись? — озвалася з-під фартуха Ягенка.

— Бо Юранд не хоче віддати за нього дівчини.

Ягенка раптом відкрила обличчя і живо спитала Мацька:

— Казав він мені, але чи правда це?

— Правда, як бог на небі.

— А чому?

— Хто його знає. Обітницю якусь дав, чи що, а проти цього нічого не вдієш! Сподобався йому Збишко, бо обіцяв допомогти помститися, але й це не допомгло. Ні до чого було і сватання княгині Ганни. Юранд не хотів слухати ні прохань, ні умовлянь, ані наказів. Сказав, що не може, та й усе. І таки, видно, причина така, що не може, а то чоловік твердий і коли вже сказав, то слова свого не змінить. Ти, дівчино, не втрачай надії і не журись. По справедливості, хлопець таки мусив їхати, бо на ті павині чуби в костьолі заприсягнув. Дівчина теж його покривалом повила, на знак, що хоче його мати чоловіком, через що йому голови не зітнули, — за те він їй зобов'язаний, тут нічого не скажеш. Не буде вона, дасть бог, його жінкою, але за законом він належить їй. Зих на нього сердитий, абат напевне помститься так, що аж шкура затерпне, я теж на нього гніваюсь, а коли добре подумати, то що він мав робити? Коли вже зобов'язаний тій, то треба було їхати. Він же таки шляхтич! Але скажу тобі одне: якщо його десь там німці не вколошкають, то як поїхав, так і повернеться — і повернеться не тільки до мене, старого, не тільки до Богданця, але й до тебе, бо дуже він радий був тебе бачити.

— Де там він радий був мене бачити! — сказала Ягенка.

Але вона водночас присунулась до Мацька і, торкнувши його ліктем, запитала:

— Звідки ви знаєте?.. Га?.. Це, мабуть, неправда?..

— Звідки знаю? — відповів Мацько. — Бачив, як йому тяжко було виїжджати. І ще було так: коли ми поклали, що йому треба їхати, я й питаю його: «А не жаль тобі Ягенки?» А він каже: «Нехай бог дасть їй здоров'я і всього найкращого». І так одразу почав зітхати, наче в нього всередині був ковальський міх...

— Це, мабуть, неправда!..— тихо повторила Ягенка.— Ну, кажіть ще...

— Йй же богу, правда!.. Вже після тебе йому та не буде так подобатись, бо сама ж знаєш, що кременішої та вродливішої за тебе дівки в усьому світі не знайти. Відчував він до тебе волю божу, не бійся, може, навіть більшу, ніж ти до нього.

— Ні, це не так! — вигукнула Ягенка.

І, зміркувавши, що в неї це вирвалось ненароком, закрила рум'яне, як яблуко, лице руками, а Мацько усміхнувся, повів рукою по вусах і сказав:

— Ех, якби я був молодим! Але ти вже потерпи, я наперед бачу, як воно буде: поїде, дістане при мазовецькому дворі рицарські остроги, бо там же границя близько і хрестоносців вистачає... Я знаю, що з-поміж німців є хоробрі рицарі і що залізо від Збишкової шкури не відскочить, але так собі гадаю, що абиякий рицар не дасть йому ради, бо то шельма дуже до бійки вдатний. Ти ж дивись, як він Чтана з Рогова й Вілька з Бжозової вмить обамбурих, хоч вони, кажуть, хлопці хоч куди й дужі, як ведмеді. Привезе він ті свої чуби, але Юрандівни не привезе, бо я говорив з Юрандом і знаю, що воно й до чого. Ну, а потім що? Потім повернеться сюди, бо куди ж йому повертатися?

— Коли він там повернеться?

— Ну, коли не витримаєш, то ніхто тебе кривдити не буде. А поки що розкажи абатові й Зихові, що я тобі оце казав. Нехай би не так сильно гнівались на Збишка.

— Як же я можу говорити? Татусь більше тривожаться, ніж сердяться, а при абатові про Збишка й згадувати небезпечно. Перепало від нього й мені, і татусеві за того слугу, що я Збишкові послала.

— За якого слугу?

— Знаєте, був тут у нас чех, якого татусь піймали під Болеславцем, хороший і вірний слуга. Звали його Глава. Татусь дали мені його до послуг, бо Глава каже, що він тамтешній владика, а я дала йому хорошу зброю та й послала до Збишка, аби служив йому і стеріг від лихої пригоди, а боронь боже чого, щоб дав знати... Дала йому й гаманця на дорогу, а він запрягся мені спасінням душі, що до смерті вірно служитиме Збишкові.

— Дівчино ж ти моя хороша! Бог тобі віддячить! А Зих не противився?

— Чого він мав противитись?! Спочатку татусь зовсім не хотіли дозволити, але я впала їм до ніг, та й вишло по-моєму. З татусем не було ніякого клопоту, але як дізнався про це від своїх скоморохів абат, то в одну мить накляв повну хату, і такий зчинився страшний суд, що татусь утекли в stodолу. Абат аж увечері змилювався над моїми слізьми і навіть подарував мені коралі... Але я рада була потерпіти, аби тільки у Збишка був більший почет.

— От їй же богу не знаю, чи його більше люблю, чи тебе. Але він і так почет взяв непоганий, і грошей я йому дав, хоч він і не хотів брати... А втім, Мазовія не за морями...

В цей час почали валувати собаки, зачулися вигуки та звуки мідних сурем перед домом. Почувши це, Ягенка сказала:

— Татусь і абат повернулися з ловів. Ходімо на ганок. Краще буде, коли абат забачить вас здалека, ніж зненацька в кімнаті.

Вона вивела Мацька на ганок, звідки вони побачили в подвір'ї на снігу купу людей, коней, собак, а також поколених рогатинами чи побитих із самострілів лосів та вовків. Побачивши Мацька, абат, не злазячи з коня, пожбурих у його бік рогатиною, правда, не для того, щоб влучити, а щоб таким способом якнайвиразніше виявити своє обурення проти богданецьких жителів. Але Мацько зняв шапку і вклонився йому здалека, немов нічого й не помітив. А Ягенка й справді нічого не помітила, бо її страшенно здивувала присутність серед прибулих двох її зальотників.

— Чтан і Вільк тут! — вигукнула вона. — Мабуть, здибалися з татусем у бору.

А Мацько як побачив їх, то в нього аж закололо в старій рані. Вмить йому спало на думку, що одному з них може дістатись Ягенка, а з нею Мочидоли, абатові землі, бори та гроші... І жаль разом із злістю вхопив його за серце, тим більш, що він ще дещо побачив: Вільк з Бжозової, з батьком якого абат недавно хотів битися на герці, зараз підскачов до його стремена, щоб допомогти йому злізти з коня, а абат, злазячи, приязно сперся на плече молодого шляхтича.

«Таким способом абат помириться з старим Вільком,— подумав Мацько,— і віддасть за дівчиною бори і землі».

Але ці прикрі думки перебила Ягенка, яка саме в цю мить сказала:

— Вже отямилась після Збишкового прочухана, але нехай би вони приїжджали й щодня — нічого не діждуться!

Мацько подивився на дівчину. Лице її пашіло від гніву й холоду, а голубі очі іскрилися гнівом, тим більше, що їй уже було відомо — Вільк і Чтан оступилися за неї в корчмі і за неї ж були побиті.

І Мацько сказав:

— Еге! Зробиш так, як абат скаже.

Вона, не замислюючись, відповіла:

— Абат зробить так, як я схочу.

«Господи милосердний! — подумав Мацько. — І цей дурний Збишко відцурався такої дівчини!»

XIX

А тим часом «дурний Збишко» виїхав з Богданця з тяжким серцем. Насамперед було йому якось самотньо й незвично без дядька, з яким він багато років не розлучався і до якого так звик, що тепер не міг собі уявити, як обійдеться без нього в подорожі й на війні. По-друге, жаль йому було й Ягенки, бо хоч він і запевняв себе, що їде до палко любимої Данусі, але тільки тепер відчув, як з Ягенкою було радісно і як без неї може бути сумно. Він сам здивувався і навіть занепокоївся з свого жалю, бо сумував за нею не так, як брат за сестрою. Він спостеріг, що «сумує» за тим, щоб узяти її попід боки та посадити на коня, щоб зняти з сідла, щоб переносити через струмки, викручувати їй мокрі коси, ходити з нею по лісі, дивитись на неї й «радитися» з нею. Він так до неї звик, і так йому було з нею добре, що тепер, думаючи про все це, він зовсім забув, що їде в далеку дорогу в Мазовію, натомість перед очима постала Ягенка, коли вона допомогла йому в лісі звалити ведмедя. І йому здалося, що це було вчора, так само ніби вчора ходили вони за бобром до Одстояного озерця. Він тоді не бачив, як вона пливла за бобром, а тепер йому здалося, що бачить її, і його одразу поїняла млість, як і тоді, коли кілька тиж-

нів тому вітер пожартував з Ягенчиною сукнею. Потім він згадав, як вона їхала пишно вбрана до костюлу в Кшесню і як він дивувався, що така проста дівчина раптом здалася йому панною знатного роду, яка велично сиділа на коні. Від цих спогадів серце його сповнило якась невиразна тривога, якісь солодкі й сумні бажання. А коли подумав, що міг зробити з нею, чого б забажав, згадав, як вона дивилась йому в очі та як горнулася до нього, то ледве міг всидіти на коні. «Якби 'я зустрів її де-небудь, то був би хоч попрощався та обняв,— думав він,— може б, мені полегшало». Але враз відчув, що це неправда і що йому не полегшало б, бо тільки на згадку про таке прощання гарячі іскри обсіпали його шкіру, хоч надборі був приморозок.

Нарешті він злякався цих спогадів, що надто вже нагадували хтивість, і обтрусив їх з душі, як сухий сніг з плаща.

— До Дануськи їду, до моєї найлюбішої! — сказав сам до себе.

І він зрозумів, що то інакше кохання — благородніше, ніжніше і не таке палке. Поступово, в міру того як у стременах мерзли ноги, а холодний вітер остуджував кров, всі думки його полинули до Данусі Юрандівни. Йї він справді був зобов'язаний життям. Якби не вона, голова його давно вже покотилася б по краківському ринку. Адже з того часу, коли вона при городянах і рицарях сказала: «Він мій!» і тим самим вирвала його з катівських рук, він належить їй так, як невільник панові. Не він її, а вона його взяла; і тут нічого не вдіє ніякий опір Юранда. Тільки вона одна могла б його відштовхнути, як може відштовхнути пані слугу, хоч він і тоді не одійшов би далеко, бо його зв'язує з нею дана їй обітниця. Але він подумав, що вона його не відштовхне, навпаки — швидше піде за ним з мазовецького двору на край світу, а подумавши так, почав вихваляти її в душі на шкоду Ягенці, немов тільки вона винна була, що його обсідали спокуси та двоїлося серце. Тепер він забув про те, що Ягенка вигола старого Мацька і що без її допомоги, може б, тоді вночі ведмідь здер би йому з голови шкіру; він навмисне підбурював себе проти Ягенки, вважаючи, що таким чином догодить Данусьці і виправдається перед самим собою.

В цей час над'їхав посланий Ягенкою чех Глава, ведучи за собою нав'юченого коня.

— Слава Ісусу! — привітався він, низько кланяючись.

Збишко бачив його раз чи два в Згожелицях, але те пер не впізнав і відповів:

— Навіки слава! А хто ти такий?

— Ваш слуга, славутний пане.

— Як то мій слуга? Он мої слуги,— сказав той, показуючи на двох турчинів, подарованих йому Сулимою Завішею, та на двох здорованів-парубків, що їхали верхи і вели з собою рицарських огирів,— ото мої, а тебе хто прислав?

— Панна Ягенка Зихівна із Згожелиць.

— Панна Ягенка?

Збишко тільки що обурювався проти неї, серце його було ще повне неприязні, і він відказав:

— Вертайся ж додому та подякуй панні за ласку, бо ти мені не потрібний.

Але чех заперечливо похитав головою.

— Не вернись, пане. Мене вам подарували, а до того ж я запрягся до смерті вам служити.

— Якщо тебе мені подарували, тоді ти мій слуга?

— Ваш, пане.

— Отже, я тобі й наказую вернутися.

— Я запрягся, і хоч я бранець з-під Болеславця і просто собі слуга, але я владичка...

Збишко розсердився:

— Забирайся геть! Як це так? Будеш мені проти моєї волі служити, чи що? Забирайся, а то накажу самостріла патягнути.

Але чех спокійнісінько відторочив од сідла суконну опанчу, підбиту вовчим хутром, простяг її Збишкові і сказав:

— Панна Ягенка й оце вам прислала, пане.

— Ти хочеш, щоб я тобі поламав кості? — запитав Збишко, беручи списа з рук парубка.

— Є й гаманець до ваших послуг,— відповів чех.

Збишко замірився був на нього списом, але згадав, що слуга, хоч і бранець, але з роду владик і, очевидно, залишився у Зиха тільки тому, що не мав за що викупитись, і опустив ратище.

А чех схилився до його стремена і сказав:

— Не гнівайтесь, пане. Коли не дозволите мені їхати з вами, я поїду за одну або дві стадії ззаду, але поїду, бо на це я запрягся спасінням моєї душі.

— А коли я скажу тебе вбити або зв'язати?

— Коли скажете мене вбити, то буде не мій гріх, а коли скажете зв'язати, то залишусь, поки мене не розв'яжуть добрі люди або не з'їдять вовки.

Збишко нічого не відповів — він рушив конем уперед, а за ним рушили його люди. Чех з самострілом за плечима й сокирою на плечі їхав позаду, кутаючись у кошлату зуброву шкуру, бо зірвався холодний вітер з сніговими крупами.

Завірюха щохвилини дужчала. Турчини, незважаючи на свої кожухи, закликали від неї, Збишкові парубки почали бити себе навхрест і обаплич руками, щоб зігрітись, а сам він, також не дуже тепло одягнений, став поглядати на привезену Главою вовчу опанчу і нарешті сказав турчинові подати її собі.

Добре загорнувшись в опанчу, Збишко незабаром відчув, як тепло пішло по всьому його тілу. Особливо зручний був каптур, який захищав йому очі і чи не все обличчя, так що вітер майже не дошкуляв. І хлпець мимоволі подумав, що Ягенка таки дуже порядна й чесна дівчина, і придержав коня, бо йому раптом захотілось розпитати чеха про неї і про все, що діялось у Згожелицях.

Кивнувши чехові, він спитав:

— А старий Зих знає, що панна тебе до мене послала?

— Знає, — відповів Глава.

— І не противився?

— Противився.

— Розкажи, як воно було.

— Пан ходив по кімнаті, а панна за ним. Він кричав, а панянка нічого — тільки він до неї повернеться, а вона йому в ноги. І ані слова. Нарешті старий пан каже: «Чи ти оглухла, що нічого не відповідаєш на мої слова? Обізвись, бо я, здається, нарешті дозволю, а як дозволю, то абат голову мені одірве!» Тоді панна зрозуміла, що таки на своєму поставить, і давай з плачем дякувати. Пан їй дорікав, що вона його знає, як свої п'ять пальців, і в усьому ставить на своєму, а нарешті сказав: «Обіцяй, що нишком не побіжиш прощатися з ним, то дозволю, інакше ні». Тоді панянка дуже зажурилась, але обіцяла, і пан був радий, бо вони з абатом обидва дуже боялись, щоб їй не забаглося побачитись з вашою милостю... Але

на тому не скінчилося, бо потім панна хотіла послати двох коней, а пан забороняв, хотіла послати вовчу опанчу й гаманець, а пан забороняв. Але що там з тих заборон! Якби їй захотілось дім спалити, то пан і на те пристав би. Через те є й другий кінь, є вовчий плащ і гаманець...

«Порядна дівчина»,— подумав Збишко.

Трохи помовчавши, він спитав:

— А з абатом не було колотнечі?

Чех усміхнувся, як усміхається тямущий слуга, який добре розуміє, що діється навколо нього:

— Вони обоє робили це так, щоб абат не знав; а чи довідався він і що там було — не скажу, бо виїхав раніш. Абат як абат! Часом крикне на панянку, але потім так за нею очима й водить, чи не дуже скривдив її. Я сам бачив, як він одного разу накричав на неї, а потім вийняв із скрині такого ланцюжка, що кращого й у Кракові не знайдеш, та й каже їй: «На!» Впорається вона й з абатом, коли він любить її не менш, ніж рідний батько.

— Певне, що так!

— Як бог на небі...

Вони замовкли й їхали далі під сильним вітром, у снігових крупах. Раптом Збишко придержав коня, бо звідкілясь збоку озвався жалібний, приглушений лісовим шумом голос:

— Християни, зарятуйте божого слугу в нещасті!

Разом з цими словами на дорогу вибіг чоловік, одягнений в напівдуховний, напівсвітський одяг, і, ставши перед Збишком, почав благати:

— Хто б ти не був, пане, допоможи людині й ближньому в тяжкій пригоді!

— Що ж з тобою трапилось і чого ти хочеш? — запитав молодий рицар.

— Я слуга божий, хоч і без сану, а трапилась зі мною така пригода: сьогодні вранці вирвався у мене кінь, який віз скрині з священними речами. Я залишився сам без зброї, а вже скоро вечір, і щохвилини можуть напасти люті звірі. Якщо ви мене не врятуєте, то загину.

— Якби ти загинув через мене,— відповів Збишко,— то я мусив би відповідати за твої гріхи. Але звідки я знаю, що ти не волоцюга або не дармоїд, яких багато вештається по дорогах?

— По скринях узнаєш, пане. Не один чоловік оддав би повен гаман дукатів за те добро, що в них є, але

коли ти забереш мене й мої скрині, я тобі дещо вділю за даром.

— Ти називаєш себе слугою божим, а того не знаєш, що рятувати треба не за земні, а за небесні нагороди. Але як же це твої скрині залишились у тебе, коли кінь, який їх ніс, утік?

— Бо поки я шукав коня, його в лісі на полянці вовки роздерли, а скрині залишились; я приволік їх до шляху і оце жду змилування та помочі від добрих людей.

Сказавши це і бажаючи довести, що говорить правду, він показав на дві луб'яних скриньки, що лежали під сосною. Збишко дивився на чоловіка досить недовірливо, бо той здавався йому не дуже чесним, до того ж, його мова, хоч і чиста, вказувала на його іноземне походження. Проте він не відмовив у допомозі й дозволив незнайомому сісти з його скриньками, що виявились досить легкими, на запасного коня, якого вів за повід чех.

— Нехай бог помножить твої перемоги, мужній рицарю! — подякував незнайомий. Потім, бачачи молоде обличчя Збишка, стиха додав: — А також волосся на твоїй бороді.

За хвилину він уже їхав поруч з чехом. Деякий час вони не могли розмовляти, бо дув сильний вітер і в бору стояв гучний шум, аж коли трохи вщухло, Збишко почув позад себе таку розмову:

— Не заперечую, що ти був у Римі, але видно по тобі, що ти добре жлуктиш пиво,— сказав чех.

— Стережись вічних мук по смерті,— відказав незнайомий,— бо ти говориш з чоловіком, який минулого великодня з найсвятішим отцем їв крашанки. І не говори мені на такому холоді про пиво, хіба що про підігріте, а коли маєш при собі баклагу з вином, то дай ковтнути разів зо два або зо три, а я тобі за те відмолю місяць перебування в чистилищі.

— Але ж ти сам казав, що не висвячений, то як же ти можеш відмолити мені місяць чистилища?

— Я таки не висвячений, але голова у мене голена, бо маю на це дозвіл, а до того ж вожу з собою одпусти¹ та реліквії.

¹ Папська грамота на «відпущення» за гроші минулих і навіть майбутніх гріхів. Різні провідисвіти широко користувались продажем по глухих закутках підроблених індульгенцій.

— В оцих скринях?

— В оцих скринях. А коли б ви побачили, що там є, то попадали б ниць, і не тільки ви, а й усі сосни та дикі звірі, що є в бору.

Але кмітливий і досвідчений чех підозріливо глянув на торговця індульгенціями і сказав:

— А вовки все-таки з'їли коня?

— З'їли, бо вони ж рідня дияволові, але потім луснули. Одного такого я на власні очі бачив. Якщо в тебе є вино, то дай, бо я дуже перемерз, сидячи при дорозі.

Та чех вина не дав, і вони знов їхали мовчки. Нарешті продавець реліквій спитав:

— Куди ви їдете?

— Далеко. А поки що до Серадзя. Поїдеш з нами?

— Мушу їхати. Пересплю в стайні, а завтра, може, мені цей побожний рицар подарує коня — і поїду далі.

— Звідкіля ж ти?

— З-під пруських панів, з-під Мальборга.

Почувши це, Збишко обернувся і кивнув до незнайомого, щоб той під'їхав.

— Ти з-під Мальборга? — спитав він. — Звідтіля їдеш?

— З-під Мальборга.

— Але ти, мабуть, не німець, бо добре говориш нашою мовою. Як тебе звать?

— Я німець, а звать мене Сандерус; говорю вашою мовою тому, що народився в Торуні, де всі люди так говорять. Потім я жив у Мальборзі, але й там те саме! Ого! Навіть брати-ченці вашу мову розуміють.

— Давно ти з Мальборга?

— Був я, пане, в святій землі, потім у Константинополі й у Римі, звідти через Францію повернувся до Мальборга, а з Мальборга їхав оце в Мазовію з святими реліквіями, що їх набожні християни охоче купують задля спасіння душі.

— Ти був у Плоцьку або в Варшаві?

— Був і там, і там. Хай дасть бог здоров'я обом княгиням! Недарма княгиню Олександру люблять навіть пруські вельможі, бо то святобожна пані — хоч і княгиня Ганна Янушева не гірша.

— Бачив ти в Варшаві двір?

— Застав я його не в Варшаві, а в Цехаюві, де мене князь і княгиня як слугу божого гостинно прийняли

і щедро обдарували. Але я теж залишив їм реліквії, які повинні привернути до них благословення господне.

Збишко хотів спитати про Данусю, та йому чогось стало боязко і соромно. Він зрозумів, що це було б однаково, що розказати про своє кохання незнайомому, до того ж підозрілому чоловікові, який міг бути просто пройдисвітом. Він трохи помовчав і спитав:

— Які ж ти реліквії по світі розвозиш?

— Я вожу й індульгенції, і реліквії. Індульгенції у мене різні: є навічні й на п'ятсот років, і на триста, і на двісті, і на менше, дешевші, які могли б купувати й незможні люди і таким чином скорочувати собі муки в чистилищі. Є індульгенції на колишні гріхи і на майбутні, але не думайте, пане, що ті гроші, за які їх продаю, я беру собі... Скибка чорного хліба та трохи води — ото й усе, що мені потрібно, а решту відвожу в Рим на новий хрестовий похід. Правда, по світі їздить багато шахраїв, яким аби тільки гроші видурити; у них все фальшиве: і індульгенції, і реліквії, і печаті, і свідоцтва. Найсвятіший отець слушно переслідуює їх своїми посланнями, але зі мною серадзький пріор вчинив несправедливо, бо мої ж печаті справжні. Побачите, пане, віск і самі скажете.

— А що зробив серадзький пріор?

— Ех, пане! Дай боже, щоб я помилився, але мені здається, що він заражений еретицьким вченням Віклефа. Отож, якщо ви ідете, як сказав мені ваш зброєносець, до Серадзя, то краще я не показуватимусь пріорові на очі, щоб не доводити його до гріха й блюзнірства над реліквіями.

— Інакше кажучи, це означає, що він вважав тебе пройдисвітом і шахраєм?

— Якби ж то мене, пане! Я простив би йому з любові до ближнього, як уже, власне, і зробив, але він вчинив блюзнірство проти мого святого краму, і я дуже побуюсь, що за це він буде засуджений на вічні муки без порятунку.

— Який же у тебе святий крам?

— Такий, що про нього з покритою головою й говорити не годиться, але на цей раз, маючи готові індульгенції, дозволяю вам, пане, не знімати каптура, бо вітер знову зірвався. За це на відпочинку купите у мене недорого індульгенцію, і гріх вам не буде зарахований. Чого тільки у мене нема! Є знайдене коло пірамід копито

віслюка, на якому діва Марія з немовлям Ісусом і Йосифом утікали в Єгипет. Арагонський король давав мені за нього п'ятдесят дукатів щирим золотом. Є пір'їна з крила архангела Гавриїла, яку він загубив під час благовіщення; є дві голови перепілок, дарованих господом ізраїльтянам в пустині; є олія, в якій погани хотіли засмажити святого Іоанна, і щабель з драбини, яка снилася святому Іакову, і слъози Марії Єгипетської, і трохи іржі з ключів святого Петра... Не можу навіть усього перелічити, бо дуже змерз, а твій зброєносець, пане, не дав мені вина погрітись, а по-друге, тому, що й до вечора не скінчив би.

— Великі то реліквії, якщо вони справжні! — сказав Збишко.

— Якщо справжні? Візьми, пане, з рук слуги списа і настав його, бо десь тут поблизу є диявол, коли він тобі підказує такі думки. Тримай, пане, диявола на відстані списа від себе. А як не хочеш узяти гріха на свою душу, то купи в мене індульгенцію, інакше за три тижні у тебе помре той, кого ти найбільше в світі любиш.

Збишко злякався погрози, бо йому спала на думку Дануся, і він сказав:

— Це ж не я не вірю, а домініканський пріор з Серадзя.

— Сам, пане, оглянеш віск на печатях. А щодо пріора, то бог його знає, чи він живий, бо суд божий спадає на грішників швидко.

Але коли приїхали в Серадзь, виявилось, що пріор був живий. Збишко навіть пішов до нього, щоб дати на дві меси,— одну за здоров'я Мацька, а другу за щасливе здобуття павиних чубів, за якими Збишко їхав. Пріор, як це часто траплялося в тодішній Польщі, був іноземцем, але, живучи сорок літ в Серадзі, добре вивчив польську мову й був запеклим ворогом хрестоносців. Довідавшись про Збишкові наміри, він сказав:

— Їх спіткає ще більша кара господня, але й тебе від того, що задумав, не відмовляю, насамперед тому, що ти запрягнув, а по-друге,— за те, що вони нарobili тут, у Серадзі, польська рука ніколи достатньо їх не покарає.

— Що ж вони нарobili? — спитав Збишко, який прагнув узнати про всі беззаконні дії хрестоносців.

На це запитання старий пріор насамперед розвів долоні й голосно став проказувати «Вічну пам'ять», потім сів на

ослоні і якийсь час сидів так з заплющеними очима, немов хотів пригадати давні події, і нарешті заговорив:

— Прикликав їх сюди Вінцент з Шамотул. Було мені тоді дванадцять років, і я тільки що прибув сюди з Циллі, звідки мене забрав мій дядько Петцольд-кустош¹. Хрестоносці напали вночі на місто й зараз же його запалили. Ми бачили з мурів, як вони на ринку рубали мечами чоловіків, дітей і жінок, а немовлят кидали в вогонь... Я сам бачив побитих ксьондзів, бо неситі злобою хрестоносці не щадять нікого. Трапилось так, що пріор Миколай, будучи родом з Ельблонга, знав комтура Германа, який командував їх військом. Вийшов він тоді з старшою братією до того лютого рицаря, впав перед ним навколішки і став благати його по-німецьки змилюватись над християнською кров'ю. А той йому відповів: «Не розумію» — й наказав далі нищити людей. Отоді й вирізали ченців, а з ними мого дядька Петцольда, а пріора Миколая прив'язали коневі до хвоста... До ранку в місті не залишилось жодної живої людини, крім хрестоносців і мене, бо я сховався на колоді, до якої причеплений дзвін. Бог уже покарав їх під Пловцями, але вони весь час прагнуть згуби нашого християнського королівства і прагнутимуть доти, поки їх зовсім не винищить рука господня.

— Під тими Пловцями,— сказав Збишко,— загинули майже всі чоловіки з мого роду. Але я за цим не шкодую, бо бог дарував королю Локеткові славетну перемогу й винищив двадцять тисяч німців.

— Діждешся ти ще більшої війни і більшої перемоги,— сказав пріор.

— Амінь! — відповів Збишко.

І вони почали говорити про інше. Молодий рицар спитав про продавця реліквій, якого зустрів у дорозі, й довідався, що таких ошуканців багато вештається по дорогах і що вони дурять легковірних людей. Пріор також сказав, що є папські булли², які наказують єпископам затримувати таких торговців, і тих, котрі не мають справжнього дозволу й печаті, негайно судити. Поскільки свідоцтва того пройдисвіта здалися пріорові підозрілими, він хотів був одразу відпровадити його до єпископського суду. Коли б виявилось, що він справжній розповсюджу-

¹ Охоронець, в даному разі, церковного майна.

² Папський указ (лат.).

вач індульгенцій, йому нічого не було б. Та він утік. Можливо, боявся довгої затримки в дорозі, але його втеча посилила підозріння.

Наприкінці розмови пріор запросив Збишка на відпочинок і ночівлю в монастирі, але той не міг прийняти запрошення, бо хотів вивісити на воротах заїзду виклик на «піший або кінний бій» усім рицарям, які заперечували б, що панна Данута Юрандівна є найкраща і найцотливіша дівчина в королівстві, а такий виклик аж ніяк не випадало вивішувати на монастирських воротах. Ні пріор, ні інші ксьондзи навіть не хотіли написати йому виклику, через що молодий рицар дуже заклопотався й не знав, що йому робити. Аж коли він повернувся в заїзд, йому спало на думку звернутися по допомогу до продавця індульгенцій.

— Пріор зовсім не певний, що ти не пройдиш світ,— сказав Збишко.— Він вважає так: чого б тобі боятися єпископського суду, якби ти мав справжні свідощтва?

— Я боюся не єпископа,— відповів Сандерус,— а ченців, які не знаються на печатях. Я хотів їхати до Кракова, але тому, що не маю коня, мушу ждати, поки мені його хто-небудь не подарує. А поки що я пошлю листа і прикладу до нього власну печать.

— Я також подумав, що коли ти доведеш свою вченість на письмі, то це буде доказом, що ти не простак. Але як же ти пошлеш листа?

— З яким-небудь прочанином або мандрівним ченцем. Хіба мало людей їде в Краків до гробу королеви?

— А мені зможеш написати виклик?

— Напишу, пане, все, що скажете — гарно і зрозуміло, навіть на дощці.

— Краще таки на дощці,— зрадів Збишко,— і не порвется, і здасться надалі.

І коли слуги через деякий час знайшли і принесли нову дошку, Сандерус узявся писати. Що він там написав, Збишко не знав, бо не вмів читати, але зараз сказав прибити виклик на воротах, а над ними почепити щит, якого турчини стерегли по черзі. Хто вдарив би списом у щит, той подав би знак, що приймає виклик. Але, очевидно, в Серадзі не було охочих до таких справ, бо ні того дня, ні другого щит жодного разу не задзвенів від удару, і після полудня трохи засмучений рицар вирушив далі в дорогу.

Але ще перед від'їздом до Збишка прийшов Сандерус і сказав йому:

— Якби, пане, ви вивісили щит в країні прусських рицарів, то ваш зброносець напевне вже застібав би на вас ремені панцера.

— Як так? Адже хрестоносець як чернець не може мати коханої пані, бо йому ж заборонено.

— Не знаю, чи заборонено, чи ні, але знаю напевно, що вони у них є. Правда, хрестоносець без шкоди для свого ім'я не може стати на герць, бо дає присягу, що битиметься з іншими тільки за віру, але там, крім чейців, є багато світських рицарів з далеких країв, які приїжджають на допомогу пруським рицарям. Ці так і дивляться, щоб з ким-небудь зчепитись, особливо французькі рицарі.

— Ого! Бачив я їх під Вільною, дасть бог, побачу і в Мальборзі. Мені потрібне павине пір'я з шоломів — розумієш? Бо я дав обітницю дістати їх.

— Купіть у мене, пане, дві або три краплі поту святого Георгія, що він пролив у боротьбі із змієм. Жодна реліквія так не придасться рицареві. Дайте мені за це коня, яким я їхав, то я вам ще й індульгенцію додаю за ту християнську кров, яку маєте пролити на герці.

— Дай мені спокій, бо розгніваюсь. Не візьму твого краму, поки не впевнюся, що він добрий.

— Ви казали, пане, що їдете до мазовецького двору князя Януша. Спитайте там, скільки реліквій у мене набрали і сама княгиня, і рицарі, і панни на тих весіллях, де я бував.

— На яких весіллях? — спитав Збишко.

— На тих, що звичайно бувають перед пилипівкою... Рицарі женились один за одним, бо пройшла чутка, що між польським королем і пруськими рицарями має бути війна за Добжинську землю... Деякі казали: «Бог його знає, чи залишусь живим» — і хотіли зазнати втіхи з жінкою.

Збишка дуже занепокоїла звістка про війну, а ще більше те, що Сандерус говорив про одруження, і він запитав:

— Які ж там дівчата повиходили заміж?

— Придворні княгині. Не знаю, чи хоч одна залишилась, бо чув, як княгиня казала, що їй доведеться шукати нових дівчат.

Почувши це, Збишко на деякий час замовк, а потім спитав інакшим уже голосом:

— А панна Данута Юрандівна, ім'я якої записано на дошці, теж вийшла?

Сандерус не поспішав відповідати, по-перше, тому, що сам нічого як слід не знав, а по-друге, тому, що подумав: коли він залишить рицаря в непевності, то набуде над ним певної переваги і краще зможе його використати. Він ще раніше вирішив триматися цього рицаря, який мав порядний почет і чимало всякого добра. Сандерус знався на людях і на речах. Молодість Збишка давала йому підстави вважати, що він буде щедрий, необачний і розкидатиметься грішми. Сандерус уже побачив коштовний міланський панцер та величезних бойових коней, яких не могло бути аби в кого, і тому вирішив, що при такому паничеві йому буде забезпечена і гостинність по дворах, і не одна нагода вигідно продати індульгенції, і безпека в дорозі, і, нарешті, достаток їжі й питва, що для нього було найважливіше.

Через те, почувши Збишкове запитання, він наморщив лоба, підвів угору очі, немов напружуючи пам'ять, і спитав:

— Панна Данута Юрандівна... А звідкіля вона?

— Юрандівна Данута із Спихова.

— Бачив я їх усіх, але як там котру звали, не дуже пам'ятаю.

— Вона ще зовсім молоденька, грає на лютні та розважає княгиню співами.

— Ага... молоденька... грає на лютні... Виходили заміж і молоденькі... Чи не чорна вона, як агат?

Збишко з полегкістю зітхнув:

— То не вона! Вона біла, як сніг, тільки на лицьях рум'яна, і русява.

Сандерус на це сказав:

— Бо одна чорна, як агат, залишилась при княгині, а інші майже всі повиходили заміж.

— Ти кажеш «майже всі», значить — не всі до одної. Богом тебе прошу, коли хочеш щось від мене мати, то пригадай.

— Так днів за три, за чотири пригадав би, а найбільш подобається мені кінь — я міг би ним возити мій святий крам.

— Ти його матимеш, якщо скажеш правду.

Тут чех, який з самого початку слухав цю розмову, усміхнувся в кулак і сказав:

— Правда буде відома на мазовецькому дворі.

Сандерус подивився на нього, помовчав і сказав:

— А ти думаєш, що я боюсь мазовецького двору?

— Я не кажу, що боїшся, але ні зараз, ні через три дні конем не поїдеш, а коли виявиться, що збрехав, то й власними ногами не підеш, бо його милість накаже їх тобі поламати.

— Як бог свят! — сказав Збишко.

Сандерус зміркував, що в зв'язку з таким попередженням треба бути обережнішим, і відповів:

— Коли б я хотів збрехати, то одразу сказав би, що вийшла заміж або не вийшла, а я сказав: не пам'ятаю. Якби ти мав розум, то в тій відповіді одразу побачив би мою чесність.

— Мій розум не брат твоєї чесності, бо вона може бути сестрою псові.

— Моя чесність не гавкає так, як твій розум; а хто за життя гавкає, той легко після смерті може вити.

— Звісно, що так. Твоя чесність після смерті буде не вити, а скреготати, якщо на службі в диявола не втратить за життя зубів.

І вони почали пересварюватись, бо чех був гострий на язик і на кожне слово німця відповідав двома. Тим часом Збишко наказав готуватись до від'їзду, і вони незабаром вирушили, наперед добре розпитавши бувалих людей про дорогу на Ленчицю. Незабаром за Серадзем вони в'їхали в глухі бори, якими була вкрита більша частина цього краю. Серед цих лісів ішла дорога, місцями навіть обкопана канавами, а в низинах вимощена кругляками — пам'ять господарювання короля Казимира. Правда, після його смерті, серед воєнної заворухи, зчиненої Наленчами і Гжималітами, дороги були трохи занедбані, але за Ядвіги, коли королівство втихомирилось, в руках дбайливого люду запрацювали лопати по багнах, застукотіли сокири по лісах, і під кінець її життя купець міг уже між значнішими містами пускати свої вантажені вози, не боячись обломитися на вибоях або загрузнути в болоті. Лише дикі звірі та розбійники могли перешкоджати їздити по дорогах, але від звірів люди захищалися вночі смолоскипами, а вдень самострілами, а розбійників та волюг тут було менше, ніж в сусідніх країнах. Кінець

кінцем, хто їхав озброєний і в супроводі сторожі, той міг нічого не боятись.

Збишко теж не боявся ні розбійників, ні збройних рицарів, навіть не думав про них, бо дуже занепокоївся і всією душею прагнув до мазовецького двору. Він не знав, чи застане Данусю придворною княгині, чи вже дружиною якого-небудь мазовецького рицаря, і з ранку до ночі тільки про це й думав. Часом йому здавалось неможливим, щоб вона могла про нього забути, але інколи спадало на думку, що Юранд міг прибути із Спихова й віддати дівчину за якого-небудь сусіда або приятеля. Адже казав він ще в Кракові, що Дануся судилась не Збишкові і що за нього він її віддати не може,— отже, мабуть, він призначив її комусь іншому, очевидно, зв'язав себе присягою, а тепер тієї присяги додержав. Коли Збишко думав про це, йому здавалося цілком імовірним, що він уже не побачить Дануськи дівчиною. Тоді він кликав Сандеруса і знов випитував його, але той плутав усе більше. Він не раз уже пригадував придворну Юрандівну і її весілля, а потім раптом прикладав пальця до губів, замислювався й відповідав: «Ні, мабуть, не та!» Вино, яке мало прояснити йому голову, також не додавало пам'яті, і він далі тримав молодого рицаря між смертельним страхом і надією.

І Збишко їхав зажурений, смутний і непевний. В дорозі він уже зовсім не думав ні про Богданець, ні про Згожелиці, а тільки про те, що йому робити. Насамперед слід було їхати довідатись правди при мазовецькому дворі, тому він їхав швидко, спиняючись лише на короткі ночівлі в садибах, заїздах та містах, аби тільки не пристали коні. В Ленчиці він знову вивісив на брамі дошку з викликом, міркуючи в душі, що незалежно від того, чи залишилась Дануська ще дівчиною, чи вийшла заміж, однак вона пані його серця, і він зобов'язаний за неї битися. Але в Ленчиці не кожен умів прочитати виклик, а ті рицарі, котрим він був прочитаний грамотіями-кліриками, не знаючи чужого звичаю, здвигали плечима й казали: «То іде якийсь дурень, бо як же йому хтось може підтвердити або заперечити, коли в очі тієї дівки не бачив?» А Збишко їхав далі все швидше і журився все більше. Він ніколи не переставав кохати своєї Дануськи, але в Богданці і в Згожелицях, майже щодня «радячись» з Ягенкою та дивлячись на її вроду, не так часто думав

про Данусю, а тепер вона день і ніч стояла в нього перед очима, не виходила з голови. Вона йому навіть снилась — простоволоса, з лютнею в руці, в червоних черевичках і з віночком на голові. Вона простягала до нього руки, а Юранд відтягав її від нього. Вранці, коли сні розвіювалися, замість них приходив ще більший сум, і Збишко почував, що в Богданці ніколи так не кохав тієї дівчини, як став кохати саме зараз, коли не був певний, чи її у нього не одібрали.

Спадало йому також на думку, що її напевне віддали заміж силоміць, і в душі він не обвинувачував її, тим більше, що вона була ще майже дитиною і не могла чинити по своїй волі. Натомість він обурювався проти Юранда і княгині Янушевої, а коли думав про Данусиноного чоловіка, то серце його аж розривалось від гніву, і він грізно поглядав на слуг, які везли його зброю. Збишко вирішив, що не кине її служити і що навіть коли застане її чужою дружиною, то однак мусить покласти її до ніг павині гребені. Але в цій думці було більше горя, ніж утіхи, бо він зовсім не знав, що робитиме далі.

Потішала його тільки думка про велику війну. Хоч йому й не хотілось жити без Дануськи, але він не думав, що неодмінно загине. Він відчував, що під час війни якимось чином заспокоїться і позбудеться всіляких турбот і прикростей. А велика війна вже наче висіла в повітрі. Невідомо було, відкіль бралися про неї вісті, бо між королем і орденом ще був мир, і все ж таки, куди тільки Збишко не приїжджав, ні про що інше не говорили. Всі ніби передчували, що війна таки настане, а декотрі говорили одверто: «Для чого ж нам було об'єднуватись з Литвою, коли не проти вовків-хрестоносців? Треба з ними покінчити раз і назавжди, щоб вони більше не шарпали нас». Інші казали ще й так: «Шалені ченці! Мало їм було Пловців! Смерть стоїть над ними, а вони ще зажерли Добжинську землю, то нехай же виригають її разом з кров'ю». І по всіх землях королівства готувалися серйозно, без похвальби, як готуються до бою не на життя, а на смерть, з глухою впертістю могутнього народу, який надто довго терпів наругу і тепер готувався до страшної відплати. По всіх садибах Збишко зустрічав людей, які були певні, що не сьогодні-завтра доведеться вирушати в похід, і навіть дивувався, бо, вважаючи, як і інші, що війна неминуча, не сподівався, що вона має

бути так скоро. Йому не спало на думку, що тут людське бажання випереджало події. Але він вірив не собі, а іншим, і в душі радів з цієї передвоєнної метушні, яку спостерігав на кожному кроці. Скрізь всі інші турботи поступалися перед турботою про коня і зброю, скрізь з великою пильністю оглядали списи, мечі, сокири, рога-тини, шоломи, панцери, ремені коло нагрудників і попон. Ковалі день і ніч гупали молотками по залізних листах, виковуючи такі важкі лати, якими чи й могли б користуватись західні рицарі, але легко носили дужі дідичі з Великопольщі й Малопольщі. Старики діставали із скринь в комірчинах запліснявілі торби з гривнями, щоб спорядити на війну своїх дітей. Одного разу Збишко ночував у багатого шляхтича Бартоша з Біляв, батька двадцяти двох здорованів синів, який заставив свої численні землі Ловицькому монастиреві, аби купити двадцять два панцери, стільки ж шоломів та іншого військового ристунку. Хоч Збишко в Богданці й не чув нічого про війну, але подумавши, що зараз доведеться вирушати в Пруссію, дякував богу, що так добре озброений. Його зброя справді викликала загальний подив. Збишка вважали за сина воеводи, а коли він розказував людям, що є простим шляхтичем, а таку зброю можна купити у німців за добрий удар сокирою, серця його слухачів загорялися воєнним запалом. І не один з них, не мігши вгамувати пожадливості, доганяв його по дорозі й казав: «Давай поб'ємося за неї». Але він поспішав і не хотів битися, а чех натягав самостріла. Збишко навіть перестав вивішувати по заїздах дошку з викликом, зміркувавши, що чим далі він од'їжджав від границі в глиб країни, тим менше люди розумілися на цьому й тим більше вважали його за дурня.

В Мазовії про війну говорили менше. Тут також вірили, що вона буде, але не знали — коли. У Варшаві було спокійно, тим більш, що двір перебував у Цеханові, який князь Януш перебудовував, власне будував наново після давнього литовського наскоку, коли від міста залишився тільки замок. У Варшаві Збишка прийняв Ясько Соха, староста замка, син воеводи Абрагама, який поліг біля Ворскли. Ясько знав Збишка тому, що був з княгинею в Кракові, отож прийняв і пригостив його з радістю, проте Збишко, перш ніж сісти за стіл, почав розпитувати його про Данусю, чи не вийшла вона разом з іншими придворними княгині заміж.

Але Соха не зміг йому на це відповісти. Князь і княгиня перебували в цехановському замку з ранньої осені. У Варшаві залишився тільки невеликий загін лучників та він для охорони. Соха чув, що в Цеханові відбувались всілякі забави та весілля, як то буває завжди перед пилипівкою, але котра з придворних вийшла заміж, а котра залишилась, про те він як чоловік жонатий не розпитував.

— Але я думаю,— сказав він,— що Юрандівна не вийшла, бо без Юранда це не могло трапитись, а щоб Юранд приїжджав, не чути було. При дворі гостують два хрестоносці, обидва комтури, один з Інсборка, другий із Щитна, а з ними нібито якісь іноземні гості, а в такому разі Юранд ніколи не приїжджає, бо білий плащ на хрестоносцеві доводить його до шаленства. Значить, не було Юранда, то не було й весілля. А як хочеш, то я пошлю гінця, скажу йому довідатись і негайно повертатися, хоч я певний, що ти ще застанеш Юрандівну дівчиною.

— Я сам поїду завтра вранці, а за втіху бог тобі заплатить. Як тільки коні відпочинуть, так і поїду, бо не матиму спокою, поки не взнаю правди. Хай бог тобі заплатить, бо мені одразу полегшало.

Але Соха цим не обмежився й почав розпитувати шляхтичів та солдатів, які випадково гостювали в замку, чи не чув хто-небудь з них чогось про весілля Юрандівни. Проте жодний з них нічого не чув, хоч знайшлися такі, котрі були в Цеханові й навіть на деяких весіллях: «Хіба що хто-небудь взяв її в останні тижні або в останні дні». Могло, правда, бути й таке, бо в тодішні часи люди не дуже сушили собі голови роздумами. Таким чином Збишко пішов спати дуже підбадьорений. Уже лежачи в постелі, він подумав, чи не прогнати йому завтра Сандеруса, але вирішив, що цей пройдисвіт, знаючи німецьку мову, може стати йому в пригоді, коли він вирушить проти Ліхтенштейна. Подумав також, що Сандерус не збрехав йому, і хоч коштував чимало, бо їв і пив по корчмах за чотирьох, проте був послужливий і навіть трохи прив'язаний до нового пана. Головне ж — він умів писати, в цьому була його перевага не тільки над зброєносцем чехом, а й над самим Збишком.

Зважаючи на все це, молодий рицар дозволив йому їхати з собою до Цеханова. І Сандерус був радий не тільки з вигоди, а й тому, що в пристойному товаристві він викликав більше довір'я й легше знаходив покупців

на свій крам. Після ще одної ночівлі в Насельську, їдучи не швидко й не повільно, вони надвечір другого дня побачили мури цехановського замка. Збишко зупинився в заїзді, щоб надіти панцер і в'їхати в замок рицарським звичаєм — в шоломі і з списом в руці. Потім сів на височезного здобичного огиря і, зробивши в повітрі знак хреста, рушив уперед.

Він не проїхав і десяти кроків, як чех, що супроводив його, порівнявся з ним і сказав:

— Ваша милость, за нами скачуть якісь рицарі, здається, хрестоносці.

Збишко повернув коня й не далі як на півстадії за собою побачив групу вершників, на чолі якої їхало два рицарі на прекрасних поморських конях, при повній зброї, в білих плащах з чорними хрестами і в шоломах з високими султанами з павиною пір'я.

— Хрестоносці, як бог свят! — сказав Збишко.

І він мимоволі нагнувся в сідлі й похилив списа на половину кінського вуха. Побачивши це, чех плюнув у долоню, щоб не сковзалось топориче.

Збишкові слуги, люди бувалі й обізнані з воєнними звичаями, стали наготові поблизу, правда, не для бійки, — слуги не брали участі в рицарських сутичках, — а для того, щоб одміряти місце для кінного бою або втоптати засніжену землю для пішого. Один тільки чех, як шляхтич, міг взяти участь у бою, але й він сподівався, що Збишко, перш ніж напасти, зробить попередження, і в душі був дуже здивований, що молодий пан похилив списа до виклику.

Проте Збишко вчасно схаменувся. Він пригадав свій шалений вчинок під Краковом, коли необачно хотів напасти на Ліхтенштейна, і всі нещастя, які постали з того вчинку, підняв списа, віддав його чехові і, не виймаючи меча, рушив конем до рицарів-хрестоносців. Наблизившись, він помітив, що, крім них, був ще третій рицар, також з пір'ям на шоломі, а четвертий, довговолосий і беззбройний, здався йому мазуром.

Побачивши їх, Збишко подумав: «У в'язниці я обіцяв своїй панні не три чуби, а стільки, скільки пальців на обох руках, і якщо це не посли, то три з них уже могло б бути зараз».

Проте він подумав, що то таки мали бути якісь посли до мазовецького князя, зітхнув і голосно промовив:

— Слава Ісусу Христу!

— На віки вічні,— відповів довговолосий неозброєний вершник.

— Щастя вам боже!

— І вам, пане!

— Слава святому Георгію!

— То наш патрон. Привіт вам у дорозі!

Вони почали розкланюватись, а далі Збишко оголовив, хто він є, якого герба, який у нього бойовий клич і звідки їде до мазовецького двору. А довговолосий рицар повідомив, що зветься Єндрек з Кропивниці й супроводить до князя гостей: брата Готфріда, брата Ротгера, а також пана Фулькона де Лорша з Лотарингії, який, гостюючи у хрестоносців, хоче на власні очі побачити мазовецького князя, а особливо княгиню, дочку славетного Кінстута.

В той час, коли було називано їх імення, іноземні рицарі, рівно сидючи на конях, щоразу схиляли голови в залізних шоломах, а дивлячись на пишне озброєння Збишка, вважали, що князь вислав їм назустріч якусь значну особу — можливо, родича або сина.

А Єндрек з Кропивниці говорив далі:

— Комтур, або по-нашому сказати б — староста з Інсборка, що перебуває в гостях у князя, розказав йому про цих трьох рицарів, що вони дуже хочуть, але не сміють побувати тут, особливо оцей рицар з Лотарингії, котрий, будши здалека родом, вважає, ніби за межами ордену живуть сарацини, з якими провадиться безнастанна війна. Князь, як гостинний господар, одразу послав мене на границю, щоб я допоміг рицарям безпечно проїхати повз замки.

— А хіба рицарі не могли б проїхати без вашої допомоги?

— Наш народ страшенно ненавидить хрестоносців — і не так за те, що вони на нас нападають, бо й ми до них навідуємось, як за їхню зрадливість; якщо хрестоносець обіймає тебе й цілує в губи, то в той самий час він готовий ззаду вгородити ножа. А цей свинський звичай нам, мазурам, дуже противний... Звісно, кожен не відмовить німцеві зайти до хати і гостеві кривди не вчинить, але на дорозі охоче з ним зчепиться. А є такі, котрі нічого іншого й не роблять задля помсти або слави, хай бог пошле її кожному.

— Котрий же з-поміж вас найславетніший? — спитав Збишко.

— Є один такий, що німцєві краще зустрїтися з смертю, ніж із ним; зветься він Юранд із Спихова.

Коли молодий рицар почув це ім'я, серце його сильно забилося, і він вирішив випитати все у Єндрека з Кропивниці.

— Знаю я! — сказав він. — Чув. Це той, що його дочка Данута буда в княгині придворною, поки не вийшла заміж.

Сказавши це, він, ледве стримуючи дихання, став пильно дивитися мазовецькому рицареві в очі. А той з великим здивуванням відповів:

— Хто вам сказав? Та вона ж іще дитина. Правда, буває, що й такі виходять заміж, але Юрандівна не вийшла. Шість днів тому, коли я виїжджав з Цеханова, бачив її при княгині. Як же їй у пилипівку виходити заміж?

Почувши це, Збишко напружив усю силу волі, щоб не кинутись мазурові на шию і не крикнути: «Бог тобі віддячить за цю звістку!» — однак стримався і сказав:

— А я чув, що Юранд віддав її за когось.

— Не Юранд, а княгиня хотїла її віддати, але проти волі Юранда не могла. Хотїла віддати за одного рицаря в Кракові, який дав їй обїтницю і якого вона кохає.

— Вона кохає його? — аж крикнув Збишко.

Єндрек швидко глянув на нього, усміхнувся і сказав:

— Знаєте, щось ви дуже про ту дївчину допитуєтесь.

— Допитуюсь про знайомих, до яких їду.

З-під шолома видно було тільки очі, носа та частину щїк Збишка, але вони так почервонїли, що насмішкуватий і лукавий мазур сказав:

— Це, мабуть, від морозу ваше лице почервонїло, як крашанка!

Юнак ще бїльше збентежився й відповів:

— Мабуть...

Вони рушили і їхали якийсь час мовчки, тільки коні пирхали, викидаючи з нїздрів клуби пари, та іноземні рицарі почали щось герготїти між собою своєю мовою. Далі Єндрек з Кропивниці запитав:

— Як вас звать, я не дочув вашого ймення?

— Збишко з Богданця.

— Чоловіче добрий! Адже й того, що дав Юрандівні обїтницю, нїби так звать.

— Невже ви думаєте, що я втаю правду? — швидко й гордо відповів Збишко.

— Нема чого й таїти. Боже мій! То ви і є той Збишко, котрому дівчина покривалом голову повила! Повернувшись з Кракова, всі придворні панни тільки про це й говорили, і не одна, слухаючи, ревно плакала. Значить, це ви! Ото радість буде при дворі... і княгиня ж вас дуже любить.

— Нехай її бог благословить, а також і вас за добру новину. Бо мені як сказали, що вона вийшла заміж, то я аж отерп.

— Як же їй було вийти!.. Воно, звісно, така дівчина— ласий шматок, бо в неї ж приданого — цілий Спихов, та хоч при дворі є багато гарних юнаків, однак жодний не заглядав їй у вічі, бо кожен і той її вчинок, і вашу обітницю шанував. Та й княгиня до того не допустила б. Ото буде радість! Правду кажучи, дівчину іноді дражнили! Скаже хтось-небудь: «Не вернеться твій рицар», — то вона аж ногами тупотить: «Вернеться! Вернеться!», а, буває, скаже хтось, що ви іншу взяли, то не раз і заплаче.

Збишко розчулився від цих слів, але zarazом і розгнівався на людську балаканину:

— Хто про мене такі речі брехав, — сказав він, — того викличу на двобій!

Єндрек з Кропивниці почав сміятися:

— Жіноцтво, звісно, балакало! Жінок будете викликати? Мечем проти куделі нічого не вдієш!

Збишко, радий, що бог послав йому такого веселого й зичливого товариша, став розпитувати його про Данусю, потім про звичаї мазовецького двору і знов про Данусю, далі про князя Януша, про княгиню та й знов про Данусю, — нарешті, згадавши про свою обітницю, розказав Єндреківі, що чув у дорозі про війну, — як люди готуються до неї, як її з дня на день чекають, нарешті запитав, чи так думають і в мазовецьких князівствах.

Проте дідич з Кропивниці не думав, що війна буде так скоро. Люди балакають, що інакше не може бути, але він чув, як одного разу сам князь казав Миколаєві з Длуголясу, що хрестоносці поховали свої роги і що коли король наполяже, то вони одступляться й від загарбаної Добжинської землі, бо бояться його могутності, — або принаймні відтягатимуть справу, поки добре не приготуються.

— А втім, — сказав він, — князь недавно їздив до

Мальборга, де, за відсутністю магістра, його приймав великий маршалок¹ і влаштував на його честь рицарські змагання, а тепер у князя гостюють комтури, та от і ще гості їдуть...

Він на хвилину задумався і додав:

— Кажуть люди, що хрестоносці недаром у нас і в князя Земовіта в Плоцьку сидять. Вони б хотіли, мабуть, щоб наші князі в разі війни допомагали не польському королю, а їм, а як не вдасться добитись цього, то щоб хоч не втручалися,— але так воно не буде...

— Дасть бог, що не буде. Як же б ви вдома всиділи? Адже ваші князі зобов'язані перед Польським королівством. Думаю, що не всидите.

— Не всидимо,— відповів Єндрек з Кропивниці.

Збишко знову глянув на чужих рицарів і на їх павине пір'я.

— То й вони за цим їдуть?

— Хрестоносці, може, й за цим, хто їх знає?

— А той третій?

— Третій їде з цікавості.

— Мабуть, якийсь визначний?

— Ого! За ним їде три кованих вози з усяким добром та дев'ять слуг. От з таким би зчепитися! Аж слина котиться.

— А що — не можете?

— Як же я можу! Адже князь наказав мені їх стерегти. До Цеханова й волосина їм з голови не спаде.

— А коли б я їх викликав? Коли б вони захотіли битися зі мною?

— Тоді ви мусили б раніш битися зі мною, бо поки я живий, з того нічого не буде.

Почувши це, Збишко приязно глянув на молодого шляхтича і сказав:

— Ви розумієте, що таке рицарська честь. З вами я битися не буду, бо я вам друг, але в Цеханові, дасть бог, знайду проти німців зачіпку.

— В Цеханові робіть собі, що вам заманеться. Не обійдеться там без якихось змагань, то може дійти й до виклику, аби тільки князь та комтури дозволили.

¹ Верховним органом Тевтонського ордену був великий капітул, що його очолював великий магістр. Великий комтур був його першим помічником, а великий маршалок, або маршал,— головнокомандуючим армією під час війни.

— У мене є така дошка, на якій написано виклик кожному, хто не визнав би, що панна Данута Юрандівна найцнотливіша і найкраща дівчина в світі. Але знаєте... люди скрізь тільки плечима здвигали та сміялися.

— Бо то чужий звичай і, правду кажучи, дурний, у нас його люди не знають, хіба десь при границі. Оцей лотарінжець заціпав по дорозі шляхтичів, вимагаючи, щоб вони вихваляли якусь там його пані, але його ніхто не розумів, а я не допускав до бійки.

— Як так? Вимагав, щоб вихваляли його пані? Бійтесь бога! Та в нього ні стида, ні сорому!

Збишко глянув на іноземного рицаря, немов для того, щоб переконатись, який то є чоловік, що не має сорому, проте в душі мусив визнати, що Фулькон де Лорш зовсім не схожий на пройдисвіта. Навпаки, з-під відхиленого забрала дивилися лагідні очі й виглядало молоде, повне якогось смутку обличчя.

— Сандерус! — раптом гукнув Збишко.

— До послуг, — відповів, наблизившись, німець.

— Спитай отого рицаря, яка найцнотливіша й найкраща пані на світі?

— Яка найкраща і найцнотливіша пані на світі? — спитав Сандерус.

— Ульріка де Ельнер! — відповів Фулькон де Лорш і, звівши очі вгору, почав раз по раз зітхати. Коли Збишко почув таке блюзнірство, йому аж дух перехопило від обурення, і він підняв свого огиря гопки. Але, перш ніж він встиг проголосити виклик, Єндрек з Кропивниці поставив свого коня між ним та іноземцем і сказав:

— Не заводьте тут сварки.

Тоді Збишко знову звернувся до торговця реліквіями:

— Скажи йому від мене, що він кохає сову!

— Пан мій каже, шляхетний рицарю, що ви кохаєте сову! — повторив, немов луна, Сандерус.

У відповідь на це пан де Лорш пустив повіддя і правою рукою на лівій одстебнув, а потім стягнув залізну рукавичку й кинув у сніг перед Збишком, який кивнув до свого чеха, щоб той підняв її вістрям списа.

Тоді Єндрек з Кропивниці повернувся до Збишка з грізним уже обличчям і сказав:

— Кажу вам, що ви не будете битись, поки не скінчиться моя охорона. Не дозволю ні йому, ні вам.

— Але ж не я його викликав, а він мене.

— Так, але викликав за сову. Ну, та годі, а коли б котрий противився... Ого!.. Я теж знаю, як паса повертати.

— Я не хочу з вами битися.

-- А доведеться, бо я ж присягнувся захищати його.

— То як же буде? — спитав упертий Збишко.

— Цеханов недалеко.

-- А що подумає німець?

— Нехай ваш слуга скаже йому, що тут битися не можна і що спочатку потрібний дозвіл князя для вас і дозвіл комтура для нього.

— Ну, а якщо дозволу не буде?

-- Встигнете зустрітися. І годі балакати даремно.

Бачачи, що тут нічого не вдієш і що Єндрек з Кропивниці справді не може дозволити бійки, Збишко звелів Сандерусу переказати лотарінгському рицареві, що вони будуть битися, коли прийдуть на місце. Де Лорш вислухав німця, кивнув головою, що розуміє, потім простягнув Збишкові руку, трохи подержав його руку і тричі міцно потиснув. За рицарським звичаєм це означало, що вони битимуться де завгодно й коли завгодно. Після цього, зовні немов у згоді, рицарі рушили до цехановського замка, тупі вежі якого вже видно було на тлі почервоного неба.

Вони приїхали ще завидна, але поки їх розпитали коло замкових воріт та поки спустили міст, зайшла глибока ніч. Прийняв гостей Збишків знайомий Миколай з Длуголясу, який командував залогою з кількох рицарів та трьохсот відмінних лісових лучників. На великий свій жаль, Збишко дізнався, що двору в замку не було. Щоб появити честь комтурам із Шитна і з Інсборка, князь влаштував великі лови в пущі, на які для більшої пишності видовиська виїхала і княгиня з двірськими паннами. Із знайомих жінок Збишко застав лише Офку, вдову Кшиха з Яжембкова, яка була ключницею в замку. Вона дуже зраділа йому, бо після того, як повернулася з Кракова, розказувала всім, хто хотів і хто не хотів слухати, про його любов до Данусі та про пригоду з Ліхтенштейном. Ті оповідання привернули до неї увагу багатьох придворних юнаків і дівчат, за що вдова була дуже вдячна Збишкові і тепер старалася втішити його в смутку за Данусею.

— Ти її не впізнаєш, — говорила Офка. — Дівчині минають роки, і шви на сукнях починають під шиєю поротися, так у неї все пухне. Тепер вона вже не курдупіль, як була раніш, і кохає тебе інакше. Як крикне хто-небудь над

вухом: «Збишко!», то її наче хто шилом уколів. Така вже наша жіноча доля, і проти цього нічим не зарадиш, бо то воля божа... А дядько твій, кажеш, здоровий? Чого ж він не приїхав?.. Еге ж, така наша доля... Нудно, нудно самотній жінці на світі... Ласка божа, що дівчина ще ніг не поламала, бо щоднини на вежу лізе та все на дорогу дивиться... Кожна з нас потребує дружби...

— Нагодую коней і поїду до неї, хоч би й ніччю, а поїду,— відповів Збишко.

— Ідь, ідь, тільки візьми в замку провідника, бо заблудиш у лісі.

За вечерею, яку Миколай з Длуголясу влаштував для гостей, Збишко повідомив, що зараз поїде слідом за князем і просить дати йому провідника. Стомлені в дорозі хрестоносці після вечері посідали коло величезних камінів, в яких палали цілі стовбури сосон, і вирішили їхати аж вранці, після відпочинку. Тільки де Лорш, розпитавши, в чому річ, заявив про своє бажання їхати разом із Збишком, щоб не спізнитись на лови, які він неодмінно хотів бачити.

Потім він підійшов до Збишка, простягнув йому руку і знову тричі потиснув його пальці.

XX

Але й на цей раз до бійки між ними не дійшло, бо Миколай з Длуголясу, довідавшись від Єндрека з Кропивниці, в чому річ, узяв з них слово, що без дозволу князя і комтурів вони не будуть битись, а коли б вони не послухали, то погрожував замкнути брами. Збишкові хотілось якнайшвидше побачити Данусю, тому він не смів противитись, а де Лорш, який охоче бився, коли це було потрібно, однак не був людиною кровожерною і без заперечень приєднав на свою рицарську честь, що дождатиме дозволу князя, бо боявся образити його сваволею, Лотарінжець, який наслухався пісень про турніри і любив блискуче товариство й пишні святкування, був зацікавлений ще й у тому, щоб бій відбувся в присутності двору, сановників та дам, тоді б його перемога набула більшого розголосу і прискорила б йому одержання золотих острог. Зволікання

було для нього бажане й тому, що він зацікавився чужим краєм і людьми, особливо після того, як Миколай з Длуголясу, який довгі роки сидів у німців в неволі й вільно розмовляв з іноземцями, розказував усякі дива про князівські лови на різних звірів, яких уже немає в західних країнах. І вони разом із Збишком вирушили до міста Прасниша в супроводі озброєних слуг і людей із смолоскипами для охорони від вовків, які, збираючись зимою в величезні зграї, могли становити небезпеку навіть для кільканадцяти добре озброєних вершників. По той бік Цеханова тягнулися ліси, що переходили за Праснишем у величезну Курпинську пушу, яка на сході з'єднувалася з непрохідними борами Підляся і далі — Литви. Ще недавно цими борами пробиралися звичайно в Мазовію напівдикі литовські племена, обминаючи місцеве войовниче населення; в 1337 році вони дійшли аж до Цеханова і зруйнували місто. Де Лорш з величезною цікавістю слухав оповідання про ці події старого провідника, Мацька з Туробоїв, і аж палав бажанням помірятися силою з литвинами, яких він, як і всі західні рицарі, вважав сарацинами. Він, власне, і прибув у цю країну для участі в хрестовому поході, прагнучи зажити слави та заробити спасіння душі, і по дорозі думав, що навіть війна з мазурами, як з напівпоганським народом, спасіння душі йому забезпечить. І він майже не вірив своїм очам, коли приїхав у Мазовію й побачив костьоли по містах, хрести на вежах, духовенство, рицарів з зображеннями священних предметів на зброї і народ, правда, буйний, запальний, охочий до сварки та бійки, але християнський і зовсім не більш хижий за німців, яких молодий рицар бачив проїздом. Коли йому розказували, що цей народ з давніх-давен поклоняється Христу, він не знав, що думати про хрестоносців, а коли довідався, що небіжниця королева краківська охрестила й Литву, його здивуванню та прикрасі не було меж.

І він почав розпитувати Мацька з Туробоїв, чи в тих лісах, куди вони їдуть, нема принаймні драконів, яким люди мусять жертвувати дівчат і з якими можна було б побитися. Але відповідь Мацька зовсім здивувала його.

— В борах водяться всілякі хороші звірі — вовки, тури, зубри та ведмеді, з якими вистачає роботи, — відповів мазур. — Можливо, по багнах є й нечиста сила, але про драконів не чув, а коли б вони й були, то ми, напевне,

їм дівок не давали б, а пішли б на них гуртом. Ого! Якби вони були, то місцеві жителі-лісовики вже давно б з їхньої шкури паси носили б!

— А що вони за люди і чи не можна з ними битися?— спитав де Лорш.

— Битися можна, але шкідливо для здоров'я,— відповів Мацько,— до того ж рицареві непристойно битися з хлопами.

— Швейцарці також — хлопи. Невже ці люди поклоняються Христу?

— В Мазовії інакших нема, а ці люди наші і князівські. Ви, мабуть, бачили лучників у замку: то все курпи, а над них нема кращих у світі лучників.

— Англійці й шотландці, яких я бачив при бургундському дворі...

— Бачив я їх і в Мальборзі,— перебив мазур.— Здорові хлопці, але не дай боже їм стати проти курпів! У них семилітня дитина доти не наїється, поки собі їжі з верхівки сосни не зіб'є.

— Про що ви говорите?— раптом спитав Збишко, який кілька разів почув слово «курпи».

— Про курпинських та англійських лучників. Цей рицар каже, що англійські й шотландські з-поміж усіх найкращі.

— Бачив я їх під Вільною. Ого, їхні стріли коло моїх вух дзижчали! Були там рицарі з усіх країн, які нахвалялися з'їсти нас без солі, але, покуштувавши раз та другий, втратили охоту до їжі.

Мацько засміявся і повторив Збишкові слова панові де Лоршу.

— Говорили це при різних дворах,— відповів лотарінжець.— Там хвалили хоробрість ваших рицарів, але ганили за те, що вони боронять поган від хрестоносців.

— Ми боронили народ, який захотів охреститися, від напасті й несправедливості. А німці хочуть утримати його в поганстві, щоб мати привід для війни.

— Бог їх осудить,— сказав де Лорш.

— Може, вже й не довго ждати,— відповів Мацько з Туробоїв.

Почувши, що Збишко був під Вільною, лотарінжець почав розпитувати про неї, бо вісті про бої та рицарські герці, які там відбувалися, вже широко розійшлися по світі. Особливо поєдинок чотирьох польських та чоти-

рвох французьких рицарів вразив уяву західних воїнів. І де Лорш почав дивитися з більшою пошаною на Збишка як на людину, яка брала участь в таких славетних боях, і радів у душі, що йому доведеться битися з неабияким рицарем.

Так вони їхали далі, зберігаючи взаємну чемність і на відпочинках частуючи один одного вином, значні запаси якого слуги везли за де Лоршем в його возах. Але коли з розмови між ним і Мацьком з Туробоїв виявилось, що Ульріка де Ельнер насправді не панна, а сорокалітня заміжня жінка, яка має шестеро дітей, Збишко зовсім обурився, тим більше, що цей чудний іноземець не тільки насмілюється порівнювати свою бабу з Дануською, а ще й вимагає визнання за нею першості. Проте він подумав, що, може, цей чоловік несповна розуму, і темна хата й батіг личили б йому більше, ніж мандрівка по світу,— і ця думка стримала його від вибуху раптового гніву.

— Чи не думаєте ви,— сказав він Мацькові,— що нечиста сила затьмарила йому розум? Може, у нього в голові, як черв'як у горісі, сидить чорт і може вночі перескочити на котрогось із нас? Треба нам оберігатися...

Мацько з Туробоїв почав був заперечувати Збишкові, однак, трохи занепокоєно поглядав на рицаря з Лотарінгії і нарешті сказав:

— Буває часом, що в біснுவатому сидить сто й більше чортів, а коли їм стає тісно, вони шукають собі місця в інших людях. Найгірший чорт той, котрого нашле баба.

Потім раптом звернувся до рицаря:

— Слава Ісусу Христу!

— І я його славлю,— трохи здивовано відповів де Лорш.

Мацько з Туробоїв остаточно заспокоївся.

— От бачите,— сказав він,— якби в ньому сиділа нечиста сила, він одразу запінився б або його об землю кинуло б, бо я ж його спитав зненацька. Можемо їхати.

І вони спокійно поїхали далі. З Цеханова до Прасниша було не дуже далеко, і літом гонець міг проскакати від одного до другого міста за дві години. Але через нічний час, часті зупинки та снігові замети в лісах вони їхали повільно, а тому що вибрались далеко за північ, то до мисливського княжого палацу, який стояв за Праснишем на узліссі, прибули аж на світанку. Великий низький дерев'яний дім з вікнами із скляних кульок стояв під самим лісом. Перед домом видно було колодязні журавлі та дві

повітки для коней, а навколо стояло безліч куренів, переважно з соснового гілля, та наметів із шкур. В сіруватих сутінках світанку перед наметами яскраво горіли багаття, а круг них стояли загоничі в кожухах догори вовною, в лисячих, вовчих та ведмежячих шубах. Панові де Лоршу здалося, що він бачить диких звірів, які поспиналися перед вогнем на задні лапи, бо більшість тих людей була в шапках, зроблених із звіриних голів. Декотрі стояли, спершись на рогатини, декотрі — на самостріли, деякі плели величезні сіті з мотуззя, інші обертали над жаром на рожнах чималі зубрячі та лосині окости, призначені, очевидно, на сніданок. Відблиск вогню падав на сніг, освітлюючи ці дикі постаті, що часом зникали в диму або в випарах від дихання та від смаженого м'ясива. За ними видно було зачервонілі стовбури могутніх сосон і нові гурти людей. Їх величезна кількість дивувала незвичного до таких мисливських зборищ лотарінжця.

— Ваші князі,— сказав він,— ходять на лови, наче на війну.

— Як бачите,— відповів Мацько з Туробоїв,— їм не бракує ні мисливського знаряддя, ні людей. Це князівські загоничі, але є й інші, котрі приходять сюди з своїх лісових хащ торгувати.

— Що ж нам робити? — перебив його Збишко.— В палаці ще всі сплять.

— А що ж, заждемо, поки повстають,— відказав Мацько.— Не будемо ж ми грюкати в двері та будити князя, нашого государя.

Сказавши це, він підвів Збишка й де Лорша до вогнища, біля якого загоничі накидали їм зубрячих та ведмежих шкур і почали частувати паруючим м'ясом. Зачувши чужу мову, загоничі стали сходитись з усіх боків, щоб подивитися на німця. Збишкові люди поширили звістку, що то рицар «аж з-за моря», і навколо нього відразу зібрався такий натовп, що пан з Туробоїв мусив потурбуватись, аби оберегти іноземця від надмірної цікавості. Де Лорш помітив у юрбі жінок, також одягнених переважно в шкури, але рум'яних, як яблука, та надзвичайно вродливих, і почав питати, чи й вони беруть участь у ловах.

Мацько Туробойський пояснив йому, що вони не мисливці, але приходять сюди разом з загоничами з жіночої цікавості або наче на ярмарок, для купівлі міських товарів та продажу лісових багатств. Так воно й було насправді;

князівський палац був тим місцем, де навіть під час відсутності князя городяни зустрічалися з жителями лісів. Загоничі не любили виходити з пущі, бо їм було незвично без шуму дерев над головою, тому праснишани привозили сюди, на лісову границю, своє знамените пиво, мелене в міських вітряках та в водяних млинах на річці Венгерці борошно, сіль, на яку в пущі завжди був попит, залізо, ремінь та інші міські вироби, а взамін брали шкури, коштовні хутра, сушені гриби, горіхи, лікарські трави або шматки бурштину, якого курпи добували чимало. Через те коло князівського палацу був ніби постійний базар, який ще збільшувався під час ловів, коли обов'язок і цікавість виводили мешканців з лісових хащ.

Де Лорш слухав оповідань Мацька і з цікавістю придивлявся до постатей загоничів, які, живучи на свіжому повітрі та живлячись, як і більшість тодішніх хлопів, м'ясом, дивували багатьох іноземних мандрівників зростом і силою. А Збишко, сидючи коло вогню, весь час дивився на двері й вікна князівського палацу і ледве міг всидіти на місці. Світилося тільки в одному вікні, мабуть, в кухні, бо між нещільно припасованими шибками з щілин виходив дим. Інші вікна були темні, вони поблискували тільки від денного світла, що все ясніше розливалось і все яскравіше срібляло засніжену лісову пущу за палацом. В маленьких дверях бічної стіни палацу часом з'являлися слуги в князівських лівреях і з відрами або цєбрами на коромислах поспішали до колодязів по воду. Їх запитали, чи всі ще сплять, і вони відповіли, що двір, стомлений вчорашніми ловами, досі спочиває, але на кухні вже вариться страва на ранній сніданок перед виходом на полювання.

І справді, крізь кухонне вікно почав пробиватись дух жиру й шафрану і розійшовся далеко між вогнищами. Нарешті скригнули й відчинилися головні двері, відкривши яскраво освітлені сени, і на ганок вийшов чоловік, в якому Збишко впізнав одного з тих піснярів, яких свого часу бачив між слугами княгині в Кракові. Збишко, не чекаючи ні Мацька з Туробоїв, ні де Лорша, так швидко помчав до палацу, що лотарінжець аж здивувався й запитав:

— Що сталося з цим молодим рицарем?

— Нічого не сталося,— відповів Мацько з Туробоїв,— просто він кохає одну придворну панну княгині і хоче якнайшвидше її побачити.

— Ах! — відповів де Лорш, прикладаючи обидві долоні до серця.

І, звівши очі вгору, він почав раз по раз так жалібно зітхати, що Мацько аж здвигнув плечима й подумав: «Невже він так оце зітхає за своєю старою? Мабуть, справді-таки несповна розуму!»

Проте він повів його в палац, і вони опинилися в величезних сінях, прикрашених турячими, зубрячими, лосячими та оленячими рогами й освітлених палаючими в широкому каміні полінами. Посередині стояв накритий домашнього виробу килимом стіл з приготовленими для страв мисками; в сінях було лише кілька придворних, з якими розмовляв Збишко. Мацько з Туробоїв познайомив їх з де Лоршем, але тому що вони не вміли говорити по-німецьки, він сам мусив і далі залишатися в його товаристві. Придворних надходило дедалі більше, і були вони в переважній більшості хлопці хоч куди — молоді ще, але рослі, плечисті, русоволосі, вже одягнені для ловів. Ті, котрі знали Збишка і чули про його краківські пригоди, віталися з ним, як з давнім другом, і видно було, що він користується у них пошаною. Деякі дивилися на нього з таким зачудуванням, як звичайно дивляться на людину, над якою зависла була катівська сокира. Навколо чути було голоси: «Та звісно ж! Є княгиня, є Юрандівна, зараз ти її побачиш, чоловіче, і на лови з нами поїдеш!» В цей час увійшло двоє гостей хрестоносців — брат Гуго де Данфельд, староста з Ортельсбурга або з Щитна, родич якого був свого часу маршалком, і Зігфрід де Лева, також із заслуженої в ордені родини — вїйт з Інсборка. Перший ще досить молодий, але гладкий, з обличчям хитрого пияка і товстими мокрим губами, другий — високий, з суворими, благородними рисами обличчя. Збишкові здалося, що він колись бачив Данфельда у князя Вітольда і що плоцький єпископ Генрик звалив його на турнірі з коня, але далі спогади урвалися, бо увійшов князь Януш, якого стали вітати поклонами і хрестоносці, і придворні. Де Лорш, комтури і Збишко наблизились до нього. Князь привітав їх люб'язно, але з повагою на своєму безвусому, селянському обличчі, обрамованому довгим волоссям, що було рівно підрізане над лобом і спадало аж на плечі з боків. За вікнами одразу затрубили труби на знак, що князь сідає до столу; затрубили раз, другий і третій; за третім разом з правого боку кімнати відчинилися великі двері і в них з'явилася княги-

ня Ганна, а поруч з нею — прекрасна русява дівчина з перекиненою через плече лютнею.

Побачивши її, Збишко виступив наперед і, склавши долоні коло губів, став навколішки в позі найвищої пошани й обоження.

В залі зчинився гомін, бо вчинок Збишка здивував мазурів, а деяких навіть обурило. «Дивіться,— казали старші,— напевне, він навчився цього звичаю від якихось заморських рицарів, бо його немає навіть у німців». А молоді думали: «Нема нічого дивного, адже він зобов'язаний дівчині життям». Княгиня і Юрандівна спочатку не впізнали Збишка, бо він стояв спиною до вогню, а обличчя його було в затінку. Княгиня в першу мить подумала, що то якийсь із придворних, чимось завинивши перед князем, просить її заступництва, але Дануся, що мала бистрі очі, ступила крок наперед і, нахиливши свою русу голівку, раптом скрикнула тоненьким, схвильованим голосом:

— Збишко!

І не звертаючи уваги на те, що на неї дивиться увесь двір та іноземні гості, вона кинулась, як сарна, до молодого рицаря і, обнявши його, почала цілувати в очі, в губи, в щоки; пригорнувшись до нього і з великої радості доти пищала, поки мазури не зареготали дружно, а княгиня не потягнула її за комір до себе.

Тоді Дануся глянула на присутніх і, страшенно збентежена, так само швидко сховалась за княгиню й закрилась зборками її спідниці, звідки видно було лише верх її голови.

Збишко вклонився княгині в ноги, а вона підняла його, привітала й почала розпитувати про Мацька: вмер він чи живий, а як живий, то чи не приїхав також у Мазовію. Збишко не дуже вдало відповідав на ці запитання, бо, перехиляючись то в один, то в другий бік, намагався побачити Дануську, яка то висувалася з-за спини своєї пані, то знову поринала в зборки її спідниці. Дивлячись на це, мазури аж за боки бралися від реготу, сміявся і сам князь, але коли слуги внесли миски з гарячою стравою, зраділа княгиня звернувшись до Збишка і сказала:

— Служи ж нам, любий служко, і дай боже, щоб не тільки за столом, а й завжди.

Потім вона звернувшись до Данусі:

— А ти, набридлива мухо, вилазь із-за моєї спідниці, а то геть обірвеш її.

Червона від збентеження Дануся вибралась із зборок спідниці, весь час злякано, соромливо, але й зацікавлено поглядаючи на Збишка. Вона була така гарна, що не тільки у Збишка, а й в інших чоловіків розімліли серця. Тевтонський староста із Щитна почав раз по раз прикладати долоню до своїх товстих, мокрих губів, а здивований де Лорш підняв руки вгору й запитав:

— Заради святого Якуба Компостельського, хто ця дівчина?

На це гладкий і низький на зріст староста із Щитна підвівся навшпиньки й шепнув лотарінжцеві на вухо:

— Дочка диявола.

Де Лорш подивився на нього, кліпаючи очима, потім насупив брови і промовив у ніс:

— Несправедливий той рицар, котрий гавкає проти такої вроди.

— Я чернець і ношу золоті остроги,— бундючно відповів Гуго де Данфельд.

Пошана до пасованих рицарів була така велика, що лотарінжець опустил голову й лише через деякий час відповів:

— А я родич герцогів Брабанту.

— *Pax! Pax!*¹ — відповів хрестоносець.— Слава могутнім герцогам і друзям ордену, від якого ви, пане, незабаром одержите золоті остроги. Я не заперечую, що ця дівчина вродлива, але послушайте, хто її батько.

Проте він не встиг нічого розказати, бо в цю мить князь Януш сів до сніданку; довідавшись раніш од війта з Інсборка про високу рідню де Лорша, подав йому знак сісти коло себе. Навпроти зайняла місце княгиня з Данусею, а Збишко, як колись у Кракові, став за їхніми стільцями прислужувати. Засоромлена Дануся низько схилила над мискою голову, але держала її трохи набік, щоб Збишко міг бачити її обличчя. А він жадібно і з захватом дивився на її маленьку золотоволосу голівку, на рум'яне личко, на недитячі вже, тісно обтягнені сукнею плечі і відчував, що груди його заливає нова хвиля кохання. Він ще відчував на своїх очах, на устах і на обличчі її поцілунки. Колись вона цілувала його, як сестра брата, і він приймав ті поцілунки, як від милої дитини. Тепер же її поцілунки викликали такі почуття, які бували в нього інколи при зустрічах

¹ Мир! Мир! (Лат.)

в Ягенкою: його поймала млість, під якою таїся жар, немов у пригаслому багатті під попелом. Дануся здавалася йому цілком дорослою панною, бо вона й справді виросла й розквітла. При ній багато й постійно говорили про кохання, і, як розпускається та червоніє пригрітій сонцем пуп'янок квітки, так зростала й променилася в її очах любов, і в ній з'явилося щось нове, чого не було раніш — якась вже не дитяча врода, зваблива чарівність, що випромінювалася з неї, як тепло з вогню або аромат з троянди.

Збишко відчував це і, забувши за все, піддався її чарам. Він забув навіть, що треба прислуговувати за столом. Не бачив, як придворні штовхали одне одного ліктями і, сміючись, показували на нього й на Данусю. Не помічав він також ні наче скам'янілого від здивування обличчя пана Лорша, ні вирачкуватих, весь час втуплених в Данусю очей тевтонського старости із Щитна, в яких відбивалося полум'я каміна й робило їх червоними й блискучими, немов у вовка. Він опам'ятався аж тоді, коли труби знову затрубили, сповіщаючи, що час вирушати в пушу, і коли княгиня Данута звернулася до нього й сказала:

— Ти поїдеш з нами: розважиш себе й поговориш з дівчиною про кохання, про що і я охоче послухаю.

Сказавши це, вона вийшла з Данусею, щоб переодягнутись для їзди верхи, а Збишко вибіг на подвір'я, де конюхи вже держали покритих інеем осідланих, пирхаючих коней для князя, княгині, гостей та придворних. На подвір'ї було вже менше людей, бо загоничі вийшли з своїми сітями раніш і зникли в лісовій гушавині. Багаття попригасали, день був ясний, морозний, сніг скрипів під ногами, а з похитуваних легеньким вітром дерев сипався сухий, іскристий іній. Незабаром вийшов і сів на коля князь; при ньому був слуга з самострілом і з такою довгою та важкою рогатиною, що нею мало хто міг орудувати. Проте князь орудував нею легко, бо, як і інші мазурські П'ясти, мав надзвичайну силу. В цьому роду бували навіть жінки, які виходили заміж за іноземних князів і на весільних учтах згинали в пальцях широкі залізні тесаки¹. Поблизу князя трималися також два чоловіки, вибрані з-поміж усіх цехановських і варшавських дідичів, які в разі небезпеки мали прийти князеві на допомогу. Ці страхо-

¹ Наприклад, Цимбарка, яка вийшла за Ернеста Залізного, Габсбурга. (Прим. автора).

людні чоловіки мали могутні, як стовбури вікових дерев, плечі. Пан де Лорш, що прибув з далеких країв, здивовано поглядав на них.

Тим часом вийшла і княгиня з Данусею, обидві вони були в каптурах з білих ласиць. Справжня дочка Кейстута уміла «шити» стрілою з лука краще, ніж голкою, тому за нею несли оздоблений, тільки трохи легший, ніж звичайно, лук-самостріл. Збишко, ставши коліном на сніг, підставив долоню, на яку княгиня стала ногою, щоб сісти на коня, потім підняв угору й посадив Данусю, так само як у Богданці підіймав Ягенку, і вони рушили. Поїзд розтягнувся довгою гадюкою, повернув від двору праворуч, мелькаючи й мінячись по узлісся, як барвистий пруг по краю темного сукна, а потім став повільно заглиблюватись у ліс.

Коли вони заїхали досить далеко в бір, княгиня звернулася до Збишка:

— Чого ж ти мовчиш? Поговори з нею.

Хоч слова княгині й підбадьорили Збишка, він все-таки ще досить довго мовчав, бо його поїняла якась несміливість. Нарешті він промовив:

— Данусько!

— Що, Збишку?

— Я так тебе люблю...

Хлопець затнувся, підшукуючи слова, які йому трудно було знайти. Бо хоч він і ставав навколішки перед дівчиною, як іноземний рицар, хоч всілякими способами виявляв їй свою пошану та намагався не вживати простонародних слів, однак даремно силкувався говорити вишуканим тоном: душа у нього була проста, і говорити він міг тільки простими словами.

Тому й тепер, помовчавши, сказав:

— Я так тебе люблю, що мені аж дух забиває!

А вона підняла розчервоніле від морозного лісового повітря обличчя й глянула на нього своїми голубими оченятами.

— І я, Збишку! — відповіла квапливо.

І одразу опустила вії, бо вже знала, що таке любов.

— Ой серденько ти моє! Ой, дівчинонько ти моя! — вигукнув Збишко.— Ой!..

І знов замовк від щастя й хвилювання, але добра, а разом і цікава княгиня вдруге прийшла їм на допомогу:

— Розкажуй же їй,— сказала вона,— як ти сумував без

неї, а коли й поцілуєш десь у гушавині, то мені байдуже, бо це найкраще засвідчить твоє кохання.

І він почав розказувати, як сумував без неї і в Богданці, коли доглядав Мацька, і коли бував у сусідів. Проте він схитрував і нічого не сказав про Ягенку — а втім, говорив щиро, бо в ту хвилину так кохав прекрасну Данусю, що йому хотілося схопити її, пересадити на свого коня і пригорнути до грудей.

Та він не насмівся цього зробити; натомість, коли перші зарості відокремили їх від придворних і гостей, Збишко нахилився до неї, обійняв і поцілував в лице, засвідчуючи цим своє кохання.

Але зимою на ліщині немає листя, і Гуго де Данфельд, пан Лорш, а також придворні побачили їх в цю мить і почали говорити між собою:

— Цмокнув її при княгині! Вона таки скоро справить їм весілля.

— Це хвацький хлопець, та й у неї палка Юрандова кров.

— То креміль і кресало, хоч дівчина ніби тихенька. Вони викрешуть вогню, не журіться! А він вп'явся в неї, як кліщ у живу шкіру.

Так вони балакали і сміялись, а тевтонський староста із Щитна повернув до пана Лорша своє цапине, злюще і хтиве обличчя й запитав:

— Чи не хотіли б ви, пане, щоб який-небудь Мерлін перетворив вас чародійною силою в цього молодого рицаря? ¹

— А ви? — запитав де Лорш.

Хрестоносець, в якому, видно, закипіла заздрість і хтивість, нетерпляче сіпнув коня і вигукнув:

— Присягаюсь моєю душею!..

Але в ту ж мить спам'ятався і, опустивши голову, відказав:

— Я чернець і дав обітницю цноти.

Він швидко глянув на лотарінжця, побоюючись, чи той не помітив на його обличчі усмішки, бо в цьому відношенні орден хрестоносців зажив поганої слави, а найгіршої серед ченців — Гуго де Данфельд. Кілька років тому він був помічником війта в Самбії і викликав там стільки

¹ Рицар Утер, закохавшись в цнотливу Ігерну, дружину князя Горласа, з допомогою чаклуна Мерліна прибрав подобу Горласа і прижив з Ігерною короля Артура. (Прим. автора).

гучних скарг, що, незважаючи на всю поблажливість ордену до таких справ, його мусили перевести на посаду начальника замкової залози в Щитні. Прибувши останніми днями з таємним дорученням до двору князя Януша й побачивши прекрасну Юрандівну, він запалав до неї пристрастю. Вік Данусі зовсім не був для нього перепорою, бо в ті часи й молодші за неї виходили заміж. Але Данфельд знав, з якого роду ця дівчина, а ім'я Юранда поєднувалось в його пам'яті з страшними спогадами, тому його пристрасть виросла на ґрунті дикої ненависті.

А де Лорш якраз почав розпитувати його про ті історії.

— Ви назвали, пане, цю прекрасну дівчину дочкою диявола. Але — чому?

І Данфельд почав розказувати йому історію Злоторії: як під час відбудови замка хрестоносці вдало викрали князя з усім двором і як при цьому загинула мати Юрандівни, за яку Юранд з того часу жахливим способом мститься тевтонським рицарям. При згадці про це ненависть, як полум'я, бушувала в хрестоносцеві, бо в нього були на це й особисті причини. Два роки тому він сам зіткнувся з «диким кабаном із Спихова», і перший раз у житті серце його пойняв такий ганебний страх, що він залишив двох своїх родичів, слуг, здобич і, мов шалений, цілий день утікав аж до Щитна, де від страху надовго захворів. Після одужання великий маршалок ордену притягнув його до рицарського суду. Коли Данфельд присягнувся хрестом і рицарською честю, що схарапуджений кінь виніс його з поля бою, суд виправдав його, але шлях до вищих орденських постів був для нього закритий. Правда, хрестоносець не сказав про цю пригоду панові де Лоршу, зате стільки наговорив про жорстокість Юранда та про запеклість усього польського народу, що все це ледве вміщалося в голові лотарінжця.

— Але ж ми, — сказав він через деякий час, — перебуваємо в мазурів, а не в поляків?

— Це окреме князівство, але народ один, — відповів староста, — однакова в них підлість і однакова запеклість проти ордену. Дай боже, щоб німецький меч винищив усе це плем'я!

— Слушно кажете, пане, бо якби цей князь, який здається таким статечним, задумав ставити в ваших землях проти вас замок, то це було б таке беззаконня, про яке я навіть у поганських землях не чув.

— Замок він ставив проти нас, але Злоторія лежить в його, а не в наших володіннях.

— Тоді слава господу Ісусу, що дав вам над ним перемогу. А як же скінчилась та війна?

— Та війни, власне, не було.

— А ваша перемога під Злоторією?

— Бог нам і в цьому допоміг — князь якраз був без війська, тільки з двором та жінками.

Де Лорш здивовано глянув на хрестоносця:

— Як так? Виходить, ви в мирний час напали на жінок і князя, який на власній землі будував замок?

— Для слави ордену і християнства нема безчесних вчинків.

— Значить, той страшний рицар мстить за молоду жінку, вбиту вами в мирний час?

— Хто підносить руку на хрестоносців, той — син пекла.

Пан де Лорш задумався, але вже не мав часу відповісти Данфельдові, бо поїзд в'їхав на широку, вкриту засніженою лепехою поляну, де князь зліз з коня, а за ним почали злазити й усі інші.

XXI

Досвідчені лісники під керівництвом головного ловчого почали розставляти довгим рядом по краю поляни мисливців таким способом, щоб вони, будучи самі під прикриттям, мали перед собою вільний простір для зручної стрільби з самострілів та луків. Дві короткі сторони поляни були загороджені сітями, за якими сховалися лісники-нагоничі, що мали наганяти звіра на стрільців, а коли його не вдавалось сполохати і він заплутувався в сітях, — добивати його рогатинами. Численні загони курпів, уміло розставлених величезним колом, повинні були гнати всяке живі створіння з глибини лісу на галявину. За стрільцями була напнута ще одна сітка, щоб звір, якому вдасться прорватися крізь їх ряд, міг бути добитий в її петлях.

Князь став в середині шереху в неглибокому видолинку, що перетинав усю поляну. Головний ловчий, Мрокота з Моцажева, вибрав йому таке місце, знаючи, що цим

видолинком бігтиме від загоничів з пуші найбільший звір. Князь тримав у руці самостріл, поблизу нього стояла під деревом рогатина, а трохи позаду стояли з сокирами на плечах два величезні, схожі на стовбури охоронці; крім сокир, у них були готові вже, натягнуті самостріли, які вони мали подавати князеві в разі потреби. Княгиня й Дануся не злазили з коней, цього їм ніколи не дозволяв князь, побоюючись лютих турів та зубрів, від яких легше було врятуватись верхи, ніж пішки. Князь запросив де Лорша стати праворуч від себе і дозволив йому залишитись на коні, щоб охороняти дам. Схожий на довгий цвях, де Лорш став поодаль від княгині й держав у руці рицарського списа, з якого мазури нишком сміялися, як із зброї, мало придатної на ловах. Натомість Збишко, встромивши рогатину в сніг і взявши самостріл за плечі, стояв коло Данусі, поглядав на неї знизу вгору, часом щось шептав їй, а часом обіймав її ноги й цілував у коліна, бо вже зовсім не крився перед людьми з своїм коханням. Він заспокоївся аж тоді, коли Мрокота з Моцажева, який у пуші дозволяв собі бурчати навіть на князя, суворо наказав йому мовчати.

Тим часом десь далеко-далеко в пуші залунали звуки курпинських ріжків, їм з поляни відповів короткий пронизливий звук сурми, і все кругом затихло. Лише зрідка в верховітті сосон стрекотала сойка або по-воронячому каркали загоничі. Мисливці напружено дивилися поперед себе на поляну, де вітер ворушив запаморожену лепеху та голі кущі верболозу. Кожен нетерпляче ждав, який перший звір з'явиться на поляні,— всі сподівалися багатой здобичі, бо знали, що в пуші безліч зубрів, турів та диких кабанів. Курпи викурили з барлогів також кількох ведмедів, які ходили тепер по хащах голодні, насторожені й люті, відчуваючи, що їм незабаром доведеться стати на боротьбу не за спокійний зимовий сон, а за життя.

Проте чекати треба було довго, бо люди, які гнали звіра на розташовану півколом засідку, зайняли величезну ділянку бору і йшли з такої далини, що навіть не чути було гавкання собак, яких за першим сигналом сурми одразу спустили з смиків. Один з них, що був спущений завчасно або просто йшов за курпами, показався на поляні й, перебігши її з опущеним носом, зник за мисливцями. І знову стало пустинно й тихо, тільки нагоничі, весь час каркаючи, як круки, давали знати, що полювання незабаром почнеться. Справді, через деякий час на скраїську

поляни з'явилися вовки: як найчутливіші звірі, вони перші силкувалися втекти з облоги. Було їх кілька. Але вискочивши на поляну й зачувши нюхом людей, вони знову югнули в ліс, очевидно шукаючи іншого виходу. Далі з гущавини виринули дикі свині й побігли чорною низкою по засніженій поляні, схожі здалека на свійських, що, трясучи вухами, на поклик хазяйки поспішають додому. Вони зупинялись, прислухались, принохувались, завертали назад і знову прислухались; нарешті кинулись у бік сітей і, зачувши нагоничів, помчали на мисливців, хропучи і наближаючись все обережніше. Нарешті клацнули залізні запобіжники самострілів, захурчали стріли, на білому снігу з'явились перші червоні плями крові.

Тоді розлігся вереск, і стадо розсипалось, немов у нього вдарив грім; частина побігла наосліп вперед, частина кинулась до сітей, а решта, розпоротившись поодиноці та по кілька, безладно гасала, змішуючись з іншою звіриною, що ринула на поляну. Тепер уже виразно чути було звуки ріжків, несамовите гавкання собак та далекий гомін людей, що йшли в першій лаві з глибини лісу. Звірі, одігнані широко розтягненими клямрами мисливського півкола, щораз більше заповнювали лісову поляну. Нічого подібного не можна було побачити не тільки в західних країнах, а й на польських землях, де не було вже таких пущ, як у Мазовії. Хрестоносці, які бували в Литві, де часом траплялося, що зубри наскакували на військо й чинили в ньому замішання¹, все-таки були чимало здивовані такою незмірною кількістю звіра. Найбільше дивувався пан де Лорш. Він стояв коло княгині і придворних панн, як журавель на сторожі, нудився, бо не міг з ними говорити, і, мерзнувши в своєму залізному панцері, вже думав, що лови не вдалися. І раптом він побачив перед собою цілі стада легконогих сарн, полових оленів та важкоголових лосів, що збилися в одну купу й гасали по поляні, марно шукаючи виходу. Княгиня, в якій заграла батьківська, Кейстутова, кров, пускала в строкату масу стрілу за стрілою і щоразу радісно скрикувала, коли вражений олень або лось з розгону ставав дибки, а потім важко падав і копав сніг ногами. Декотрі придворні панни теж частенько нахиляли обличчя до самострілів, бо всіх пойняв мисливський запал. Тільки Збишко не думав про лови: він сперся ліктями на

¹ Про подібні випадки згадує Віган з Марбурга. (Прим. автора).

коліна Данусі і, поклавши голову на долонях, дивився їй в очі, а вона, сміючись і соромлячись, намагалась закрити йому пальцями повіки, удаючи, ніби не може витримати такого погляду.

В цей час увагу пана де Лорша привернув величезний, сивий на карку й лопатках ведмідь, який несподівано виринув з лепехи поблизу стрільців. Князь вистрілив з самостріла, потім скочив до нього з рогатиною, і коли звір, страшно ревучи, звівся на задні лапи,— заколов його перед очима всього двору так швидко і вдало, що «оборонцям» не довелося орудувати сокирою. Тоді молодий лотарінжець подумав, що не багато госуларів, при дворах яких він гостював по дорозі сюди, наважилося б на таку забаву і що з таким князем та з таким народом орденів колись доведеться мати велику халепу й пережити тяжкі години. Але далі де Лорш побачив, що й інші мисливці вбили чимало лютих ікластих диких кабанів, набагато більших і лютіших за тих, що на них полювали в лісах Нижньої Лотарінгії та в німецьких пущах. Таких вправних і спритних мисливців, таких ударів рогатиною пан де Лорш не бачив ніде і як чоловік досвідчений пояснював це тим, що всі ці жителі пущі змалку при звичаються до самостріла й рогатини і тому в орудуванні ними набувають більшої, ніж інші народи, вправності.

Поляна вже була густо всіяна трупами всіляких звірів, але до кінця ловів ще було далеко. Навпаки, найцікавіша і разом з тим найнебезпечніша хвилина була попереду, бо облава саме вигнала на поляну кільканадцять зубрів і турів. В лісах вони трималися окремо, але тепер ішли змішаним стадом, зовсім не засліплені страхом, швидше грізні, ніж перелякані. Ішли не дуже швидко, ніби певні своєї страшної сили, яка зламає і пройде через усі перепони, а земля аж стугоніла під їх тягарем. Бородаті бики, йдучи з низько опущеними головами поперед стада, часом спинялися, немов роздумували, в який бік ударити. З їх страхітливих легенів виривалося глухе ревіння, схоже на підземний гуркіт, з ніздрів шугала пара; вони рили передніми ногами сніг і позирали з-під грив кривавими очима, ніби вишукували прихованого ворога.

Тим часом нагоничі зчинили оглушливий крик, який підхопили сотні гучних голосів у головній лаві та в клямарах мисливського півкола; затрубили ріжки, засвистали пишалки; пуща здригнулась аж до найдальших глибин,

і одночасно на поляну з страшенною гавкотнею вискочили курпинські собаки, що йшли слідом. Побачивши їх, враз оскаженіли самиці, у яких були малята. Стадо, що досі йшло повільно, вмить розпорошилось по всій поляні, переслідуване з усіх боків. Один величезний половий страхітливий самець-тур, що зростом перевищував зубра, важким скоком помчав був до шеругу стрільців, але, побачивши за кілька десятків кроків між деревами коней, спинився і, ревучи, почав гребти ногами землю, немов розпасійовуючись для стрибка й боротьби.

Побачивши це страшне видовище, нагоничі зчинили ще більший галас, а в шеругу мисливців залунали злякані голоси: «Княгиня! Княгиня! Рятуйте княгиню!» Збишко схопив встромлену в сніг рогатину і вискочив на скраїсько лісу, за ним скочило кілька литвинів, готових загинути, захищаючи дочку Кейстута,— і в цю мить в руках княгині заскреготав самостріл, свиснула стріла і, пролетівши над схиленою головою звіра, застрягла в його карку.

— Влучила! — вигукнула княгиня.— Далі не піде...

Дальші її слова заглушило таке несамовите ревіння, що коні аж поприсідали на задні ноги. Тур, мов буря, кинувся прямо на княгиню, але раптом не менш навально з-поміж дерев вискочив мужній пан де Лорш і, нагнувшись на коні, із списом, наставленим, як на рицарському турнірі, кинувся прямо на звіра.

Присутні на мить побачили, як увігнаний в карк бика спис зігнувся дугою й розлетівся на друзки, потім страхітлива рогата голова зникла під черевом коня пана де Лорша і, перш ніж хто-небудь встиг крикнути, кінь і вершник злетіли в повітря.

Кінь упав боком і в передсмертних судорогах почав бити ногами, намотуючи на них свої нутроші. Пан де Лорш нерухомо лежав поблизу, схожий на снігу на залізний клин. А тур, здавалось, з хвилину вагався, чи не облишити їх та не кинутись на інших коней, але, глянувши на свої перші жертви, знов повернувся до них і почав зганяти свою лють на нещасному коні, буцаючи його головою та шалено копірсаючи рсгами вже розпорене черево.

На порятунок чужому рицареві з бору сипнули люди. Збишко, який турбувався про охорону княгині й Данусі, добіг перший і увігнав вістря рогатини під лопатку звіра. Але вдарив він з такою силою, що коли тур раптом

повернувся, рогатина переломилася в руці, а сам Збишко впав обличчям у сніг. «Загинув! Загинув!» — залунали голоси мазурів, які бігли йому на допомогу. Тим часом бик головою придавив Збишка до землі. Від князя вже бігли два могутні охоронці, але навряд чи вони встигли б, якби їх не випередив подарований Збишкові Ягенкою чех Глава. Він підбіг раніш і, піднявши обіруч широку сокиру, вдарив нею в опущений карк одразу ж за рогами.

Удар був такий страшний, що звір упав, немов громом вражений, з перерубаним хребтом і майже до половини розваленою головою; але, падаючи, він придавив Збишка. Два охоронці вмить відтягнули вбік страхітливу тушу, а тим часом княгиня й Дануся, зіскочивши з коней, німі від жаху, підбігли до раненого юнака.

Блідий, весь залитий турячою і своєю кров'ю, він тріхи підвівся й хотів устати, але захитався, впав на коліна, і, спершись на руки, здолав вимовити тільки одне слово:

— Данусько...

Потім у нього пішла з рота кров, і він знепритомнів. Дануся підняла його ззаду за плечі, але не могла вдержати й почала кликати на допомогу. Збишка обступили з усіх боків, терли снігом, лили в рот вино, нарешті ловчий Мрокота з Моцажева наказав покласти його на плащ і затамувати кров з допомогою м'яких лісових губок.

— Буде живий, якщо поламає тільки ребра, а не хребет.— сказав він, звертаючись до княгині.

Тим часом інші придворні панни з допомогою мисливців заходилися рятувати пана де Лорша. Його обертали на всі боки, шукаючи на панцері дірок або вм'ятин від рогів бика, але крім снігу, що понабивався поміж пластинами лат, нічого не знайшли. Тур помстився головним чином на коневі, що лежав побіч з виваленими тельбухами, а сам пан де Лорш зовсім не був ушкоджений. Він тільки зомлів від падіння і, як виявилось потім, вивихнув праву руку. А коли з нього зняли шолом та влили в рот вина, він розплющив очі, опритомнів і, побачивши схилені над собою заклопотані обличчя двох придворних вродливих панянок, сказав по-німецьки:

— Невже я в раю і надо мною схилюлись ангели?

Придворні панянки, правда, не зрозуміли його мови, але зраділи, що він ожив і заговорив, отож посміхнулися до нього і з допомогою мисливців звели його на ноги. Пан де Лорш застогнав від болю в правій руці, оберся лівою

на плече одного з «ангелів» і з хвилину стояв нерухомо, боячись ступити хоч крок, бо не надіявся на свої ноги. Каламутним поглядом повів він по бойовиську й побачив полову́ тушу тура, що зблизька здалася неймовірно великою, побачив Данусю, що ламала руки над Збишком, і самого Збишка на плащі.

— Цей рицар кинувся мені на допомогу? — спитав де Лорш.— Він живий?

— Тяжко побитий,— відповів один з придворних, що знав по-німецьки.

— Не з ним, а за нього відтепер я буду битися! — сказав лотарінжець.

Князь, який досі стояв над Збишком, підійшов до де Лорша й почав його всіляко вихвалити: що він своїм сміливим вчинком захистив від страшно́ї небезпеки княгиню і всіх жінок, а може, і врятував їм життя, за що, крім рицарських нагород, він здобув собі славу в сучасних людей і в їх нащадків.

— В теперішні легководу́чі часи,— сказав князь,— щораз менше справжніх рицарів їздить по світу, то гостюйте у мене якнайдовше або й зовсім залишайтеся в Мазовії, де ви вже здобули мою прихильність, а людську любов також легко здобудете благородними вчинками.

Прагнуче слави серце пана де Лорша аж мліло від цих слів, а коли він подумав, що вчинив такий значний рицарський подвиг і здобувся на такі похвали в оцій далекій польській землі, про яку на Заході чув стільки дивини, то з радості навіть перестав відчувати біль у звихнутій руці. Він розумів, що рицар, який зможе розказати при брабантському або бургундському дворі, що він на ловах врятував мазовецькій княгині життя, буде осяяний славою, як сонцем. Під впливом цих думок він навіть хотів одразу ж підійти до княгині й навколішках дати їй обітницю вірної служби, але і сама княгиня, й Дануся були зайняті Збишком. Той опритомнів на хвилину, але тільки усмінувся до Данусі, підніс руку до зрошеного холодним потом чола і знову зомлів. Досвідчені мисливці, помітивши, як сплелся його руки, а рот залишився відкритим, стали гворити між собою, що він не виживе, але ще досвідченіші курпи, з яких не один носив на собі сліди ведмежих пазурів, кабанячих ікл або зубрячих рогів, надіялись на одужання, вважаючи, що ріг тура лише сковзнув по ребрах рицаря і, може, одне або два зламав, але що хребет

цілий, інакше молодий пан зовсім не зміг би підвестись. Вони також показували, що в тому місці, де впав Збишко, якраз був сніговий замет, і це, власне, його врятувало,— притиснувши юнака лобом у сніг, звір не міг роздавити йому ні грудей, ні хребта.

На нещастя, князівський лікар, ксьондз Вишонек з Дзеванни, не був на ловах, хоч звичайно на них бував. Цього разу він залишився в дворі випікати облатки. Дізнавшись про це, чех помчав за ним, а курпи тим часом понесли Збишка на плащі до князівського двору. Дануся хотіла супроводити його пішки, але княгиня заборонила: дорога була далека, в лісових балках намело повно снігу, а треба було поспішати. Тевтонський староста Гуго де Данфельд допоміг дівчині сісти на коня і, їдучи з нею слідом за людьми, котрі несли Збишка, сказав по-польськи так тихо, щоб тільки вона могла чути:

— В Цитні у мене є чудодійний цілющий бальзам. Я дістав його в одного пустельника в Герцинському лісі й міг би за три дні привезти сюди.

— Бог вам віддячить, пане! — відповіла Дануся.

— Бог записує кожний милосердний вчинок, але чи можу я сподіватися й від вас заплати?

— Чим же я можу вам заплатити?

Хрестоносець під'їхав своїм конем ближче до Данусі, видно, хотів щось сказати, але завагався і лише через деякий час промовив:

— В ордені, крім братів, є й сестри... Одна з них привезе цілющий бальзам, а тоді я скажу про заплату.

XXII

Ксьондз Вишонек оглянув рани Збишка і встановив, що в нього зламане тільки одне ребро, але першого дня не ручився за одужання, бо ще не знав, «чи в хворому не перевернулось серце або чи не обірвалась печінка». Пан де Лорш надвечір теж відчув таку велику неміч, що мусив лягти в постіль, а на другий день не міг ворухнути ні рукою, ні ногою від сильного болю в усіх суглобах. Княгиня з Данусею, а також інші придворні панни доглядали хворих і, за рецептами ксьондза Вишонека, варили різно-

манітні мазі та зілля. У дуже побитого Збишка час від часу на губах з'являлася кров, що дуже непокоїло ксьондза Вишонека. Проте він був цілком притомний і на другий день, довідавшись від Данусі, кому завдячує життям, покликав свого чеха, щоб подякувати й нагородити його. При цьому подумав, що чеха подарувала йому Ягенка, і коли б не її зичливе серце, то мусив би загинути. Йому навіть тяжко було думати про це, бо відчував, що ніколи не зможе віддячити їй добром за добро, а стане тільки причиною прикростей і тяжкого смутку. Правда, він туг же сам собі сказав: «Не можу я розірватися надвоє», але в глибині душі у нього залишилися ніби докори сумління, а чех ще більше розпалив цей внутрішній неспокій.

— Я присягався моїй панянці шляхетською честю, що буду вас охороняти, — сказав він, — тому не потребую ніякої нагороди. Йй, а не мені, пане, ви зобов'язані своїм порятунком.

Збишко нічого не відповів, тільки став важко дихати, а чех трохи помовчав і знову сказав:

— Якщо ви накажете мені поїхати до Богданця, то я поїду. Може б, ви хотіли побачитися з старим паном, бо бог його знає, що з вами буде.

— А що каже ксьондз Вишонек? — запитав Збишко.

— Ксьондз Вишонек каже, що все вясниться, як настане новий місяць, а він настане через чотири дні.

— Ну, то не треба їхати до Богданця. Бо поки дядько приїде, то я або вмру, або видужаю.

— Ви б хоч листа надіслали до Богданця. Сандерус про все чисто напише. Принаймні хоч знатимуть про вас та дадуть на месу.

— Дай мені зараз спокій, бо я слабий. Якщо помру, то повернешся до Згожелиць і розкажеш усе, як воно було, — тоді й дадуть на месу. А мене поховають тут або в Цеханові.

— Швидше в Цеханові або в Прасниші, бо в бору тільки курпів ховають, над якими виють вовки. Чув я від слуг, що князь за два дні повертається разом з двором до Цеханова, а потім до Варшави.

— Та вже ж мене тут не залишать, — відповів Збишко.

І він угадав. Того ж дня княгиня попросила князя, щоб дозволив їй залишитись на деякий час в лісовому палаці з Данусею, служницями та ксьондзом Вишонеком, який був проти того, щоб Збишка одразу везти до Прасниша.

Панові де Лоршу через два дні значно полегшало, і він почав вставати, але, довідавшись, що пані залишаються, також залишився, щоб супроводити їх у дорозі назад та боронити від нападу «сарацинів»: Звідки тут мали взятися сарацини, мужній де Лорш не питав себе. Правда, на далекому Заході литвинів так називали, але дочці Кейстута, рідній сестрі Вітольда і двоюрідній сестрі могутнього «краківського короля» Ягелла від них не загрозувала ніяка небезпека. Проте пан де Лорш досить довго перебував серед хрестоносців і, незважаючи на те, що чув у Мазовії про охрещення Литви та поєднання двох корон на голові одного владаря, припускав, що від литвинів можна сподіватися всякого лиха. Так казали хрестоносці, а він ще не зовсім втратив віру в їх слова.

Тим часом сталася подія, яка лягла тінню на відносини між князем Янушем і його гостями-хрестоносцями. За день до виїзду двору прибули брати Готфрід і Ротгер, що були залишилися в Цеханові, а з ними приїхав і якийсь пан де Фурсі, який привіз неприємну для хрестоносців новину. Трапилось так, що іноземні гості тевтонського старости в Любаві, а саме: він, пан де Фурсі, потім пан де Бергов і пан Майнегер, обидва з заслужених колись в ордені родин, наслухавшись чуток про Юранда із Спихова, не тільки не злякались, але вирішили виманити славетного войовника в поле, щоб переконатися, чи справді він такий страшний, як про нього розказують. Староста, правда, спочатку не погоджувався, посилаючись на мир між орденом і мазовецькими князівствами, але потім, можливо, надіючись позбутися грізного сусіда, вирішив не тільки дивитися на це крізь пальці, а ще й дав їм на допомогу своїх озброєних кнехтів. Рицарі послали Юрандові виклик, який він одразу прийняв, поставивши умову, що рицарі одішлють назад своїх людей і будуть битися втрюх з ним і його двома товаришами на самій границі Пруссії і Спихова. А коли рицарі не захотіли ні одіслати кнехтів, ні виїхати з спиховських володінь, Юранд напав на них, винищив кнехтів, пана Майнегера тяжко поранив списом, а пана де Бергова взяв у неволю і вкинув у спиховське підземелля. Врятувався тільки один де Фурсі і, проблукавши три дні в мазовецьких лісах та довідавшись від смолярів, що в Цеханові гостюють орденські брати, пробрався до них, щоб разом з ними принести князеві скаргу та просити про покарання Юранда і про наказ звільнити пана де Бергова.

Ці вісті одразу порушили добрі стосунки між князем і його гостями, бо не тільки два прибулі рицарі, але й Гуго де Данфельд, і Зігфрід де Лёве почали настирливо домагатися у князя, щоб він кінець кінцем задовольнив справедливі вимоги ордену, звільнив границю від драпіжника й покарав його за всі провини. Особливо наполягав Гуго де Данфельд, що мав давні порахунки з Юрандом, спогад про які пік його болем і соромом,— він майже з погрозою допоминався помсти.

— Скарга буде надіслана до великого магістра,— казав він,— і якщо ми не доб'ємось справедливості від вашої княжої милості, то він сам здолає знайти її, хоч би на захист цього розбійника стала вся Мазовія.

— Якої ж ви домагаєтесь справедливості? Якби Юранд напав на вас першим, попалив села, загарбав худобу та побив людей, тоді б я, певно, викликав його на суд і призначив би йому кару. Але ж ваші самі на нього напали. Ваш староста дав на допомогу кнехтів, а що зробив Юранд? Він навіть прийняв виклик і тільки вимагав, щоб люди були відведені. Як же мені його за це карати чи судити? Ви зачепили страшного войовника, якого всі бояться, і самі накликали на себе поразку,— то чого ж ви хочете? Невже я повинен наказати йому, щоб він не боронився, коли вам заманеться на нього напасти?

— Не орден на нього напав, а гості, чужі рицарі,— відказав Гуго.

— За гостей відповідає орден, а до того ж, з ними були кнехти з любавської залози.

— Не міг же староста віддати гостей на заріз?

Тоді князь звернувся до Зігфріда і сказав:

— Дивіться, на що перетворюється справедливість в ваших устах. Невже ваші крутіства не ображають бога?

Але суворий Зігфрід відповів:

— Пан де Бергов мусить бути випущений з неволі, бо представники його роду займали високі пости в ордені й багато чим прислужилися хрестові.

— А за смерть Майнегера треба помститись,— додав Гуго де Данфельд.

Почувши це, князь одгорнув волосся за вуха і, вставши з лави, з зловісним обличчям ступив кілька кроків до німців, але, видно, згадав, що вони його гості, і стримався, далі поклав руку на плече Зігфріда і сказав:

— Слухайте, старосто: ви носите на плащі хрест, отож скажіть мені по совісті — заради цього хреста! — справедливо вчинив Юранд чи несправедливо?

— Пан де Бергов має бути випущений з неволі,— відповів Зігфрід де Леве.

На хвилину зайшло мовчання, потім князь промовив:

— Господи, дай мені терпіння!

А Зігфрід говорив далі різким голосом, немов рубав мечем:

— Та кривда, що спіткала нас в особі наших гостей,— тільки новий привід для скарги. Відколи існує орден, ніколи ні в Палестині, ні в Семиградді, ні в поганській досі Литві жодний із звичайних воїнів не заподіяв нам стільки зла, скільки заподіяв оцеї розбійник із Спихова! Ваша княжа милість! Ми жадаємо справедливості й карі не за одну кривду, а за тисячу. не за одну бійку, а за п'ятдесят, не за один раз пролиту кров, а за цілі роки таких злочинів, за які вогонь небесний повинен був спелити це безбожне кубло жорстокості й підступності. Чий стогін волає до бога про відплату? Наш! Чиї сльози? Наші! Даремно ми подавали скарги, даремно просили суду. Наших вимог ніколи не задовольняли!

Почувши це, князь похитав головою і відповів:

— Гей! Колись хрестоносці не раз гостювали в Спихові, і Юранд не був вашим ворогом, поки його люба дружина не сконала у вашому зашморгу. А скільки разів ви зачіпали його самі, як оце й тепер, аби знищити за те, що викликав і перемагав ваших рицарів? Скільки разів насилали на нього розбійників або влучали його з самострілів у бору? Правда, він нападав на вас, бо його пекла помста,— а хіба ви, або рицарі, котрі сидять на ваших землях, не нападали на мирних людей у Мазовії, не займали худоби, не палили сіл, не мордували чоловіків, жінок і дітей? І коли я скаржився магістрові, він одповідав мені з Мальборга: «Це звичайна пригранична сваволя!» Дайте мені спокій! Не личить вам скаржитись. Адже ви схопили мене самого, беззбройного, в мирний час, на моїй власній землі,— і коли б не побоялись краківського короля, то, може б, я й досі стогнав у ваших підземеллях. Так ви віддячили мені, людині, яка походить з роду ваших благодійників. Дайте мені спокій, бо не вам говорити про справедливість!

Почувши це, хрестоносці з досадою презирнулись, їм було неприємно й соромно, що князь при панові де Фурсі

згадав про подію в Злоторії, тому Гуго де Данфельд, щоб припинити цю розмову, сказав:

— З вашою княжою милістю трапилась помилка, яку ми виправили не з страху, перед краківським королем, а задля справедливості... А за приграничну сваволю наш магістр не може відповідати, бо в усіх на світі королівствах є бешкетники, які сваволять на границях.

— Сам же про це говориш, а суду над Юрандом вимагаєш. Чого ж ви хочете?

— Справедливості й кари.

Князь стиснув кістляві кулаки й повторив:

— Боже, дай мені терпіння!

— Нехай ваша княжа милість згадає також і те,— мовив далі Данфельд,— що наші свавольці кривдять тільки світських людей, які не належать до німецького племені, а ваші здіймають руку на німецький орден і тим самим зневажають нашого спасителя. А які ж муки й кари можуть спокутувати гріхи напасників хреста?

— Слухай! — сказав князь.— Богом не воюй, бо його не одуриш!

І, взявши хрестоносця за плечі, так струсонув, що той оторопів і одразу почав уже лагіднішим голосом:

— Коли правда, що гості перші напали на Юранда й не одіслали своїх людей, то я їх за це не хвалю, але чи правда, що Юранд прийняв виклик?

Сказавши це, він непомітно кліпнув панові де Фурсі, аби дати йому зрозуміти, щоб він заперечив, але той не міг чи не хотів цього зробити і сказав:

— Хотів, щоб ми одіслали людей і билися з ним троє на троє.

— Ви певні цього?

— Клянусь честю! Я і де Бергов погодилися, а Майнегер — ні.

Князь перебив його:

— Старосто із Щитна! Ви краще за інших знаєте, що Юранд не відмовлявся від виклику.

Потім він звернувся до всіх і сказав:

— Коли хто-небудь із вас хоче викликати його на кінний або піший бій, даю на це дозвіл. Якщо Юранд буде вбитий або взятий в неволю, пана Бергова випустять з неволі без викупу. Більше від мене не вимагайте, нічого не вийде.

Після цих слів настала глибока тиша. І Гуго де Данфельд, і Зігфрід де Леве, і брат Ротгер та брат Готфрід, при всій своїй мужності, надто добре знали страшного дідича із Спихова, щоб котрий-небудь з них міг наважитись на бійку з ним не на життя, а на смерть. Це міг зробити хіба якийсь чужий чоловік з далекої країни, але де Лорш не був присутній при розмові, а пан де Фурсі ще не отямився від страху. Він стиха пробурмотів:

— Бачив я його раз, а більше не хочу.

Зігфрід де Леве сказав:

— Нам, ченцям, не вільно битися на герцях, хіба що з дозволу великого магістра й великого маршалка, але ми тут не дозволу на бійку просимо, а щоб де Бергов був випущений з неволі, а Юранд скараний на горло.

— Закони в нашій країні встановлюєте не ви.

— Ми досі терпіли це тяжке сусідство, але наш магістр зможе встановити справедливість.

— Зась вашому магістрові і вам до Мазовії!

— За магістром стоять німці й римський імператор.

— А за мною польський король, який володіє ще більшими землями й народами.

— Виходить, ваша княжа милость хоче війни з орде-ном?

— Якби я хотів війни, то не чекав би вас у Мазовії, а йшов би на вас. Але ти мені не погрожує, бо я не боюся.

— Що ж мені сказати магістрові?

— Ваш магістр ні про що не питав. Кажіть йому, що хочеш.

— Тоді ми самі присудимо кару й помсту.

У відповідь на це князь простягнув руку й покивав пальцем під самим носом хрестоносця.

— Начувайся! — сказав він глухим від гніву голосом. — Начувайся! Я дозволив тобі зробити виклик Юрандові, але якщо ти вдерешся в нашу країну з військом, то і я тебе зустріню як слід, і тоді вже ти будеш у мене не гостем, а в'язнем.

Терпець князеві таки справді урвався, бо він з усієї сили хрюпнув шапкою об стіл і вийшов, грюкнувши дверима. Хрестоносці поблідли від шаленства, а пан де Фурсі дивився на них збентежено й нічого не розуміючи.

— Що ж тепер буде? — перший спитав брат Ротгер.

А Гуго де Данфельд підбіг до пана де Фурсі майже з кулаками.

— Нащо ж ти сказав, що ви перші напали на Юранда?
— Бо це правда!
— Треба було збрехати.
— Я приїхав сюди битися, а не брехати.
— Добре ж ти бився — що й казати!
— А ти не накивав п'ятами від Юранда до Щитна?
— Рах! — мовив де Леве. — Цей рицар — гість ордену.
— Байдуже, що він сказав, — втрутився брат Готфрід. — Без суду Юранда не скарали б, а на суді правда все одно виявилася б.

— Що ж тепер буде? — повторив брат Ротгер.

Деякий час усі мовчали, потім заговорив суворий і запеклий Зігфрід де Леве.

— Треба з цим кривавим псом покінчити раз і назавжди, — сказав він. — Де Бергова будь-що треба визволити. З'єднаємо залоги з Щитна, з Інсборка, з Любави, візьмемо хелминську шляхту і вдаримо на Юранда. Пора з ним покінчити!

Але крутій Данфельд, який умів кожне явище розглядати з усіх боків, заклав руки за голову, наморщив лоба і, подумавши, сказав:

— Без дозволу магістра не можна.

— Якщо вдасться, то магістр ще й похвалить! — озвався брат Готфрід.

— А якщо не вдасться? Якщо князь із списарями вдарить на нас?

— Між ним і орденом — мир: не вдарить!

— Воно-то мир, але ж ми перші його порушимо. Залог наших проти мазурів не вистачить.

— То магістр оступиться за нас, і буде війна.

Данфельд знову наморщив лоба й задумався.

— Ні, ні! — сказав він через деякий час. — Якщо вдасться, то магістр у душі буде радий... До князя підуть послі, почнуться переговори, і нам усе минеться безкарно. Але якщо нас розіб'ють, орден за нами не оступиться і війни князеві не оголосить... Інакшого б на це треба магістра... За князем стоїть польський король, а з ним магістр не воюватиме...

— Але ж ми захопили Добжинську землю, то, видно, нам Краків не страшний.

— Тоді був привід... Князь Опольський... Ми взяли її ніби в заставу, та й то...

Данфельд озирнувся навколо і стиха додав:

— Чув я в Мальборзі, що коли б поляки грозили війною, то ми ту Добжинську землю віддали б.

— Ех! — вигукнув брат Ротгер. — Якби з нами був Маркварт Зальцбах або Шомберг, котрі видушили Вітольдових щенят, — ті дали б ради Юрандові. Хто такий Вітольд? Намісник Ягелла, великий князь, а проте Шомбергові, який видушив Вітольдових дітей, нічогісінько не було!.. Справді-таки, мало у нас людей, які вміють на все знайти спосіб...

Почувши це, Гуго де Данфельд сперся ліктями на стіл, поклав голову на руки й надовго замислився. Раптом очі його заблищали, він за звичкою витер долонею мокрі товсті губи і сказав:

— Хай буде благословенна та хвилинка, в яку ви, побожний брате, згадали ім'я мужнього брата Шомберга.

— А що хіба? Невже ви щось придумали? — спитав Зігфрід де Леве.

— Кажіть швидше! — вигукнули брати Ротгер і Готфрід.

— Слушайте, — почав Гуго. — Тут є Юрандова дочка, єдина його дитина, яку він любить над усе.

— Є! Знаємо її. Любить її і княгиня Ганна Данута.

— Так. Отож слухайте. Якби ми її викрали, Юранд віддав би за неї не тільки Бергова, а й усіх невільників, самого себе, ще й Спихов на додачу!

— Клянусь кров'ю святого Боніфація, пролитою в Докумі! — вигукнув брат Готфрід. — Так воно й було б, як ви кажете!

Потім усі замовкли, немов налякані сміливістю і трудностю задуманого злочину. Аж через деякий час брат Ротгер звернувся до Зігфріда де Леве:

— Ваш розум і досвідченість дорівнюють вашій мужності, — сказав він, — яка ваша думка про це?

— Думаю, що справа варта того, щоб про неї подумати.

— Дівка — придворна княгині, — вів далі Ротгер, — навіть більше, майже любима дочка. Подумайте, побожні браття, який зчиниться галас.

Гуго де Данфельд засміявся.

— Самі ж ви казали, — мовив він, — що Шомберг витруїв чи видушив Вітольдових дітей, а що йому зробили? Галас вони зчиняють з найменшого приводу, а коли б ми послали магістрові Юранда на цепу, то швидше б заслужили нагороду, ніж кару.

— Так,— озвався де Леве,— нагода для нападу є. Князь виїжджає, Ганна Данута залишається тут з двірськими дівчатами. Проте напад на княжий двір у мирний час — це не жарти. Княжий двір — не Спихов. Це вийде знов, як у Злоторії! Знов підуть скарги до всіх королів і до папи на насильства ордену, знов почне погрожувати проклятий Ягелло, а магістр — ви ж його знаєте: він радий схопити, що можна, але війни з Ягеллом не хоче... Так! Зчиниться крик в усіх мазурських і польських землях.

— А тим часом кості Юранда побіліють на гаку,— відказав брат Гуго.— Хто ж вам каже, щоб її викрадали тут, з-під боку княгині?

— Але ж і не з Цеханова, де, крім шляхти, є триста лучників.

— Також ні. А хіба Юранд не може захворіти і прислати за дівкою людей? Княгиня тоді не зможе її заборонити їхати, а коли дівка в дорозі пропаде, хто скаже мені або вам: «Ти її викрав!»

— Еге! — нетерпляче відповів де Леве.— Але ж зробіть так, щоб Юранд захворів і викликав дівку...

Гуго переможно усміхнувся й відказав:

— У мене є золотар, який за злочинство вигнаний з Мальборга й оселився в Щитні; він зуміє зробити яку завгодно печать. Є і люди — мазурського походження, але наші піддані... Невже ви й досі не розумієте мене?..

— Розуміємо! — радісно вигукнув брат Готфрід.

А Ротгер підняв руку вгору і сказав:

— Хай тобі бог помагає, побожний брате, бо ні Маркварт Зальцбах, ні Шомберг не знайшли б кращого способу.

Потім він примружив очі, немов хотів побачити щось вдалині.

— Бачу Юранда,— сказав чернець,— як він із зашморгом на шії стоїть під Гданською брамою в Мальборзі і як наші кнехти гамселять його ногами...

— А дівка стане служкою ордену,— додав Гуго.

Почувши це, де Леве подивився на Данфельда, який, знов утерши собі долонею губи, сказав:

— А тепер якнайшвидше до Щитна!

XXIII

Однак перед від'їздом до Щитна всі чотири хрестоносці і де Фурсі прийшли попрощатися з князем і княгинею. То було не дуже приязне прощання, але князь, за старим польським звичаєм, не хотів випроводжати гостей з порожніми руками і подарував кожному гарне куняче хутро і по гривні срібла. Вони з радістю прийняли подарунки, запевняючи, що, як ченці, які дали обітницю убогства, не візьмуть тих грошей собі, а роздадуть бідним людям, яким доручать молитися за здоров'я, славу і спасіння князеві душі. Мазури тільки посміхалися в вуса з тих запевнень, бо добре знали зажерливість ченців-хрестоносців, а ще більше — їхню брехливість. Недарма в Мазовії говорили: «Як від тхора тхне смородом, так від хрестоносця брехнею». Князь тільки рукою махнув на таку подяку хрестоносців, а коли вони вийшли, сказав, що за їхніми молитвами він потрапив би на небо, як той рак,— задом наперед.

Під час прощання з княгинею, коли Зігфрід де Леве цілував її в руку, Гуго де Данфельд підійшов до Данусі, погладив її по голові і сказав:

— Нам заповідано платити добром за зло і любити навіть ворогів наших, тому сюди приїде наша черниця і привезе вам, панянку, цілющий герцинський бальзам.

— Чим же я вам віддячу, пане? — відповіла Дануся.

— Будьте другом ордену і його братів.

Де Фурсі чув цю розмову і, вражений красою дівчини, вже по дорозі до Щитна запитав:

— Що то за красуня придворна, з якою ви розмовляли перед від'їздом?

— Дочка Юранда! — відповів хрестоносець.

Пан де Фурсі здивувався.

— Це та, котру маєте викрасти?

— Та сама. А коли ми її викрадемо, то Юранд наш.

— Отже, не все погане виходило від Юранда. Варто бути сторожем при такій полонянці!

— Ви думаєте, що з нею було б легше воювати, ніж з Юрандом?

— Я думаю те саме, що й ви. Батько — ворог ордену, а з дочкою ви говорили медовими словами та ще й обіцяли їй бальзам.

Гуго де Данфельд, мабуть, відчув, що йому треба якось виправдатись.

— Я обіцяв їй бальзам для того молодого рицаря, котрого побив тур і з котрим, як ви знаєте, вона заручена. Коли після її викрадення зчиниться галас, скажемо, що ми не тільки не бажали їй зла, а навіть в ім'я християнського милосердя послали їй ліки.

— Добре,— сказав де Леве.— Тільки треба послати надійну людину.

— Пошлю одну благочестиву жінку, цілком віддану ордену. Накажу їй дивитися і слухати. Коли наші люди прибудуть ніби від Юранда, ґрунт уже буде готовий...

— Таких людей трудно буде знайти.

— Ні, не трудно. Народ у нас говорить їхньою мовою. Крім того, в місті і навіть серед кнехтів у залозі є такі, що втекли з Мазовії від кари за злочин; це, правда, розбійники і злодії, але вони не знають страху і на все готові. Я їм пообіцяю в разі успіху велику нагороду, а в разі невдачі — шибеницю.

— А якщо вони зрадять?

— Не зрадять, бо в Мазовії кожен з них уже заробив колесування і над кожним тяжить вирок. Треба тільки дати їм пристойну одягу, щоб їх вважали за справжніх Юрандових слуг, а головне — листа з печаттю Юранда.

— Треба все передбачити,— сказав брат Ротгер.— Після останньої бійки Юранд, можливо, захоче побачитись з князем, щоб поскаржитись на нас і виправдатись самому. А як буде в Цеханові, то заїде в лісовий палац до дочки. І може статися, що наші люди, приїхавши за Юрандовою, натраплять на самого Юранда.

— Ті люди, котрих я виберу, то — шельми, які в ноги кланяються, а за п'яти кусають. Вони знатимуть, що як натраплять на Юранда, то висітимуть на гаку. То нехай і думають самі, як їм не зустрітись з ним.

— Але ж може трапитись, що їх половлять.

— Тоді ми відмовимось і від них, і від листа. Хто нам доведе, що то ми їх вислали? Зрештою, не буде викрадення, не буде й крику, а що мазури четвертують кількох вішальників, орден від цього нічого не втратить.

Наймолодший з хрестоносців, брат Готфрід, сказав:

— Не розумію вашої політики і вашого страху, коли б виявилось, що дівка викрадена з нашого наказу. Захопивши її в свої руки, ми ж мусимо послати когось до Юранда

і сказати йому: «Твоя дівка у нас, коли хочеш її визволити, то віддай за неї де Бергова й самого себе...» А як же інакше?.. Але ж тоді стане відомо, що вона викрадена з нашого наказу.

— Це правда! — сказав пан де Фурсі, якому вся ця справа не дуже подобалась. — Нашо критися з тим, що так чи інакше мусить виявитись?

Гуго де Данфельд засміявся і спитав брата Готфріда:

— Давно ви носите білий плащ?

— За тиждень після тройці буде шість років.

— Як поносите ще шість років, тоді ліпше розумітимете справи ордену. Юранд знає нас краще, ніж ви. Йому скажуть: «Твою дочку стереже брат Шомберг, і коли ти прохопишся хоч словом, то згадай про Вітольдових дітей...»

— А потім?

— Потім де Бергов буде вільний, а орден також звільниться від Юранда.

— Так! — вигукнув брат Ротгер. — Все обмірковано так розумно, що бог повинен благословити нашу справу.

— Бог благословляє всі справи, які діються на користь ордену, — сказав похмурий Зігфрід де Леве.

Далі вони їхали мовчки, а поперед них, на два або три польоти стріли з лука, їхали слуги, торуючи їм дорогу, заметену вночі снігом. Деревя були вкриті товстим шаром інею, день був хмурний, але теплий, так що з коней ішла пара. З лісів до людських осель летіли зграї вороння, сповнюючи повітря сумним кряканням.

Пан де Фурсі трохи відстав від хрестоносців і їхав у глибокій задумі. Він уже кілька разів був гостем ордену, брав участь у походах на Жмудь, де відзначився великою хоробрістю; його приймали скрізь так, як уміли приймати тільки хрестоносці рицарів з далеких країн. Він міцно прив'язався до них і, не маючи власного маєтку, мав намір вступити до ордену. А тим часом сидів то в Мальборзі, то відвідував знайомі командорії, шукаючи розваг та пригод. Прибувши недавно в Любаву разом з багатим де Берговим і наслуховавшись про Юранда, він запалав бажанням стати на бій з людиною, яка на всіх нагонила страх. Прибуття Майнегера, який виходив переможцем з усіх боїв, прискорило наскок. Любавський комтур дав для цього людей; але разом з тим він стільки наговорив трьом рицарям про жорстокість, підступність та віроломність Юранда, що коли той зажадав відведення солдатів назад, вони не пого-

дилися, боячись, що в такому разі він оточить їх, переб'є або посадить у спиховські підземелля. А Юранд, вважаючи, що в них на умі не тільки рицарські герці, а й грабіж, напав на них першим і заподіяв страшної поразки. Де Фурсі бачив де Бергова, зваленого разом з конем, бачив Майнегера з уламком списа в животі, бачив людей, які даремно благали пощади. Сам він ледве спромігся втекти і кілька днів никав по дорогах і лісах, де вмер би був з голоду або став би поживою диких звірів, коли б випадково не потрапив до Цеханова, в якому знайшов братів Готфріда й Ротгера. Від усієї цієї пригоди в нього залишилось почуття приниження, сорому, ненависті й жалю за Берговим, який був його близьким другом. Тому він цілком щиро приєднався до скарги орденських рицарів, що домагались кари Юрандові й волі своєму товаришеві, а коли скарга була відхилена, він спочатку був готовий погодитись на будь-який спосіб, аби тільки помститись Юрандові. Але тепер у нього виникли сумніви. Прислухаючись до розмов, а особливо, до того, що говорив Гуго де Данфельд, він не раз дивувався. За кілька років придивившись ближче до хрестоносців, він тепер уже бачив, що вони не такі, за яких їх вважають в Німеччині й на Заході. Проте в Мальборзі він познайомився з кількома справедливими й суворими рицарями, які самі часто скаржились на зіпсованість своїх братів, на їх розпусту і сваволю. Де Фурсі відчував, що вони мають рацію, але, будши сам розпусним і свавільним, не надавав цим вадам великого значення, тим більш, що рицарі ордену надолужували їх своєю мужністю. Він бачив їх під Вільною, де вони сходились груди на груди з польськими рицарями під час здобуття замків, що їх з нелюдською упертістю захищали сильні польські залоги; бачив, як вони гинули під сокирами й мечами в гуртових штурмах або на герцях. Вони були неблаганні й люті по відношенню до литовців, але разом з тим хоробрість їх була овіяна славою. Але тепер панові де Фурсі здалося, що Гуго де Данфельд говорить такі речі і пропонує такі способи, від яких повинна здригнутись душа кожного рицаря, тим часом інші хрестоносці не тільки не заперечували, а погоджувались з кожним його словом. Тому його все більше поймає здивування, і він нарешті глибоко задумався, чи слід йому брати участь в таких справах.

Коли б ішлося тільки про викрадення дівчини та обмін її на де Бергова, він, може, й пристав би на це, хоч його

вразила і схвилювала краса Данусі. Він нічого не мав би проти того, щоб бути вартовим Данусі, і навіть не був певний, що вона вийшла б з його рук такою, якою прийшла б. А хрестоносцям, видно, йшлося про щось інше. Вони хотіли одержати за Данусю не тільки де Бергова, а й самого Юранда,— обіцяти йому, що випустять її, якщо він оддасться їм в руки, а потім замордувати його, а також, напевне, й дівчину, щоб приховати обман і злочин. Адже вони вже загрожували їй долею Вігольдових дітей на той випадок, коли б Юранд посмів скаржитись... «Вони в усьому віроломні, хочуть обох обманути і знищити,— подумав де Фурсі,— а носять же хрест і повинні більш за інших берегти свою честь». І душа його все більше обурювалась з такої безсоромності, але він вирішив ще перевірити, наскільки обґрунтовані його підозріння, тому під'їхав до Гуго де Данфельда і спитав:

— А якщо Юранд віддасться вам, ви випустите дівку?

— Якби ми її випустили, то весь світ одразу дізнався б, що ми їх обох захопили,— відповів Данфельд.

— Що ж ви з нею зробите?

На це Данфельд нахилився до де Фурсі й, усміхнувшись, показав свої гнілі зуби.

— Про що ви питаєте? Про те, що ми зробимо з нею до чи після?

Але де Фурсі взнав, що хотів знати, і замовк. Деякий час він ще, здавалося, боровся з собою, а потім підвівся на стременах і сказав так голосно, що його чули всі чотири хрестоносці:

— Побожний брат Ульріх фон Юнгінген, що є взірцем і окрасою рицарства, якось сказав мені: «Ще поміж стариками в Мальборзі можна знайти рицарів, гідних хреста, але ті, що сидять у приграничних командоріях, тільки ганьблять орден».

— Всі ми грішні, але господа нашому служимо,— відповів Гуго.

— Де ж ваша рицарська честь? Богові служать не ганебними вчинками — хіба комусь іншому, а не спасителеві служите. Хто ж той ваш бог? Знайте ж, що я не тільки не візьму участі в цій справі, а й вам не дозволюю...

— Чого не дозволите?

— Не дозволю обману, зради, ганьби.

— Як же ви можете нам заборонити? В бою з Юрандом ви втратили своїх слуг і вози. Тепер вам доведеться

жити тільки з ласки ордену, і ви помрете з голоду, якщо ми вам не кинемо шматка хліба. До того ж, ви — один, а нас четверо, як же ви нам не дозволите?

— Як не дозволю? — повторив де Фурсі. — Можу заїхати до князя й попередити його, можу розголосити на весь світ про ваші заміри.

Хрестоносці презирнулися між собою, й обличчя їх закам'яніли. Гуго де Данфельд пильно подивився в очі Зігфрідові де Леве, потім звернувся до пана де Фурсі:

— Ваші предки, — сказав він, — не раз служили ордену, і ви хочете до нього вступити, але ми зрадників не приймаємо.

— А я не хочу служити із зрадниками.

— Ну, вам не вдасться здійснити вашої погрози. Знайте, що орден уміє карати не тільки ченців...

Але Фурсі, роздратований цими словами, вихопив меч, лівою рукою схопився за вістря, а праву поклав на руків'я і сказав:

— Клянусь цим руків'ям, яке має форму хреста, головою мого патрона, святого Діонісія, і моєю рицарською честю, що остережу мазовецького князя і магістра.

Гуго де Данфельд знову запитально глянув на Зігфріда де Леве, той приплющив очі, немов даючи знак, що він згодний.

Тоді Данфельд озвався якимось глухим і немов чужим голосом:

— Святий Діонісій міг нести під пахвою свою одрубану голову, але коли злетить ваша...

— Ви мені загрожуєте? — перебив його де Фурсі.

— Ні, вбиваю! — відповів Данфельд.

І вгородив йому в бік ножа з такою силою, що лезо увігналося аж до руків'я. Де Фурсі закричав страшним голосом, силкуючись правою рукою вхопити меча, якого держав у лівій, але впустив його на землю, а в цей час три інші хрестоносці стали безжально колоти його ножами в шию, спину й живіт, поки він не впав з коня.

Настало мовчання. Де Фурсі, спливаючи кров'ю, корчився на снігу й хапався за нього скарлюченими пальцями. З-під свинцевого неба лунало тільки крикання ворон, що летіли з лісу до людських осель.

Між убивцями почалась кваплива розмова:

— Слуги нічого не бачили! — непевним голосом сказав Данфельд.

— Ні. Вони десь попереду, їх не видно,— відповів Леве.

— Слухайте: буде привід для нової скарги. Скажемо, що мазовецькі рицарі напали на нас і вбили нашого товариша. Зчинимо крик, щоб почули аж у Мальборзі, що князь насилає вбивців навіть на своїх гостей. Слухайте! Треба казати, що князь Януш не тільки не захотів вислухати наших скарг, а навіть звелів убити скаржника.

Тим часом де Фурсі в останній конвульсії перевернувся навзнік і лежав нерухомий, з кривавою піною на губах і з виразом жаху в мертвих уже, широко розплющених очах. Брат Ротгер подивився на нього і сказав:

— Вважайте, побожні брати, як бог карає навіть за самий замір зради.

— Що ми зробили, те зроблено для блага ордену,— відповів Готфрід.— Слава тим...

Але він спинився, бо в цю мить позад них, на повороті засніженої дороги, показався вершник, який щодуху мчав до них. Побачивши його, Гуго де Данфельд швидко сказав:

— Хто б не був цей чоловік — він мусить загинути.

А де Леве, хоч був найстарший з-поміж них, але мав гострий зір, сказав:

— Пізнаю його: це той зброєносець, що вбив сокирою тура. Так і є — це він.

— Поховайте ножі, щоб не злякати його,— промовив Данфельд.— Я знов перший ударю, а ви за мною.

Тим часом чех під'їхав і за вісім чи десять кроків раптово спинив коня. Він побачив труп в калюжі крові, коня без вершника, і здивування на одну тільки мить позначилось на його обличчі. Потім він звернувся до хрестоносців, ніби нічого й не бачив, і сказав:

— Вітаю вас, славетні рицарі!

— Ми тебе впізнали,— відповів, повільно наближаючись до нього, Данфельд.— У тебе до нас є якесь діло?

— Мене послав рицар Збишко з Богданця, за яким я ношу списа; його пом'яв тур на ловах, тому він не міг прибути до вас сам.

— Чого твоєму панові від нас треба?

— Мій пан наказав передати вам, що ви неслухно скаржились на Юранда із Спихова й зазіхали на його рицарську честь; ви чинили не як чесні рицарі, а гавкали, як собаки; а якщо котромусь із вас не до вподоби його слова, того він викликає пішого або кінного на бій до

останнього зітхання і з'явиться в призначене вами місце, як тільки з волі й ласки божої вичуняє.

— Скажи своєму панові, що орденські рицарі в ім'я господне терпляче зносять образи, але не можуть без особистого дозволу магістра або великого маршалка битися на герці. Проте ми напишемо до Мальборга й будемо просити дозволу.

Чех знову подивився на труп пана де Фурсі, до якого, власне, він і був посланий. Збишко знав, що хрестоносці не б'ються на герцях, але почувши, що серед них є світський рицар, саме й хотів його викликати, вважаючи, що цим виконає частину своєї обітниці й заслужить прихильність Юранда. Тим часом цей рицар лежав, як зарізаний віл, між чотирма хрестоносцями.

Чех не знав насправді, що тут сталося, але, ще змалку звикнувши до всяких небезпек, він одразу збагнув, що тут щось не гаразд. Дивувало його й те, що Данфельд, розмовляючи з ним, під'їжджав все ближче, а інші почали од'їжджати на два боки, немов хотіли непомітно оточити його. Зваживши це, він насторожився, тим більш, що в поспіху забув узяти зброю.

А Данфельд уже був коло нього й вів далі:

— Я обіцяв твоєму панові цілющий бальзам, а він мені платить злом за послугу. А втім, для поляків це звичайна річ... а тому що він тяжко побитий і скоро може стати перед богом, то скажи йому...

При цьому Данфельд поклав чехові на плече ліву руку.

— То скажи йому, що я відповім отак!..

І в ту ж мить ніж блиснув коло горла зброєносця. Але перш ніж Данфельд встиг ударити, чех, який пильно стежив за ним, схопив його своїми залізними руками за праву руку й викрутив її так, що хруснули суглоби й кістки. Почувши жахливий зойк, він зірвав коня й помчав, як стріла, так що інші рицарі не встигли заступити йому дороги.

Брати Ротгер і Готфрід почали були доганяти його, але зараз же вернулись, вражені жахливим криком Данфельда. Де Леве підтримував його за плечі, а він з блідим, аж синім обличчям кричав так, що слуги, які з саньми були вже на чималій відстані попереду, спинили коней.

— Що з вами? — питали ченці.

Де Леве наказв їм їхати і якнайшвидше пригнати сани, бо Данфельд, очевидно, не міг би всидіти в сідлі. За хвилину в нього на лобі виступив холодний піт, і він зомлів.

Коли приїхали сани, хрестоносці поклали його на со-
лому й повезли до границі. Де Леве все підганяв, бо розу-
мів, що після такої події не можна гаяти часу навіть на
перев'язку. Він сів коло Данфельда на санях, час від часу
розтирав йому снігом обличчя, але той залишався непри-
томним.

Аж коло границі Данфельд розплющив очі і здивовано
став роздивлятися навкруги.

— Ну, як ви себе відчуваєте? — спитав Леве.

— Не відчуваю болю, але не відчуваю й руки, — відпо-
вів Данфельд.

— Бо вона затерпла на морозі — через те й не болить.
У теплій хаті біль повернеться. А поки що дякуйте богам,
що вам хоч на хвилину полегшало.

Ротгер і Готфрід зараз же підїхали до саней.

— Сталося нещастя, — сказав перший, — що тепер буде?

— Скажемо, що зброносець убив де Фурсі, — кволим
голосом відповів Данфельд.

— Новий їх злочин, і винуватець відомий! — додав
Ротгер.

XXIV

Тим часом чех помчав прямо до лісового княжого до-
му; він ще застав князя й розказав йому першому, що ста-
лося. На щастя, знайшлися придворні, котрі бачили, як
чех виїжджав без зброї. Один з них навіть жартома був
гукнув йому на дорогу, щоб він узяв хоч яку-небудь залі-
зку, бо інакше німці дадуть йому духу, але чех, боячись,
щоб рицарі тим часом не переїхали границі, як стояв, ско-
чив на коня лише в кожусі й поскакав за ними. Ці свідчен-
ня розвіяли всякий сумнів князя щодо того, хто міг бути
вбивцею де Фурсі, і викликав у нього таке роздратування
й гнів, що в першу хвилину він хотів вислати за хресто-
носцями погоню, аби одіслати їх закованих у ланцюги ве-
ликому магістрові для покарання. Потім він зміркував, що
погоня вже, однак, не змогла б догнати рицарів і
сказав:

— Все-таки я надішлю листа до магістра, щоб він знав,
що вони тут виробляють. Погані справи тепер в ордені.

Колись у них був суворий послух, а тепер кожен комтур робить, що йому заманеться.

Князь трохи помовчав, а потім знову звернувся до придворних:

— Одного я не можу збагнути — нащо вони вбили гостя. І якби цей слуга поїхав не беззбройним, я міг би запідозрити його.

— Еге, — сказав ксьондз Вишонек, — нащо б зброеносцеві вбивати рицаря, якого він перед цим ніколи не бачив, а по-друге, хоч би у нього й була зброя, то як же він міг напасти на п'ятьох рицарів і їх збройну обслугу?

— Це правда, — сказав князь. — Мабуть, цей гість у чомусь їм противився або, може, не хотів брехати так, як їм треба було, бо я ще тут помітив, як вони підморгували йому, аби сказав, що Юранд напав перший.

А Мрокота з Моцажева промовив:

— Хвацький цей чех, коли викрутив руку тому псові Данфельду.

— Казав, ніби чув, як у німця хруснули кістки, — відповів князь. — Коли згадати, як він у бору розвалив турові голову, то можна повірити, що так воно й було! Видно, і пан, і слуга — хлопці хоч куди. Якби не Збишко, був би тур кинувся на коней. І лотарінжець, і він багато зробили для врятування княгині...

— Певно, що хлопець хоч куди, — повторив ксьондз Вишонек. — От і тепер ледве дихає, а за Юранда оступився і тих викликав... Отакого Юрандові зятя й треба.

— Щось Юранд у Кракові інакше думав, але тепер, мабуть, не буде противитись, — сказав князь.

— Бог дасть, все буде гаразд, — озвалася княгиня, яка тільки що увійшла й почула кінець розмови. — Не може тепер Юранд противитись, аби тільки господь повернув Збишкові здоров'я. Ну, і від нас йому має бути нагорода.

— Найкраща нагорода для нього буде Дануся, і я так думаю, що він її таки дістане, бо коли вже жіноцтво на чомусь наполяже, то проти нього й сам Юранд нічого не вдіє.

— А хіба я не по справедливості наполягаю? — запитала княгиня. — Якби Збишко був легковажний, тоді я нічого й не казала б, але другого такого вірного й на світі нема. І дівчина теж. На крок від нього не одходить, по лиці гладить, а він до неї болісно усміхається. Я сама часом аж заплачу! Правду кажу!.. Такому коханню варто

помогти, бо й матір божа з радістю дивиться на людське щастя.

— Як буде божа воля,— сказав князь,— то буде й щастя. А коли казати правду, то йому через ту дівчину мало голови не зітнули, а тепер от тур його потовк.

— Не кажи, що «через неї»! — швидко вигукнула княгиня.— Бо не хто інший як Дануська його в Кракові врятувала.

— Це правда. Але якби не вона, то Збишко не напав би на Ліхтенштейна, щоб здерти у нього з голови пір'я, та й за Лорша так охоче голови не підставив би. А щодо нагороди, то я вже сказав, що вона належить їм обом, і в Цеханові я про це подумаю.

— Нічого Збишко так не хотів би, як рицарського паса й золотих острог.

Князь добродушно усміхнувся й відповів:

— То нехай же дівчина їх йому занесе, а коли він одужає, тоді ми потурбуємось, щоб усе було зроблено згідно з звичаєм. Нехай одразу занесе йому, бо несподівана радість — найкращі ліки!

Почувши це, княгиня обняла князя в присутності придворних і кілька разів поцілувала в руку, а він, усе ще усміхаючись, сказав:

— Бачите... Ну, добре діло спало тобі на думку! Виходить, дух святий приділив якусь крихту розуму й жінкам! Клич же зараз дівчину.

— Данусько! Данусько! — гукнула княгиня.

За хвилину в дверях бічної кімнати показалася Дануся з червоними від безсоння очима і з близнюками-горнятами, повними паруючої каші, якою ксьондз Вишонек обкладав поламані кісті Збишка і яку варила одна літня придворна жінка.

— Іди-но сюди, сирітко! — сказав князь Януш.— Постав близнюки й підійди.

Вона наблизилась трохи несміливо, бо завжди ніяковіла перед князем. А він ласкаво пригорнув її, погладив по обличчю і сказав:

— Що, дівчино, спіткало тебе лихо, га?

— Та ще й яке! — відповіла Дануся.

І, маючи смуток в серці, а сльози наготові, вона одразу почала плакати, але тихенько, щоб не образити князя; а він знову спитав:

— Чого ж ти плачеш?

— Бо Збишко хворий,— відповіла, прикладаючи кулачки до очей.

— Не бійся, нічого з ним не станеться. Правда, отче Вишонеку?

— Божа воля така, що йому ближче до шлюбу, ніж до труни,— відповів добрий ксьондз Вишонек.

А князь сказав:

— Зажди-но! Зараз я дам йому ліки, від яких йому легшає або він і зовсім одужає.

— Бальзам хрестоносці прислали? — вигукнула Дануся, однімаючи від очей руки.

— Тим, що пришлють хрестоносці, краще змасти собаку, а не молодого рицаря, якого ти любиш. Я тобі дам щось інше. Побіжить котра-небудь до комори та принесить мені остроги й паса.

Коли їх принесли, князь сказав Данусі:

— Бери, неси Збишкови і скажи йому, що віднині він пасований. Якщо помре, то стане перед богом як *miles cinctus*¹, а як ні, то закінчимо обряд в Цеханові або в Варшаві.

Почувши це, Дануся насамперед вклонилась князеві в ноги, потім вхопила в одну руку рицарські ознаки, а в другу близнюки з кашею і побігла до кімнати, в якій лежав Збишко. Щоб побачити їхню радість, княгиня пішла за нею.

Збишко був тяжко хворий, але, побачивши Данусю, повернув до неї бліде від болю обличчя й запитав:

— А чех, моя ягідко, повернувся?

— Що там чех! — відповіла дівчина.— Я принесла тобі кращу новину. Князь пасував тебе рицарем і ось що тобі послав.

Сказавши це, вона поклала перед ним пас і золоті остроги. Бліде Збишкове обличчя спалахнуло радістю і здивуванням; він глянув на Данусю, потім на ознаки, далі приплющив очі й почав повторювати:

— Як же це він міг мене пасувати рицарем?

А коли в ту мить увійшла княгиня, Збишко трохи підвівся на ліктях, став їй дякувати й перепрошувати, що не може вклонитися їй в ноги, бо враз догадався, що саме їй має завдячувати своїм щастям. Але вона сказала йому лежати спокійно і власними руками допомогла Данусі знов

¹ Пасований (оперезаний пасом) рицар (лат.).

покласти його голову на подушку. Тим часом зайшов князь, а з ним ксьондз Вишонек, Мрокота й кілька інших придворних. Князь Януш здалека дав знак рукою, щоб Збишко не ворухився, потім сів коло ліжка і сказав:

— Бачите! Люди не повинні дивуватися, що за мужні й доблесні вчинки буває нагорода, бо коли б добродетель залишалась без заплати, то й несправедливість людська ходила б по світі безкарно. А тому що ти не шкодував життя й ціною свого здоров'я позбавив нас тяжкого горя, дозволяємо тобі підперізуватись рицарським пасом і віднині ходити в сяйві честі і слави.

— Милостивий пане,— відповів Збишко,— я б і десять разів не пошкодував життя...

Але більше він не міг нічого сказати — і через хвилювання, і через те, що княгиня затулила йому рота рукою, бо ксьондз Вишонек заборонив йому розмовляти. А князь говорив далі:

— Я гадаю, що ти знаєш рицарські обов'язки і з честю носитимеш ці ознаки. Поки твого життя, мусиш служити нашому спасителеві й боротися з дияволом. Ти мусиш бути вірний земному помазаникові, уникати несправедливої війни і боронити безвинних від утисків, в чому хай допоможе тобі бог і його святі муки!

— Амінь! — сказав ксьондз Вишонек.

Князь устав, перехрестив Збишка й наостанці додав:

— А як видужаєш, то приїжджай просто до Цеханова, куди я викличу і Юранда.

XXV

Через три дні приїхала послана хрестоносцями жінка з герцинським бальзамом, а разом з нею прибув капітан лучників із Щитна з листом, підписаним братами та скріпленим печаттю Данфельда, в якому хрестоносці закликали в свідки небо й землю за ті кривди, що спіткали їх у Мавовії, і під загрозою божої помсти вимагали кари за вбивство «улюбленого товариша і гостя». До скарги Данфельд додав ще й листа від себе особисто, в якому смиренно, а разом з тим погрозово допоминався винагороди за вчинене йому тяжке каліцтво та смертної кари чехові. Князь перед очима капітана порвав листа, кинув йому під ноги і сказав:

— Магістр прислав сюди отих псявір, щоб задобрити мене, а вони розгнівили. Перекажи ж їм від мене, що вони самі вбили свого гостя та ще хотіли вбити й слугу-чеха. Про все це я напишу магістрові і додам: коли він хоче, щоб в разі війни з краківським королем я залишався осторонь, то нехай вибирає інших послів.

— Милостивий пане,— відповів капітан,— чи тільки таку відповідь мушу я переказати могутнім і побожним братам?

— Якщо цього мало, то можеш додати, що я вважаю їх за псявір, а не за справжніх рицарів.

На цьому прийом і закінчився. Капітан поїхав, бо того ж дня і князь виїхав до Цеханова. Залишилася тільки сестра з бальзамом, якого недовірливий ксьондз Вишонек не хотів уживати, тим більше, що хворий минулої ночі спав добре, і хоча він прокинувся вранці слабосилим, але вже без гарячки. Коли князь виїхав, сестра зараз же послала одного з слуг назад у Цитно нібито за новими ліками — «яйцями василіска», які, вона казала, повертають силу навіть конаючим, а сама стала тинятись по кімнатах, тиха, покірنا, з одною сухою рукою, одягнена хоч і в світську, але пошиту на чернечий кшталт одержу, з чотками й невеличкою прочанською тиквою при поясі. Добре розмовляючи польською мовою, вона з великою уважністю розпитувала слуг про Збишка й Данусю, якій принагідно подарувала ієрихонську троянду, а другого дня, коли Збишко спав, а дівчина сиділа в ідальні, вона підійшла до неї і сказала:

— Хай вас бог благословить, панянку. Цієї ночі, після молитви, мені приснилося, що в сніговій заметілі до вас ішло два рицарі, але один дійшов першим і обвинув вас білим плащем, а другий сказав: «Бачу тільки сніг, а її нема» — і вернувся назад.

Дануся, якій хотілося спати, одразу з цікавістю розпитувала свої голубі очі й спитала:

— А що це означає?

— Це означає, що вас доб'ється той, хто найбільше любить.

— Збишко! — відповіла дівчина.

— Не знаю, бо обличчя його не бачила, бачила тільки білий плащ, а потім одразу прокинулася, бо господь Ісус щоночі насилає на мене біль в ногах, а руку мені й зовсім одібрало.

— Чому ж вам не допоміг той бальзам?

— Не допоможе мені, панянку, й бальзам, бо то кара за мій тяжкий гріх, а як хочете знати, то розкажу.

Дануся кивнула головою, що хоче знати, і сестра стала розказувати:

— Є в ордені й служки, і жінки, які хоч і не дають обітниць і навіть можуть виходити заміж, проте з наказу братів повинні виконувати всілякі доручення ордену. Та, котра здобудеться на таку честь і благодать, дістає від брата-рицаря побожний поцілунок на знак того, що віднині має служити ордену словом і ділом. Ох, панянку! І мені судилась ця велика благодать, але, в гріховному засліпленні, замість прийняти поцілунок з побожністю, я вчинила тяжкий гріх і тепер терплю за нього кару.

— Що ж ви таке вчинили?

— Брат Данфельд прийшов до мене й по-чернечому поцілував, а я гадала, що він сваволить, і підняла на нього безбожну руку.

Тут сестра почала бити себе в груди й кілька разів повторила:

— Боже, будь милостивий до мене грішної!

— І що ж сталося? — спитала Дануся.

— Мені одразу одібрало руку, і з того часу я стала калікою. Була я тоді молода й дурна, нічого не знала, а проте мене спіткала кара. Бо коли б навіть жінці здавалося, що брат-чернець хоче вчинити щось лихе, то й тоді вона повинна здатися на ласку божу і не противитись, бо хто противиться ордену або хрестоносцеві, того бог покарає...

Дануся слухала все це з прикрістю і страхом, а сестра знову почала зітхати і скаржитись.

— Я й тепер ще не стара, — казала вона, — мені лише тридцять років, але бог разом з рукою одібрав у мене молодість і вроду.

— Коли б не рука, — відповіла Дануся, — то вам ще можна було б не нарікати...

Після цього настало мовчання. Раптом сестра, немов щось пригадавши, сказала:

— Снилось мені, що вас якийсь рицар на снігу завинув у білий плащ. Може, то був хрестоносець? Адже вони також носять білі плащі.

— Не потрібні мені ні хрестоносці, ні їхні плащі, — відповіла дівчина.

Дальшу розмову перебив ксьондз Вишонек, який увійшов до ідальні, кивнув до Данусі і сказав:

— Дякуй богові і йди до Збишка! Він прокинувся і просить їсти. Йому набагато легше.

Так воно й було насправді. Збишкові полегшало, і ксьондз Вишонек майже не мав сумніву, що він одужає, коли раптом несподівана подія порушила всі надії й розрахунки. До княгині від Юранда прибули посланці з листом і привезли дуже лихі й страшні вісті. В Спихові згоріла частина городища, а самого Юранда під час пожежі придушило палаючою балкою. Ксьондз Калєб, який писав від його імені листа, повідомляв, правда, що Юранд, можливо, видужає, але що іскри та жар дуже пошкодили його єдине око, і він бачить дедалі гірше — йому загрожує неминуча сліпота.

Через те Юранд просив дочку якнайшвидше приїхати до Спихова, щоб побачитися з нею, поки остаточно не осліп. Він казав також, що відтепер вона мусить залишитись біля нього, бо коли навіть кожен сліпий жебрак має поводитаря, то чого б йому бути позбавленим цієї останньої втіхи і вмирати серед чужих людей? В листі висловлювалась щира подяка княгині, яка виховувала дівчину, як рідну дочку, а наприкінці Юранд обіцяв, що, навіть сліпий, він ще раз приїде до Варшави, щоб подякувати княгині за ласку й попросити надалі опікуватися Данусею.

Коли ксьондз Вишонек прочитав княгині листа, вона деякий час не могла вимовити й слова. Княгиня мала надію, що Юранд, який разів п'ять або шість на рік навідував дочку, приїде до неї на різдвяні святки, і вони з князем Янушем зможуть прихилити його до Збишка й добитися згоди на весілля. Тим часом цей лист не тільки порушував її заміри, але й позбавляв її Данусі, котру вона любила так само, як своїх рідних дітей. Їй спало на думку, що Юранд може віддати Данусю за котрогось із сусідів, щоб прожити останні дні серед рідні. Про те, щоб Збишко міг їхати до Спихова, нічого було й думати, бо ребра його тільки-но почали зростатись, та й хто його знає, як би його прийняли в Спихові? Княгиня знала, що Юранд свого часу рішуче відмовився віддати за нього Данусю, а їй самій сказав, ніби не згодився на їх шлюб з якихось таємничих причин. Дуже стурбована, вона звеліла покликати до себе старшого з-поміж присланих людей, щоб розпитати про

спиховське нещастя, а разом з тим що-небудь дізнатись про заміри Юранда.

Вона дуже здивувалась, коли на її виклик з'явився не старий Толіма, який носив за Юрандом щит і звичайно приїжджав разом з ним. Але невідомий пояснив, що Толіма, жорстоко поранений в останній сутичці з німцями, тепер бореться з смертю в Спихові, а тяжко хворий Юранд просить, щоб дочка повернулась якнайшвидше, бо бачить він щораз гірше, а за кілька днів може й зовсім осліпнути. Посланець дуже просив дозволу везти дівчину одразу, як тільки відпочинуть коні. Але був уже вечір, і княгиня рішуче заперечила: вона боялась завдати тяжкого удару Збишкові й Данусі, та й сама страхалася раптової розлуки.

А Збишко вже знав про все і лежав, немов приголомшений обухом. Коли княгиня увійшла до нього і, ламаючи руки, ще з порога сказала: «Нічого не вдієш, бо то ж батько!» — він повторив, як луна: «Нічого не вдієш» — і заплащив очі, мов людина, яка сподівається наглої смерті.

Але смерть не прийшла, хоч у душі його зростало горе, а в голові пролітали все похмуріші думки, як ті гнані вітром хмари, що заступають сонце й гасять всяку радість на світі. Як і княгиня, Збишко розумів, що коли Дануся виїде до Спихова, то він може вважати її майже втраченою для себе. Тут до нього всі ставились доброзичливо, а там Юранд, може, його і прийме, але не захоче вислухати, якщо його зв'язує обітниця або щось таке саме важливе, як обітниця. Та й як йому їхати до Спихова, коли він хворий і ледве може ворухнутись на своїй постелі? Кілька днів тому, коли з ласки князя він одержав золоті остроги й рицарського паса, йому думалось, що радість подолає хворобу, і він щиро молився, аби якнайшвидше встати й поміряти силою з хрестоносцями, але тепер втратив усяку надію; відчував, що коли біля нього не буде Данусі, то не буде й охоти до життя, не буде сил для боротьби з смертю. Настане день завтрашній і післязавтрашній, настане, нарешті, святий вечір і різдвяні святки, а кості його так само болітимуть, так само він умліватиме, але не буде вже коло нього того сйива, що розходилося по всій кімнаті від Данусі, не буде радості в його очах. Яка то втіха й радість була питати кілька разів на день: «Любиш мене?» — і бачити, як вона затуляє руками усміхнені й засоромлені очі або нахиляється над ним і відповідає: «А кого ж іншо-

го?» А тепер залишиться тільки біль, хвороба та журба, а щастя одійде й не вернеться.

В очах Збишка заблищали сльози й повільно потекли по щоках. Він звернувся до княгині:

— Милостива пані, я так думаю, що вже ніколи не побачу Дануськи.

А княгиня, сама зажурена, відповіла:

— І не дивно було б, якби вмер від жалю. Але господь — милосердний.

Йй захотілось хоч трохи підбадьорити його, і вона додала:

— Якби Юранд, не дай боже, вмер раніше за тебе, то ми з князем стали б опікунами дівчини й одразу б віддали її за тебе.

— Коли там він умер? — відказав Збишко.

Раптом в голові його, видно, майнула якась нова думка, він підвівся, сів на постелі і сказав уже інакшим голосом:

— Милостива пані...

Але його мову перебила Дануська, що вбігла до кімнати і ще від порога крізь плач вигукнула:

— Ти вже знаєш, Збишку? Ой, жаль мені татуся, але жаль і тебе, сердего!

Коли вона підійшла до Збишка, він обійняв її здоровою рукою і сказав:

— Як же мені жити без тебе, дівчино? Не для того я добирався сюди через ліси й ріки, не для того давав обітницю й служив тобі, щоб тебе втратити. Не допоможе журба, не допоможуть сльози, не допоможе й сама смерть, бо коли б навіть могила моя поросла травою, душа однак не забуде тебе і в оселі Ісуса Христа, і в обителі бога отця... І я кажу: зарадити нічим, але зарадити треба, інакше не може бути! У мене страшенно болять кості, то хоч ти вклонися в ноги княгині й попроси, щоб змилювалась над нами.

Почувши це, Дануся хутко підбігла до княгині й, обійнявши її ноги, сховала своє ясне личко в зборках її широкої сукні. Княгиня глянула повними жалю, але й здивованими очима на Збишка.

— Як же я можу над вами змилюватись? — запитала вона. — Коли я не пушу дитини до хворого батька, то й бог на мене розгнівається.

Збишко, що підвівся був на постелі, тепер знову похилився на узголів'я і деякий час не відповідав, йому забило

дух. Потім він поволі склав руки на грудях, як для молитви:

— Передихни,— мовила княгиня,— а потім скажеш, у чому річ, а ти, Данусько, пусти мої коліна і встань.

— Коліна пусти, але не вставай і проси разом зі мною,— озвався Збишко.

Потім він заговорив кволим і переривчастим голосом:

— Милостива пані... Не хотів Юранд віддати за мене Дануську в Кракові... не віддасть і тут, але коли б отець Вишонек повінчав мене з Дануською, то нехай би потім і їхала до Спихова, тоді ніяка людська сила її у мене не відібрала б...

Це було так несподівано для княгині Ганни, що вона аж підхопилася з лави, потім знов сіла і, ніби не розуміючи як слід, про що йдеться, сказала:

— На рани господні!.. Ксьондз Вишонек?..

— Милостива пані!.. Милостива пані!.. — просив Збишко.

— Милостива пані! — повторювала за ним Дануся, знову обіймаючи княгиню за коліна.

— Як же то можна без батькового дозволу...

— Божий закон сильніший! — відповів Збишко.

— Бійтеся бога!

— Хто нам батько, як не князь?.. Хто нам мати, як не ви, милостива пані?

А Дануся промовила:

— Милостива матусю!

— Правда, що я була і є її матір'ю,— сказала княгиня,— і Юранд з моїх рук узяв дружину. Правда! А коли б ви звінчались — то й було б по всьому. Може б, Юранд і посердився, але ж і він мусить коритись князю, як своєму панові. Зрештою, можна б йому сказати не зразу, а тоді, коли б він захотів її віддати за іншого або в черниці... А якщо й дав якусь обітницю, то в цьому не буде його провини. Проти волі божої ніхто нічого не вдіє... Може, це і є воля божа!

— Інакше не може бути! — вигукнув Збишко.

— Заждіть, дайте мені опам'ятатися! Якби князь був тут, зараз пішла б до нього і спитала: віддавати Дануську чи ні? Але без нього боюся... Аж дух мені забило, а тут і часу нема подумати, бо дівчина ж повинна завтра вранці їхати!.. О господи милосердний! Нехай би їхала заміжньою — був би вже спокій. Тільки от не могу

опам'ятатись — чогось мені страшно. А тобі не страшно, Данусько? Скажи!

— Коли не повинчаємось, то я помру! — перебив Збишко.

А Дануська одірвалась від колін княгині, і тому що не тільки поводитися з нею просто й довірливо, але була ще й любима та пещена, обхопила її за шию і щосили почала тулитись до неї.

Але княгиня сказала:

— Без отця Вишонека нічого не можу дозволити. Побіжи за ним мерщій!

Дануся побігла за отцем Вишонеком, а Збишко повернув своє збіліле обличчя до княгині й сказав:

— Що мені Ісус Христос призначив, те й буде, але за цю радість нехай вам, милостива пані, бог віддячить.

— Зажди дякувати мені, — відповіла княгиня, — бо ще невідомо, що буде. І мусиш присягнутись честю, що коли повинчаєтесь, то не заборониш дівчині зараз же їхати до батька, щоб він, борони боже, не прокляв тебе і її.

— Присягаюсь честю! — сказав Збишко.

— Ну, то пам'ятай же! А Юрандові нехай дівчина спочатку нічого не каже. Краще, щоб ця новина не опекла його, як вогонь. Ми пошлемо за ним і Данусею з Цеханова, і тоді я сама розкажу або попрошу князя. Юранд побачить, що нікуди не дінешся, і погодиться. Він же не був сердитий на тебе?

— Ні, — сказав Збишко, — не був, і, може, навіть радітиме в душі, що Дануська буде моєю. Бо коли він дав обітницю, то порушить її не з своєї вини.

Увійшли ксьондз Вишонек з Дануською, і розмова урвалася. Княгиня одразу з запалом почала розповідати йому про Збишкові заміри, але ксьондз, ледве почувши, про що йдеться, перехрестився від здивування і сказав:

— Во ім'я отця, і сина, і святого духа!.. Як же я можу цього зробити? Зараз же пилипівка — піст!

— Боже мій! А й справді! — вигукнула княгиня.

Настало мовчання. Тільки вражені обличчя свідчили, яким тяжким ударом для всіх були слова отця Вишонека.

Через деякий час він сказав:

— Якби був дозвіл, я б не противився, бо мені вас жаль. Мені не обов'язково мати дозвіл Юранда, бо коли милостива пані дозволяє і ручиться за дозвіл князя, то цього досить — вони ж батько й мати для цілої Мазовії.

Але без дозволу єпископа—не можу. Якби тут був ксьондз-єпископ Якуб з Курдванова, той, може, й дав би дозвіл, хоч він і суворий ксьондз, не такий, як був його попередник, єпископ Мамфіол, який на все відповідав: «*Bene! Bene!*»¹

— Єпископ Якуб з Курдванова дуже любить і князя, і мене,— докинула княгиня.

— Я й кажу, що не відмовив би дати дозвіл, бо для того є причини... Дівчина мусить їхати, а цей молодик хворий і може вмерти... Гм! *In articulo mortis...*² Але без дозволу ніяк не можу...

— Вже б я потім у єпископа Якуба дозвіл випросила,— нехай би він був не знати який суворий, а мені в цьому не відмовить!

На це ксьондз Вишонек, чоловік добрий і лагідний, сказав:

— Слово помазаниці божої—велике слово... Боюсь тільки ксьондза-єпископа, але то велике слово!.. Юнак міг би щось пообіцяти для площького кафедрального собору... Не знаю... Все-таки, поки не прийде дозвіл, буде гріх—і не чий-небудь, а мій... Гм!.. Правда, господь милостивий, і коли хтось согрішить не задля власної користі, а з жалю до людської біди, він тим легше прощає!.. Але гріх буде мій, і коли єпископ затнеться, хто мені тоді одпустить цей гріх?

— Єпископ не затнеться!— вигукнула княгиня Ганна.

А Збишко сказав:

— Той Сандерус, що приїхав зі мною, має на все готіві індульгенції.

Ксьондз Вишонек, може, й не дуже вірив у ті Сандерусові індульгенції, але радий був ухопитись хоч за цю причину, аби допомогти Збишкові й Данусі, бо дуже любив дівчину, яку знав змалку.

Нарешті він подумав, що в гіршому разі його може спіткати церковна покута, тому звернувся до княгині й сказав:

— Хоч я і ксьондз, але також і князівський слуга. То як накажете, милостива пані?

— Не хочу наказувати, волю просити,— відповіла княгиня.— Але якщо у того Сандеруса є індульгенції...

— У Сандеруса вони є, але річ у єпископі. Він там

¹ Добре! Добре! (Лат.)

² В смертельному стані (лат.).

у Плоцьку дуже суворо судить з своїми каноніками в синоді.

— Єпископа не бійтеся. Чула я, що він заборонив ксьондзам носити мечі й самостріли і взагалі сваволити, але добро робити не забороняв.

Ксьондз Вишонек звів руки й очі вгору:

— Нехай же здійсниться ваша воля.

Почувши це, всі порадили. Збишко знову сів на узголів'ї, а княгиня, Дануся й отець Вишонек посідали коло його постелі й почали радитись, як краще все влаштувати. Вирішили зберегти таємницю, так щоб жодна жива душа в домі про це не знала; вирішили також, що і Юранд не повинен нічого знати, поки сама княгиня в Цеханові не розкаже йому про все. Натомість ксьондз Вишонек повинен був написати до Юранда листа, щоб той зараз же приїжджав до Цеханова, де і кращі ліки можна знайти на його каліцтво, і самотність не так відчуватиметься. Нарада закінчилася на тому, що Збишко й Дануся повинні були висповідатись, а вінчатимуться вночі, коли всі полягають спати.

Збишкові спало на думку взяти зброєносця-чеха за свідка, але він відмовився від цього наміру, згадавши, що його подарувала йому Ягенка. На мить вона постала в його пам'яті, мов жива, йому навіть здалося, що бачить її рум'яне, заплакане обличчя і чує благаючий голос: «Не роби цього! Не плати мені злом за добро і недолею за кохання!» І раптом його поймав великий жаль до неї, бо відчував, що чинить їй тяжку кривду, від якої вона не знайде втіхи ні під згожелицьким дахом, ні в глибині бору, ні в полі, ні в подарунках абата, ні в зальотах Чтана й Вілька. І він сказав їй в душі: «Дай тобі боже всього найкращого, дівчино, але хоч би радий був для тебе й небо прихилити, нічого не вдію». І справді, переконання, що він нічого не може вдіяти, принесло йому полегкість і вернуло спокій, і він знову став думати тільки про Данусю і про шлюб.

Проте Збишко не міг обійтись без допомоги чеха, і хоч і вирішив замовчати перед ним про те, що мало статися, однак сказав покликати його до себе.

— Сьогодні я буду сповідатися і причащатися,— сказав він йому,— отож прибери мене якнайкраще, ніби я маю йти в королівський палац.

Чех трохи злякався і став придивлятися до його обличчя. Зрозумівши його, Збишко сказав:

— Не бійся, люди сповідаються не тільки перед смертю. Наближаються різдвяні свята, на які отець Вишонек вїде з княгинєю до Цеханова, а ближче як у Прасниші ксьондза немає.

— А ваша милость не поїде? — спитав зброєносець.

— Якщо видужаю, то поїду, але на те воля божа.

Чех заспокоївся і, побігши до корзин, приніс ту здобичну білу, гаптовану золотом яку, в котру рицар звичайно одягався на великі урочистості, а також гарний килимок, щоб укрити ноги й постелю, потім, підвівши Збишка з допомогою двох турчинів, умив його, зачесав йому довге волосся, пов'язав зверху червону стрічку, нарешті посадив його спиною до червоних подушок і, радий з своєї роботи, сказав:

— Якби ваша милость могла танцювати, то хоч весілля справляй.

— Довелось б обійтись без танців,— з усмішкою відповів Збишко.

А княгиня тим часом думала в своїй кімнаті, як прибрати Данусю. Як жінка, вона надавала цьому великої ваги й нізащо не погодилася б, щоб її любима вихованка стала під вінець в буденній сукні. Служниці, яким було сказано, що дівчина готується до сповіді й тому має бути вбрана в колір невинності, швидко знайшли в скрині білу сукню, але з прикрасою голови постали труднощі. На думку про це княгиню поиняв якийсь дивний смуток, і вона стала журитися:

— Де я для тебе, сирітко, знайду в цьому лісі рутвяний вінок? Тут же ні квіточки, ані листячка немає, хіба мох досі під снігом зеленіє.

А Дануся, стоячи уже з розпущеним волоссям, також зажурилась, бо і їй хотілося вінка. Раптом вона побачила гірлянди безсмертників, що висіли на стінах, і сказала:

— Хоч би з цього що-небудь сплести, бо нічого іншого не знайдемо, а Збишко візьме мене і в такому вінку.

Княгиня спочатку не хотіла на це пристати, боячись лихої прикмети, але, тому що в лісовому палаці, до якого приїжджали тільки на лови, не було ніяких квітів, довелося задовольнитись безсмертниками. Тим часом прийшов отець Вишонек, який уже висповідав Збишка, і повів дів-

чину на сповідь. Потім настала глуха ніч. З наказу княгині слуги після вечері пішли спати. Юрандові посланці полягали деякі в челядні, а деякі коло коней у стайні. Незабаром світло в кімнатах челяді погасло, і стало зовсім тихо, тільки собаки гавкали на вовків у бік лісу.

Але в княгині, в отця Вишонека і в Збишка у вікнах не гасло світло, кидаючи червоні відблиски на засніжений двір. Вони не спали, прислухаючись до калатання своїх сердець,— схвильовані і пройняті урочистістю хвилини, яка незабаром мала настати. Після півночі княгиня взяла Данусю за руку й повела в Збишкову кімнату, де отець Вишонек чекав уже на них з причастям. В кімнаті горів яскравий вогонь у грубі, при його сильному, але нерівному світлі Збишко побачив Данусю, трохи бліду від безсоння, з вінком із безсмертників на голові, вбрану в важку сукню, що спадала аж до землі. Від хвилювання очі у неї були приплющені, руки опущені вздовж сукні; вона так нагадувала зображення на костьольній шибці, що Збишко аж здивувався і подумав, що бере собі за жінку не земну дівчину, а якусь небесну істоту. Ця думка зміцніла в ньому ще більше, коли Дануся із складеними руками стала навколішки, щоб прийняти причастя, й зовсім заплющила очі. Йому навіть здалося, що вона мертва, і страх ухопив його за серце. Але це тривало недовго, бо почувся голос ксьондза: «*Esse Agnus Dei*»¹, — і він зосередився на молитві. Тепер в кімнаті чути було тільки урочистий голос ксьондза Вишонека: «*Domine, non sum dignus*»², тріщання дров у каміні та гучне і якесь жалібне цвіркання цвіркунів у шпарах. За вікнами зірвався вітер, зашумів у засніженому лісі, але одразу вщух.

Збишко й Дануся якийсь час мовчали, а ксьондз Вишонек узяв чашу й одніс у домову каплицю. Незабаром він повернувся, але не сам, а з паном де Лоршем і, побачивши здивування на обличчях присутніх, приклав пальця до вуст, щоб запобігти якомусь несподіваному вигукові, потім сказав:

— Я подумав, що краще мати при вінчанні двох свідків, і тому ще раніше попередив цього рицаря, який заприсягся мені своєю честю і аквізгранськими реліквіями, що зберігатиме таємницю, поки буде треба.

¹ Ось агнець божий (лат.).

² Недостойний я бога... (лат.).

Пан де Лорш спочатку прикляк перед княгинєю, потім перед Данусею і став мовчки в своєму новому панцері, по згинах якого перебігали блищики від вогню. Він стояв довгий, нерухокий, немов у захваті, бо і йому ця біла дівчина з вінком із безсмертників на голові здалася ангелом, якого він бачив на шибці в готичному кафедральному соборі.

Ксьондз Вишонек поставив її коло Збишкового ліжка і, накинувши їм на руки епітрахіль, розпочав обряд вінчання. По доброму обличчю княгині одна по одній спливали сльози, але в ту хвилину вона не відчувала в душі тривоги, бо вважала, що робить добре діло, еднаючи цих двох чудових і невинних дітей. Пан де Лорш вдруге став навколішки і, спершись обома руками на руків'я меча, уособлював собою рицаря, який споглядає видіння... А Збишко й Дануся по черзі повторювали слова ксьондза: «...я... беру... тебе... собі...», і цим тихим і ніжним словам вторувало цвірчання цвіркунів по шпарах та тріщання дров у каміні. По закінченні обряду Дануся вклонилася в ноги княгині, яка благословила обох і, віддавши їх на опіку сил небесних, сказала:

— Радійте тепер, бо вже вона твоя, а ти її.

Збишко простягнув здорову руку до Данусі, а вона обняла його за шию, і з хвилину чути було, як вони, близько прихилившись одне до одного, повторювали:

— Ти моя, Данусько.

— Ти мій, Збишку.

Але на Збишкові слабі сили хвилювання було занадто,— він незабаром ослаб, зсунувся на подушки і став важко дихати. Проте він не зомлів і не перестав усміхатись до Данусі, яка витирала йому зрошене холодним потом обличчя, і навіть не перестав повторювати: «Ти моя, Данусько», на що вона кожного разу нахиляла до нього свою русяву голівку. Ця картина остаточно зворушила пана де Лорша. Рицар заявив, що в жодній країні йому не доводилось бачити таких чулих сердець, а тому він урочисто присягається, що готовий битися пішим чи кінним з кожним рицарем, чорнокнижником або драконом, котрі насмілилися б стати на заваді щастю молодих. І він справді зараз же підтвердив свою заяву клятвою на хрестоподібному руків'ї мізерикордії — невеликого меча, яким рицарі добивали поранених. Княгиня й отець Вишонек були покликані за свідків цієї клятви.

Княгиня, яка не уявляла собі шлюбу без веселощів, принесла вина, і вони почали пити. Нічні години минали одна за одною. Перемігши слабість, Збишко знову пригорнув Данусю і сказав:

— Коли вже бог так дав, що ти моя, тепер ніхто тебе у мене не відбере, тільки жаль мені, що ти виїжджаєш, ягідко моя найлюбіша.

— Ми приїдемо з татусем до Цеханова,— відповіла Дануся.

— Коли б тебе яка-небудь хвороба не напала або що... Хай тебе господь береже від усякої лихої пригоди... Мушиш їхати до Спихова, знаю... Гей!.. Дякувати господу святому й милостивій пані, що ти вже моя — бо шлюбу ніяка людська сила не зламає.

Але тому що вінчання відбулося вночі й таємно, а незабаром мала статися розлука, якийсь дивний смуток часом огортав Збишка і всіх інших. Розмова раз у раз обривалась. Час від часу вогонь в каміні пригасав, і обличчя присутніх поринали в темряву.

Ксьондз Вишонек підкидав у жар дров, і коли в сирому поліні щось пищало, він казав:

— Чого ти хочеш, стражденна душе?

Йому відповідали тільки цвіркуни. Дрова розгорялись, і полум'я видобувало з темряви безсонні обличчя, відбивалося в новому панцері пана де Лорша й освітлювало білу сукню й безсмертники на голові у Данусі. Собаки надворі знов почали гавкати.

І в міру того як спливали нічні години, все частіше заходило мовчання, і княгиня нарешті сказала:

— Боже мій милий! Хіба ж так має бути після вінчання? Краще б піти спати, але коли вже нам треба сидіти до ранку, то хоч заграй нам, квітонько, останній раз перед від'їздом — мені і Збишкові.

Дануся була стомлена і сонна, отже зраділа, що змогла хоч чим-небудь себе підбадьорити, схопилася, принесла лютню й сіла коло Збишкового ліжка.

— Що ж вам заграти? — спитала вона.

— Що? — сказала княгиня. — А що ж, як не ту пісню, котру ти співала в Тинці, коли тебе вперше побачив Збишко!

— Ого! Пам'ятаю і до смерті не забуду,— сказав Збишко.— Як почую, бувало, де-небудь цю пісню, то аж сльози з очей покотяться.

— То я заспіваю,— мовила Дануся.

І вона почала бренькати на лютні, потім, як завжди, підвела голівку вгору й заспівала:

Коли б я, як пташка,
Літати уміла,
Я б у Шльонськ до Яська
Зараз полетіла.

Прилетіла б, сіла
У Шльонську на тину:
«Привітай же, Яську,
Вбогу сиротину!..»

Але раптом голос її обірвався, губи затремтіли, а з-під сплющених повік на щоки покстилися невинні сльози. Вона якийсь час намагалась стримати їх, але не змогла й заридала — як тоді, коли останній раз співала Збишкові в краківській в'язниці, гадаючи, що йому на другий день зітнуть голову.

— Данусю! Що з тобою, Данусю? — питав Збишко.

— Чого ти плачеш? Яке ж це весілля! — вигукнула княгиня. — Чого?

— Не знаю,— ридючи, відповіла Дануся. — Чогось мені так сумно... так жаль!.. Збишка і вас, пані...

Всі занепокоїлись і почали її втішати, що їде вона ненадовго і що, певне, ще на різдвяні свята приїде з Юрандом до Цеханова. Збишко знов обійняв її, пригорнув до себе й цілував у заплакані очі, проте якась тривога залишилася в серцях у всіх, і в тій тривозі минали нічні години.

Раптом у дворі так несподівано залунав різкий звук, що всі аж здригнулися. Княгиня схопилася з лави й вигукнула:

— Боже мій! Це колодязні журавлі! Вже напувають коні!

Ксьондз Вишонек виглянув у вікно, в якому вже сірили скляні кульки.

— Ніч уже минає, настає день. *Ave Maria, gratia plena...*¹

Він вийшов з кімнати і, повернувшись через деякий час, сказав:

— Розвидняється, але день буде хмурний. То Юран-

¹ Богородице діво, радуйся... (Лат.)

дові люди напувають коні. Час тобі в дорогу збиратися, небого!..

Почувши це, княгиня й Дануся голосно заплакали й разом із Збишком почали голосити та приказувати, як приказують прості люди, коли їм доводиться розлучатись. В тому голосінні вчувалося щось обрядове, це був напівплач, напівспів, що плине з простих душ так само природно, як сльози з очей.

Гей, не поможе нам уже ридання,
Бо прощаємось, мое кохання.
Вже ридання не поможе,
Бо прощаємось, небоже,
Прощаємось — гей!..

Збишко останній раз пригорнув Данусю до грудей і тримав довго, поки йому стало духу і поки княгиня не одірвала її від нього, щоб одягти в дорогу.

Тим часом зовсім розвиднілось. В домі вже всі повставали й почали поратись. До Збишка зайшов зброєносець-чех довідатись про здоров'я й дістати накази.

— Присунь ліжко до вікна,— сказав йому рицар.

Чех зробив це легко, але здивувався, коли Збишко наказав йому відчинити вікно. Проте він виконав і цей наказ, тільки вкрив пана своїм кожухом, бо надворі було холодно і хмурно, йшов м'який лапатий сніг.

Збишко дивився в вікно: на подвір'ї крізь густий сніг видно було санки, а круг них — на кудлатих і паруючих конях сиділи Юрандові люди. Всі були озброєні, а в деяких поверх кожухів були панцери, в яких відбивався блідий і хмурний світанок. Ліс майже цілком закрило сніговою запоною, насилу можна було побачити пліт і ворота.

Дануся ще раз вбігла в Збишкову кімнату, вже закутана в кожушок та лисячу шубу; вона ще раз обняла його за шию і ще раз сказала на прощання:

— Хоч я і їду, але я твоя.

А він цілував її в руки, в ледве видні з-під лисячого хутра щоки й очі і казав:

— Хай тебе бог береже! Тепер ти моя, моя до смерті!

І коли її знов одірвали від нього, він підвівся, наскільки міг, припав головою до підвіконня і дивився; крізь густий сніг, немов крізь якусь заслону, він бачив, як Дануся сідала в санки, як княгиня довго тримала її в обіймах, як її цілували придворні панни і як ксьондз

Вишонец хрестив її на дорогу. Коли вже мали рушати, вона ще раз обернулася до нього й простягнула руку:

— Оставайся з богом, Збишку!

— Дай боже побачитись в Цеханові...

Сніг ішов такий густий, немов хотів усе приглушити і приховати, отож останні слова дійшли до них притишені, і обом здалося, що вони перегукуються вже здалека.

XXVI

Після снігових завірюх настали сильні морози й погодні дні. Вдень ліси іскрилися в сонячному промінні, лід скував річки й багна. Ночі були ясні, і мороз так лютував, що в лісі тріщали дерева; птаство зліталось ближче до осель; дороги стали небезпечні від вовків, які збиралися в величезні зграї й нападали не тільки на поодиноких людей, а й на цілі села. Проте людям радісно було в димних хатах біля вогнищ — після холодної зими вони передбачали врожайне літо й весело чекали недалеких різдвяних свят. Князівський лісовий палац обезлюднів. Княгиня з двором і ксьондзом Вишонеком виїхала до Цеханова. Збишкові значно полегшало, але він ще не міг сидіти на коні, тому залишився в палаці разом з своїми людьми, з Сандерусом, із зброєносцем-чехом та з місцевими слугами, за якими наглядала статечна шляхтянка, що виконувала обов'язки господині.

Душа рицаря рвалася до молодой дружини. Правда, для нього була незмірною втіхою думка, що Дануся вже його і що ніяка людська сила неспроможна у нього її відняти, але та сама думка посилювала його тугу. Він цілі дні зітхав, дожидаючи тієї хвилини, коли зможе залишити палац, і міркував, що тоді робити, куди їхати і як здобутися на ласку Юранда. Часом його поймав великий неспокій, але взагалі майбутнє уявлялось йому радісним. Кохати Дануську й трошити шоломи з павиним пір'ям — ось яке мало бути його життя. Збишкові частенько хотілося поговорити про це з чехом, якого він полюбив, але він помітив, що чех, всією душею відданий Ягенці, неохоче розмовляє про Данусю, до того ж Збишко, зв'язаний таємницею, не міг йому сказати всього, що сталося.

Однак здоров'я його що день, то ставало ліпше. За тиждень до різдва він уперше сів на коня, і хоч відчував, що не міг би зробити цього в панцері, проте підбадьорився. Збишко не сподівався, що скоро може виникнути якась потреба надіти панцер і шолом, але був певний, що в крайньому разі у нього вистачить сили й на це. Щоб згаяти час, пробував у кімнаті підіймати меч, і виходило непогано; виявилось, що сокира для нього ще важка, але Збишко вважав, що кділи вхопити топориче обома руками, то він здолає вже махнути нею як слід.

Нарешті за два дні до різдва він наказав вимостити сіном сани, посідлати коні й об'явив чехові, що вони поїдуть до Цеханова. Вірний зброєносець трохи стурбувався, але Збишко сказав йому:

— Це не твоє діло, Гловачу (так він називав його на польський кшталт). Нічого нам робити в цьому палаці, а хоч би я й захворів, то в Цеханові буде кому доглянути. Втім, я поїду не верхи, а в санях, по шию в сні і під шкурами, а на коня пересяду вже під самим Цехановом.

Так воно й було. Чех уже вивчив свого молодого пана і знав, що не слід йому противитись, а ще гірше вмить не виконати його наказу; і вони через годину вирушили. Коли вже відїжджали, Збишко побачив, що й Сандерус моститься в сани з своєю скринєю.

— А ти чого причепився до мене, мов реп'ях до кожуха! — гукнув він до нього. — Ти ж казав, що хочеш у Пруссію.

— І справді казав, що хочу в Пруссію, — відповів Сандерус. — Але як же я піду сам-один такими снігами? Перш ніж на небі зійде перша зірка, мене з'їдять вовки, а тут мені нема чого залишатися. Краще я поїду в місто, буду там учити людей побожності, обдаровувати їх святим крамом та рятувати з диявольських тенет, як я й поклявся в Римі отцеві всього християнства. А до того ж, я дуже полюбив вашу милість і не залишу вас аж до відїзду в Рим, бо може трапитись, що я вам стану в якійсь пригоді.

— Він завжди готовий за вас, пане, попоїсти й випити, — сказав на це чех, — і саме цим хотів би стати вам у пригоді. Але якщо нас у праснишському бору опадє занадто велика згряя вовків, то ми кинемо їм Сандеруса на відчіпне, — ні для чого іншого він не придатний.

— А ви глядiть, щоб вам грiшне слово до вусiв не при-
мерзло,— вiдкавав Сандерус,— бо такi бурульки лише в
пекельному вогнi тануть.

— Оваа! — сказав чех, сягаючи рукавицею до вусiв,
що тiльки-но почали сiятись.— Спочатку я спробую нагрi-
ти пива на попасi, але тобi не дам.

— А в святаму письмi сказано: прагнучого напiйте.
Це був би твiй новий грiх!

— То я тобi дам вiдро води, а тим часом даю те, що
є в мене пiд рукою.

Сказавши це, вiн набрав, скiльки мiг захопити обома
рукавицями, снiгу й кинув Сандерусовi в бороду. Але той
ухилився i сказав:

— Не потрібнi ви в Цехановi, бо там є вчене ведмежа,
яке вмiє кидатися снiгом.

Так вони жартома кепкували один з одного, але дру-
жили. Збишко не заборонив Сандерусовi iхати з собою,
бо цей чудернацький чоловiк забавляв його i, здавалося,
справдi був до нього прив'язаний. Вони вирушили з лiсо-
вого палацу ясним ранком в такий великий мороз, що
довелося накривати конi. Все навколо було вкрито товстим
шаром снiгу. З-пiд нього ледве виднiли покрiвлi хат, а мiс-
цями здавалося, що дим виходив просто з бiлих заметiв
i рiвно пiдносився вгору, червонiючи у вранiшньому про-
мiннi сонця та розширяючись угорi китицями, схожими
на рицарськi султани.

Збишко iхав у санях, по-перше, для того, щоб заоща-
дити сили, а по-друге, через сильний мороз, вiд якого
легше було уберегтися в вимощених сiном i шкурами са-
нях. Вiн наказав Гловачевi сiсти коло себе й держати на-
поготовi самострiл вiд вовкiв, а тим часом весело розмов-
ляв з ним.

— В Праснишi,— сказав вiн,— тiльки погодуємо конi,
нагрiємось i зараз же рушимо далi.

— До Цеханова?

— Спочатку до Цеханова поклонитися князевi й кня-
гиннi та помолитись у соборi.

— А потiм? — спитав Гловач.

Збишко усмiхнувся й вiдповiв:

— Потiм, хто його знає, може, до Богданця.

Чех подивився на нього з здивуванням. Йому спало
на думку, чи не зрiкся молодий пан Юрандiвни? Це було
тим iмовiрнiше, що вона виiхала, а чех щось таке чув у

лісовому палаці, ніби спиховський пан противився намірам молодого рицаря. Тому добрий зброєносець дуже зрадів. Він любив Ягенку, дивився на неї, як на зірку в небі, і готовий був здобути їй щастя хоч би й ціною власної крові. Збишка він теж полюбив і щиро хотів би служити їм обом до смерті.

— Значить, ваша милость залишиться в своєму маєтку! — радісно сказав чех.

— Як же мені там залишатися, — відповів Збишко, — коли я викликав на герць отих хрестоносних рицарів, а ще раніш — Ліхтенштейна? Де Лорш казав, що магістр, мабуть, запросить короля в гості до Торуня, то якимось і я причеплюсь до королівського почту. Думаю, що в Торуні пан Завіша з Гарбова або пан Повала з Тачева випросять у князя для мене дозвіл стати на бій з тими ченцями. Вони напевне виступлять із зброєносцями, отже тобі також доведеться битися.

— Мені довелося б самому стати ченцем, якби воно було інакше, — сказав чех.

Збишко з задоволенням подивився на нього.

— Погано буде тому, хто потрапить під твою залізяку. Господь дав тобі незвичайну силу, але не гаразд тобі нею вихвалитись, бо справжній зброєносець повинен бути скромним.

Чех кивнув головою на знак того, що не буде вихвалитися силою, але не пошкодує її проти німців, а Збишко усміхнувся вже не до зброєносця, а до власних думок.

— Старий пан буде радий, як повернемось, — сказав через деякий час Гловач, — і в Згожелицях теж будуть раді.

Збишко раптом так яскраво уявив Ягенку, наче вона була поруч з ним. Так бувало завжди, коли він її випадково згадував.

«Ні, — подумав, — не буде вона рада, бо як повернусь до Богданця, то з Данусею, а Ягенка нехай виходить заміж за іншого...» В уяві його промайнули Вільк з Бжозової і Чтан з Рогова, і йому зробилося прикро, коли подумав, що дівчина може вийти за одного з них. «Краще б вона знайшла когось іншого, — подумав він, — бо то п'яниці і гравці в кості, а Ягенка хороша дівчина». Подумав також про те, що дядькові, коли він дізнається про шлюб з Данусею, буде дуже прикро, але втішився тим, що для Мацька завжди найголовнішим були рід і багатство, яке могло піднести значення роду. Правда, Ягенка була ближче,

її маєток межував з їхнім, зате Юранд був багатший від Зиха із Згожелиць, тому легко було передбачити, що Мацько не сердитиметься за таке родичання, тим більше, що він знав про кохання небожа і про те, чим він завдячував Данусі... Побурчить трохи, а потім буде радий і полюбить Дануську, як свою дитину!

І раптом у серці Збишка ворухнулось почуття любові й жалю до цього суворого чоловіка, що любив його, як сина; в боях він оберігав небожа більш, ніж себе, для нього брав здобич, для нього піклувався про багатство. Їх тільки двоє було на світі,— вони не мали навіть родичів, хіба таких далеких, як абат,— і коли їм доводилось розлучатися, то вони не знали, що їм робити одному без одного, особливо старий, який для себе вже нічого не хотів.

— Гей, буде радий, буде радий! — повторював Збишко.— Одного я тільки хочу, щоб мене прийняв так Юранд, як він прийме.

І намагався уявити, що скаже і зробить Юранд, коли довідається про шлюб. Ця думка його турбувала, але не дуже, бо діло вже було зроблено. На бій Юрандові викликати його не випадало, а коли б він з'явився, Збишко міг би сказати йому так: «Погодьтеся, поки я прошу, бо ваше право на Дануську людське, а моє — божеське, і не ваша вона вже, а моя». Він колись чув від одного клірика, знавця святого письма, що жінка повинна покинути батька й матір і йти за чоловіком, отже відчував, що на його боці більша сила. Проте він не думав, що між ним і Юрандом могло дійти до сварки і злості, бо вважав, що багато допоможуть просьби Данусі і стільки ж, якщо не більше, заступництво князя, підданим якого Юранд був, і княгині, котру він любив як опікунку своєї дочки.

В Прасниші їм радили залишитися ночувати, лякаючи вовками, які збиралися в такі величезні зграї, що нападали навіть на групи людей. Але Збишко не хотів на це зважити, бо в заїзді зустрів кількох мазовецьких рицарів із слугами, які також їхали до князя в Цеханов, і кількох озброєних купців з самого Цеханова, що везли з Пруссії крам. Такою великою групою їхати було безпечно, отже, вони вирушили проти ночі, хоч надвечір зірвався раптовий вітер, нагнав хмари і почалася завірюха. Їхали, близько тримаючись один одного, але так повільно, що Збишко втратив надію встигнути в Цеханов на свят-вечір. В деяких місцях коні зовсім не могли йти, і доводилось

розкопувати замети. На щастя, в лісі не можна було збитися з дороги... Проте Цеханов подорожні побачили вже, коли смеркло.

Якби на горі, де будували новий замок, не горіли вогнища, можливо, їм довелося б цілу ніч кружляти навколо міста в сніговій імлі й хуртовині. Ніхто не знав, чи ті вогнища палили на свят-вечір для гостей, чи задля якогось старовинного звичаю, але ніхто із Збишкових товаришів зараз про те й не думав — всі хотіли якнайшвидше втекти від небезпеки до міста.

Тим часом заметіль усе дужчала. Гострий і холодний вітер гнав снігову млу, хилив додолу дерева, вив, шаленів, змітав цілі кучугури снігу, підносив їх угору, вихрив і розпорошував, засипаючи сани й коні, немов колючим піском жбурляв в обличчя подорожніх, забивав їм дух і мову. Не чути було прикріплених до дишлів калатал, зате в свисті й вищанні вітру вчувалися якісь жалібні голоси, — чи то вовче виття, чи далеке іржання коней, а часом повне тривоги людське волення про допомогу. Вкрай знесилені коні почали спиратись боками один на одного і йшли дедалі повільніше.

— От хуртовина, так хуртовина! — задихаючись, сказав чех. — Щастя наше, пане, що ми під містом і що горять оті вогнища, інакше було б нам погано.

— Хто зараз у полі, тому смерть, — відказав Збишко, — але я вже й вогнів не бачу.

— Бо така імла, що й вогонь її не просвітить. А може, розмело дрова й жар?

На інших санях купці й рицарі також говорили про тих, кого заметіль захопила далеко від людського житла: тим, мовляв, уже не почути завтрашніх дзвонів. Збишко раптом занепокоївся і сказав:

— Не дай боже, коли Юранд оце десь у дорозі.

Чех напружено вглядався в бік вогнів, проте, почувши слова Збишка, обернувся до нього й запитав:

— То пан із Спихова мав приїхати?

— Мав.

— З панною?

— А вогонь і справді десь подівся, — відповів Збишко.

Дійсно, вогонь погас, натомість на шляху біля подорожніх з'явилося кілька вершників.

— Куди прешся? — крикнув пильний чех, хапаючись за самостріл. — Хто ви?

— Князівські люди, вислані на допомогу подорожнім.
— Слава Ісусу Христу!
— На віки вічні.
— Ведіть нас до міста! — озвався Збишко.
— Ніхто з вас не відстав?
— Ніхто.
— Звідки ви ідете?
— З Прасниша.
— А більше подорожніх не бачили?
— Не бачили. Може, десь ідуть іншими дорогами.
— По всіх шляхах зараз їздять наші люди. Їдьте за нами. Ви збилися з дороги! Звертайте праворуч!

Вони звернули. Якийсь час чути було тільки шум завірюхи.

— Багато гостей в старому замку? — спитав незабаром Збишко.

Найближчий вершник, не дочувши, нахилився до нього:

— Що кажете, пане?

— Питаю, чи багато гостей у князя й княгині?

— Як і завжди: вистачає!

— А дідича із Спихова нема?

— Нема, але його чекають. Люди поїхали йому назустріч.

— З вогнями?

— Хіба при такому вітрі можна?

Далі вони не змогли розмовляти, бо зірвався ще дужчий вітер.

— Це справжнє чортове весілля! — озвався чех.

Але Збишко наказав йому мовчати й не згадувати паскудного імені.

— Хіба ти не знаєш, — сказав він, — що на свят-вечір на нечисту силу нападає страх і чорти ховаються в ополонки? Раз під Сандоміром проти свят-вечора рибалки знайшли одного в неводі: він тримав у роті щуку, але як тільки зачув дзвін, одразу зомлів, і вони його дубасили киями аж до вечері. Віхола сьогодні страшенна, але, мабуть, з божої волі, — щоб завтрашній день був ще радісніший.

— Ого! Ми були вже коло міста, а однаково, якби не ці люди, то блудили б до півночі, коли вже збилися з дороги, — сказав чех.

— Бо вогонь погас.

Тим часом вони вїхали до міста. Там замети на

вулицях були повище вікон, через те подорожні, блукаючи за містом, і не могли добачити світла. Зате вітер тут дошкуляв менше. На вулицях було безлюдно: городяни вже зустрічали свят-вечір. Незважаючи на замети, коло деяких домів хлопчики з вертепом і козою колядували. На ринку також виднілись поодинокі постаті людей, обвинуватих горохвинням, що удавали з себе ведмедів, але загальом було пусто. Купці, що їхали разом із Збишком та іншою шляхтою, залишилися в місті, а рицарі поїхали далі, до старого замка, в якому жив князь із княгинєю; в замку вже були скляні вікна, і він весело засяв їм назустріч своїми вогнями.

Підйомний міст був спущений, бо колишні часи литовських наскоків минули, а хрестоносці, передбачаючи війну з польським королем, самі шукали дружби з мазовецьким князем. Один з князівських людей затрубив у ріг, і брама зараз же відчинилась. Коло неї було кільканадцять лучників, але на мурах і вежах — жодної живої душі, бо князь дозволив сторожі зустрічати свят-вечір. Назустріч гостям вийшов старий Мрокота, що приїхав два дні тому, і, привітавши їх від імені князя, повів до кімнат, в яких вони могли переодягнутися до столу.

Збишко зразу ж почав розпитувати Мрокоту про Юранда із Спихова, і той відповів, що він ще не прибув, але його ждуть, бо він обіцяв приїхати, а коли б серйозно захворів, то дав би знати. Проте назустріч йому вислали кільканадцять вершників, бо такої завії не пам'ятають навіть найстаріші люди.

— То, може, незабаром він буде тут?

— Мабуть, що незабаром. Княгиня сказала поставити для них миски на загальному столі.

Хоч Збишко завжди трохи побоювався Юранда, тепер зрадив і подумав: «Нехай би він не знати що робив, але вже не переробить того, що сюди їде моя дружина, моя жінка, моя найлюбіша Дануська!» Він ледве вірив своєму щастю. Потім подумав, що, може, Дануська вже про все Юрандові розказала, може, умовила його й упростила, щоб він оддав її за нього. Власне кажучи, що ж йому залишається робити? Юранд чоловік мудрий і розуміє, що коли б і боронив мені її, я все одно візьму, бо моє право дужче».

Тим часом, переодягаючись, Збишко розпитував Мрокоту про здоров'я князя, а особливо княгині, яку ще

в Кракові полюбив, як матір. Йому приємно було дізнатися, що в замку всі здорові й веселі, хоч княгиня дуже нудьгує за своєю любовою співачкою. Тепер їй грає на лютні Ягенка, котру княгиня теж любить, але не так, як Данусю.

— Яка Ягенка? — здивовано спитав Збишко.

— Ягенка з Длуголясу, внучка старого пана з Длуголясу. Гарна дівка, в неї закохався отой лотарінжець.

— Хіба пан де Лорш тут?

— А де ж йому бути? Приїхав з лісового палацу та й сидить тут: чим йому погано? Нашому князеві ніколи не бракує гостей.

— Радий буду його бачити, бо то бездоганний рицар.

— І він вас також любить. Але ходімо вже, бо князь з княгинею скоро сядуть за стіл.

І вони пішли. В залі-їдальні в двох величезних камінах яскраво горів вогонь, за яким доглядали слуги, і було вже повно гостей та придворних. Князь увійшов першим у супроводі воеводи й кількох наблжених. Збишко схилився до його ніг і поцілував в руку.

Князь стиснув його за голову, потім одвів трохи вбік і сказав:

— Я вже все знаю. Мені було спочатку прикро, що ви зробили це без мого дозволу, але, правду кажучи, я не мав часу, бо якраз тоді був у Варшаві, де хотів і свята провести. Та то вже відомо, що коли жінка чогось захоче, то не переч їй, бо нічого не вийде. Княгиня зичить вам добра, як мати, а я їй ні в чому не перечу, щоб не завдати журби і сліз.

Збишко вдруге схилився до ніг князя.

— Дай мені боже чимось відслужити вашій князівській милості.

— Хвалити бога, що ти вже здоровий. Скажи княгині, що я прийняв тебе доброзичливо, їй це буде приємно. Клянусь богом, її радість — моя радість! Юрандові за тебе також скажу добре слово, і думаю, що він дасть згоду, бо він також любить княгиню.

— Хоч би й не хотів дати, право на моїм боці.

— Право на твоїм боці, і він мусить погодитись, але благословення може не дати. До цього його ніхто не змусить, а без батьківського благословення немає й божого.

Почувши це, Збишко засмутився, бо досі таке не спало йому на думку. В цю хвилину увійшла княгиня

з Ягенкою з Длуголясу та з іншими придворними паннами. Збишко покvapно вклонився княгині, а вона привітала його ще ласкавіше, ніж князь, і зараз же почала говорити про сподіваний приїзд Юранда. Для них і миски он поставлені, і люди послані, щоб привести їх у таку завірюху. З святою вечерею ждати довше не можна, бо князь не любить цього, але вони, напевне, прийдуть ще до закінчення вечері.

— Щодо Юранда,— мовила княгиня,— то, бог дасть, усе буде гаразд. Я розкажу йому все або сьогодні, або завтра після всеношної, а князь теж обіцяв своє слово сказати. Юранд буває упертий, але не з тими, кого любить, і не з тими, кому зобов'язаний.

Вона почала говорити Збишкові, як він має поводитися з тестем, щоб, борони боже, не вразити його та не розгнівити. Взагалі вона сподівалася на все добре, але той, хто знав світ краще за Збишка і був проникливіший, міг зауважити в її словах якийсь неспокій. Може, це пояснювалось тим, що пан із Спихова взагалі був чоловік незгідливий, а може, княгиню почало турбувати те, що його так довго немає. Завірюха лютувала все гірше, і всі казали, що той, кого вона захопить у чистім полі, може там і залишитись. Проте княгині спадало на думку й інше: а саме, що Дануся розказала батькові про свій шлюб із Збишком, а він образився й вирішив зовсім до Цеханова не приїжджати. Княгиня не хотіла казати Збишкові про цю думку, та на це й не було часу, бо слуги почали вносити страви і розставляти їх на столі. Збишко все-таки встиг ще раз вклонитися їй і спитати:

— А якщо вони прийдуть, то як же воно буде, милостива пані? Мрокота казав мені, що для Юранда приділена окрема кімната, де знайдеться сіно на постіль і зброеносцям. То як же воно буде?..

Княгиня засміялась і, легенько вдаривши його рукавичкою по обличчю, сказала:

— Перестань! Ач який! Бачили ви його?

І вона підійшла до князя, якому слуги вже присунули крісло до столу. Але ще перед цим один з них подав йому плоске блюдо з тонко нарізаним пляцком та облатками, якими князь мав обділяти гостей, придворних і слуг. Друге таке блюдо для княгині тримав вродливий підліток, син сохачевського кастеляна. По другий бік стола стояв ксьондз Вишонец, який мав благословити поставлену на

запашному снін вечерю. Раптом у дверях з'явився засніжений чоловік і голосно вигукнув:

— Милостивий пане!

— Що таке? — спитав князь, невдоволений тим, що порушується обряд.

— На Радзанівськїм шляху зовсім замело снігом якихось подорожніх. Нам треба більше людей, щоб одкопати їх.

Почувши це, всі присутні полякалися, занепокоївся і князь. Він обернувся до сохачевського кастеляна і крикнув:

— Кінних з лопатами, хутко!

Потім спитав чоловіка, який приніс лиху звістку:

— Багато заметених?

— Не могли визначити. Дме страшенно. Є там коні й сани. Чимало слуг.

— Не знаєте, чиї вони?

— Люди кажуть: дідича із Спихова.

XXVII

Почувши лиху звістку, Збишко, навіть не спитавши дозволу князя, кинувся до стайні й наказав сідлати коня. Чех, що був з ним у залі як зброєносець шляхетного походження, ледве встиг повернутись до кімнати і принести лисячого кожуха, він геть і не пробував стримувати молодого пана. Бувши розумним хлопцем, чех знав, що це нічого не поможе, а прогання може бути згубним. Скочивши на другого коня, він встиг взяти у воротаря кілька смолоскипів, і вони швидко рушили разом з князівськими людьми, яких спорядив старий кастелян. За брамою огорнула їх непроглядна темрява, але, здавалося, завірюха трохи вщухла. Можливо, вони були б одразу за містом заблудили, якби не той чоловік, що дав знати про лиху пригоду; він вів їх швидко і впевнено, бо з ним був собака, вже знайомий з дорогою. В чистім полі вітер знову почав шмагати по обличчях вершників, тим більше що вони їхали вчвал. Дорога була завіяна снігом, а місцями траплялись такі кучугури, що коні стрягли в них по черево. Князівські люди позапалювали смолоскипи й їхали серед диму

та полум'я, а вітер дув з такою силою, немов хотів одірвати полум'я від смолистого дерева й занести його в поля та ліси. Їхати було далеко — вершники поминули сельбища коло Цеханова, далі Недзбож і звернули в бік Радзанова. За Недзбожем буря стала помітно відухати. Пориви вітру стали слабкіші й не несли вже з собою хмар снігу. Небо прояснювалось. Деякий час ще йшов сніг, але незабаром перестав. Потім у розривах хмар подекуди стали блищати зірки. Коні почали пирхати, вершники з полегкістю зітхнули. З кожною хвилиною зірок з'являлося все більше, брав мороз. Через деякий час настала цілковита тиша.

Пан де Лорш, який їхав поруч із Збишком, почав його втішати, кажучи, що Юранд, безумовно, в небезпечну хвилину думав насамперед про врятування дочки і що коли б навіть усіх одкопали мертвими, вона, однак, буде жива, а може, навіть спатиме під шкурами. Збишко мало розумів його та й не мав часу слухати, бо провідник, що їхав попереду, незабаром звернув з дороги.

Молодий рицар виїхав наперед і спитав:

— Чому ми звертаємо?

— Бо їх засипало не на дорозі, а отам-о! Бачите, пане, отой вільшник?

Він показав рукою на темніючі вдалині зарості, які вже можна було побачити на сніговій рівнині, бо місяць виїшов з-за хмар і освітив усе навкруги.

— Видно, збилися з дороги.

— Збилися з дороги та й їздили кружкاً коло річки. В завірюху таке часто трапляється. Їздили та й їздили, поки коні не пристали.

— Як же ви їх знайшли?

— Собака привів.

— Поблизу немає яких-небудь хат?

— Є, але по той бік річки. Тут недалеко річка Вкра.

— Давай вчвал! — гукнув Збишко.

Та наказати було легше, ніж виконати наказ, бо хоч мороз брав добрий, але на полі лежав сипкий, глибокий сніг, в якому коні стрягли вище колін, тому їхати довелося повільно. Раптом вони почули, як загавкав собака, і поперед них забовванів грубий і кривий стовбур верби, над яким у світлі місяця полискувала корона голого гілля.

— Вони далі, — сказав провідник, — поблизу вільшника, але й тут щось мусить бути.

— Ось кучугура під вербою. Посвітіть!

Кілька князівських людей зізлізали з коней і почали присвічувати смолоскипами, потім один з них гукнув:

— Людина під снігом! Видно голову осьде!

— Є й кінь! — зараз же гукнув і другий.

— Відкопати!

Лопати занурились у сніг і почали відкидати його на обидва боки.

За хвилину стало видно постать людини, що сиділа під вербою, в глибоко насунутій на обличчя шапці. Одна рука тримала повід коня, що лежав побіч з зануреною в сніг мордою. Очевидно, чоловік од'їхав від гурту, можливо, для того, щоб швидше дістатись до людської оселі і привести когось на допомогу, а коли кінь його впав, він сховався з підвітряного боку під вербою і тут задубів.

— Присвітіть! — гукнув Збишко.

Слуга підніс смолоскип до обличчя мерця, але одразу трудно було розпізнати його риси. Аж коли другий слуга підвів йому голову вгору, з усіх грудей вихопився один вигук:

— Пан із Спихова!

Збишко наказав двом слугам взяти його і везти до найближчої хати, а сам, не гаючи часу, подався з рештою людей рятувати інших. По дорозі він думав, що знайде там Дануську, свою дружину, може, неживу, і з усієї сили гнав коня по груди в снігу. На щастя, було вже недалеко — лише кілька стадій. З темряви озвалися голоси: «Сюди!» То кричали люди, котрі раніш залишилися коло засипаних. Збишко доїхав до них і зіскочив з коня.

— За лопати!

Двоє саней уже було відкопано тими, що лишилися стерегти засипаних. Коні й люди в них замерзли, і надії на їх порятунок не було. Де інші запряги, можна було догадатися по снігових кучугурах, хоч не всі сани були зав'язані цілком. Коло деяких видно було замерзлих коней, що стояли по черево в снігу, немов пориваючись вперед в останньому зусиллі. Перед одною парою стояв чоловік із списом у руці, по пояс у снігу, нерухомий, як стовп; інші позамерзали коло коней, тримаючи їх за повід. Смерть спіткала їх, видно, в ту хвилину, коли вони намагались вивести коні з заметів. Один запряг з самого заду зовсім не був заметений. Візничий сидів спереду, скулившись і затуливши руками вуха, а ззаду лежало двоє

людей; довгі смуги снігу впоперек їх грудей сполучалися з заметом і прикривали їх, немов ковдрою, а вони, здавалося, тихо й спокійно спали. Деякі загинули, до кінця борючись з заметіллю, про що свідчили їхні повні напруження пози. Кілька саней перекинулось; в деяких поламались дишлі. Люди щохвилини одкопували кінські спини, зігнуті, як луки, в останньому зусиллі, або встромлені мордами в сніг кінські голови, людей в санях і коло саней, але на жодних не було знайдено жінок. Збишко так срудював лопатою, що аж піт заливав йому очі; серце його нестримно билось, коли він світив в очі трупам, сподіваючись знайти між ними кохане обличчя, але все марно! Вогонь освітлював лише грізні вусаті обличчя спиховських забіяк — ні Данусі, ні іншої якоїсь жінки ніде не було.

— Що ж це таке? — здивовано питав сам себе молодий рицар.

І гукав до людей, які працювали подаль, питаючи, кого вони знайшли, але ті знаходили тільки чоловіків. Нарешті все було закінчено. Слуги запрягли в сани своїх коней і рушили з трупами до Недзбожа, щоб там у теплі спробувати, чи не пощастить когось повернути до життя. Збишко з чехом і двома слугами залишився. Йому спало на думку, що, може, сани з Данусею одбилися від гурту; може, Юранд відправив запряжені найкращими кіньми сани вперед; а може, залишив її десь по дорозі в хаті. Збишко сам не знав, що робити; в усякому разі він хотів оглянути найближчі замети, вільшник, а потім повернутися й шукати по дорозі.

Проте в заметах нічого не знайшли. У вільшнику лише кілька разів блиснули вовчі очі, але ніхто ніде не натрапив на сліди людей і коней. Поле між вільшником і дорогою тепер блищало в місячному сяйві, і на білій, невиразній його рівнині подекуди вдалині виднілись темні плями, але то були вовки, які швидко розбігались при наближенні людей.

— Ваша милость! — сказав нарешті чех. — Даремно ми тут їздимо та шукаємо, бо панни із Спихова у валці не було.

— На дорогу! — відповів Збишко.

— Не знайдемо й на дорозі. Я добре дивився, чи нема на якихось санях скринь з жіночими уборами. Нічого такого не було. Панна залишилась у Спихові.

Збишко визнав слушність цієї думки і сказав:

— Дай боже, щоб було так, як ти кажеш.

А чех почав розвивати свою думку далі:

— Коли б вона була десь у снях, старий пан не од'їхав би від неї або, од'їжджаючи, взяв би її поперед себе на коня, і ми знайшли б її коло нього.

— Поїдемо туди ще раз,— занепокоєно мовив Збишко.

Йому спало на думку, що, може, воно так і було, як сказав чех. А що, коли там не дуже пильно шукали? Що, коли Юранд узяв поперед себе на коня Данусю, а потім, як кінь упав, Дануся одійшла від батька, щоб знайти йому якусь допомогу. В такому разі вона могла бути десь поблизу.

Але Гловач, немов угадавши його думки, повторив:

— Тоді б знайшовся на снях її одяг; бо не їхала б вона до княжого двору лише в тому, що було на ній.

Незважаючи на це слушне зауваження, вони все-таки поїхали до верби, але ні під нею, ні навколо неї не знайшли нікого. Князівські люди вже забрали Юранда до Недзбожа, і навколо було зовсім пусто. Чех зауважив ще, що собака, який біг з провідником і знайшов Юранда, був би знайшов і панянку. Тоді Збишко з полегкістю зітхнув, майже певний, що Дануся зосталася вдома. Він навіть пояснив собі, як це сталося: очевидно, Дануся в усьому призналась батькові, і він, розсердившись на неї за шлюб, навмисне залишив її вдома, а сам поїхав скаржитися князеві і просити його заступництва перед єпископом. Подумавши про це, він не міг подолати відчуття полегкості, бо тепер, з смертю Юранда, зникли всі перешкоди. «Юранд не хотів, але бог хотів! — подумав молодий рицар.— А воля божа завжди всесильна». Тепер йому залишається тільки їхати до Спихова, взяти свою Дануську, а потім виконати обітницю, що легше було зробити в приграниччі, ніж у далекому Богданці. «Воля божа! Воля божа!» — повторював у думці Збишко. Раптом він засоромився своєї передчасної радості і, звернувшись до чеха, сказав:

— Жаль мені його дуже, і я кажу тобі це на повен голос.

— Кажуть люди, що німці боялися його, як смерті,— відповів зброєносець.

Трохи згодом запитав:

— Тепер повернемось до замка?

— Через Недзбож,— відловив Збишко.

Вони в'їхали в Недзбож і попрямували до садиби, в якій їх прийняв старий дідич Желех. Юранда вже не застали, але Желех сповістив їм добру новину:

— Терли його тут снігом мало не до кісток,— сказав він,— і вино лили йому в рот, а потім парили в лазні; тут він і почав дихати.

— Живий? — радісно запитав Збишко, який при цій звістці забув про свої власні справи.

— Живий, але бог його знає, чи виживе, бо душа не любить повертатися з півдороги.

— Нащо ж його повезли?

— Бо за ним прислали від князя. Скільки було в домі перин, обклали його ними та й повезли.

— А про дочку нічого не казав?

— Він ледве почав дихати, мова ще не повернулася до нього.

— А інші?

— А інші уже в бога за піччю. Не будуть, бідолахи, на всеношній, хіба на тій, що сам господь на небі відправить.

— Жодний не ожив?

— Жодний. Ідьте до хати, чого це ми в сінях розмовляємо. А якщо хочете їх бачити, то вони лежать в челядні коло вогню. Ідьте же до хати.

Але вони поспішали й не хотіли зайти, хоч старий Желех і радий був зтягти їх до себе, щоб наговоритись. Від Недзбожа до Цеханова залишився ще чималий шмат дороги, а Збишка як вогнем пекло, щоб якнайшвидше побачити Юранда і що-небудь від нього довідатись.

Отже, вони, як тільки могли, поспішали засніженою дорогою. Коли приїхали, було вже після півночі і всеношна в двірцевій каплиці якраз скінчилась. Збишко почув мукання волів та бекання кіз: їхні голоси, за старим звичаєм, наслідували віруючі на пам'ять про те, що Ісус Христос народився в яслах. Після відправи до Збишка виїшла княгиня з засмученим і перестрашеним обличчям і спитала:

— А Дануська?

— Нема її. Невже Юранд нічого не сказав? Я чув, що він живий?

— Господи милосердний!.. Це кара божа й горе нам! Юранд не заговорив і лежить, як колода.

— Не бійтеся, милостива пані! Дануська залишилася в Спихові.

— Звідки ти знаєш?

— Бо ні в одних санях нема й сліду жіночих уборів. Не віз би ж він її в одному кожусі.

— Правда, як бог свят!

Очі її враз заблищали радістю, і вона вигукнула:

— О маленький Ісусе, що сьогодні народився, видно, не гнів твій, а благословення витає над нами!

Проте прибуття Юранда без дівчини змусило її задуматись, і вона питала далі:

— Нащо б же йому залишати її вдома?

Збишко розказав їй про свої міркування. Вони здалися їй слухними, але не викликали у неї великих побоювань.

— Тепер Юранд завдячуватиме нам своїм життям,— сказала вона,— а насправді — тобі, котрий поїхав його відкопувати. Це ж треба замість серця камінь в грудях мати, щоб далі упиратися! В цьому є для нього також і божа пересторога, щоб не воював з господнім таїнством. Як тільки він опритомніє та заговорить, я зараз же йому розкажу.

— Треба, щоб він спочатку очуняв, бо ще невідомо, чому він не взяв Дануськи. Може, вона, боронь боже, хвора?

— Не балакай абичого! Мені й так сумно, що її нема. Якби вона була хвора, то він од неї не поїхав би!

— Це правда! — сказав Збишко.

І вони пішли до Юранда. В кімнаті було гаряче, як у лазні, й ясно, бо в каміні горіли великі соснові поліна. Ксьондз Вишонек пильнував хворого, який лежав під ведмежими шкурами з блідим обличчям, із злиплим від поту волоссям і з заплющеними очима. Рот у нього був відкритий, і хоч він дихав з великим зусиллям, але так глибоко, що шкури, якими він був укритий, то підіймалися, то опадали.

— Ну, як він? — спитала княгиня.

— Увілляв йому збанок гарячого вина в рот,— відповів ксьондз Вишонек,— і з нього верне піт.

— Він спить чи ні?

— Може, й не спить, бо дуже носить боками.

— А пробували говорити до нього?

— Пробував, але він нічого не відповідає, думаю, що й до світанку не заговорить.

— Будемо чекати світанку,— сказала княгиня.

Ксьондз Вишонек став наполягати, щоб княгиня йшла на спочинок, але вона не хотіла його слухати. Їй завжди і в усьому хотілося дорівнятись в християнських добродіях покійній королеві Ядвізі, в тім числі і в догляді за хворими, та спокутувати своїми заслугами батькові гріхи. Тому вона не минала жодної нагоди, щоб у цій споконвічно християнській країні бути побожнішою за інших і тим самим стерти пам'ять про те, що вона народилась у поганстві.

Крім того, княгині страшенно хотілося почути що-небудь з уст Юранда про Данусю, бо думка про дівчину все-таки непокоїла її. Сівши коло його ліжка, вона почала проказувати молитви, а потім задрімала. Збишко, ще не зовсім здоровий і до того ж натруджений нічною їздою, незабаром наслідував її приклад, і за годину вони обоє так міцно поспули, що проспали б, мабуть, до білого дня, якби їх не розбудив дзвін з домової каплиці.

Той дзвін розбудив і Юранда. Він розплющив очі, швидко підвівся й сів на ліжку і, кліпаючи очима, почав обдивлятися навколо.

— Слава Ісусу Христу!.. Як ви себе почуваете? — спитала княгиня.

Але він, очевидно, ще не зовсім опам'ятався, бо дивився на неї, немов не впізнавав, і через деякий час вигукнув:

— Сюди! Сюди! Розкопайте замет!

— Заспокойтесь, бога ради, ви вже в Цеханові! — знов озвалася княгиня.

Юранд наморщив чоло, як людина, якій трудно щось пригадати, і відповів:

— В Цеханові?.. Донька чекає і... князь з княгинею... Данусько! Данусько!..

І раптом заплющивши очі, Юранд знову впав на постіль. Збишко і княгиня злякалися, чи він, бува, не вмер, але в ту ж мить Юранд почав рівно й глибоко дихати, як людина, що поринула в міцний сон.

Отець Вишонек приклав пальця до вуст і дав рукою знак, щоб його не будити, потім шепнув:

— Може, він отак проспить цілий день.

— Так, але що він сказав? — запитала княгиня.

— Сказав, що дочка чекає його в Цеханові,— відповів Збишко.

— Бо ще не опам'ятався,— пояснив ксьондз.

Отець Вишонек побоювався, що й після другого пробудження Юранд ще довго може не опам'ятатися, а тим часом обіцяв княгині і Збишкові сповістити їх, як тільки старий рицар заговорить, і коли вони вийшли, він також пішов на спочинок. Юранд прокинувся аж на другий день свят перед самим полуднем, але зате цілком притомний. Княгиня і Збишко були при цьому присутні. Він сів на ліжку, подивився на неї, впізнав і промовив:

— Милостива пані... Ради бога, значить, я в Цеханові?

— І проспали свято,— відповіла княгиня.

— Мене присипав сніг. Хто мене врятував?

— Оцей рицар: Збишко з Богданця. Пам'ятаєте, в Кракові...

Юранд якийсь час дивився своїм здоровим оком на юнака і сказав:

— Пам'ятаю... А де Дануська?

— Хіба вона не їхала з вами? — спитала занепокоєна княгиня.

— Як же вона могла їхати зо мною, коли я до неї їхав?

Збишко й княгиня презирнулися, гадаючи, що Юранд і досі говорить з гарячки, потім княгиня сказала:

— Ради бога, опам'ятайтесь! Хіба дівчини не було з вами?

— Дівчини? Зі мною? — здивовано спитав Юранд.

— Бо ваші люди всі загинули, а її між ними не знайшли. Чому ви її залишили в Спихові?

Він повторив ще раз, але з тривогою в голосі:

— В Спихові? Та вона ж у вас, милостива пані, а не в мене!

— Та ви ж прислали за нею в лісовий палац людей з листом!

— Во ім'я отця й сина! — відповів Юранд.— Нікого я не посилав.

Княгиня раптом зблідла.

— Що ж це таке? — сказала вона.— Ви певні, що говорите при своїй пам'яті?

— Ради господа милосердного, де дівчина? — закричав, зриваючись з постелі, Юранд.

Почувши це, отець Вишонек швидко вийшов з кімнати, а княгиня говорила далі:

— Слухайте: за Данусею прибув до лісового палацу збройний загін з листом від вас. В листі було написано, що вас під час пожежі придушило платвою... що ви напівосліпли і хочете бачити дочку... І вони взяли Дануську й поїхали...

— Горе! — вигукнув Юранд.— Богом присягаюся, ніякої пожежі в Спихові не було, і я не посилав по дочку!

В цей час повернувся ксьондз Вишонек з листом, подав його Юрандові й запитав:

— Це не ваш ксьондз писав?

— Не знаю.

— А печать?

— Печать моя. Що написано в листі?

Отець Вишонек прочитав листа. Юранд слухав, хапаючись за волосся, потім сказав:

— Лист фальшивий!.. Печать підроблена! Горе моїй душі! Вони викрали дівчину й занапастять її!

— Хто?

— Хрестоносці!

— Рани господні! Треба сказати князеві! Нехай шле послів до магістра! — вигукнула княгиня.— Господи милосердний, рятуй її і допоможи...

Сказавши це, вона з криком вибігла з кімнати. Юранд схопився з постелі й гарячково почав натягати одягу на свою могутню постать. Збишко сидів, немов скам'янілий, і лише через деякий час зловісно заскреготав зубами.

— Звідки ви знаєте, що її схопили хрестоносці? — спитав ксьондз Вишонек.

— Присягаюсь муками господніми!

— Чекайте... Може бути. Вони приїжджали до лісового палацу скаржитись на вас... Вимагали відплати...

— Вони її й схопили! — раптом вигукнув Збишко.

Сказавши це, він вибіг з кімнати, подався до стайні і наказав запрягати сани й сідлати коні, сам добре не знаючи, нащо так робить. Він тільки розумів, що треба рятувати Данусю, треба їхати негайно, хоч би й у саму Пруссію, і там вирвати її з ворожих рук або загинути.

Потім повернувся в кімнату сказати Юрандові, що зброя й коні зараз будуть готові. Збишко був певний, що Юранд поїде з ним. В серці його вирував гнів, біль і жаль, але разом з тим він не втрачав надії: йому здавалося, що

вдвох з грізним рицарем із Спихова вони зможуть добитись усього — навіть ударити на всю збройну силу хрестоносців.

У кімнаті, крім Юранда, отця Вишонека і княгині, Збишко застав князя, пана де Лорша, а також старого пана з Длуголясу, якого князь запросив на нараду як чоловіка розумного, що добре знав хрестоносців, у яких довгі роки перебував у неволі.

— Треба починати обачно, щоб надмірною запальністю не зіпсувати справи й не занепастити дівчини, — говорив пан з Длуголясу. — Треба негайно надіслати магістрові скаргу; якщо ваша князівська милість дасть до нього листа, то я з ним поїду.

— Листа я дам, і ви з ним поїдете, — сказав князь. — Присягаюсь богом і святим хрестом, не дамо дівчині загинути. Магістр боїться війни з польським королем і старається привернути на свій бік мене і мого брата Семка... Звичайно, що її викрали не з його наказу, і він звелить її віддати.

— А коли з його наказу? — спитав ксьондз Вишонек.

— Хоч він і хрестоносець, але порядніший за інших, — відповів князь, — і, як я вам сказав, швидше хотів би мені догодити, аніж розгнівити. Могутність Ягелла — не жарти... Заливали вони нам сала за шкуру, поки могли, а тепер догадалися, що коли й ми, мазури, допоможемо Ягеллові, то буде їм погано...

Знову заговорив пан з Длуголясу:

— Це правда. Хрестоносці навмання нічого не роблять, і я так думаю, коли вони викрали дівчину, то тільки для того, щоб вирвати в Юранда з рук меч і або взяти викуп, або обміняти її.

Він звернувся до пана із Спихова:

— Кого ви маєте зараз у полоні?

— Де Бергова, — відповів Юранд.

— Це хтось значний?

— Видно, що значний.

Пан де Лорш, почувши ім'я де Бергова, почав розпитувати про нього і, дізнавшись у чому річ, сказав:

— То родич графа Гельдернського, великого їх добродійника, і з заслуженого в ордені роду.

— Це правильно, — сказав пан з Длуголясу, перекавши присутнім його слова. — Де Бергови посідали високі посади в ордені.

— Отож-бо Данфельд і де Леве так допоминались за нього,— сказав князь.— У них тільки й мови було, що де Бергова треба звільнити. Богом присягаюся, вони для того викрали дівчину, щоб визволити де Бергова.

— Значить, вони її повернуть,— сказав ксьондз

— Але краще було б знати, де вона,— сказав пан з Длуголясу.— Бо, припустімо, що магістр спитає: кому маю наказати, щоб її віддав? Що ми йому скажемо?

— Де вона? — сказав глухо Юранд.— Вже ж, певне, не тримають її на пограниччі, бо бояться, щоб я не одбив, а завезли десь за Віслу або й до моря.

Збишко сказав:

— Знайдемо її й одіб'ємо.

А князь раптом вибухнув довго стримуваним гнівом:

— З мого палацу викрали дівчину, псявіри, образили мене, і я їм цього не подарую, поки живий. Досить з мене їхньої зради! Досить наскоків! Краще вовкулаків мати сусідами, ніж їх! Тепер магістр мусить покарати цих комтурів і прислати до мене послів з перепрошенням. Інакше я розішлю віці¹.

Він ударив кулаком об стіл і додав:

— Ого! За мною рушить брат з Плоцька, і Вітольд, і вся сила короля Ягелла. Годі потурати хрестоносцям! Вже б і святому терпець урвався. З мене досить!

Всі замовкли, чекаючи, поки вгамується його гнів. Ганна Данута була рада, що князь так близько взяв до серця справу Данусі, бо знала, що він був терплячий, але й наполегливий, і коли вже до чогось брався, то доводив діло до кінця.

Потім став говорити ксьондз Вишонек.

— Колись в ордені панував послух,— сказав він,— і жодний комтур без дозволу капітулу й магістра не смів нічого робити на свій розсуд. Тому бог і віддав у їхні руки такі великі землі й дав їм таку силу, яка перевищує всяку іншу в світі. Але тепер нема між ними ні послуху, ні правди, ні честі, ні віри. Нема нічого, крім зажерливості й вовчої люті. Як же їм коритися наказам магістра чи капітулу, коли вони й заповідей господніх не виконують? Кожен сидить у своєму замку, немов удільний князь, і один одному допомагає робити злочини. Поскаржимося магістрові, а вони відмовляться. Магістр накаже їм від-

¹ Накази про готування до війни.

дати дівчину, а вони не віддадуть або скажуть: «У нас її нема, ми її не викрадали». Він накаже їм присягнути, то й присягнуть. **Що** нам тоді робити?

— **Що** робити? — сказав пан з Длуголясу.— Нехай Юранд іде до Спихова. Якщо вони викрали її для того, щоб обміняти на де Бергова, то дадуть про це знати, і не комусь іншому, а тільки Юрандові.

— Схопили її ті, що приїжджали до лісового палацу,— сказав ксьондз.

— Тоді магістр віддасть їх до суду або накаже стати з Юрандом на бій.

— Вони повинні битися зі мною, бо я перший їх викликав! — вигукнув Збишко.

Юранд відняв руки від обличчя й запитав:

— Хто був у лісовому палаці?

— Був Данфельд і старий де Леве та два брати: Готфрід і Ротгер,— відповів ксьондз.— Вони скаржились і хотіли, щоб князь наказав вам випустити Бергова з неволі. Але князь, дізнавшись від де Фурсі, що німці напали на вас перші, вилаяв їх і відпустив ні з чим.

— Ідьте до Спихова,— сказав князь,— вони з'являться туди. Досі вони не могли зробити цього тому, що зброносець молодого рицаря викрутив Данфельдові руку, коли возив їм виклик. Ідьте до Спихова, а коли з'являться, дасте мені знати. Дочку вони вам за де Бергова віддадуть, але від помсти я не відмовлюся, бо, викравши її з мого дому, вони образили мене.

Гнів знову почав збурювати князя, бо хрестоносці справді вичерпали його терпіння, і він додав:

— Ну, дмухали вони на вогонь та й дмухали, але кінець кінцем морди собі пообсмалюють.

— Відмовляється,— повторив ксьондз Вишонек.

— Якщо вони скажуть Юрандові, що дівчина у них, то вже не зможуть відмовитись,— трохи нетерпляче сказав Миколай з Длуголясу.— Звичайно, вони не тримають її на пограниччі, а, як слушно вважає Юранд, вивезли її в який-небудь далекий замок або й до моря, але коли буде доведено, що то вони, то перед магістром уже відмовитись не зможуть.

Юранд почав повторювати якимсь дивним і страшним голосом:

— Данфельд, Леве, Готфрід і Ротгер...

Миколай з Длуголясу ще порадив послати бувалих і

спритних людей в Пруссію, щоб вони вивідали в Щитні та Інсборку, чи є там Юрандівна, а коли нема, то куди її вивезли. Князь узяв посох і вийшов, щоб дати відповідні розпорядження, а княгиня звернулась до Юранда, щоб підбадьорити його добрим словом.

— Як же ви себе почуваєте? — спитала вона.

Деякий час він нічого не відповідав, немов не чув запитання, а потім несподівано сказав:

— Наче мене хто в стару рану штрикнув.

— Надійтеся на милосердність господню: Дануся повернеться, тільки віддайте їм де Бергова.

— Не пошкодував би їм і власної крові.

Княгиня завагалася, чи не сказати йому зараз про шлюб, але, подумавши трохи, не захотіла додавати нової прикрості до тяжкого нещастя Юранда, до того ж, їй стало чогось страшно. «Шукатимуть вони її вдвох із Збишком, нехай йому Збишко принагідно й розкаже,— подумала вона,— а тепер йому все переплуталося б у голові». Тому вона вирішила говорити про щось інше.

— Ви нас не винувайте,— сказала вона.— Приїхали люди, одягнені як ваші слуги, з листом, підтвердженням вашою печаттю, в якому написано, що ви спінете і хочете ще раз глянути на дочку. Як же було не виконати батькового наказу?

Юранд вклонився їй в ноги.

— Я нікого не винувачу, милостива пані.

— І знайте, що бог вам її поверне, бо око його пильнує над нею. Пошле він їй порятунок, як послав на останніх ловах, коли на нас напав лютий тур, а бог напоумив Збишка захистити нас. Сам він мало життям не наложив і потім довго хворів, але мене й Дануську оборонив, за що йому князь дав пас і остроги. Бачите!.. Над нею рука господня. Певно, що жаль дитини. Думала, що вона з вами приїде, що побачу її, мою милу, а воно от...

Голос княгині затремтів, і з очей полилися сльози. А Юранд, що досі стримувався, раптом вибухнув страшним розпачем.

Він схопився руками за довге волосся й почав битися головою об стіну й повторювати хрипким голосом:

— Боже! Боже! Боже!

Але Збишко кинувся до нього, сильно струсонув його за плечі й вигукнув:

— У дорогу! В Спихов!

— Чий то почет? — несподівано спитав Юранд, коли за Радзановом прокинувся від задуми, немов від сну.

— Мій,— відповів Збишко.

— А мої люди всі загинули?

— Я бачив їх мертвими у Недзбожі.

— Нема моїх старих товаришів!

Збишко нічого не відповів. Вони мовчки поспішали до Спихова, сподіваючись застати там посланців від хрестоносців. На їх щастя, знову взялися морози, дороги були притерті, і вони могли їхати швидко. Надвечір Юранд знову заговорив і почав розпитувати про тих орденських братів, що були в лісовому палаці. Збишко розказав йому про все — і про їхні скарги, про від'їзд і про смерть пана де Фурсі, і про те, як його зброносець викрутив Данфельдові руку. Розповідаючи, він раптом згадав одну обставину, що тепер вразила його,— про перебування в лісовому палаці тієї жінки, котра привезла від Данфельда цілющий бальзам. На відпочинку він почав розпитувати про неї чеха й Сандеруса, але вони не знали, що з нею сталося. Їм здавалось, що вона поїхала або з тими людьми, що повезли Данусю, або незабаром після них. Збишкові аж тепер спало на думку, що ту жінку могли підіслати, аби вона попередила драпіжників, коли б Юранд перебував у лісовому палаці. В такому разі вони не назвалися б людьми із Спихова, а могли б мати при собі якогось іншого листа, якого віддали б княгині замість фальшивого Юрандового. Все це було зроблено з пекельною хитрістю, і молодий рицар, який знав хрестоносців лише як воїнів, уперше подумав, що кулака на них мало, їх треба вміти перемагати й головою. Це була гірка для нього думка, бо нестерпний біль і жаль перетворилися в ньому насамперед в жадання боротьби і крові. Навіть рятування Данусі уявлялося йому як ряд велелюдних боїв та герців, а тепер він зрозумів, що жадобу помсти, можливо, треба буде посадити, як ведмедя, на цеп і вигадувати інші способи порятунку і відшукання Данусі. Думаючи про це, шкодував, що з ним немає Мацька. Адже Мацько був настільки промітний, наскільки й хоробрий. Проте Збишко й сам вирішив послати Сандеруса із Спихова до Щитна, щоб він одшукав ту жінку та спробував дізнатися від неї, що ста-

лося з Данусею. Він казав собі, що коли б навіть Сандерус зрадив, то це не дуже зашкодить справі, а в протилежному разі може зробити значну послугу, бо його ремесло всюди відчиняло перед ним двері.

Правда, він хотів спочатку порадитись з Юрандом, але відклав до Спихова, тим більше, що настала ніч і йому здавалося, ніби Юранд, сидячи в високому рицарському сідлі, заснув від втоми, тяжких переживань і горя. Проте голова Юрандова хилилась не від втоми, а від нещастя. Він, видно, тільки про це й думав, і серце його так переповнилось страшними побоюваннями, що він нарешті сказав:

— Краще б я був умер під Недзбожем! Це ти мене відкопав?

— Разом з іншими.

— А на ловах врятував мою дочку?

— Як же я міг інакше зробити?

— І тепер мені допоможеш?

У Збишкові одночасно спалахнула така велика любов до Дануськи й така ненависть до хрестоносців-гнобителів, що він аж підвівся в сідлі й насилу промовив крізь зціплені зуби:

— Слухайте, що я вам скажу: хоч би мені довелося й зубами гризти пруські замки, то я їх згризу, а Данусю таки визволю.

Вони замовкли. Мстива й непогамовна Юрандова натура під впливом Збишкових слів також, видно, озвалася з усією силою, бо він став скреготати в темряві зубами й повторювати:

— Данфельд, Лезе, Ротгер і Готфрід!..

В думці він вирішив, що коли вони зажадають видачі де Бергова, — оддасть, коли зажадають доплати — доплатить, хоч би довелося до тієї ціни додати цілий Спихов, але потім горе буде тим, хто підняв руку на його єдину дочку!

За цілу ніч вони й на мить не заплющили очей. А перед ранком ледве впізнали один одного — так змінилися їх обличчя. Юранда нарешті вразили сум і запеклість Збишка, і він сказав:

— Вона тебе повила покривалом і врятувала від смерті, — я це знаю. А ти любиш її?

Збишко подивився йому прямо в очі і майже зухвало відповів:

— Вона моя дружина.

Юранд спинив коня і здивовано дивився на Збишка, кліпаючи очима.

— Як ти кажеш?

— Кажу, що вона моя дружина, а я її чоловік.

Рицар із Спихова затулив руками очі, немов засліплений раптовим спалахом блискавки, але нічого не відповів, а потім рушив конем і, випередивши всіх, мовчки поїхав далі.

XXX

Але Збишко, їдучи за ним, не міг довго витримати і сказав собі в думці: «Нехай краще вибухне гнівом, ніж має мучитись». Він підїхав до Юранда і, торкнувшись стременом об його стремено, заговорив:

— Послухайте, як воно було. Ви знаєте, що Дануська зробила для мене в Кракові, але не знаєте, що в Богданці за мене сватали Ягенку, Зихову дочку із Згожелиць. Цього хотів мій дядько Мацько, її батько Зих, а також мій багатий родич абат... Що там довго говорити? Дівка порядна, гарна, і придане теж добре. Але цього не могло статися. Жаль мені було Ягенки, але ще більше жаль Дануськи, і я поїхав до неї в Мазовію, бо щиро вам кажу: не міг довше без неї жити. Згадайте лише, як ви самі любите — згадайте і не дивуйте.

Збишко зупинився, чекаючи від Юранда якогось слова, але той мовчав, і юнак говорив далі:

— В лісовому палаці мені пощастило врятувати на ловах від тура княгиню й Данусю. І княгиня тоді сказала: «Тепер уже Юранд не буде противитись, бо як же йому не віддячити за такий вчинок?» А й тоді не думав її брати без вашого батьківського благословення. Та й ніяк було, бо лютий звір так мене потовк, що мало душі з мене не витряс. А потім — ви вже знаєте — прийшли оті люди за Данусю, щоб везти її нібито до Спихова, а я ще й з ліжка не міг устати. Думав, що вже ніколи її не побачу. Думав, що ви заберете її до Спихова й віддасте за іншого. В Кракові ж ви мені відмовили... А мені здалося, що я вмиру. Боже мій, яка то була ніч! Нічого, крім горя та

жалю! Здавалось, як вона поїде, то й сонце не зійде. Зрозумійте ж ви людське кохання і людські муки...

На мить у голосі Збишка забриніли сльози, але він був чоловік мужній, опанував себе й казав далі:

— Люди приїхали за нею й хотіли одразу її забрати, але княгиня сказала їм чекати до ранку. І тут господь навів мене на думку поклонитися княгині й попросити її, щоб віддала за мене Дануську. Думав, як умру, то матиму хоч цю єдину втіху. Зважте на те, що дівчина мала їхати, а я залишався смертельно хворий. Не було часу просити вашого дозволу. Князя вже не було в лісовому палаці, і княгиня дуже вагалася, бо не мала з ким порадитись. Нарешті вони обоє з ксьондзом Вишонеком змилювалися наді мною, і ксьондз Вишонек повинчав нас... Божа сила, боже право...

А Юранд перебив його глухим голосом:

— І божа кара.

— Чому має бути кара? — запитав Збишко. — Ви тільки подумайте: прислали за нею перед шлюбом, і чи був би він, чи не було б, однаково її викрали б.

Але Юранд знову нічого не відповів і їхав мовчазний, похмурий, із скам'янілим обличчям. І Збишко, що відчув був полегкість як людина, котра скаже якусь довго приховану таємницю, тепер злякався й занепокоївся, що старий рицар затявся в своєму гніві і вони відтепер стануть чужими й неприязними людьми.

Йому зробилося страшенно тяжко. Після від'їзду з Богданця він ніколи ще не відчував такого душевного тягара. Тепер йому здавалось, що нема ніякої надії на пом'якшення Юранда, ні — ще гірше — на врятування Данусі, що все було марно, і в майбутньому його спіткають ще гірші нещастя та горе. Але ця зневіра тривала недовго і, як це властиво було його вдачі, змінилася на гнів, жадання суперечки й боротьби. «Не хоче згоди, — сказав він сам до себе, думаючи про Юранда, — нехай буде незгода, нехай буде, як йому хочеться». І він готовий був кинутись на самого Юранда. Йому захотілось битися з ким завгодно й за що завгодно, аби тільки щось робити, аби дати вихід скорботі й гнівові, аби знайти якусь полегкість.

Тим часом вони заїхали до корчми на роздоріжжі, що називалася «Світляк», де Юранд, повертаючись з князівського двору до Спихова, звичайно спинявся, щоб дати відпочити людям і коням. За звичкою так він зробив і

тепер. За хвилину вони із Збишком опинилися в окремій кімнаті. Раптом Юранд зупинився перед молодим рицарем і, вступившись в нього, спитав:

— То це ти задля неї сюди примандрував?

Збишко майже різко відповів:

— А ви думаєте, що я заперечуватиму?

І подивився Юрандові прямо в очі, готовий на гнів вибухнути гнівом. Але в обличчі старого воїна не було злості, була тільки безмежна туга.

— І дочку мою врятував? — спитав Юранд трохи згодом. — І мене відкопав?..

Збишко глянув на нього здивовано і злякано: чи той при своєму розумі, бо Юранд ставив ті ж самісінькі запитання, що й у князівському палаці.

— Сядьте, — сказав він, — мені здається, ви ще слабкі.

Але Юранд узяв Збишка за плечі й раптом сильно пригорнув його до своїх грудей. Опам'ятавшись від хвиливого здивування, Збишко в свою чергу обняв Юранда, і вони довго тримали один одного в обіймах, поєднані спільним горем і спільним нещастям.

Коли вони випустили один одного з обіймів, Збишко припав до ніг старого рицаря, а далі з слізьми на очах став цілувати його в руки.

— Ви не будете противитись? — спитав він.

Юранд відповів:

— Я противився тому, що в душі пожертвував її богу.

— Ви жертвували її богу, а бог мені. Воля його!

— Воля його! — повторив Юранд. — Але тепер нам потрібне і його милосердя.

— Кому ж бог допоможе, як не батькові, котрий шукає дитини, як не чоловікові, котрий шукає жінки? Не буде ж він допомагати розбійникам.

— А от же її викрали, — відповів Юранд.

— То віддайте їм де Бергова.

— Віддам усе, що захочуть.

На думку про хрестоносців у нього враз пробудилась колишня ненависть і обхопила, наче полум'ям, і він додав кризь зціплені зуби:

— І додам, чого не хочуть.

— Я також присягнув на це, — відповів Збишко, — але зараз нам треба до Спихова.

І він став квапити слуг, що сідали коні. Коли коні поїли обрік, а люди трохи нагрілися в кімнатах, вируши-

ли далі, хоч надворі вже смеркало. Тому що дорога була ще далека, а проти ночі брав сільний мороз, Юранд і Збишко, ще не зовсім здорові, поїхали в санях. Збишко розказував про дядька Мацька і шкодував, що його зараз нема тут, бо тепер якраз би й знадобилась його хитрість, ще більш потрібна в боротьбі проти підступного ворога, ніж хоробрість. Нарешті він звернувся до Юранда:

— А ви хитрий?.. Бо я зовсім не вмю хитрувати.

— І я ні,— відповів Юранд.— Я воював з ними не хитрістю, а оцією рукою та тим боєм, що в мені зостався.

— Я це дуже добре розумію,— сказав молодий рицар.— Тому розумію, що кохаю Дануську, яку у мене вкрали. Коли б, не дай боже...

І не докінчив, бо, тільки подумавши про це, відчув у своїх грудях не людське, а вовче серце. Деякий час вони їхали мовчки білою, залитою місячним світлом дорогою, потім Юранд заговорив немов сам до себе:

— Якби у них була причина мститись мені,— я б нічого не сказав. Але ж, богом присягаюся, не було у них причини... Я воював з ними на полі бою, коли їздив послом від нашого князя до Вітольда, а тут був сусідом для сусідів... Бартош Наленч схопив сорок рицарів, які йшли до них, закував у кайдани й ув'язнив у підземеллі в Козьміні. Мусили хрестоносці йому піввоза грошей за них насипати. А коли мені траплявся гість-німець, який їхав у гості до хрестоносців, я його приймав, як рицар рицаря, та ще й обдаровував. Не раз до мене й хрестоносці через багна приїжджали. Не зробив їм тоді нічого лихого, а вони мені вчинили таке, чого б я й тепер не вчинив найлютішому ворогові...

Страшні спогади стали мучити його дедалі більше, голос майже завмер, і він говорив, стогнучи:

— Одна ти була в мене, як овечка, як одне серце в грудях, а вони тебе, як собаку, взяли на мотузок, і на тому мотузку ти збіліла... А тепер дочку... Господи! Господи!

Знову зайшло мовчання. Збишко підняв до місяця своє моладе обличчя, в якому відбилосся здивування, глянув на Юранда і спитав:

— Батьку!.. Їм личило б краще добиватися людської любові, а не помсти. Нащо вони стільки кривд усім народам і всім людям чинять?

Юранд у розпачі розвів руками й відповів глухим голосом:

— Не знаю...

Збишко якийсь час думав про свої запитання, а потім повернувся думкою до Юранда.

— Кажуть люди, що ви їм добре помстилися,—сказав він.

Юранд тим часом притамував у собі біль, опам'ятався й почав говорити:

— Я запрягнувся помститись їм... І богу запрягнувся, що коли він допоможе мені доконати помсти, то віддам йому єдину дочку. Через те я і не погоджувався на твій шлюб з нею. А тепер не знаю: чи то була його воля, чи ви тим вчинком накликали на себе його гнів.

— Ні,—сказав Збишко.— Я вже казав вам, що коли б ми й не вінчалися, то псявіри однак її викрали б. Бог зглянувся над вашим бажанням, а Дануську подарував мені, бо без його волі у нас нічого б не вийшло.

— Кожен гріх — проти волі божої.

— Гріх, але не таїнство. Таїнство — це боже діло.

— Значить, нічого не вдієш.

— І слава богу, що нічого! Отож не нарікайте, бо ніхто вам проти цих розбишак так не допоможе, як я поможу. Побачите! За Дануську ми їм своїм чином заплатимо, але якщо живий хоч один з тих, що вашу небіжчицю мордували, віддайте його мені й побачите!

Але Юранд похитав головою.

— Ні,—відповів він похмуро,— з тих жодного живого вже нема...

Якийсь час було чути лише пирхання коней та приглушений звук копит на в'їждженій дорозі.

— Якось уночі,—вів далі Юранд,— я почув голос, що виходив ніби з стіни і казав мені: «Досить помсти!» Але я не послухав, бо то не був голос моєї покійної дружини.

— А що то міг бути за голос? — занепокоєно спитав Збишко.

— Не знаю. В Спихові часто щось у стінах говорить, а часом стогне, бо багато їх на ґепах у підземеллі померло.

— А що вам ксьондз казав?

— Ксьондз посвятив замок і теж сказав, щоб я припинив помсту, але цього не могло бути. Я їм залив багато сала за шкуру, і вони пізніше самі почали мститися.

Робили засідки й викликали на: бій... Так було й тепер. Майнегер і де Бергов перші мене викликали.

— Ви брали коли-небудь викуп?

— Ніколи. З тих, кого я захопив, перший де Бергов вийде живим.

Розмова обірвалася, бо вони звернули з широкого шляху на вузьку дорогу, яка крутилася і місцями входила в лісові просіки, засипані сніговими заметами, через які трудно було перебратись. Весною або влітку під час дощів ця дорога була майже непроїжджа.

— Це ми вже підїжджаємо до Спихова? — спитав Збишко.

— Так,— відповів Юранд.— Це буде чималий шмат лісу, а потім почнуться незамерзаючі болота, серед яких і стоїть Спихов... За болотами простяглися луки та сухі поля, але до замка можна дістатися тільки через греблю. Німці не раз хотіли застукати мене там, але не могли, і багато їхніх кісток біліє по лісових галявинах.

— Та й потрапити сюди нелегко,— сказав Збишко.— Якщо хрестоносці пришлють людей, то як вони потраплять?

— Вони вже не раз прислали, у них є такі, що знають дорогу.

— Дай боже, щоб ми застали їх у Спихові!— сказав Збишко.

Тим часом це побажання здійснилося раніше, ніж молодий рицар гадав, бо коли вони виїхали з лісу на відкрите місце, де лежав серед боліт Спихов, то побачили поперед себе двох вершників і низькі сани, в яких сиділо три темні постаті.

Ніч була дуже ясна, так що на білому сніговому килимі добре було видно всю групу. Серця в Юранда і Збишка забилися дужче: хто ж міг їхати до Спихова серед ночі, коли не посланці від хрестоносців?

Збишко сказав візничому їхати швидше, і вони незабаром наблизились до незнаних людей на таку відстань, що вже чули їхні голоси. Два вершники, які, видно, охороняли сани, обернулися до них і, познімавши самостріли з плечей, почали гукати:

— *Wer da?*¹

— Німці! — шепнув Збишкові Юранд.

¹ Хто там? (Нім.)

Потім голосно гукнув:

— Це моє право питати, а твоє — відповідати. Хто ви?

— Подорожні.

— Які подорожні?

— Прочани.

— Звідкіля?

— Із Щитна.

— Вони! — знову шепнув Юранд.

Тим часом сани порівнялися з ними, і одночасно попереду показалося шість вершників. То була спиховська сторожа, яка день і ніч вартувала греблю, що вела до городища. Біля коней бігли величезні й страшні, схожі на вовків собаки.

Вартові, впізнавши Юранда, почали вигукувати привітання. Але в тих вигуках вчувалося здивування: дідич повертався передчасно й несподівано. А Юранд, усе думаючи про посланців, знов звернувся до них і запитав:

— Куди ви ідете?

— До Спихова.

— Чого?

— Про це ми можемо сказати тільки самому панові.

Юранд уже хотів був сказати: «Я і є пан із Спихова», але, розуміючи, що при людях ця розмова відбутися не може, стримався. Він тільки спитав, чи є у них які-небудь листи, і, діставши відповідь, що їм доручено сказати про все на словах, наказав їхати щодуху. Збишкові хотілося якнайшвидше довідатись що-небудь про Данусю, і він ні на що не звертав уваги, тільки нетерпеливився, коли спустили містка на повний води рів, за яким на валах стримів височезний частокіл. І хоч йому раніш не раз хотілося поглянути на це зловісне городище, при згадці про яке німці злякано хрестилися, тепер він нічого не бачив, крім посланців від хрестоносців, від яких міг почути, де знаходиться Дануся й коли її звільнять. Збишко не передбачав, що незабаром його чекає тяжке розчарування.

Крім верхівців-охоронців і візничого, в посольство з Щитна входили ще дві особи: та сама жінка, що привозила колись до лісового палацу цілющий бальзам, і молодий прочанин. Жінки Збишко не впізнав, бо навіть не бачив її в лісовому палаці, а прочанин здався йому переодягненим зброєносцем. Юранд одразу повів їх до наріжної кімнати — і став перед ними, величезний і страшний у відблисках полум'я, що падали на нього від каміна.

— Де моя дочка? — запитав він.

Вони полякались, опинившись віч-на-віч з грізним ричарем. Хоч у прочанина було зухвале обличчя, але він тремтів, як лист на дереві, а жінка ледве стояла на ногах. Вона перевела погляд з обличчя Юранда на Збишка, потім на блискучу лису голову ксьондза Калеба і знову подивилась на Юранда, немов питаючи, чого тут треба цим двом.

— Пане,— відповіла вона нарешті,— ми не знаємо, про що ви питаєте, але нас прислано у важливих справах. В усякому разі той, хто нас послав, ясно сказав нам, щоб розмова відбувалася без свідків.

— У мене немає від них таємниць! — сказав Юранд.

— Але вони є у нас, шляхетний пане,— відповіла жінка,— і коли ви дозволите свідкам залишитись, то ми проситимемо, щоб ви дозволили нам завтра виїхати.

На обличчі незвиклого до заперечень Юранда позначився гнів. Якийсь час його русяві вуса зловісно ворухились, але він подумав, що йдеться про Данусю, і переміг себе. Нарешті Збишко, який зацікавлений був насамперед у тому, щоб розмова відбулася якнайшвидше, і знаючи, що Юранд її йому повторить, сказав:

— Коли так, то залишайтеся самі.

І він вийшов разом з ксьондзом Калемом. Але як тільки опинився в кімнаті, обвішаній здобутими Юрандом щитами і панцерами, до нього підійшов Гловач.

— Пане,— сказав він,— це та сама жінка.

— Яка жінка?

— Та, котра привозила від хрестоносців цілющий бальзам. Я впізнав її одразу, і Сандерус також впізнав. Вона, видно, приїжджала як шпигунка і тепер, напевне, знає, де панянка.

— І ми будемо знати,— сказав Збишко.— А ви знаєте й цього прочанина?

— Ні, не знаємо,— відповів Сандерус,— але не купуйте, пане, у нього індульгенцій, бо це фальшивий прочанин. Якби його взяти на муки, від нього багато чого можна б довідатись.

— Будемо ждати! — сказав Збишко.

Тим часом у наріжній кімнаті, як тільки за Збишком і ксьондзом Калемом зачинилися двері, орденська черниця швидко підступила до Юранда й прошепотіла:

— Вашу дочку схопили розбійники.

— З хрестом на плащах?

— Ні. Але бог поміг побожним братам її одбити, і зараз вона у них.

— Де вона, я питаю?

— Під опікою побожного брата Шомберга,— відповіла жінка, склавши навхрест на грудях руки і смиренно схиляючись.

Почувши страшне ім'я ката Вітольдових дітей, Юранд побілів як полотно. Він сів на лаві, приплющив очі й почав витирати на чолі рясний холодний піт.

Побачивши це, прочанин, який тільки що не міг подолати страху, тепер узявся в боки, розсівся на лаві, простягнув ноги і глянув на Юранда повними пихи й погорди очима.

Настало довге мовчання.

— І брат Маркварт допомагає братові Шомбергові охороняти її,— говорила далі жінка.— Це надійна опіка, і панянці не станеться ніякої кривди.

— Що я маю зробити, щоб мені її віддали? — спитав Юранд.

— Скоритися орденів! — погордливо сказав прочанин.

Почувши це, Юранд устав, підійшов до нього і, схилявшись над ним, сказав глухим, страшним голосом:

— Мовчи!..

І прочанин знову жахнувся... Він міг би грозити і сказати таке, що спинило б і зламало Юранда, але злякався, подумавши: поки він встигне вимовити слово, з ним може трапитись щось жахливе. І він замовк, втупивши круглі, немов скам'янілі від страху очі в грізне обличчя спиховського пана, й сидів нерухомо, тільки борода його дрібно тремтіла.

А Юранд звернувся до орденської черниці:

— У вас є лист?

— Ні, пане. Листа нема. Що маємо сказати, те скажем на словах.

— Говоріть!

Вона повторила ще раз, немов для того, щоб Юранд добре запам'ятав:

— Брат Шомберг і брат Маркварт пильнують панянки, так що ви, пане, гамуйте свій гнів... Але їй не станеться нічого лихого, і хоч ви довгі роки тяжко кривдили орден, брати хочуть віддячити вам добром за зло, якщо ви задовольните їхні вимоги.

— Чого вони хочуть?

— Хочуть, щоб ви звільнили папа де Бергова.

Юранд глибоко зітхнув.

— Віддам їм де Бергова,— сказав він.

— І інших бранців, які у вас є в Спихові.

— Є два зброєносці — Майнегера і де Бергова, крім їхніх слуг.

— Ви повинні звільнити їх, пане, і заплатити їм за те, що тримали в ув'язненні.

— Не дай боже, щоб я торгувався за дочку.

— Цього від вас і сподівалися побожні орденські брати,— сказала жінка,— але це ще не все, що мені звеліли сказати. Вашу дочку, пане, схопили якісь люди і, напевне, для того, щоб узяти з вас багатий викуп... Бог допоміг братам відбити її, і тепер вони нічого не хочуть, тільки щоб ви віддали їм товариша і гостя. Але брати знають, та й ви знаєте, як їх ненавидять у цій країні і як несправедливо судять їхні навіть і найпобожніші вчинки. Через те брати певні: коли б тутешні люди дізналися, що ваша дочка у них, вони одразу запідозрили б їх у злочині, і за свою чесність брати дістали б тільки наклеп та скарги... Це, безумовно, так! Тутешні злостиві люди вже не раз таким способом віддячували орденіві, плямуючи його добру славу, про яку брати повинні піклуватися. Тому вони ставлять ще одну умову: щоб ви сповістили князя цієї країни і все грізне рицарство, як воно є насправді, що вашу дочку захопили не хрестоносці, а розбійники і що викуповувати її ви мусили від розбійників.

— Це правда,— сказав Юранд,— що розбійники захопили мою дочку й від розбійників мушу її викуповувати...

— Ви також не повинні про це нікому говорити. Бо коли б хоч одна людина довідалась, що ви вели переговори з братами-хрестоносцями, коли б хоч одна жива душа або хоч одна скарга дійшла до магістра чи до капітулу, тоді б постали непереможні труднощі...

На обличчі Юранда з'явилася тривога. Спочатку йому здалося досить природним те, що комтури вимагають зберегти все в таємниці, боячись відповідальності й поговору, але тепер у нього зародилася підозра, що може бути і якась інша причина; він не міг догадатися, яка саме, і так злякався, як можуть лякатись найвідважніші люди, коли небезпека загрожує не їм самим, а їхнім близьким і любимим людям.

І Юранд вирішив дізнатися від орденської служки чогось більше.

— Комтури вимагають таємниці,— сказав він.— Але як же можна зберегти таємницю, коли я випущу за дочку Бергова і тих інших?

— Скажете, що взяли за пана де Бергова викуп, щоб було чим заплатити розбійникам.

— Люди не повірять, бо я ніколи не брав викупу,— похмуро відповів Юранд.

— Бо ніколи не йшлося про вашу дитину,— засичала служка.

І знову настало мовчання. Потім прочанин, який за цей час набрався сміливості і зміркував, що Юранд тепер мусить бути стриманішим, сказав:

— Така воля братів Шомберга й Маркварта.

А служка вела далі:

— Отже, скажете, що цей прочанин, який приїхав зі мною, привіз вам викуп, і ми поїдемо звідси з шляхетним паном де Берговим та бранцями.

— Як так? — сказав Юранд, нахмуривши брови.— Невже ви гадаєте, що я віддам вам бранців, перш ніж ви повернете мені дочку?

— Тоді зробіть, пане, інакше. Можете самі їхати за дочкою до Щитна, не ждучи, поки брати вам її привезуть.

— Я? До Щитна?

— Бо якби розбійники вдруге її схопили в дорозі, ви й тутешні люди знову звели б наклеп на побожних братів, через це вони хочуть віддати її вам у власні руки.

— А де ж запорука, що я повернусь, коли сам влізу вовкові в пащу?

— Честь братів, їхня справедливість і побожність.

Юранд став ходити по кімнаті. Він уже передбачав зраду і боявся її, але в той же час відчував, що хрестоносці можуть поставити йому, які схочуть, умови і що він проти них безсилий.

Проте, видно, йому спало щось на думку: він раптом спинився перед прочанином, пильно подивився на нього й звернувся до служки:

— Гаразд. Поїду до Щитна. А ви й оцей чоловік залиште тут, поки я не повернуся, а потім поїдете собі з де Берговим і з бранцями.

— Ви не хочете, пане, повірити орденським братам,—

сказав прочанин,— то як же вони можуть повірити, що ви, повернувшись, випустите нас і де Бергова?

Обличчя Юранда зблідло від обурення. Настала грізна мить, в яку, здавалося, Юранд от-от схопить прочанина за груди і придавить до землі коліном, але він погамував гнів, глибоко зітхнув і став говорити повільно й виразно:

— Хто б ти не був, але не зловживай моїм терпінням, щоб воно, бува, не урвалося.

Тоді прочанин звернувся до сестри:

— Говоріть, що вам наказано.

— Пане,— сказала вона,— вашій клятві мечем і ричарською честю ми не насмілилися б не повірити, але і вам не личить давати присягу перед простими людьми, і нас не по вашу присягу послано.

— По що ж вас послано?

— Брати сказали, що ви, нікому нічого не кажучи, повинні з паном де Берговим і бранцями прибути в Щитно.

Почувши це, Юранд почав відводити назад руки й розчепірювати пальці, немов дикий птах пазури; нарешті, ставши перед жінкою, нахилився до неї, наче хотів щось сказати їй на вухо, і промовив:

— А вам не казали, що я накажу вас і Бергова колесувати в Спихові?

— Ваша дочка в руках у братів, під наглядом Шомберга і Маркварта,— підкреслила жінка.

— Розбійників, отруйників, катів! — спалахнув Юранд.

— Котрі зуміють за нас помститися і котрі на від'їзді сказали нам так: «Якщо він не виконає всіх наших наказів, то ліпше буде, щоб ця дівчина вмерла, як померли й Вітольдіві діти». Вибирайте!

— І зрозумійте, що ви в руках комтурів,— озвався прочанин.— Вони не хочуть вам чинити кривди, і староста із Щитна прислав вам через нас слово, що вільно вийдете з його замка, але хоче, щоб ви за все їм заподіяне прийшли вклонитися плащеві хрестоносців і здатись на ласку переможців. Хочуть вам простити, але спочатку хочуть нагнути вашу горду голову. Ви називали їх зрадниками й клятвопорушниками — отже, хочуть, щоб ви здалися їм на віру. Звільнять і вас, і дочку, але мусите про це благати. Топтали ви їх — мусите заприсягти, що ваша рука ніколи не підійметься на білий плащ.

— Так хочуть комтури,— додала жінка,— а з ними Маркварт і Шомберг.

Настала мертва тиша. Тільки здавалося, що десь між балками в стелі якась приглушена луна моторошно повторювала: «Маркварт... Шомберг». А з-за вікон долинали перегуки Юрандових лучників, що вартували на валах городища.

Прочанин і орденська служка довгий час презирались та поглядали на Юранда, що нерухомо сидів під стіною, в тіні від шкур, якими було запнуте вікно. В голові зосталась тільки одна думка: якщо не зробить того, що від нього вимагають хрестоносці, вони задушать його дочку; а як зробить, то теж може не врятувати ні Данусі, ні себе. Відчував над собою немилосердне насильство, яке його пригнобило. В уяві вже бачив залізні руки хрестоносця на шиї Данусі. Знаючи їх, він ні на хвилину не сумнівався, що вони її замордують, закопають на замковім валу, а потім відречуться, запрягнуться — і тоді хто зможе довести, що то вони її викрали? Правда, в Юранда в руках були посланці, він міг одвести їх до князя, катуванням вирвати у них зізнання, але ж у руках у хрестоносців була Дануса, і вони також могли не пошкодувати для неї мук. І йому вже здавалось, що дочка здалека простягає до нього руки, благаючи порятунку. Якби він хоч знав напевне, що вона в Шитні, міг би цієї ж ночі вирушити до границі, несподівано напасти на німців, здобути замок, вирізати залозу й визволити дочку. Але її могло не бути і напевне не було в Шитні. Ще майнула в голові блискавична думка: схопити цю жінку й прочанина, одвезти їх просто до великого магістра, може б, він добився від них зізнання й наказав би віддати йому дочку. Але ця блискавка як спалахнула, так вмиць і згасла... Адже ці люди могли сказати магістрові, що приїхали викупити Бергова й ні про яку дівчину нічого не знають. Ні, цей спосіб нічого не давав—що ж давало? Подумав, що як поїде до Шитна, його закують в кайдани і вкинуть в підземелля, а Данусі все-таки не випустять, хоч би тільки для того, щоб не виявити, що вони її вкрали. А тим часом смерть стояла над його єдиною дитиною, смерть над останньою дорогою душею... Нарешті думки його почали плутатись, страшний біль змінився заціпенінням. Він сидів нерухомо, тіло його стало наче мертво, ніби вирубане з каменю. Якби він хотів підвестися в ту мить — не зміг би.

Тим часом посланцям набридло так довго ждати — орденська служба підвелася й сказала:

— Незабаром світанок, дозвольте нам, пане, йти. Нам треба спочити.

— І підживитись після довгої дороги, — додав про-чанин.

Вони обое вклонилися Юрандові і вийшли.

А він так і залишився сидіти, немов скований сном або мертвий.

За хвилину двері відхилилися, і в них показався Збишко, а за ним ксьондз Калєб.

— Що сказали посланці? Чого вони хочуть? — спитав молодий рицар, наближаючись до Юранда.

Юранд здригнувся, але нічого не відповів, тільки часто закліпав очима, немов прокинувшись від глибокого сну.

— Пане, чи ви не хворі? — озвався ксьондз Калєб, який, знаючи Юранда краще за інших, спостеріг, що з ним діється щось дивне.

— Ні, — відповів Юранд.

— А Дануська? — питав далі Збишко. — Де вона і що вам про неї сказали? З чим вони приїхали?

— З ви-ку-пом, — спроквола відповів Юранд.

— З викупом за Бергова?

— За Бергова...

— Як то за Бергова? Що з вами?

— Нічого...

Але в голосі його було щось таке незвичайне й безпорадне, що їх обох пойняла нагла тривога, тим більше, що Юранд говорив про викуп, а не про обмін Бергова на Данусю.

— Боже милосердний! — вигукнув Збишко. — Де Дануся?

— Нема її у хре-сто-нос-ців, нема! — сонним голосом відповів Юранд.

І раптом, як мертвий, звалився з лави на підлогу.

XXXI

Другого дня опівдні посланці хрестоносців бачилися з Юрандом, а через деякий час виїхали, забравши з собою де Бергова, двох зброєносців та кільканадцять інших полонених. Після їх відїзду Юранд покликав ксьондза

Калеба, якому продиктував листа до князя, де повідомляв, що хресгносці не викрадали Данусі, але йому вдалося дізнатися, що вона схована, і він сподівається через кілька днів визволити дочку. Те саме він сказав і Збишкові, який з учорашньої ночі не знаходив собі місця від здивування й тривоги. Проте старий рицар не хотів відповідати на жодне його запитання, а сказав терпляче ждати й нічого не починати для визволення Данусі, бо все це було б їй на шкоду. Надвечір він знову зачинився з ксьондзом Калемом, якому спочатку наказав написати заповіт, висповідався й запричастився, а потім покликав до себе Збишка й старого, завжди мовчазного Толіму, що супроводив його в усіх походах і боях, а в мирний час відав у Спихові господарством.

— Ось,— сказав він, звертаючись до старого воїна й підносячи голос, немов говорив до людини, яка недочуває,— чоловік моєї дочки, з якою він одружився при князівському дворі, на що я дав свою згоду. Тому після моєї смерті він має бути тут паном, отже й власником городища, земель, лісів, лугів, людей і всього майна, що є в Спихові...

Почувши це, Толіма дуже здивувався й почав крутити своєю квадратною головою то в бік Збишка, то в бік Юранда; він нічого не сказав, як не говорив ніколи нічого, тільки схилився перед Збишком і легко доторкнувся руками до його колін.

А Юранд говорив далі:

— Заповіт мій записав ксьондз Калем, а під заповітом є моя воскова печать; ти повинен посвідчити, що чув від мене, і що я наказав, щоб цього молодого рицаря тут слухали так само, як мене. Покажеш йому всю здобич і гроші в скарбниці і будеш йому до смерті вірно служити як у мирний час, так і на війні. Чуєш?

Толіма підніс руки до вух і кивнув головою, потім на знак Юранда вклонився і вийшов, а старий рицар знову звернувся до Збишка й підкреслив:

— Тим, що є в скарбниці, можна розпалити найбільшу жадобу й не одного, а сто бранців викупити. Пам'ятай.

Але Збишко спитав:

— Чому ви вже віддаєте мені Спихов?

— Я віддаю тобі більше, ніж Спихов,— свою дочку.

— І година смерті невідома,— сказав ксьондз Калем.

— Воістину невідома,— з смутком повторив Юранд.— Недавно мене присипало снігом, і хоч бог послав мені порятунок, але колишньої сили вже немає...

— Клянусь богом! — вигукнув Збишко.— Щось у вас з учорашнього дня змінилося, і ви більше про смерть, ніж про Данусю, говорите. Клянусь богом!

— Повернеться Дануська, повернеться,— відповів Юранд,— над нею милость божа. Але як повернеться... Слухай... Забирай її в Богданець, а Спихов залиш на Толіму... Він людина вірна, а тут погані сусіди. Там їй зашморга на шию не накинуть... там безпечніше...

— Чого ж це ви немов з того світу говорите? — вигукнув Збишко.— Що це означає?

— Бо я вже й був наполовину на тім світі, а тепер, мені здається, мене бере якась хвороба. Я турбуюсь про дочку... адже вона у мене єдина. Та ще ти, хоч я знаю, що ти її любиш...

Він замовк і, видобувши короткий меч — мізерикордію, повернув його руків'ям до Збишка.

— Присягни мені ще раз на цьому хресті, що ніколи її не скривдиш і вірно любитимеш...

Очі Збишкові раптом наповнились слізьми. Він умить став навколішки їй, поклавши пальця на руків'я, вигукнув:

— Присягаюсь муками господніми, що не заподію їй кривди і буду вірно любити!

— Амінь! — сказав ксьондз Калєб.

А Юранд вклав у піхви мізерикордію й обняв Збишка: — Ти теж моя дитина...

Потім розійшлися, бо вже була пізня ніч, а вони кілька днів як слід не відпочивали. Проте Збишко другого дня встав на світанку, тому що справді злякався, чи не захворів, бува, Юранд, і хотів дізнатися, як старий рицар провів ніч.

Коло дверей Юрандової кімнати він зустрівся з Толімою, котрий якраз відтіль виходив.

— Як там пан? Здоровий? — запитав він.

Толіма приклав долоню до вуха і сказав:

— Ваша милость щось сказали?

— Я питаю: як себе почуває пан? — повторив Збишко голосніше.

— Пан поїхав.

— Куди?

— Не знаю. В панцері...

На світанку, коли вже стали вирізнятися засніжені дерева, кущі та вапнякові брили, подекуди розкидані на полі, найнятий провідник, що йшов поруч з конем Юранда, сказав:

— Дозвольте мені відпочити, пане рицарю, бо я аж засапався. Зараз відлига й туман, але вже недалеко...

— Доведеш мене до шляху, а потім вернешся,— відповів Юранд.

— Шлях буде праворуч за ліском, а з пагорка вже побачите й замок.

Сказавши це, хлоп почав грітися, ляпаючи себе руками попід пахви, потім сів на камені, бо від тієї роботи ще більше засапався.

— А не знаєш, комтур у замку? — спитав Юранд.

— Де ж йому бути, коли він хворий?

— Що ж то за хвороба?

— Кажуть люди, що його побили польські рицарі,— відповів старий хлоп.

В голосі його відчувалося якесь вдоволення. Він був підданим хрестоносців, але його мазурське серце раділо з переваги польських рицарів.

Через якийсь час провідник додав:

— Наші пани сильні, проте з поляками їм доводиться трудно.

Але він зараз же швидко глянув на рицаря і, щоб упевнитись, що йому нічого не буде за його необачні слова, сказав:

— Ви, пане, говорите по-нашому, ви не німець?

— Ні,— відповів Юранд,— веди далі.

Хлоп устав і знову пішов поряд з конем. По дорозі він часом діставав з торбини жменю житнього зерна і всипав собі в рот, а коли вгамував перший голод, став розказувати, чому він їсть сире зерно, хоч Юранд, зайнятий власним горем і власними думками, не слухав його.

— Хвалити бога й за це,— говорив хлоп.— Тяжко жити під нашими німецькими панами. Понакладали на мливо такі податки, що бідні люди мусять жувати зерно з половою, як та скотина. А коли знайдуть у якій-небудь хаті жорна, там хлопа скатують, все з обійстя заберуть, навіть жінок і дітей не милують... Не бояться вони ні бога, ні

ксьондзів. А вельборзького ксьондза, котрий за це їм до-рікав, вони посадили на цеп. Ой, тяжко під німцем! Чоловік як розітре пригорщу зерна двома каменями на борошно, то ховає його на святу неділю, а в п'ятницю мусить клювати зерно, як птах. Але хвалити бога й за це, бо як настане перднівок, то й цього не буде... Рибу ловити заборонено... звіра бити теж... Не так, як у Мазовії.

Так скаржився орденський хлоп, говорячи чи то сам до себе, чи до Юранда. Тим часом вони поминули голе поле, всіяне вкритими снігом ванпjakовими брилами, й увійшли в ліс, який в ранковому світлі здавався сивим. З лісу тягло гострим вологим холодом. Якби не розвиднілось, Юрандові трудно було б проїхати лісовою стежкою, яка підіймалась трохи вгору й була така вузька, що його величезний бойовий кінь ледве протискався поміж стовбурами дерев. Але лісок незабаром скінчився, й вони опинились на засніженому пагорку, гребенем якого пролягав в'їжджений шлях.

— Оце і є дорога,— сказав хлоп,— тепер ви, пане, втрапите й самі.

— Втраплю,— відповів Юранд,— вертайся, чоловіче, додому.

І, витягнувши з шкіряної торби, притороченої спереду сідла, срібняка, він подав його провідникові. Хлоп, що звик більше до побоїв, ніж до подарунків від орденських рицарів, схопив срібняка, припав головою до Юрандового стремена й обняв його руками.

— Ой Єзус-Марія! — вигукнув він.— Хай бог віддячить вашій вельможності!

— Оставайся з богом!

— Нехай вам бог помагає. Щитно перед вами.

Сказавши це, він ще раз припав до стремена і зник. Юранд залишився на пагорку сам і дивився в той бік, куди показував селянин, на сіру, вологу запону туману, що закривала перед ним далину. За тією імлою ховався десь той зловісний замок, до якого його штовхали насильство й нещастя. Близько, вже близько! А що буде потім, що має статися, нехай станеться... На цю думку в серці Юранда, поряд з тривогою за Данусю, поряд з готовністю викупити її з ворожих рук хоч би й власною кров'ю, постало нове, нестерпно гірке й ніколи не знане досі почуття приниження. Оце він, Юранд, від імені якого тремтіли пограничні комтури, їхав зараз з їхнього наказу з повинною головою. Той, котрий стільки їх переміг і знищив, тепер сам себе почував

переможеним і знищеним. Правда, вони подолали його не на полі бою, не відвагою і рицарською силою, проте він відчував себе переможеним. Це було для нього чимсь таким незвичним, що йому здалося, ніби весь світ перевернувся. Він їхав упокоритись хрестоносцям, він, що готовий був один стати проти всього ордену, якби йшлося не про Данусю. Хіба не траплялося, що поодинокий рицар, вибираючи між смертю і ганьбою, кидався на ціле військо? А він почував, що і його, може, жде ганьба, і на цю думку серце його так вило від болю, як виє вовк, що відчув у собі стрілу.

Але це був чоловік, який мав не тільки залізне тіло, а й залізну душу. Він умів ламати інших, умів ламати й себе.

«Я не зрушу з місця,— подумав він,— поки не вгамую в собі гніву, яким можу занастити, а не врятувати свою дитину».

І він одразу став на боротьбу з своїм гордим серцем, з своєю люттю й жадобою бійки. Коли б хто-небудь побачив його на цім пагорку, озброєного, нерухомого, на величезному коні, міг би подумати, що то якийсь вилитий з заліза велетень, і не подумав би, що цей нерухомий рицар провадить в цю хвилину найзапеклішу боротьбу з усіх тих, які йому доводилось провадити в своєму житті. І він боровся з собою доти, поки не відчув, що переміг себе і що воля його не зрадить.

Тим часом туман став рідшати, і хоч не розвіявся зовсім, але вдалині в ньому забовваніло щось темне. Юранд догадався, що то мури щитнинського замка. Забачивши його, Юранд не рушив з місця, а почав молитись так палко й широко, як може молитися лише людина, котрій на світі залишилось тільки милосердя боже.

Коли він нарешті рушив конем, то відчув, що на серці йому трохи полегшало. Тепер він готовий був витерпіти все, що його могло спіткати. Йому пригадався святий Георгій, нащадок найзнатнішого каппадокійського роду, який витерпів різні ганебні катування, але не тільки не втратив своєї рицарської честі, а й сидить по праву руку бога і настановлений патроном усього рицарства. Юранд не раз чув про нього оповідання прочан, які прибували з далеких країн, і тепер згадкою про них покріпляв своє серце.

Поступово в ньому почала пробуджуватись надія. Правда, хрестоносці відомі були своєю мстивістю, і він не мав сумніву, що вони помстяться йому за всі поразки, яких

вони від нього зазнали, за ганьбу, котрою вкривали себе після кожної сутички з ним, і за страх, в якому жили стільки років.

Але це якраз і додавало йому надії. Юранд вважав, що вони викрали Данусю для того, щоб запопасти його в свої руки, а коли вони цього доб'ються, то нащо вона їм? Так! Його, безумовно, закують у кайдани й не захочуть тримати поблизу Мазовії, а одішлють в якийсь далекий замок, де йому, може, до смерті доведеться стогнати в якомусь підземеллі, але Данусю мусять пустити. Коли навіть виявиться, що його підступно захопили й мучать, ні великий магістр, ні капітул не дуже будуть їх винуватити, бо він, Юранд, справді був грозою хрестоносців і виточив з них крові більше, ніж будь-який інший рицар на світі. В той же час великий магістр міг би покарати їх за ув'язнення невинної дівчини, до того ж, вихованки князя, прихильності якого він дуже добивався в зв'язку з тим, що орденowi загрожував війна з польським королем.

І надія в ньому все зростала. Часом йому здавалося цілком ймовірним, що Дануся повернеться до Спихова під Збишків могутній захист... «А він хлопець сильний,— думав Юранд,— і не дасть її нікому скривдити». І він, розчулившись, став пригадувати все, що знав про Збишка: «Бив німців під Вільною, виходив на герці з ними, викликав і побив з дядьком фризів, напав на Ліхтенштейна, боронив від тура Данусю і викликав тих чотирьох хрестоносців, яким, напевне, не подарує». Юранд звів очі вгору і сказав:

— Я віддав її тобі, боже, а ти — Збишкови!

І йому стало ще легше, бо він подумав, що коли бог подарував її юнакові, то не дозволить німцям кпити з себе, а вирве її у них з рук, хоч би її тримали всі хрестоносці. Потім знову став думати про Збишка: «Він хлопець не тільки сильний, але й ширий, як золото. Буде її берегти, буде любити, з ним, мені здається, вона не скучатиме ні за князівським палацом, ні за батьківською любов'ю...» На цю думку очі Юранда раптом змокрили і серце його поїняв тяжкий смуток. Йому хотілося ще хоч раз побачити свою дитину й колись умерти в Спихові коло них обох, а не в темних орденських підземеллях. Але на все божа воля!.. Вже було видно Щитно. Мури виступали з туману все виразніше, наближалась рокована година, і Юранд почав підбадьорювати себе думкою: «Звичайно, на все божа воля! Та й життя підходить до кінця. Кілька років більше,

кілька років менше—однаково. Хотілося б ще на обох дітей подивитись, та коли правду казати, я вже нажився. Чого хотів зазнати — зазнав, кому мав помститися — помстився. А тепер що? Краще б до бога, ніж до світу, а коли треба постраждати, то треба. Дануська із Збишком, як би їм добре не було, не забудуть. Напевне не раз згадуватимуть та говоритимуть: де він тепер? Чи живий, чи вже на тім світі?.. Будуть перепитувати людей, то, може, дізнаються. Люті хрестоносці до помсти, але й ласі на викуп. Збишко не поскупиється хоч кості викупити. А за упокій в костюлі напевне не раз дасть. Серця у них добрі й люблячі, за що їх, боже, і ти, пресвята богородице, благослови».

Дорога ставала не тільки ширшою, а й більш людною. Їхали до міста сани з дровами й соломою. Скотарі гнали худобу. З озер везли на санях морожену рибу. В одному місці чотири лучники вели на ланцюгу хлопа, мабуть, за якусь провину в суд, бо руки в нього були зв'язані за спиною, а на ногах надіті кайдани, що важко волоклись по снігу й заважали йому йти. Він засапався, з рота й носа у нього клубами валила пара, а лучники, наспівуючи, підганяли його. Побачивши Юранда, вони стали з цікавістю поглядати на нього, очевидно дивуючись з велетенського зросту верхівця й коня, а помітивши золоті остроги й рицарського паса, спустили самостріли на знак привітання й шани. В містечку було ще людніше й гамірніше, проте всі поспіхом давали дорогу озброєному рицареві. Він проїхав головну вулицю і звернув до замка, що височів у тумані і, здавалося, ще спав.

Проте не все спало навколо, принаймні не спали ворони й круки: цілі зграї їх, лопочучи крильми та каркаючи, кружляли над дорогою, що підіймалась до замка. Підїхавши ближче, Юранд зрозумів причину цього пташиного зборища. Над дорогою, що вела до замкової брами, стояла велика шибениця, а на ній висіло аж чотири хлопи-мазури, піддані ордену. Повітря було зовсім нерухоме, і трупи, що неначе дивилися на свої ноги, погойдувались лише тоді, коли чорні птахи, штовхаючись і зачіпаючи вірвовки, сідали їм на плечі й клювали їх похилені голови. Деякі висіли, мабуть, давно, бо їх черепа були зовсім голі, а ноги надзвичайно видовжені. Коли Юранд наблизився, зграя з гучним шумом зірвалася в повітря, але відразу ж повернулася й знову сіла на поперечині шибениці. Проїжджаючи повз шибеницю, Юранд перехрестився і, наблизившись до рову,

спинився в тому місці, де перед брамою височів підйомний міст.

Він затрубив у ріг раз, другий, третій і став ждати. На мурах не було жодної живої душі, і з-за брами не чути було ніякого звуку. Проте через деякий час загразоване віконце поблизу брами з скреготом піднялося, і в отворі показалось бородате обличчя німецького кнехта.

— *Wer da?* — спитав грубий голос.

— Юранд із Спихова! — відповів рицар.

Після цих слів віконце опустилося, і знову настало глухе мовчання.

Час минав. За брамою не чути було ніякого руху, тільки від шибениці долітало каркання вороння.

Довго ще стояв Юранд, перш ніж вдруге затрубити в ріг.

Але й на цей раз йому відповіла тиша.

Тоді він зрозумів, що хрестоносці тримають його перед брамою, щоб задовольнити свою безмежну до переможеного пиху та принизити, як жебрака. Він догадався, що йому, може, й до вечора доведеться отак стояти, і його раптом поійняло бажання злізти з коня, схопити великий камінь і пожбурити ним у віконце. В іншому випадку так зробив би і він, і кожен інший мазовецький або польський рицар, і нехай би тоді вибігали з брами битися з ним. Але він згадав, чого сюди прибув, і стримався.

«Хіба я не пожертвував собою задля своєї дитини?» — подумав він.

І ждав.

Тим часом між зубцями на мурах щось почало чорніти. Появилися хутрянні шапки, темні чернечі каптури і навіть залізні шоломи, з-під яких на рицаря дивилися цікаві очі. Щохвилини їх ставало все більше, бо грізний Юранд, який самотньо чекав під орденською брамою, був для них неабияким видовищем. Хто бачив його раніш, той бачив перед собою смерть, а тепер можна було дивитись на нього безпечно. Голови підіймалися все вище, нарешті всі проміжки між зубцями поблизу брами були заповнені кнехтами. Юранд подумав, що, напевне, й орденська старшина дивиться на нього з загразованих вікон прибрамної вежі, і звів очі вгору, але вікна там були прорізані в товстих стінах, і дивитися з них можна було тільки вдалину. Зате між зубцями мурів юрба, яка спочатку мовчки споглядала його, почала подавати голос. То один, то другий вигукував його

ім'я, подекуди лунав сміх, хрипкі голоси гутюкали на нього, як на вовка, все голосніше, все зухваліше, а тому, що їм, очевидно, ніхто не забороняв, нарешті почали кидати на рицаря снігом.

Юранд ненароком рушив конем уперед, і снігове груддя на хвилину перестало летіти, замовкли голоси, навіть деякі голови поховались за мурами. Мабуть, ім'я Юранда справді було для них страшне. Але незабаром і найбільші боягузи обісмілились, зміркувавши, що страшного мазура відокремлює від них глибокий рів і мур. Груба солдатня знову стала кидати на рицаря брилами снігу, крижинами, уламками цегли та камінням, що з брязкотом одскакувало від його панцера та кінської панцерної попони.

— Жертвую собою задля своєї дитини,— повторював Юранд.

І ждав. Настав полудень, мури обезлюділи, бо кнехтів покликали обідати. Поодинокі вояки, що залишились на варті, пообідавши на мурах, стали розважатися, кидаючи на голодного рицаря обгризеними кістками. Потім вони почали під'юджувати один одного — котрий обісмілиться вийти за мур і дати йому по потилиці кулаком або ратищем списа. Інші, повернувшись з обіду, гукали до нього, що коли йому набридло ждати, то він може повіситись — там на шибениці є ще один гак з готовим зашморгом. Серед таких знущань, крику, вибухів сміху та прокльонів минули пополудневі години. Короткий зимовий день поступово хилився до вечора, а підйомний міст так само висів у повітрі і брама залишалась замкненою.

Надвечір зірвався вітер, розвіяв туман, очистив небо, і зажеврила вечорова зоря. Сніг зробився синій, а далі фіолетовий. Морозу не було, і ніч обіцяла бути погожою. Люди знову пішли з мурів, залишились тільки вартові; круки й ворони полетіли від шибениці в ліс. Нарешті смеркло, і настала глибока тиша.

«До ночі брами не відчинять»,— подумав Юранд.

На хвилину йому спало на думку повернутися до міста, але він одразу відмовився від цієї думки. «Вони хочуть, щоб я стояв тут,— подумав рицар.— Коли я від'їду, то вони вже не пустять мене додому, а оточать, спіймають і скажуть, що взяли мене силою і тому можуть зробити зі мною, що захочуть; а коли я з власної волі приїхав до них, то й повернусь...»

Надзвичайна витривалість польських рицарів до холо-

ду, голоду й незручностей, що вражала чужих літописців, давала їм можливість чинити такі діла, на які не здатні були розніжені люди Заходу. Юранд був витривалішим за інших, отож, незважаючи на голод, що давно вже дошкуляв йому, та на мороз, що доймав його крізь вкритий панцером кожух, він вирішив ждати, хоч би мав і сконати під цією брамою.

Проте вже вночі він раптом почув, як позад нього під чиймись ногами заскрипів сніг.

Він оглянувся: від міста до нього йшло шестеро озброєних списами й алебардами людей, а всередині між ними, підпираючись мечем, ішов сьомий.

«Може, їм відчинять браму, і я в'їду з ними,— подумав Юранд.— Брати мене силою або вбивати вони не зачочуть, бо їх мало. А коли б вони напали на мене, це означало б, що хрестоносці не додержали слова, і тоді горе їм!»

Подумавши так, він узяв сталеву сокиру, яка висіла коло сідла, важку навіть для обох рук звичайної людини, і рушив до них.

Але вони й не думали нападати на нього. Навпаки, кнехти зараз же встромили в сніг ратища списів та алебард, і тому що ніч була не зовсім темна, Юранд спостеріг, що зброя трохи тремтіла в їхніх руках.

Сьомий, що здавався старшим, квапливо простягнув вперед ліву руку і спитав:

— Рицарю, ви Юранд із Спихова?

— Я...

— Хочете вислухати, з чим мене до вас прислали?

— Я слухаю.

— Могутній і побожний комтур де Данфельд наказав повідомити вас, пане, що поки ви не злізете з коня, брами вам не відчинять.

Юранд якийсь час залишався нерухомим, потім зліз з коня, до якого одразу підскочив один із списарів.

— І зброю ви повинні нам віддати,— знову озвався чоловік з мечем.

Юранд завагався. А що, коли вони кинуться на нього, беззбройного, й заріжуть, як звіра? Що, коли схоплять і вкинуть у підземелля? Проте подумав, що в такому разі їх прислали б білбше. Коли б вони навіть кинулись на нього, то панцера одразу не проб'ють, а в цей час він міг би вирвати зброю у найближчого й перебити всіх, перш ніж прибіжить допомога. Вони ж таки його знали!

«А коли б вони захотіли виточити з мене кров,— подумав він,— то я ж для цього й приїхав».

Подумавши так, він кинув поперед себе сокиру, потім меч, далі мізерикордію і чекав. Вони все це підхопили, потім чоловік, який говорив з ним, одійшов на кільканадцять кроків, зупинився і сказав зухвалим, підвищеним голосом:

— За всі заподіяні орденів кривди ти мусиш, з наказу комтура, надіти на себе оцього рядняного мішка, якого ми тобі залишимо, прив'язати мотузком до шиї піхви від меча і смиренно чекати коло брами, поки комтур не зласкавиться наказати, щоб її відчинили.

За хвилину Юранд залишився сам у темряві й тиші. На снігу перед ним чорнів покутницький мішок і віршовка, а він довго стояв, відчуваючи, що в душі його щось розривається, ламається, що він конає і вмирає і що за якийсь час він уже не буде рицарем, не буде Юрандом із Спихова, а буде жебраком, невільниким без імені, без слави, без честі.

І минуло ще чимало часу, перш ніж він наблизився до покутницького мішка й почав говорити:

— Як же я можу інакше зробити? Ти, господи, знаєш: коли я не зроблю всього, що мені наказують, то вони задуть невинну дитину. Знаєш і те, що задля власного життя я б цього не зробив! Гірка річ ганьба!.. Ой, гірка!.. Але й тебе перед смертю ганьбили. Ну, що ж, во ім'я отця і сина...

Він нахилився й надів на себе мішка, в якому були попрорізані діри на голову й на руки, потім почепив собі на шию піхви на мотузку й поплентався до брами.

Вона була зачинена, але йому тепер було вже однаково, чи її відчинять зараз, чи пізніше. Замок поринув у нічне безгоміння, тільки сторожа часом перегукувалась на наріжних вежах. Високо в одному з вікон вежі коло брами світілося світло, в інших було темно.

Нічні години минали одна за одною, на небо підбився серп молодика й освітив похмурі стіни замка. Настала така тиша, що Юранд міг би чути, як б'ється його власне серце. Але він задубів, закам'янів, немов з нього виїняли душу, і вже не розумів, що з ним діється. У нього залишилась тільки єдина думка— що він перестав бути рицарем, Юрандом із Спихова, а хто він тепер — не знав... Інколи йому ввижалося, що від тих повішаних, яких він бачив уранці, до нього тихо по снігу йде смерть...

Раптом він здригнувся й опам'ятався:

— Господи милосердний! Що ж це таке?!

З високого віконця на вежі коло брами залунали спочатку ледве чутні звуки лютні. Ідучи до Шитна, Юранд був певний, що Данусі в замку немає, і от ці звуки лютні вночі одразу збурили його серце. Йому здалося, що він впізнає ці звуки і що це грає саме вона — його єдина кохана донька... Він упав навколішки, склав руки, як на молитву, і, тремтячи, мов у гарячці, слухав.

І от напівдитячий і, здавалось, невимовно сумний голос почав співати:

Коли б я, як пташка,
Літати уміла,
Я б у Шльонськ до Яська
Зараз полетіла.

Юранд хотів озватися, викрикнути кохане ім'я, але слова застрягли в горлі, немов його стиснув залізний обруч. Раптова хвиля болю, сліз, туги й горя піднялася в його грудях, він кинувся обличчям у сніг і в захваті почав волати до неба, наче проказував подячну молитву:

— О господи! Значить, я чую ще мою дитину!
О Ісусе!..

І ридання потрясли його могутнє тіло.

А вгорі тужливий голос співав далі серед нічної тиші:

Полетіла б, сіла
У Шльонську на тину:
«Привітай же, Яську,
Вбогу сиротину!..»

Вранці товстий бородатий німецький кнехт почав штовхати ногою в стегно рицаря, що лежав під брамою.

— Вставай, собако!.. Брама відчинена, і комтур наказав тобі стати перед ним.

Юранд немов пробудився від сну. Не вхопив кнехта за горло, не роздавив його в своїх залізних руках, обличчя його було спокійне і майже покірне; встав і, не мовивши ні слова, пішов за солдатом у браму.

І як тільки пройшов її, за ним почувся брязкіт ланцюгів і підйомний міст почав підійматися вгору, а в самій брамі опустилися важкі залізні ґрати...

пинившись у дворі замка, Юранд спочатку не знав, куди йти, бо кнехт, який провів його через браму, залишив його й пішов до стаєнь. Правда, біля мурів поодинокі й купками стояли солдати, але обличчя їх були такі зухвалі, а погляди такі глузливі, що рицареві легко було догадатись: вони не покажуть йому дороги, а коли й

відкажуть на запитання, то хіба грубістю або образою.

Деякі сміялися, тикаючи на нього пальцями; інші, як і вчора, почали кидати снігом. Нарешті він помітив більші з-поміж інших дверей, над якими на камені було вирізьблене розп'яття, і попрямував до них, вважаючи, що коли комтур і старшина перебувають в іншій частині замка або в інших кімнатах, то мусить же хтось завернути його з хибного шляху.

Так воно й сталося. В ту мить, коли Юранд наблизився до дверей, вони раптом відчинилися, і з них вийшов юнак з голоною, як у кліриків, головою, але в світській одежі, й запитав:

— Ви, пане, Юранд із Спихова?

— Так.

— Побожний комтур наказав мені провести вас. Ідьте за мною.

Юнак повів його через великі склеписті сени до сходів. Перед сходами він затримався й, оглянувши Юранда з ніг до голови, знову запитав:

— При вас нема ніякої зброї? Мені наказано вас обшукати.

Юранд підняв руки вгору, щоб провідник міг добре оглянути всю його постать, і відповів:

— Вчора я віддав усе.

Провідник стишив голос і майже пошепки сказав:

— Тоді остерігайтеся вибухнути гнівом, бо над вами сила й насильство.

— Але також і воля божа,— відповів Юранд.

Сказавши це, він уважно подивився на провідника і, спостерігши в його обличчі щось схоже на жалість і співчуття, сказав:

— В твоїх очах, юначе, видно порядність. Чи даси ти мені ширу відповідь на моє запитання?

— Швидше, пане,— відповів провідник.

— Чи віддадуть вони мою дитину в обмін за мене?

Хлопчак здивовано звів брови:

— То це ваша дитина тут?

— Дочка.

— Ота панна в вежі над брамою?

— Так. Вони обіцяли відпустити її, коли я сам віддам-ся їй в руки.

Провідник зробив знак рукою, що нічого не знає, але на обличчі його позначилися неспокій і сумнів.

А Юранд спитав ще:

— Чи правда, що її стережуть Шомберг і Маркварт?

— Цих братів немає в замку. А ви, пане, визвольте її перш, ніж видужає староста Данфельд.

Почувши це, Юранд затремтів, проте вже не мав часу ні про що питати, бо вони підійшли до залу на другому поверсі, де Юранд мав стати перед щитинським старостою. Відчинивши двері, юнак одійшов назад до сходів.

Рицар із Спихова увійшов і опинився в просторій темній кімнаті, тому що скляні, оправлені в свинець кульки пропускали мало світла, а зимовий день був хмурний. Правда, в другому кінці кімнати у великому каміні горів вогонь, але сирі поліна давали мало полум'я. Аж через деякий час, коли очі Юранда звикли до сутінків, він помітив у глибині кімнати стіл і за ним рицарів, а поза ними цілий гурт оружних зброєносців та кнехтів, поміж якими замковий блазень держав на ланцюгу ручного ведмедя.

Юранд колись бився з Данфельдом, а потім двічі бачив його в ролі посла при дворі мазовецького князя, але з того часу вже минуло кілька років; незважаючи на сутінки, він пізнав його відразу й по повноті, і по обличчю, нарешті, по тому, що той сидів за столом посередині, в кріслі з поручнями, тримаючи на одному з них руку в лубку. Праворуч від нього сидів старий Зігфрід де Леве з Інсборка, непримиренний ворог польського народу взагалі і особливо Юранда із Спихова; ліворуч сиділи молодші брати Готфрід

і Ротгер. Данфельд запросив їх навмисне, щоб бачити його триумф над грізним ворогом, а разом з тим навтішатися плодами зради, яку вони спільно замислили й допомогли доконати. Тепер вони спокійнісінько сиділи, одягнені в темну одягу з м'якого сукна, з легкими мечами при боці — радісні, певні себе, і поглядали на Юранда з тією пихою і незмірною погордою, яку завжди носили в серцях до слабших і переможених.

Довгий час тривало мовчання; хрестоносці хотіли навтішатися виглядом воїна, якого вони досі боялись і який тепер стояв перед ними з опущеною на груди головою, одягнений у покутницький рядняний мішок, з мотузком на шиї, на якому висіли піхви меча.

Вони, видно, хотіли, щоб приниження Юранда бачило якнайбільше людей, тому що крізь бічні двері, які вели до інших кімнат, заходив, хто хотів, і незабаром майже половина залу наповнилась озброєними людьми. Всі вони з незмірною цікавістю споглядали Юранда, голосно розмовляли й робили про нього всілякі зауваження. А він, зваживши це, пройнявся надією і подумав: «Якби Данфельд не хотів додержати обіцянки, то не скликав би стільки свідків».

Тим часом Данфельд махнув рукою, щоб присутні замовкли, і дав знак одному із зброєносців, який підійшов до Юранда і, схопивши рукою за мотузок, що обвивав шию, підтягнув його на кілька кроків ближче до стола.

Данфельд з тріумфом глянув на присутніх і сказав:

— Дивіться, як могутність ордену перемагає злість і пиху.

— Дай боже, щоб так було завжди! — відповіли присутні.

На хвилину знов усі замовкли, потім Данфельд звернувся до бранця:

— Кусав ти орден, як скажений пес, тому бог дав, що тепер, як пес, стоїш перед нами з мотузком на шиї, ждучи пощади і змилювання.

— Не рівняй мене з псом, комтуре, — відповів Юранд, — цим ти применшуєш честь тих, хто зі мною бився й поліг від моєї руки.

Почувши це, озброєні німці загомоніли: невідомо було, чи їх розгнівила сміливість відповіді, чи вразила її слушність.

Але комтурові не сподобався такий поворот розмови, і він сказав:

— Дивіться, він ще й тут плює нам у вічі своєю гордістю й пихою.

А Юранд, піднявши руки вгору, як людина, котра закликає в свідки небо, відповів, киваючи головою:

— Бог свідок, що моя гордість залишилась за брамою вашого замка. Бог свідок, і він судитиме, чи не зганьбили ви самі себе, зганьбивши мою рицарську гідність. Рицарська честь єдина, і кожен пасований повинен її шанувати.

Данфельд нахмурих брови, але в цю мить замковий блазень почав бряжчати ланцюгом, на якому тримав ведмедя, і закричав:

— Проповідь! Проповідь! Приїхав проповідник з Мазовії! Слухайте! Проповідь!..

Потім звернувся до Данфельда:

— Пане! Коли дзвонар завчасно розбудив графа Розенгейма на проповідь, той наказав йому з'їсти геть усього мотузка від дзвона; у цього проповідника також мотузок на шії — накажіть йому його з'їсти, перш ніж він скінчить проповідь.

Сказавши це, він трохи занепокоєно глянув на комтура, бо не був певний, чи той засміється, чи накаже відшмагати його за несвоечасне втручання. Але орденські брати, лагідні, згідливі й навіть покірні, коли не відчували за собою сили, були незмірно жорстокі до переможених. Тому Данфельд кивнув блазневі головою, даючи знак, що дозволяє знущатися, та й сам вибухнув такою нечуваною грубістю, що на обличчях декотрих молодих зброєносців позначилося здивування.

— Не нарікай, що тебе зганьблено, — сказав він, — бо коли б я тебе навіть зробив псарем, то й псар орденський ліпший за вашого рицаря!

Блазень обісмілювався і почав кричати:

— Принеси шкребло та вичеши мені ведмедя, а він тобі за те патли лапою розчеше!

Подекуди в юрбі залунав сміх, а з-за плечей орденських братів загорлав чийсь голос:

— Влітку будеш очерет на озері косити!

— І раки на стерво ловити! — гукнув другий.

А третій додав:

— А зараз іди відганяти ворон від повішаних! Тут тобі роботи вистачить.

Так вони знущалися з страшного їм колись Юранда. Поступово розвеселилися всі присутні. Декотрі, вийшовши з-за столу, почали підходити до полоненого, роздивлятися на нього зблизька та кпйти: «То це і є той дикий кабан із Спихова, якому наш комтур повибивав ікла? У нього, певно, запінений рот. Хотів би когось укусити, але не може!» Данфельд та інші орденські брати, які спочатку хотіли надати цій зустрічі якоїсь урочистої видимості суду, тепер побачили, що справа обернулася інакше, самі повставали з лав і змішалися з тими, котрі наблизились до Юранда.

Правда, старому Зігфрідові з Інсборка це не подобалось, але сам комтур сказав йому: «Не хмуртеся, далі буде ще краща забава!» І вони також почали оглядати Юранда. Це була неабияка нагода, бо ті рицарі й кнехти, котрі бачили його так близько раніш, звичайно потім заплющували очі навіки. Декотрі казали: «Він плечистий, хоч і одягнений в кожух під мішком; його можна б обвинути горохвинням і водити по ярмарках...» Декотрі почали гукати, аби їм дали пива, щоб провести цей день ще веселіше.

І через деякий час справді задзвеніли високі дзбани, а темний зал сповнився духом пивної піни. Розвеселившись, комтур сказав: «Воно, власне, й добре, нехай не думає, що його поганьблення така вже важлива річ!» Вони знову підходили до нього і, штовхаючи кухлями під бороду, казали: «Хотів би й ти випити, мазурське мурло!» — а деякі, наливаючи на долоні пива, бризкали йому ним в очі. А він стояв серед них затурканий, ослаблий; нарешті, почувуючи, що більш не витримає, рушив до старого Зігфріда й почав голосно кричати, щоб заглушити гомін у залі:

— Задля мук спасителя, задля спасіння душі віддайте мені мою дитину, як обіцяли!

Він хотів ухопити праву руку старого комтура, але той швидко відступив од нього і сказав:

— Говори на відстані, невільнику! Чого ти хочеш?

— Я випустив з неволі Бергова і прийшов сам, а ви обіцяли за це віддати мені дочку, яка тут у вас перебуває.

— Хто тобі обіцяв? — спитав Данфельд.

— По совісті й вірі — ти, комтуре!

— Свідків у тебе нема, але вони й не потрібні, коли йдеться про честь і слово.

— Заради твоєї честі! Заради честі ордену! — вигукнув Юранд.

— В такому разі дочку тобі віддадуть! — відповів Данфельд.

Потім він звернувся до присутніх і сказав:

— Все, що тут його спіткало, — невинна іграшка проти його лихих вчинків і злочинів. Та коли ми обіцяли повернути йому дочку, якщо він з'явиться й упокориться нам, то знайте, що слово хрестоносця має бути таким незламним, як і боже слово, і що тій дівці, яку ви відбили у розбійників, зараз даруємо волю, а після належної покути за гріхи проти ордену дозволимо повернутися додому і йому.

Декогих ці слова здивували: знаючи Данфельда і його давню ненависть до Юранда, вони не сподівалися від нього такої порядності. Тому старий Зігфрід, а також Ротгер і брат Готфрід поглядали на нього, здивовано зводячи брови та морщачи лоби, але Данфельд удав, ніби не бачить тих запитальних поглядів, і сказав:

— Твою дочку ми одішлемо з охороною, а ти зостанешся тут, поки наша охорона не повернеться безпечно та поки не заплатиш викупу.

Юранд сам трохи здивувався, бо вже втратив був надію, що його самопожертва чимось допоможе Данусі, тому майже з вдячністю глянув на Данфельда й відповів:

— Бог тобі віддячить, комтуре!

— Знай, які ми, Христові рицарі, — сказав Данфельд.

На це Юранд відповів:

— Звичайно, він всемілосердний! Але я довгий час не бачив дочки, тому прошу дозволу подивитись на неї й благословити.

— Не інакше, як в присутності нас усіх, щоб ми були свідками нашої віри й милості.

Сказавши це, Данфельд звелів замковому зброєносцеві привести Данусю, а сам підійшов до де Лева, Ротгера і Готфріда, які обступили його й почали з ним жваву розмову.

— Не заперечую, хоч і мав інший намір, — промовив старий Зігфрід.

А запальний, відомий хоробрістю й підступністю Ротгер сказав:

— Як так? Не тільки дівку, а й цього диявольського пса випустиш, щоб знов кусався?

— Він тебе ще не так укусить! — вигукнув Готфрід.

— Нічого... заплатить викуп! — недбало відказав Данфельд.

— Нехай би він оддав чисто все, то, однак, за рік удвоє влупить.

— Не заперечую щодо дівчини,— повторив Зіґфрід,— але від цього вовка не раз ще плакатимуть орденські овечки.

— А наше слово? — усміхаючись, спитав Данфельд.

— Говорилося інакше...

Данфельд здвигнув плечима.

— Мало вам було втіхи? — запитав він.— Хочете більше?

Кнехти знов оточили Юранда й почали вихваляти благородний вчинок Данфельда, що свідчив про доброзвичайність всіх членів ордену:

— А що, розбишако! — сказав капітан замкових лучників.— Твої поганські товариші не так вчинили б з нашим християнським рицарем!

— Хіба ти не пив нашої крові?

— А ми тобі за камінь хлібом платимо...

Але Юранд уже не зважав ні на пиху, ні на погорду в їх словах: серце його розчулилось, очі змокрили. Він сподівався, що от-от побачить Данусю і побачить саме з їхньої ласки, тому дивився на них майже з жалем і, нарешті, відповів:

— Правда! Правда! Бував я з вами жорстоким, але... ніколи не був зрадливим.

В цей час у другому кінці залу раптом залунав голос: «Ведуть дівку!» — і все одразу затихло. Солдати розступились на два боки, бо жоден з них досі не бачив Юрандівни, оскільки Данфельд завжди зберігав у таємниці свої вчинки; більшість навіть не знала, що вона перебуває в замку, а ті, котрі знали, пошепки розказували іншим про її надзвичайну вроду. Тепер всі очі звернулись до дверей, з яких вона мала вийти.

Тим часом зайшов зброєносець, за ним всім відома орденська черниця, та сама, що їздила в лісовий палац, а за нею — дівчина в білому вбранні, з розпущеним волоссям, перев'язаним на лобі стрічкою.

І раптом у залі, немов грім, прокотився страшний регіт. Юранд, що скочив був спочатку назустріч дочці, швидко відступив і побілів, як полотно; він з жахом дивився на гостроверху голову, на сині губи й невиразні очі придуркуватої дівчини, яку йому привели замість Данусі.

— Це не моя дочка! — сказав він тривожним голосом.

— Не твоя дочка? — вигукнув Данфельд.— Клянусь святим Ліберієм Падеборнським! Це, мабуть, ми відбили в розбійників не твою дочку, або її якийсь чарівник змінив, бо іншої в Щитні немає.

Старий Зігфрід, Ротгер і Готфрід, здивовані хитрістю Данфельда, швидко перезирнулися, але не встигли нічого сказати, бо Юранд почав вигукувати розпачливим голосом:

— Є вона! Є в Щитні! Я чув, як вона співала, чув голос моєї дитини!

Данфельд звернувся до присутніх і спокійно та вразно промовив:

— Беру всіх присутніх за свідків, а надто тебе, Зігфріді з Інсборка, і вас, побожні брати Ротгере й Готфріді, що, зважаючи на слово й обіцянку, віддаю ту дівку, про яку побиті нами розбійники казали, ніби вона — дочка Юранда із Спихова. А коли це не вона, то тут немає нашої провини, це швидше воля господи нашого, який таким способом захотів віддати Юранда в наші руки.

Зігфрід і два молодших брати схилили голови на знак того, що чують і в разі потреби можуть засвідчити. Потім хрестоносці знову швидко перезирнулися,— все це було більше ніж вони могли сподіватись: схопити Юранда, не віддати йому дочки і влаштувати видимість додержання обіцянки, хто інший міг би так зробити!

Але Юранд упав навколішки і став заклинати Данфельда всіма реліквіями Мальборга та кістями його батьків віддати йому справжню дочку й не чинити, як ошуканець і зрадник, який ламає присягу й порушує обіцянки. В голосі його було стільки розпачу і щирості, що декотрі почали догадуватись про обман, а декотрі подумали, що, може, якийсь чарівник і справді змінив образ дівчини.

— Бог бачить твою зраду! — благав Юранд.— В ім'я ран господніх, в ім'я твоєї смертної години віддай мені мою дочку!

Підвівшись, він пішов до Данфельда, зігнутий удвоє, немов хотів обійняти його коліна. Очі його блищали, як у божевільного, в голосі вчувався то біль, то тривога, то розпач, то погроза. Данфельд, слухаючи в присутності всіх обвинувачення в зраді й ошуканстві, став задихатися від гніву, що полум'ям шугнув йому в обличчя, і, бажаючи остаточно розтоптати нещасного, підійшов до нього і, нахилившись до самого вуха, прошепотів крізь зціплені зуби:

— Якщо я й віддам її, то з своїм байстрюком...

В ту ж мить Юранд ревнув, як бик, і, схопивши Данфельда обома руками, підняв його вгору. В залі розітнувся жахливий зойк: «Змилуйся!» — потім тіло комтура з такою страшною силою вдарилося об кам'яну підлогу, що мозок з розтрощеного черепа забризкав Зігфріда й Ротгера, котрі стояли поблизу.

Юранд скочив до бічної стіни, під якою стояла зброя, і, захопивши великого дворучного меча, ринув, як буря, на остовпілих від жаху німців.

Були то люди, звиклі до боїв, різанини й крові, проте й їхні серця завмерли; коли ж остовпіння їх минулось, вони почали відступати й розбігатися, як розбігається череда овець від вовка. В залі залунали перелякані голоси, затупотіли ноги, посипався й забряжчав битий посуд, завили слуги, заричав ведмідь, що вирвався з рук блазня й почав дертися на високе вікно. Почулися розпачливі вигуки людей, що закликали брати панцери, щити, мечі й самотріли. Нарешті захищала зброя, і кілька десятків мечів та списів було спрямовано на Юранда, а він, незважаючи на це, напівбожевільний, сам кинувся на них, і почалась боротьба — дика, нечувана, схожа більше на різанину, ніж на збройну сутичку. Молодий і запальний брат Готфрід перший заступив дорогу Юрандові, але той блискавичним ударом меча одбатував йому голову разом з рукою й лопаткою; потім від його руки поліг капітан лучників і замковий економ фон Брахт та англієць Х'юг, який хоч і не зовсім розумів, про що йдеться, проте співчував стражданням Юранда і видобув зброю вже після того, як був забитий Данфельд. Інші, бачачи страхітливу силу й шаленство Юранда, збилися в купу, щоб боронитися разом, але це спричинилося до ще більших втрат: з найжаченим волоссям, з безумними очима, весь облитий кров'ю і кров'ю дихаючий, ошалілий, несамовитий, Юранд ламав, трощив і розтинав страшними ударами меча цю щільну купу, валячи на залиту кров'ю підлогу людей, як буря валить кущі та дерева. І знов настала хвилина жахливої тривоги, коли здавалось, що цей страхотливий мазур сам-один витне й винищить усіх цих людей і що як та гавкітлива згряя собак без допомоги мисливців не може подолати поодинокого дикого кабана, так і ці озброєні німці не можуть зрівнятися з Юрандом силою і шаленством, і боротьба з ним несе їм тільки смерть і загибель.

— Розсипатись! Оточити його! Бити ззаду! — крикнув старий Зіґфрід де Леве.

Німці розсипались по залу, як та згряя шпаків у полі, коли на неї налітає криводзьобий яструб, але не могли оточити Юранда. В бойовому запалі він, замість шукати місця для оборони, почав гонити їх попід стінами і кого доганяв — той падав, немов вражений громом. Приниження, розпач, надія — все вилилось в жадання крові й подесятерило його страшну природну силу. Немов пір'іною, він орудував одною рукою мечем, якого найдужчі хрестоносці підіймали обома. Він уже шукав не життя, не порятунку, навіть не перемоги, а тільки помсти, і як вогонь, або як річка, що прорвала загату, зносить все на своєму шляху, так і він, страшний, засліплений нищитель — хапав, ламав, топтав, мордував і вбивав людей.

Його не могли дістати в спину, бо не було можливості догнати, а до того ж прості солдати боялися навіть наблизитися ззаду, розуміючи, що коли б він обернувся, ніяка людська сила не врятувала б їх від смерті. Деяких поймав забобонний страх, що звичайний воїн без допомоги надприродних сил не міг би винищити стільки людей.

Старий Зіґфрід, а за ним брат Ротгер вискочили на галерею, що йшла понад великими вікнами залу, й почали гукати до інших, щоб теж бігли туди ховатися. Ті кинулись так швидко, що на вузьких сходах утворився тлум: вони прагнули якнайшвидше дістатись на верх і відтілювати бити велетня, з яким усяка інша боротьба здавалась неможливою. Нарешті останній квапливо зачинив двері на хори, і Юранд залишився сам унизу. З галереї залунали вигуки радості і тріумфу, і в той же час на рицаря полетіли важкі дубові стільці, лави й залізні підставки для смолоскипів. Юранда чимось важким влучили в лоб, і кров залила йому обличчя. Одночасно відчинилися великі вхідні двері і покликані через верхні вікна кнехти юрбою вдерлися в залу; вони були озброєні списами, алебардами, сокирами, самострілами, рожнами, кілками, — що кому потрапило під руку.

А ошалілий Юранд обтер лівою рукою кров з обличчя, щоб вона не заливала йому очей, напружив усі свої сили й кинувся на юрбу. В залі знову залунав стогін, брязкіт заліза, скрегіт зубів і жахливі зойки вмираючих воїнів.

Увечері в тому ж самому залі за столом сидів старий Зігфрід де Леве, який після Данфельда тимчасово прийняв урядування Щитном, а поруч з ним брат Ротгер, колишній бранець Юранда рицар де Бергов і двоє шляхетних молодих новаків, які незабаром мали одягти білі плащі. За вікнами вила завірюха, вітер потрясав олов'яні рами вікон, хитав полум'я смолоскипів, що горіли в залізних підставках, і раз у раз виганяв з каміна в зал клуби диму. Серед братів, що зібрались на нараду, панувала тиша — всі ждали слова Зігфріда. А він, спершись ліктями на стіл і сплівши пальці на похиленій голові, сидів похмурий, з затіненим обличчям і з чорними думками.

— Про що маємо радитись? — спитав нарешті брат Ротгер.

Зігфрід підвів голову, подивився на нього і, збудившись від задуми, сказав:

— Про поразку, про те, що скажуть магістр і капітул, і про те, щоб наш вчинок не заподіяв ордену шкоди.

Потім він знову замовк, але через якийсь час подивився круг себе й повів носом:

— Тут ще тхне кров'ю.

— Ні, комтуре, — відповів Ротгер, — я наказав вимити підлогу й обкурити сіркою. Це тхне сірка.

Зігфрід оглянув присутніх якимось дивним поглядом і сказав:

— Дух світлості, змилуйся над душами брата Данфельда і брата Готфріда!

Вони зрозуміли, що Зігфрід просив божого змилування над тими душами, бо при згадці про сірку йому спало на думку пекло, — зрозуміли, здригнулися й відповіли всі разом:

— Амінь! Амінь! Амінь!

Якийсь час знову було чути лише завивання вітру та деренчання віконних рам.

— Де тіла комтура і брата Готфріда? — спитав старий.

— В каплиці. Священники правлять над ними панахиду.

— Вони вже в трунах?

— В трунах, тільки у комтура закрита голова, бо череп і обличчя у нього розміжчені.

— Де інші трупи? Де поранені?

— Трупи покладено на снігу, щоб захолили, потім будуть пороблені труни, а поранені вже перев'язані в шпиталі.

Зігфрід знову сплів пальці над головою:

— І все це наробив один чоловік... Дух світлості, обороні орден, коли дійде до великої війни з цим вовчим племям!

Ротгер звів очі вгору, ніби щось пригадуючи, і сказав:

— Чув я під Вільною, як самбійський вїт казав своєму братові, магістрові: «Якщо не розпочнеш великої війни і не винишиш їх так, щоб і згадки про них не лишилось,— тоді лихо буде нам і нашому народові».

— Дай боже таку війну, щоб зустрітися з ними! — сказав один з шляхетних новаків.

Зігфрід подивився на нього довгим поглядом, немов хотів сказати: «Ти міг би вже й тут зустрітися з одним з них», але, бачачи миршаву й молоду постать новака, а може, згадавши, що й сам, славетний і відважний, не хотів іти на певну смерть, вирішив не докоряти і сказав:

— Хто з вас бачив Юранда?

— Я,— відповів де Бергов.

— Живий він?

— Живий. Лежить у тій самій сіті, в яку ми його заплутали. Коли опам'ятався, кнехти хотіли добити його, але капелан не дозволив.

— Добивати не можна. Він знатна серед своїх людина, зчинився б страшенний галас,— заперечив Зігфрід.— Мабуть, не вдасться також приховати того, що сталося, бо надто багато було свідків.

— Як же ми маємо говорити і що робити? — запитав Ротгер.

Зігфрід задумався, а потім сказав:

— Ви, шляхетний графе де Бергов, поїдете в Мальборг до магістра. Ви були у Юранда в неволі і є гостем ордену. Як гостеві, котрому не обов'язково тримати сторону ордену, вам повірять швидше. Кажіть, що бачили, як Данфельд, одбивши у пограничних розбійників якусь дівчину і гадаючи, що то Юрандова дочка, повідомив про це Юранда, а той прибув до Щитна, і... що було далі — самі знаєте...

— Вибачте, побожний комтуре,— сказав де Бергов.— Тяжкі муки терпів я в неволі в Спихові і як гість ваш завжди хотів би свідчити на вашу користь, але для спокою мого сумління скажіть мені: невже в Щитні не було справжньої

Юрандівни і чи не Данфельдова зрада довела до шаленства її страшного батька?

Зігфрід де Леве на хвилину завагався. Він глибоко ненавидів польський народ, був жорстокий, може, навіть жорстокіший за Данфельда, і хижий, коли йшлося про орден, і пихатий та зажерливий, але він не любив дрібного крутійства. Найбільшою гіркотою і прикрістю його життя було те, що останнім часом дрібне крутійство через безкарність і сваволю дуже поширилось і вкоренилось в ордені. Тому запитання де Бергова зачепило цю найболючішу сторону його душі, і він довго мовчав, перш ніж відповісти:

— Данфельд стоїть перед богом, і бог його судитиме, а ви, графе, коли спитають вашої думки, кажіть, що хочете: якщо спитають про те, що ви бачили на власні очі, то скажете, що, перш ніж ми обплутали сіткою оскаженілого воїна, бачили дев'ять трупів, крім пораниених, а поміж ними трупи Данфельда, брата Готфріда, фон Брахта і Х'юга, і двох шляхетних юнаків... Дай їм боже царство небесне. Амінь!

— Амінь! Амінь! — знову повторили новачки.

— І скажіть також,— додав Зігфрід,— що хоч Данфельд і хотів притиснути ворога ордену, проте ніхто перший на Юранда меча не підняв.

— Казатиму тільки те, що бачив на власні очі,— відказав де Бергов.

— А опівночі будьте в каплиці, куди прийдемо й ми помолитися за душі померлих,— відказав Зігфрід.

Він простягнув де Бергову руку, щоб подякувати і разом попроситись, бо йому хотілося зостатись і порадитись лише з братом Ротгером, котрого він любив, як може любити батько єдиного сина. В ордені з приводу цієї незвичайної любові ходили різні здогади, але ніхто нічого напевне не знав, тим більше, що рицар, якого Ротгер вважав за батька, жив ще в своєму невеликому замку в Німеччині й ніколи не зрікався сина.

Коли де Бергов вийшов, Зігфрід випровадив також і двох новачків під тим приводом, що вони мали простежити за виготовленням трун для побитих Юрандом простих кнехтів; як тільки двері за ними зачинилися, він одразу звернувся до Ротгера і сказав:

— Слухай, що я казатиму: є тільки один спосіб, аби жодна жива душа ніколи не довідалась, що справжня Юрандівна була у нас.

— Це буде не трудно,— відповів Ротгер,— бо про те, що вона тут, ніхто не знав, крім Данфельда, Готфріда, нас двох та тієї орденської служки, яка її доглядає. Людей, котрі привезли її з лісового палацу, Данфельд наказав понапувати вином і повішати. Серед залоги були такі, котрі про щось догадувались, але їх спантеличила ота дівка-недоумок, і вони тепер самі не знають, чи то ми помилились, чи якийсь чарівник справді підмінив Юрандівну.

— Це добре,— сказав Зігфрід.

— Я вже думав, шляхетний комтуре, оскільки Данфельд мертвий, чи не звалити всю провину на нього.

— І визнати перед усім світом, що ми під час миру й переговорів з мазовецьким князем викрали з його двору вихованку княгині і її улюблену придворну панну? Ні, цього не може бути!.. При дворі нас бачили разом з Данфельдом і князівський лікар, і князівська рідня, вони знають, що ми завжди все робили разом... Якщо ми оскаржимо Данфельда, то вони почнуть мститися за його вчинок...

— Подумаймо про це,— сказав Ротгер.

— Подумаймо і знайдімо добрий спосіб, бо інакше лихо нам буде! Якщо ми віддамо Юрандівну, то вона сама розкаже, що ми не від розбійників її одбили, а що люди, котрі її викрали, завезли її просто до Шитна.

— Це так.

— Я думаю не тільки про відповідальність. Князь поскаржиться польському королю, і їхні посланці не забаряться зчинити галас при всіх дворах про те, що ми насильники, що ми зрадники, що ми злочинці. І скільки шкоди від цього може бути для ордену! Якби навіть сам магістр знав про це, то й він наказав би нам приховати цю дівку.

— А якщо вона зникне, то хіба нас не обвинувачуватимуть? — запитав Ротгер.

— Ні! Брат Данфельд був обачна людина. Ти пам'ятаєш, що він поставив Юрандові умову: щоб той не тільки сам з'явився в Шитно, але й оголосив перед цим та написав до князя, що їде викупувати у розбійників дочку і знає, що її у нас нема.

— Це правда, але як же ми в такому разі виправдаємось за те, що сталося в Шитні?

— Скажемо так: ми знали, що Юранд шукає дочки, а в цей час відбили у розбійників якусь дівку, котра не могла сказати, хто вона, і дали про це знати Юрандові, гадаючи, що то могла бути його дочка. А він, прибувши і по-

бачивши її, підбурений нечистою силою, так ошалів і пролив стільки невинної крові, скільки не проливається в жодній збройній сутичці.

— Воістину,— одказав Ротгер,— вашими устами говорить розум і досвід. Якби ми звалили провину на самого Данфельда, злі вчинки його, однак, обернулися б проти ордену, потім проти нас усіх, проти капітулу й самого магістра. А так виявиться, що ми не винні, і все спаде на Юранда, на польську лють і на їх зв'язок з нечистою силою...

— І нехай тоді нас судить, хто хоче: чи папа, чи римський імператор!

— Так!

Вони на хвилину замовкли, потім брат Ротгер спитав:

— То що ж робити з Юрандівною?

— Подумаймо.

— Віддайте її мені.

Зігфрід подивився на Ротгера й відповів:

— Ні! Слухай, молодий брате! Коли йдеться про справу ордену, не потурайте ні воїнові, ні жінці, але не потурайте й самим собі. Данфельда скарала рука господня, бо він хотів не тільки помститися за кривди ордену, а й задовольнити свою хтивість.

— Погано ви про мене думаєте! — сказав Ротгер.

— Не потурайте собі,— перебив його Зігфрід,— бо ослабнуть і зніжаться ваші душі й тіла, і той жорстокий народ колись так надавить коліном на ваші груди, що ви більше не встанете.

І він втретє похмуро сперся головою на руки, але, видно, розмовляв тільки з своїм сумлінням і думав тільки про себе, бо через деякий час сказав:

— І на мені тяжить багато людської крові, багато мук, багато сліз... І я, коли йшлося про справи ордену і коли знав, що самою силою нічого здолати не зможу, не вагався вдаватися до інших способів. Але коли стану перед господом, якого шаную і люблю, скажу йому: «Я робив це для ордену, а собі залишив тільки страждання».

Він ухопився руками за скроні, звів очі вгору й вигукнув:

— Зречіться втіх і розпусти, загартуйте ваші тіла й серця, бо я бачу в повітрі пір'я білого орла і його пазури, почервонілі від крові хрестоносців...

Далі мову йому перебив такий страшенний порив вітру, що вікно вгорі над галереєю з грюкотом розчинилося, і весь зал сповнився виттям, свистом хуртовини і снігом.

— В ім'я духа світлості! Яка страшна ніч! — сказав старий хрестоносець.

— Ніч нечистої сили, — відповів Ротгер. — Але чому, пане, замість: «В ім'я боже», ви кажете: «В ім'я духа світлості»?

— Дух світлості — то бог, — відповів старий, а потім, наче для того, щоб змінити розмову, спитав:

— А над тілом Данфельда моляться священники?

— Моляться...

— Господи, помилуй його!

І вони обидва замовкли. Потім Ротгер покликав слуг і наказав їм зачинити вікно та поправити смолоскипи, а коли вони пішли, сказав:

— Що ви зробите з Юрандівною? Заберете її відділя до Інсборка?

— Заберу її до Інсборка і зроблю з нею те, чого вимагатиме користь ордену.

— А що я маю робити?

— Чи є у тебе в душі відвага?

— Що ж я такого вчинив, що ви сумніваєтесь?

— Я не сумніваюся, бо знаю тебе, а за твою мужність люблю тебе більше, ніж будь-кого іншого в світі. Тоді їдь до двору мазовецького князя й розкажи йому все, що тут сталося, так, як ми з тобою домовились.

— Я повинен іти на певну смерть?

— Якщо твоя смерть буде на славу хреста й ордену, то мусиш це зробити. Але ні! Тебе не жде смерть. Вони не чинять гостям кривди: хіба, може, хто захоче викликати тебе на бій, як зробив отой молодий рицар, котрий викликав нас усіх... Він або хтось інший, але це ж не страшно...

— Дай-то боже! Але все-таки вони можуть схопити мене й посадити в підземелля.

— Не зробіть вони цього. Пам'ятай, що у князя є лист від Юранда, а крім того, ти ж поїдеш на нього скаргитись. Розкажеш усе, що він наробив у Щитні, й тобі повірять... Ми ж перші дали йому знати, що є якась дівка, перші запросили його, щоб прибув і побачив її, а він приїхав, ошалів, убив комтура й побив наших людей. Так будеш говорити, і що вони тобі на це скажуть? Звичайно, звістка про смерть Данфельда розійдеться по всій Мазовії,

і тоді вони не будуть скаржитись. Юрандівну, очевидно, шукатимуть, та коли сам Юранд писав, що вона не у нас, то й підозра впаде не на нас. Треба відвагою затулити їм пащеки, тоді вони подумують, що коли б ми були винні, то ніхто з нас не наважився б приїхати.

— Це правда. Після похорону Данфельда відразу ж вирушу в дорогу.

— Нехай тебе бог благословить, синку! Коли ми зробимо все як слід, тоді вони не тільки не затримають тебе, а ще й зречуться Юранда, щоб ми не могли сказати: ось вони що з нами роблять!

— І так треба скаржитись при всіх дворах.

— Великий шпитальник простежить за цим і для корнсті ордену, і як родич Данфельда.

— Так... А коли цей спиховський диявол виживе і вийде на волю?..

— Хоч би він і вийшов на волю, однак ніколи не вимовить жодного слова скарги на орден.

Потім він став ще навчати Ротгера, що треба говорити й чого вимагати при мазовецькому дворі.

III

Чутка про подію в Щитні дійшла, однак, до Варшави раніш, ніж туди прибув Ротгер, і викликала там здивування і тривогу. Ні сам князь, ні придворні не могли збагнути, що сталося. Ще недавно, саме коли Миколай з Длуголясу збирався їхати до Мальборга з князевим листом, в якому той гірко скаржився на викрадення Данусі свавільними приграничними комтурами і майже з погрозою вимагав повернути її назад, надійшов лист від дідица із Спихова, в якому сповіщалося, що дочку його викрали не хрестоносці, а звичайні приграничні розбійники, і що вона незабаром буде звільнена за викуп. Через це посол не вїїхав, бо нікому й на думку не спадало, щоб хрестоносці могли змусити Юранда написати такого листа під загрозою вбивства його дочки. Трудно було зрозуміти цю подію ще й тому, що приграничні харцизяки, як князівські, так і орденські піддані, взагалі нападали одні на одних влітку, а не зимою, коли сніг міг виказати їхні сліди. Нападали вони також

переважно на купців або чинили грабунки по селах, хапаючи людей та їхню худобу, але щоб вони насмілились зачепити самого князя й викрасти його вихованку, до того ж дочку могутнього рицаря, якого всі боялись,— це було просто неймовірно. На всі ці та інші сумніви відповідав лист Юранда з його власною печаттю, цього разу привезений чоловіком, про якого знали, що він із Спихова; в зв'язку з цим відпали всі підозріння, але князь так розгнівався, як ніколи раніш, і наказав виловити харцизів по всій границі свого князівства, а також заклякав полоцького князя збити те саме й нещадно карати зухвальців.

Саме в цей час і надійшла звістка про те, що сталося в Щитні.

Переходячи з уст до уст, вона подесятерилась. Розказували, ніби Юранд, прибувши до замка з п'ятьма спільниками, вдерся в відчинену браму і вчинив таку різанину, що з цілої залози мало хто залишився живий; ніби хрестоносці мусили посилати по допомогу до найближчих замків, скликати рицарство та озброєні загони піших людей, які аж після дводенної облоги спромоглися вдертися до замка і знищити Юранда з його товаришами. Кажали також, що тепер це військо, мабуть, перейде границю і неминуче розпочнеться велика війна. Знаючи, наскільки великому магістрові було важливо, щоб в разі війни з польським королем обидва мазовецькі князівства лишилися осторонь, князь не вірив цим чуткам, бо добре розумів, що коли б хрестоносці почали війну з ним чи з Земовітом, плоцьким, ніяка людська сила не стримала б поляків з королівства, а магістр боявся цієї війни. Він знав, що війна має бути, але прагнув відтягти її, по-перше, через свою миролюбну вдачу, а по-друге, через те, що для боротьби з могутнім Ягеллом треба було приготувати такі сили, яких орден досі ніколи не виставляв, а заразом треба було забезпечити собі допомогу князів і рицарства не тільки Німеччини, а й цілого Заходу.

Отже, князь не боявся війни, проте хотів знати, що сталося, що йому думати про подію в Щитні, про зникнення Данусі і про всі ті чутки, які надходили з пограниччя. І хоч він ненавидів хрестоносців, але зрадив, коли одного дня капітан лучників доповів, що приїхав орденський рицар і просить аудієнції.

Князь прийняв його гордовито, і хоч одразу впізнав, що це один з тих братів, котрі були в лісовому палаці, удав,

що не пам'ятає його, і запитав, хто він такий, звідкіля прибув і що йому в Варшаві потрібно.

— Я брат Ротгер,— відповів хрестоносець,— і недавно мав честь вклонитись у ноги вашій князівській милості.

— Чому ж ти, будши хрестоносцем, не носиш орденських відзнак?

Рицар почав пояснювати, ніби білого плаща з хрестом не одягнув тільки тому, що в такому разі його неминуче спіймали б і вбили мазовецькі рицарі: в усьому світі, в усіх королівствах і князівствах хрест на плащі охороняє та забезпечує зичливість і гостинність, тільки в єдиному мазовецькому князівстві хрест прирікає людину, яка його носить, на певну загибель.

Князь гнівно перебив його:

— Не хрест,— сказав він,— бо хрест ми самі цілуємо, а ваша підлість... А якщо вас десь в іншому місці краще приймають, то через те, що менше знають.

І бачачи, що рицар дуже збентежився від цих слів, запитав:

— Ти був у Щитні, то, може, знаєш, що там трапилось?

— Я був у Щитні і знаю, що там трапилось,— відповів Ротгер.— А прибув я сюди не як якийсь посланець, а тільки тому, що мудрий і благочестивий комтур з Інсборка сказав мені: «Наш магістр любить побожного князя й вірить у його справедливість, а тому в той час, коли я поспішатиму до Мальборга, ти їдь у Мазовію й розкажи князеві про нашу кривду, наше зганьблення, наше нещастя. Звичайно, справедливий князь не похвалить порушника миру й жорстокого напасника, який пролив стільки християнської крові, немов він не слуга Христа, а слуга сатани».

І брат Ротгер почав розказувати все, що сталося в Щитні: як викликаний ними самими Юранд для того, щоб подивитись, чи дівчина, яку вони відбили у розбійників, не його дочка, замість подяки ошалів; як він убив Данфельда, брата Готфріда, англійця Х'юга, фон Браха і двох шляхетних зброєносців, крім багатьох кнехтів: як вони, пам'ятаючи заповіді господні, не хотіли його вбивати, а заплутали в сітку, а він зброєю сам собі заподіяв страшних ран; як, зрештою, не тільки в замку, а й у місті деякі люди вночі, після бою, в завиванні хуртовини чули якийсь страшний регіт і голоси: «Наш Юранд! Кривдник хреста! Він проливає невинну кров! Наш Юранд!»

Вся розповідь, а особливо останні слова хрестоносця справили на присутніх велике враження. Їх поймав страх, чи не покликав Юранд справді на допомогу нечисту силу, і всі надовго замовкли. Але присутня на аудієнції княгиня, що носила в серці невгамовний жаль за любимою Данусею, звернулася до Ротгера з несподіваним запитанням:

— Ви кажете, рицарю, що відбили якусь дівчину-недоумка, гадаючи що то Юрандова дочка, і тому викликали його до Шитна?

— Так, милостива пані,— відповів Ротгер.

— Як же ви могли так думати, коли в лісовому палаці бачили коло мене справжню Юрандівну?

Брат Ротгер збентежився, бо не передбачав такого запитання. Князь устав і втупив у хрестоносця суворий погляд, а Миколай з Длуголясу, Мрокота з Моцажева, Ясько з Ягельниці та інші мазовецькі рицарі одразу прискочили до ченця і грізними голосами почали навперейби питати:

— Як ви могли так подумати? Кажі, німче! Як це могло бути?

Але брат Ротгер уже опанував себе і сказав:

— Ми, ченці, не дивимось на жінок. В лісовому палаці коло милостивої княгині було чимало придворних панн, але котра з них була Юрандівна, ніхто з нас не знав.

— Данфельд знав,— озвався Миколай з Длуголясу.— Він навіть розмовляв з нею на ловах.

— Данфельд стоїть перед богом,— відказав Ротгер,— і скажу про нього тільки те, що другого дня після смерті на його труні знайшли розквітлі троянди, яких, зважаючи на зимовий час, не могла покласти людська рука.

На деякий час всі знову замовкли.

— А звідки ви дізналися про викрадення Юрандівни? — запитав князь.

— Сама безбожність і зухвалість вчинку зробила його відомим і тут, і в нас. Дізнавшись про це, ми відслужили подячний молебень, що з лісового палацу викрадена звичайна придворна, а не котресь із рідних дітей князівського подружжя.

— Але мені все-таки дивно, що ви могли якусь придуркувату дівчину прийняти за дочку Юранда.

На це брат Ротгер відповів:

— Данфельд сказав так: «Сатана часто зраджує своїх слуг, то, може, він підмінив і Юрандівну».

— В усякому разі розбійники, як прості люди, не могли підробити Калєбового листа й печаті Юранда. Хто ж це міг зробити?

— Злий дух.

І знов ніхто нічого не зміг на це відповісти.

А Ротгер пильно подивився князеві в очі й промовив:

— Скажу вам щирю правду, ці запитання для мене — гострий меч у груди, бо в них вчувається підозра й недовір'я. Але я, вірячи в справедливість божу і в силу правди, питаю вашу князівську милость: невже сам Юранд підозрівав нас у такому вчинку, а коли підозрівав, то чому, перш ніж ми викликали його до Щитна, шукав по всьому пограниччі розбійників, щоб викупити у них дочку?

— Мабуть... правда! — сказав князь. — Хоч би ти й приховав що-небудь від людей, то від бога не приховаєш. Я підозрівав тебе спочатку, але потім... потім став думати інакше.

— Отак світло правди перемагає темряву! — сказав Ротгер.

І переможним поглядом повів по залі, вирішивши, що в головах хрестоносців більше винахідливості й розуму, ніж у поляків, і що це плем'я завжди буде здобиччю й поживою ордену, як муха буває здобиччю й поживою павука.

І, облишивши попередню чемність, підійшов до князя й заговорив голосно й настирливо:

— Заплати нам, государю, за наші втрати, наші кривди, наші сльози й нашу кров! Цей виплодок пекла був твоїм підданим, отож в ім'я бога, від якого походить влада королів і князів, в ім'я справедливості й хреста, заплати нам за наші кривди і кров!

Князь подивився на нього здивовано.

— Господи! — сказав він. — Чого ж ти хочеш? Якщо Юранд ошалів і пролив вашу кров, то невже я маю платити за його шаленство?

— Він, государю, був твоїм підданим, — сказав хрестоносець, — у твоїм князівстві лежать його землі, його села та його городище, в якому він ув'язнював слуг ордену; нехай же хоч ця маєтність, ці землі та це безбожне городище віднині стануть власністю ордену. Правда, це не буде гідною заплатою за пролиту шляхетну кров! Правда, вона не воскресить померлих, але, може, хоч частково пом'якшить гнів божий і зітре неславу, яка інакше запламує

все ваше князівство. О государю! Орден всюди має землі й замки, надані йому з ласки побожних християнських князів, тільки тут він не має в своєму володінні жодної п'яді землі. Нехай же наша кривда, що волає до бога про помсту, буде відшкодована хоч таким способом, аби ми могли сказати, що й тут живуть богобоязливі люди.

Почувши це, князь ще більше здивувався і після довгого мовчання відповів:

— Рани господні!.. А з чиєї ж ласки орден сидить тут, як не з ласки моїх предків? Вам ще мало тих країв, земель і міст, які колись належали нам і нашій країні, а тепер належать вам? Ще ж жива десь Юрандова дочка, бо ніхто нам про її смерть не казав, а ви вже хочете загарбати сирітське придане й сирітським хлібом відшкодувати свої кривди?

— Государю, ти визнаєш кривди,— сказав Ротгер,— то заплати ж за них так, як тобі підкаже твоє князівське сумління і твоя справедлива душа.

Він знову зрадів у душі, подумавши: «Тепер вони не тільки не скаржитимуться, а ще подумують, як би їм самим умити руки та викрутитися з цієї справи. Ніхто вже нам нічого не кине, і наша слава залишиться незаплямованою, як білий орденський плащ».

В цей час несподівано озвався старий Миколай з Длуголясу:

— Обвинувачують вас у зажерливості і, бог його знає, чи не слушно, бо от і в цій справі ви більше турбуєтесь про зиск, ніж про честь ордену.

— Це правда! — хором відповіли мазовецькі рицарі.

А хрестоносець ступив кілька кроків наперед, пиховито задер голову і, міряючи їх погордливим поглядом, сказав:

— Я прибув сюди не як посол, а як свідок справи і орденський рицар, тому готовий до останнього подиху боронити власною кров'ю честь ордену!.. А коли б хтось, всупереч тому, що говорив сам Юранд, насмілювся підозрівати орден в співучасті у викраденні його дочки,— той нехай підійме оцю рицарську запоруку і здасться на суд божий!

Сказавши це, він кинув перед ними на підлогу рицарську рукавичку, а мазовецькі рицарі стояли в глухому мовчанні, бо хоч не один з них готовий був вищербити меч на карку хрестоносця, але вони боялися суду божого. Ні для кого не була таємницею заява Юранда про те, що не

орденські рицарі викрали його дочку, тому кожен в душі усвідомлював їх слушність і вважав, що перемогу здобуде Ротгер.

А він ще більше знахабнів і, взявшись у боки, запитав:
— Чи є серед вас такий, хто підняв би цю рукавичку?

В цей час якийсь рицар, що непомітно увійшов і вже деякий час стояв коло дверей та слухав розмову, вийшов наперед, підняв рукавичку і сказав:

— Є!

Сказавши це, він кинув свою рукавичку просто в обличчя Ротгерові, а потім заговорив голосом, що серед загального мовчання, як грім, розлягався по залу:

— Перед богом, перед достойним князем і всім шляхетним рицарством цієї землі кажу тобі, хрестоносцю, що брешеш, як пес, проти правди й справедливості, і викликаю тебе на герць пішого чи кінного, на списах, на сокирах, на коротких чи довгих мечах — і не на неволю, а до останнього подиху, на смерть!

В залі можна було б почути, як пролітає муха. Всі очі звернулися на Ротгера й на рицаря, якого ніхто не впізнав, бо на голові у нього був шолом, правда без забрала, але з круглим козирком, який спускався нижче вух і зовсім закривав верхню частину обличчя й кидав густу тінь на нижню. Хрестоносець був здивований не менш за інших. Збентеження, блідість і шалений гнів мигнули на його обличчі, як блискавка на нічному небі. Він схопив лосину рукавичку, що сповзла з обличчя й зачепилась за наплічник, і запитав:

— Хто ти, що викликаєш справедливість господню?

Рицар розстебнув заціпку під підборіддям, зняв шолом, з-під якого показала молода русява голова, і сказав:
— Збишко з Богданця, чоловік Юрандової дочки.

Всі, а разом з ними й Ротгер, були вкрай здивовані, бо ніхто, крім князя з княгинею, отця Вишонека й де Лорша, не знав про шлюб Данусі, а хрестоносці були певні, що в Юрандівни, крім батька, нема іншого оборонця. В цей час виступив пан де Лорш і сказав:

— Своєю рицарською честю свідчу правдивість його слів, а коли хто-небудь сумнівається — ось моя запорука.

Безстрашний Ротгер, в серці якого в ту мить вирував гнів, можливо, підняв би був і цю рукавичку, але згадавши, що де Лорш був можновладним паном і родичем

графа Гельдернського, стримався, тим більше, що сам князь устав і, нахмуривши брови, сказав:

— Цієї запоруки підіймати не можна, бо і я свідчу, що цей рицар сказав правду.

Почувши це, хрестоносець вклонився і сказав Збишкови:

— Якщо не заперечуєте, то на обгородженому місці на сокирах.

— Я тебе вже викликав і раніш,— відповів Збишко.

— Боже, пошли перемогу справедливості! — вигукнули мазовецькі рицарі.

IV

При дворі про Збишка непокоїлись як рицарі, так і жіноцтво, бо всі його любили, проте, зважаючи на лист Юранда, ніхто не мав сумніву, що правда на боці хрестоносця. З другого боку відомо було, що Ротгер — один з найславетніших братів ордену. Його зброносець ван Кріст, може, навмисне, розказував мазовецькій шляхті, що його пан, ще до того як стати збройним ченцем, одного разу сидів за почесним столом хрестоносців, до якого допускалися тільки найбільш уславлені рицарі, такі, котрі брали участь у походах до Святої Землі або переможно билися з страхітливими драконами та чорнокнижниками. Такі оповідання ван Кріста, а також хвальковиті запевнення, що його пан не раз бився з мізерикордією в одній та з сокирою або мечем у другій руці одночасно з п'ятьма супротивниками, непокоїли мазурів, і декотрі з них говорили: «Ех, якби тут був Юранд, той і двом таким дав би ради, з його рук не втік ніколи жодний німець, а юнакові буде скрутно! Супротивник переважає його й силою, і літми, і досвідом». Інші шкодували, що не підняли рукавички через той лист Юранда: «Страшно суду божого...» Принагідно і для втіхи згадували ймення мазовецьких і взагалі польських рицарів, котрі на придворних забавах та на змаганнях неодноразово перемагали західних рицарів; насамперед називали ім'я Завіші з Гарбова, з яким не міг зрівнятися жодний рицар християнських країн. Але були й такі, котрі покладали надію на Збишка: «Він

хлопець-здоровань,— казали вони,— і, як ми чули, вже розтрошив чимало німецьких голів на втопаній землі». А особливо підбадьорив усіх вчинок Збишкового зброєносця, запального чеха Глави, котрий, почувши напередодні змагання, як ван Кріст розповідає про нечувані перемоги Ротгера, схопив його за бороду, задер йому голову вгору і сказав: «Коли тобі не соромно брехати перед людьми, то подивись на небо, там бог тебе чує!» І тримав його так стільки часу, скільки треба, щоб проказати «Отче наш», а той, нарешті звільнившись, одразу почав розпитувати, якого чех роду, і, довідавшись, що той походить з влодик, також викликав його битися сокирами.

Цей вчинок чеха дуже втішив мазурів, і багато з них казали: «Такі люди не підведуть на полі бою, і якщо правда й бог на їх боці, то сучі сини хрестоносці й кісток не позбирають». Проте Ротгер так замилув всім очі, що багато мазурів непокоїлись про те, на чиему боці правда.

Непокоївся і сам князь. Тому він увечері, напередодні бою, викликав Збишка на розмову, при котрій була присутня тільки княгиня, й запитав його:

— Ти певний, що бог тобі допоможе? Звідки тобі відомо, що вони викрали Дануську? Чи, може, Юранд сказав тобі щось? Бо ось бачиш — лист Юранда, писаний Калєбом, але з його печаттю, і в цьому листі Юранд повідомляє, що Данусю викрали не хрестоносці. А що він тобі казав?

— Також казав, що не хрестоносці.

— В такому разі, як же ти можеш важити життям і ставати на суд божий?

Збишко мовчав, тільки щоки його дрижали та на очі набігали сльози.

— Я нічого не знаю, милостивий князю,— сказав він.— Ми виїхали з Цеханова разом з Юрандом, і я по дорозі признався йому про наш шлюб з Данусею. Тоді він почав нарікати, що це могло бути невгодно богові, але коли я сказав йому, що то божа воля, він заспокоївся і простив мені. Цілу дорогу він говорив, що Данусю викрав не хто інший, тільки хрестоносці, а потім я вже й сам не знаю, що з ним сталося!.. До Спихова приїхала та сама жінка, котра привозила до лісового палацу для мене якісь ліки, а з нею ще один посланець. Вони зачинилися з Юрандом і про щось говорили. Про що саме, я також не знаю, але після тієї розмови Юранда не могли впізнати

його власні слуги: він був немов з хреста знятий. Сказав нам: «Не хрестоносці», але, бог його знає для чого, випустив з підземелля Бергова і всіх бранців, а сам поїхав без жодного зброєносця і слуги... Казав, що їде до розбійників викупити Данусю, а мені наказав ждати його. Ну, я і ждав. Коли це надходить із Щитна звістка, що Юранд набив там багато німців і сам загинув! Ой милостивий князю! Спиховська земля стала для мене гарячою, і я мало не ошалів. Я посадив людей на коней, щоб помститися за Юрандову смерть, а тут ксьондз Калєб каже: «Замка ти не здобудеш, і війни не починай. Ідь до князя, може, там щось знають про Данусю». Я приїхав і якраз нагодився, коли отой пес брехав про кривди хрестоносців та Юрандове шаленство... Я, князю, підняв рукавичку тому, що вже раніш викликав його на двобій, і хоч мені нічого не відомо, але я знаю одно, що хрестоносці — запеклі брехуни, без сорому, без честі, без віри! Дивіться, милостивий князю й милостива княгине! Це ж вони зарізали Фурсі, а хотіли звалити провину на мого зброєносця. Господи! Вони зарізали його, як вола, а потім прийшли до вас, князю, вимагати помсти й заплати! Хто ж заручиться, що вони тоді не набрехали й Юрандові і не брешуть зараз вам, милостивий князю?.. Не знаю, не знаю, де Дануська, але я викликав його, бо коли навіть позбудуся життя, то краще хай буде смерть, ніж життя без мого кохання, без моєї наймилішої в світі Дануськи!..

Розхвилювавшись, Збишко зірвав з голови понтлик, і волосся його розсипалось по плечах; він вхопився за голову й гірко заплакав. Княгиня Ганна Данута, сама до глибини душі вражена втратою Данусі і зворушена Збишковим горем, поклала йому руку на голову і сказала:

— Боже тобі поможи, утіш і благослови!

V

Князь не противився поєдинкові, та за тодішніми звичаями й не міг цього зробити. Він тільки поставив вимогу, щоб Ротгер написав листа до магістра і Зігфріда де Леве, що перший кинув рукавичку мазовецьким рицарям, внаслідок чого став на бій з чоловіком Юрандівни, який,

зрештою, викликав його ще раніш. Хрестоносець виправдувався перед великим магістром за поєдинок без дозволу тим, що йдеться про честь ордену й відхилення огидних підозрінь, які могли б заподіяти неслави і які він, Ротгер, завжди готовий змити своєю кров'ю. Цей лист одразу був посланий одним із слуг рицаря до границі, а далі мав іти до Мальборга поштою, яку хрестоносці набагато раніш за інших придумали й запровадили в своїх землях.

Тим часом на замковому дворі втоптали й посипали попелом сніг, щоб ноги супротивників не грузли й не сковзались по гладенькій поверхні. В усьому замку панувало незвичайне пошвавлення. Рицарі й придворні панни так хвилювалися, що в ніч перед герцем ніхто не спав. Всюди говорили про те, що кінна бійка на списах і навіть на мечах найчастіше кінчається пораненням, натомість піша та ще на страшних сокирах завжди буває смертельна. Всі серця були на стороні Збишка, і хто більше мав у серці приязні до нього й Данусі, той з більшою тривогою пригадував розповіді про славу і спритність хрестоносця. Багато жінок провели ніч у костьолі, де після сповіді у ксьондза Вишонека молився і Збишко. Дивлячись на його майже хлоп'яче обличчя, жінки говорили між собою: «Він же ще дитина!.. Як же йому підставляти свою молоду голову під німецький меч?» І тим щиріше молилися про його перемогу. Коли ж він на світанку підвівся і пройшов через каплицю, щоб надіти панцер, жінки трохи підбадьорились, бо хоч голова й обличчя у Збишка були справді хлоп'ячі, натомість тілом юнак був рослий і дужий і здавався хлопцем хоч куди, здатним упоратись і з наймогутнішим воїном.

Герць мав відбутися на замковому дворі, з усіх боків оточеному галересю.

Коли вже зовсім розвиднілось, прийшли князь і княгиня з дітьми й сіли між стовпами, звідки найкраще видно було увесь двір. Обіч них зайняли місця найвизначніші придворні, шляхетне жіноцтво й рицарство. Всі куточки галереї були зайняті; челядь розташувалася за валом, що утворився з відкиданого з двору снігу, деякі примостилися зверху на закритих балконах і навіть на даху. Там прості люди говорили між собою: «Дай боже, щоб наш не піддався!»

День був холодний, вологий, але ясний; у повітрі літали зграї галок, що жили під дахами та на верхівках

башт,— наполохані незвичайним рухом, вони кружляли над замком, лопочучи крильми. Незважаючи на холод, люди пітніли від хвилювання, а коли залунала перша сурма, сповіщаючи про вихід супротивників, серця у них застукотіли, як молотки.

Вони вийшли з протилежних боків арени й зупинились коло її краю. Кожен із присутніх затамував дух, кожен подумав, що незабаром дві душі відлетять до порога суду божого, а на снігу зостануться два трупи. На цю думку губи й лиця у жінок поблідли й посиніли, а очі чоловіків втупилися в щити супротивників — кожен з їх зовнішнього вигляду й озброєння прагнув угадати, хто з них переможе.

На хрестоносцеві був вкритий фініфтю блакитний панцер, такі ж набедреники й шолом з піднятим забралом та з пишним павиним султаном на гребені. Збишкові груди, боки й спину окривав чудовий міланський панцер, здобутий свого часу в бійці з фризами. На голові у нього був незакритий шолом з козирком і без пір'я, на ногах чоботи з волової шкіри. На лівих руках супротивники несли щити з гербами: на щиті хрестоносця вгорі була шахівниця, внизу — три леви, що стояли на задніх лапах, на Збишковому — тупа підкова. В правих руках вони держали страшні широкі сокири, насаджені на дубові почорнілі топорища, довші за руку дорослої людини. Їх супроводили зброєносці: Глава, якого Збишко називав Гловачем, і ван Кріст, обидва в темних залізних панцерах і обидва також з сокирами і щитами. В гербі ван Кріста був куш дроку, а герб чеха схожий був на Помяна¹, з тією різницею, що в бичачій голові замість сокири стримів увігнаний до половини в око короткий меч.

Сурма залунала вдруге, а після третього сигналу супротивники, згідно з умовою, мали сходитись на бій. Тепер їх відділяла одного від одного лише невелика, посипана сірим попелом відстань, і над цією відстанню, немов зловісний птах, витала смерть. Проте, перш ніж був поданий третій сигнал, Ротгер підійшов до стовпів, між якими сиділи князь і княгиня, підвів свою закуту в сталь голову і промовив таким гучним голосом, що його почули в усіх закутках галереї:

— Беру за свідків бога, тебе, достойний князю, і все

¹ Один з польських гербів.

рицарство цієї землі, що не винен за ту кров, яка буде пролита.

Хрестоносець був такий певний себе і своєї перемоги, що серця присутніх знову поймав страх. А простодушний Збишко звернувся до свого чеха і сказав:

— Смердить мені оця похвальба хрестоносця: вона була б доречна після моєї смерті, а не тепер, поки я живий. У цього хвалька павиний чуб на шоломі, а я спершу на три таких і дав обітницю, а потім — на стільки, скільки пальців на обох руках. От бог мені й послав його!

— Пане... — запитав Глава, нахилиючись і набираючи в жменю трохи попелу з снігом, щоб не сковзалось у руці топорище. — Може, дасть бог, що я швиденько впораюся з оцим пруським шмаркачем, то чи можна мені буде якщо не рубонути хрестоносця, то принаймні підчепити його топорищем і звалити на землю?

— Боже тебе борони! — вигукнув Збишко. — Ти вкрив би ганьбою себе й мене.

В цей час сурма подала третій сигнал. Зачувши його, зброєносці швидко й запально скочили один до одного, а рицарі пішли один проти одного повільніше й розважніше, як того вимагали до першої сутички їх звання й гідність.

На зброєносців мало хто звертав увагу, але ті з до-свідчених воїнів і челяді, котрі на них дивились, одразу зрозуміли, яку величезну перевагу над своїм супротивником має Глава. Сокира в руках німця ходила важче, а щит рухався повільніше. З-під панцера видно було його ноги, довгі, але кволі й не такі пружні, як сильні ноги чеха. Чех напав так нестримно, що ван Кріст з самого початку мусив відступати. Одразу стало видно, що один із супротивників налетів на другого, як буря, що один напирас, натискає, тне, як блискавка, а другий, відчуваючи над собою смерть, тільки обороняється, щоб якось віддалити від себе страшну мить. Так воно й було насправді. Цей хвалько, який взагалі ставав на бій лише тоді, коли вже не було іншого виходу, зрозумів, що зухвалі й необачні його слова привели до боротьби з страшним силачем, якого він повинен був уникати, як своєї погібелі; і тепер, коли німець відчув, що кожен удар супротивника міг би звалити вола, він остаточно злякався. Він навіть забув, що не досить відбивати удари щитом, а треба їх і завдавати. Бачив над собою зблиски сокири й гадав, що кожен з

них — останній. Підставляючи щит, мимоволі заплющував очі з почуттям страху та сумніву, чи розплющить їх ще раз. Зрідка він сам завдавав удару, не сподіваючись дістати супротивника, і тільки все вище підіймав щит над головою, щоб ще і ще раз захиститись.

Нарешті він почав знесилюватись, а чех бив та й бив усе дужче. Як від високої сосни під сокирою лісоруба відскакують великі тріски, так під ударами чеха почали крушитися й відпадати шматки панцера німецького зброєносця. Верхній край щита прогнувся і тріснув, нараменник з правого плеча з перерубаним і вже закритим ремнем упав на землю. Волосся на голові ван Кріста најилось — і його поймав смертельний жах. Він з усієї сили вдарив ще раз і другий по щиту чеха, але впевнившись нарешті, що від страшної сили супротивника немає порятунку і що врятувати його може тільки якесь незвичайне зусилля, раптом усією вагою тіла й панцера кинувся під ноги Глави.

Вони обидва впали на землю й почали боротися, качаючись і перевертаючись на снігу. Але чех незабаром опинився зверху, якусь хвилину ще перемагав відчайдушні зусилля супротивника, нарешті придавив коліном залізну сітку на його животі й витягнув з-за паска коротку тригранну мізерикордію.

— Змилуйся! — тихо прошепотів ван Кріст, дивлячись чехові в очі.

Але той замість відповіді витягнувся на ньому, щоб легше дістати руками до його шиї, і, розрізавши під підборіддям ремінну застібку, двічі вдарив невдачу в горло гостриком у напрямі грудей.

Очі ван Кріста закотилися під лоб, руки й ноги засовалися по снігу, немов зчищаючи з нього попіл, а за хвилину він витягнувся й завмер, тільки ще видималися запінені червоною піною губи та цівкою біла з горла кров.

Чех устав, обер об одяг німця мізерикордію, підняв сокиру і, спершись на неї, почав спостерігати тяжчу й упертішу бійку свого рицаря з братом Ротгером.

Західні рицарі в той час уже звикли до вигод і розкоші, тим часом як дідичі в Малопольщі, Великопольщі та в Мазовії жили ще суворим і простим життям, через що навіть у чужих і неприяних до них людей викликали подив фізичною силою та витривалістю в усякій праці. Тому й зараз всім здавалося, що Збишко переважає хре-

стосноця міццю рук і ніг, так само як зброєносець переважав ван Кріста, але здавалося також, що він, як молодший, поступається перед Ротгером вправністю.

В усякому разі Збишкові пощастило в тому, що супротивник вибрав для бою сокири, тобто зброю, якою не можна було фехтувати. Коли б вони билися на довгих або коротких мечях, де треба було знати різні прийоми боротьби та захисту, німець мав би значну перевагу. Проте і Збишко, і глядачі з рухів та орудування щитом і так зрозуміли, що перед ними небезпечний і досвідчений супротивник, який, очевидно, не вперше виступає в боротьбі цією зброєю. На кожен удар Збишка Ротгер підставляв щита, і в ту мить, коли сокира спадала на нього, трохи відтягав його назад, через що найсильніший розмах втрачав силу й не міг ні розрубати, ні розтрити гладенької поверхні. Він то задкував, то наступав, роблячи це спокійно, але так швидко, що ледве можна було добачити його рухи. Князь злякався за Збишка, а обличчя рицарів спохмурніли, бо їм здалося, що німець ніби навмисне грається з супротивником. Інколи він навіть не підставляв щита, але в ту мить, коли Збишко завдавав удару, робив півоберта вбік так, що лезо сокири розтигло лише повітря. Це було найстрашніше, бо Збишко міг втратити рівновагу й упасти, і тоді загибель його була б неминуча. Чех, що стояв над зарізаним Крістом і спостерігав бійку, також занепокоївся й подумав: «Клянусь, якщо пан загине, то гепну німця обухом межі плечі так, що він тут і простягнеться».

Проте Збишко не падав: він мав надзвичайно сильні ноги і, широко розставляючи їх, міг втримати на кожній з них всю вагу тіла й силу розмаху.

Ротгер одразу зрозумів це, і глядачі помилялися, думаючи, що він з супротивником грається. Навпаки, після перших ударів, коли, незважаючи на все уміння відтягати щит, рука його затерпла, він зрозумів, що з цим юнаком йому буде не легко, й коли не звалить його якоюсь хитрим способом, то боротьба може бути довга й небезпечна. Ротгер сподівався, що після удару в повітря Збишко впаде на сніг, але коли цього не сталося, він почав непокоїтись. З-під сталевого козирка він бачив стиснуті губи й поменшені ніздрі супротивника, а часом блискучі очі, і гадав, що від запалу той захопиться, забуде про пильність і, засліплений, більше думатиме про те,

щоб завдавати ударів, ніж про те, щоб боронитися. Та він помилився і в цьому. Збишко не вмів ухилитись від ударів півобертом, але не забував про щит і, підіймаючи сокиру, не відкривав себе більше, ніж потрібно. Увага його подвоїлась, і, впевнившись у досвідченості і вправності супротивника, він не тільки не захоплювався, але став ще більше зосередженим і обережним, його щораз страшніші удари стали обміркованіші — і це вже була не запальність, а холодна упертість.

Ротгер, який брав участь не в одній війні і не в одному загальному бою і герці, з досвіду знав, що бувають люди, як хижі птахи, створені для боротьби й особливо обдаровані природою, вони ніби чуттям угадують все те, що іншим дається цілими роками вправ, і одразу збагнув, що має діло з одним із таких. Вже з перших ударів Ротгер зрозумів, що в цьому юнаку є щось яструбине, а яструб у своєму супротивнику бачить лише здобич і думає тільки про те, як би її схопити пазурами. Знаючи свою силу, він також спостеріг, що Збишко за нього дужчий, і якщо він, Ротгер, знесилиться раніш, ніж завдасть супротивникові вирішального удару, то боротьба з цим страшним, хоч і менш досвідченим за нього підлітком може скінчитись для нього загибеллю. Подумавши про це, він вирішив битися з найменшою витратою сили, притиснув до себе щит, не дуже наступав і не дуже задкував, обмежив рухи, зібрав усі сили душі й рук для одного вирішального удару і чекав слушної хвилини.

Страшна боротьба надмірно затяглася. На галереях залягла мертва тиша. Лише час від часу лунали дзвінки або глухі удари лез та обухів об щити. І князеві з княгинею, і рицарям, і придворним паннам знайомі були такі видовища, проте цього разу якість жахливе почуття ніби кліщами стиснуло серця присутніх. Всі розуміли, що йдеться тут не про виявлення сили, вправності, мужності, що в цій боротьбі набагато більше, ніж звичайно, запеклості, розпачу, неблаганної люті й глибини помсти. З одного боку страшні кривди, любов і безмежний жаль, з другого — честь цілого ордену й глибока ненависть стали на цьому бойовиську перед судом божим.

Тим часом блідий зимовий ранок прояснився, сіра запона туману стала прозорою, і сонячне проміння осяяло блакитний панцер хрестоносця і сріблястий міланський — Збишка. Задзвонили в каплиці, і з першими звуками

дзвону зграї галок знову зірвалися з замкових дахів, лопочучи крильми й голосно каркаючи, немов раділи, бачачи кров і труп, що нерухомо лежав на снігу. Під час бійки Ротгер раз і другий позирнув на нього й відчув себе страшенно самотнім. Всі очі, що дивилися на нього, були ворожі очі. Всі молитви, побажання й тихі обітниці жіноцтва — були за Збишка. І хоч хрестоносець був цілком певний, що Збишків зброносець не нападе на нього підступно ззаду, проте близька присутність цієї грізної постаті мимоволі непокоїла його так, як непокоїть людей вигляд вовка, ведмедя чи буйвола на волі. І він не міг подолати цього почуття, тим більше, що чех, спостерігаючи бійку, переходив з місця на місце й опинявся то збоку, то позаду, то спереду, нагинаючись і придивляючись зловісним поглядом крізь шпари в залізному забралі шолома, а часом ніби мимохіть підіймаючи закривавлене лезо сокири.

Хрестоносець нарешті почав знесилюватись. Раз за разом він завдав два короткі, але страшні удари, влучаючи в праве плече Збишка, але той відбив їх щитом з такою силою, що топористище захиталося в руці Ротгера, і він мусив швидко відскочити назад, щоб не впасти. І з цього часу він уже тільки відступав. Вичерпувались не тільки його сили, а й спокій і терплячість. Бачачи його відступ, кілька глядачів з тріумфом вигукнули, і це збудило в ньому лютість і розпач. Удари сокир почастішали. Піт заливав обох супротивників, а крізь зціплені зуби з грудей їх з хрипом виривалося дихання. Глядачі перестали зберігати спокій, і тепер раз у раз лунали чоловічі й жіночі вигуки: «Бий його!.. Суд божий! Кара божа! Боже тобі поможи!» Князь махнув кілька разів рукою, щоб вгамувати галас, але не міг нічого вдіяти. Гомін ставав усе голосніший, подекуди на галереях заплакали діти, і нарешті коло самої княгині якийсь молодий жіночий голос крізь плач вигукнув:

— За Дануську, Збишку! За Дануську!

Збишко й так знав, що б'ється за Дануську. Він був певний, що цей хрестоносець доклав рук до її викрадення, і б'ючися з ним — бився за її кривду. Але бувши молодим і войовничим, тепер тільки й думав про бійку. І раптом цей вигук нагадав йому про його втрату й нещастя. Любов, жаль і помста наляляли вогнем його жили. В серці заніла бблюча рана, і його поймав шалений запал боротьби. Його

страшних, бурхливих ударів хрестоносець не міг уже ні приймати на щит, ні відбивати. Збишко з такою нелюдською силою вдарив щитом об його щит, що рука німця раптом отерпла й безвладно впала. Він з жахом одскочив і перехилився назад, а в цю мить в очах його щось блиснуло, і лезо сокири, мов блискавка, впало на його праве плече.

Присутні почули тільки несамовитий крик: «Icuse!..» — і Ротгер ступив ще крок назад і навзнік упав на землю.

На галереях в одну мить все зарілоє і зашуміло, немов на пасіці, коли пригріті сонцем бджоли починають ворухтись і дзижчати. Рицарі цілими юрбами збігали по сходах, челядь перескакувала через сніговий вал, щоб подивитися на трупи. Всюди лунали вигуки: «Оце і є суд божий!.. Є у Юранда наслідник! Слава йому й дяка! Оце хлопець так орудує сокирою!» А інші кричали: «Дивіться і дивуйтеся! Це ж і сам Юранд краще не вдарив би!» Навколо трупа Ротгера зібралась ціла юрба цікавих, а він лежав горілиць, з білим, як сніг, обличчям, з широко розкритим ротом і закритим плечем, розрубаним від шиї до самої пахви, так що трималося воно лише на кількох волокнах. Деякі казали: «От був живий і гордо ходив по землі, а тепер і пальцем не ворухне!» При цьому одні дивувалися з його зросту, бо він займав на бойовиську багато місця і по смерті здавався ще більшим, другі — з його павиного султана, що різнобарвно мінився на снігу, треті — з панцера, що коштував стільки, скільки коштує ціле село. Але чех Глава підійшов з двома Збишковими слугами, щоб зняти з небіжчика панцер, і цікаві обступили Збишка, вихваляючи його до небес, певні, що слава його осяє все мазовецьке й польське рицарство. Щоб допомогти йому, у нього взяли сокиру й щит, а Мрокота з Моцажева відстебнув йому шолом і покрив спітніле волосся червоною сукняною шапкою. Збишко стояв, немов остовпілий, важко дихаючи, з блискучими ще очима, з блідим від напруження й озлоблення обличчям, тремтячи від хвилювання і втоми. Його схопили попід руки й повели до князя і княгині, які чекали на нього в теплій кімнаті коло каміна. Там Збишко став перед ними навколішки, і коли ксьондз Вишонек поблагословив його і проказав вічну пам'ять за душу померлого, князь обняв молодого рицаря і сказав:

— Всемогутній господь розсудив вас і направив твою руку, за що хай буде благословенне ім'я його, амінь!

Потім, звернувшись до рицаря де Лорша та інших, додав:

— Тебе, іноземний рицарю, і всіх тут присутніх беру за свідків і сам свідчу, що вони бились на підставі закону і звичаю і що суд божий тут відбувся так само по-рицарськи й по-божому, як відбувається всюди.

Місцеві воїни дружним хором підтвердили слова князя, а коли їх переклали панові де Лоршу, він встав і оголосив, що не тільки свідчить, як усе відбулося по-рицарськи й по-божому, але коли б хтось у Мальборзі чи при якомусь іншому дворі насмілювався в цьому сумніватися,— він, де Лорш, одразу викличе його на піший або кінний бій, хоч би то був не тільки звичайний рицар, а й велетень або чорнокнижник, що переважає магичною силою самого Мерліна.

Тим часом княгиня Ганна Данута, коли Збишко вклонився їй у ноги, нахилилася до нього й сказала:

— Чого ж ти не радієш? Радій і дякуй богові, бо коли він, милосердний, врятував тебе від такої небезпеки, то й надалі не залишить і приведе до щастя.

А Збишко відповів:

— Як же мені радіти, милостива пані? Бог поміг мені перемогти й помститись хрестоносцеві, але Дануськи як не було, так і немає — і не ближче мені до неї, ніж було раніше.

— Найзапекліші вороги — Данфельд, Готфрід і Ротгер уже мертві,— відповіла княгиня,— а про Зігфріда кажуть, що він справедливіший за них, хоч і жорстокий. Слав же милосердя господне й за те. А пан де Лорш казав, що коли хрестоносець загине, то він одвезе його тіло, а потім одразу поїде до Мальборга і вимагатиме Дануську у самого великого магістра. І, звичайно, вони не посміють не послухати великого магістра.

— Дай боже здоров'я панові де Лоршу,— сказав Збишко,— я теж поїду з ним до Мальборга.

Княгиня так злякалася цих слів, ніби Збишко сказав, що безбройним поїде на вовків, які зимою в Мазовії збиралися в глухих лісах у величезні зграї.

— Для чого? — вигукнула вона.— На певну загибель? Одразу після цього герцю тобі не допоможуть ні де Лорш, ні листи Ротгера, які він писав перед бійкою. Ти нікого не врятуєш, а себе занестиши.

Але він устав, схрестив руки і сказав:

— Клянусь богом, що поїду до Мальборга і хоч би й за море. Хай Христос мене благословить, я шукатиму її до останнього подиху, і не перестану шукати, поки не загину. Легше мені збройному бити німців, ніж сироті стогнати у в'язниці. Ой, легше, легше!

Він говорив це, як і завжди, коли згадував Данусю, з таким хвилюванням і болем, що мова його часом уривалася, ніби його хтось хапав за горло. Княгиня зрозуміла, що даремно було б його відраджувати, що коли б його хто-небудь хотів стримати, мусив би хіба закувати в кайдани і вкинути в підземелля.

Проте Збишкові не випадало їхати негайно. Тодішній рицар міг не зважати ні на які перешкоди, але не міг зламати рицарського звичаю, за яким переможець у герці мусив пробути на побойовиську цілий день аж до півночі, аби довести, що поле бою залишилося за ним і що він готовий до нової бійки, якщо на неї хотів його викликати хто-небудь з рідні або друзів переможеного. Цього звичаю додержували навіть цілі війська, часто втрачаючи ті вигоди, що їх могла їм дати швидкість дій після перемоги. Збишко навіть не робив спроби ухилитись від виконання цього неблаганного закону і, трохи підживившись та надівши панцер і зброю, до півночі никав під хмурним небом по замковому дворіщі, дожидаючи супротивника, який нізвідки не міг з'явитися.

Аж опівночі, коли герольди під звуки труб остаточно сповістили про його перемогу, Миколай з Длуголясу покликав Збишка до князя на вечерю, а заразом і на нараду.

VI

Князь перший узяв слово на нараді і сказав:

— Лихо в тому, що ми не маємо проти комтурів ніяких письмових доказів. Хоч наші підозріння і здаються слушними, та я й сам думаю, що Юрандівну викрали таки вони, але що ж з того? Вони відмовляться. А якщо великий магістр зажадає якогось доказу, то що ми йому скажемо? Навіть лист Юранда свідчить на їхню користь.

Він звернувся до Збишка:

— Кажеш, що вони погрозами змусили його написати того листа. Можливо і напевне, так воно і є. Бо коли б справедливість була на їх боці, то бог не поміг би тобі подолати Ротгера. Але якщо вони змусили його написати одного листа, то могли змусити написати й другого. Може, й вони мають від Юранда письмове свідчення, що не викрадали його дочки. В такому разі вони покажуть його магістрові, і що тоді буде?

— Але ж самі вони визнали, милостивий пане, що відбили Дануську у розбійників і що вона у них.

— Знаю. Але тепер вони кажуть, що помилилися і що то інша дівчина, і найкращим доказом цього є те, що сам Юранд від неї відмовився.

— Відмовився, бо йому показали іншу, через що він, власне, й розлютився.

— Так воно напевне й було, але вони можуть сказати, що це тільки наші здогади.

— Їхня брехня,— сказав Миколай з Длуголясу,— як темний ліс. З узлісся ще дещо видно, але чим далі, тим більша гущавина, так що людина може заблудити й зовсім збитися з дороги.

Потім він повторив свої слова по-німецьки панові де Лоршу, який сказав:

— Сам великий магістр справедливіший за них, а його брат хоч і зухвалий, але шанує рицарську честь.

— Це так,— погодився Миколай.— Магістр чоловік людяний. Він не вміє стримувати ні комтурів, ні капітулу і неспроможний нічого вдіяти проти неправди, якою живе орден. Їдьте ж, рицарю де Лорш, і розкажіть йому про те, що тут сталося. Іноземців вони соромляться більше, ніж нас, побоюючись, щоб вони не розказували при інших дворах про їхню зрадливість та нечесні вчинки. А коли магістр запитає вас про докази, то скажете йому так: «Знати правду — справа божя, а шукати її — людська. Отож, якщо хочеш, пане, доказів, то пошукай їх: накажи зробити трус у замках, розпитай людей, дозволь і нам шукати, бо то дурниця й байка, ніби ту сироту викрали лісові розбійники».

— Дурниця й байка,— повторив де Лорш.

— Тому що розбійники побоюлися б підняти руку на князівський палац і на Юрандову дитину. А коли б навіть викрали її — то для викупу, а самі дали б знати, що вона у них.

— Все це я розкажу,— мовив лотарінжець,— і де Бергова розшукаю. Ми з одної країни, і хоч я його не знаю, але кажуть, що й він якийсь родич графа Гельдернського. Він був у Щитні, то нехай розкаже, що там бачив.

Збишко зрозумів кілька слів з мови де Лорша, а чого не зрозумів, те переклав йому Миколай; зрадівши, Збишко схопив в обійми де Лорша і так стиснув його, що той аж кркнув.

Князь сказав Збишкові:

— А ти неодмінно хочеш теж їхати?

— Неодмінно, милостивий пане. Що ж мені залишається робити? Хотів би здобути Щитно, хоч би зубами довелось його гризти, але як же починати війну без дозволу?

— Той, хто почав би війну без дозволу, каявся б під катівським мечем,— сказав князь.

— Звичайно, закон є закон,— відказав Збишко.— Ще хотів би я викликати всіх, хто був у Щитні, але кажуть люди, що Юранд нарізав їх там, як волів, і невідомо, хто з них живий, а хто вбитий... Клянусь богом і святим хрестом, що не залишу Юранда до останнього подиху!

— Така шляхетна мова мені до вподоби!— сказав Миколай з Длуголясу.— Ти до Щитна сам не подався, то й видно, що маєш розум, бо й дурний догадався б, що вони там ні Юранда, ні його дочки не тримають, а вивезли їх десь до інших замків. За те, що ти сюди приїхав, бог нагородив тебе Ротгером.

— Звичайно!— сказав князь.— Як ми чули, від Ротгера, з тих чотирьох живим лишився тільки старий Зігфрід, а інших бог уже покарав або твоєю, або Юрандовою рукою. Щодо Зігфріда, то він не такий негідник, як ті, але, мабуть, найжорстокіший за всіх. Погано, що Юранд і Дануся в його руках, треба їх швидко рятувати. Щоб тебе також не спіткало лихо, дам тобі до магістра листа. Слухай же добре і запам'ятай, що їдеш не як посол, а як посланець, а я магістрові напишу так: коли вони свого часу зробили замах на мою особу, потомка їх добродійників, то цілком імовірно, що вони схопили і Юрандівну, тим більш, що люті були на Юранда. І попрохаю магістра, щоб наказав пильно шукати її, а коли хоче моєї приязні, то нехай негайно віддасть її тобі в руки.

Почувши це, Збишко впав князеві до ніг і, обнявши його коліна, сказав:

— А Юранд, милостивий пане! А Юранд! Оступіться й за нього! Якщо він смертельно поранений, то нехай хоч у власній дідишні та коло дітей помре.

— Оступлюсь і за Юранда,— ласкаво сказав князь.— Магістр повинен вислати двох суддів, і я також двох, які за законом рицарської честі розглянуть вчинки комтурів і Юранда. А ці четверо оберуть ще одного, який буде у них головою, і як вони всі вирішать, так і буде.

На цьому нарада скінчилася, після чого Збишко попросився з князем, бо незабаром треба було вирушати в дорогу. Але перед тим, як мали розходитись, досвідчений Миколай з Длуголясу, який добре знав хрестоносців, одвів Збишка вбік і запитав:

— А свого слугу-чеха візьмеш з собою до німців?

— Звісно, що він мене не покине. А хіба що?

— Жаль мені його. Хлопець він хоч куди, але слухай, що я тобі скажу: ти з Мальборга благополучно вийдеш, хіба що викличеш якогось дужчого за себе, а він напевне загине.

— Чому?

— Бо псявіри-хрестоносці обвинувачували його в тому, що він зарізав де Фурсі. Повинні були писати про його смерть магістрові й напевне написали, що чех пролив його кров. Цього йому в Мальборзі не подарують. Чекає на нього суд і помста, то як же ти переконаєш магістра в його невинності? До того ж він викрутив руку Данфельдові, який був родичем великого шпитальника. Шкода мені твого зброєносця, і, повторюю, якщо він поїде, то по своєю смерть.

— Не поїде по смерть, бо я залишу його в Спихові.

Проте сталося інакше, бо трапились події, через які чех не залишився в Спихові. Збишко і де Лорш вирушили з своїм почтом другого ж дня вранці. Де Лорш, якого ксьондз Вишонек звільнив від обітниць, даної Ульріці де Ельнер, їхав щасливий і весь час думав про вроду Ягенки з Длуголясу, тому мовчав; а Збишко, не мігши з ним говорити про Данусю через те, що вони погано розуміли один одного, розмовляв з Главою, який досі нічого не знав про подорож до хрестоносців.

— Ідемо до Мальборга,— сказав Збишко,— а коли я повернуся, бог його знає... Може, скоро, може, весною, може, за рік, а може, й зовсім не повернуся, розумієш?

— Розумію. Ваша милість їде, мабуть, для того, щоб викликати тамтешніх рицарів. І слава богу, бо у кожного ж рицаря є зброєносець.

— Ні,— відказав Збишко.— Не за тим я їду, щоб їх викликати, хіба, може, сама по собі нагода трапиться, а ти зовсім не поїдеш, а залишишся вдома, в Спихові.

Почувши це, чех спочатку дуже зажурився й почав жалісно нарікати, а потім просити молодого рицаря, щоб узяв і його з собою.

— Я присягнув, що не залишу вашої милості, присягнув хрестом і честю. А коли б вашу милість спіткала якась лиха пригода, як би я показався на очі моїй пані в Згожелицях? Я їй присягнув, пане! Змилуйтесь ж надо мною, щоб я не зганьбив себе перед нею.

— А не присягав ти їй, що будеш мене слухати? — запитав Збишко.

— Як же ні! В усьому, тільки не в тому, щоб піти від вас геть. Якщо ваша милість оджене мене, то я поїду віддалік, щоб в разі потреби бути під рукою.

— Я тебе не відганяю і не віджену,— відповів Збишко.— Але який же я був би твій пан, коли б не міг тебе нікуди послати або відчепитися від тебе хоч би на один день? Не будеш же ти стояти надо мною, як кат над доброю душею! А щодо бійки, то як же ти мені допоможеш? Не кажу на війні, бо на війні люди б'ються гуртом, але не будеш же ти за мене битися на герці. Якби Ротгер був дужчий за мене, то не на наших санях був би його панцер, а мій на його санях. До того ж знай, що мені там з тобою буде гірше і що ти можеш накликати на мене небезпеку.

— Як так, ваша милість?

І Збишко розповів йому те, що чув від Миколая з Длуголясу: що комтури не можуть взяти на себе вбивства де Фурсі, отже, обвинуватили його й переслідуватимуть помстою.

— А якщо вони тебе схоплять,— закінчив він,— то можеш і головою наложити.

Почувши це, чех спохмурнів, бо розумів, що то правда, але мимоволі ще правив своєї:

— Та тих же, що мене бачили, вже й на світі нема, бо одних, як кажуть, побив старий пан із Спихова, а Ротгера — ваша милість.

— Тебе бачили слуги, котрі їхали недалеко від них, та живий ще і старий хрестоносець, який, напевне, си-

дять зараз у Мальборзі, а як не сидить, то приїде, бо його дасть бог, викличе магістр.

На це вже нічого було відповісти, і вони аж до Спихова їхали мовчки. Там застали всіх у бойовій готовності, бо старий Толіма сподівався, що або хрестоносці нападуть на городище, або Збишко, повернувшись, поведе їх рятувати старого пана. На всіх переходах через багна і в самому городищі чатувала сторожа. Хлопи були озброєні, і тому, що звикли до війни, охоче ждали німців, сподіваючись на багату здобич. У замку Збишка і де Лорша прийняв ксьондз Калєб і зараз же після вечері показав їм пергамент з печаттю Юранда, в якому він власноручно записав заповіт рицаря із Спихова.

— Він мені диктував його, — сказав ксьондз, — тієї ночі, коли вирушив до Щитна. Видно, і не сподівався повернутись.

— А чому ж ви нічого не сказали?

— Не сказав нічого тому, що він розповів мені про свій намір на сповіді. Упокій господи його душу, царство йому небесне...

— Не проказуйте за його упокій молитви. Він ще живий. Знаю це зі слів хрестоносця Ротгера, з яким бився при князівському дворі. Був між нами суд божий, і я його забив.

— Тим більше Юранд не повернеться... Хіба що господь поможе!..

— Я їду з оцим рицарем, щоб вирвати його з їхніх рук.

— Мабуть, ти не знаєш, які у хрестоносців руки. Я їх знаю. Бо перш ніж Юранд прихистив мене в Спихові, я п'ятнадцять років був у їхньому краю. Один бог може врятувати Юранда.

— І може допомгти нам.

— Амінь.

Потім ксьондз розгорнув пергамент і став читати. Юранд заповідав усі свої землі й усе майно Данусі і її нащадкам, а якщо вона помре бездітною — її чоловікові, Збишкови з Богданця. Наприкінці він доручав виконати його волю князеві: «Аби князь, коли в заповіті щось не узгоджено з законом, надав йому законної чинності». Цей кінець доданий був для того, що ксьондз Калєб знався тільки на канонічному праві, а сам Юранд, будши зайнятий виключно війною, — тільки на рицарському. Прочитав-

ши заповіт Збишкові, ксьондз Калєб прочитав його потім старшим воїнам спиховської залоги, які тут-таки визнали молодого рицаря за свого дідича й обіцяли йому коритися.

Вони гадали, що Збишко відразу поведе їх рятувати старого пана, і раділи з цього, бо в грудях їх билися суворі, войовничі й віддані Юрандові серця. Тому вони засмутилися, дізнавшись, що молодий пан залишає їх удома, а сам вирушає до Мальборга лише з невеликим загоном — і то не воювати, а скаржитись. Їх смуток поділяв і чех Гловач, хоч, з другого боку, радий був такому значному збільшенню Збишкового майна.

— Ех, кому вже була б утіха, — сказав він, — то це старому панові з Богданця! Він зумів би тут дати всьому лад! Бо що таке Богданець порівняно з таким маєтком!

Збишка раптом пойняла велика туга за дядьком, як поймала часто, особливо в трудні й тяжкі моменти, і він, не довго думавши, сказав зброєносцеві:

— Чого ти маєш тут марно сидіти? Поїдеш до Богданця, повезеш листа.

— Якщо не поїду з вашою милістю, то краще мені їхати туди! — зрадив чех.

— Поклич ксьондза Калєба, нехай як слід напише про все, що тут сталося, а листа дядькові прочитає пробощ з Кшесні або абат, якщо він є в Згожелицях.

Але, сказавши це, він провів рукою по молодих вусах і промовив, немов сам до себе:

— Еге ж! Абат!..

І перед його очима одразу промайнула Ягєнка — сяньюока, чорноволося, гарна, як лань, з слізьми в очах! Йому зробилося трохи ніяково, він якийсь час тер долонею лоба, потім сказав:

— Звісно, дівчині буде сумно, але не гірше, ніж мені.

Тим часом прийшов ксьондз Калєб і сів писати листа. Збишко докладно диктував йому все, що трапилось з того часу, як він прибув до лісового палацу. Він нічого не проминув, бо розумів, що старий Мацько, добре в усьому розібравшись, кінець кінцем буде радий. Справді, Богданця навіть порівняти не можна було із Спиховом — великим і багатим володінням, а Збишко знав, що для Мацька це було найголовніше.

Коли після довгих трудів лист був написаний і запечатаний, Збишко знову покликав зброєносця, вручив йому листа і сказав:

— А може, повернешся сюди з дядьком? Я був би дуже радий цьому.

Але чех був чимось збентежений, він длявся, переступав з ноги на ногу й не відходив, поки молодий рицар не озвався до нього:

— Коли маєш казати ще щось, то кажи.

— Хотів би, ваша милость...— відповів чех,— хотів би, впачить, ще запитати, що маю говорити людям?

— Яким людям?

— Ну, не в Богданці, а навколишнім... Вони ж також вахочуть знати.

Збишко, що вирішив ні з чим не критися, глянув на нього і сказав:

— Ти турбуєшся не про людей, а про Ягенку із Згожелиць.

Чех почервонів, потім трохи зблід і відповів:

— Про неї, пане.

— А звідки ти знаєш, чи не вийшла вона заміж за Чтана з Рогова або за Вілька з Бжозової?

— Панянка не вийшла ні за кого,— рішуче відповів зброєносець.

— Абат міг наказати їй вийти.

— Абат слухає панянку, а не вона його.

— То чого ж ти хочеш? Кажи їй правду так само, як усім іншим.

Чех уклонився і вийшов трохи сердитий.

— Дай боже,— казав він сам до себе, маючи на увазі Збишка,— щоб вона тебе забула. Дай їй боже ще кращого за тебе. Але якщо не забула, то скажу їй, що ти жонатий, тільки без жінки, і що швидше овдовієш, ніж ляжеш з нею на постіль.

Зброєносець прив'язався до Збишка, жалів і Данусю, але над усе любив Ягенку, і з того часу, як довідався в Цеханові про одруження Збишка, носив у серці гіркоту й біль.

— Дасть бог, ти раніш овдовієш! — повторив він.

Але далі йому прийшли до голови інші і, мабуть, приємніші думки, бо, йдучи до коней, він промовив:

— Слава богу, хоч у ноги їй поклонюся.

Тим часом Збишко рвався в дорогу й нетерпеливився: тому що у нього не було іншої роботи, він просто мучився, весь час думаючи про Данусю і Юранда. Але треба було залишитися в Спихові хоч би переночувати, щоб дати

можливість відпочити панові де Лоршеві та приготуватися в далеку дорогу. Він і сам був надмірно стомлений поединком, дорогою, безсонням та горем. Була вже пізня ніч, коли він кинувся на тверду Юрандову постіль, сподіваючись хоч трохи заснути. Проте не встиг і склепити очей, як у двері до нього постукав Сандерус і, вклонившись, сказав:

— Пане, ви врятували мені життя, і коло вас мені було так добре, як уже давно не бувало. Тепер господь послав вам великий маєток, і ви стали багатші, ніж були, та й скарбниця спиховська не порожня. Дайте мені, пане, скільки ваша ласка, грошей, і я піду в Пруссію, від замка до замка, може, чимось прислужуся вам.

В першу хвилину Збишко хотів був вигнати його з кімнати, але, подумавши, видобув з дорожньої грошової торби чималу калитку, кинув йому і сказав:

— Бери і йди! Якщо ти шельма — обдуриш, якщо чесна людина — прислужишся.

— Як шельма, я обдурю, пане, — сказав Сандерус, — тільки не вас, а чесно прислужуся — вам.

VII

Зігфрід де Леве саме мав виїжджати до Мальборга, коли поштовий слуга несподівано приніс йому листа від Ротгера з вістями з мазовецького двору.

Ці вісті до глибини душі схвилювали старого хрестоносця. З листа насамперед видно було, що Ротгер якнайкраще висвітлив перед князем і повів справу Юранда. Зігфрід усміхнувся, читаючи, як Ротгер навіть зажадав, щоб за вчинені орденів кривди князь віддав хрестоносцям Спихов. Натомість у другій частині листа новини були несподівані і менш сприятливі. Ротгер повідомляв, що для переконливішого доказу про непричетність ордену до викрадення Юрандівни він кинув мазовецьким рицарям рукавичку, викликаючи кожного, хто не вірить його словам, на суд божий, тобто на бійку в присутності всього двору... «Жодний рицар не підняв рукавички, — писав далі Ротгер, — бо всі вони знали, що на нашу користь свідчив лист самого Юранда, отож боялися справедливості божої, але в цей час відкілясь з'явився отой юнак, якого ми

бачили в лісовому палаці, і прийняв мій виклик. Отож не дивуйтеся, побожний і мудрий брате, що я повернувся назад днів на два або три пізніше, бо сам викликав, то мушу битися. Оскільки я зробив це на славу ордену, то маю надію, що ні великий магістр, ні ви, кого я шаную і люблю синівською любов'ю, не обвинувачуватимете мене. Супротивник мій — просто дитина, а для мене, як ви знаєте, герць не новина, тому я без зусилля проллю цю кров на славу ордену, з допомогою Ісуса Христа, який, звичайно, більше піклується про тих, хто носить його хрест, аніж про якогось там Юранда чи про кривди одної мізерної дівки мазурського племені!»

Зігфріда насамперед здивувала звістка, що Юрандіна була заміжня. Старий комтур навіть занепокоївся тим, що в Спихові може осісти новий жорстокий і грізний ворог. «Очевидно,— подумав хрестоносець,— він не відмовиться від помсти, а тим більше, коли б знайшов жінку та довідався від неї, що ми викрали її з лісового палацу! До того ж, одразу виявилось би, що ми заманили Юранда, аби його занапастити, і що дочки йому ніхто й не думав віддавати». Тут Зігфріду де Леве спало на думку, що після листів князя великий магістр напевне накаже зробити обшук в Щитні, хоч би для того, щоб виправдатись перед князем. Адже й магістрові й капітулу йшлося про те, щоб в разі війни з могутнім польським королем мазовецькі князі не брали в ній участі. Крім князівського війська, не останню силу становила численна й войовнича мазовецька шляхта, якою не можна було нехтувати. Мир з мазовецькими князями забезпечував на величезній відстані орденську границю і давав можливість хрестоносцям зосередити свої сили. Про це не раз говорили в Мальборзі, не раз втішалися надією, що після перемоги над польським королем знайдеться якийсь привід і для війни з Мазовією, тоді вже ніяка сила не вирве цієї країни з рук хрестоносців. Це був певний і великий розрахунок, тому Зігфрід не мав сумніву, що тепер магістр зробить усе, аби не дратувати князя Януша, тим більше, що його, одруженого з дочкою Кейстута, важче було повернути на свій бік, ніж Земовіта плоцького, дружина якого, невідомо чому, була цілком віддана ордену.

З такими думками старий Зігфрід, що над усе любив орден і його славу, завжди готовий на будь-який злочин, зраду і жорстокість, звернувся до свого сумління: «Чи не

краще буде випустити Юранда і його дочку? Правда, одразу виявиться вся зрада й ганьба, але все це впаде на мертвого вже Данфельда. А коли магістр навіть покарає мене й Ротгера, як Данфельдових спільників, то чи не краще все-таки це буде для ордену?» Але на думку про Юранда його мстиве й жорстоке серце обурилось.

Випустити його, цього гнобителя й ката орденських людей, переможця в стількох сутичках, причинця стількох поразок і ганьби, погромника й убивцю Данфельда і де Бергова, убивцю Майнегера, Готфріда і Х'юга, того, котрий у самому Щитні пролив більше німецької крові, ніж проливається в будь-якій сутичці під час війни! «Не можу! Не можу! — в думці повторював Зігфрід, і на саму цю думку пальці його хижо корчилились, а в старих висхлих грудях забивало дух.— А коли б все-таки це примножило користь і славу ордену? Коли б кара, яка спіткає ще живих причинців злочину, могла повернути досі ворожого князя Януша й полегшити з ним переговори або навіть союз?.. Мазури запальні,— думав далі старий комтур,— але варто повестися з ними хоч трохи по-доброму, і вони забувають кривди. Адже й сам князь був схоплений у своїй країні, проте не мститься нам відчутно...» В глибокій душевній тривозі він почав ходити по залу, і раптом йому здалося, що якийсь голос угорі промовив: «Жди, поки повернеться Ротгер». Так! Треба було ждати. Ротгер безумовно вб'є того хлопчика, а потім треба буде або сховати Юранда і його дочку, або віддати їх. В першому випадку князь, правда, про них не забуде, але, не бувши певним, хто викрав дівчину, шукатиме її, надсилатиме до магістра листи не з обвинуваченням, а з запитаннями — і справа затягнеться не знати на який час. В другому випадку радість з приводу повернення Юрандівни буде більша, ніж бажання помститися за її викрадення. «В усякому разі, ми можемо сказати, що знайшли її вже після нападу Юранда!» Ця остання думка зовсім заспокоїла Зігфріда. Щодо самого Юранда, то старий хрестоносець разом з Ротгером уже давно придумали спосіб, як його позбавити можливості мститися і скаржитись, коли доведеться випустити. Жорстока душа Зігфріда раділа тепер, думаючи про цей спосіб. Радів він також, думаючи про суд божий, що мав відбутися в цехановському замку. Про наслідок смертельного герцю він не турбувався. Згадав один турнір у Кролевці, де Ротгер переміг двох сла-

нотних рицарів, які вважались в своїй рідній анжуйській країні непереможними. Згадав і герцъ під Вільною з одним польським рицарем, придворним Спитка з Мельштина, якого Ротгер забив. Обличчя Зігфріда прояснилось, а серце сповнилося гордістю, бо він перший водив Ротгера, вже прославленого рицаря, в походи на Литву і вчив його найкращих способів війни з цим плем'ям. А тепер цей його вихованець ще раз пролле ненависну польську кров і повернеться, вкритий славою. Це ж таки суд божий, ото ж і орден позбудеться підозрінь... «Суд божий!..» На якусь мить старече серце стиснулося від тривожного передчуття. Адже Ротгер мав стати на смертельну боротьбу й захищати невинність хрестоносців, а вони винні, отже, він битиметься за брехню... Коли б не сталося нещастя. Але за хвилину Зігфрідові це здалося знов неможливим. Ротгер не може бути переможений.

Заспокоївшись таким чином, старий хрестоносець замислився над тим, чи не краще було б вислати Данусю до якогось далекого замка, на який мазури ні в якому разі не могли б напасти, але, подумавши трохи, відмовився від цього наміру. Наважитись зробити напад і очолити його міг би тільки чоловік Юрандівни, а він жє загине від руки Ротгера... А потім будуть розслідування, розпитування, писанина, скарги тільки з боку князя й княгині, а тому справа заплутається і безконечно затягнеться. «Перш ніж вони про щось дізнаються,— подумав Зігфрід,— я помру, а може, й Юрандівна постаріється в нашій в'язниці». Проте він наказав, щоб у замку все було приготовлено до оборони й до від'їзду, бо не знав добре, чим скінчиться його нарада з Ротгером. І ждав.

Тим часом від того строку, в який обіцяв повернутися Ротгер, минуло два дні, потім три і чотири, а перед щитинською брамою не з'являвся ніякий загін. Аж на п'ятий день, уже смерком, перед баштою воротаря залунав звук рога. Зігфрід, який тільки що закінчив надвечірні справи, негайно вислав слугу довідатись, хто прибув.

За хвилину слуга повернувся з стурбованим обличчям, але Зігфрід не міг добачити цієї зміни, бо вогонь з глибокого каміна ледве освітлював кімнату.

— Приїхали? — спитав старий рицар.

— Приїхали,— відповів слуга.

Але в голосі його вчувалося щось таке, що раптом за-непокоїло хрестоносця, і він спитав:

— А брат Ротгер?

— Брата Ротгера привезли.

Почувши це, Зіґфрід устав з крісла. Довгий час він тримався рукою за поручень, немов боявся впасти, потім промовив глухим голосом:

— Дай мені плащ.

Слуга накинув йому плащ на плечі, а він, видно, очуняв і сам насунув на голову каптура й вийшов з кімнати.

За хвилину опинився на замковому дворі, де вже було зовсім темно, і йшов повільно по рипучому снігу до заго-ну, який в'їхав через браму і спинився неподалік від неї. Там уже стояв великий гурт людей і світило кілька смоло-скипів, що їх встигли принести солдати. Побачивши ста-рого рицаря, кнехти розступилися. В світлі смолоскипів видно було тільки тривожні обличчя та чувся тихий шеліт у темряві:

— Брат Ротгер...

— Брат Ротгер убитий...

Зіґфрід підійшов до саней, на яких лежало на соломі вкрите плащем тіло, і підняв край плаща.

— Дайте сюди світло,— сказав він, скидаючи кап-тура.

Один з кнехтів нахилив смолоскипа, і при його світлі старий хрестоносець побачив голову Ротгера й біле як сніг обличчя — змарніле, обіпнуте чорною, зав'язаною під під-боріддям хусткою, мабуть, для того, щоб рот не залишився відкритим. І все обличчя його так зморщилось і змінилось, що його не можна було впізнати. Очі були заплющені, а навколо них і коло скронь шкіра поїнялася блакитними плямами. На лицях виблискував іній.

Серед загального мовчання комтур довго дивився на труп. А присутні дивилися на комтура, бо знали, що він був для небіжчика немов батьком і любив його, як сина. Проте жодна сльоза не спливла з його очей, тільки облич-чя стало ще суворіше, ніж звичайно, й ніби застигло в зло-вісному спокої.

— Так вони його одіслали! — промовив він нарешті.

І трохи згодом звернувся до економа замка:

— Нехай до півночі зроблять труну й поставлять тіло в каплиці.

— Залишилась одна труна з тих, що робили для по-битих Юрандом,— відповів економ.— Я тільки накажу оббити її сукном.

— І прикрити його плащем,— сказав Зіґфрід, закриваючи обличчя Ротгера,— не таким, як цей, а орденським.

Через якийсь час він додав:

— А віком не прикривати.

Люди підійшли до саней. Зіґфрід знов насунув каптура на голову, щоб іти, але, видно, пригадав ще щось і запитав:

— А де ван Кріст?

— Також убитий,— відповів один із слуг,— але його мусили поховати в Цеханові, бо почав гнити.

— Добре.

Сказавши це, він одійшов повільним кроком, а повернувшись до кімнати, сів у те саме крісло, в якому його застала звістка, і сидів нерухомо, з закам'янілим обличчям так довго, що хлопчик-слуга занепокоївся і все частіше став заглядати в прочинені двері. Минала година за годиною, в замку завмирав звичайний рух, тільки з каплиці долітав глухий стукіт молотка, а потім уже ніщо не порушувало тиші, крім перегукування вартових.

Було вже десь опівночі, коли старий рицар немов прокинувся й гукнув слугу.

— Де зараз брат Ротгер? — спитав він.

Але хлопець, прикро вражений тишею, подіями і безсонням, не зрозумів його, глянув на нього тривожно й відповів тремтячим голосом:

— Не знаю, пане!...

Старий хмуρο усміхнувся й лагідно додав:

— Я тебе, дитино, питаю: він уже в каплиці?

— Так, пане.

— Гаразд. Скажи Дідеріхові, щоб прийшов сюди з ключами й ліхтарем і щоб чекав, поки я не повернусь. Нехай візьме також і казанок з жаром. В каплиці вже засвічено?

— Коло труни горять свічки.

Зіґфрід надів плаща і вийшов.

Прийшовши в каплицю, він коло дверей обдивився, чи нема нікого, потім старанно зачинив їх, підійшов до труни, одставив дві свічки з шести, що горіли коло неї у великих мідних свічниках, і впав навколішки.

Губи його не ворушилились, він не молився. Якийсь час тільки дивився на застигле, але ще гарне обличчя Ротгера, немов хотів спостерегти на ньому сліди життя.

Потім в тиші каплиці залунав його приглушений голос:

— Синку! Синку!

І замовк. Здавалося, він жде відповіді.

Далі простягнув руку, засунув сухі, мов пазури, пальці під плащ на грудях Ротгера й почав їх обмацувати: шукав всюди, посередині і з боків, понижче ребер і коло ключиць, нарешті намацав крізь сукно рану, що тяглася від правого плеча аж до пахви, заглибив у неї пальці, провів ними по всій довжині й заговорив голосом, в якому немов бриніла скарга:

— О-о!.. Який нещадний удар!.. А ти казав, що твій супротивник — просто хлопчик!.. Ціле плече! Ціле плече з рукою! Скільки разів він підіймав цю руку на поган, захищаючи орден! А тепер її одрубала польська сокира... От і кінець! От і край! Не благословив тебе Христос, бо, може, не піклується про наш орден. Залишив він і мене, хоч я служив йому довгі роки.

Слова поступово завмирили, губи його стали тремтіти, і в каплиці запанувала глуха тиша.

— Синку! Синку!

Тепер в голосі Зігфріда вчувалося прохання, він говорив ще тихіше, немов допитувався про якусь важливу і страшну таємницю.

— Якщо ти тут, якщо чуєш мене, дай знак: ворухни рукою або розплющ на мить очі, бо серце моє ние в старих грудях... Дай мені знак, я ж тебе любив, обізвися!..

Спершись руками на край труни, він втупив свої яструбині очі в закриті повіки Ротгера і ждав.

— Та як же ти можеш говорити,— сказав він нарешті,— коли від тебе віє холодом і мертвяком. Але якщо ти мовчиш, я сам скажу тобі дещо, а твоя душа нехай прилетить сюди, на ці свічки, і слухає.

З цими словами він нахилився до обличчя трупа.

— Пам'ятаєш, як капелан не дав добити Юранда і як ми присягнули йому, що не зробимо цього. Гаразд: я додержу присяги, але тебе порадує, де б ти не був.

Сказавши це, він одступив від труни, поставив назад свічники, накрив труп плащем і вийшов з каплиці.

Перед дверима кімнати міцно спав зморений хлопчик-слуга, а в кімнаті Зігфріда чекав Дідеріх.

Це був низький, кремезний чоловік з кривими ногами і квадратним звірячим обличчям, частково закритим темним зубчастим каптуром, що спадав на плечі. Одягнений був у каптан з буйволячої невичиненої шкури, підперезаний також буйволячим паском, за яким стриміла в'язка

ключів і короткий ніж. У правій руці тримав залізного, зтягнутого міхуром ліхтаря, в лівій — мідного казанка і смолоскипа.

— Ти готовий? — спитав Зігфрід.

Дідеріх мовчки вклонився.

— Я казав, щоб у казанку був жар.

Кремезний чоловік знову нічого не відповів, тільки показав на палаючі в каміні поліна, взяв коло каміна лопатку й почав вигрібати в казанок жар, потім запалив смолоскипа і став чекати.

— А тепер слухай, собако,— сказав Зігфрід.— Колись ти проговорився про те, що звелів тобі зробити Данфельд, і комтур наказав вирізати тобі язика. Але тому, що ти можеш все розказати капеланові на мигах, то я попереджаю тебе, коли хоч одним рухом покажеш йому те, що зробиш з мого наказу, я звелю тебе повісити.

Дідеріх знову мовчки вклонився, тільки обличчя його зловісно скривилося від страшної згадки, бо язика йому вирізано зовсім з іншої причини, ніж та, про яку говорив Зігфрід.

— А тепер іди попереду і веди до Юрандового підземелля.

Кат вхопив своєю величезною рукою казанок за дужку, підняв смолоскипа, і вони вийшли. За дверима пройшли повз сонного слугу і, спустившись сходами, попрямували не до головних дверей, а під сходи, за якими на всю ширину будинку тягнувся вузький коридор, що закінчувався важкою хвірткою, прихованою в ніші стіни. Дідеріх одімкнув її, і вони опинилися під голим небом, на невеликому дворі, оточеному з усіх чотирьох боків кам'яними коморами, в яких зберігалися запаси зерна на випадок облоги замка. Під одною з цих комор, по праву руку, були підземні в'язниці. Тут не було ніякої сторожі, бо коли б в'язень навіть спромігся вирватись із підземелля, то опинився б у дворі, єдиним виходом з якого була замкнена хвіртка в стіні.

— Жди! — сказав Зігфрід.

Спершись рукою на стіну, він спинився, бо відчув, що з ним діється щось недобре і що йому бракує повітря, немов груди його були заковані в тісний панцер. Просто те, що він пережив, було над його старечі сили. Він відчув, що на лобі його під каптуром виступає холодний піт, і вирішив трохи відпочити.

Після хмурного дня настала погожа ніч. На небі світив місяць, і весь двір був залитий ясным світлом, від якого сніг здавався зеленуватим. Зігфрід жадібно втягав в легені свіже, холодне повітря. Разом з тим він пригадав, що такої самої ясної ночі Ротгер виїжджав до Цеханова, звідти повернувся його труп.

— А тепер лежиш у каплиці,— пробурмотів він стиха.

Гадаючи, що комтур говорить до нього, Дідеріх підняв смолоскипа й освітив його бліде, страшне, майже трупне обличчя, схоже на голову старого шуліки.

— Веди,— сказав Зігфрід.

Жовта пляма світла від ліхтаря знову заколихалась на снігу, і вони пішли далі. В товстій стіні комори була заглибина, від якої кілька східців вело до низьких залізних дверей. Дідеріх одімкнув їх і став спускатися вниз сходами, в гліб чорної пащі, високо підіймаючи ліхтар, щоб освітити комтурові дорогу. В кінці сходів починався коридор, а в ньому праворуч і ліворуч виднілися дуже низькі двері камер в'язниці.

— До Юранда,— сказав Зігфрід.

Заскрипіли засуви, і вони увійшли. В ямі було зовсім темно, тому Зігфрід, нічого не розрізняючи при тьмяному світлі ліхтаря, наказав запалити смолоскипа і незабаром в ясного його світлі побачив лежачого на соломі Юранда. Ноги й руки в'язня були закуті в кайдани, ланцюг на одній руці був трохи довший, якраз настільки, щоб можна було піднести до рота їжу. Він був у тому самому рядняному мішку, в якому з'явився до комтурів, але тепер у темних кров'яних плямах, бо коли ошалілого від болю й люті рицаря заплутали в сітку, кнехти хотіли його добити й заподіяли йому алебардами кільканадцять ран. Цьому перешкодив місцевий шитнинський капелан. Рани не були смертельні, але з Юранда вийшло стільки крові, що його віднесли у в'язницю напівживого. Всі в замку думали, що Юранд от-от умре, але його залізне здоров'я перемогло смерть, і він лишився живий, хоч ран йому не перев'язали й кинули в страшне підземелля, в якому під час відлиги капало з стелі, а під час морозів стіни вкривалися грубим шаром інею.

Так він лежав на соломі, в ланцюгах, безсилий, але величезний, схожий на якийсь уламок скелі, що набрав людської подобі. Зігфрід наказав світити йому прямо

в обличчя і якийсь час мовчки дивився на нього, потім сказав Дідеріхові:

— Бачиш, у нього тільки одне око, випечи його йому.

Сказав він це спокійно і кволо, тому цей страшний наказ здався ще страшнішим. Смолоскип ледве помітно здригнувся в руках ката, але той нахилив його, і на око Юранда почали падати великі палаючі краплі смоли і незабаром залили його від брови до вилиці.

Обличчя Юранда скривилося, русяві вуса піднялися вгору й відкрили зціплені зуби, але він не вимовив жодного слова, і чи то через знемогу, чи з властивої його натурі страшною упертості навіть не застогнав.

А Зігфрід сказав:

— Тобі було обіцяно, що вийдеш на волю, і ти вийдеш, але не зможеш більше обвинуватити орден, тому що позбудешся язика, котрим паплюжив орден.

І знову дав знак Дідеріхові. Кат видав якийсь дивний горловий звук і на мигах показав, що потребує обох рук і щоб комтур присвітив йому.

Старий узяв смолоскипа і тримав його в простягненій тремтячій руці, але коли Дідеріх надавив коліньми на груди в'язня, Зігфрід одвернувся і став дивитися на вкритую інеем стіну.

Якийсь час бряжчали ланцюги, потім почулося важке дихання, схоже на один глухий суцільний стогін, і нарешті настала тиша.

Далі знову почувся голос Зігфріда:

— Юранде, кара, якої ти зазнав, все одно мала тебе спіткати, але, крім того, я обіцяв братові Ротгерові, котрого вбив чоловік твоєї дочки, вкласти в його труну твою праву руку.

Дідеріх, який був уже підвівся, почувши це, знову нахилився над Юрандом.

Через деякий час старий комтур і Дідеріх знову опинилися у тому самому дворі, залитому місячним світлом. Пройшовши коридор, Зігфрід узяв з рук ката ліхтаря і якийсь темний предмет, загорнений в ганчірку, і голосно сказав сам до себе:

— Тепер назад у каплицю, а потім на вежу.

Дідеріх швидко глянув на нього, але комтур наказав йому йти спати, а сам, помахуючи ліхтарем, почвалав до освітлених вікон каплиці. По дорозі він думав про те, що сталося. Старий комтур з певністю відчував, що надходить

і його кінець і що це — його останні вчинки на землі. Проте його тевтонська душа, з природи більш жорстока, ніж брехлива, під впливом неблаганної потреби так призвичаїлась до крутійства, обману й виправдання кривавих вчинків ордену, що він і тепер мимоволі думав, як би скинути з себе й ордену ганьбу й відповідальність за катування Юранда. Дідеріх німий, він нічого не скаже, і хоч може порозумітися з капеланом на мигах, проте зі страху не наважиться щось сказати. То хто ж доведе, що всі ті рани заподіяні Юрандові не в битві? Він легко міг позбутися язика від удару списом у рот; меч або сокира також легко могли одрубати йому праву руку, а око в нього було тільки одне, то що ж дивного, що його вибито, коли він ошалів і кинувся один на цілу щитнинську залогу? Ах, Юранд! Остання в житті радість потрясла на хвилину серце старого хрестоносця. Так, Юранд, якщо виживе, має бути випущений на волю! Зігфрід пригадав, як він колись радився про це з Ротгером і як той, сміючись, сказав: «Нехай тоді йде, куди очі бачать, а коли не зможе втрапити до Спихова, то нехай спитає дороги». Бо те, що сталося, було вже частково вирішено ними. І тепер, коли Зігфрід знов увійшов у капицю і, ставши навколішки, поклав до ніг Ротгера Юрандову закривавлену руку, ця остання радість встанне відбилась на його обличчі.

— Бачиш,— сказав він,— я зробив більше, ніж було умовлено: бо король Ян Люксембурзький, будучи сліпим, взяв участь в битві й загинув зі славою, а Юранд уже не візьме в ній участі й загине, як собака під тином.

Як і тоді, коли йшов до Юранда, він знов відчув, що йому бракує повітря в грудях, а на голові немов опинився важкий залізний шолом, але це тривало тільки одну мить. Він глибоко зітхнув і сказав:

— Ну, час уже й мені. Був ти у мене один, а тепер нема нікого. Та коли мені ще судилося жити, то обіцяю тобі, синку, що покладу на твою могилу ще й ту руку, котра тебе вбила, або сам загину... Твій убивця ще живий...

Тут зуби його зціпились, тіло так задрижало, що йому одібрало мову, і тільки через деякий час він знов заговорив уривчастим голосом:

— Так... Твій убивця ще живий, але я доберусь до нього... а перед цим заподію йому гіршої за смерть муки.
І замовк.

Через деякий час він устав, підійшов до труни й заговорив уже спокійним голосом:

— Ну, попросаюся... Подивлюся тобі в обличчя останній раз, може, побачу, чи радий ти з обітниці. Останній раз!

Він одкрив обличчя Ротгера і раптом поточився назад.

— Смієшся... — промовив старий хрестоносець. — Страшно смієшся...

Тіло під плащем, може, від свічок, відтало і з незвичайною швидкістю почало розкладатися — і обличчя молодого комтура справді зробилося страшним. Величезні й почорнілі вуха були потворні, а сині надуті губи скривилися ніби в усмішці.

Зігфрід покvapно закpив цю жахливу людську машкаpу.

Потім узяв ліхтаря і вийшов. По дорозі йому втретє забракло повітря. Повернувшись в кімнату, він упав на своє тверде чернече ліжко і деякий час лежав нерухомо. Сподівався заснути, але його раптом огорнуло дивне почуття: йому здалося, що сон уже ніколи не прийде до нього, а натомість, якщо він залишиться в цій кімнаті, прийде смерть.

Зігфрід не боявся смерті. Надзвичайно стомлений, втративши надію на сон, він вбачав у ній якесь велике заспокоєння, проте не хотів ще вмерти цієї ночі, тому сів на ліжку і промовив:

— Дай мені дожити до завтра.

І в цей час виразно почув, як якийсь голос шепнув йому на вухо:

— Виходь з цієї кімнати. Завтра буде вже пізно, і ти не виконаєш обіцяного. Виходь з цієї кімнати!

Насилу підвівшись, комтур вийшов. На мурах з наріжних веж перегукувалась сторожа. З вікон каплиці на сніг падало жовте листя. Посеред двору, біля кам'яного колодязя, гралися два собаки, тягаючи якусь шматину, а взагалі в дворі було безлюдно й тихо.

— Отже, неодмінно цієї ночі? — промовив Зігфрід. — Я безмірно стомлений, але йду... Всі сплять. Юранд, знесилений мукою, може, також спить, тільки я не засну. Іду, йду, бо в кімнаті смерть, а я ж тобі обіцяв... А потім нехай приходить смерть, якщо не прийде сон. Ти там смієшся, а мені бракує сили. Коли смієшся, то, мабуть, радий. Але бачиш, пальці мої задубіли, немає сили в руках, і сам уже обіцяного не виконаю... Це виконає служба, яка з нею спить...

Говорячи так, він важким кроком ішов до надбрамної вежі. Тим часом собаки, що гралися біля кам'яного колодязя, підбігли до нього й почали лащитись. В одному з них Зігфрід впізнав нерозлучного Дідеріхового товариша, про якого в замку говорили, ніби він ночами служить йому за подушку.

Полаштившись до комтура, собака разів зо два тихо гавкнув і побіг до воріт, немов відгадав намір людини.

За хвилину Зігфрід опинився перед вузькими дверима вежі, котрі на ніч засувалися знадвору. Відсунувши засув, він намацав поручень сходів, що починалися одразу за дверима, й пішов угору. Забувши взяти ліхтаря, ішов навпомацки, обережно відшукуючи ногами східці.

Ступивши кілька кроків, раптом спинився, бо почув вгорі над собою сопіння людини чи звіра.

— Хто там?

Відповіді не було, тільки сопіння почастишало.

Зігфрід був людина безстрашна: він не боявся смерті, але тієї страшної ночі його відвага й самовладання вже були вичерпані. У нього майнула думка, що дорогу йому заступив Ротгер, і волосся його наїжилось, а на лобі виступив холодний піт.

Він позадкував майже до самого виходу.

— Хто там? — ще раз запитав Зігфрід здавленим голосом.

Але в цю мить щось штовхнуло його в груди з такою страшною силою, що старий, зомлівши, вилетів крізь відчинені двері і впав навznak, навіть не застогнавши.

Запанувала тиша. Потім з вежі висунулась якась темна постать і згинці почала втікати до стаєнь, що містилися коло цейнгаузу по лівий бік двору. Дідеріхів собака мовчки побіг за нею. Другий собака також побіг за ними і зник в тіні під стіною, але незабаром з'явився знову з опущеною до землі головою, немов відшукуючи слід. Він наблизився до нерухомого Зігфріда, уважно обнюхав його, потім сів і, піднявши вгору морду, завив.

Він вив довго, немов сповнюючи новою скорботою і жахом цю моторошну ніч. Нарешті в заглибині великої брами заскрипіли двері, і в дворі з'явився воротар з алебардою.

— Здох би ти! — сказав він. — Я тобі покажу, як вити ночами!

І він хотів був штовхнути собаку алебардою, але в ту ж

мить побачив, що коло відчинених дверей вежі хтось лежить.

— *Herr Jesus!*¹ Що це таке?

Нахилившись, подивився в обличчя лежачого чоловіка й почав кричати:

— Сюди! Сюди! Рятуйте!

Потім кинувся до брами й почав з усієї сили смикати за мотуз від дзвона.

VIII

Хоч Гловач і поспішав до Згожелиць, але не міг їхати так швидко, як би йому хотілось, бо дорога була надзвичайно важка. Після лютих морозів і великих снігів, що позасипали цілі села, настала сильна відлига. Всупереч своїй назві місяць лютий зовсім не був лютим. Спочатку піднялись густі, непроглядні тумани, а далі пішли zalivні дощі, від яких на очах танули високі замети, а в перервах між дощами віяв такий вітер, який звичайно віє в березні,— поривчастий і раптовий. Він купчив і розганяв на небі важкі хмари, а на землі завивав у заростях, шумів у лісах і жер сніг, під яким ще недавно в зимовім тихім сні дрімали дерева. Одразу почорніли бори. На луках широко розлилась і брижилась під вітром вода, збутніли струмки і ріки. З такого стихійного розливу раділи тільки рибалки, натомість вся інша людність сиділа по хатах, немов на прив'язі, і нудьгувала. В багатьох місцях від села до села можна було дістатися лише човном. Правда, крізь бори та мочари не бракувало збудованих з колод та обполів доріг і гребель, але тепер греблі порозмокали, а колоди в низовинах загрузли в багнах, і їхати ними стало небезпечно або й зовсім неможливо. Особливо трудно було чехові просуватися в озерній Великопольщі, де розливи щовесни траплялись більші, ніж в інших місцевостях країни, а тому й дорога, надто для вершників, була важка.

Через те чех мусив часто зупинятися й цілими тижнями чекати в містечках та по селах у дідичів, які за зви-

¹ Господи Ісусе! (Нім.)

чаєм гостинно приймали його разом з людьми, охоче слухали оповідань про хрестоносців і платили хлібом-сіллю за новини. Таким чином, поки чех опинився поблизу Згожелиць і Богданця, минула більша частина березня і весна вже добре встановилась.

Чех думав про те, що незабаром побачить свою пані, і серце його сильно билось. Хоч він і знав, що Ягенка для нього так само недосяжна, як зірка на небі, проте обожував її і щиро любив. Незважаючи на це, він вирішив заїхати спочатку до старого Мацька, по-перше, тому, що до нього був посланий, а по-друге, — вів з собою людей, які мали залишитися в Богданці. Після перемоги над Ротгером Збишко забрав його почет, який за правилами ордену складався з десяти вершників. Двоє з них одвезли тіло вбитого до Шитна, а решту, знаючи, як жадібно старий Мацько шукає поселенців, Збишко одіслав з Главачем дядькові в подарунок.

Заїхавши до Богданця, чех не застав Мацька вдома: йому сказали, що старий пішов з собаками й самострілом у бір. Але Мацько повернувся ще за дня і, довідавшись, що у нього спинився якийсь чималий загін, поспішив привітати і пригостити прибулих. Він не одразу впізнав чеха, а коли той вклонився йому і назвав себе, в першу мить страшенно злякався, вдарив самострілом і шапкою об землю й вигукнув:

— Ради бога! Його вбили? Кажі, що знаєш!

— Не вбитий він, — відказав чех. — При доброму здоров'ї!

Почувши це, Мацько трохи засоромився й почав сопти, нарешті глибоко зітхнув:

— Слава господу Ісусу! Де ж він тепер?

— Поїхав до Мальборга, а мене з новинами прислав сюди.

— А чого до Мальборга?

— За дружиною.

— Бійся бога, чоловіче! За якою дружиною?

— За Юрандовою дочкою. Буде про що розказувати цілу ніч, але дозвольте, шановний пане, трохи відсапатись, бо дуже стомився в дорозі — від самої півночі їхав без відпочинку.

Мацько на деякий час перестав розпитувати, головним чином тому, що здивування одібрало йому мову. Трохи охолонувши, гукнув слугі, щоб той підкинув дров у вогни-

ще і приніс чехові їсти, а сам почав ходити по кімнаті, вимахуючи руками та розмовляючи сам із собою:

— Вухам не віриться... Юрандова дочка.... Збишко жонатий.

— І жонатий і нежонатий,— сказав чех.

І він почав, не поспішаючи, розказувати, що і як було, а Мацько жадібно слухав, коли-не-коли перебиваючи оповідача запитаннями, бо не все було йому зрозуміло в розповіді чеха. Гловач, наприклад, не знав точно, коли Збишко одружився, бо не було ніякого весілля, проте впевнено твердив, що вінчання було і що сталося це з допомоги самої княгині Ганни Данути, а виявилось лише після приїзду хрестоносця Ротгера, з яким Збишко, викликавши його на суд божий, бився в присутності всього мазовецького двору.

— А-а! Значить, бився? — блиснувши очима, вигукнув страшенно зацікавлений Мацько.— Ну, і як?

— Розрубав німця надвоє, та й мені бог поміг із зброєносцем упоратись.

Мацько знову почав сопти, цього разу вже від задоволення.

— Ну,— сказав, він,— з ним не жартуй. Останній з Градів, але богом присягаюся, що не гірший. Взяти хоча б сутичку з тими фризами?.. Ще ж підлітком був...

Він раз та другий пильно глянув на чеха і говорив далі:

— Але й ти мені до душі. І, видно, не брешеш. Я брехуна і крізь стіну бачу. Зброєносець — то не яке велике діло, а от що тому псявірі руку скрутив і тура звалив, то гідні вчинки.

Потім несподівано спитав:

— А здобич? Також гідна?

— Взяли ми панцер, коні й десять хлопів, з них вісім молодий пан вам прислав.

— А з двома що зробив?

— Одіслав з тілом.

— Не міг князь своїх слуг послати? Ті два вже не повернуться.

Чех усміхнувся на жадібність Мацька, яку він часто виявляв у розмові.

— Молодому панові нема чого на це зважати,— сказав він.— Спихов — великий маєток.

— Еге, великий! Ну та й що? Але ж не його?

— А чий же?

Мацько аж устав.

— Балакай! А Юранд?

— Юранд у хрестоносців в підземеллі, і на нього чигає смерть. Бог його знає, чи виживе, а коли й виживе, то чи повернеться. А хоч би й вижив та повернувся, однак ксьондз Калєб читав його заповіт і всім оголосив, що дідичем має бути молодий пан.

На Мацька ці новини, очевидно, справили величезне враження. Такі вони були сприятливі і разом з тим несприятливі, що він не міг одразу в них розібратися і впорядкувати своїх протилежних почуттів. Звістка, що Збишко оженився, в першу мить болісно вколола його, бо він, як рідний батько, любив Ягенку і всіма силами прагнув поєднати з нею Збишка. Але, з другого боку, він уже призвичаївся вважати цю справу пропащою, тим часом Юрандівна приносила з собою те, чого не могла принести Ягенка,— прихильність князя і княгині та в багато разів більше придане одиначки. Мацько вже бачив у своїй уяві Збишка князівським комесом, а в майбутньому, можливо, навіть кастеляном. Нічого неможливого в цьому не було, бо говорилося ж у ті часи про дрібномаєтного шляхтича: «Було у нього дванадцять синів: шість полягло в боях, шість стало кастелянами». І народ, і окремі роди були на шляху до звеличення. Значна маєтність могла тільки допомогти Збишкови на цьому шляху, отож Мацькова жадібність та гордість мали чим тішитись. Проте у старого не бракувало причин і для неспокою. Він сам колись їздив до хрестоносців задля врятування Збишка і привіз з тієї подорожі залізяку під ребром, а тепер Збишко поїхав до Мальборга, наче вовкові в пащу. Чого він там діждеться? Жінки чи смерті? «Що його там зустрінуть вороже, це — напевне,— думав Мацько,— бо тільки що ухекав їхнього знатного рицаря, а раніш напав на Ліхтенштейна, а вони, псяюхи, люблять мститися». Подумавши про це, старий рицар дуже зажурився. Спало йому також на думку, що не обійдеться без того, щоб Збишко, як хлопець гарячий, не побився там з яким-небудь німцем. Але про це він турбувався менше. Найбільше побоювався Мацько, щоб його там не забрали: «Забрали ж вони старого Юранда й дочку, не побоялись свого часу забрати самого князя, то чого б вони мали панькатись із Збишком?»

Йому спало на думку питання: що буде, коли юнак вивреться з рук хрестоносців, а жінки не знайде? Спочатку Мацько втішився тим, що йому залишиться після неї Спи-

хов, та це була недовга втіха. Старий дуже турбувався про маєтність, але не менше турбувався і про рід, про Збишкових дітей. «Якщо Дануська впаде, як камінь у воду, і ніхто не знатиме, жива вона чи вже вмерла, то Збишко не зможе одружитися з другою — і тоді не стане на світі Градів із Богданця. Ех, з Ягенкою було б інакше!.. Мочидолів теж квочка крилами, а собака хвостом не прикриє, а така дівка щороку родила б нехибно, як та яблуня в садку». І жаль Мацька перевищив його радість з приводу нової маєтності. З того жалю та неспокою він знову став розпитувати чеха, як було з тим вінчанням і коли воно відбулось.

Чех на це відповів:

— Я вже вам казав, шановний пане, що не знаю, коли це було, а про що догадуюсь, за те не поручуся.

— Про що ж ти догадуєшся?

— Я не відходив од молодого пана під час його хвороби і спав з ним в одній кімнаті. Одного тільки вечора мені наказали вийти, а потім я бачив, як до пана пішли сама княгиня, а з нею панна Юрандівна, пан де Лорш і ксьондз Вишонек. Я навіть здивувався, побачивши на голові у панни віночка, але думав, що панну причащатимуть... Може, це було тоді... Пам'ятаю, пан сказав прибрати його, як на весілля, але я також думав, що то для причастя.

— А що було потім? Вони залишались самі?

— Ні! Не залишались, а хоч би й залишились, то пан у той час навіть їсти сам не міг. А за панянкою вже приїхали люди, нібито від Юранда, і на світанку вона виїхала...

— І Збишко не бачив її з того часу?

— Ніхто не бачив.

Запанувало мовчання.

— Як же ти думаєш, — спитав через деякий час Мацько, — віддадуть її хрестоносці чи не віддадуть?

Чех захитав головою, потім недбало махнув рукою.

— На мою думку, — повільно промовив він, — вона вже загинула.

— Чому? — майже злякано запитав Мацько.

— Якби хрестоносці визнали, що вона у них, тоді була б якась надія. Можна було б скаржитись, заплатити викуп або відбити силою. Але вони казали так: ми одбили якусь дівку і повідомили Юранда, а він її не визнав за свою дочку і за наш добрий намір повбивав стількох наших людей, що й у добрій сутичці менше вбивають.

— Значить, вони показували Юрандові якусь дівку?

— Кажуть, що показували. Бог їх знає. Може, то не правда, а може, показали якусь іншу. Правда тільки те, що він побив людей і що вони готові присягнути, ніби Юрандівни ніколи не викрадали. Взагалі це дуже темна справа. Якби навіть магістр наказав відпустити її, то вони могли б відповісти йому, що її у них нема. І хто доведе? Тим більше, що придворні в Цеханові говорили про Юрандів лист, в якому написано, ніби вона не у хрестоносців.

— А може, й справді не у хрестоносців?

— Що ви, ваша милість!.. Якби її викрали розбійники, то не для чого іншого, тільки для викупу. До того ж розбійники не змогли б ні листа написати, ні печаті пана із Спихова підробити, ні значного почту прислати.

— Це правда. Але нащо вона хрестоносцям?

— А помста за пролиту Юрандом кров? Помста для них солодша за мед і вино, а причин у них для неї є та й є. Страшний для них був пан із Спихова, а що він наробив їм наостанці, те до решти їх розлютило... Мій пан теж, я чув, на Ліхтенштейна руку підіймав, Ротгера забив... Мені бог поміг, і я псубратові руку викрутив. Ого! Будьте певні: було їх четверо, трясця їх матері, а тепер живим зостався тільки один, та й то старий. У нас також є зуби, ваша милість.

Вони знов на деякий час замовкли.

— Пуцящий з тебе зброєносець, — сказав нарешті Мацько. — А як ти думаєш, що з нею зроблять?

— Князь Вітольд — могутній князь: кажуть, сам німецький імператор йому низько кланяється, а що вони зробили з його дітьми. Хіба у них мало замків? Мало підземних в'язниць? Мало колодязів? Мало вірвовок та зашморгів на шию?

— Господи милостивий! — вигукнув Мацько.

— Дай боже, щоб вони не запроторили куди-небудь молодого пана, хоч він і поїхав з князівським листом і паном де Лоршем, можновладним рицарем і родичем князів. Ех, не хотілось мені сюди їхати, бо там легше було б з ким-небудь побитися. Але пан наказав. Чув я одного разу, як він говорив старому панові із Спихова: «А ви хитрий?» — каже. — Бо я хитрістю нічого не досягну, а з ними тільки так і треба! Ех, — каже, — дядько Мацько тут міг би дещо зробити!» І через те й одіслав мене сюди. Але Юрандівни і ви, пане, не знайдете, бо вона вже, може, на тім світі, — а проти смерті й найбільша хитрість нічого не вдіє...

Мацько задумався й довго мовчав, а потім сказав:

— Так, значить, нічого не вдієш! Проти смерті хитрість не допоможе. Але якби я туди поїхав та довідався, що вони умертвили Юрандівну, то Спїхов зостався б Збишкові, а він міг би приїхати сюди й одружитися з іншою...

Мацько зітхнув, наче скинув з серця якийсь тягар, а Гловач тихо й несміливо спитав:

— З панянкою із Згожелиць?..

— Авжеж! — відповів Мацько. — Тим більше, що вона сирота, а Чтан з Рогова та Вільк з Бжозової вже чіпляються та й чіпляються до неї.

Чех схопився на рівні ноги:

— Панянка сирота? А рицар Зих?..

— Хіба ти нічого не знаєш?

— Ради бога, що ж сталося?

— Та й правда, як же ти можеш знати, коли приїхав прямо сюди і ми весь час говорили про Збишка! Тепер вона сирота! Зих Згожелицький, правду кажучи, ніколи вдома місця не нагрівав, хіба що тоді, коли у нього були гості. Інакше він одразу починав нудитись у Згожелицях. Якось абат написав йому, що їде в гості до князя Пшемка Освенцімського і його з собою запрошує. А Зихові тільки цього й треба, бо з князем він знався і не раз із ним бенкетував. От приїжджає Зих до мене й каже: «Іду до Освенціма, а потім до Глевиць, а ви тут наглядajte за Згожелицями». Мене щось ніби кольнуло, і я кажу йому: «Не їдьте. Пильнуйте свого маєтку і Ягенки, бо я знаю, що Чтан з Вільком надумали щось недобре». А треба тобі знати, що абат, розізлившись на Збишка, хотів віддати Ягенку за Чтана або за Вілька, але потім, узнавши їх краще, набив обох палицею і прогнав із Згожелиць. Воно й добре, та не дуже, бо після того вони обидва страшенно розлютились. Тепер трохи спокійніше, бо самі між собою побидіся й лежать, а до того не було жодної хвилини спокою. І все на мені — оборона й опіка. А тепер Збишко знов хоче, щоб я їхав... Як воно тут буде з Ягенкою — не знаю, але треба ж доказати тобі про Зиха. Він не зважив на мої слова — поїхав. Ну, бенкетували, веселилися! З Глевиць поїхали до князевого Пшемкового батька, старого Носака, що урядує в Цешині. Коли тут Ясько, князь раціборський, з ненависті до князя Пшемка, наслав на них розбійників під проводом чеха Хшана. І князь Пшемко загинув, а разом з ним і Зих Згожелицький, вражений стрілою в шию. Абата

оглушили залізним ціпом, так що він і досі трясє головою, нічого не розуміє, а мову йому одібрало, мабуть, назавжди. Ну, старий князь Носак купив чеха Хшана у пана з Зампаха і так його опорядив, що навіть найстаріші люди такого катування не пам'ятають. Але тим катуванням ні собі горя за сином не зменшив, ні Зиха не воскресив, ні Ягенці сліз не висушив. От тобі й розвага... Шість тижнів тому привезли сюди Зиха й поховали.

— Такий дужий був пан!..— з жалем промовив чех.— Не з останніх і я був під Болеславцем, проте він недовго зі мною морочився і взяв мене в неволю. Але то була така неволя, що я її й на волю не проміняв би... Добрий, шляхетний пан! Пошли ж йому, господи, царство небесне! Ех, жаль, жаль! Але найбільше жаль бідолашної панянки.

— От уже справді бідолашна! Інші й матері так не люблять, як вона любила батька. А до того ж їй небезпечно сидіти в Згожелицях. Після похорону — ще Зихові могили не засіяло снігом, як Чтан з Вільком вже підступили до згожелицького двору. На щастя, мої люди заздалегідь про це дізналися, я з слугами поспішив на допомогу, і бог поміг нам добре їх набити. А після бійки Ягенка впала мені до ніг і каже: «Як не можу бути Збишкова, то буду нічия, тільки рятуйте мене від цих виродків, бо, — каже, — краще смерть, ніж вони...» Тепер, скажу тобі, ти не впізнав би Згожелиць, я зробив з них справжню фортецю. Потім вони ще два рази нападали, та не могли нічого вдіяти. Тепер на якийсь час притихли, бо, як я казав тобі, побилися так, що жодний ні рукою, ні ногою не може ворухнути.

Гловач нічого на це не відповів, тільки, слухаючи про Чтана й Вілька, так скреготав зубами, ніби хтось відчиняв і зачиняв скрипучі двері, а потім, видно, у нього засвербіли могутні руки, і він почав витирати їх об стегна. Нарешті у нього з уст зірвалось одне тільки слово:

— Шибайголови...

В цю мить у сінях озвалися якісь голоси, двері раптом відчинилися, й до кімнати прожогом вбігла Ягенка, а за нею найстарший із її братів, чотирнадцятилітній Ясько, схожий на неї, наче близнюк.

Довідавшись від згожелицьких селян, котрі бачили, як чех Глава на чолі значного загону їхав до Богданця, вона здивувалася так само, як і Мацько, а коли їй сказали, що

між ними немає Збишка, була майже певна, що сталося якесь нещастя, і що духу подалась до Богданця дізнаватися правди.

— Що сталося?.. Ради бога! — вигукнула вона ще на порозі.

— А що могло статися? — відповів Мацько. — Збишко живий і здоровий.

Чех підбіг до пані й, приклякнучи на одне коліно, став цілувати край її сукні, але вона зовсім не помітила цього, бо, почувши відповідь старого рицаря, одвернула голову від світла в тінь і трохи згодом, немов згадавши, що треба привітатися, промовила:

— Слава Ісусу Христу!

— На віки вічні, — відповів Мацько.

Аж тепер помітивши чеха біля своїх колін, вона нахилилася до нього.

— Широ рада тебе бачити, Главо, але нащо ж ти залишив пана?

— Він одіслав мене, милостива панянку.

— Що ж він наказав?

— Наказав їхати до Богданця.

— До Богданця?.. А ще що?

— Прислав за порадою... і з поклоном, з привітом.

— До Богданця, і тільки? Ну, гаразд. А сам він де?

— Поїхав у Мальборг до хрестоносців.

На обличчі Ягенки знов позначився неспокій.

— Невже йому життя не миле? Чого ж він поїхав?

— Шукати, милостива панянку, того, чого не знайде.

— Напевне, не знайде! — докинув Мацько. — Як цвях ні на що не придатний без молотка, так людська воля без божої.

— Про що ви говорите? — спитала Ягенка.

Але Мацько на запитання відповів запитанням:

— Говорив тобі Збишко що-небудь про Юрандівну, бо я чув, що говорив?

Ягенка не одразу відповіла, а, зітхнувши, через деякий час сказала:

— Ну, говорив. А чому б йому не говорити?

— От і добре: тепер і мені легше буде говорити, — відповів старий.

І почав розказувати їй, що сам чув од чеха, дивуючись, як йому трудно казати правду. Але тому, що він справді був хитрий і не хотів «сполохати» Ягенку, то наголошував

особливо на тому, в що сам вірив: що Збишко по-справжньому ніколи не був чоловіком Данусі і що вона вже загинула для нього назавжди.

Чех вряди-годи підтверджував, то киваючи головою, то повторюючи: «Йй-богу, так воно й є!» або: «Саме так, не інакше!», а дівчина слухала, опустивши повіки, і ні про що вже не розпитувала, і її мовчання занепокоїло Мацька.

— Ну, що ж ти скажеш? — спитав він, закінчивши розказувати.

Ягенка нічого не відповіла, тільки дві сльози заблищали на її опущених повіках і покотились по щоках.

Потім вона підійшла до Мацька, поцілувала його в руку і сказала:

— Слава Ісусу Христу.

— На віки вічні, — відповів старий. — Чого ти так поспішаєш додому? Побудь ще з нами.

Але вона не хотіла залишатись, виправдуючись тим, що не видала харчів на вечерю. Мацько хоч і знав, що в Згожелицях є стара шляхтянка Сецехова, котра могла б заступити Ягенку, але не дуже затримував її, розуміючи, що смуток не любить показувати людям сліз і що людина, як та риба, відчувши в собі вістря остеня, ховається якнайглибше на дно.

Він тільки погладив дівчину по голові і провів її разом з чехом надвір. Чех вивів свого коня з стайні, сів на нього й поїхав за панянкою.

А Мацько, повернувшись до хати, зітхнув і почав бурчати:

— Дурний цей Збишко, та й ще дурний!.. Після такої дівчини аж пахне в хаті!

І старий розжалобився. Подумав, що коли б Збишко одразу брав її, як повернувся, то досі вже могла б бути радість і втіха! А зараз що? Тільки згадай про нього, так у неї сльози й закапають, а хлопчисько вештається по світах і десь там буде тикатись головою в мальборзькі стіни, поки не розіб'є лоба, а в хаті порожньо, тільки шоломи вишкіряються зі стін. Який пожиток з цього господарства, нащо всі турботи, нащо Спихов і Богданець, коли не буде кому їх залишити?

І в душі Мацька почав вирувати гнів.

— Зажди, волоцюго, — промовив він уголос, — не поїду я до тебе, і роби там, що хочеш!

Але, як на злість, саме в цю мить пойняла його велика

туга за Збишком. «Еге ж, не поїду»,— подумав він,— а хіба ж я всиджу вдома? Не всиджу! От кара господня! Бо не може бути, щоб я цього поганця ще хоч раз не побачив! Він знову там одного псявіру ухекав... і здобич добру взяв... Інший посивіє, поки рицарський пас здобуде, а його вже сам князь пасував... І правильно, бо серед шляхти є багато відчайдушних хлопців, але другого такого, мабуть, нема».

І зовсім розчулившись, Мацько став поглядати на чорні від диму панцери, мечі та сокири, немов роздумуючи, що брати з собою, а що залишити, потім вийшов з кімнати, по-перше, тому, що не міг у ній всидіти, а по-друге, щоб наказати мастити вози та дати коням подвійний обрік.

Надворі вже смеркало, і він, пригадавши Ягенку, яка недавно сідала тут на коня, раптом зажурився знову.

— Їхати то їхати,— сказав він сам до себе,— але хто ж тут боронитиме дівчину від Чтана й Вілька! Бодай їх грім побив!

Тим часом Ягенка їхала з малим Яськом лісовою дорогою до Згожелиць, а чех мовчки їхав за ними з серцем, повним жалю й любові... В Богданці він бачив сльози дівчини, а тепер дивився на її темну, ледве видну в сутінках постать і догадувався про її смуток та біль. Йому здавалось також, що в сутінках з гущавини кожну хвилину за нею може простягтися Чтанова або Вількова хижа рука — і на цю думку його поривала дика жадоба бійки. Ця жадоба часом ставала такою нездоланною, що йому хотілося схопити сокиру або меч і трошити придорожні сосни. Відчував, що коли б добре розім'явся, йому полегшало б. Він хотів би хоч погнати коня вскачки, але попереду їхали ступою і майже не розмовляли, бо малий Ясько хоч і був балакучий, та після кількох невдалих спроб заговорити з сестрою остаточно замовк.

Аж недалеко від Згожелиць жаль у серці чеха переважив гнів на Чтана й Вілька. «Не пошкодував би я для неї і власної крові,— подумав він,— аби її втішити, та що ж я, нещасний, вдію? Що я їй скажу? Скажу хіба, що він передав тобі поклін, і дай боже, щоб це тебе втішило».

Подумавши так, він під'їхав до Ягенки:

— Милостива паняночко...

— Ти їдеш з нами? — спитала дівчина, немов прокинувшись.— Ну, що ти скажеш?

— Я й забув сказати вам, що мені звелів пан. Коли

я виїжджав із Спихова, він покликав мене і сказав: «Вклонися в ноги згожелицькій панянці і передай, що я ні в горі, ні в добрі ніколи її не забуду, а за все те, що вона для дядька і для мене зробила, нехай бог її заплатить і збереже її в доброму здоров'ї».

— Хай бог заплатить і йому за добре слово,— відповіла Ягенка.

Потім додала якимось таким чудним голосом, що серце у чеха остаточно розімліло:

— І тобі, Главо.

Розмова на деякий час урвалась, але чех задоволений був і собою, і тим, що сказав панянці: «Принаймні вона не подумає, що їй відплатили невдячністю». Подумавши, що б ще приємного сказати, він через деякий час почав:

— Панячко...

— А що?

— Та... бачите... я хотів вам сказати, як уже казав і старому панові, що та вже загинула навіки і що він її ніколи не знайде, хоч би йому сам магістр допомагав.

— Але ж вона його дружина,— відказала Ягенка.

Чех похитав головою:

— Яка вона дружина...

Ягенка нічого на це не відповіла. Аж удома, після вечері, коли Ясько й менші брати полягали спати, вона звеліла принести дзбан меду й запитала чеха:

— Може, ти хочеш спати, бо мені хотілося б трохи поговорити.

Чех хоч і стомився в дорозі, проте готовий був говорити до ранку, і вони почали розмовляти, власне, він знов докладно розказував про всі Збишкові, Юрандові, Данусині та свої пригоди.

ІХ

Мацько готувався в дорогу, а Ягенка два дні не показувалась у Богданці, весь цей час радячись із чехом. Старий рицар здибав її аж третього дня, в неділю, по дорозі до костюлу. Вона їхала в Кшесню з братом Яськом і чималим загоном озброєних слуг, бо не була певна, чи Вільк і Чтан ще лежать і чи не вчинять на неї якогось нападу.

— Я хотіла після меси заїхати в Богданець,— сказала вона, привітавшись з Мацьком,— бо маю до вас невідкладну справу, але ми можемо поговорити й зараз.

Вона виїхала наперед, очевидно, не бажаючи, щоб слуги чули розмову, і, коли Мацько опинився поруч з нею, сказала:

— То ви напевне їдете?

— Як дасть бог, то завтра, не пізніше.

— І до Мальборга?

— Може, до Мальборга, а може, й ні. Куди доведеться.

— То послухайте зараз і мене. Довго думала, що мені робити, а тепер хочу спитати й вашої поради. Раніш, пам'ятаєте, коли татусь був живий, а абат здоровий, була інша річ. Крім того, Чтан і Вільк сподівалися, що я котрогось із них виберу, і стримували один одного. А тепер я лишаюся без ніякої оборони і або сидітиму в Згожелицях за часоколом, немов у в'язниці, або вони неминуче мене скривдять. Скажіть самі, хіба ж не так?

— Еге ж,— сказав Мацько,— я також про це думав.

— І що ж ви надумали?

— Не надумав нічого, можу тобі тільки сказати, що ми живемо все-таки в польській країні і що наші закони за насильство над дівчиною тяжко карають.

— Це добре, але звідси недалеко до границі. Я знаю, що і Шльонськ польський край, проте князі тамтешні ворогують між собою і нападають один на одного. Якби не це, то мій коханий татусь був би живий. Туди вже поналазило німців і сваволять та кривдять людей, так що коли хтось захоче серед них сховатися, то й сховається. Звісно, що ні Чтанові, ні Вількові я б легко не далася, але треба подумати і про братів. Коли я звідси виїду, то все буде тихо, а коли залишуся в Згожелицях, то бог його знає, що може трапитись. Почнуться напасті та бійки, а Яськові вже чотирнадцять років, і його не тільки я, а ніяка сила не вдержить. Останнім разом, як ви прийшли нам на допомогу, він уже рвався наперед, і коли Чтан кинув булаву в гурт, то мало не влучив Яська в голову. Ого, Ясько вже казав челяді, що обох їх викличе битися на втопаній землі. Не буде, кажу я вам, жодного дня спокою, і навіть менших братів може спіткати лихо.

— Правду кажеш, псявіри вони, і Чтан, і Вільк,— живо озвався Мацько,— проте на дітей руки не підіймуть. Тьху! На це хіба хрестоносець здатний.

— На дітей вони руки не підіймуть, але в заворусі або, боронь боже, в разі пожежі недалеко й до нещастя. Що там казати! Стара Сецехова любить братів, як рідних дітей, і опікуватиметься ними та доглядатиме їх добре, а без мене їм буде спокійніше, ніж зі мною.

— Може, й так,— відповів Мацько. Потім він швидко глянув на дівчину: — Чого ж ти хочеш?

А вона стиха відповіла:

— Візьміть мене з собою.

Хоч Мацькові не трудно було догадатись, чим скінчиться розмова, він все-таки дуже здивувався, спинив коня і вигукнув:

— Бійся бога, Ягенко!

Вона схилила голову й несміливо та сумно відповіла:

— Дорогий ви мій! Краще вже я скажу правду, ніж маю гайтися. І Глава, і ви кажете, що Збишко тієї вже ніколи не знайде, а чех сподівається ще й на гірше. Богом присягаюся, що не зичу їй ніякого зла. Хай її, нещасну, там матір божа береже і врятує. Миліша вона за мене була Збишкові, то що ж подієш: така моя доля. Але, знаєте, поки її Збишко не знайде, або, як ви певні, ніколи не знайде, то... то...

— То що? — спитав Мацько, бачачи, що дівчина все більше бентежиться.

— То я не хочу бути ні Чтанова, ні Вількова, ні будь-чия.

Мацько задоволено зітхнув.

— А я вже думав, що ти його забула,— сказав він.

Вона зітхнула ще сумніше:

— Ех!..

— То чого ж ти хочеш? Як же я тебе візьму до хрестоносців?

— Не обов'язково до хрестоносців. Я тепер поїхала б хоч би до абата, котрий лежить в Серадзі хворий. У нього немає там жодної близької душі, бо шпільмани, напевне, більше пильнують дзбана, ніж його, а він же мій хрещений батько і благодійник. А коли б він був навіть здоровий, то однак я шукала б його опіки, тому що люди його бояться.

— Проти цього я не буду. Заперечувати,— сказав Мацько, який, по суті, радий був з такого вирішення Ягенки, бо, добре знаючи хрестоносців, вірив, що Дануся з їхніх рук живою не вийде.— Тільки скажу тобі, що в дорозі з дівкою великий клопіт.

— Може, з іншою, а не зі мною. Досі я ще ні з ким на герці не билася, але мені не звикати стріляти з самостріла або зносити труднощі на ловах. Як треба, то треба, не бійтеся. Візьму Яськову одіжку, на волосся понтлик, почеплю невеликий меч та й поїду. Ясько хоч і молодший, але ні на волосину не менший, а обличчям так на мене схожий, що коли ми наряджалися на запусти, то й покійний татусь не міг сказати, де він; а де я... Побачите, що мене не впізнає ні абат, ні хто інший.

— Навіть Збишко?

— Якщо я його побачу...

Мацько на хвилину задумався, потім раптом усміхнувся і сказав:

— А Вільк з Бжозової і Чтан з Рогова, мабуть, покажуться!

— Нехай собі казяться. Гірше те, що можуть за нами поїхати.

— Ну, не бійся. Я старий, але краще мені під руку не потрапляти. І всім Градам теж!.. Хто такий Збишко, вони вже скуштували.

Так розмовляючи, вони приїхали до Кшесні. В костьолі був і старий Вільк з Бжозової, котрий вряди-годи похмуро поглядав на Мацька, але той на це не зважав. З легким серцем повертався Мацько з Ягенкою після меси додому. Але коли вони попрощалися на перехресті й він опинився сам у Богданці, йому в голову почали приходити не такі веселі думки. Він розумів, що в разі відсутності Ягенки ні Згожелицям, ні її рідні нічого не загрожує. «До дівки вони чіплялися б, — думав він, — бо то інша річ, але на сиріт або на їхнє майно руки не підіймуть, тому що вкрили б себе страшною ганьбою, і кожна жива людина рушила б на них, як на справжніх вовків. Але Богданець залишиться напризволяще!.. Кіпці на межах позасипають, майно порозтягають, кметів попереманують!.. Дасть бог, повернуся, повідбиваю, пошлю вимоги і притягну до суду, бо в нас править не тільки кулак, а й закон... Але чи ж повернуся я і коли повернуся?.. Вони на мене люті, що я до дівки їх не допускаю, а як вона поїде зі мною, то розлютуються ще гірше».

І йому стало дуже жаль Богданця, в якому він так добре загосподарював, а тепер був певний, що коли поверне-тьсЯ, то застане пустку і руїни.

«Що ж, треба щось придумати», — вирішив Мацько.

І він після обіду звелів осідлати коня і поїхав просто до Бжозової.

Приїхав уже смерком. Старий Вільк сидів у передній кімнаті за дзбаном меду, а молодий, побитий Чтаном, лежав на вкритій шкурами лаві й теж пив. Мацько несподівано увійшов до кімнати і став коло порога з суворим обличчям, високий, кощавий, без панцера, але з великим мечем при боці. Вони одразу впізнали його, бо на обличчя йому падав відблиск ясного полум'я, і в першу мить як батько, так і син блискавично посхоплювались на ноги й, скочивши до стіни, вхопився за першу, яка потрапила їм у руки, зброю.

Але старий бувалець, що прекрасно знав людей і звичаї, зовсім не збентежився, не вхопився рукою за меч, а взявся в боки й заговорив спокійно, трохи насмішкуюватим голосом:

— Он як! Оце така шляхетська гостинність у Бжозовій?

Почувши ці слова, Вільки одразу опустили руки, далі у старого з брязкотом упав на долівку меч, а в молодого спис, і вони стояли з витягненими до Мацька шиями, ще з зловісними обличчями, але вже здивовані й засоромлені.

Мацько усміхнувся і сказав:

— Слава Ісусу Христу.

— На віки вічні.

— І святому Георгію.

— Служимо йому.

— Я приїхав по-сусідськи, з добрими намірами.

— З добрими намірами вітаємо. Гість — священна особа.

Тепер старий Вільк кинувся до Мацька, а за ним і молодий, і почали тиснути йому руки, потім посадили за столом на почесному місці. Вмить було підкинута дров у камін, накрито скатеркою стіл, поставлено повні миски їжі, барилка з пивом, дзбан меду, і вони почали їсти й пити. Молодий Вільк час від часу допитливо поглядав на Мацька, і в цих поглядах пошана до гостя змагалася з ненавистю до людини, але прислужував він Мацькові так уважно, що аж зблід від втоми, бо був поранений і ще кволий. І батько й син згоряли від цікавості, з чим Мацько приїхав, але ні той ні другий ні про що не питали, чекаючи, поки він сам не скаже.

А Мацько, як людина звичайна, хвалив їжу, напої й

гостинність, і аж коли добре наївся, з гідністю глянув поперед себе і сказав:

— Трапляється людям не раз сваритись і навіть битися, але що є найкращого, то це мир між сусідами!

— Нема нічого кращого за мир,— так само з гідністю відповів старий Вільк.

— Буває також,— вів далі Мацько,— коли людині треба їхати в далеку дорогу, то хоч вона з кимось і жила в сварці, їй, однак, не хочеться виїжджати, не попрощавшись.

— Спасибі за добре слово.

— Не тільки за слово, а й за діло, бо я ж приїхав.

— Ми вам від душі раді. Приїжджайте хоч і щодня.

— Радий би і вас пошанувати в Богданці, як належить людям, котрі знають рицарську честь, але мені треба поспішати в дорогу.

— На війну чи до якогось святого місця?

— Хотілося б і туди й туди, та виходить гірше — їду до хрестоносців.

— До хрестоносців? — разом вигукнули батько й син.

— Так! — відповів Мацько.— А хто до них їде, не буди їх другом, тому краще примиритися з богом і з людьми, щоб не позбутися не тільки життя, а й спасіння душі.

— Це просто дивно,— сказав старий Вільк.— Я ще не зустрічав такої людини, котра б зіткнулася з ними й не зазнала кривди та утисків.

— Як і все наше королівство! — докинув Мацько.— Ні Литва до святого хрещення, ні татари не заподіяли йому стільки зла, скільки оці чортові ченці.

— Щира правда, але знаєте: збиралося воно та й збиралося, поки не назбиралося, а тепер би час уже й кінчати, он як!

Сказавши це, старий поплював в обидві долоні, а молодий додав:

— Інакше вже не може бути.

— І напевне буде, але коли? Та про це вже не нам думати, а королю. Може, скоро, а може, й не скоро... Бог його знає, а тим часом мені треба до них їхати.

— Чи не з викупом за Збишка?

На батькову згадку про Збишка обличчя молодого Вілька вмить зблідло й набуло зловісного виразу.

Але Мацько спокійно відповів:

— Може, і з викупом, тільки не за Збишка.

Ці слова викликали ще більшу цікавість обох бжозовських дідичів, і старий, не мігши більше витримати, сказав:

— Воля ваша казати чи не казати, чого ви там ідете.

— Скажу! Скажу! — кивнув головою Мацько. — Але спочатку скажу вам щось інше. Майте собі на увазі, що після мого від'їзду Богданець залишиться напризволяще... Раніш, коли ми воювали із Збишком під проводом князя Вітольда, за нашим господарством наглядав абат і трохи Зих із Згожелиць, а тепер не буде й цього. Страшенно тяжко думати людині, що вона старалась та трудилась — і все даремно... А ви ж розумієте, як воно буває: людей моїх попереманують, межі позаорюють, з майна теж урве кожен, що тільки зможе, і хоч би господь поміг щасливо повернутись, то повернемось знову до пустки... Є, тільки єдиний спосіб і єдиний порятунок: добрий сусід. Тому я і приїхав сюди просити вас по-сусідськи, щоб ви взяли Богданець під опіку й не дали вчинити кривди.

Почувши таку просьбу, старий Вільк глянув на молодого, а молодий на старого, і обидва страшенно здивувалися. Зайшло мовчання, бо ні один не міг нічого відповісти. А Мацько випив чарку меду й говорив далі так спокійно і довірливо, ніби вони обидва з давніх-давен були його найближчими приятелями:

— Скажу вам щиро, від кого я найбільше боюся шкоди. Звісно, ні від кого іншого, як від Чтана з Рогова. Від вас, хоч би ми й неприязно розійшлися, не боявся б, і то через те, що ви люди рицарської честі й боролися б з ворогом віч-на-віч, але ніколи не мстилися б йому позаочі. Та що там казати! З вами зовсім інша річ... Рицар, він і є рицар! Але Чтан — нечема, а від нечеми всього можна сподіватися, тим більше, як ви знаєте, він на мене страшенно лютий за те, що не допускаю його до Зихової Ягенки.

— Яку ви бережете для племінника! — спалахнув молодий Вільк.

Мацько якийсь час дивився на нього холодним поглядом, потім звернувся до старого і спокійно сказав:

— Знайте, що мій племінник одружився з одною мазурською дівчиною і взяв велике придане.

Знову зайшло ще глибше мовчання; батько й син, пороззявлявши роти, якийсь час дивились на Мацька, нарешті старий озвався:

— Та як же так? Адже казали... Розповідайте!..

А Мацько, наче й не чув запитання, говорив далі:

— Через те, власне, мені й треба їхати і через те прошу вас, як благородних і чесних сусідів: наглядajte вряди-годи за Богданцем і не дайте нікому вчинити шкоди, а особливо Чтанові...

За цей час молодий Вільк, будши досить кмітливим чоловіком, уже зміркував, що коли Збишко оженився, то краще мати Мацька своїм другом, бо й Ягенка в усьому вірила йому й готова була виконувати його поради. І в молодого паливоди раптом постали зовсім інші наміри. «Мало не противитись Мацькові, треба його ще й повернути на свій бік!» — подумав він. І хоч він був напідпитку, проте швидко схопив рукою під столом батька за коліно й міцно стиснув на знак, щоб той не сказав чогось недоречного, а сам промовив:

— Не бійтеся Чтана! Ого! Нехай би він тільки спробував! Правда, він трохи пом'яв мене, але я його теж так віддубасив по волохатій морді, що й рідна мати не впізнала б. Ідьте спокійно. Нічого не бійтеся. Не пропаде і жодна ворона з вашого Богданця!

— Як бачу, то ви благородні люди. Обіцяєте?

— Обіцяємо! — вигукнули обидва.

— Рицарською честю?

— Рицарською честю.

— І гербом?

— І гербом! Навіть хрестом! Як бог свят!

Мацько задоволено усміхнувся і сказав:

— Ну, я цього від вас і сподівався. А коли так, то скажу вам і ще щось... Зих, як ви знаєте, доручив мені опіку над дітьми. Через те я Чтанові і тобі, юначе, став на перешкоді, коли ви хотіли силоміць вдертися до Згожелиць. А тепер, коли я буду в Мальборзі, чи бог його знає де, то яка вже там опіка... Правда, сиріт береже бог, і того, хто хотів би їх скривдити, чекає не тільки сокира ката, а й безчестя від людей. І все-таки тяжко мені їхати. Дуже тяжко! Обіцяйте ж мені, що ви не тільки не скривдите Зихових сиріт самі, а й нікому не дасте скривдити.

— Присягаємось! Присягаємось!

— Рицарською честю і гербом?

— Рицарською честю і гербом!

— І хрестом також?

— І хрестом!

— Бог свідок. Амінь! — закінчив Мацько.

І він глибоко зітхнув, бо знав, що такої присяги вони додержать, хоч би їм довелося гризти собі від злості пальці.

Мацько одразу почав прощатися, але вони затримали його майже силою. Він мусив пити й покумався з старим Вільком, а молодий, хоч звичайно, будши п'яним, шукав сварки, тепер погрожував тільки Чтанові й так догоджав Мацькові, ніби сподівався, що той завтра ж віддасть за нього Ягенку. Проте десь опівночі він зомлів від напруження, а коли його очутили, заснув, мов убитий. Старий незабаром пішов слідом за сином, так що Мацько залишив їх обох за столом, немов мертвих.

У самого в нього голова була дуже міцна, і він був лише трохи напідпитку. Повертаючись додому, він з радістю думав про те, чого йому вдалось добитися.

— Ну,— говорив він сам собі,— Богданець безпечний і Згожелиці також. Вони покажуться, як узнають, що Ягенка поїхала, але мого й її добра стерегтимуть, бо зобов'язались. Напоумив мене господь... Де не можна кулаком, там треба розумом... Як повернусь, то не обійдеться без того, щоб старий мене на бій не викликав, але то байдуже... Дав би бог і хрестоносців так ошукати... Та з ними трудніше... Наш, нехай буде і псявіра, однак, коли присягнеться рицарською честю і гербом, то присяги додержить, а для них присягнутись, однаково що на воду плюнути. Ну, може, матір божа допоможе мені стати в пригоді Збишкові так, як оце я став Зиховим дітям...

Тут йому спало на думку, що Ягенка могла б і не їхати, бо два Вільки стерегли б її, як ока в лобі. Проте він скоро облишив цю думку. «Вільки справді стерегтимуть її, але Чтан чіплятиметься ще більше. Бог його знає, хто кого переможе, а бійки та напасті напевне будуть, і від них можуть потерпіти Згожелиці, Зихові сироти й навіть сама дівчина. Вількам пильнувати самого Богданця буде легше, а для дівчини в усякому разі краще бути десь далі від цих двох забіяк і ближче до багатого абата». Мацько не вірив, щоб Дануса могла вийти живою з рук хрестоносців, тому не втрачав надії, що коли Збишко повернеться вдівцем, то його неминуче потягне до Ягенки.

— Всемогутній боже! — говорив він сам до себе.— Якби так, маючи Спихов, Збишко взяв потім Ягенку з Мочидолами та з усім тим, що їй залишить абат, то не пошкодував би й цілого кружка воску на свічки!

За такими думками він і не помітив, як проїхав цілу

дорогу з Бжозової. Однак прибув він пізньої ночі і здивувався, побачивши в вікнах яскраве світло. Слуги також не спали, бо як тільки він в'їхав у двір, до нього вибіг конюх.

— Гості якісь, чи що? — спитав Мацько, злязючи з коня.

— Панич із Згожелиць з чехом, — відповів конюх.

Ці одвідини здивували Мацька. Ягенка обіцяла приїхати завтра вдосвіта, і вони мали одразу ж вирушати. То чого ж приїхав Ясько, і так пізно? Старий рицар подумав, що в Згожелицях щось могло трапитись, тому трохи непокоївся, коли йшов до хати.

Але в кімнаті, в великому глиняному каміні, що заміняв тут вогнище і стояв звичайно посередині, ясно й весело горіли соснові тріски, а над столом у залізних підставках палали два смолоскипи, при світлі яких Мацько побачив Яська, чеха Главу і ще одного молодого хлопчачка з рум'яним, як яблуко, обличчям.

— Як поживаєш, Яську? Як там Ягенка? — запитав старий шляхтич.

— Ягенка просила переказати вам, — цілуючи його в руку, сказав хлопчачка, — що передумала їхати й залишається вдома.

— Бійтеся бога! Як так? Що це їй спало на думку?

Хлопчачка підняв на нього сині очі й почав сміятися.

— Чого ти регочеш?

Але чех і другий хлопчачка також вибухнули веселим сміхом.

— Бачите! — вигукнув перший хлопчачка. — Хто ж мене впізнає, коли ви не впізнали?

Аж тепер Мацько уважніше придивився до стрункої постаті й вигукнув:

— Во ім'я отця і сина! Перебралась, як на запусти. І чого ти оце приїхала, дзиги?

— Як то чого?.. Кому в дорогу, тому пора!

— Ти ж мала завтра вдосвіта приїхати?

— Авжеж! Завтра вдосвіта, щоб усі бачили! Завтра в Згожелицях подумують, що я у вас в гостях, і нагадаються аж післязавтра. Сецехова і Ясько знають, але Ясько обіцяв рицарською честю, що скаже аж тоді, коли там за непокояться. Але ж ви не впізнали мене, правда?

Тепер уже почав сміятись Мацько.

— Дай же я ще подивлюся на тебе... Ну, який же зграбний з тебе хлопчина!.. І особливий, бо від такого

можна й приплоду діждатись... Правду кажу! Ех, якби я не був старий!.. Але й так попереджаю: стережись, дівко, потрапляти мені на очі! Ой, стережися!..

І почав, сміючись, насварюватись пальцем, але дивився на неї з великим замилюванням, бо такого хлопчини ніколи в житті не бачив. На голові у неї лежав червоний шовковий понтлик, одягнена була в зелений сукняний кубрак, а також в широкі на стегнах і вузькі внизу штани, причому одна холоша була кольору понтлика, друга — в подовжню смужку. З невеликим мечем при боці, з усміхненим і ясним, як зоря, обличчям вона здавалась такою гарною, що не можна було одвести очей.

— Боже мій! — розвеселившись, промовив Мацько.— Це якийсь прекрасний принц або квітка, чи що?

Потім він звернувся до другого хлопчини і запитав:

— А цей? Теж, мабуть, якийсь перевертень?

— Та це ж Сецехівна,— відповіла Ягенка.— Мені незручно було б самій серед вас, правда ж? Тому я і взяла з собою Ганнульку, вдвох все-таки веселіше — і поміч є, і слуга. Її теж ніхто не впізнає.

— На тобі таке! Мало було одної, то буде дві.

— А ви не дражніться.

— Я не дражнюся, але вдень кожен впізнає й тебе, і її.

— А по чому впізнає?

— По тому, що у тебе і в неї коліна всередину.

— Перестаньте...

— Та я перестану, бо пора моя минулася, але чи перестануть Чтан з Вільком, бог його знає. Ти знаєш, дзиго, звідки я повернувся? З Бжозової.

— Господи! Що ви кажете?

— Правду кажу, як правда й те, що Вільки боронитимуть від Чтана і Богданець, і Згожелиці. Викликати ворогів і побитися з ними легко, але зробити так, щоб вороги стерегли твоє добро, не кожен цап зуміє.

І Мацько став розповідати про свої одвідини Вільків, як привернув їх на свій бік і підчепив на гачок, а Ягенка слухала з великим здивуванням і, нарешті, сказала:

— Хитрістю вас бог добре обдарував, і мені здається, що завжди все буде так, як ви захочете.

Але Мацько сумно похитав головою:

— Е, дівчино, якби все було так, як я хочу, то ти вже давно була б господинею в Богданці!

Ягенка якийсь час дивилася на нього своїми синіми очима, потім підійшла й поцілувала в руку.

— Чого це ти мене цмокаєш? — спитав старий.

— Нічого!.. Тільки бажаю вам на добраніч, бо вже пізно, а завтра вдосвіта нам треба вирушати.

І, забравши з собою Сецехівну, вона вийшла, а Мацько завів чеха у ванькир, де вони лягли на зубрових шкурах і заснули міцним здоровим сном.

Х

Хоч після руйнування, пожеж та різанини, що їх вчинили хрестоносці в Серадзі 1331 року, Казимир Великий відбудував зрівняне з землею місто, воно було не дуже розкішне й не могло рівнятись з іншими містами королівства. Але Ягенка, життя якої досі пропливало між Згожелицями й Кшеснею, не могла опам'ятатись від захоплення і здивування, дивлячись на мури, вежі, ратушу, а особливо на костьоли, зовсім не схожі на дерев'яний кшеснянський. Спочатку вона навіть втратила свою природну сміливість, так що пошепки розпитувала Мацька про всі ці незвичайні дива, які сліпили їй очі, а коли старий рицар став запевняти її, що Серадзь схожий на Краків не більше, ніж тліюча голівешка на сонці, вона не вірила своїм вухам, бо їй здавалося просто неймовірним, щоб на світі могло існувати друге таке прекрасне місто.

В монастирі їх прийняв той самий старезний пріор, який ще з дитинства пам'ятав вчинену хрестоносцями різанину і який нещодавно приймав Збишка. Відомості про абата засмутили й занепокоїли їх. Він довго жив у монастирі, але два тижні тому виїхав до свого приятеля, плоцького єпископа. Хвороба його затяглася. Зранку абат бував при своїй пам'яті, але вечорами до нього підкидалась гарячка, він схоплювався, наказував надіти на себе панцер і викликав на герць князя Яна з Рацібора. Клірики-кандидати силоміць мусили тримати його в ліжку, що було для них нелегко і навіть небезпечно. Лише два тижні тому він остаточно опритомнів і, незважаючи на велику слабкість, наказав зараз же везти себе до Плоцька.

— Казав, що нікому так не вірить, як плоцькому єпископові, — закінчив пріор, — і що з його рук хоче прийняти

святе причастя, а крім того, залишити у нього заповіт. Ми, як тільки змогли, заперечували проти цієї подорожі, бо боялися, що він не проїде й милі. Але заперечувати йому нелегко, тому шпільмани вимостили воза й повезли його — дай боже, щоб щасливо.

— Якби він помер десь поблизу Серадзя, то ми почули б про це, — сказав Мацько.

— Почули б, — відповів старий. — Ми теж так думаємо, що він не вмер і що принаймні доїхав до Ленчиці, а що могло трапитись далі, не знаємо. Якщо поїдете за ним, то по дорозі довідаєтесь.

Мацько зажурився від цих відомостей і пішов радитись з Ягенкою, яка вже чула від чеха, куди виїхав абат.

— Ну, як? — спитав її Мацько. — Що ж ти тепер будеш робити?

— Поїдете до Плоцька, і я з вами, — коротко відповіла Ягенка.

— До Плоцька! — тоненьким голосом повторила за нею Сецехівна.

— Дивіться на них! Так одразу й до Плоцька, ніби туди близький світ!

— А як же мені самій з Сецехівною повертатися? Якби я не мала далі з вами їхати, то краще було б зовсім з місця не рушати. Хіба ви не знаєте, що Вільк із Чтаном тепер ще гірше розлютились?

— Вільки оборонять тебе від Чтана.

— Я так само боюсь Вількової оборони, як і Чтанової нападi. До того ж, я бачу, що ви противитесь аби противитись, а не по-справжньому.

Мацько й справді противився не щиро. Навпаки, він би хотів, щоб Ягенка їхала з ним, ніж мала б вертатись, тому на її слова усміхнувся і сказав:

— Бач, позбулася слідниці, то й розуму побільшало.

— Розум не в якомусь іншому місці, а в голові.

— Але Плоцьк мені не по дорозі.

— А чех казав, що по дорозі, а як їхати до Мальборга, то буде ближче.

— То ви вже й з чехом радились?

— Звісно, радились, і він сказав так: якщо, каже, молодого пана спіткало в Мальборзі якесь лихо, то через плоцьку княгиню Олександру багаго чого можна було б добитися, бо вона рідна сестра короля і, крім того, приятелює з хрестоносцями і користується у них великою пошаною.

— Це правда, клянусь богом! — вигукнув Мацько. —
Всі про це знають, і коли б вона захотіла дати листа до
магістра, ми могли б безпечно їхати по всіх землях хресто-
носців. Люблять її хрестоносці, бо й вона їх любить... Це
добра порада, і чех — не дурний хлопець!

— Ще й який! — з запалом вигукнула Сецехівна, під-
водячи вгору голубі оченята.

Мацько раптом визвірився на неї:

— А ти чого тут?

Дівчина страшенно зникла й, опустивши довгі вії,
почервоніла, мов троянда.

Мацько бачив, що іншого виходу нема, — треба було
брати з собою обох дівчат, і тому, що в душі він був радий
цьому, на другий день вранці попрощався з старим пріо-
ром і вирушив у дорогу. Через те що почав танути сніг
і розлились весняні води, їхати було важче, ніж досі. По
дорозі вони розпитували про абата й натрапили на багато
рицарських садиб, приходів і навіть корчем, де він спи-
нявся ночувати. Його слід знайти було не трудно, бо він
роздавав щедрю милостиню, замовляв меси й жертвував на
дзвони, допомагав підупалим костьолам, отож не один
жебрак, що ходив «попід хати», не один клірик, ба навіть
не один ксьондз згадували його з вдячністю. Всі казали,
що він їхав, «як ангел», і молились за його здоров'я, хоч
подекуди й побоювались, що йому ближче до царства не-
бесного, ніж до земного життя. В деяких місцях, через ве-
лику слабість, він зупинявся на два або три дні. І Маць-
кові здавалося цілком імовірним, що вони його наздоженуть.

Проте він помилився, бо їх затримало водопілля річок
Нера і Бзури. Не доїхавши до Ленчиці, вони змушені були
спинитись на чотири дні в порожній корчмі, з якої хазяїн
вибрався, очевидно боячись поводи. Дорога від корчми до
міста хоч і була вимощена колодами, проте на значній
відстані опинилась під водою і перетворилась на грузьке
болото. Правда, Мацьків слуга Віт, родом з цього краю,
чув щось про лісовий прохід, але відмовився бути провідни-
ком, бо також знав, що в ленчицьких лісах кублиться не-
чиста сила, а саме могутній Борута, який заводив людей на
бездонні мочари й рятував тільки за продану душу. Сама
корчма також зажила поганої слави, і хоч тодішні мандрів-
ники возили харчі з собою й не боялись голоду, проте
перебування в такому місці непокоїло навіть старого
Мацька.

Ночами на даху щось товклося, а часом навіть стукало в двері. Ягенка й Сецехівна, що спали у ванькирі, коло великої кімнати, також чули, як у темряві щось човгало маленькими ногами по стелі й навіть по стінах. Це їх не дуже лякало, бо вони обидві ще в Згожелицях звикли до домовиків, котрих Зих свого часу наказував годувати і котрі, як тоді всі вірили, не чинили ніякого зла тим, хто не шкодував для них крихт. Але одної ночі недалеко в заростях залунав глухий і зловісний рев, а вранці на болоті знайдені були сліди величезних ратиць. Це міг бути зубр або тур, проте Віт запевняв, що й у Борута, хоч він має і людську, навіть шляхетську подобу, на ногах замість стопи ратиці, а чоботи, в яких нечистий з'являється серед людей, він на болоті з ощадності скидає. Дізнавшись, що його можна задобрити хмільним питвом, Мацько цілий день думав, чи не гріх буде зробити злого духа другом, і навіть радився про це з Ягенкою.

— Почепити б на ніч на тину воловий міхур з вином або з медом,— казав він,— і якби його вночі щось випило, то ми принаймні знали б, що він тут блукає.

— Аби тільки сил небесних цим не образити,— відкачала дівчина,— бо нам потрібне їх благословення, щоб ми могли щасливо врятувати Збишка.

— Отож і я цього боюся, проте думаю, що мед все-таки не душа. Душі я не дам, а що для небесних сил важитиме один міхур меду!

Потім додав стиха:

— Що шляхтич шляхтича, нехай навіть найгіршого зайдиголову, почаствує медом, це звичайна річ, а люди ж кажуть, що він шляхтич.

— Хто? — запитала Ягенка.

— Не хочу називати ім'я нечистого.

Проте Мацько цієї ж ночі власноручно почепив на тину великий міхур, в яких звичайно возили напої, і вранці виявилось, що міхур був весь випитий.

Правда, коли про це розказували, чех якось дивно усміхався, але на це ніхто не зважав. А Мацько в душі був радий, бо сподівався, що як доведеться переправлятися через болота, то вже не трапиться ніякої несподіваної лихої пригоди.

— Правду-таки кажуть, що він знає честь,— говорив Мацько сам до себе.

Але насамперед треба було розвідати, чи нема якогось небудь переходу через ліси. Це було цілком імовірно, бо там, де ґрунт був зміцнений корінням дерев та кущів, земля від дощів не дуже розм'якла. Проте Віт, котрому як місцевому жителеві найлегше було зробити розвідку, лише на згадку про неї закричав: «Убийте, пане, а не піді!» Даремно йому доводили, що вдень нечиста сила нічого не може вдіяти. Мацько хотів іти сам, але скінчилося на тому, що сміливий Глава, який любив перед людьми, а особливо перед дівчатами, похизуватися відвагою, засунув за пасок сокиру, а в руку взяв палицю й пішов.

Він вийшов ще до світанку, і його сподівались на полудень, а коли він на цей час не прийшов, усі занепокоїлись. Марно челядь дослухалася до лісу й після полудня. Віт тільки рукою махав: «Не вернеться він, а як і вернеться, то нам на нещастя, бо бог його знає, чи не вовкулаком — з вовчою мордою!» Всім було моторошно від цих слів; навіть Мацько занепокоївся, а Ягенка, обернувшись до бору, хрестилась. Сецехівна даремно щохвилини шукала на своїх одягнених в штани колінах фартуха і, не знайшовши нічого, чим би можна затулити очі, затуляла їх пальцями, і вони вмить ставали мокрі від сліз, що капали одна за одною.

Але надвечір, у час доїння корів, перед заходом сонця, чех повернувся — і не сам, а з якоюсь людською постаттю, котру гнав поперед себе на мотузі. Всі повибігали до нього з криками радості, але одразу замовкли, побачивши ту невелику, косолапу, оброслу волоссям, чорну й одягнену в вовчі шкури постать.

— Во ім'я отця й сина, що це за дивогляда ти привів? — трохи заспокоївшись, вигукнув Мацько.

— Хіба не однаково, — відповів зброєносець, — каже, що людина і смоляр, а чи правда — не знаю.

— Ой, не людина це, не людина! — озвався Віт.

Але Мацько наказав йому мовчати, потім пильно подивився на приведеного й раптом сказав:

— Ану перехрестися! Зараз же перехрестися!..

— Слава Ісусу Христу! — закричав бранець, швиденько перехрестився, глибоко зітхнув, з більшим довірям глянув на гурт присутніх і повторив:

— Слава Ісусу Христу! Бо я теж не знав, у християнських я чи в диявольських руках. О господи!..

— Не бійся. Ти між християнами, котрі з радістю слухають святу месу. Хто ж ти такий?

— Смоляр, пане, в Будах живу. Нас семеро в Будах живуть, з жінками й дітьми.

— Далеко звідси?

— Менш як десять стадій.

— Як ви дістаєтеся до міста?

— У нас є своя дорога за Чортовим яром.

— За Чортовим? Ану перехрестися ще раз!

— Во ім'я отця, і сина, і святого духа, амінь.

— Ну, гаразд. А віз тією дорогою пройде?

— Зараз скрізь грузько, але там не так, як на шляху, бо яром віє вітер і сушить болото. Трудно проїхати лише до Буд, але хто знає ліс, може помалу й туди провести.

— За скойця проведеш? Ну, нехай за два!

Смоляр охоче погодився, випросивши ще півхлібини, бо в лісі вони хоч і не голодували, але хліба вже давно не бачили. Умовились виїхати завтра вранці, бо проти ночі боялись нечистої сили. Про Бурута смоляр сказав, що він часом дуже «бушує» в лісі, але простого народу не кривдить і, пильно оберігаючи своє ленчицьке князівство, ганяє інших чортів по заростях. Погано тільки зустрітися з ним уночі, особливо коли людина п'яна. А вдень та ще тверезому боятись його нічого.

— А ти все ж таки боявся? — сказав Мацько.

— Бо оцей рицар схопив мене так несподівано й сильно, аж я подумав, що то не людина.

Ягенка почала сміятися — адже вони всі вважали за якусь «погань» смоляра, а смоляр їх. Сміялася з нею й Ганнуля Сецехівна, аж Мацько зауважив:

— У тебе ще баньки не висохли від сліз за Главою, а ти вже вишкіряєшся!

Чех подивився на її рожеве личко й, побачивши, що вії у неї мокрі, спитав:

— Ви за мною плакали?

— Та ні! — відповіла дівчина. — Я тільки боялася, от і все!

— Ви ж шляхтянка, а шляхтянці соромно боятись. Ваша пані не така боязка. Що ж могло лихого з вами трапитись удень, та ще й між людьми?

— Зі мною нічого, а з вами могло.

— А ви кажете, що не за мною плакали?

— Звісно, не за вами.

— То чого ж?

— Зо страху.

— А тепер уже не боїтеся?

— Ні.

— Чому?

— Бо ви повернулися.

Чех з вдячністю глянув на неї, усміхнувся і сказав:

— Так можна говорити до ранку. Ви дуже хитра.

Але її можна було підозрівати в чому завгодно, тільки не в хитрості, і кмітливий Глава добре це розумів. Розумів також, що дівчина з кожним днем все більше горнеться до нього. Сам він любив Ягенку, але так, як підданий любить королівну, тобто з найбільшою покірливістю й пошаною, без ніякої надії. Тим часом подорож зближувала його з Сецехівною.

Під час переходів старий Мацько звичайно їхав у першій парі з Ягенкою, а чех з Ганнулею. Він був хлопець здоровий, як тур, а кров у ньому кипіла, як окріп, тому коли він поглядав у її ясні оченята, на пасма білявого волосся, що вибивалося з-під понтика, на всю її струнку гарненьку постать, а особливо на чудові, немов виточені, ноги, що обхоплювали вороного коня, по його тілу пробігали колючі іскри. Він все частіше й лакоміше поглядав на її принади і мимоволі думав, що коли б диявол перекинувся в такого хлопчика, то легенько міг би привести його до спокуси. До того ж цей жаданий хлопчик був такий слухняний, що тільки в очі заглядав і щебетав, як горобець у стрісі. Інколи чехові приходили в голову дивні думки, і одного разу, коли вони трохи відстали й опинилися біля коней з в'юками, раптом звернувся до неї і сказав:

— Знаєте що? Я їду коло вас, як вовк коло ягняти.

У неї блиснули від сміху білі зуби.

— Ви хотіли б мене з'їсти? — запитала вона.

— Еге ж! Навіть з кісточками!

І він глянув на неї таким поглядом, що вона аж спаленіла; потім вони замовкли, тільки серця їх сильно билися — у нього від жаги, а в неї від якогось солодкого п'яногого страху.

Спочатку жага справді заглушила в чехові всяку чутливість, і він казав правду, що дивиться на Ганнульку, як вовк на ягня. Але того вечора, коли він побачив її мокрі від сліз щоки й вії, серце його пом'якшало. Вона здалася йому доброю і якоюсь близькою, і він, будши людиною благородною і чесною, не тільки не загордів від тих

солодких сліз, але став стриманішим і уважнішим. Зникла його звичайна розв'язність у мові, і хоч він ще трохи насміхався під час вечері з її боязливості, але вже інакше, і прислуговував їй так, як рицарський зброєносець мусив прислуговувати шляхтянці. І хоч Мацько головним чином думав про завтрашню дорогу, проте помітив це й похвалив чеха за шляхетну звичайність, якої той, певно, навчився при мазовецькому дворі у Зебиска.

Потім він звернувся до Ягенки й додав:

— Ех, Зебиско!.. Той і перед королем не розгубиться!

Коли розходились після вечері спати, чех поцілував у руку не тільки Ягенку, а й Сецехівну і сказав:

— Ви не тільки не бійтеся за мене, а й зі мною нічого не бійтеся, бо я вас нікому не дам скривдити.

Потім чоловіки полягали спати в передній кімнаті, а Ягенка з Ганнулькою у ванькирі на одному, але широкому й добре вимощеному тапчані. Обидві не могли одразу заснути, особливо крутилася на цупкому тиковому простирадлі Сецехівна; нарешті Ягенка присунулась до неї і прошепотіла:

— Ганнулько!

— Що?

— Щось мені здається, наче тобі дуже подобається оцей чех... Правда?

Але запитання лишилось без відповіді, і Ягенка зашепотіла знову:

— Я все це розумію... Говори...

Сецехівна й цього разу не відповіла, тільки припала губами до щоки своєї пані й почала раз по раз її цілувати.

А в бідної Ягенки так само раз по раз від зітхань стали підноситись груди.

— Ой, розумію, розумію! — шепотіла вона так тихо, що Ганнулька ледве могла почути.

XI

Після туманної, теплої ночі настав вітряний день. Небо то прояснювалось, то хмурилось від гнаних вітром хмар. Мацько наказав вирушати на світанку. Смоляр, котрий погодився провести подорожніх до Буд, запевняв,

Що коні скрізь пройдуть, але вози в деяких місцях доведеться розбирати й переносити частинами, так само доведеться переносити і скрині з одягом та харчами. Це вимагало багато клопоту й зусиль, але загартовані і звиклі до праці люди, що готові були на найтяжчу роботу, аби тільки не сидіти без діла в порожній корчмі, охоче рушили в дорогу. Навіть боягуз Віт, підбадьорений словами і присутністю смоляра, не виявляв страху.

Одразу за корчмою подорожани увійшли в високий, не зарослий кущами бір, в якому при вмілому провадженні коней можна було проїхати між стовбурами, навіть не розбираючи возів. Вітер то вщухав, то налітав раптовими поривами й наче бив величезними крилами по гіллі могутніх сосон, нагинав їх, розгойдував, вимахував ними, немов крилами вітряка; бір гнувся під бурхливим вітром і навіть у перервах між двома поривами не переставав гудіти, немов гніваючись на напасть і насильство. Час від часу хмари зовсім закривали денне світло; йшов дощ із сніговими крупами, і ставало так темно, наче у вечірні сутінки. Тоді Віт лякався і кричав, що «нечиста сила знову чинить перешкоди», але ніхто його не слухав, навіть боязка Ганнулька не зважала на його слова, адже чех був так близько, що можна було стременим доторкнутись до його стремени, і так рішуче дивився вперед, наче хотів викликати на бій самого чорта.

За високим чистим бором починався порослий чагарником, а потім пішла така гущавина, крізь яку не можна було проїхати. Тут подорожани мусили розбирати вози, і зроблено це було спритно й швидко. Дужі слуги перенесли на плечах колеса, дишлі, передки, а також торби та запаси продовольства. Такої поганої дороги було всього три стадії, проте подорожани дісталися до Буд аж надвечір, де смолярі гостинно прийняли їх і запевнили, що Чортовим яром, а ще краще понад ним, можна доїхати до міста. Ці люди, при звичаївшись до життя в лісі, рідко коли бачили хліб і борошно, проте не голодували, бо мали в достатку всілякого копченого м'яса, а найбільше копчених піскарів, яких повно було в усіх болотах. Вони щедро частували ними подорожан, в свою чергу жадібно простягаючи руки за коржами. Між ними були жінки й діти, всі чорні від смоляного диму, був і один старий чоловік, який прожив понад сто років і пам'ятав вчинену хрестоносцями різанину в Ленчиці й цілковите зруйнування

міста. Хоч Мацько, чех і двоє дівчат чули вже майже те саме від пріора в Серадзі, проте з цікавістю слухали й цього діда, який сидів коло вогнища і розгрібав його, немов вигрібав з нього страшні спогади своєї юності. Справді, в Ленчиці, як і в Серадзі, хрестоносці не пощадили навіть костьолів і ксьондзів і закривавили свої ножі кров'ю стариків, жінок і дітей. Хрестоносці — завжди хрестоносці! Думки Мацька і Ягенки весь час линули до Збишка, що був немов у вовчій паші, серед ворожого племені, яке не знало ні жалю, ні законів гостинності. У Сецехівни також завмирало серце — вона не була певна, чи не доведеться їм, відшукуючи абата, заїхати аж до тих жахливих людей...

Далі старик почав розказувати про битву під Пловцями, яка поклала край наскокам хрестоносців. Сам він брав участь у тій битві з залізним щіпом, як піхотинець у загоні, виставленому громадою кметів. Саме в тій битві загинув майже весь рід Градів, так що Мацько знав усі її подробиці, проте й зараз, наче новину, слухав оповідання про страшний розгром німців, коли вони, як лан під вітром, вилягли під напором польського рицарства та війська короля Локетка...

— Ого, пам'ятаю я все,— говорив далі дід.— Вдерлись вони в нашу землю, попалили городища й замки, навіть дітей у колисках різали, але прийшла й на них лиха година. Ого! То була неабияка битва! Тільки заплющую очі, так і бачу все поле бою...

Він заплющив очі й мовчав, підворушуючи в багатті жар, поки Ягенка, що нетерпляче ждала оповідання, не запитала:

— Як же воно було?

— Як воно було? — повторив дід.— Поле бою пам'ятаю, немов зараз бачу: були куші, а праворуч болото і клапоть житницька, значить, ніби невелике поле. А після битви не видно вже було ні кушів, ні болота, ні житницька, тільки залізчячя всюди — мечі, сокири, списи та гарні панцери один на одному, наче ними хтось прикрив усю святу землю... Ніколи я не бачив стільки побитого люду й таких річок людської крові...

Мацькове серце знову підбадьорилось від цього спогаду, і він сказав:

— Це правда! Милостивий господь наш! Охопили вони тоді наше королівство, як та пожежа або пошесть. Зруй-

мували не тільки Серадзь і Ленчицю, а й багато інших міст. І що ж? Наш народ страшенно живучий, і сили в нього невичерпні. Хоч ти, псявіро хрестоносцю, і схопиш його за барки, та не здолаєш задушити, він ще й тобі вуби повибиває... Бо дивіться: король Казимир і Серадзь, і Ленчицю так гарно відбудував, що вони стали кращі, ніж були, і з'їзди в них збираються, як і колись, а хрестоносців як витлумили під Пловцями, так вони там і лежать та гниють. Дай боже, щоб такий кінець був завжди.

Чуючи це, дід схвально закивав головою і сказав:

— Ба ні, не лежать вони і не гниють. Після битви король наказав копати рови, а з околиць на допомогу прийшли хлопи, так що тільки лопати бряжчали. Ми повкладали німців у рови і для годиться присипали землю, щоб з них не вилізла яка хвороба, але вони там не залишилися.

— Як то не залишилися? А що ж з ними сталося?

— Сам я того не бачив, але кажу, що потім чув від людей. Після битви зірвалася страшна буря і тривала дванадцять тижнів, але тільки ночами. Вдень сонечко світило, як завжди, а вночі вітер мало волосся з голови не зривав. То чорти цілими тлумами колотилися в вихрі, і всі з вилами. І тільки котрий надлетить, та й штрик вилами в землю, наколе на них хрестоносця і несе його в пекло. Люди в Плоцьку чули такий галас, ніби цілі зграї собак вили, тільки не могли збагнути, чи то німці скавучали з горя та жалю, чи чорти з радості. Так воно було доти, поки князь не посвятив ровів і поки земля проти Нового року так не замерзла, що її вже й вила не брали.

Він замовк і через деякий час додав:

— Дай боже, пане рицарю, такий кінець, як ви сказали, бо хоч я до того не доживу, але такі, як оці два хлопчачки, доживуть і не бачитимуть того, що бачили мої очі.

Сказавши це, він став придивлятися то до Ягенки, то до Сецехівни та дивуватися з їх вродливих облич і крутити головою.

— Наче мак у житі,— сказав він.— Таких ще я не бачив.

Так вони проговорили частину ночі, потім полягали спати в будах на м'якому, як пух, моху, прикритому теплими шкурами, і коли сон відновив їхні сили, вранці, вже завидна, вирушили далі. Правда, дорога вздовж яру була не дуже легка, проте й не важка, так що вони ще до

заходу сонця побачили ленчицький замок. Місто було відбудоване наново на руїнах, частково з червоної цегли й навіть з каменю. Мури були високі, захищені вежами, костьоли ще пишніші за серадзькі. У домініканців не трудно було дізнатись про абата. Він у них був, казав, що йому легше і що він сподівається на цілковите одужання, і кілька днів тому вирушив далі в дорогу. Мацько вже не турбувався про те, щоб догнати абата,— вирішив везти дівчат аж до Плоцька, куди повіз би їх і абат. Старого рицаря стурбувало інше: він поспішав до Збишка, а річки після абатового від'їзду так розлилися, що їхати далі не можна було зовсім.

Зустрівши з значним почтом рицаря, який сказав, що їде до князя Земовіта, домініканці гостинно прийняли його і навіть дали Мацькові на дорогу маслинову дощечку, на якій латиною була написана молитва ангелові Рафаїлові, заступникові мандрівників.

Два тижні подорожани змушені були просидіти в Ленчиці, причому один із зброєносців замкового старости додивився, що слуги проїжджого рицаря були дівчата, й одразу по вуха закохався в Ягенку. Чех хотів викликати його на бій на втопаній землі, але це трапилось напередодні їхнього від'їзду, і Мацько відрадив його.

Коли вони вирушили далі в дорогу на Плоцьк, вітер уже трохи підсушив шлях, бо хоч дощі йшли часто, але, як звичайно весною, недовго. Були вони теплі й ясні, бо весна вже настала справжня. В борознах на полях блищали смуги води, вітер доносив з поля міцний дух мокрої землі. Багна вкрились курячою сліпотою, в лісах зацвіли проліски, на деревах защебетали берестянки. Подорожани відчували приплив нової бадьорості й надії, тим більше, що їхали без пригод, і на шістнадцятий день зупинились перед брамою Плоцька.

Приїхали вони вночі, коли брама була вже замкнена, тому змушені були ночувати у ткача за мурами. Дівчата лягли спати пізно і після довгої та трудної подорожі поснули мертвим сном. Мацько, якого не брала ніяка втома, не хотів їх будити, але сам, як тільки відчинилась брама, пішов до міста, швидко знайшов кафедральний собор і будинок єпископа, де його одразу повідомили, що абат помер тиждень тому.

Помер він тиждень тому, але за тодішнім звичаєм над його труною шість днів правили месн й панахиди, а ховати

мали сьогодні, після чого мали бути поминки й остання панахида.

Дуже засмучений Мацько навіть не роздивлявся на місто, яке трохи знав ще з того часу, як їздив з листом княгині Олександри до магістра, а швидко повертався до хати ткача за мурами й по дорозі говорив сам до себе:

— Так, помер, царство йому небесне! Тут ніхто нічого не вдіє, але що я тепер робитиму з дівчатами?

І став думати-гадати, що йому краще зробити: залишити їх у княгині Олександри, чи у княгині Ганни Данути, чи, може, везти до Спихова? Йому ще в дорозі не раз спадало на думку: коли виявиться, що Данусі нема живої, то не вадило б, аби Ягенка була неподалік від Збишка. Він не мав сумніву, що Збишко довго не забуде любимі ним над усе Данусі, довго жалітиме за нею і плакатиме, але не мав також сумніву, що така дівчина, як Ягенка, та ще під боком, також зробить своє. Він пам'ятав, як хлопець томився при ній, хоч серце його рвалось за бори й ліси в Мазовію. З цієї причини та через те, що непохитно вірив у смерть Данусі, Мацько вирішив в разі смерті абата нікуди не відсилати Ягенки. Але тому, що був трохи жадібний до земного добра, він думав також і про залишену абатом спадщину. Правда, абат на них гнівався й казав, що нічого їм не залишить, але могло ж бути, що він перед смертю передумав? Що він щось одписав Ягенці, то було певно, бо не раз казав про це в Згожелицях, отож через Ягенку ця спадщина не минула б Збишка. Часом Мацькові хотілось залишитися в Плоцьку, довідатись, що воно й як, але він одганяв цю думку. «Я тут буду,— думав він,— клопотатися про маєток, а мій хлопчина, може, десь у хрестоносців у підземеллі простягає до мене руки і чекає від мене порятунку». Був, правда, один вихід: залишити Ягенку на опіку княгині і єпископа й попросити їх не дати скривдити дівчину, якщо абат їй що-небудь відписав. Проте цей вихід не дуже подобався Мацькові. «Дівчина,— думав він,— і так має хороше придане, а коли ще одержить і від абата, то її, як бог свят, вхопить який-небудь мазур, та й вона не витримає довго, бо ще покійний Зих казав, що вона ще тоді ходила, аж пританцьовувала». І старий рицар злякався, бо в такому разі Збишко міг позбутися й Дануськи, і Ягенки, а цього йому ні за що в світі допустити не хотілось.

— Котру йому бог призначив, та нехай і буде, але одна з них мусить бути його жінкою.

Кінець кінцем він вирішив насамперед рятувати Збишка, а Ягенку, якщо доведеться з нею розлучитися, залишити або в Спихові, або у княгині Данути, але не в Плоцьку, де двір був набагато пишніший і де було чимало гарних рицарів.

Поринувши в ці думки, він швидко йшов до хати ткача, щоб сповістити Ягенку про смерть абата, але вирішив не казати їй цього відразу, аби несподівана звістка не заперла їй в грудях духу та не зробила її безплідною. Прибувши додому, він застав обох дівчат уже одягненими, навіть причепуреними й веселими, як пташки. Сівши на дзиглику, Мацько гукнув до ткачевих челядинців, щоб принесли йому миску підігрітого пива, потім, нахмуривши й так суворе обличчя, сказав:

— Чуєш, як у місті дзвонять? Подумай же, для чого дзвонять, бо сьогодні не неділя, а утреню ти проспала. Хотіла б ти бачити абата?

— Певно, що хотіла б,— відповіла Ягенка.

— Ну, то побачиш його як своє вухо.

— А що, він десь далі поїхав?

— Авжеж, поїхав! Хіба не чуєш, що дзвонять?

— Помер? — вигукнула Ягенка.

— Прокажи йому царство небесне.

Ягенка з Ганнулькою одразу стали навколішки й чистими, як дзвіночки, голосами стали проказувати заупокійну молитву. Потім по обличчю Ягенки покотилися рясні сльози, бо вона дуже любила абата, що хоч і був гарячий, але нікому не вчинив ніякого зла, навпаки, робив добро обома руками, а її, свою хрещеницю, любив, як рідну дочку. Згадавши, що абат був його і Збишковим родичем, Мацько розчулився й теж заплакав, а коли вони трохи вгамували слізьми горе, взяв з собою чеха й обох дівчат на похорон до костюлу.

Похорон був дуже пишний. На чолі процесії йшов сам єпископ Якуб з Курдванова, присутні були всі ксьондзи та ченці плоцьких монастирів, дзвонили в усі дзвони, виголошували латиною промови, яких, крім духовенства, ніхто не розумів, потім духовні й світські повернулися до єпископа на багаті поминки.

Пішов туди й Мацько, взявши з собою двох слуг, на що він мав право як небіжчиків родич і єпископів знайо-

мий. Єпископ і прийняв його як небіжчикового родича доброзичливо і з пошаною і, тільки привітавшись, одразу сказав:

— Вам, Градам з Богданця, абат відписав якісь бори, а все інше, не відписане монастирям і абатству, належить його хрещениці, якійсь Ягенці із Згожелиць.

Мацько на багато не сподівався, через те був радий і борам. Єпископ не помітив, як один із слуг старого рицаря на згадку про Ягенку із Згожелиць звів угору мокрі й сині, як волошки, очі і сказав:

— Бог йому віддячить, але я хотіла б, щоб він жив.

Мацько обернувся й сердито промовив:

— Мовчи, а то сорому собі наробиш.

Але він раптом замовк, в очах його блиснуло здивування, й обличчя набрало хижого виразу: неподалік від себе, коло дверей, в які саме входила княгиня Олександра, він побачив зігнутого в вишуканому придворному поклоні Куно Ліхтенштейна, того самого, через якого в Кракові мало не загинув Збишко.

Ягенка ще ніколи не бачила Мацька таким: обличчя його скривилось, з-під вусів блиснули вишкірені, як у розлюченого пса, зуби, в одну мить він повернув на собі паса й рушив до ненависного хрестоносця.

Але напівдорозі старий рицар зупинився й почав водити широкою долонею по волоссі. Він вчасно зміркував, що Ліхтенштейн може бути при площькому дворі послом, і коли б він, не зважаючи ні на що, напав на нього, то зробив би так самісінько, як Збишко на дорозі з Тинця.

Бувши поміркованішим і досвідченішим за Збишка, старий рицар стримався й повернув назад паса. Потім він зробив привітне обличчя і став ждати, а коли княгиня, привітавшись з Ліхтенштейном, почала говорити з єпископом Якубом з Курдванова, підійшов до неї і, низько вклонившись, нагадав про себе, заявивши, що вважає її своєю добродійкою за того листа, котрого вона йому дала свого часу.

Княгиня ледве пам'ятала його обличчя, проте легко пригадала й листа, і всю подію. Відомо їй було й те, що сталося при сусідньому мазовецькому дворі, чула про Юранда, про ув'язнення його дочки, про одруження Збишка та про його смертельний герць з Ротгером. Все це її страшенно зацікавило, немов якийсь рицарський роман або

одна з тих пісень, що їх співали в Німеччині менестрелі, а в Мазовії гусярі. Правда, хрестоносці не були їй такі ненависні, як дружині Януша, Ганні Дануті, тим більш, що вони, прагнучи повернути її на свій бік, не скупували для неї пошани й лестощів та обсыпали подарунками. Але в даному разі серце її було на боці закоханих. Вона готова була допомогти їм, а крім того, їй приємно було бачити у себе людину, яка могла якнайдокладніше розповісти про всі події.

А Мацько, який до того вже вирішив хоч би там що добитися заступництва й опіки впливової княгині, помітивши, з яким захопленням вона слухає, охоче розказував їй про нещасну долю Збишка й Данусі і зворушив її майже до сліз, тим більш, що сам глибоко переживав недолу свого небожа й щиро уболівав за ним.

— Нічого зворушливішого не чула за все своє життя,— промовила нарешті княгиня.— А найбільший жаль пориває мене тому, що він уже одружився з нею, вже вона була його, а ніякого щастя з нею не зазнав. А проте, вам напевне відомо, що не зазнав?

— Всемогутній боже! — відказав Мацько.— Нехай би вже зазнав, а то він повинчався з нею тяжко хворим увечері, а на світанку її забрали!

— Ви гадаєте, що то хрестоносці? Бо у нас говорили про розбійників, котрі обдурили хрестоносців, втуливши їм іншу дівчину. Говорили також про Юрандового листа...

— Це діло розсудив уже не людський, а божий суд. Кажуть, що той Ротгер був могутній рицар, який перемагав найдужчих, а проте поліг від руки хлопчика.

— Ну, він такий хлопчик,— усміхаючись, сказала княгиня,— що краще йому в руки не попадатись. Все це прикро, звичайно, і ви слушно скаржитесь, але ж із тих чотирьох три вже мертві, а той старий, котрий залишився, кажуть, ледве видряпався від смерті.

— А Дануська? А Юранд? — відказав Мацько.— Де вони? Бог його знає, чи не сталося якогось лиха і з Збишком, котрий поїхав до Мальборга.

— Знаю, але хрестоносці не зовсім такі псявіри, як ви гадаєте. В Мальборзі на очах у магістра і його брата Ульріха, чесного рицаря, нічого лихого вашому небожеві не могло статися, тим більше що у нього, напевне, були й листи від князя Януша. Хіба що викликав там якогось

рицаря й загинув, бо в Мальборзі завжди багато найславніших рицарів з усіх країн світу.

— Ну, цього я не дуже боюся,— сказав старий Мацько.— Аби тільки його не ув'язнили, аби підступно не вбили та аби якусь залізку мав у руці, то й не страшно. Один тільки знайшовся дужчий за нього, котрий простягнув його на землі в герці,— це мазовецький князь Генрик, що був тут єпископом і що закохався в прекрасну Рингаллу. Але Збишко тоді був ще зовсім хлопчаком. До того ж він міг викликати тільки одного-єдиного, того, котрий є тут і котрого я також обіцявся викликати.

І він показав очима на Ліхтенштейна, який розмовляв з плоцьким воєводою.

Але княгиня нахмурила брови і сказала суворим і різким голосом, яким говорила завжди, коли починала сердитись:

— Обіцяли ви його викликати чи не обіцяли, але пам'ятайте, що ви наш гість, а хто хоче бути нашим гостем, мусить додержувати чемності.

— Знаю, милостива пані,— відповів Мацько.— Я вже був повернув паса й попрямував до нього, але вгамувався, бо подумав, що він, може, посол.

— Бо таки посол. До того ж він в ордені визначний чоловік, до поради якого прислухається сам магістр і майже ні в чому йому не відмовляє. Може, це бог так дав, що його не було в Мальборзі, коли туди приїжджав ваш небіж, бо Ліхтенштейн, хоч і знатного роду, але, кажуть, злопам'ятний і мстивий. Він упізнав вас?

— Навряд чи міг впізнати, бо мало мене бачив. На тинецькій дорозі ми були в шоломах, а потім я лише раз був у нього в Збишківій справі, але ввечері, бо мені було ніколи, й раз бачились у суді. З того часу я змінився на обличчі й борода моя значно посівіла. Помітив я зараз, як він дивився на мене, але, мабуть, тому, що я довго розмовляю з вашою милостію, бо потім дивився в інший бік зовсім спокійними очима. Збишка б він упізнав, мене ж не запам'ятав. А про мою обітницю, може, й не чув, йому треба думати про кращих за мене.

— Про яких це кращих?

— Викликати його дали обітницю і Завіша з Гарбова, і Повала з Тачева, і Мартин з Вроцімовиць, і Пашко Злодій, і Лис з Торговиська. Кожен з них, милостива пані, й десятьом таким дав би ради, а їх же цілий гурт!

Краще б йому було не родитися, ніж мати хоч один такий меч над головою. А я не тільки не нагадаю йому про свою обітницю, але й постараюся здобути довір'я.

— Навіщо це?

Обличчя Мацька відразу зробилось хитре, як морда старого лиса.

— Щоб дав мені якого-небудь листа, з яким я міг би безпечно їздити по орденських землях і в разі потреби допомогти Збишкові.

— Хіба це гідно рицарської честі? — з усмішкою запитала княгиня.

— Гідно, — рішучим голосом відповів Мацько. — Коли б я, наприклад, у бою напав на нього ззаду й не гукнув, щоб він обернувся, то, звісно, вкрив би себе ганьбою, але в мирний час хитрістю підчепити на гачок ворога — цього не посоромиться жодний справжній рицар.

— В такому разі я вас познайомлю, — відповіла княгиня.

І, кивнувши до Ліхтенштейна, вона познайомила з ним Мацька, подумавши, що коли б Ліхтенштейн його і впізнав, то нічого особливого не сталося б.

Але Ліхтенштейн не впізнав Мацька, бо справді бачив його на тинецькій дорозі в шоломі, а потім лише один раз розмовляв з ним, та й то увечері, коли Мацько приходив до нього просити подарувати Збишкові провину.

Проте хрестоносець вклонився досить гордо, і тільки побачивши за рицарем двох вродливих, багато вбраних слуг, подумав, що такі можуть бути не в абиякого воїна, і обличчя його трохи прояснилося, хоч він і не перестав гордо випинати губи, що робив завжди, коли мав діло з особою не князівського роду.

А княгиня промовила, показуючи на Мацька:

— Цей рицар їде до Мальборга, і я особисто здаю його на ласку великого магістра, але він, почувши про вашу впливовість в ордені, хотів би мати від вас листа.

Сказавши це, княгиня одійшла до єпископа, а Ліхтенштейн, втупивши в Мацька свої холодні сталеві очі, запитав:

— З якого ж приводу ви хочете, пане, відвідати нашу побожну і скромну столицю?

— У мене чесний і побожний привід, — відповів, підіймаючи очі, Мацько. — Якби було інакше, милостива княгиня не ручилася б за мене. Але, крім dokonання по-

божних обітниць, я хотів би побачити й вашого магістра, який підтримує на землі мир і є найславетнішим на світі рицарем.

— Той, за якого ручиться милостива княгиня, наша пані й добродійка, не нарікатиме на вбогу гостинність ордену. Щодо магістра, то вам його трудно буде побачити — він уже місяць тому як виїхав до Гданська, а звідти мав вирушити в Крелевець і далі до границі. Бо хоч магістр і прихильник миру, проте мусить захищати споконвічні орденські землі від підступних зазіхань Вітольда.

Почувши це, Мацько так одверто засмутився, що Ліхтенштейн, від погляду якого ніщо не могло сховатися, сказав:

— Видно, ви так само хотіли бачити великого магістра, як і виконати свої побожні обітниці.

— Хотів, дуже хотів! — швидко відповів Мацько. — Значить, війна з Вітольдом за Жмудь — справа вирішена?

— Він сам її почав, всупереч присягам подавши бунтівникам допомогу.

Вони замовкли.

— Що ж, нехай бог pomoже ордену, як він того заслуговує! — сказав нарешті Мацько. — Як не зможу побачити магістра, то хоч виконаю обітниці.

Але, всупереч своїм словам, він сам не знав, що йому робити, і з почуттям величезного збентеження ставив перед собою одне запитання: «Де ж мені тепер шукати Збишка, і де я його знайду?»

Не важко було зрозуміти, що коли магістр залишив Мальборг і подався на війну, то нема чого шукати в Мальборзі й Збишка, а треба, в усякому разі, зібрати про нього докладніші відомості. Старий Мацько засмутився ще більше, але як чоловік кмітливий вирішив не гаяти часу й завтра вранці рушати в дорогу. Одержати листа від Ліхтенштейна з допомогою княгині Олександри, якій комтур безмежно вірив, було не важко. Таким чином Мацько дістав рекомендацію до бродницького старости й до великого шпитальника в Мальборзі, за що подарував Ліхтенштейнові великий срібний кубок вроцлавського виробу, що їх рицарі мали звичай ставити на ніч коло постелі, аби мати в разі безсоння і ліки, і втіху. Мацькова щедрість трохи здивувала чеха, який знав, що старий рицар не дуже охоче роздається подарунками, особливо німцям.

— Я віддарував його тому,— сказав Мацько,— що дав обітницю викликати його і мушу з ним битись, і мені було б ніяково зазіхати на життя людини, яка зробила мені послугу. Бити добродійника — це не наш звичай.

— Але гарного кубка шкода! — трохи перекірливо відповів чех.

Мацько на це відказав:

— Я нічого не роблю не подумавши, не турбуйся! Бо якщо господь милосердний допоможе мені звалити німця, то я одіб'ю і кубка і ще багато хороших речей здобуду.

Потім вони обидва разом з Ягенкою почали радитись, що їм робити далі. Мацькові спало на думку залишити її й Сецехівну в Плоцьку під опікою княгині Олександри, тому що у єпископа зберігався абатів заповіт. Але дівчина протівилась цьому всією силою своєї незламної волі. Правда, їхати без них було б зручніше, бо на нічлігах не треба було б шукати окремих кімнат та додержувати звичайності, а також думати про безпеку та інші обставини. Але ж не для того вони виїхали із Згожельців, щоб сидіти в Плоцьку. Якщо заповіт у єпископа, то він ніде не дінеється, а щодо дівчат, то, коли вже треба буде, їм краще залишитись у княгині Ганни, ніж у Олександри, бо при тому дворі ненавидять хрестоносців і люблять Збишка. Правда, на це Мацько сказав, що то не жіночого розуму річ і що дівчині не личить «розводитись» так, ніби вона справді має розум, проте не протівився рішуче і незабаром погодився цілком, коли Ягенка одвела його вбік і з слізьми на очах почала говорити:

— Знаєте що?.. Бог бачить моє серце і знає, як я щоранку і щовечора прошу його про ту Данусю та про щастя Збишка! Бог на небі найкраще це знає! Але ж ви з Главою кажете, що вона вже загинула й ніколи не вирветься з рук хрестоносців. А коли це так, то я...

Ягенка трохи завагалася. Сльози повільно покотились по її щоках, і вона тихо закінчила:

— То я хочу бути близько коло Збишка...

Сльози і слова дівчини зворушили Мацька, проте він сказав:

— Якщо Дануся загине, то Збишко з горя й не гляне на тебе.

— Я й не хочу, щоб він на мене дивився, тільки хочу бути коло нього.

— Ти ж знаєш, що й я хотів би цього, але він з горя може тебе ще й вилаяти...

— Нехай навіть вилає,— сумно усміхнувшись, відповіла Ягенка.— Але він не зробить цього, бо не знатиме, що то я...

— Впізнає...

— Не впізнає... Ви ж не впізнали. Скажете йому, що то не я, а Ясько, він же обличчям зовсім схожий на мене. Скажете йому, що він виріс, та й усе, і Збишкові навіть на думку не спаде, що то не Ясько...

У відповідь старий рицар ще нагадав про коліна всередину, але коліна всередину були іноді й у хлопців, так що це не могло бути перешкодою, тим більше, що Ясько справді був дуже схожий на Ягенку, а волосся в нього відросло довге, й носив він його в понтлику, як усі хлопці шляхетного походження та рицарі. Через те Мацько погодився, і вони стали говорити про дорогу. Виїжджати мали завтра вранці. Мацько вирішив їхати в країну хрестоносців, добратися до Бродниці, там розпитатися, і коли б магістр, всупереч передбаченням Ліхтенштейна, був ще в Мальборзі, то їхати до Мальборга, а як ні, то посуватися орденською границею в напрямі Спихова й по дорозі питати про молодого польського рицаря і його почет. Старий рицар навіть сподівався, що швидше дізнається що-небудь про Збишка в Спихові або при дворі варшавського князя Януша, ніж в іншому місці.

Другого дня вони виїхали. Настала вже справжня весна, так що розливи річок, а саме Скрви і Дрвенци, затримували подорож, і вони аж на десятий день періхали границю й опинилися в Бродниці. Це було чисте й гарне містечко, але вже при в'їзді в нього можна було відчутти суворість німецької влади, бо велика мурована шибениця¹, збудована за містом над дорогою в Горчениці, унизана була тілами повішаних, серед яких було одно жіноче. На сторожовій вежі й на замку розвівалися знамена — червона рука на білому полі. Подорожани не застали самого комтура на місці, бо він з частиною залоги й на чолі околничої шляхти виїхав до Мальборга. Ці відомості Мацькові дав старий і сліпий на обидва ока хрестоносець, який був колись комтуром Бродниці, а потім, звик-

¹ Залишки цієї шибениці збереглися до 1818 року (Прим. автора).

нувши до місця й замка, залишився тут доживати віку. Коли місцевий капелан прочитав йому листа Ліхтенштейна, він гостинно прийняв Мацька, а тому що жив серед польського населення й добре знав польську мову, з ним легко було розговоритись. Виявилось, що шість тижнів тому він їздив до Мальборга, куди його як досвідченого рицаря викликали на воєнну нараду, і тому він знав, що діялось в столиці. Коли Мацько спитав його про молодого польського рицаря, старий комтур сказав, що не пам'ятає імені, але ніби чув про одного такого, котрий спочатку дивував усіх тим, що був дуже молодий і вже пасований, а потім щасливо бився на турнірі, за звичаєм влаштованому великим магістром для іноземних гостей перед виступом у воєнний похід. Потроху він навіть пригадав, що того рицаря полюбив і взяв під свою опіку мужній і шляхетний брат магістра, Ульріх фон Юнгінген, і дав йому охоронні грамоти, з якими той юнак пізніше виїхав нібито на схід. Ці відомості дуже втішили Мацька, бо він не мав найменшого сумніву, що той молодий рицар і був Збишко. В зв'язку з цим, до Мальборга поки що нічого було їхати, бо хоч великий шпитальник або інші урядовці та орденські рицарі, які там zostались, і могли дати ще докладніші відомості, але де зараз знаходиться Збишко, вони, звичайно, не знали. Зрештою, сам Мацько найкраще знав, де його знайти, бо не трудно було догадатися, що він кружляє десь коло Щитна або, якщо не знайшов там Данусі, то шукає її по віддалених східних замках і комтурах.

Не гаючи часу, подорожани теж вирушили на схід, до Щитна. Вони їхали швидко, бо густо розташовані міста й містечка були з'єднані битими шляхами, що їх хрестосці або, краще сказати, купці, котрі проживали в містах, утримували в доброму стані, не гіршому, ніж польські дороги, котрі виникли під господарською і дбайливою рукою короля Казимира. До того ж настала прекрасна погода. Ночі були зоряні, дні ясні, а опівдні повівав теплий вітрець, що сповнював груди бадьорістю і здоров'ям. Зазеленіли на полях хліба, рясно зацвіли луки, а соснові ліси запахли духом живиці. За всю дорогу до Лідзбарка, а звідти до Дзялдова й далі до Недзбожа подорожани не бачили на небі жодної хмарки. Аж у Недзбожі вночі пройшла злива з першим весняним громом, але тривала недовго, і на другий день заблищав такий ясний, рожевий

І золотистий ранок, що все навколо, скільки бачило око, іскрилося суцільним бісером брильянтів і перлів, і, здавалось, вся країна усміхається до неба й радіє з буйного життя.

Такого ранку подорожани повернули від Недзбожа на Щитно. Мазовецька границя була недалеко, і їм легко було звернути до Спихова. Була навіть хвилинка, коли Мацько хотів це зробити, але, обміркувавши все, вирішив доїхати до страшного кубла хрестоносців, в якому так сумно повернулася Збишкова доля. Взявши провідника-хлопа, він наказав йому вести валку до Щитна, хоч провідник був і не потрібний, бо з Недзбожа йшов рівний шлях, на якому німецькі милі були позначені білими каменями.

Провідник їхав на кілька десятків кроків попереду, за ним верхи Мацько з Ягенкою, потім, досить далеко від них, чех з гарненькою Сецехівною; а ще далі, з самого заду йшли вози в супроводі озброєних слуг. Був ранній ранок. Рожева барва ще не зійшла з неба на сході, хоч сонце вже палало, перетворюючи краплі роси на деревах і травах на опали.

— Ти не боїшся їхати в Щитно? — спитав Мацько.

— Не боюся, — відповіла Ягенка. — Бог мене захистить, бо я сирота.

— Там нікому не можна вірити. Правда, найгірший пес був отой Данфельд, котрого Юранд знищив разом з Готфрідом... Так казав чех. Другим після Данфельда був Ротгер, котрий поліг від Збишкової сокири, але залишився ще старий кат, який продав чортові душу... Люди напевне нічого не знають, проте я думаю, що коли Дануська загинула, то від його руки. Була чутка, що з ним також щось трапилось, але княгиня казала мені в Плоцьку, що він викрутився. В Щитні нам і доведеться мати з ним діло. Добре, що у нас є лист від Ліхтенштейна, бо псявіри-хрестоносці нібито бояться його більше, ніж самого магістра... Кажуть, що він має величезну вагу і значення, а до того ще й дуже мстивий. Не дарує найменшої кривди... Без того листа не їхав би я так спокійно до Щитна.

— А як той старий зветься?

— Зігфрід де Лева.

— Дасть бог, ми справимось і з ним.

— Дасть бог!

Мацько засміявся й через деякий час заговорив:

— Каже мені княгиня в Плоцьку: «Ви все скаржитесь, скаржитесь, як ягнята на вовків, а з тих,— каже,— вовків три вже неживі, бо їх ягнята подушили». І, правду кажучи, так воно й є...

— А Дануська? А її батько?

— Це саме я й казав княгині. Але в душі я радий, бо виходить, що й нас кривдити небезпечно. Ми таки знаємо, як ухопити в руку топориче та гарненько махнути сокирою! А щодо Дануськи і Юранда, то це правда. Я гадаю так само, як і чех, що їх уже нема на світі, але насправді цього ніхто напевне не знає... Того Юранда мені також жаль, бо й за життя він за дівчину багато намучився, і якщо загинув, то тяжкою смертю.

— Коли при мені хто-небудь про нього згадає, я так одразу й подумаю про татуса, якого теж на світі нема,— сказала Ягенка.

Кажучи це, вона підняла вгору свої зволожені слізьми чудові оченята. Мацько похитав головою і відказав:

— Він напевне в бога на пораді й у вічному раюванні, бо кращої за нього людини не було, мабуть, в усьому нашому королівстві...

— Ой, що не було, то не було!— зітхнула Ягенка.

Дальшу розмову їм перебив хлоп-провідник, який раптом спинив свого коня, повернув його назад, галопом підскочив до Мацька й вигукнув якимось дивним, зляканим голосом:

— Ради бога, подивіться, пане рицарю, хто це йде до нас з пагорка?

— Хто? Де? — вигукнув Мацько.

— А он де! Якийсь велетень, чи що...

Мацько з Ягенкою зупинили коней, подивились туди, куди показував провідник, і справді побачили на гребені пагорка, за півстадії або й більше, якусь постать, котра значно перевищувала звичайні людські розміри.

— Він правду каже, що чоловік великий,— буркнув Мацько.

Потім скривився, раптом плюнув набік і сказав:

— Цур йому!

— Чого ви закликаєте? — спитала Ягенка.

— Бо я згадав, як такого самого ранку ми із Збишком побачили на дорозі з Тинця до Кракова отакого самого ніби велетня. Тоді казали, що то Вальгер Вдалий. А по-

тім виявилось, що то був пан з Тачева, проте нічого доброго з того не вийшло. Цур йому!

— То не рицар, бо йде пішки,— придивляючись, сказала Ягенка.— Я навіть бачу, що при ньому нема ніякої зброї, тільки палицю держить у лівій руці...

— І мацає нею поперед себе, немов уночі,— додав Мацько.

— І ледве ступає. Сліпий, чи що?

— Сліпий, їй-богу, сліпий!

Вони рушили кіньми й через деякий час спинилися перед стариком, який надзвичайно повільно сходив з пагорка, шукаючи перед собою костуром дороги.

Це був справді чоловік величезного зросту, хоч зблизька й перестав здаватися їм велетнем. Вони також впевнилися, що він був сліпий. Замість очей у нього були дві червоні западини. У нього не було також кисті правої руки, на місці якої теліпався вузол з брудного ганчір'я. Біле волосся спадало йому аж на плечі, а борода сягала до пояса.

— У бідолахи нема ні поводитаря, ні собаки, і він сам помацки шукає дороги,— озвалася Ягенка.— Боже мій, ми ж не можемо залишити його без допомоги. Не знаю, чи зрозуміє він мене, але я заговорю до нього по-нашому.

Сказавши це, вона хутко зіскочила з коня і, підійшовши до старика, почала шукати грошей в шкіряному гаманці, який висів у неї на поясі.

А той, почувши перед собою кінський тупіт і розмову, витягнув поперед себе костура й підняв угору голову, як то роблять сліпі.

— Слава Ісусу Христу! — сказала дівчина.— Дідусю, ви розумієте по-християнськи?

Почувши її молодий, ніжний голос, старик здригнувся, по обличчю його пробіг якийсь дивний проблиск хвилювання і зворушення, він закрив повіками свої порожні западини й раптом, кинувши костур, впав перед нею навколішки й підняв руки вгору.

— Встаньте, я й так допоможу вам. Що з вами? — здивовано спитала Ягенка.

Але він нічого не відповів,— тільки дві сльози покотились по його щоках, а з уст вирвався схожий на стогін звук:

— А-а! а!

— Господи милосердний! Він німий, чи що?

— A-a! a!

При цьому він підняв руку; спочатку зробив нею знак хреста, потім став водити лівою долонею по губах.

Не зрозумівши його, Ягенка глянула на Мацька, який сказав:

— Здається, він показує, що йому одрізали язика.

— Вам одрізали язика? — спитала дівчина.

— A! a! a! a! — кілька разів повторив старик, киваючи головою.

Після цього він показав пальцями на очі, далі простягнув праву руку без кисті, а лівою ніби рубонув по ній.

Тепер його зрозуміли обоє.

— Хто вам це зробив? — спитала Ягенка.

Старик знову кілька разів зробив у повітрі знак хреста.

— Хрестоносці! — крикнув Мацько.

На підтвердження старик опустив голову на груди.

Настало мовчання. Тільки Мацько і Ягенка занепокоєно перезирались, бачачи перед собою доказ нещадної жорстокості й браку міри в покаранні, що ними відзначались орденські рицарі.

— Страшні порядки! — сказав нарешті Мацько. — Тяжко його покарали, але бог його знає, чи справедливо. Про це ми не допитаємось. Хоч би знати, куди його відвезти, бо це, видно, чоловік з цієї місцевості. Він розуміє по-нашому, бо тут простий народ такий самий, як і в Мазовії.

— Ви розумієте, що ми говоримо? — спитала Ягенка.

Старик кивнув головою.

— А ви тутешній?

— Ні, — відповів він на мигах.

— То, може, з Мазовії?

— Так.

— Підданий князя Януша?

— Так.

— Що ж ви робили у хрестоносців?

Старик не зміг відповісти, але обличчя його вмить набрало такого болісного виразу, що жалісливе серце Ягенки пройнялося ще глибшим співчуттям; навіть Мацько, якого далеко не все могло зворушити, сказав:

— Напевне, скривдили його, псявіри, і, може, й безневинно.

Ягенка поклала в долоню бідлахи кілька монет.

— Слухайте,— сказала вона,— ми не залишимо вас напризволяще. Поїдемо з нами в Мазовію, і там у кожному селі питатимемо, чи воно не ваше. Може, якоесь допитаємось. Але зараз встаньте, бо ми ж не святі.

Проте старик не встав. Навпаки, він схилився й обняв її ноги, немов віддаючи себе на її опіку і дякуючи їй, але в той же час на його обличчі відбилосся здивування й навіть розчарування,— може, тому, що він чув дівочий голос, а долонею торкнувся до ялових чобіт, які звичайно взували в подорож рицарі і зброєносці.

Ягенка сказала:

— Так воно й буде. Ось зараз під'їдуть наші вози, і ви зможете відпочити й підживитися. Але в Мазовію поїдете не відразу, бо нам раніше треба побувати в Щитні.

Почувши це слово, старик підхопився на ноги. На його обличчі позначились жах і здивування. Він розвів руки, наче хотів перегородити дорогу, а з уст його стали вириватись дикі, повні розпачу звуки.

— Що з вами? — вигукнула злякана Ягенка.

Але чех, котрий уже над'їхав з Сецехівною і деякий час пильно придивлявся до старика, раптом змінився на обличчі й заговорив до Мацька якимось дивним голосом:

— Клянусь ранами Христовими! Дозвольте мені, пане, поговорити з ним, бо ви навіть подумати не можете, хто це може бути!

І, не чекаючи дозволу, підскочив до старика, поклав йому руки на плечі й запитав:

— Із Щитна йдете?

Старик, немов вражений звуком його голосу, заспокоївся й кивнув головою.

— Чи не шукали ви там дочки?

Відповіддю на це запитання був лише глухий стогін.

Глава трохи зблід, ще якийсь час розглядав обличчя старика своїм гострим поглядом, потім повільно й вразно сказав:

— Значить, ви Юранд із Спихова!

— Юранд! — крикнув Мацько.

Але Юранд в цю мить захитався і знепритомнів. Пережиті муки, голод, тяжка подорож звалили його з ніг. Минав уже десятий день, як він ішов помацьки, блукаючи й шукаючи палицею дороги, голодний, знесилений і непевний, куди йде. Не маючи змоги спитати дороги, він удень керувався теплом сонячного проміння, а ночі проводив

у канавах при дорозі. Коли йому доводилось переходити через село чи якийсь сельбище, або коли йому траплялись зустрічні люди, він простягав руку за милостинею, та рідко яка жаліслива рука допомагала йому, бо всі вважали його за злочинця, якого покарала законна і справедлива відплата. Вже два дні він живився тільки корою та листям і втратив надію коли-небудь дістатися до Мазовії. І от раптом його оточили рідні жалісливі серця, рідні голоси, один з яких нагадав йому ніжний голос дочки. А коли, нарешті, вимовлено було і його ім'я, міра страждань Юранда переповнилась, серце стиснулося йому в грудях, думки завихрилися в голові, і він був би впав у порох на дорогу, якби його не підтримали дужі чехові руки.

Мацько зіскочив з коня, вони з чехом взяли Юранда, віднесли до валки й поклали на вимощеному сіном возі. Коли він опритомнів, Ягенка з Ганнулькою нагодували його й напоїли вином, причому Ягенка, бачачи, що він не може вдержати кубка, сама подавала йому напій. Після цього він одразу заснув непробудним сном і прокинувся аж на третій день.

Тим часом подорожани стали нашвидку радитись.

— Скажу коротко, — озвалася Ягенка. — Тепер нам треба їхати не до Щитна, а до Спихова, щоб залишити Юранда в безпечному місці серед своїх людей і забезпечити йому добрий догляд.

— Дивіться, як вона порядкує! — відповів Мацько. — До Спихова його одвезти треба, але їхати нам усім не обов'язково, досить послати з ним одного воза.

— Я не порядкую, тільки думаю, що ми можемо від нього багато чого дізнатися про Збишка й Данусю.

— Як же ти з ним говоритимеш, коли у нього нема язика?

— А хто ж, як не він, дав вам зрозуміти, що його нема? Як бачите, ми й без розмови дізналися про все, про що нам треба було, а як при звичайсьому до його знаків, то дізнаємося ще й більше. Спитайте його, наприклад, чи приїжджав Збишко з Мальборга до Щитна, і він або кивне головою, або заперечить. Так само й про інші речі.

— Це правильно! — вигукнув чех.

— Я також не заперечую, що правильно, — сказав Мацько, — і сам так думаю, але я спершу думаю, а потім уже говорю.

Після цього він наказав завертати до мазовецької границі. В дорозі Ягенка раз у раз під'їжджала до воза, на якому лежав Юранд, боячись, щоб він не вмер уві сні.

— Я не впізнав його,— казав Мацько,— та воно й не дивно. Він же був здоровий, як тур! Мазури розказували, що з-поміж них усіх він один спроможний був помірятись силою з самим Завішею, а тепер — справжній кістяк.

— Була чутка,— сказав чех,— що його замучили до смерті, але дехто навіть не хотів вірити, щоб християни могли таке вчинити з пасованим рицарем, який має своїм заступником святого Георгія.

— Бог дав, що Збишко хоч частково помстився за нього. Але дивіться, яка між нами й ними різниця. Правда, з чотирьох псявір три вже загинули,— але загинули в бою, і жодному з них ніхто ні язика в неволі не вирізав, ні очей не виколов.

— Господь їх покарає,— сказала Ягенка.

Мацько звернувся до чеха:

— А як ти його впізнав?

— Я не одразу впізнав його, хоч побачив пізніше за вас, пане. Але щось мені в ньому здалося знайомим, і чим довше я до нього придивлявся, тим більше здавалося... Ага! Тоді ж у нього не було ні бороди, ні білого волосся, був він могутній і хоробрий рицар: як його було впізнати! Але коли панянка сказала, що їдемо до Шитна, а він почав вити, я одразу все згадав.

Мацько замислився.

— Із Спихова треба б його повезти до князя, який не зможе безкарно залишити такого знущання над значною людиною.

— Викрутяться, пане. Підступом викрали його дочку і викрутились, а про пана із Спихова скажуть, що він у бійці втратив і язика, і руку, і очі.

— Це правильно,— сказав Мацько.— Адже вони свого часу самого князя були схопили. Він не може воювати з ними, бо не подолає, хіба король наш pomoже йому. Говорять та й говорять люди про велику війну, а воно й малої нема.

— Є з князем Вітольдом.

— Хвалити бога, що хоч той з ними не панькається... Ех, князь Вітольд то справжній князь! І хитрістю вони його не подолають, бо він один хитріший за них усіх.

Бувало, притиснуть його, псяюхи, так, що загибель висить над ним, як меч над головою, а він, як той вуж, вислизне й зараз же їх укусить... Стережись його, коли він б'ється, але ще більше стережись, коли він тебе гладить...

— І він з усіма такий?

— Не з усіма, тільки з хрестоносцями. З іншими він добрий і щедрий князь!

Мацько задумався, немов хотів краще пригадати Вітольда.

— Він зовсім інакший, ніж тутешні князі,— сказав він нарешті.— Треба було Збишкові звернутися до нього, з його допомогою в боротьбі з хрестоносцями можна багато чого добитися.

Через деякий час він додав:

— Хто його знає, чи не опинимось ми обидва у нього, тоді й помститися можна буде як слід.

Потім вони знов заговорили про Юранда, про його нещасну долю й неймовірні кривди, яких він зазнав від хрестоносців, котрі спочатку без ніякої причини замордували його кохану дружину, а потім, платячи помстою за помсту, викрали дочку, а самого так катували, що й татари гірш не придумали б. Мацько й чех скреготали зубами, розуміючи, що й звільнення Юранда було новою обміркованою жорстокістю. Старий рицар обіцяв собі в душі про все добре дізнатись і потім віддячити хрестоносцям з надвишкою.

В таких розмовах і думках відбувалась їх подорож до Спихова. Після погожого дня настала тиха, зоряна ніч, тому вони не спинялись на ночівлю, тільки тричі добре погодували коні, ще затемна переїхали границю і в супроводі найнятого провідника перед ранком опинились на спиховській землі. Старий Толіма, очевидно, залізною рукою підтримував там порядок, бо як тільки вони заглибились у ліс, проти них виїхало двоє озброєних слуг, які, однак, бачачи, що це не військо, а невеликий загін, не тільки пропустили їх далі без запитань, але й провели через недоступні для необізнаних людей трясовини та мочари.

В городищі гостей прийняли Толіма і ксьондз Калєб. Звістка про те, що якісь добрі люди привезли пана, блискавкою облетіла залогу. Та коли слуги побачили, яким вийшов з рук хрестоносців їхній пан, зірвалась така буря погроз і обурення, що якби в спиховських підземеллях

знайшовся ще який-небудь хрестоносець, ніяка людська сила неспроможна була б врятувати його від страшно́ї смерті.

Верхові «парубки» хотіли одразу сідати на коні, їхати на границю, схопити, скільки вдасться, німців і покласти їх голови до ніг свого пана, але Мацько вгамував їх, бо знав, що німці сидять по містечках і городищах, а сільська людність — це ті самі поляки, тільки що живуть вони під гнітом чужинців. Проте ні гомін, ні крик, ні скрипіння колодязних журавлів не розбудили Юранда, якого перенесли на ведмежій шкурі з воза в кімнату на ліжку. Коло нього залишився ксьондз Калєб, його давній друг, що любив Юранда, як рідного, й почав молитися, щоб Христос повернув нещасному очі, язика й руку.

Зморені подорожні, поснідавши, також пішли відпочивати. Мацько прокинувся вже геть після полудня і сказав слугі покликати Толіму.

Знаючи від чеха, що Юранд перед виїздом наказав усім коритися Збишкові й устами ксьондза віддав йому в спадщину Спихов, він звернувся до старого владним тоном:

— Я — дядько вашого молодого пана, і поки він не повернеться, управлятиму Спиховом.

Толіма схилив свою сиву, трохи подібну до вовчої голову і, приклавши долоню до вуха, запитав:

— Отже, ви, пане, шляхетний рицар з Богданця?

— Так, — відповів Мацько. — Звідки ти про мене знаєш?

— Тут вас дожидав і питав про вас молодий пан Збишко.

Почувши це, Мацько забув про свою поважність, схпився на ноги і крикнув:

— Хіба Збишко в Спихові?

— Був, пане. Два дні тому виїхав.

— Боже мій! Звідки ж він прибув і куди поїхав?

— Прибув з Мальборга, по дорозі заїжджав у Шитно, а куди виїхав — не сказав.

— Не сказав?

— Може, сказав ксьондзові Калєбові?

— Ой господи милостивий! Це ж ми розминулися! — б'ючи себе по стегнах руками, промовив Мацько.

А Толіма приклав долоню й до другого вуха:

— Як кажете, пане?

— Де ксьондз Калєб?

— У старого пана, коло його ліжка.

— Покличте його! Або ні... Я сам до нього піду.

— Я його покличу! — сказав старий і вийшов.

Але, перш ніж він привів ксьондза, прийшла Ягенка.

— Йди-но сюди! Знаєш що? Два дні тому тут був Збишко.

Ягенка вмить змінилась на обличчі, а ноги в тісних смугастих холошах помітно затремтіли.

— Був і поїхав? — спитала вона схвильовано. — Куди?

— Два дні тому, а куди — може, ксьондз знає.

— Треба йти до нього! — рішуче сказала дівчина.

За якусь мить увійшов ксьондз Калєб. Гадаючи, що Мацько викликав його, щоб спитати про Юранда, він, не ждучи запитання, сказав:

— Ще спить.

— Я чув, що тут був Збишко? — вигукнув Мацько.

— Був. Два дні тому виїхав.

— Куди?

— Він і сам не знав... Шукати... Поїхав до жмудської границі, де зараз війна.

— Ради бога, розкажіть, отче, все, що про нього знаєте!

— Знаю тільки те, що чув від нього. Був він у Мальборзі, здобув там заступництво магістрового брата, який вважається у них найпершим рицарем. З його наказу Збишко може шукати по всіх замках.

— Юранда і Дануську?

— Так, але Юранда він не шукав, бо йому сказали, що той уже помер.

— Розкажіть усе спочатку.

— Зараз, нехай тільки віддихаюсь та опам'ятаюсь, бо повертаюся з іншого світу.

— Як так з іншого світу?

— З того світу, куди конем не доїдеш, а з молитвою дійдеш. Від ніг Ісуса Христа, якого я просив змилюватись над Юрандом.

— Ви просили чуда?.. Маєте таку силу? — з великим зацікавленням спитав Мацько.

— Я не маю ніякої сили, але її має спаситель, і коли він захоче, то поверне Юрандові й очі, і язика, і руку...

— Якщо захоче, то, звісно, зробить,— відказав Мацько,— хоч ви й не про абищо просили.

Ксьондз Калєб нічого не відповів, може, тому, що не дочув, бо очі у нього були якись затуманені, видно, що він недавно справді широко молився.

Ксьондз закрив обличчя руками і деякий час мовчав. Нарешті він стрепенувся, протер рукою очі і сказав:

— Тепер питайте.

— Яким чином Збишко сподобався самбійському війтові?

— Він уже не вїт самбійський...

— Це мені байдуже... Ви думайте про те, про що я питаю, і розкажіть, що знаєте.

— Сподобався він йому на турнірі. Ульріх любить битися на герцях, отож бився і з Збишком, бо в Мальборзі дуже багато гостей-рицарів, для яких магістр влаштував змагання. Трапилось так, що в Ульріха коло сидла лопнула попруга, і Збишко легко міг збити його з коня, але він, побачивши це, кинув списа на землю і ще й підтримав супротивника.

— Ага! Бачиш!— вигукнув Мацько, звертаючись до Ягенки.— І за це його Ульріх полюбив?

— Еге ж, за це він його й полюбив. Не хотів уже з ним битися ні гострими, ні тупими списами і полюбив його. А коли Збишко розказав йому про своє горе, Ульріх, дбаючи за рицарську честь, страшенно розгнівався й повів його до свого брата, магістра, скаржитись. Дай йому боже за це спасіння, бо небагато з-поміж хрестоносців таких, котрі люблять справедливість. Казав мені також Збишко, що багато допоміг йому своїми свідченнями на його користь і пан де Лорш, якого хрестоносці шанують за знатний рід і багатство?

— Що ж з тієї скарги та свідчень вийшло?

— Вийшло те, що великий магістр суворо наказав щитнинському комтурові негайно одіслати до Мальборга всіх спиховських бранців, не виключаючи й Юранда. Про Юранда комтур відписав, що той помер від ран і похований у Щитні біля костюлу. Інших бранців, серед яких була й придуркувата дівка, він одіслав, але нашої Данусі з ними не було.

— Казав зброєносець Глава,— відповів Мацько,— що той — вбитий Збишком при мазовецькому дворі — Ротгер також згадував про якусь недоумкувату дівку. Він казав,

що хрестоносці вважали її за Юрандівну, а коли княгиня зауважила йому, що вони знали справжню Юрандівну й бачили, що вона не недоумкувата, він відповів: «Воно-то правда, але ми думали, що її підмінила нечиста сила».

— Це саме написав і комтур магістрові: дівка, мовляв, у них була не ув'язнена, а тільки на догляді, бо вони одбили її у розбійників, які присягалися, нібито вона і є підмінена Юрандівна.

— І магістр повірив?

— Він і сам не знав, вірити йому чи ні, але Ульріх так розгнівався, що наполог перед братом, аби той послав у Щитно орденського урядовця, і магістр так і зробив. Та коли вони приїхали до Щитна, то вже не застали старого комтура, який виїхав у східні землі на війну з Вітольдом, а застали тільки підвійта, котрому урядовець наказав одімкнути всі підвали й підземелля. Вони обшукали все, але нікого не знайшли. Допитували вони й людей. Один з таких свідків сказав Збишкові, що багато чого можна довідатись від капелана, який розуміє німого ката. Але ката забрав з собою старий комтур, а капелан виїхав до Крелевця на якийсь духовний конгрес... Вони туди часто з'їжджаються і надсилають папі скарги на хрестоносців, бо і ксьондзам під ними доводиться тяжко...

— Дивно мені тільки, що вони не знайшли Юранда! — зауважив Мацько.

— Його, мабуть, старий комтур ще перед тим випустив. Таке звільнення жорстокіше за вбивство. Їм хотілося, щоб він намучився перед смертю більше, ніж може витримати людина в його стані. Сліпий, німий і без правої руки — господи милостивий!.. Ні додому не втрапить, ні хліба не випросить, ні дороги не спитає... Вони сподівались, що він умре десь під тином з голоду або забреде в якусь воду і втопиться... Що вони йому залишили? Нічого, тільки пам'ять, ким він був, та усвідомлення своєї нікчемності. А це ж мука з мук!.. Може, він десь там під косялом або над шляхом сидів, а Збишко проїжджав і не впізнав його. Може, й він чув Збишків голос, та не міг до нього озватись... Ех! Про це не можна без сліз і подумати!.. Це просто чудо господне, що ви на нього натрапили, і він зробить ще більше, хоч про це благають його мої грішні й недостойні уста.

— А що ще казав Збишко? Куди він мав їхати? — питав далі Мацько.

— Казав так: «Я знаю, що Дануська була в Щитні, але вони її викрали і або уморили, або кудись вивезли. Це,— каже,— зробив старий де Леве, і клянусь богом, доти не заспокоюсь, поки не захоплю його».

— Так він сказав? Тоді, напевне, він поїхав у східні комтурії, але там зараз війна.

— Він знав, що там війна, тому й поїхав до князя Вітольда. Казав, що з його допомогою він доб'ється чогонебудь від хрестоносців навіть швидше, ніж з допомогою самого короля.

— До князя Вітольда!— зриваючись з місця, вигукнув Мацько.

Потім звернувся до Ягенки:

— Бачиш, що значить розум! Чи не я тобі казав те саме? Йй-богу, я знав, що нам доведеться їхати до Вітольда...

— Збишко сподівався,— зазначив ксьондз Калєб,— що Вітольд вторгнеться в Пруссію і здобуватиме тамтешні замки.

— Якщо матиме час, то він не забариться це зробити,— докинув Мацько.— Ну, хвалити бога, тепер ми принаймні знаємо, де Збишка шукати.

— Отже, нам треба зараз вирушати! — сказала Ягенка.

— Замовчи! — вигукнув Мацько.— Не личить слугам встрявати з своїми порадами!

Сказавши це, він значущо глянув на неї, немов нагадуючи їй, що вона — слуга. Ягенка зрозуміла і замовкла.

Мацько трохи подумав і сказав:

— Ну, тепер ми вже знайдемо Збишка, бо він ні в якому іншому місці, а тільки у князя Вітольда. Але хотілося б напевне знати, чи він іще чогось шукатиме по світі, крім тих німецьких голів, на котрі дав обітницю?

— Як же його взнати? — спитав ксьондз Калєб.

— Якби я знав, що той щитнинський капелан уже повернувся з синоду, то побачився б з ним,— відповів Мацько.— У мене є листи Ліхтенштейна, і я можу їхати до Щитна безпечно.

— То був не синод, а конгрес,— зауважив ксьондз Калєб,— і капелан уже давно мусив повернутися.

— Це добре. Ну, то можете покластисть на мене... Візьму з собою Главу і про всяк випадок двох слуг з бойовими кіньми та й поїду.

— А потім до Збишка? — запитала Ягенка.

— А потім до Збишка, але поки що ти залишишся тут і чекатимеш, доки ми не повернемось із Щитна. Я так гадаю, що більш як три або чотири дні не забаримось. Кості мої ще міцні, а до труднощів мені не звикати. Але прошу вас, отче Калєб, дати мені листа до щитнинського капелана. Коли я покажу йому листа, він швидше мені повірить... бо ксьондзи завжди більше довіряють один одному.

— Люди добре відзиваються про цього ксьондза,— сказав отець Калєб.— І коли хто-небудь щось знає, то це він. До вечора Калєб приготував листа, а другого дня, ще до сходу сонця, старого Мацька вже не було в Спихові.

XII

Юранд прокинувся від довгого сну в присутності ксьондза Калєба і, забувши уві сні, що з ним сталося та не знаючи, де він знаходиться, почав обмацувати ліжко й стіну, під якою воно стояло. Тоді ксьондз Калєб обійняв його і, зворушений до сліз, став говорити:

— Це я! Ти в Спихові! Брате Юранде! Господь послав тобі випробування... але ти серед своїх... тебе привезли добрі люди... Брате Юранде! Брате!!

І, пригорнувши його до грудей, став цілувати в чоло, в западини очей, і знову пригортав, і знову цілував. А Юранд спочатку був наче приголомшений і, здавалося, нічого не розумів, потім став водити лівою рукою по лобі й голові, немов хотів одігнати й розвіяти важкі хмари сну і приголомшення.

— Ти чуєш мене і розумієш? — спитав ксьондз Калєб.

Юранд дав знак головою, що чує, потім сягнув рукою до срібного розп'яття, яке здобув колись у бійці з одним багатим німецьким рицарем, притулив до уст та грудей і віддав ксьондзові Калєбу.

А той сказав:

— Розумію тебе, брате! Він залишається з тобою, і як вивів тебе з неволі, так може повернути тобі все, що ти втратив.

Юранд показав рукою вгору, даючи зрозуміти, що тільки на небі йому буде повернено все втрачене, при чому в його очних западинах знову виступили сльози, а на змученому обличчі відбився невимовний біль.

Ксьондз Калєб, зрозумівши цей рух і, цей біль, як знак, що Дануськи вже нема живої, впав навколішки коло ліжка і промовив:

— Пошли їй, господи, вічну пам'ять і царство небесне, хай з богом спочиває, амінь.

Почувши це, сліпий Юранд підвівся на ліжку й почав крутити головою й махати рукою, немов хотів щось заперечити і спинити ксьондза Калєба. Але вони не могли порозумітися, бо в цю мить увійшов старий Толіма, а за ним залага городища, прикажчики, найповажніші і старі спиховські кметі, лісники й рибалки — звістка про повернення старого пана вже розійшлася по всьому Спихову. Вони обіймали його коліна, цілували в руку й ревно плакали, бачачи цього каліку-діда, який нічим не нагадував колишнього могутнього Юранда, грозу хрестоносців і звитяжця в усіх сутичках. Але деяких, саме тих, котрі ходили з ним у походи, поривав шалений гнів, обличчя їх блідли і робились жорстокими. Вони стали збиватися в купки, перешіптуватись, штовхаючи один одного ліктями, поки нарешті не вийшов наперед один із спиховської залози, коваль Сухаж. Він підійшов до Юранда, вклонився йому в ноги і сказав:

— Коли вас привезли, пане, ми зараз же хотіли вирушити на Щитно, але той рицар, що вас привіз, заборонив. Але тепер, пане, ви нам дозвольтє, бо не можемо ж ми залишити це діло без помсти. Нехай буде так, як воно завжди бувало. Безкарно нас ніколи не ганьбили й тепер не будуть... Нападали ми на них під вашим проводом, нападємо й тепер під проводом Толіма або й без нього. Ми неодмінно повинні здобути Щитно й виточити з них їхню собачу кров — хай нам поможе в цьому ділі бог!

— Хай нам поможе бог! — повторило кільканадцять голосів.

— На Щитно!

— Вимагаємо їх крові!

І бажання помсти поійняло запальні мазурські серця. Обличчя нахмурились, очі заблищали, декотрі заскреготіли зубами. Лише через деякий час гомін голосів і скрегіт замовкли і всі очі звернулись до Юранда.

В першу мить лиця його порожєвіли, наче в ньому заговорили колишня злопам'ятність і бойовий запал. Він підвівся й знову почав чогось шукати рукою на стіні. Людям

здалося, що він шукає меча, а тим часом пальці його натрапили на хрест, що його ксьондз Калєб почепив на старе місце.

Юранд вдруге зняв хреста з стіни, і обличчя його зблідло; він обернувся до людей, звів угору порожні западини очей і простягнув наперед розп'яття.

Всі замовкли. Надворі вже вечоріло. Крізь відчинене вікно долітало щебетання птаства, що готувалося до сну в піддашсях будівель та в липах на подвір'ї. Останнє червоне проміння сонця, проникаючи в кімнату, лягало на піднятий угору хрест і біле волосся Юранда. Коваль Сухаж подивився на Юранда, обернувся до товаришів і, перехрестившись, навшпиньках вийшов з кімнати. Так само тихо вийшли за ним і всі інші. Зупинившись на подвір'ї, вони почали перешіптуватись між собою:

— Ну, як?

— Не підемо, чи що?

— Не дозволив!

— Полишає помсту на бога. Видно, й душа в ньому змінилася.

Так воно й було насправді.

В кімнаті Юранда залишились тільки ксьондз Калєб і старий Толіма, а з ними Ягенка з Сецехівною, котрі, побачивши в дворі цілий гурт озброєних людей, також прийшли з ними подивитись, що тут діється.

Сміливіша за Сецехівну Ягенка тепер підійшла до Юранда.

— Боже вам поможи, рицарю Юранде! — сказала вона. — Це ми, котрі привезли вас з Пруссії.

Коли він почув її молодий голос, обличчя його прояснилось. Він, мабуть, докладніше пригадав усе, що сталося на щитницькому шляху, бо кілька разів з подякою кивнув головою і приклав руку до серця. А вона почала розказувати, як його зустріли і як його впізнав чех Глава — зброєносець рицаря Збишка, і як, нарешті, його привезли до Спихова. Розказала також і про себе, що вона з товаришем носить меч і щит за рицарем Мацьком з Богданця, Збишковим дядьком, який вирушив з Богданця шукати небожа, а тепер поїхав до Щитна і за три або чотири дні повернеться до Спихова.

На згадку про Щитно Юранд, правда, не схвилювався так, як тоді на дорозі, проте на його обличчі позначився великий неспокій. Але Ягенка запевнила його, що рицар

Мацько так само хитрий, як і мужній, і що він не дасться спіймати себе на гачок, а крім того, у нього є від Ліхтенштейна листи, з якими він може скрізь їздити безпечно. Ці слова значно заспокоїли Юранда. Видно було, що він хотів би запитати багато про що і мучиться від цього. Кмітлива дівчина одразу збагнула його бажання і сказала:

— Якщо будемо говорити з вами частіше, то ми про все договоримось.

Він знов усміхнувся, простягнув до неї руку і, намагаючись її голову, подержав якийсь час, немов благословляв. Він справді багато чим завдячував їй, але, видно, йому до душі була її молодість та мова, що нагадувала щебетання пташки.

І з того часу, якщо він не молився — а він робив це майже цілі дні — або не спав, то завжди шукав її коло себе, і коли її не було, сумував за її голосом і всіма способами намагався дати зрозуміти ксьондзові Калебу й Толімі, що хоче мати коло себе того чудового хлопчину.

Вона приходила до нього, бо її добре серце щиро жаліло його, а крім того, швидше минав час дождання Мацька, який невідомо чому затримався в Шитні.

Він мав повернутися за три дні, а тим часом минув четвертий і п'ятий. Шостого дня надвечір Ягенка хотіла вже просити Толіму, щоб він вислав людей на розвідку, коли раптом із спостережного дуба подано було знак, що до Спихова наближаються якісь вершники.

За хвилину на підйомному мосту справді задудніли копита, і в двір в'їхав зброєносець Глава з другим слугою з почту Мацька. Ягенка, що вже вийшла з кімнати й ждала на подвір'ї, підбігла до нього, перш ніж він встиг злізти з коня.

— А де ж Мацько? — стурбовано запитала вона.

— Поїхав до князя Вітольда, а вам наказав залишатися тут, — відповів зброєносець.

XIII

Довідавшись, що з наказу Мацька має залишитися в Спихові, Ягенка від здивування, прикрості та гніву деякий час не могла вимовити й слова і лише дивилася на чеха широко розкритими очима. А він, розуміючи, яку приніс їй неприємну звістку, сказав:

— Хотів би вам також розказати, що ми чули в Щитні, бо є багато новин і дуже важливих.

— А про Збишка?

— Ні, тільки щитнинські, знаєте...

— Розумію! Коні нехай розсідає слуга, а ви йдіть за мною.

І, давши наказ слугі, вона повела чеха нагору в кімнату.

— Чому ж Мацько залишив нас? Чому ми маємо зоставатися в Спихові й чого ви повернулися? — одним духом запитала вона.

— Я повернувся тому, — відповів чех, — що мені наказав рицар Мацько. Мені хотілось на війну, але наказ є наказ. Рицар Мацько сказав мені так: «Повернешся, будеш оберігати згожелицьку панну й ждати від мене відомостей. Можливо, тобі доведеться відпровадити її в Згожелиці, бо сама вона, звісно, не повернеться».

— Господи! Що ж сталося? Знайшлася Юрандова дочка? Невже Мацько поїхав не до Збишка, а за Збишком? Ти бачив її? Говорив з нею? Чому ж ти її не привіз, і де вона тепер?

Почувши цю зливу запитань, чех вклонився до ніг Ягенці і сказав:

— Не гнівайтесь на мене, але я не можу одразу відповісти на всі ці запитання. Якщо ви не перебиватимете, то я відповім на них по черзі.

— Гаразд! Знайшлася вона чи ні?

— Ні, але стало точно відомо, що вона була в Щитні і що її вивезли кудись у східні замки.

— А ми чого повинні сидіти в Спихові?

— Ну, а якщо вона знайдеться?.. Тоді, ваша милість... Звісно, що не було б чого...

Ягенка замовкла, тільки щоки її запламеніли.

А чех говорив далі:

— Я думав і думаю, що ми не вирвемо її з пазурів тих псявір, проте все в руках господніх. Розкажу все спочатку. Приїхали ми до Щитна, ну, гаразд. Рицар Мацько показав підвійтові листа Ліхтенштейна, а підвійт, який був замолоду його зброєносцем, на наших очах поцілував печать, гостинно прийняв нас і ні в чому не підозрівав. Він так нам довіряв, що коли б поблизу було трохи людей, то можна було б навіть узяти замок... Нам ніхто не перешкоджав бачитися з ксьондзом, ми говорили з ним дві ночі

Й узнали про незвичайні речі, що їх ксьондз довідався від ката.

— Кат же німий.

— Німий, але вміє все розказати ксьондзові на мигах. А ксьондз так його розуміє, ніби той говорить звичайною мовою. Дивне все те, що ми взнали, і, мабуть, тут був перст божий. Той кат одрубав Юрандові руку, вирізає язика й випалив око. Коли йдеться про чоловіка, то він не здригнеться ні перед яким катуванням, хоч би йому наказали рвати людину зубами. Але ніякими муками не можна його примусити здійняти руку на дівчину. І це тому, що в нього самого колись була єдина дочка, яку він дуже любив і яку хрестосці...

На цьому Глава затнувся і не знав, як казати далі. Побачивши це, Ягенка зауважила:

— Що ви мені розказуєте про катову дочку!

— Бо все це стосується справи,— відповів чех.— Коли наш молодий пан розбатував рицаря Ротгера, старий комтур Зігфрід мало не сказився. В Щитні говорили, що Ротгер був його син; ксьондз також підтвердив, що ніякий батько не любив так рідного сина, як він Ротгера, і задля помсти продав чортові душу, а кат це бачив! Зігфрід так розмовляв з убитим, як оце я з вами, а той то сміявся до нього з труни, то скреготав зубами, то з радості облизувався почорнілим язиком, що старий комтур обіцяв йому голову пана Збишка. А тому що не міг дістати пана Збишка, то наказав катувати Юранда, а потім його руку і язика вкинув у труну Ротгера, який став їх жерти...

— Аж страшно слухати. Во ім'я отця, і сина, і святого духа, амінь! — промовила Ягенка.

Вставши, вона підкинула в камін трісок, бо вже зовсім звечоріло.

— Еге ж,— казав далі Глава.— Не знаю, як воно буде на страшному суді, бо все Юрандове має до нього повернутись. Та це не людського розуму діло. Кат усе це бачив. Отож, нагодувавши упиря людським м'ясом, старий комтур пішов за Юрандовою дочкою, бо той, мабуть, шепнув йому, що хотів би запити страву невинною кров'ю... А кат, котрий, як я казав, готовий на все, тільки не може знести дівочої кривди, вже перед цим засів на сходах... Ксьондз казав, що він несповна розуму, просто худобина, але коли йому треба, ніхто його не перехитрує. От він сів на сходах і чекає, аж тут іде комтур. Він почув катове дихання, поба-

чив, як блищать його очі і злякався, бо подумав, що то упир. А той кулачищем комтура в потилицю! Думав, що хребта йому переб'є, так що й знаку не буде, проте не вбив. Комтур знепритомнів і захворів зо страху, а коли видужав, то вже боявся зачіпати Юрандівну.

— Але він її вивіз?

— Вивіз її, а з нею забрав і ката. Він не знав, що той боронив Юрандівну, йому ввижалася якась надприродна сила — добра чи лиха. А в Щитні ката залишити не хотів. Мабуть, боявся його свідчень... Бо кат хоч і німий, та коли б діло дійшло до суду, міг би через ксьондза розказати, що бачив... Кінець кінцем ксьондз сказав рицареві Мацькові так: «Старий Зігфрід уже не знищить Юрандівни, бо боїться, а коли б наказав зробити це комусь іншому, то поки Дідеріх живий, він не допустить цього, тим більше, що вже раз врятував її».

— А ксьондз знає, куди її вивезли?

— Напевне не знає, але чув, що говорили про Рагнету — замок, який стоїть недалеко від литовської чи жмудської границі.

— Що ж сказав Мацько?

— Вислухавши все, рицар Мацько другого дня сказав мені: «Коли так, то, може, і знайдемо її, але мені треба негайно поспішати до Збишка, щоб його не принадили Юрандівною на гачок, як принадили Юранда. Якщо вони скажуть, що віддадуть її, коли він сам за нею приїде, то й приїде, і тоді старий Зігфрід так жорстоко помститься за Ротгера, як ще ніхто нікому не мстився».

— Це правда! Правда! — занепокоєно вигукнула Ягенка.— Коли він для цього так поспішав, то й добре.

Трохи згодом вона звернулася до чеха:

— В одному він тільки помилився — що прислав вас сюди. Чого ви маєте стерегти нас у Спихові? Встереже і старий Толіма, а там ви стали б у пригоді Збишкові, бо ви ж — сильний і кмітливий.

— А хто ж вас, панянку, в разі чого, відвезе до Згожелиць?

— В разі чого, ви могли б приїхати раніш за них. Замість пересилати новини кимось іншим, прислали б вами, і ви одвезли б нас до Згожелиць.

Чех поцілував її в руку і спитав схвильованим голосом:

— Отже, ви на цей час залишитеся тут?

— Бог береже сироту! Залишуся тут.

— І не будете нудьгувати? Що ж ви тут робитимете?

— Молитимусь богу, щоб дав Збишкові щастя, а всім вам здоров'я.

Сказавши це, вона заплакала.

Зброєносець знову схилювся перед нею.

— Ви така,— сказав він,— як ангел небесний.

XIV

Ягенка втерла сльози і, взявши з собою зброєносця, пішла з ним до Юранда, щоб повідомити йому новини. Вона застала його у великій світлиці з прирученою вовчицею коло ніг, з ксьондзом Калєбом, з Сецєхівною і старим Толімою. Місцевий церковний служка, котрий був разом і піснярем, приграючи на лютні, співав пісню про якийсь давній бій Юранда з «розбещеними хрестоносцями», а вони, підперши голови руками, сумно й задумливо слухали його. В світлиці було ясно від місячного світла. Після душного дня настав тихий, дуже теплий вечір. Вікна були відчинені, і в місячному світлі по кімнаті кружляли хрущі, які роїлися в липах, що росли на подвір'ї. Проте в каміні жевріло кілька головешок, на яких слуга підігрівав мед, змішаний з покріпленим вином та запашним зіллям.

Пісняр, власне, служка ксьондза Калєба, саме почав нову пісню «Про щасливу сутичку»:

Іде, їде Юранд на гнідрму коні...—

коли увійшла Ягенка і сказала:

— Слава Ісусу Христу!

— На віки вічні,— відповів ксьондз Калєб.

Юранд сидів на лаві, спершись руками на поручні. Почувши голос Ягенки, він одразу обернувся до неї і привітав її, киваючи білою, як молоко, головою.

— Приїхав Збишків зброєносець із Щитна,— озвалася дівчина,— і привіз до ксьондза новини. Мацько вже не повернеться сюди, бо поїхав до князя Вітольда.

— Як то не повернеться? — запитав ксьондз Калєб.

Ягенка стала розказувати все, що чула від чеха: про те, як Зігфрід мстився за смерть Ротгера, про те, як старий комтур хотів віднести Данусю Ротгерові, щоб той напився невинної крові, і про те, як її несподівано оборонив кат. Не приховала й того, що тепер Мацько має надію вдвох із Збишком відшукати Данусю, одбити її і привезти до Спихова, через що, власне, й поїхав просто до Збишка, а їм наказав залишатися тут.

Наприкінці голос її затремтів від смутку чи від жалю, і коли вона скінчила розказувати, в світлиці запанувала тиша. Тільки в липах на подвір'ї так голосно співали солов'ї, що заливали своїм щебетом всю кімнату. Всі дивились на Юранда, який сидів з заплющеними очима й відхиленою назад головою і не подавав ніяких ознак життя.

— Ви чуєте? — нарешті спитав його ксьондз Калєб.

Юранд ще більше відхилив назад голову, підняв угору ліву руку й показав пальцем на небо.

Місячне проміння лягало йому прямо на обличчя, на біле волосся, на випечені очі, і в цьому обличчі було стільки страждання та покірності долі, що всім здалося, ніби вони бачать лише визволену від тілесних пут душу, котра, раз назавжди зрікшись земного життя, нічого вже від нього не жде й ні на що не сподівається.

Знов усі замовкли, і знов чути було тільки солов'їні співи, що заливали весь двір і кімнату.

Ягенку раптом пойняв глибочезний жаль і дочірня любов до нещасного старого чоловіка; скоряючись пориву, вона підбігла до нього і, схопивши його руку, стала її цілувати й поливати слізьми.

— І я сирота! — вирвалося з глибини її переповненого серця.— Я ніякий не слуга, а Ягенка із Згожелиць. Мацько взяв мене з собою, щоб захистити від лихих людей, і тепер я залишуся з вами, поки бог не поверне вам Данусі.

Юранд навіть не здивувався, немов уже раніш знав, що вона дівчина, тільки пригорнув її до грудей, а вона, весь час цілуючи його в руку, говорила далі уривчастим від плачу голосом:

— Я залишуся з вами, а Дануська повернеться... Аж потім поїду в Згожелиці... Бог береже сиріт! Німці й мого татуса вбили, але ваша кохана донька жива й повернеться. Дай, господи милосердний, дай, милостива богородице...

Ксьондз Калєб раптом впав навколішки й промовив урочистим голосом:

— Кіріє елейсон! ¹

— Хрісте елейсон! ² — одразу відповіли чех і Толіма.

Всі поставали навколішки, бо зрозуміли, що то літанія, яку проказують не тільки над вмираючим, але й для врятування від смертельної небезпеки дорогих і рідних людей. Стала навколішки й Ягенка, Юранд також зсунувся з лави на коліна, і вони хором почали проказувати:

— Кіріє елейсон! Хрісте елейсон!..

— Отче небесний, господи, помилуй нас!

— Сине божий, спасителю світу, господи, помилуй нас!

Людські голоси і благання «Помилуй нас!» мішалися з солов'їним співом.

Раптом приручена вовчиця, що лежала на ведмежій шкурі біля Юрандової лави, встала, підійшла до відчиненого вікна і, спершись лапами на лутку та задерши до місяця свою трикутну пащу, почала тихо і жалібно вити.

Хоч чех обожнював Ягенку і його все більше вабило до гарненької Сецехівни, однак його молода й хоробра душа насамперед прагнула війни. Правда, він повернувся до Спихова з наказу Мацька, бо був слухняний, до того ж мав певну втіху від думки, що оберігатиме обох панянок, та коли сама Ягенка сказала, що їм у Спихові ніщо не загрожує і що його обов'язок бути коло Збишка, він з радістю погодився з цим, Мацько не був його безпосереднім паном, тому він легко міг перед ним виправдатись тим, що залишив Спихов і поїхав до Збишка з наказу своєї справжньої пані.

Ягенка сказала так, знаючи, що сильний і спритний зброєносець завжди може стати Збишкові в пригоді й виручити його не з одної біди. Він уже довів це під час князівських ловів, коли Збишко мало не позбувся життя від тура. Тим більш корисним він міг бути на війні, особливо такій, яка точилася на жмудській границі. Гловачеві так хотілось на війну, що він, повернувшись від Юранда, вклонився Ягенці до ніг і сказав:

— Хочу поклонитися вашій милості й попросити на дорогу доброго слова...

— Як? — спитала Ягенка. — Ти хочеш виїхати ще сьогодні?

— Завтра вдосвіта, щоб коні за ніч відпочили. Звідси до Жмуді дуже далеко!

¹ Господи помилуй! (Старогрецьке)

² Хрісте-боже, помилуй!

— Ну, то їдь, швидше дожени рицаря Мацька.

— Важко буде догнати. Старий пан невтомний і вже на кілька днів випередив мене. Крім того, він поїде через Пруссію, щоб скоротити собі дорогу, а я мушу їхати лісами. У пана є листи від Ліхтенштейна, які він може показувати в дорозі, а я, щоб звільнити собі шлях, мусив би показувати хіба оце.

І він поклав руку на руків'я свого меча. Побачивши це, Ягенка вигукнула:

— Будь обережний! Коли вже їдеш, то треба, щоб доїхав, а не опинився у хрестоносців в якомусь підземеллі. Та й у лісах треба остерігатися, бо там тепер живуть різні божки, котрим тамтешній народ поклонявся до того, як перейшов у християнство. Я пам'ятаю, як про них розказували в Згожелицях Мацько й Збишко.

— Пам'ятаю і я, але не боюсь їх — то дрібнота, і ніякої сили в тих божків немає. Дам я ради і їм, і німцям, на яких натраплю, аби тільки війна як слід розгорілась.

— А хіба вона не розгорілась? Скажи, що ви чули про неї серед німців?

Кмітливий чех нахмурих брови, трохи подумав і сказав:

— І розгорілась, і не розгорілась. Ми пильно про все розпитували, а особливо рицар Мацько, — він такий хитрий, що обдурить всякого німця. Питає ніби про щось інше, сам нічого не викаже, а потрапить саме куди треба, і з кожного новину, як ту рибу гачком, витягне. Якщо ваша милість захоче терпляче слухати, то я розкажу. Кілька років тому князь Вітольд задумав похід проти татар і, щоб забезпечити собі мир з боку німців, поступився їм Жмудю. Тоді була між ними велика дружба і згода. Князь дозволив німцям будувати замки і навіть сам допомагав. Влаштували побачення з магістром на одному острові, де вони пили, їли і засвідчували один одному любов. Хрестоносцям навіть було дозволено влаштувати в тамтешніх лісах лови. Коли ж нещасні жмудини повстали проти панування хрестоносців, князь Вітольд на допомогу німцям послав своє військо, чим викликав в усій Литві нарікання, що проливає братерську кров. Все це нам розказував підвіт у Щитні. Він вихваляв хрестоносців за їх урядування в Жмуді, за те, що вони посилали жмудинам священиків, які мали їх хрестити, і хліб під час голоду. Посилати вони справді посилали, бо так наказав великий магістр, але

зате забирали в Пруссію жмудських дітей, безчестили жінок на очах у чоловіків і братів, а тих, котрі опиралися, вішали. Через це, панянку, й виникла війна.

— А князь Вітольд?

— Князь довго закривав очі на жмудські кривди і дружив з хрестоносцями. Ще недавно княгиня, його дружина, їздила в гості в Пруссію, до самого Мальборга. Там її приймали, немов саму польську королеву. І це ж недавно, зовсім недавно! Хрестоносці закидали її подарунками, а скільки влаштовували на її честь у кожному місті турнірів, бенкетів та всякого дива, того й не злічити. Всі вже думали, що між хрестоносцями і князем Вітольдом запанувала вічна дружба, коли раптом серце його змінилося...

— Коли зважити на те, що не раз про нього розказували покійні тато й Мацько, то серце його часто мінялося...

— До чесних ні, а до хрестоносців часто, і то через те, що вони самі ніколи не додержують слова. Тепер вони вимагали від нього, щоб він їм видав втікачів, а він їм одказав, що людей низького стану видасть, а вільних і не подумає, бо вільні мають право жити, де хочуть. І вони почали один на одного поглядати скоса, писати скарги та один одному погрожувати. Почувши про це, жмудини давай бити німців! Залози їхні винищили, замки поруйнували, а тепер уже в саму Пруссію вдираються, і князь уже їх не тільки не стримує, а ще й насміхається з німців та нишком посилає жмудинам допомогу.

— Розумію,— сказала Ягенка.— Але якщо він допомагає їм нишком, то війни ще немає.

— Є з жмудинами, а насправді і з Вітольдом. Німці звідусіль сходяться боронити приграничні замки і хотіли б іти на Жмудь великим походом, та мусять чекати з ним аж до зими, бо то болотистий край і рицарям там воювати ніяк. Де жмудин пройде, там німець застрягне, через те зима — друг німця. Але як настануть морози, хрестоносці рушать цілим військом, а князь Вітольд піде на допомогу Жмуді, і піде з дозволу польського короля, бо він же верховний государ і над великим князем, і над усією Литвою.

— То, може, і з королем буде війна?

— Кажуть люди і там, у німців, і тут, у нас, що буде. Хрестоносці вже при всіх дворах благають допомоги, і каптурі на їхніх головах горять, як на злодіях, бо королів-

ське ж військо — то не жарти, та й рицарство польське, тільки хто згадає про хрестоносця, одразу в долоні плює.

Ягенка зітхнула і сказала:

— Хлопцеві таки веселіше жити на світі, ніж дівчині, бо от, наприклад, ти поїдеш собі на війну, як поїхали Збишко й Мацько, а ми залишимось тут, у Спихові.

— А як же інакше, панянку? Залишитесь, але в цілковитій безпеці. Юрандове ім'я ще й тепер страшне для німців, це я сам бачив у Щитні: як довідались, що він у Спихові, то відразу полякались.

— Ми знаємо, що вони сюди не прийдуть, бо й багна боронять нас, і старий Толіма, але тяжко сидіти й нічого не знати.

— Коли щось станеться, я пришлю звістку. Я знаю, що ще перед нашим від'їздом до Щитна звідси збиралися на війну добровільно два хоробрі хлопці, яким Толіма не може цього заборонити, бо вони шляхтичі з Ленкавиці. Тепер вони пойдуть разом зі мною, і в разі чого я пришлю котрого-небудь з них із звісткою.

— Бог віддячить тобі. Я завжди знала, що ти зарадиш собі у всякому випадку, але за твоє серце й за твою доброзичливість до мене буду тобі вдячна до смерті.

Чех приклякнув на одне коліно і сказав:

— Від вас я ніколи не зазнав ніякої кривди, а тільки добродійство. Рицар Зих узяв мене в неволю хлопчаком під Болеславцем і без викупу відпустив на волю, але служба у вас була мені миліша за волю. Дай же мені боже пролити за вас кров, моя панянку!

— Хай тебе бог береже і збереже,— відповіла Ягенка, простягаючи йому руку.

Але він вклонився їй до ніг і поцілував стопи, щоб якнайбільше її вшанувати, а потім підвів голову і, не встаючи з колін, несміливо й покірно заговорив:

— Я простий чоловік, але шляхтич і ваш вірний слуга. Дайте мені що-небудь на згадку в дорогу. Не відмовте мені в цьому! Наближається гаряча пора війни, і святий Георгій свідок, я там буду серед передніх, а не ззаду.

— Що ж тобі дати? — спитала трохи здивована Ягенка.

— Перев'яжіть мене якою-небудь крайкою на дорогу: якщо мені доведеться загинути, то з вашою перев'яззю мені буде легше вмирати.

Він знову схилився до її ніг, а потім склав руки і став

благально дивитися їй в очі. Але на обличчі Ягенки позначився тяжкий смуток, і вона, трохи помовчавши, з мимовільною гіркотою відповіла:

— Хороший мій! Не проси мене про це, бо моя пов'язка нічого тобі не допоможе. Нехай тебе перев'яже той, хто сам щасливий, тоді й тобі це принесе щастя. А що у мене є? Нічого, тільки смуток! І що у мене попереду? Нічого, тільки недоля! Не принесу я щастя ні тобі, ні кому-небудь іншому, бо чого не маю, того й дати не можу. Так мені, Главо, зараз сумно, що... що...

Вона раптом замовкла, бо відчула, що коли скаже ще хоч слово, то розплачеться,— на очі їй уже набігли сльози. Чех був глибоко зворушений, він зрозумів, що Ягенці тяжко було й повертатися до Згожелиць та жити поблизу озлоблених суперників Чтана й Вілька, але ще тяжче залишатися в Спихові, куди рано чи пізно могли приїхати Збишко з Данусею. Глава прекрасно розумів, що діялося в серці дівчини, але нічим не міг зарадити їй у нещасті, він тільки знову обняв її ноги, повторюючи:

— Ой, загинути б заради вас! Загинути!

А вона сказала:

— Встань. А на війну тебе нехай перев'яже Сецехівна або нехай дасть що-небудь на згадку. Я бачу, що вона давно на тебе поглядає.

І Ягенка стала кликати Сецехівну, яка незабаром увійшла з сусідньої кімнати, де вона підслухувала під дверима і не показувалась тільки тому, що не сміла, хоч аж палала бажанням попроситися з вродливим зброєносцем. Вона увійшла збентежена, розчервоніла й, опустивши повіки, стала перед ним, мов яблуневий цвіт, не мігши вимовити й слова.

Ставлячись з глибокою прихильністю до Ягенки і обожнюючи її, Глава не смів навіть мріяти про неї, зате частенько мріяв про Сецехівну, яка збурювала в ньому гарячу кров, і не міг встояти проти її чарів. Тепер вона ще більше вразила його своєю вродою, а особливо збентеженням і сльозми, крізь які прозирало кохання, як прозирає золоте дно крізь прозору воду струмка.

Він звернувся до неї і сказав:

— Я їду на війну і можу загинути. Вам не жаль мене?

— Жаль! — тонким голосом відповіла дівчина.

І вона залилася сльозми, які у неї завжди були напоготові. Чех остаточно розчулився й почав цілувати її в

гуки, стримуючись через присутність Ягенки від палкіших поцілунків.

— Перев'яжи його або дай йому що-небудь на згадку в дорогу, щоб він бився під твоїм знаком,— сказала Ягенка.

Але через те, що Сецехівна була в хлопчачому вбранні, їй нелегко було що-небудь дати Главі на згадку. Вона почала шукати: ні стрічки, ні будь-якої перев'язі! Тому що дівоче вбрання лежало в скринях ще з того часу, як вони виїхали із Згожелиць, дівчина дуже зажурилась, але Ягенка й цього разу врятувала її, порадивши віддати зброєносцеві свій понтлик, який вона носила на голові.

— Боже мій! Нехай буде понтлик! — вигукнув трохи повеселілий Глава.— Почеплю його на шоломі, і нещасна буде мати того німця, котрий простягне за ним руку!

Сецехівна підняла руки до голови, зняла понтлик, і за мить біляве волосся промінням розсипалось їй по спині і плечах.

Побачивши, яка вона прекрасна з розпущеним волоссям, Глава аж змінився на виду. Обличчя його почервоніло, потім зблідло. Він узяв понтлик, поцілував його, сховав у пазуху, ще раз обняв коліна Ягенки, а потім дужче, ніж годилося б, Сецехівну і, промовивши: «Нехай буде так!» — вийшов з кімнати.

Хоч Глава стомився в дорозі й не відпочивав, але спати не міг. Він цілу ніч пив з двома молодими шляхтичами з Ленкавиці, які мали їхати з ним у Жмудь. Проте не впився, і як тільки почало світати, вже був у дворі городища, де його ждали готові в дорогу коні.

В стіні над возовнею прочинилося затягнене міхуром віконце, і крізь щілину в двір виглянули голубі оченята. Чех помітив їх і хотів був підійти до вікна, щоб показати прикріплений до шолома понтлик і ще раз попрощатися, але йому перешкодили ксьондз Калєб і старий Толіма, котрі прийшли дати йому кілька порад на дорогу.

— Їдь до двору князя Януша,— сказав ксьондз Калєб.— Можливо, що туди приїхав і рицар Мацько. В усякому разі, дістанеш певні відомості, там же у тебе багато знайомих. Дороги в Литву звідти відомі, і провідника через пушу знайти легше. Якщо хочеш напевне доїхати до пана Збишка, то не їдь прямо на Жмудь, бо там стоїть прусська застава, а їдь через Литву. Та жмудини можуть тебе й убити, перш ніж встигнеш гукнути, хто ти такий, а інша

річ буде, коли ти прийдеш із сторони князя Вігольда. Зрештою, хай бог благословить тебе і тих двох рицарів, котрі пойдуть з тобою, щоб ви вдорові повернулися й приїезли Данусю, а я щоденно від вечірні до першої зірки лежатиму крижем і молитимусь за всіх вас.

— Дякую вам, отче, за благословення,— відповів Глава.— Не легко вирвати жертву живою з тих диявольських рук, але все в руках господніх, і краще надіятись, ніж сумувати.

— Звісно, краще, тому я й не втрачаю надії. Так... надія живе, хоч серце й не вільне від тривоги... Найгірше те, що сам Юранд, як тільки почує її ім'я, одразу показує пальцем на небо, немов там уже її бачить.

— Як же він може бачити, коли йому випекли очі?

Ксьондз почав говорити чи то до чеха, чи то до себе:

— Буває так, що той, хто позбувся земних очей, бачить те, чого не можуть побачити інші. Буває так, буває! Але ж неймовірна річ, щоб господь допустив кривду такого невинного ягняти. Бо чим же вона завинила хоч би й хрестоносцям? Нічим! Вона була невинна, як божа лілея, добра до людей і співуча, як польова пташка! Бог любить дітей і має змилювання над людськими стражданнями... І якщо її вбили, то він може її воскресити, як воскресив Петровина, котрий, вставши з труни, ще довго ха'з'яйнував... Їдь здоровий, і хай рука господня береже всіх вас і її!

Ксьондз повернувся в каплицю правити ранню месу, а чех сів на коня, ще раз вклонився перед прочиненим міхурчастим вікном і поїхав.

XV

Князь Януш і княгиня з частиною двору виїхали до Черська на весняний лов риби; вони дуже любили таке видовище і вважали його за найкращу розвагу. Незважаючи на це, чех узнав від Миколая з Длуголясу дуже багато новин про всілякі справи, а разом і про війну. Насамперед він довідався, що рицар Мацько, очевидно, облишив свій намір їхати в Жмудь через «пруську заставу», бо кілька днів тому був у Варшаві, де застав ще князя і княгню. Про війну старий Миколай з Длуголясу підтвердив усі ті відомості, що їх Глава чув у Щитні. Вся Жмудь, як одна

людина, піднялася проти німців, а князь Вітольд уже не тільки не допомагав ордену проти нещасних жмудинів, але, ще не оголосивши йому війни та дурячи німців переговорами, послав Жмуді гроші, людей, коней і хліб. Одночасно й він, і хрестоносці посилали послів до папи, до римського імператора та до інших християнських государів, обвинувачуючи один одного в віроломстві, невірності та зраді. Від великого князя з тими листами поїхав мудрий Миколай з Рженева, котрий умів розплутувати нитки, заплутані підступними хрестоносцями, переконливо показуючи їх неймовірні кривди, вчинені литовському і жмудському краю.

А коли на віленському сеймі зв'язок між Литвою й Польщею ще більш зміцнився, серця хрестоносців здригнулися від страху, бо легко було передбачити, що Ягелло як верховний владар усіх земель, які перебували під владою князя Вітольда, в разі війни стане на його бік. Граф Ян Зайн, грудзьонський комтур, і граф Шварцбург, гданський комтур, з наказу магістра виїхали до короля з запитанням про його наміри. Король нічого їм не сказав, хоч вони привезли йому подарунки: швидкокрилих кречетів і дорогий посуд. Вони пригрозили йому війною, хоч добре знали, що й магістр, і капітул бояться великої могутності Ягелла і прагнуть відтягнути день відплати й поразки.

Всі переговори обривалися, як павутиння, особливо з Вітольдом. Увечері, після приїзду Глави, до варшавського замка прийшли свіжі новини. Приїхав Броніш з Цясноці, придворний князя Януша, якого він спочатку послав за відомостями в Литву, а з ним два визначні литовські князі з листами од Вітольда і від жмудинів. Новини були триожні: орден готувався до війни. Всюди укріплювали замки, мололи порох, обтісували кам'яні ядра, стягали на границю кнехтів і рицарство, а легкі загони кінноти й піхоти вже вдиралися в межі Литви і Жмуді з боку Рагнети, Готтесвердера та інших приграничних замків. В лісових хащах, в полях, по селлах уже лунав бойовий клич, а вечорами понад темним морем лісів палахкотіли заграви пожеж. Вітольд, нарешті, відкрито прийняв Жмудь під свою опіку, вислав туди своїх правителів, а вождем озброєного народу призначив славетного й мужнього Скірвоїлла, який вторгся в Пруссію і палив, нищив та спустошив усе на своєму шляху. Сам князь підвів військо до Жмуді, деякі замки укріпив, інші, як наприклад Ковно, зруйнував, щоб вони не могли стати опорою для хрестоносців. Ні для

кого вже не було таємницею, що як настане зима і мороз скує мочари й болота, а може, й раніш, якщо літо буде сухе, почнеться велика війна, яка охопить всі литовські, жмудські й пруські землі. А якщо король прийде на допомогу Вітольдові, то настане день, коли німецька хвиля або залле другу половину світу, або, відбита, на довгі віки повернеться в своє річище.

Але це мало статися не зараз. Поки що по світі лунав зойк і волення захистити справедливість. Листа нещасного народу читали і в Кракові, і в Празі, і при папському дворі, і в інших західних королівствах. Цього відкритого листа привезли до князя Януша бояри, які прибули з Бронішем з Цясноці. І не один мазур хапався за меч і думав, чи не стати йому добровольцем під стяги князя Вітольда. Всім було відомо, що великий князь радий був гартований польській шляхті, такій же завзятій у бою, як і литовські та жмудські бояри, але більше навчені і краще озброєні. Декотрих поривала на це ненависть до давніх ворогів польського племені, а декотрих жаль. «Слухайте, слухайте! — волали жмудини до королів, князів і всіх народів. — Ми були вільним і шляхетним народом, а орден хоче обернути нас у невільників! Він шукає не наших душ, а земель і достатків. Ми вже настільки озлилися, що нам лишилось хіба старцювати або жити розбоєм! Як же їм обмивати нас свяченою водою, коли у них самих брудні руки! Ми хочемо охреститись, але не кров'ю і мечем, і прагнемо віри, але такої, якої навчають достойні монархи Ягелло і Вітольд. Слухайте і рятуйте нас, бо ми гинемо! Орден хоче охрестити нас, аби легше було поневолити; він посилає до нас не священників, а катів. Вони загарбали всі наші вулиці, всі стада худоби, всі плоди землі; нам уже не вільно ні риби ловити, ні звіра в пущі бити! Благаємо! Вислухайте нас, вони змушують нас, споконвіку вільних, гнути горби на нічних роботах при замках, вони забрали наших дітей заложниками, а жінок і дочок безчестять на очах у чоловіків і батьків. Ми повинні стогнати, а не говорити! Вони попалили наші селітби, а наших кращих людей, як-от Коркуця, Вассигіна, Сволька і Сонгайла, повбивали і, як ті вовки, жлуктять нашу кров. О, слухайте! Адже ми люди, а не звірі, адже ми благаємо папу римського, щоб наказав польським єпископам охрестити нас, бо всією душею прагнемо хрещення, але хрещення водою благодаті, а не кров'ю знищення».

Такими й подібними до цих словами скаржилися жмудини, і коли їхні скарги були почуті й при мазовецькому дворі, кілька рицарів і придворних вирішили йти їм на допомогу, навіть не питаючи князя Януша про дозвіл, тому що княгиня була рідна сестра Вітольда. Повсюдно збурились гнівом серця, коли від Броніша та бояр стало відомо, що багато шляхетних жмудських юнаків, котрі були заложниками в Пруссії, не витерпіли жорстокості і вкоротили собі життя.

Глава радів з такого пориву мазовецького рицарства, вважаючи, що чим більше людей піде з Польщі до князя Вітольда, тим ширше розгориться війна і тим більшого чосу можна буде дати хрестоносцям. Тішило його й те, що побачить Збишка, до якого він звик, і старого рицаря Мацька, якого він хотів побачити в бою. Разом з тим, його цікавили нові дикі краї, незнані міста, не бачене досі рицарство та війська, нарешті, сам князь Вітольд, слава якого в той час широко гриміла по світу.

З цією метою він вирішив їхати «великими і найкоротшими шляхами», ніде не затримуючись довше, ніж потрібно для відпочинку коней. Бояри, котрі прибули з Бронішем з Цясноці, та інші литвини з двору княгині, знаючи всі дороги й переходи, мали вести його і мазовецьких рицарів-добровольців від сельбища до сельбища, від городища до городища через неосяжні пущі, якими була вкрита більша частина Мазовії, Литви і Жмуді.

XVI

В лісах, за милю від Ковна, що його зруйнував сам Вітольд, стояли головні сили Скірвоїлла. Блискавично пересуваючись в разі потреби з місця на місце, влаштовуючи наскоки то на пруську границю, то на замки й укріплені городища хрестоносців, вони роздмухували полум'я війни по всій країні. Там вірний зброєносець і знайшов Збишка, а коло нього й Мацька, який прибув туди лише два дні тому. Привітавшись із Збишком, чех проспав цілу ніч, як убитий, і аж другого дня увечері пішов привітати старого рицаря. Стомленим і сердитим Мацько спитав його, чому він всупереч наказові не залишився в Спихові. Він подобришав аж тоді, коли Збишко вийшов з намету, а

чех, скориставшись з цієї нагоди, виправдався перед ним, розповівши про твердий наказ Ягенки.

Глава сказав також, що, крім цього наказу і природженої охоти до війни, його сюди привело ще й бажання в разі потреби негайно надіслати до Спихова гінця з вістями. «Панянка,— сказав він,— з своєю ангельською душею, всупереч власному добру, молиться за Юрандівну. Але всьому має бути край. Якщо Юрандівни нема живої, то хай господь пошле їй царство небесне, бо вона ж була невинна, як ягня, а якщо знайдеться, то треба якнайшвидше попередити панянку, щоб вона виїжджала із Спихова до прибуття Юрандівни, а то відїзд її скидатиметься на ганебне вигнання».

Мацько слухав його неохоче, час від часу повторюючи: «Це не твоє діло». Але Глава, вирішивши говорити все одверто, не турбувався цим і, нарешті, сказав:

— Краще було панні залишатися в Згожелицях, вся ця подорож ні до чого. Ми запевнили її, бідолашну, що Юрандівни нема вже живої, а воно може виявитись інакше.

— А хто ж казав, що її нема живої, коли не ти? — сердито спитав Мацько.— Треба було держати язик за зубами. Я взяв її тому, що вона боялася Чтана й Вілька.

— Це був тільки привід,— відповів зброносець.— Могла вона сидіти в Згожелицях безпечно, бо вони б там перешкоджали один одному. Але ви, пане, боялися, щоб в разі смерті Юрандівни панянка не обминула рук Збишка, тому і взяли її з собою.

— Чого це ти так задер носа? Хіба ти вже пасований рицар, а не слуга?

— Я слуга, але слуга панни, через те й піклуюся, щоб її не спіткала ганьба.

Мацько спохмурнів і задумався, він був невдоволений собою. Він не раз уже докоряв собі, що забрав Ягенку із Згожелиць: адже приїзд Ягенки до Збишка принижував її гідність, а коли б Юрандівна знайшлася,— то й більше, ніж гідність. Він відчував також, що в зухвалих словах чеха полягає правда: адже коли він узяв Ягенку, щоб одвести її до абата, то міг і після його смерті залишити дівчину в Плоцьку, а проте привіз її аж до Спихова, щоб вона про всяк випадок була ближче до Збишка.

— Мені це навіть на думку не спало,— сказав він, виправдуючись перед самим собою й чехом.— Вона сама напросилась їхати.

— Звісно, що напросилась, бо ми запевнили її, що Юрандівни вже нема на світі і що братам її буде безпечніше без неї, — от вона й поїхала.

— Ти її запевнив! — аж крикнув Мацько.

— Я, і це моя вина. Але тепер усе виявиться. Треба, пане, щось робити, бо інакше — краще загинути.

— Що ж ти тут зробиш, — нетерпляче сказав Мацько, — з таким військом, у такій війні!.. Коли щось вийде на ліпше, то аж у липні, бо у німців дві сприятливі для війни пори: зима або посушливе літо, а тепер воно не горить, а тільки тліє. Князь Вітольд, кажуть, поїхав до Кракова переговорити з королем і заручитись його згодою і допомогою.

— Але є ж тут поблизу замки хрестоносців. Якби здобути хоч зо два, ми або знайшли б Юрандівну, або дістали б відомості про її смерть.

— А може, ні того, ні другого.

— Зігфрід, безумовно, вивіз її кудись сюди. Це нам казали і в Щитні, і всюди, і самі ми так думали.

— А ти бачив це військо? Вийди з намету та подивися. У деяких тільки дрюки в руках, а в деяких прадідівські мідні мечі.

— Але я чув, що вони люди дуже войовничі!

— Та не їм, голопузим, здобувати замки, особливо такі, як у хрестоносців.

Дальшу розмову перебили, увійшовши, Збишко і Скірроїлло, вождь жмудинів. Це був невеликий на зріст чоловік, але кремезний і плечистий. Груди його були такі опуклі, що здавалися горбатими, а незмірно довгі руки сягали аж до колін. Загалом він скидався на Зиндрама з Машковиць, славетного рицаря, з яким Мацько і Збишко свого часу познайомилися у Кракові, у нього була така сама величезна голова й такі самі криві ноги. Про нього говорили, що він добре розумівся на военній справі. Життя його пройшло у війнах з татарами, з якими він довгі роки бився на Русі, та з німцями, яких він ненавидів, мов лиху пошесть. В тих війнах він навчився говорити по-русинському, а потім, при дворі князя Вітольда, трохи по-польському; знав він і по-німецьки, принаймні повторював три слова: «вогонь», «кров» і «смерть». В його величезній голові завжди було повно воєнних задумів та підступів, яких хрестоносці не могли передбачити і яким не могли запобігти, тому його боялися по всіх приграничних комтуріях.

— Ми говорили про похід,— з незвичайним пожвавленням сказав Мацькові Збишко,— і прийшли сюди для того, щоб ви теж сказали свою думку досвідченого воїна.

Мацько посадив Скірвоїлло на вкритому ведмежою шкурою сосновому пеньку, потім наказав челядникові принести яндову меду, з якої рицарі стали набирати кухлями й пити. Коли вони добре напилися, Мацько запитав:

— Хочете вчинити наскок, чи що?

— Хочемо потрусити німецькі замки...

— Які саме?

— Рагнету або Нове Ковно.

— Рагнету,— промовив Збишко.— Чотири дні тому ми були під Новим Ковном, і нас побили.

— Таки побили,— підтвердив Скірвоїлло.

— Як так?

— Добре побили.

— Почекайте,— сказав Мацько,— бо я не знаю тутешньої країни. Де Нове Ковно і де Рагнета?

— Звідси до Старого Ковна менш як миля,— відповів Збишко,— а від Старого до Нового теж миля. Замок стоїть на острові. Ми хотіли туди переправитись, але нас розбили коло переправи. Переслідували півдня, аж поки ми не сховалися в оцих лісах, а військо так розпорошилось, що деякі воїни прийшли тільки сьогодні вранці.

— А Рагнета?

Скірвоїлло простягнув свою довгу, як гілляка, руку й показав на північ.

— Далеко! Далеко!

— Саме й добре, що далеко! — зазначив Збишко.— Там навколо все спокійно, бо скільки було збройних людей по той бік границі, всі походились до нас. Тепер німці не сподіваються там ніякого нападу, отже, ми вдаримо на них зненацька.

— Він правильно каже,— озвався Скірвоїлло.

Мацько спитав:

— І ви думаете, що можна буде й замок здобути?

Скірвоїлло заперечливо похитав головою, а Збишко відповів:

— Замок міцний, так що його можна здобути хіба випадково. Але ми спустошимо край, попалимо міста й села, знищимо запаси харчів, а найголовніше — наберемо полонених, серед яких можуть бути знатні люди, котрих хрестоносці охоче викуповують або обмінюють...

Потім він звернувся до Скірвоїлло:

— Князю, ви самі визнали, що я казав правильно, а тепер зважте ще й таке: Нове Ковно на острові — там ми ні сіл не поруйнуємо, ні худоби не загарбаємо, ні полонених не наберемо. До того ж нас там тільки-но побили. Ех! Підемо краще туди, де нас зараз не сподіваються.

— Переможець найменше сподівається нападу, — про бурмотів Скірвоїлло.

Тут заговорив Мацько і став підтримувати пропозицію Збишка, бо зрозумів, що юнак має більше надії дізнатися чогось під Рагнетою, аніж під Новим Ковном, і що під Рагнетою легше буде схопити якогось визначного бранця, який придався б для обміну. Він також вважав, що в усякому разі краще йти далі й несподівано вдертися в менш безпечний край, ніж нападати на захищений самою природою острів, та ще й з міцним замком і сильною залогою.

Як досвідчений у воєнній справі чоловік, він говорив так ясно й наводив такі незаперечні доводи, що міг переконати кожного. Його уважно слухали, Скірвоїлло часом ворухив піднятими бровами на знак згоди, часом бурмотів: «Правильно каже!» Нарешті він втягнув свою величезну голову між широкі плечі, так що здавався зовсім горбатим, і глибоко задумався.

Через деякий час він устав і, нічого не сказавши, почав прощатися.

— То як же воно, князю, буде? — спитав Мацько. — Куди вирушимо?

— Під Нове Ковно.

І вийшов з намету.

Мацько і чех якийсь час здивовано поглядали на Збишка, потім старий рицар ударив руками по стегнах і вигукнув:

— Тьху! Що воно за пень!.. Слухає, слухає, а потім своєї. Шкода й губи паскудити!..

— Чув я про нього, що він такий, — озвався Збишко, — та, правду кажучи, і весь тутешній народ упертий. Вислухає чужу думку, а потім зробить по-своєму.

— То чого ж він питає?

— Бо ми пасовані рицарі, та й для того, щоб розглянути кожну річ з усіх боків. Але він не дурний.

— Можливо, що під Новим Ковном нас теж найменше сподіваються, — зауважив чех. — І саме через те, що недавно побили нас. І з цього погляду він має рацію...

— Ходім побачимо тих людей, якими я командую,— сказав Збишко, якому було душно в наметі.— Треба їх попередити, щоб були готові.

І вони вийшли. Надворі вже була темна і хмура ніч; у темряві горіли вогнища, коло яких сиділи жмудини.

XVII

Для Мацька і для Збишка, які служили колись у Вітольда й надивились на литовських та жмудських воїнів, видовище табору не являло собою нічого нового; але чех дивився на них з цікавістю, разом з тим міркуючи, чого від таких людей можна сподіватися в бою, і порівнюючи їх з польським та німецьким рицарством. Табір стояв у низині, оточений багнами й бором, і був цілковито забезпечений від нападу, бо ніяке інше військо неспроможне було перевертатися через ці зрадливі мочари. Сама низовина, в якій стояли курені, також була грузька й болотиста, але вони встелили її таким грубим шаром ялинового гілля, що відпочивали на ньому, немов на найсухішому місці. Князеві Скірвоїллу нашвидку спорудили щось схоже на нум—литовську хату з землі й необтесаних колод, для інших знатних людей сплели з гілля кілька десятків куренів, а прості воїни сиділи коло вогнищ, під голим небом, захищені від негоди й дощів лише кожухами та шкурами, які вони носили на голому тілі. В таборі ще ніхто не спав, бо люди, не мавши чого робити після останньої поразки, виспалися вдень. Деякотрі сиділи або лежали коло яскравих вогнищ, підкладаючи в них сушняк та галуззя ялівцю, інші греблись у попелі вже згаслих вогнищ, від яких розходився дух печеної ріпи, звичайного харчу литвинів, і сморід припаленого м'яса. Поміж вогнищами видно було стоси зброї, складеної поблизу, щоб кожному в разі потреби можна було одразу схопити свою. Глава з цікавістю придивлявся до ратищ з довгими й тонкими наконечниками, викуваними з гартованого заліза, до келепів, зроблених з дубових одземків, оббитих кременями або цвяхами, до сокир з короткими держакками, подібних до польських топірців, якими була озброєна кіннота, і сокири майже з такими довгими держакками, як у бердишів, якими озброєна була піхота. Трапля-

лися серед них і мідні, виготовлені ще в ті стародавні часи, коли в цих глухих краях залізо було в мізерному вжитку. Деякі мечі також були зроблені з міді, але більшість — з доброї сталі, яку привозили з Новгороду. Чех брав у руки ратища, мечі, сокири, смолисті, обсмалені на вогні луки і при світлі полум'я вивчав їх якості. Коней біля вогнищ було небагато, бо табуни їх паслися на віддалі, в лісах, під наглядом пильних конюхів, а тому що значні бояри хотіли мати своїх коней під рукою, то кілька десятків їх стояло в таборі, і боярські невільники годували їх із рук на окремому майданчику. Главу дивували ці дуже маленькі, кудлаті коні з могутніми шиями, настільки дивовижні, що західні рицарі вважали їх за якихось особливих лісових звірів, швидше схожих на единорогів, ніж на справжніх коней.

— Тут великі бойові огирі ні до чого, — сказав досвідчений Мацько, згадуючи колишню свою службу у Вітольда, — бо великий одразу загрузне в трясовині, а тутешня шкапина пройде скрізь нарівні з людиною.

— Але в полі, — озвався чех, — тутешні не встоять проти великих німецьких коней.

— Звісно, що не встоять. Зате німець не втече від жмудина й не дожене його, бо їхні такі коні прудкі, як татарські, або й прудкіші.

— А все-таки мені дивно. Я бачив бранців татар, котрих Зих припровадив до Згожелиць, ну — то ж дрібнота, такого всякий кінь понесе, а тут же люди рослі.

Люди тут і справді були здоровенні. При світлі вогнищ видно було з-під кожухів широкі груди і плечі. Всі, як один, вони були жилаві, але кошаві й високі, взагалі на зріст вони були вищі за всіх інших жителів литовських земель, бо жили на кращих і родючіших землях, в яких годло, що траплявся коли-не-коли в Литві, менше давався взнаки. Зате вони були ще дикіші за литвинів. У Вільні був великокнязівський двір, до Вільна сходилися священники із сходу й заходу, прибували посольства, найджали іноземні купці, через що жителі міста й околиць трохи освоювались з іноземними звичаями. А в цих краях іноземець з'являвся тільки в образі хрестоносця або мечоносця¹, які несли в глухі лісові сельбища вогонь, неволю і

¹ Духовно-рицарський орден, заснований в Ризі наприкінці XII століття, який в XIII столітті з'єднався з Тевтонським орденном.

криваве хрещення. Тому все тут було грубіше, суворіше і ближче до стародавніх часів, все було вороже до всіляких нових порядків: і старі звичаї, і старі способи війни, і упертість в поганстві, бо поклонитися хресту навчав тут не провісник доброї новини з любов'ю апостола, а збройний німецький чернець з душею ката.

Скірвоїлло і значніші князі та бояри були вже христи-янами, бо наслідували приклад Ягелла й Вітольда. Інші, навіть найпростіші і найдикіші воїни, невиразно відчували, що давнім їх звичаям і давній вірі настає кінець. Вони готові були поклонитися хресту, аби тільки цей хрест підносила не німецька ненависна рука. «Ми просимо, щоб нас охрестили,— благали вони всіх князів і всі народи,— але пам'ятайте, що ми люди, а не звірі, яких можна дарувати, купувати і продавати». Тим часом, поки стара віра згасала, як згасає вогнище, до якого не підкидають дров, а від нової серця одверталися тому, що німці впроваджували її силоміць, в душах жмудинів оселилася пустота, неспокій, жаль за минулим і глибокий смуток. Чех, який з дитинства зріднився з веселим солдатським гомоном, з піснями й гучною музикою, уперше в житті бачив такий тихий і похмурий табір. Лише де-не-де, коло віддалених від Скірвоїллового нума вогнищ, чути було звуки сопілки або пищалки, або слова тихої пісні, яку співав буртинікас. Воїни слухали з похиленими головами і втупленими в жар очима. Декотрі сиділи навпочіпки біля вогню, спершись на коліна ліктями й обхопивши долонями голови; в своїх шкурах вони були схожі на якихось лісових звірів. Але коли біля них проходили рицарі і вони підіймали голови, полум'я вогнищ освітлювало їх голубі очі й лагідні та зовсім не хижі й не жорстокі обличчя, швидше схожі на смутні обличчя покривджених дітей. На скраїську табору на м'якому моху лежали поранені, яких пощастило винести з останньої битви. Ворожбити, так звані лабдариси і сейтони, бурмотіли над ними заклинання або лікували їхні рани, прикладаючи до них відоме тільки їм цілюще зілля, а вони тихо лежали, терпляче зносячи біль і страждання. З глибини лісу, від полян і лугів, чути було посвистування конюхів, часом зривався вітер; обгортаючи димом табір і сповнюючи шумом темний бір. Тим часом вогнища почали жевріти і згасати, запанувала ще глибша тиша, посилюючи враження смутку й ніби пригнічення.

Збишко наказав бути наготові людям, котрим командував і з якими легко міг розмовляти, бо серед них було трохи полочан, потім звернувся до свого зброєносця:

— Ну, ти вже достатньо надивився, а тепер час вертатися в намет.

— Справді, надивився,— відповів зброєносець,— та не дуже радує мене те, що бачив, бо одразу видно, що це побиті люди.

— Двічі побиті: чотири дні тому під замком і позавчора коло переправи. А тепер Скірвоїлло хоче йти туди третій раз, щоб зазнати третьої поразки.

— Як же він не розуміє, що з таким військом проти німців він нічого не вдіє? Казав уже мені рицар Мацько, а тепер і сам я так думаю, що й у бою ці люди нічого не варті.

— І помиляєшся, бо навряд чи знайдеться в усьому світі хоробріший за них народ. Тільки вони б'ються купою, а німці в строю. Якщо вдається розірвати стрій, то частіше жмудин уколошкає німця, аніж німець жмудина. Але німці це знають і так змикаються, що стоять, як стіна.

— А щоб здобути замок, то, певне, нема чого й думати,— сказав чех.

— Тому що вони не мають для цього ніяких знарядь,— відповів Збишко.— Знаряддя є у князя Вітольда, і поки він не підійде, ми не вгриземо жодного замка, хіба що випадково або з допомогою зради.

Так розмовляючи, вони дійшли до намету, перед яким горіло велике, підтримуване челяддю багаття, а в ньому коптілося всіляке м'ясиво. В наметі було холодно й вогко, тому рицарі, а з ними й Глава, полягали перед багаттям на шкурах.

Повечерявши, вони пробували заснути, але не могли. Мацько перевертався з боку на бік, а потім, побачивши, що Збишко сидить перед багаттям, обнявши руками коліна, запитав:

— Слухай! Чому ти радив іти під далеку Рагнету, а не під цей близький Готтесвердер? Навіщо тобі це?

— У мене таке передчуття, що Дануська в Рагнеті і там менше охорони, ніж тут.

— Нам ніколи було поговорити, бо я був стомлений, а ти після тієї поразки збирав людей по лісі. Але тепер

скажи твердо: невже ти все життя будеш розшукувати ту дівку?

— Вона не дівка, а моя дружина,— відповів Збишко.

Настало мовчання, Мацько добре розумів, що проти цього нічого заперечити. Коли б Дануська була й досі панною Юрандівною, старий рицар, безперечно, намовляв би небожа залишити її, але святість шлюбу зобов'язувала до пошуків, і Мацько навіть не ставив би такого запитання, якби був присутній на вінчанні та на весіллі, а так він і досі мимоволі вважав Юрандівну за дівчину.

— Звичайно,— сказав він згодом.— Про що я мав за ці два дні спитати, то спитав, а ти сказав мені, що нічого не знаєш.

— Бо таки не знаю, хіба крім того, що наді мною тяжить гнів божий.

Раптом Глава підвівся на ведмежій шкурі й почав уважно і з цікавістю прислухатись.

А Мацько сказав:

— Поки тебе сон не зморив, розкажи, що ти бачив, що робив і чого добився в Мальборзі?

Збишко одгорнув давно не стрижене волосся, що спадало йому аж на очі, трохи помовчав і став розказувати:

— Дав би бог, щоб я стільки дізнався про Данусю, скільки знаю про Мальборг. Питаєте, що я там бачив? Бачив незмірну могутність хрестоносців, підтримувану всіма королями й народами, і не знаю, чи хто-небудь у світі здолає вистояти проти неї. Бачив замок, якого немає, мабуть, і в римського імператора. Бачив незліченні скарби, бачив панцери, бачив юрби озброєних ченців, рицарів і кнехтів, і реліквії, немов у римського папи, і кажу вам, що мені аж усередині похололо, коли я подумав: хто з ними може боротися? Хто їх подолає? Хто проти них устоїть? Кого не зламає їхня сила?

— Нас, трясця їх матері! — не стримавшись, вигукнув Глава.

Слова Збишка здалися дивними й Мацькові, і хоч йому хотілося довідатись про всі пригоди юнака, він, однак, перебив його і сказав:

— А ти забув про Вільну? Хіба мало ми сходилися з ними щит на щит, віч-на-віч! Хіба ти забув, як неохоче билися вони з нами, як нарікали на нашу запеклість: з ними, мовляв, мало коня натомити або списа зламати, а треба або чужу голову рубати, або свою віддати! Були там

і гості, котрі нас викликали,— і всі пішли з ганьбою. Чого ж це ти так розкис?

— Не розкис я, бо й сам бився в Мальборзі, де билися по-справжньому. Але ви не знаєте всієї їхньої могутності.

Старий рицар розсердився.

— А ти знаєш всю польську могутність? Ти бачив усі полки вкупі? Не бачив. Могутність хрестоносців тримається на людській кривді та зраді, у них нема жодної п'яді землі, яка б їм належала. Наші князі прийняли їх, як приймають у хату вбогу людину, й обдарували їх, а вони, набравшись сили, немов скажені собаки, покусали ті руки, що їх годували. Загарбали землі, підступом позахоплювали міста — ось де їхня сила! Але нехай бй їм допомагали всі королі світу, однак день розплати й помсти настане.

— Якщо ви мені сказали розповісти, що я бачив, а тепер гніваєтесь, то краще я не буду говорити,— сказав Збишко.

Мацько деякий час сердито сопів, далі заспокоївся і сказав:

— А хіба не буває так? Стоїть у лісі сосна, немов та вежа, можна б подумати, що стоятиме століття, а стукнеш добре обухом, і загуде дупло та посиплеться порохня. Отак і могутність хрестоносців! Але я казав тобі розповісти, що ти там робив і чого добився. Ти кажеш, що бився там по-справжньому?

— Бився. Спочатку вони прийняли мене бундючно й недружелюбно, бо їм уже було відомо, що я бився з Ротгером. Може б, зі мною і трапилось яке-небудь лихо, але я мав листа від князя, та й пан де Лорш, якого вони шанують, боронив мене від їхньої злості. Але потім почалися учти та змагання, в яких мені бог поміг. Ви, мабуть, чули, що магістрів брат Ульріх полюбив мене і дав письмове розпорядження самого магістра, щоб мені віддали Дануську?

— Казали нам люди,— промовив Мацько,— що в нього лопнула попруга, а ти побачив це й не схотів на нього напасти.

— Еге ж. Я підняв списа вгору, і він мене відтоді полюбив. Ех, милий боже! Вони дали мені такі листи, що я з ними міг їздити від замка до замка й шукати. Я вже думав, що моему горю — моему нещастю настав кінець, а тепер от сиджу в цій дикій країні в безнадії, в журбі та смутку, і що день, то мені тяжче...

Він замовк і з такою силою підкинув у вогонь трісок, що з головешок посипались іскри, і сказав:

— Бо якщо вона, нещасна, стогне десь у замку й думає, що я за неї забув, то хай би мене нагла смерть не минула!

В ньому, видно, стільки назбиралось болю, що він знову почав жбурляти тріски в вогонь, а Мацько й чех дивилися на нього й дивувались, бо не припускали, що він так любить Данусю.

— Заспокойся! — вигукнув Мацько.— Розкажи краще, як воно було з тим листом? Невже комтури не хотіли виконати наказу магістра?

— Заспокойтеся, пане,— сказав чех,— бог дасть вам втіху і, може, незабаром.

На очі Збишкові набігли сльози, але він трохи заспокоївся і сказав:

— Відчиняли мені, виродки, замки і в'язниці. Був я скрізь, шукав! Але почалася війна, і вїт фон Гейдек у Гердавах сказав мені, що під час війни мають чинність інші закони, а охоронні листи, видані в мирний час, не дійсні. Я одразу викликав його на двобій, але він не прийняв виклику й наказав вигнати мене з замка.

— А в інших місцях? — спитав Мацько.

— Скрізь те саме. В Кролевіці комтур, начальник гердавського війська, навіть не схотів читати магістрового листа, кажучи, що війна є війна і щоб я забирався геть, поки голова ціла. Розпитував і в інших місцях — скрізь те саме.

— Тепер я розумію,— промовив старий рицар.— Ти побачив, що нічого не можеш зробити, і приїхав сюди, де може трапитись нагода хоч помститися.

— Еге ж,— відповів Збишко.— Думав також, що наберемо полонених та здобудемо кілька замків, але ці люди не вміють здобувати замків.

— Ех, як прийде князь Вітольд, тоді буде інакше.

— Дай боже!

— Він прийде. Я чув при мазовецькому дворі, що прийде, а може, разом з ним і польський король з усім військом.

Дальшу розмову їм перебив Скірвоїлло, який несподівано виринув з темряви і сказав:

— Вирушаємо в похід.

Почувши це, рицарі швидко посхоплювались, а Скірвоїлло наблизив до них свою величезну голову і сказав притишеним голосом:

— Є новини: до Нового Ковна йде підкріплення. Два рицарі ведуть кнехтів, женуть худобу й везуть харчі. Ми їх перехопимо.

— Отже, нам треба перейти Німан? — спитав Збишко.

— Так. Я знаю брід.

— А в замку знають про підкріплення?

— Знають і вийдуть назустріч, на них ударите ви.

І він почав пояснювати їм, де вони повинні зробити засідку, щоб несподівано вдарити на тих, котрі виступлять із замка. Йому хотілось одночасно влаштувати дві битви й помститись за останню поразку, що могло вдатися тим легше, що після останньої перемоги ворог почував себе зовсім безпечно. Скірвоїлло вказав їм місце й час, коли вони повинні були прийти, а решту полишив на їх мужність і кмітливість. Серця їхні сповнилися радістю, вони зрозуміли, що з ними розмовляє досвідчений і розумний воїн. Скінчивши розмову, Скірвоїлло сказав їм іти за ним і попрямував до свого нума, де його чекали князі і сотники-бояри. Там він повторив попередні накази й дав нові і нарешті, приклавши до губів вирізану з вовчої кістки пищалку, так пронизливо засвистав, що цей свист почули в усьому таборі.

На цей звук біля пригаслих вогнищ одразу все заворушилось; то в одному, то в другому місці заскакали іскри, потім з'явилися вогники, що розросталися й підіймалися з кожною хвилиною, а при їх світлі видно стало дикі постаті воїнів, що збиралися коло стосів зброї. Бір здригнувся і прокинувся. За хвилину з глибини лісу почулись вигуки конюхів, що гнали табуни до табору.

XVIII

На ранок дійшли до Невяжі й переправились: хто верхи, хто тримаючись за кінський хвіст, хто на в'язці лози. Все відбувалося так швидко, що Мацько, Збишко, Глава й ті мазури, котрі прийшли сюди добровільно, диєувалися з спритності цих людей і аж тепер зрозуміли, чому ні бори, ні багна, ні ріки не могли стати перешкодою для литовських походів. Вийшовши з води, жоден не

роздягнувся, не скинув кожуха або вовчої шкури, а всі сушилися, підставляючи спини під сонячне проміння, так що від них ішла пара, немов із смолярні. Після недовгого відпочинку вони швидко рушили на північ. Пізно ввечері дійшли до Німана. Переправа через цю велику ріку, та ще збутнілу від весняної повені, була нелегка. Відомий Скірвоїлло брід місцями перетворився на драговину, так що коням довелося пливти більше ніж чверть стадії. На очах Збишка і чеха течія знесла двох людей, яких вони марно намагалися врятувати, бо через темряву та бурхливу течію швидко втратили їх з очей, а потопуючі не наслідились кричати про порятунок, пам'ятаючи наказ вождя, щоб переправа відбулася в цілковитій тиші. Всі інші щасливо дісталися до протилежного берега, на якому просиділи без вогню до ранку.

Як тільки почало світати, військо розділилося на два загони. З одним Скірвоїлло пішов в глиб країни назустріч тим рицарям, котрі вели підкріплення до Готтесвердера, другий Збишко повів назад до острова, щоб перехопити військо, яке мало вийти назустріч. На небі займався погожий ясний день, а внизу бір, луги та кущі були повиті густим туманом, який закривав від очей далину. Для Збишка і його людей це була сприятлива обставина, бо німці, йдучи від замка, не могли побачити їх здалека і вчасно ухилитися від бою. Молодий рицар був незмірно радий цьому і говорив до Мацька, що їхав поруч:

— В такому тумані легше зіткнутись, ніж побачити один одного, дай боже тільки, щоб він не розійшовся хоч до полудня.

Сказавши це, він поскакав наперед до сотників, щоб дати їм наказ, але незабаром повернувся і промовив:

— Скоро вийдемо на шлях, який іде від перевозу навпроти острова в глиб країни. Там заляжемо в гущавині й будемо їх чекати.

— Звідки ти знаєш про шлях? — запитав Мацько.

— Від гутешніх хлопів, яких у моєму загоні є кілька канадцять. Це вони і проводять нас скрізь.

— А далеко від замка й від острова ми заляжемо?

— За милю.

— Це добре, бо коли б було ближче, вони могли б кинути на допомогу з замка кнехтів, а так не тільки не встигнуть, а й крику не почують.

— Я вже про це подумав.

— Подумав про одне, то подумай і про друге: якщо ті хлопи люди надійні, то вишли двох або трьох наперед, щоб перший, хто побачить німців, негайно дав нам знати.

— І це вже зроблено.

— Тоді скажу тобі ще щось. Накажи одній або двом сотням людей, щоб вони, як почнеться бій, не встрявали в нього, а відрізали дорогу до острова.

— Це зроблено насамперед! — відповів Збишко. — Німці влізуть наче в пастку або в кліщі.

Почувши це, Мацько доброзичливо глянув на небожа. Він радий був, що Збишко, незважаючи на молоді літа, так добре розбирається в военній справі. Старий рицар усміхнувся і пробурмотів:

— Справжня наша кров!

А зброєносець Глава зрадив ще більш, ніж Мацько, бо для нього не було більшої втіхи, ніж бій.

— Не знаю, — сказав він, — як битимуться оці наші люди, але йдуть тихо, не порушують порядку і, як видно, з великою охотою. Якщо той Скірвоїлло все добре обміркував, то жодна жива душа звідси не вийде.

— Дасть бог, мало хто з них вирветься, — відповів Збишко. — Але я наказав брати якнайбільше полонених, а коли б трапився серед них рицар, то ні в якому разі не вбивати.

— Чого ж то так, пане? — спитав чех.

Збишко відповів:

— Стежте й ви, щоб було так. Якщо рицар — гість, то він вештається по містах, по замках, бачить багато людей і знає багато новин, а якщо орденський, то й ще більше. Сказати по совісті, я й приїхав сюди, щоб схопити когось значнішого й потім зробити обмін. Один мені цей спосіб тільки й залишився... якщо взагалі залишився.

Він дав коневі остроги й виїхав наперед загону, щоб віддати останні розпорядження і разом з тим позбутися сумних думок, для яких не залишалося й часу, бо вибране для засідки місце вже було недалеко.

— Чому молодий пан такий певний, що його дружина ще жива і перебуває в цих краях? — запитав чех.

— Бо якщо Зігфрід не замордував її в Щитні одразу під гарячу руку, — відповів Мацько, — то напевне можна

сподіватися, що вона ще жива. А якби він був її замордував, то щитнинський ксьондз не розказував би нам усього того, що чули ми і Збишко. Тяжка то річ навіть для найжорстокішої людини підняти руку на беззахисну жінку, а тим більш на невинну дитину.

— Тяжка річ, але не для хрестоносця. А діти князя Вітольда?

— Це правда, що в них вовчі серця, але правда й те, що в Щитні він її не ебив, а попрямував десь у цей бік і, може, сховав її тут у якомусь замку.

— Ех, якби вдалося здобути цей острів і замок!

— Ти тільки глянь на цих людей,— сказав Мацько.

— Певне! Певне! Але є в мене одна думка, яку я скажу молодому панові.

— Хоч би їх у тебе було й десять, списками мурів не розвалиш.

І Мацько показав на частокіл списів, якими була озброєна більша частина воїнів, потім запитав:

— Бачив ти коли-небудь таке військо?

Чех і справді нічого подібного не бачив. Поперед нього їхав загін воїнів густою, безладною юрбою, бо в бору й серед кущів трудно було триматися в шеренгах. Піхотинці змішалися з вершниками і, щоб не відставати, держалися за гриви, сідла й кінські хвости. На плечах у воїнів були вовчі, ведмежі й рисячі шкури, на головах стирчали то кабанячі ікла, то оленячі роги, то кудлаті вуха, так що коли б не зброя, що стриміла вгору, не осмолені луки та сагайдаки з стрілами за плечима, сторонньому глядачеві, особливо в тумані, могло б здатися, що то зграї диких звірів вирушили з лісових хащ і йдуть кудись, гнані жадобою крові або голодом. В цьому видовищі було щось страшне і незвичайне, наче відбувався «гомон», під час якого, за народним повір'ям, зриваються з місця і йдуть світ за очі не тільки звірі, а навіть каміння та кущі.

Побачивши цей тлум, один з ленкавицьких влодик, що прибули сюди разом з чехом, підїхав до нього, перехрестився і сказав:

— Во ім'я отця й сина! Та ми ж їдемо з зграєю справжніх вовків, а не з людьми.

Хоч Глава й сам уперше бачив таке військо, проте відповів як досвідчений чоловік, який все знає і ні з чого не дивується:

— Вовки ходять зграями тільки взимку, але хрестоносцями можна пожитися й весною.

Справді була вже весна — травень! Ліщина, що росла в бору, вже вкрилася яскравою зеленню. З-під пухнастого й м'якого моху, по якому безшумно ступали воїни, пробивалися білі й синюваті анемони, молоді ягідники та зубчаста папороть. Змочені рясними дощами, дерева пахли вологою корою, а від лісового ґрунту били гострі пахощі опалої глици та прілого листя. Сонце мінилося веселкою в великих краплях роси серед листя, і птаство радісно щebetало вгорі.

Збишко наказав їти швидше. Через деякий час він знову приїхав назад, до Мацька, чеха й мазурських добровольців. Надія на добру битву значно оживила його, бо на обличчі не видно було звичайного суму і очі блищали, як і раніш.

— Ну! — гукнув він. — Тепер нам треба йти попереду, а не позаду.

І повів їх наперед заgonу.

— Слухайте, — казав Збишко далі, — може, заскочимо німців зненацька, але якщо вони встигнуть вишикуватись, то ми вдаримо першими, бо панцери наші міцніші й мечі кращі.

— Так воно й буде! — сказав Мацько.

Одні міцніше повмощувались у сідлах, наче вже зараз мали йти в бій, другі набрали в груди повітря й попробували, чи легко виходить із піхов меч.

Збишко ще раз повторив їм, що коли серед піших кнехтів знайдуться рицарі або ченці в білих плащах поверх панцерів, то щоб не вбивати їх, а брати в неволю, потім знову поскакав до провідників і за хвилину спинив загін.

Вони підійшли до дороги, яка від переправи на острів ішла в глиб країни. Власне, це ще не була справжня дорога, а швидше недавно пробита через ліс доріжка, вирівняна настільки, щоб по ній могли сяк-так пройти вози та військо. По обидва боки стіною стояв високий ліс і навалом лежали стовбури зрубаних сосон. Ліщина місцями була така густа, що зовсім заступала глибіню лісу. Збишко вибрав місце для засідки на повороті, щоб німці, підходячи, не могли побачити їх здалека, а також не мали часу ні відступити, ні вишикуватись для бою. Там він розташував загін по обидва боки дороги і наказав ждати ворога.

Звиклі до бору й лісової війни жмудини так уміло

причаїлися за стовбурами, в западинах, в кущах ліщини та в заростях молодих ялин, наче крізь землю провалились. Не озивався жодний чоловік, не форкнув ні один кінь. Вряди-годи коло причаєних людей пробігав дрібний або великий лісовий звір і, майже наскочивши на них, злякано і з гарчанням кидався вбік. Вітер то зривався і наповнював бір урочистим і рівним шумом, то вщухав, і тоді чути було лише далеке кування зозулі та близьке постукування дятлів.

Жмудини з радістю прислухалися до цих звуків, бо зокрема дятел вважався у них провісником добра. Птахів цих у бору було повно, і їх швидкий наполегливий стукіт долинав з усіх боків і нагадував працю людини. Створювалось таке враження, що в кожного з них була своя майстерня і кожен з самого ранку взявся до пильної роботи. Мацькові й мазурам здавалося, що вони чують, як теслі прибивають на новій хаті крокви, і їм згадалися рідні місця.

Проте час минав, а крім лісового шуму та пташиних голосів не чути було нічого. Туман порідшав, сонце підбилося досить високо і стало пригрівати, а вони все лежали. Нарешті Глава, якому обридло лежати й мовчати, нахилився до вуха Збишка й почав шепотіти:

— Пане... Коли бог дасть, що жоден з псявір не втече, то хіба ми не могли б уночі підійти до замка, переправитись і здобути його зненацька?

— Ти думаєш, що там не стережуть човнів і що в ворога немає гасла?

— Човни стережуть, і гасло є,— прошепотів чех,— але полонені під ножем скажуть гасло, навіть самі до них обізвуться по-німецьки. Аби тільки дістатись на острів, тоді замок...

Він замовк, тому що Збишко, почувши з дороги каркання ворони, раптом затулив йому долонею рота.

— Цить! Мовчи! — сказав він. — Це гасло!

Через деякий час на дорозі з'явився жмудини на низенькому кудлатому коні, копита якого були обвинуті баранячою шкурою, щоб не чути було тупоту й не видно слідів на болоті.

Ідучи, він швидко поглядав на обидва боки і раптом, почувши з гушавини відповідь на каркання, югнув у ліс і за хвилину був коло Збишка.

— Ідуть!.. — сказав він.

Збишко покvapливо став розпитувати, як вони йдуть, скільки кінноти і скільки піших кнехтів, а насамперед, чи далеко вони. З відповіді жмудина він довідався, що загін складається не більш як із ста п'ятдесяти воїнів, з них— п'ятдесят кінних під проводом не хрестоносця, а якогось світського рицаря, що загін іде в строю і провадить за собою порожні вози з запасними колесами, а поперед загону, на відстані подвійного польоту стріли, йде сторожа з восьми чоловік, яка часто з'їжджає з шляху та обшукує бір і зарості, і нарешті, що загін знаходиться за чверть милі звідси.

Збишкові не сподобалось, що хрестоносці йдуть в строю. Він з досвіду знав, як трудно в такому разі розірвати ряди дисциплінованих німців і як така «купа» вміє боронитися при відступі, ніби дикий кабан, оточений зграєю собак. Натомість його втішила звістка, що вони не далі як за чверть милі: з цього він зробив висновок, що вислана ним раніше частина загону вже зайшла німцям у тил і, коли вони будуть розбиті, не пропустить назад жодної живої душі. Щодо розвідки, яка йшла поперед загону, то Збишко не надавав їй великого значення; він заздалегідь наказав своїм жмудинам пропустити її не чіпаючи, а якщо вона заглибиться в ліс— всіх до одного переловити.

Але виявилось, що останній наказ був зайвим. Розвідка незабаром підійшла. Жмудини, поховавшись у западинах коло самого шляху, добре бачили кнехтів, які, спинившись на повороті, почали між собою розмовляти. Начальник, кремезний, рудобородий німець, знаком наказавши їм мовчати, став прислухатися. Видно було, що він деякий час вагався, чи не зїхати в бір, нарешті, чуючи лише стукіт дятлів, очевидно подумав, що якби в лісі хтось ховався, то птаство не поводитися б так спокійно, і, махнувши рукою, повів розвідку далі.

Збишко переждав, поки німці не зникли за наступним поворотом, потім на чолі краще озброєних воїнів тихо наблизився до самої дороги. Були між ними Мацько, чех, двоє влодик з Ленкавиці, три молодих рицарі з-під Цеханова та кільканадцять значніших, краще озброєних жмудських бояр. Ховатись далі не було потреби, тому

що Збишко мав намір, як тільки з'являться німці, вису-
нутись на середину дороги, вдарити в них і розірвати їхні
ряди. Якби це вдалося і якби загальна бійка перетвори-
лась на окремі сутички, він міг бути певний, що жмудини
впораються з німцями.

І знов настала тиша, яку порушував тільки звичайний
лісовий шум. Але незабаром до слуху воїнів із східного
боку долинув і гомін людських голосів. Спочатку зміша-
ні й досить віддалені, вони поступово наближались і ста-
вали виразнішими.

В ту ж мить Збишко вивів загін на середину дороги
і поставив клином. Сам він став на чолі, маючи безпосе-
редньо за собою Мацька й чеха. В наступному ряду
стояло три чоловіка, а в дальшому чотири. Всі були озброє-
ні добре; правда, їм бракувало «дерев», або рицарських
списів, бо в лісових походах вони дуже заважали; нато-
мість в руках у них були короткі й легші жмудські піки
для першого удару, а мечі й сокири коло сідел для бороть-
би в тисняві.

Глава пильно наставив вуха, прислухався, а потім
шепнув Мацькові:

— Співають, трясця їх матері!

— Дивно мені, що їх і досі не видно,— відповів
Мацько.

Збишко, який вважав, що далі ховатись і мовчати вже
зайве, обернувся і сказав:

— Це тому, що дорога йде понад струмком і має ба-
гато поворотів. Ми зустрінємось несподівано, а це ще
краще.

— А веселої якоїсь співають! — знову сказав чех.

Німці й справді співали зовсім не побожної пісні, що
легко було визначити з самого мотиву. Прислухавшись,
можна було також відрізнити, що співає не більш як
кільканадцять чоловік, а всі підхоплювали тільки при-
спів, який громом розлягався по лісі.

Так вони, веселі й життєрадісні, йшли назустріч
смерті.

— Скоро ми їх побачимо,— сказав Мацько.

Обличчя його раптом спохмурніло й набрало якогось
вовчого виразу, що свідчив про його невблаганну й озлоб-
лену вдачу. До того ж, він і досі не помстився за той по-
стріл з самостріла тоді, коли їздив з листом Вітольдової
сестри до магістра рятувати Збишка.

Тепер серце його заклекотіло й жадоба помсти немов облила окропом.

«Погано доведеться тому, котрий першим з ним зчепиться»,— подумав Глава, глянувши на старого рицаря.

Тим часом вітер виразно доніс приспів, що його повторювали всі німці хором: «Тандарадей! Тандарадей!»— і зараз же чех почув слова пісні.

Раптом пісня обірвалася, бо по обидва боки дороги розляглося таке галасливе каркання, немов у цьому закутку лісу відбувався воронячий грай. Німців здивувало, відкіля тут взялося стільки ворон і чому вони каркали внизу, а не в верхів'ї. В цю мить на повороті показався перший ряд кнехтів і зупинився, наче вкопаний, побачивши навпроти себе незнаних вершників.

А Збишко в ту ж мить нахилився в сідлі, вдарив коня острогами й поскакав:

— За мною!

За ним поскакали й інші. З обох боків бору розлігся страхітливий крик жмудських воїнів. Близько двохсот кроків відділяло Збишкових людей від німців, які вмить нахилили ліс списів навпроти вершників, а дальші шеренги з такою ж швидкістю обернулися лицем в обидва боки бору, щоб боронитися від нападу з боків. Польські рицарі здивувалися б з їх спритності, якби мали на це час і якби коні не мчали їх з неймовірною швидкістю на спрямовані проти них блискучі списи.

На Збишкове щастя, німецька кіннота їхала позад свого загону, коло возів. Правда, вона одразу рушила до своєї піхоти, але ні проїхати крізь неї, ні обминути її лісом і захистити від першого удару не мала змоги. До того ж її саму оточило безліч жмудинів, що висипали з лісу, немов рій ос, на гніздо яких наступив ногою необачний подорожній. Тим часом Збишко з усіма своїми людьми вдарив на піхоту.

І вдарив безрезультатно. Німці, повтикавши в землю задні кінці важких списів і бердишів, тримали їх так рівно й міцно, що легкі жмудські коні не могли проламати цього муру. Мацьків кінь, поранений бердишем в гомілку, став дибки, а потім зарив мордою в землю. На мить над старим рицарем зависла смерть, але, маючи великий досвід у всяких пригодах, він звільнив ноги з стремен, вхопився рукою за вістря німецького списа, який замість увігнатися йому в груди, став опорою, потім схопився,

проскочив поміж коні й, видобувши меч, почав трощити ним списи й бердиші, як хижий кречет трощить зграю довгодзьобих журавлів.

Коли кінь Збишка, притриманий на шаленому скаку, майже сів на задні ноги, він сперся на списа, зламав його і також узявся за меч. Чех, який найбільше звірявся на сокиру, кинув нею в купу німців і на хвилину залишився беззбройним. Один з ленкавицьких влодик загинув, другий, побачивши це, так ошалів з люті, що почав вити, як вовк, і, зводячи на диби закривавленого коня, пер наосліп в середину загону. Жмудські бояри рубали мечами по вістрях і ратищах списів, з-за яких виглядали здивовані і спотворені упертістю й жорстокістю обличчя кнехтів. Ті жмудини, котрі напали з боків, одскочили від німців, немов від їжака. Правда, вони незабаром кинулися знов ще з більшим завзяттям, але нічого не могли вдіяти.

Деякі вмиль повідряпувались на придорожні сосни й почали стріляти з луків в юрбу кнехтів; помітивши це, їхній начальник наказав відступати до своєї кінноти. Німецькі лучники почали відстрілюватись, і не один жмудин, що причаївся в гіллі сосни, падав на землю, немов достигла шишка, і, конаючи, дер руками лісовий мох або кидався, немов витягнена з води риба. Оточені з усіх боків, німці не могли сподіватися на перемогу, але, бачачи успішність своєї оборони, гадали, що, може, хоч купка їх здолає врятуватись і повернутися назад до річки.

Ніхто з німців і не думав здаватися, бо самі вони не щадили полонених, тому й не могли розраховувати на милість доведеного до розпачу й бунту народу. Вони відступали мовчки, тісно скупчившись, плечем до плеча, то підіймаючи, то опускаючи списи й бердиші, рубаючи, колючи, вражаючи із самострілів, наскільки це дозволяло бойове замішання, і безперервно наближаючись до своєї кінноти, яка не на життя, а на смерть беролася з іншими загонами супротивника.

І раптом сталося щось несподіване, що вирішило долю битви. Ленкавицький влодика, котрий ошалів після смерті брата, не злязачи з коня, нахилився й підняв з землі його тіло, мабуть, щоб врятувати його від кінських копит і тимчасово покласти в безпечному місці, аби легше знайти після битви. Але в ту саму мить нова хвиля шаленства залила його свідомість, бо, замість з'їхати з дороги, він

ударив на кнехтів і кинув труп на вістря списів, які, увігнавшись в його груди, живіт і стегна, схилилися під тягарем, і перш ніж кнехти спромоглися їх витягнути, ошалілій влодика, як буря, кинувся в проміжок між рядами, валячи на землю кнехтів.

До нього вмить простяглися десятки рук, десятки списів пробили бік його коня, але шеренги тим часом змішалися, і перш ніж вони змогли вишикуватись, один із жмудських бояр скочив наперед, за ним Збишко, потім чех, і страшне замішання стало щохвилини збільшуватись. Інші бояри також почали хапати тіла полеглих і кидати їх на вістря списів; з боків знову натиснули жмудини. Досі стрункі ряди захиталися, почали розпадатись, мов будинок, в якому тріскаються стіни, розкололися, як дерево від залізного клина, і нарешті розсипалися.

За одну хвилину битва перетворилась на різню. Довгі німецькі списи й бердиші виявились в тисняві зовсім не придатними до бою. Натомість шаблі кіннотників скреготіли по черепах і карках. Коні напірали на людську масу, валячи на землю й топчучи нещасних кнехтів. Вершникам легко було рубати згори, і вони рубали без відпочинку. З обох боків дороги висипали нові й нові юрби диких воїнів у вовчих шкурах і з вовчою жадобою крові в грудях. Їх виття заглушало благальні голоси про пощаду й стогін конаючих. Переможені кидали зброю; декотрі силкувалися втекти до лісу; декотрі, удаючи, що вбиті, падали на землю; декотрі стояли прямо з білими, як сніг, обличчями й заплющеними очима; інші молилися; один, видно, збожеволівши від страху, почав грати на пищалці, при чому усміхався й дивився на небо, поки жмудин не розтрощив йому кілком голови. Бір перестав шуміти, наче злякався смерті.

Нарешті гурт хрестоносців розтанув. Лише інколи в лісовій гушавині лунав відгомін короткої боротьби або жакливий крик розпачу. Тепер Збишко й Мацько, а за ними й інші, кинулись на кінноту.

Вона ще боронилася, ставши в коло, як завжди боронилися німці, коли супротивник оточував їх переважаючою силою. Кіннотники, сидючи на добрих конях, у міцніших, ніж у піхоти, панцерах, билися мужньо і з гідною подиву впертістю. Серед них не було жодного білого плаща. Це була переважно середня і дрібна прусська шляхта, яка зобов'язана була йти на війну з наказу ордену. Біль-

шість їхніх коней також була в броні, декотрі в залізних пополах і всі в залізних налобниках з сталевим рогом посередині. Командував ними високий, стрункий рицар в темно-блакитному панцері і в такому ж шоломі з опущеним забралом.

З лісової гущавини на німців падала злива стріл, але вістря без шкоди одскакували від налобників, від панцерів та гартованих наплічників. Вал піших і кінних жмудинів оточував німців зблизька, але вони так запекло боронилися, рубаючи й колючи довгими мечами, що під кінськими копитами лежав вінок трупів. Перші ряди нападаючих хотіли трохи відступити, але, підперті ззаду, не могли цього зробити. Зчинилась тиснява й замішання. Очі засліплювало миготіння списів та блиск мечів. Коні почали вищати, кусатись і хвицатись. Над'їхали жмудські бояри, Збишко, чех і мазури. Під їхніми могутніми ударами «купа» почала хитатись і гойдатись, немов ліс під вітром, а вони, як ті лісоруби, що розчищають зарості, напружено й на велику силу посувалися вперед.

Мацько наказав зібрати на місці бою довгі німецькі бердиші й, озброївши ними з тридцять диких воїнів, почав протискатися з ними крізь юрбу до німців. Дійшовши до них, він крикнув: «Коней по ногах!» — і одразу виявився страшний наслідок. Німецькі рицарі не могли дістати мечами його людей, а тим часом бердиші почали страшно калічити коням ноги. Блакитний рицар одразу збагнув, що надходить кінець битви і що залишається або пробитися крізь цю юрбу, яка заступає їм дорогу назад, або загинути.

Він вибрав перше, і з його наказу лава рицарів вмить обернулася в той бік, з якого прийшла. Жмудини одразу насіли на неї, але німці, закинувши щити за плечі і прорубуючись вперед та в боки, розірвали кільце й ураганом помчали на схід. Назустріч їм вискочив загін воїнів, який тільки що під'їхав до поля бою, але, зім'ятий кращою зброєю і кіньми, за одну хвилину виліг, мов нива під вибором. Дорога до замка була вільна, але порятунок — ще далекий і непевний, бо жмудські коні були прудкіші за німецькі. Блакитний рицар дуже добре це розумів.

«Біда! — подумав він. — Не врятується з них ніхто, хіба що власною кров'ю куплю їм порятунок».

Подумавши так, він почав кричати до найближчих, щоб вони спинили коней, а сам, завернувши вбік і не

бачачи — послухав його заклик хто чи ні, став лицем до супротивника.

Попереду мчав Збишко. Німець ударив його по кирку шолома, але не розтросив його й не пошкодив обличчя. А Збишко, замість відповісти ударом на удар, схопив рицаря впоперек, зчепився з ним і, прагнучи неодмінно взяти його живцем, намагався витягнути з сідла. Але від надмірного напруження у нього лопнуло стремено, і вони обидва впали на землю. Деякий час вони качались по землі, борючись руками й ногами, проте надзвичайно дужий Збишко незабаром подолав супротивника і, придавивши йому коліньми живота, тримав його під собою, як вовк собаку, який насмілювався напасти на нього в гушавині.

І даремно тримав, бо німець зомлів. Тим часом надбігли Мацько й чех. Побачивши їх, Збишко почав гукати:

— Сюди! В'яжіть його! Це якийсь значний рицар, до того ж пасований!

Чех зіскочив з коня, але, побачивши, що рицар нерухомий, не став його в'язати, а обеззброїв, одіп'яв наплічники, скинув паска з мізерикордією, поперерізував реміні, що підтримували шолом, і взявся до гайок, якими було пригвинчено забрало.

Але, глянувши на обличчя рицаря, він схопився на ноги й вигукнув:

— Пане! Пане! Подивіться-но!

— Де Лорш! — крикнув Збишко.

А де Лорш лежав нерухомо, як труп, з блідим спітнілим обличчям і заплющеними очима.

XX

Збишко наказав покласти його на один із здобутих у німців возів, навантажених новими колесами й осями для того загону, котрий ішов на допомогу замку. Сам він пересів на іншого коня, і вони разом з Мацьком вирушили далі в погоню за втікаючими німцями. Доганяти було не трудно, бо важкі німецькі коні бігли погано, а особливо по розм'яклій від весняних дощів дорозі. Сидячи на прудкій і легкій кобилі вбитого ленкавицького вло-

дики, Мацько за кілька стадій випередив майже всіх жмудинів і незабаром догнав першого рейтара. За рицарським звичаєм він гукнув до нього, щоб той або віддався в неволю, або став з ним на герць, але рейтар, удаючи глухого, навіть покинув щита і, нахилившись, підганяв коня острогами. Тоді старий рицар завдав йому широкою сокирою страшного удару поміж лопатки і звалив з коня.

Він мстився втікаючим за колишній зрадливий постріл, а вони бігли поперед нього, немов череда оленів, з болісним страхом у серці, не маючи бажання ні битися, ні борснитись, а тільки прагнучи втекти від страшного воїна. Кілька німців звернуло в ліс, але один з них загруз коло струмка, і жмудини зв'язали його вірьовкою. За іншими переслідувачі кинулись у зарості, де враз почалися дикі лови з вереском, зойками та перегукуваннями. Вони лунали доти, доки всі не були переловлені. Потім старий рицар з Богданця, а за ним Збишко й чех повернулися на перше бойовисько, на якому лежали побиті кнехти-піхотинці. Трупні їх були вже обдерті до голого тіла, а деякі жахливо понівечені руками мстивих жмудинів. Перемога була значна, і народ у захваті радів. Після останньої поразки Скірвоїлла під самим Готтесвердером жмудські серця почала була огортати безнадія, тим більше, що обіцяна Вітольдом, допомога не надходила так швидко, як вони сподівались; тепер надія їхня ожила і запал розгорявся знову, як розгоряється полум'я, коли на жар кинути нових дров.

І жмудинів, і німців полягло надто багато, щоб їх можна було поховати, тому Збишко наказав викопати списами ями лише для двох ленкавицьких влодик, які найбільше сприяли перемозі, і поховати їх під соснами, на корі яких він вирубав мечем хрести. Потім, наказавши чехові пильнувати пана де Лорша, який ніяк не приходив до пам'яті, він швидко повів людей тим самим шляхом до Скірвоїлла, щоб в разі потреби надати йому допомогу.

Після тривалого походу вони натрапили на пусте вже бойовисько, як і попереднє, завалене трупами жмудинів і німців. Збишко легко зрозумів, що грізний Скірвоїлло також здобув значну перемогу, бо коли б він був розбитий, то вони зустріли б німців по дорозі в замок. Але перемога ця, видно, коштувала багато крові, бо тіла вбитих

ще густо лежали й за полем бою. Досвідчений Мацько зробив з цього висновок, що частина німців навіть спромоглася врятуватись.

Чи Скірвоїлло переслідував їх, чи ні, трудно було вгадати, бо сліди були невиразні й затоптані. Проте Мацько все-таки зробив висновок, що битва відбулася, мабуть, давніше, ніж у Збишка, бо трупи вже почорніли і здулися, а декотрі були погризені вовками, які при наближенні збройних людей утікали в лісову гущавину.

Зважаючи на це, Збишко вирішив не чекати на Скірвоїлла й повернутись на старе безпечне таборище. Прибувши пізно вночі, він знайшов уже там жмудського вождя, який прибув трохи раніше. Звичайно похмуре обличчя жмудина цього разу сяяло зловісною радістю. Він зараз же почав розпитувати про битву, а довідавшись про перемогу, сказав голосом, схожим на каркання ворона:

— Я радий за тебе й за себе. Підкріплення прийде не скоро, а коли надійде великий князь, то також буде радий, бо замок буде наш.

— Кого ти взяв у полон? — запитав Збишко.

— Лише пліть, жодної щуки. Була одна, було дві, але втекли. Зубаті щуки! Нарубали людей і втекли.

— Мені дав бог одного, — сказав юнак. — Можновладний і знаменитий рицар, хоч і світський — гість!

Страшний жмудин обхопив свою шию пальцями, потім правою рукою зробив рух, ніби показуючи вірвовку, що йде вгору від шиї.

— Буде йому так! — сказав він. — Так, як і іншим... так.

Збишко нахмурих брови.

— Не буде йому ні так, ні інак, бо то мій бранець і друг. Нас разом пасував князь Януш, і я тобі навіть пальцем його торкнуту не дам.

— Не даси?

— Не дам.

І вони, нахмуривши брови, почали дивитися один одному в очі. Здавалося, обидва от-от спалахнуть, але Збишко не хотів сваритися з старим вождем, якого цинив і шанував, до того ж, зворушений подіями дня, він раптом обхопив його за шию, пригорнув до себе й вигукнув:

— Невже ти хотів би вирвати його у мене, а разом з ним і мою останню надію? За що ти мене кривдиш?

Скірвоїлло не виривався з обіймів і, висунувши го-

лову з рук Збишка, став поглядати на нього спідлоба й тільки сопів.

— Ну,— сказав він, трохи помовчавши,— завтра на-кажу повісити своїх полонених, але якщо котрий-небудь з них буде тобі потрібний, то я його тобі подарую.

Потім вони ще раз обнялися й розійшлися в добрій злагоді. Мацько з задоволенням подивився на них і сказав:

— Видно, що злістю з ним нічого не вдієш, а добрістю його можна зім'яти, як віск.

— Це вже такий народ,— відповів Збишко,— тільки німці цього не знають.

І він наказав привести до вогнища пана де Лорша, який відпочивав у курені. За хвилину чех привів його беззбройного, без шолома, тільки в шкіряному кафтані з вм'ятинами від панцера та в червоній мисюрці на голові. Де Лорш уже через зброєносця довідався, чий він є полоненим, і саме тому прийшов холодний і гордий, на обличчі його при сьйві полум'я можна було помітити упертість і презирство.

— Богові дякуй,— сказав йому Збишко,— що потрапив у мої руки, від мене тобі ніщо не загрожує.

І він простягнув до нього руку, але де Лорш навіть не ворухнувся.

— Я не подаю руки рицарям, які зганьбили рицарську честь,— воюють з сарацинами проти християн.

Один з присутніх мазурів переказав його слова, хоч Збишко й так зрозумів їх значення. В першу мить кров закипіла в нім, немов окріп.

— Дурню! — крикнув він, мимоволі хапаючись за руків'я мізерикордії.

Де Лорш підвів голову.

— Вбий мене,— сказав він,— я знаю, що ви не щадите бранців.

— А ви їх щадите? — вигукнув мазур, обурений його словами.— Хіба ви не повісили на березі острова всіх полонених, яких захопили в попередній битві? Через це і Скірвоїлло вішає ваших.

— Так зроблено,— відповів де Лорш,— але то були погани.

Проте в його відповіді вчувався сором, і не трудно було догадатись, що в душі він не схвалює такого вчинку.

Тим часом Збишко охолов і спокійно сказав:

— Де Лорш! Ми одержали паси й остроги з одних рук. Ти знаєш мене і знаєш те, що рицарська честь мені дорожча за життя і щастя. Отож слухай, що я тобі скажу, ерисягаючись святим Георгієм: багато цих людей не від вчорашнього дня охрещені, а ті, котрі ще не охрещені, як до спасіння, простягають руки до хреста, але знаєш, хто їм чинить перешкоди та не допускає до хрещення?

Мазур умить переклав Збишкові слова, і де Лорш запитливо глянув в обличчя юнака.

А той сказав:

— Німці!

— Не може бути! — аж крикнув гельдернський рицар.

— Присягаюсь списом і острогами святого Георгія, що німці! Бо якби тут запанувало християнство, то вони втратили б привід для наскоків, для загарбання цієї землі та для пригноблення цього нещасного народу. Ти ж тут на них надивився, де Лорш, і краще за інших знаєш, чи справедливо вони роблять.

— Я вважав, що вони, борючись з поганами та схилючи їх до хрещення, покутують свої гріхи.

— Вони хрестять їх мечем і кров'ю, а не свяченою водою. Прочитай оцей аркуш, і одразу зрозумієш, чи не служиш ти сам гнобителям, драпіжникам і пекельним виродкам проти християнської віри й любові.

Сказавши це, він подав йому відомого скрізь листа жмудинів до королів і князів, а де Лорш узяв його і пробіг очима при світлі полум'я.

Він прочитав його швидко, бо добре володів цим трудним мистецтвом, після чого страшенно здивувався і сказав:

— Невже все це правда?

— Як бог свят, він бачить, що я тут служу не тільки задля власної справи, а й задля справедливості.

Де Лорш трохи помовчав і сказав:

— Я твій бранець.

— Дай руку, — відповів Збишко. — Ти мій брат, а не бранець.

Вони подали один одному руки й сіли до вечері, яку чех наказав приготувати ще раніш. Під час вечері де Лорш з неменшим здивуванням дізнався, що Збишко, незважаючи на лист, не розшукав Данусі і що комтури не ви-

знали чинності охоронної грамоти, посилаючись на воєнний час.

— Тепер я розумію, чого ти тут,— сказав де Лорш Збишкові,— і дякую богові, що він зробив мене твоїм бранцем. Орденські рицарі віддадуть за мене кого ти схочеш, інакше на Заході зчинився б великий галас, бо я походжу із знатного роду...

Він раптом ударив себе рукою по мисюрці й вигукнув:

— Присягаюсь всіма реліквіями Аквізграна! Адже на чолі підкріплень, що йшли до Готтесвердера, були Арнольд фон Баден і старий Зігфрід де Лева. Ми знаємо це з листів, які надійшли до замка. Невже їх не взяли в полон?

— Ні! — вигукнув Збишко, схоплюючись з місця.— Не взяли нікого з значніших! Але, боже мій! Ти повідомляєш мені важливу новину! Боже мій! Є ще інші бранці, від яких я довідаюсь, поки їх не повісили, чи не було коло Зігфріда якої-небудь жінки.

І Збишко гукнув до слуг, щоб вони світили йому скалками, й побіг у той бік, де Скірвоїлло захопив полонених. Де Лорш, Мацько і чех побігли за ним.

— Слухай! — сказав йому по дорозі гельдернець.— Випустиш мене на слово честі, і я сам шукатиму її по всій Пруссії, а як знайду, то повернуся до тебе, і тоді ти виняєш її на мене.

— Якщо вона жива! Якщо жива! — відповів Збишко.

Тим часом вони добігли до Скірвоїллових бранців. Одні з них лежали навznak, другі стояли коло стовбурів дерев, міцно прив'язані до них ликом. Полум'я скалок яскраво освітлювало голову Збишка, і очі всіх нещасних звернулися до нього.

Раптом відкілясь залунав виразний розпачливий голос:

— Пане мій і оборонцю, рятуй мене!

Збишко вихопив з рук слуги кілька палаючих скалок, підбіг з ними до дерева, від якого лунав голос, і, піднявши вогонь угору, вигукнув:

— Сандерус!

— Сандерус! — здивовано повторив чех.

А він, не мігши ворухнути зв'язаними руками, витягнув шию і знову вигукнув:

— Змилуйтеся!.. Я знаю, де Юрандова дочка!.. Рятуйте мене!

Слуги зараз же розв'язали Сандеруса, але тіло його настільки отерпло, що він упав на землю, а коли його підвели, кілька разів умлівав, бо був дуже змучений. З наказу Збишка його повели до вогнища, нагодували й напоїли, натерли салом і вкрили теплими шкурами, але все марно. Сандерус ніяк не міг прийти до пам'яті, а далі так міцно заснув, що чех наслу розбудив його аж другого дня опівдні.

Збишко, якого пекла нетерплячка, зараз же прийшов до нього. Проте спочатку не міг нічого дізнатися: чи то від пережитого страху, чи від полегкості, яка завжди поймає слабодухих після того, як минає небезпека, Сандерус так розплакався, що марно силкувався відповісти на запитання Збишка. Ридання стискали йому горло, губи тряслися, а з очей лилися такі рясні сльози, ніби з ними мало витекти і його життя.

Нарешті він вгамувався і, підживившись кобилячим молоком, що його Литва навчилась споживати у татар, він почав скаржитись на «синів Беліала», які майже до смерті побили його списами, одібрали у нього коня, котрим він возив надзвичайно помічні й коштовні реліквії, і коли, нарешті, прив'язали його до дерева ликом, мурахи так покусали ноги й усе тіло, що він напевне вмре як не сьогодні, то завтра.

Збишко кінець кінцем розсердився і, схопившись, сказав:

— Відповідай, волоцюго, про що питаю, бо тебе спіткає щось гірше!

— Недалеко відцїля є мурашник червоних мурахів,— озвався чех.— Накажіть, пане, покласти його туди, і він одразу заговорить.

Хоч Глава сказав це жартома і навіть усміхався, бо в душі доброзичливо ставився до Сандеруса, але той одразу злякався й почав благати:

— Змилуйтеся! Змилуйтеся! Дайте мені ще того поганського напою, і я розкажу все, що бачив і чого не бачив!

— Якщо збрешеш хоч слово, я заб'ю тобі клина між зуби! — пообіцяв чех.

Проте він знову підніс йому до губів бурдюк з куми-

сом. Сандерус жадібно припав до нього, немов дитина до матеріної груді, й почав ковтати, то заплющуючи, то розплющуючи очі. Аж як висмоктав кварт зо дві або й більше, поклав собі на коліна бурдюк і сказав, немов скоряючись необхідності:

— Погань!..

Потім звернувся до Збишка:

— А тепер питай, рятівниче!

— Чи була моя дружина в тому загоні, з яким ти йшов?

На обличчі Сандеруса позначилось здивування. Правда, він чув, що Дануся була жінкою Збишка, але тому що вінчання було таємне і тому що її одразу після цього викрали, він завжди думав про неї лише як про дочку Юранда.

Проте покvapно відповів:

— Так, воєводо, була! Була! Але Зігфрід де Леве й Арнольд фон Баден пробилися крізь супротивника.

— Ти бачив її? — схвильовано запитав юнак.

— Обличчя її, пане, я не бачив, але бачив між двома кіньми закриті лозові ноші, в яких вони когось везли, і стерегла її та сама ящірка, ота орденська служба, котра приїжджала від Данфельда до лісового палацу. Я чув також жалібний спів, що лунав з тих нош...

Збишко аж зблід від розпачу, сів на пеньок і деякий час не знав, про що його ще питати. Мацько й чех також були надзвичайно схвильовані цією важливою новиною. Можливо, чех згадав про свою кохану пані, котра залишилася в Спихові і котру ця звістка прирікала на горе.

Настало мовчання.

Нарешті старий Мацько, який не знав Сандеруса і тільки щось чув про нього, підозріливо глянув на нього й запитав:

— А хто ти такий? І що ти робив у хрестоносців?

— Хто я такий, вельможний рицарю,— відповів волоцюга,— нехай вам скаже оцей хоробрий князь,— показав він на Збишка,— і оцей мужній чеський граф, який мене вже давно знає.

На нього, видно, почав діяти кумис, бо він пожвавішав і став говорити до Збишка гучним голосом, в якому не чути було й сліду недавньої кволості:

— Пане, ви двічі врятували мені життя. Без вас мене були б з'їли вовки або спостигла б кара єпископів,

намовлених моїми ворогами (о, який підлий цей світ!). Вони видали наказ переслідувати мене за продаж нібито несправжніх реліквій. Але ти, пане, прихистив мене; завдяки тобі і вовки мене не зжерли, і переслідування нічого не допомогло єпископам, бо мене вважали за одного з твоїх людей. Ніколи мені не бракувало в тебе ні їжі, ні питва — луччого за оце кобиляче молоко, яким я гиду, але якого вип'ю ще, аби довести, що убогий прочанин не відступає ні перед якими злигоднями.

— Розкажуй, блазню, швидше, що знаєш, і не клей дурня! — вигукнув Мацько.

Але Сандерус припав до бурдюка, спорожнив його цілком і, немов не чуючи Мацька, звернувся до Збишка:

— За це я й полюбив тебе, пане. Святі, як каже писаніє, грішили по дев'ять разів на годину, отож і Сандерусові інколи трапляється согрішити, але Сандерус не був і не буде невдячним. Тому, коли у тебе сталося нещастя, пам'ятаєш, пане, що я тобі сказав? Я сказав, що піду від замка до замка і, навчаючи по дорозі людей, шукатиму твоєї втрати. Кого я тільки не питав! Де я тільки не бував! Про це довго довелося б розказувати. Досить того, що я знайшов її і з того часу причепився до старого Зігфріда, як реп'ях до кожуха. Я став його слугою і ходив за ним невідчепно від замка до замка, від комтурії до комтурії, від міста до міста, аж до останньої битви.

Збишко тим часом подолав хвилювання і сказав:

— Я тобі вдячний, і нагорода не мине тебе. Але зараз відповідай на моє запитання: ти можеш присягнутися спасінням душі, що вона жива?

— Присягаюся спасінням душі! — поважно відповів Сандерус.

— Чому Зігфрід виїхав із Щитна?

— Не знаю, пане, тільки догадуюсь: він ніколи не був старостою в Щитні, а виїхав звідти, можливо, тому, що боявся наказів магістра, котрий, була чутка, писав до нього, щоб він віддав бранку мазовецькій княгині. Може, він через той лист і втік, бо душа його закам'яніла від болю та жадоби помсти за Ротгера. Кажуть, той нібито був його сином... Не знаю вже, як воно було, тільки знаю, що від люті він став несповна розуму і що поки живий, доти Юрандової дочки — хотів сказати: молодій пані — з рук не випустить.

— Все це мені здається дивним,— раптом перебив Мацько,— бо коли той старий пес так заповзявся на Юрандову кров, то вбив би Дануську.

— Він і хотів це зробити,— відказав Сандерус,— але в ним щось таке трапилось, що він був аж захворів тяжко й мало не пустився духу. Його люди багато про це нишком балакають. Одні кажуть, що він, ідучи вночі на вежу, щоб замордувати молоду пані, натрапив на нечисту силу, інші — на ангела. Як би там не було, його знайшли на снігу коло вежі непритомного. Ще й тепер, коли згадає про це, у нього на голові їжитья волосся, а тому ні сам не сміє підняти на доньку Юранда руки, ні іншим наказати не може. Він возить з собою німого, давнього щитинського ката, але невідомо для чого, бо той також боїться, як і всі.

Ці слова справили велике враження. Збишко, Мацько й чех підійшли до Сандеруса ближче, а він перехрестився й говорив далі:

— Погано бути серед них. Не раз я чув таке, від чого аж шкіра терпла. Я вже казав вашим милостям, що старому комтурові щось помішалось в голові. Та й як воно інакше могло бути, коли його навідують духи з того світу! Як тільки залишиться сам, так коло нього й починає щось сопти, немов комусь нема чим дихати. А то — Данфельд, котрого забив страшний пан із Спихова. Тоді Зігфрід і каже йому: «Чого тобі треба? Меси тобі не помагають; то чого ж ти приходиш?» А той лише заскрегоче зубами та й знову сопе. Але ще частіше приходиться Ротгер, після якого в кімнаті смердить сіркою, і з ним комтур розмовляє ще більше: «Не можу,— каже йому,— не можу! Як прийду сам, тоді зроблю, а зараз не можу!» Чув я також, як він його пигав: «Невже, синку, це тобі допоможе?» І так весь час. А буває, що два або й три дні ні до кого й словом не обізветься, і на обличчі в нього страшний біль. Тих нош пильно стереже і він, і орденська служба, так що молоді пані ніхто ніколи не може побачити.

— А не мучать вони її? — глухо спитав Збишко.

— Скажу вашій милості щирю правду, що биття і крику не чув, але жалібний спів доводилось чути, іноді вона квилить, як птиця...

— Горе! — озвався крізь зціплені зуби Збишко.

Але Мацько урвав дальші розпитування.

— Ну, годі,— сказав він.— Тепер розкажи про битву. Ти бачив, як вони втікали і що з ними сталося?

— Бачив,— відповів Сандерус,— і розкажу все, як було. Вони спочатку запекло билися, а як побачили, що оточені з усіх боків, стали думати, як їм вирватись. І рицар Арнольд, справжній велетень, перший розірвав коло і пробив таку дорогу, що нею пробрався і старий комтур з кількома людьми та ношами, прив'язаними між двома кіньми.

— А хіба погоні не було? Як же так сталося, що їх не догнали?

— Погоня була, але не могла нічого вдіяти, бо як тільки під'їжджала досить близько, рицар Арнольд обертася й бився з усіма. Борони боже кожного від сутички з ним, бо то чоловік такої страшної сили, що і з собою може битися. Тричі він так обертася і тричі зупиняв погоню. Люди, що були при ньому, всі загинули. Здається мені, що й сам він був поранений, і коня його поранили, але все ж залишився живий і дав можливість старому комтурові щасливо втекти.

Слухаючи Сандеруса, Мацько подумав, що той каже правду. Він згадав, що, починаючи від того місця, де Скірвоїлло бився з німцями, дорога на довгій відстані була вкрита трупами жмудинів, так страшно порубаних, ніби їх побила рука велетня.

— Як же ти все це міг бачити? — спитав Сандеруса Мацько.

— Бачив,— одказав бродяга,— бо вхопився за хвіст одного з тих коней, котрі везли ноші, і втівав разом з ними, поки не дістав копитом у живіт. Тоді я зомлів і таким чином опинився в руках вашої милості.

— Справді, таке могло трапитись,— сказав Глава,— але ти дивись не збреші чого-небудь, бо погано тобі буде!

— Від того копита у мене й досі є знак,— відповів Сандерус,— хто хоче, може його побачити; але краще повірити на слово, ніж набратися гріха за недовір'я.

— Хоч би ти й сказав інколи випадково правду, бути тобі в пеклі за продаж реліквій.

І вони почали за давньою звичкою шпигати один одного словами, поки Збишко не перебив їх:

— Ти ходив по цьому краю, отже, знаєш його. Скажи, які є поблизу замки і де, на твою думку, могли сховатися Зігфрід і Арнольд?

— Замків тут поблизу ніяких нема, тільки пуща, крізь яку недавно прорубано оцю дорогу. Сіл і сельбищ також нема, а що було, те самі німці попалили, бо тамтешні люди, котрі належать до того самого племені, що й тутешні, як тільки почалась війна, повстали проти хрестоносців. Я гадаю, пане, що Зігфрід і Арнольд зараз блукають по лісі й захочуть або повернутися туди, звідкіля прибули, або крадькома проскочити до тієї фортеці, до якої ми прямували перед цією нещасною битвою.

— Напевне, так воно і є! — сказав Збишко.

І він глибоко замислився. З його нахмурених брів і зосередженого обличчя легко було догадатися, з яким напруженням він думав. Але це тривало недовго. За хвилину він підняв голову і сказав:

— Главо! Нехай коні і слуги будуть готові, зараз рушаємо в дорогу.

Зброєносець, який не мав звички питати про причини наказів, устав і, не кажучи ні слова, побіг до коней. Натомість Мацько витріщив на племінника очі й запитав:

— Е-е... Збишку! Куди ж це ти? Га?.. Як же так?..

Але Збишко відповів запитанням на запитання:

— А як ви думаєте? Невже це не мій обов'язок?

Старий рицар нічого не відповів. Здивування поступово згасло на його обличчі. Він разів кілька кивнув головою, нарешті глибоко зітхнув і сказав, наче відповідаючи самому собі:

— Ну, звісно... Нічого не вдієш!

І теж попрямував до коней. А Збишко звернувся до пана де Лорша і через мазура, який знав по-німецьки, сказав йому:

— Я не можу вимагати від тебе допомоги проти людей, з якими ти служив під одним знаменом, тому ти вільний і можеш їхати, куди хочеш.

— А я не можу тепер допомогти тобі мечем супроти моєї рицарської честі, — відповів де Лорш, — але скористатися волею теж не можу. Я залишаюсь твоїм бранцем на слово і з'явлюсь на виклик, коли ти забажаєш. Але в разі якоїсь пригоди пам'ятай, що орден обмінє за мене будь-якого бранця, бо я належу не тільки до знатного, але й до заслуженого перед хрестоносцями роду.

І вони стали прощатися, поклавши за звичаєм один одному руки на плечі й цілуючись у щоки. Після цього де Лорш сказав:

— Я поїду до Мальборга або до мазовецького двору, так що ти можеш мене знайти або в одному або в другому місці. Нехай твій посланець скаже мені лише два слова: Лотарінгія — Гельдерн.

— Добре! — відповів Збишко. — Я зайду ще до Скірвоїлла, щоб він дав тобі значок, який жмудини шанують.

І Збишко пішов до Скірвоїлла. Старий вождь дав йому значок і не чинив ніяких перешкод проти від'їзду, бо знав, у чому річ, любив Збишка, був йому вдячний за останню битву, а до того ж не мав ніякого права затримувати іноземного рицаря, який прийшов сюди з власного бажання. Подякувавши Збишкови за значну послугу, він дав йому на дорогу харчів, які могли придатися в спустошеній країні, і провів з побажанням зустрітися ще колись в якійсь важкій і остаточній битві з хрестоносцями.

Збишко дуже поспішав, усе робив, наче в гарячці. А коли прийшов до почту, все було готове. Серед людей він застав і дядька Мацька, вже на коні, в кольчuzі і з шоломом на голові. Підійшовши до нього, Збишко сказав:

— То й ви їдете зі мною?

— А що ж мені робити? — трохи сердито промовив Мацько.

Збишко нічого на це не сказав, тільки поцілував за лізну рукавичку дядька, сів на коня, і всі рушили.

Сандерус також їхав з ними. Дорогу до бойовиська всі знали добре, а далі він мав бути провідником. Розраховували й на те, що як натраплять десь у лісі на місцевих хлопів, то вони допоможуть їм у переслідуванні старого комтура й отого Арнольда фон Бадена, про людську силу й хоробрість якого так багато розказував Сандерус.

XXII

До бойовиська, де Скірвоїлло побив німців, їхати було легко, бо всі знали дорогу. Вони дісталися туди незабаром і поспішили якнайшвидше проїхати далі через нестерпний сморід від непохованих трупів. Проїжджаючи, вони сполохали величезні зграї вовків, круків та галичі,

потім почали шукати на дорозі слідів. І хоч дорогою недавно пройшов цілий загін, однак бувалий Мацько легко знайшов на втоптаній землі відбиток величезних копит, що йшли в зворотному напрямку, і став пояснювати менш досвідченій в війсьній справі молоді:

— На щастя, після битви не було дощу. Дивіться: Арнольдів кінь, що носить великого чоловіка, і сам мусть бути великий. Причому не трудно зміркувати, що, втікаючи скоком, він повибивав глибші ямки, ніж тоді, коли їхав у цей бік ступою. Дивіться, хто не сліпий, як на вологій землі знати підкови! Дасть бог вислідимо псявір, аби тільки вони раніш не сховалися де-небудь за мурами.

— Сандерус казав,— відповів Збишко,— що тут поблизу немає замків, і так воно й є, бо цей край хрестоносці зайняли недавно і не встигли його забудувати. То де ж їм сховатися? Хлопи, які тут жили, перебувають у Скірвоілла в таборі, бо це такий самий народ, як і жмудини... Села, як казав Сандерус, самі німці попалили, а жінки з дітьми поховалися в лісових хащах. Якщо не будемо шкодувати коней, то доженемо їх.

— Коней треба шкодувати, бо коли нам навіть пощастить, то потім в них буде наш порятунок,— сказав Мацько.

— Рицаря Арнольда,— втрутився Сандерус,— у битві хтось ударив келепом у спину. Він на це не зважав і згарячу бив та вбивав, але потім йому, мабуть, стало погано, бо так завжди буває, що спочатку байдуже, а потім болить. Через це їм не можна дуже швидко втікати, а може, треба буде й відпочивати.

— Ти казав, що з ними нема ніяких людей? — запитав Збишко.

— Є тільки двоє, котрі везуть між сідлами ноші, а крім них, рицар Арнольд і старий комтур. Було їх чимало, та жмудини, догнавши, повбивали їх.

— Ми зробимо так,— сказав Збишко.— Тих людей, котрі їдуть з ношами, пов'яжуть наші слуги, ви, дядьку, схопите старого Зігфріда, а я вдарю на Арнольда.

— Ну,— сказав Мацько,— з Зігфрідом я впораюсь бо, хвалити бога, сила в кістках ще залишилась! Але ти на себе не дуже надійся, бо той Арнольд, мабуть, справді велетень.

— Ова! Побачимо! — відказав Збишко.

— Дужий ти, дужий, хлопець, що й казати, але є й дужчі за тебе. Хіба ти забув про тих рицарів, котрих ми бачили в Кракові? Пана Повалу з Тачева ти подужав би? А пана Пашка Злодія з Біскупиць, а тим більше Завішу Чорного? Га? Не дуже задавайся та дивись добре.

— Ротгер теж був не з хирлявих,— буркнув Збишко.

— А для мене знайдеться робота? — запитав чех.

Але Мацько не відповів нічого, бо думав про щось своє.

— Якщо бог допоможе,— сказав він,— то потім нам аби тільки дістатися до мазовецьких лісів! Там уже буде безпечно, і все скінчиться назавжди.

Але через деякий час він зітхнув, бо, мабуть, подумав, що й тоді не все скінчиться і що треба буде щось робити з нещасною Ягенкою.

— Ех,— пробурмотів він,— дивні діла твої, господи. Не раз я думав, чому б тобі було спокійно не одружитися з нею, а мені спокійно сидіти коло вас... Найчастіше воно так і буває, і з-поміж усієї шляхти нашого королівства тільки ми одні тиняємось по різних краях та нетрях, замість спокійно господарювати у себе вдома.

— Воно то правда,— відповів Збишко,— але, мабуть, така вже воля божа!

Якийсь час вони їхали мовчки, потім старий рицар знову звернувся до небожа:

— Ти віриш оцьому волоцюзі? Хто він такий?

— Чоловік він легковажний і, може, пройдисвіт, але до мене ставиться дуже доброзичливо, і я не боюся, що зрадить.

— Якщо так, то нехай їде попереду: коли він їх наздожене, то не сполохає. Скаже їм, що втік з неволі, і вони легко повірять цьому. Так буде краще, бо якби вони нас здаля побачили, то змогли б або десь заховатися, або приготуватись до оборони.

— Вночі він сам попереду не поїде, бо страхополох,— відповів Збишко,— а вдень, певно, що так буде краще. Скажу йому, щоб тричі на день спинявся і чекав нас; якщо ми не знайдемо його на постой, то це буде знак, що він уже з ними, і тоді ми поїдемо його слідом і несподівано нападём на них.

— А він не попередить їх?

— Ні. Він ставиться зичливіше до мене, ніж до них. Скажу йому також, що як нападём на них, то зв'яжемо

й його, щоб він потім не боявся їхньої помсти. І хай вдає, що зовсім нас не знає...

— То ти думаєш залишити їх живими?

— А як же інакше? — тріхи стурбовано відповів Збишко.— Знаєте... Коли б це було в Мазовії або десь у нас, то ми викликали б їх, як я викликав Ротгера, і билися б з ними на смерть, але тут, в їхньому краю, це неможливо... Тут ідеться про Дануську і про поспіх. Треба впоратися в одну мить, щоб не напитати біди, а потім, як ви казали, скільки коні витримають, мчати в мазовецькі пуші. Якщо вдаримо несподівано, то, може, заскочимо їх без панцерів, навіть без мечів! То як же їх убивати? Я боюсь ганьби! Ми ж з вами пасовані рицарі, і вони теж...

— Звісно,— сказав Мацько.— Але може дійти й до сутички.

Збишко нахмурих брови, й на обличчі його позначилася жорстокість, притаманна, мабуть, всім воїнам з Богданця. В цю хвилину він зробився таким схожим на Мацька, немов був його рідним сином.

— Чого б я хотів,— глухо сказав він,— це кинути отого кривавого пса, Зігфріда, під ноги Юрандові! Дай боже, щоб так сталося!

— Дай боже, дай! — підхопив Мацько.

Так розмовляючи, вони проїхали чималий шмат дороги. Нарешті настала погожа, але безмісячна ніч. Треба було спинитися, дати відпочити коням і покріпити людей їжею і сном. Коли вони стали на відпочинок, Збишко сказав Сандерусові, що завтра він має їхати попереду, на що той охоче погодився, виговоривши собі, однак, право в разі небезпеки від звірів або місцевих людей утікати назад. Просив також, щоб йому можна було зупинятися не три, а чотири рази, бо в самотині його завжди охоплює якийсь неспокій, навіть у залюднених краях, не кажучи вже про такий дикий і паскудний ліс, в якому вони оце зараз знаходяться.

Вони розташувались на ночівлю і, полоївши, полягали на шкурах коло невеликого багаття, розпаленого у видолинку за півстадії від дороги. Слуги по черзі стерегли коней, які, викачавшись і наївшись оброку, стояли, позакладавши одне одному голови на спину. Але тількино досвітнє проміння посріблило дерева, Збишко схопився першим, побудив інших, і на світанку вони виру-

шли далі. Сліди величезного Арнольдowego коня легко знайшлися — завдяки посусі вони засохли в вологому ґрунті. Сандерус поїхав уперед і зник з очей, проте на половині часу між сходом сонця і полуднем його знайшли на постої. Він сказав їм, що не бачив жодної живої душі, крім тура, від якого не втікав, бо звір перший зійшов йому з дороги. Зате опівдні, під час першого сніданку, заявив, що бачив хлопа-бортника з драбиною, але не затримав його, бо боявся, що в глибині лісу їх могло бути більше. Він розпитував його про се і про те, але вони не могли порозумітися.

Під час дальшого походу Збишко почав непокоїтись. Що буде, коли вони прийдуть у вищі й сухіші місця, де на твердій дорозі зникнуть видні досі сліди? Так само, коли б переслідування тривало надто довго і допровадило їх у більш залюднений край, жителі якого здавна звикли коритися хрестоносцям, то напад і визволення Данусі стали б майже неможливими: якщо Зігфрід і Арнольд навіть не сховаються за мурами якогось замка або городища, то місцеве населення однак стане на їх бік.

На щастя, ці побоювання були марні. Другого дня в умовлений час Сандеруса на постої не було, натомість вони побачили на високій сосні при дорозі великого, гідно, тільки що витесаного хреста. Вони презирнулися, й обличчя їх стали серйозні, а серця забилися частіше. Мацько і Збишко негайно зіскочили з сідел, щоб пошукати слідів на землі, але шукали недовго, бо сліди самі впадали в очі.

Сандерус, видно, звернув з дороги в бір, їдучи за відбитками великих копит, не таких глибоких, як на дорозі, але досить виразних, бо ґрунт тут був торф'яний, і важкий кінь з кожним кроком втолював глицю шипахами, після яких залишались чорні по краях ямки.

Від бистрих Збишкових очей не сховалися й інші відбитки. Він сів на коня, Мацько за ним, і вони разом з чехом стали радитись так тихо, наче ворог був уже тут.

Чех радив йти далі пішки, але вони не погодились, бо не знали, чи далеко доведеться йти бором. Проте піші слуги мали йти попереду і в разі чого попередити їх.

Незабаром усі звернули в бір. Другий затіс на сосні впевнив їх, що вони не втратили сліду Сандеруса. Незабаром помітили, що їдуть доріжкою, або швидше лісовою стежкою, якою не раз ходили люди. Тепер вони

були вже певні, що знайдуть якесь лісове сельбище, а в ньому тих, кого шукають.

Сонце вже трохи знизилось і золотом виблискувало поміж стовбурами дерев. Вечір мав бути погожий. В бору було тихо, бо звірина і птаство збирались на спочинок. Лише подекуди серед освітленого гілля миготіли білки, зовсім червоні від надвечірнього проміння. Збишко, Мацько, чех і слуги їхали один за одним. Знаючи, що піші слуги одійшли далеко вперед і вчасно їх попередять, старий рицар тим часом говорив до небожа, не дуже притишуючи голос.

— Подивись по сонцю,— сказав він.— Від останнього постою до того місця, де був затіс, ми проїхали великий шмат дороги. На краківському годиннику було б годин зо три... Отже, Сандерус уже давно коло них і мав час розказати про свої пригоди. Аби тільки не зрадив.

— Не зрадить,— відповів Збишко.

— І аби йому повірили,— докінчив Мацько,— бо як не повірять, то буде йому погано.

— А чого б їм не повірити? Вони ж про нас нічого не відають. А його знають. Трапляється ж не раз, що бранці втікають з неволі.

— Я думаю так: коли він сказав їм, що втік з неволі, то вони можуть злякатися погоні й одразу рушити далі.

— Ні. Він зуміє замилити їм очі. До того ж, вони не подумають, що погоня піде так далеко.

Рицарі на деякий час замовкли, але незабаром Мацькові здалося, що Збишко щось шепче до нього. Він обернувся й запитав:

— Що ти кажеш?

Але Збишко, підвівши очі вгору, шепотів не до Мацька, а просив бога про Дануську і про щасливе завершення свого сміливого вчинку.

Мацько теж став хреститися, та тільки-но раз перехрестився, як один з посланих наперед слуг раптом вигулькнув з ліщинових заростей.

— Смолярня! — сказав він.— Вони тут!

— Стій! — шепнув Збишко і вмить зіскочив з коня.

За ним зіскочили Мацько, чех і слуги, з яких трьом було наказано залишитися з кіньми, тримати їх напоготові й пильнувати, щоб котрий-небудь, боронь боже, не заіржав. П'ятом іншим Мацько сказав:

— Там будуть два конюхи й Сандерус. Всіх їх треба вмити пов'язати, а коли б котрий-небудь збройний чинив опір, того — по головешці.

І вони рушили вперед. По дорозі Збишко шепнув дядькові:

— Берить старого Зігфріда, а я Арнольда.

— Тільки стережися! — відповів старий.

І він моргнув чехові, даючи йому зрозуміти, щоб той кожну мить готовий був допомогти молодому панові.

Чех кивнув головою, набрав у груди повітря і спробував, чи легко виходить меч із піхов.

Але Збишко помітив це і сказав:

— Ні! Наказую тобі зараз же бігти до нош і під час битви не відступати від них ні на крок.

Вони просувалися ліщиновими заростями швидко й тихо, але десь за дві стадії ліщина скінчилася і перед ними відкрилась невелика поляна з погаслими смолярними купами і двома хатами, або нумами, в яких напевне жили смолярі, поки їх звідти не вигнала війна. Призахідне сонце яскраво освітлювало луг, смолярні купи й обидва нуми, що стояли далеко один від одного. Коло одного з них сиділи на колоді два рицарі, коло другого — плечистий рудоволосий слуга і Сандерус. Обидва вони витирали ганчірками панцери, а крім того, коло ніг Сандеруса лежали два мечі, які він, мабуть, мав почистити пізніше.

— Дивися,— сказав Мацько, з усієї сили натискаючи на плече Збишка, щоб стримати його ще на хвилину.— Він навмисне забрав у них мечі й панцери. Це добре! Отой сивоголовий, то, мабуть...

— Вперед! — раптом крикнув Збишко.

Він вихором вискочив на поляну. Два рицарі схопилися з колоди, але перші ніж вони встигли добігти до Сандеруса, Мацько вхопив старого Зігфріда за барки, перегнув назад і в одну мить підбив під себе. Збишко й Арнольд зчепилися, мов два яструби, сплелися навхрест руками, і між ними почалася страшна боротьба. Плечистий німець, який сидів коло Сандеруса, вхопився був за меч, але навіть не встиг ним махнути, бо Мацьків слуга Віт ударив його обухом по рудій голові й уклав на місці. Потім, з наказу старого пана, він кинувся в'язати Сандеруса, а той, хоч і знав, що так було умовлено, заревів від страху, мов недорізане теля.

Хоч Збишко міг рукою видушити з гілки сік, однак

відчув, ніби потрапив не в людські руки, а в ведмежі лапи. Він також відчув, що коли б не панцер, який він надів на випадок збройної боротьби, велетенський німець був би потрощив йому ребра, а може, й хребет. Правда, юнак підняв був його трохи вгору, але німець підняв його ще вище і хотів з усієї сили гепнути об землю, щоб той уже не встав.

Але Збишко так сильно стиснув німця, що йому аж очі налились кров'ю, потім ударив ногою під коліно і звалив на землю.

Власне, вони звалились обидва, тільки Збишко впав підспід. В ту ж мить завбачливий Мацько кинув напівзадушеного Зігфріда на руки слугам, а сам підбіг до лежачих, скрутив Арнольдові паском ноги, потім сів на нього верхи, як на вбитого кабана, і приставив до потилиці мізерикордію.

Німець пронизливо крикнув, і руки його безвладно зсунулись з боків Збишка. Він почав стогнати не стільки від уколу мізерикордією, скільки від нестерпного болю в спині, куди його вдарили під час битви з Скірвоїллом.

Мацько вхопив його обома руками за комір і стягнув із Збишка, а Збишко підвівся з землі й сів, далі хотів устати, але не зміг і просидів нерухомо кілька хвилин. Обличчя його було бліде й спітніле, очі налились кров'ю, а губи посиніли — він дивився поперед себе напівпритомним поглядом.

— Що з тобою? — занепокоєно спитав Мацько.

— Нічого, тільки дуже стомився. Допоможіть мені стати на ноги.

Мацько взяв його попід пахви й підняв.

— Можеш стояти?

— Можу.

— У тебе щось болить?

— Ні. Тільки важко дихати.

Тим часом чех, побачивши, що на поляні все вже скінчено, з'явився коло нума, тримаючи за карк орденську службу. Побачивши їх, Збишко забув про втому, сили одразу повернулися до нього, і він, ніби й не боровся з страшним Арнольдом, кинувся до нума.

— Данусько! Данусько!

Але ніхто не відгукнувся на цей поклик.

— Данусько! Данусько! — повторив Збишко.

І замовк. В хаті було темно; через те він спочатку нічого не міг побачити. Натомість з-за каміння, з якого було

складено вогнище, до нього долинуло швидке й гучне дихання, що нагадувало дихання зляканого звіряти.

— Данусько! Ради бога! Це я, Збишко!

В цю мить він побачив у темряві її широко відкриті, повні жаху, божевільні очі. Він кинувся до неї, схопив її в обійми, але вона не впізнала його: вириваючись від нього, шепотіла здавленим голосом:

— Боюся! Боюся! Боюся!..

XXIII

Не помогли ні ласкаві слова, ні пестоші, ні благання — Дануся нікого не впізнавала й не приходила до пам'яті. Єдине почуття, яке опанувало всю її істоту, це був страх — вона тремтіла, мов спіймана птиця. Коли їй принесли їжу, вона не хотіла при людях їсти, хоч з того, як дивилася на неї, видно було, що вона голодна і, може, вже давно. Залишившись сама, Дануся накинулась на їжу з жадобою дикого звіряти, але як тільки в нум увійшов Збишко, вона одбігла в куток і сховалася за в'язкою сухого хмелю. Даремно Збишко розкривав обійми, даремно простягав руки, даремно благав, тамуючи сльози. Дівчина не хотіла вийти з своєї схованки навіть тоді, коли в нумі запалили вогонь і коли при його світлі можна було добре розглядіти Збишка. Здавалося, що разом з свідомістю Дануся втратила й пам'ять. Збишко дивився на неї, на її змарніле обличчя, на якому застиг вираз жаху, на запалі очі, на лахміття, в яке була одягнена, і серце його нило від болю й люті, коли подумав, в яких вона була руках і як з нею поводитись. Нарешті його поиняв такий шалений гнів, що він схопив меч, кинувся на Зігфріда й напевне був би його вбив, коли б Мацько не вхопив за руку.

Вони почали боротися майже як вороги, але юнак так ослаб від попередньої боротьби з велетнем Арнольдом, що старий рицар переміг його і, викрутивши йому руку, вигукнув:

— Чи ти сказився?

— Пустіть! — скрегочучи зубами, відказав Збишко. — Бо в мені душа розірветься.

— Нехай рветься! Не пушу! Краще розбий голову об дерево, ніж ганьбити себе і весь рід.

І, стискаючи немов залізними кліщами Збишкову руку, Мацько заговорив суворим голосом:

— Опам'ятайся! Помста від тебе не втече, а ти ж пасований рицар. Як же так? Будеш колоти зв'язаного бранця? Данусі цим не допоможеш, а тобі що від цього? Нічого, тільки ганьба. Скажеш, що королям і князям не раз доводилось убивати бранців? Так, але не в нас! До того ж, що минається їм, те не минеться тобі. Вони мають королівства, міста, замки, а що маєш ти? Рицарську честь. Той, хто не докорить їм, плюне в очі тобі. Опам'ятайся, ради бога!

Настало мовчання.

— Пустить,— похмуро повторив Збишко,— не заколю я його.

— Ходімо до вогню, порадимось.

І Мацько взяв його за руку й повів до багаття, що його слуги розпалили коло смолярних куп. Сівши там, Мацько трохи подумав і сказав:

— Згадай ще й те, що ти обіцяв віддати цього старого собаку Юрандові. А він помститься йому й за свої, і за Данусині муки! Він йому віддячить, не бійся! Ти повинен принести Юрандові цю радість. Вона йому належить. Те, чого не можна робити тобі, можна буде Юрандові, бо він не взяв бранця, а дістане його від тебе в подарунок. Він зможе без ганьби й без осуду хоч і шкуру з нього злупити, розумієш мене?

— Розумію,— відповів Збишко.— Ваша правда.

— Видно, що до тебе повертається розум. Якби тебе й далі спокушав диявол, то пам'ятай і те, що ти викликав Ліхтенштейна та інших хрестоносців, а коли б ти зарубав безборонного бранця та коли б про це розголосили слуги, ні один рицар не прийняв би твого виклику. і мав би рацію. Боже борони! Нам і так не бракує нещастя, то нехай хоч ганьби не буде. Краще давай подумаємо, що нам тепер робити.

— Радьте! — сказав юнак.

— На мою думку, треба зробити так: оту змію, котра була при Данусі, можна б знищити, але не личить рицарям бруднити руки жіночою кров'ю, тому віддамо її князеві Янушеві. Вона витворяла всяке лихо ще в лісовому палаці в присутності князя й княгині, то нехай її судить мазовецький суд, і якщо її не колесують, то хіба захочуть образити божу справедливість. Поки не знайдемо якоїсь іншої жінки, котра могла б доглядати Данусю, доти буде

потрібна ця змія, а потім прив'яжемо її коневі до хвоста. А тепер нам треба якнайшвидше дістатися до мазовецьких лісів.

— Тільки не зараз, бо ніч. Може, дасть бог, завтра й Дануся опам'ятається.

— Та й коні нехай добре відпочинуть. На світанку вирушимо.

Дальшу розмову їм перебив голос Арнольда фон Бадена, який, лежачи віддалік на спині, прив'язаний вповодж до власного меча, став щось вигукувати по-німецьки. Старий Мацько встав і пішов до нього, але не міг як слід зрозуміти його мови і почав шукати очима чеха.

Проте Глава не міг зараз прийти, бо був зайнятий іншим ділом. В той час, коли Збишко з Мацьком розмовляли коло багаття, він підійшов до орденської служки і, вхопивши її за комір та струснувши, як грушу, сказав:

— Слухай, суко! Підеш до хати й вимостиш для пані постіль із шкур, але перед тим одягнеш її в свою хорошу одягу, а сама приберешся в те лахміття, в якому ви її водили... трясця вашій матері!

І, не мігши вгамувати наглого гніву, він так струснув нею, що їй аж очі полізли на лоб. Він, може, був би скрутив їй в'язи, якби не знав, що вона ще буде потрібна, тому нарешті пустив її і сказав:

— А потім вибереш для себе гілляку.

Вона в розпачі схопила чеха за коліна, а коли він відштовхнув її ногою, підхопилась, побігла до хати й, кинувшись Данусі в ноги, заверещала:

— Захисти мене! Не дай скривдити!

Але Дануся тільки приплющила очі, і з уст її пролунав уривчастий шепіт:

— Боюся! Боюся! Боюся!

Далі вона зовсім заціпеніла, як це було завжди, коли до неї наближалася служка. Проте далася роздягти себе і вбрати в нову одягу. Служка, вимостивши постіль, поклала на неї Данусю, немов дерев'яну або воскову ляльку, а сама сіла коло вогнища, боячись вийти з нума.

Незабаром увійшов чех і, звернувшись до Данусі, сказав:

— Ви серед друзів, пані. Во ім'я отця, і сина, і святого духа, спить спокійно.

Він перехрестив її, а далі, не підвищуючи голосу, щоб її не налякати, сказав служці:

— Ти лежиш зв'язана за порогом, але якщо наробиш крику і злякаєш пані, то я зараз же скручу тобі в'язи. Вставай і йди.

Вивівши служку з хати, він міцно зв'язав її, як обіцяв, потім пішов до Збишка.

— Я сказав одягти пані в нову одягу, що була на тій ящірці,— сказав чех.— Постіль постелена, і пані спить. Найкраще вам, пане, до неї не йти, щоб вона не перелякалася. Дасть бог, завтра, як відпочине, прийде до пам'яті, а тепер і вам треба подумати про їжу та відпочинок.

— Я ляжу коло порога,— відповів Збишко.

— То я відтягну ту суку вбік, до того трупа з рудими патлами, а ви повинні попоїсти, бо попереду у вас трудна дорога.

Сказавши це, він пішов дістати з приторочених до сидла бесагів копчене м'ясо й печену ріпу, якими вони призапасилися в жмудському таборі. Але тільки-но чех поклав їжу перед Збишком, Мацько покликав його до Арнольда.

— Довідайся як слід, чого хоче оцей здоровило,— сказав він,— бо я хоч і знаю деякі слова, але ніяк не второпую, чого він хоче.

— Я підтягну його, пане, до вогнища,— відповів чех,— а там ви порозумієтесь.

І, скинувши паска, він просунув його попід пахвами Арнольдові і завдав собі на плечі. Глава аж зігнувся під тягарем велетня, але, будиши дужим хлопцем, доніс його до багаття й кинув, як мішок, коло Збишка.

— Розв'яжіть мене,— сказав хрестоносець.

— Розв'язати можна,— відповів через чеха старий Мацько,— якщо ти рицарською честю присягнешся, що визнаєш себе нашим бранцем. Проте я і так накажу витягти з-під твоїх колін меч і розв'язати руки, щоб ти міг сісти поруч з нами, а вірвовок на ногах не попущу, поки не поговоримо.

Мацько кивнув чехові, і той перерізав німцеві на руках вірвовки й допоміг йому сісти. Арнольд спогорда подивився на Мацька, потім на Збишка й запитав:

— Хто ви такі?

— Як ти смієш питати? Яке твоє діло? Спочатку скажи, хто ти такий?

— Річ у тім, що рицарське слово я міг би дати тільки рицарям.

— Ну, то дивися!

І Мацько, розгорнувши плаща, показав на собі рицарського паса.

Хрестоносець дуже здивувався, помовчав і потім сказав:

— Як так? Ви — рицарі і добуваєте по лісах здобич розбоем та допомагаєте поганам?

— Брешеш! — крикнув Мацько.

Так почалась між ними ворожа й погордлива розмова. Коли ж Мацько спересердя крикнув, що саме орден не допускає хрещення Литви, та навів усі докази, Арнольд знову здивувався й замовк, бо правда була така очевидна, що її не можна було ні заперечити, ні закрити на неї очі. Німця особливо вразили слова Мацька, які він промовив, перехрестившись: «Хто його знає, кому ви, зрештою, служите, якщо не всі, то принаймні декотрі», і вразили тому, що навіть у самому ордені про деяких комтурів подейкували, ніби вони поклоняються сатані. Проте їх у цьому не обвинувачували й до суду не притягали, щоб не зганьбити весь орден, і Арнольд знав, що такі чутки були і що брати нишком про це говорили. А Мацько, чувши від Сандеруса про незрозумілу поведінку Зігфріда, остаточно збентежив простодушного велетня.

— А Зігфрід, — говорив він далі, — з котрим ти вирушив у похід на війну, хіба служить богу і Христу? Хіба ти ніколи не чув, як він розмовляв з нечистою силою, як перешіптувався з нею, сміявся або скреготав зубами?

— Це правда! — пробурмотів Арнольд.

Але Збишко, якому жаль і гнів новою хвилею хлюпнули в серце, раптом крикнув:

— І ти говориш про рицарську честь? Ганьба тобі, бо ти помагав катові й дияволу! Ганьба тобі, бо ти спокійно дивився на муки безборонної жінки й рицарської дочки, а може, й сам мордував її. Ганьба тобі!

Арнольд здивовано вирячив очі і, хрестячись, сказав:

— Во ім'я отця, і сина, і святого духа!.. Як так?.. Ота божевільна дівка, в голові у якої живе двадцять сім чортів?.. Я?..

— Горе! Горе! — хрипким голосом перебив Збишко.

І, схопивши за руків'я мізерикордію, знову почав позирати диким поглядом на Зігфріда, що лежав трохи далі в темряві.

Мацько спокійно поклав йому руку на плече і з усієї

сили притиснув, щоб повернути йому свідомість, а сам звернувся до Арнольда:

— Ця жінка — дочка Юранда із Спихова і дружина оцього молодого рицаря. Тепер ти розумієш, чому ми вас висліджували і чому ти наш бранець?

— Клянусь богом! — сказав Арнольд. — Звідки? Як? Вона несповна розуму...

— Тому що хрестоносці викрали її, мов невинне ягня, і довели до цього муками.

При словах «невинне ягня» Збишко підніс до рота кулак і стиснув зубами великого пальця, а з очей йому закапали гіркі рясні сльози. Арнольд сидів задумавшись, а чех коротко розказав йому про зраду Данфельда, викрадення Данусі, тортури Юранда і поєдинок з Ротгером. Коли він скінчив, настала тиша, яку порушував тільки лісовий шум та тріск іскор у багатті.

Так вони просиділи кілька хвилин; нарешті Арнольд підвів голову і сказав:

— Не тільки рицарською честю, а й святим хрестом присягаюся, що я майже не бачив тієї жінки, не знав, хто вона, і що до її мук нічим і ніколи не був причетний.

— То присягнися ще, що добровільно підеш за нами й не будеш намагатися втікати, тоді я накажу розв'язати тебе зовсім, — сказав Мацько.

— Нехай буде й так — присягаюся! Куди ви мене поведете?

— В Мазовію, до Юранда із Спихова.

Після цього Мацько сам перерізав йому на ногах вірвовки, потім показав на м'ясо й ріпу. Через деякий час Збишко підвівся й пішов спочити коло порога нума, де вже не знайшов орденської служки, бо слуги ще раніш забрали її до коней. Лігши на шкурі, яку йому приніс Глава, Збишко вирішив не спати, а ждати світанку, сподіваючись, що з Данусею станеться якась щаслива переміна.

А чех повернувся до багаття, аби поговорити з старим рицарем з Богданця про те, що непокоїло його душу. Мацько сидів у глибокій задумі, зовсім не зважаючи на хропіння стомленого в дорозі Арнольда, який, зівши певимовірну кількість м'яса й ріпи, спав важким сном.

— А ви не спочинете, пане? — спитав зброєносець.

— Сон тікає від моїх очей, — відповів Мацько. — Дай боже завтра хороший день...

Він глянув на зірки.

— На небі вже видно Во́за, а я весь час думаю, як то воно все буде.

— І мені не до снання, бо панянка із Згожелиць не виходить з голови.

— І справді, то ще одна біда! Але ж вона в Спихові.

— В тім-то й річ, що в Спихові. Вивезли ми її із Згожелиць не знати нащо.

— Сама вона хотіла до абата, а коли абат умер, то що ж я мав робити,— нетерпляче відказав Мацько, який не любив про це говорити, почувавчи в душі свою провину.

— Так, але що ж тепер робити?

— Як — що? Одвезу її назад додому, та й нехай буде, що буде!..

Проте через деякий час він додав:

— Звісно, нехай буде, що буде, але коли б Дануська була здорова й така, як інші люди, то принаймні відомо було б, що робити. А так, хто його знає! Може, вона не одужає... і не вмере. Нехай би вже господь дав або одне або друге.

Але чех у цей час думав тільки про Ягенку.

— Знаєте, ваша милость,— сказав він.— Коли я виїжджав із Спихова й прощався з панянкою, вона сказала мені: «В разі чого приїжджайте сюди раніш за Збишка й Мацька. Якщо їм треба буде послати гінця з вістями, то нехай пошлють вас, і ви одвезете мене до Згожелиць».

— Ех! — відповів Мацько.— Певне, що їй було б незручно залишатися в Спихові, коли Дануська приїде. Певне, що їй тепер треба виїжджати до Згожелиць. Жаль мені сирітки, щирий жаль, та коли не судилося, то нічогісінько не вдієш! Тільки як же його це зробити? Заждино... Кажеш, вона тобі наказала повертатися з відомостями раніш за нас, а потім одвезти її до Згожелиць?

— Я вам повторив усе так, як вона казала.

— Ну, то, може, тобі й варто виїхати поперед нас. Старого Юранда також треба б повідомити, що дочка знайшлася, а то ще вмере від несподіваної радості. Їй же богу, нічого луччого не придумаєш. Повертайся! Скажеш, що ми одбили Дануську і ще незабаром з нею приїдемо, а сам забирай ту небогу і вези її додому.

Старий рицар зітхнув, бо йому справді жаль було Ягенки і тих замірів, які він плекав у душі.

Через деякий час він знову спитав:

— Знаю, що ти хлопець кмітливий і сильний, але чи зможеш охоронити її від якої-небудь кривди або лихої пригоди? Бо в дорозі легко може трапитись і те, і інше.

— Зможу, хоч би довелося й головою наложити! Візьму кількох добрих слуг, яких мені спиховський пан не пожалує, і допроваджу її безпечно хоч би й на край світу.

— Ну, ти на себе занадто не покладайся. Пам'ятай, що на місці, в самих Згожелицях, треба буде не спускати з ока Вільків з Бжозової і Чтана з Рогова... Але що я кажу! Їх треба було не спускати з ока раніш, коли були інші наміри. А тепер уже пропала надія, і буде те, що має бути.

— В усякому разі, я оберігатиму панянку й від тамтешніх рицарів, бо ця ж, панова Збишкова небога, ледве зіпає... може й умерти....

— Слушно, їй-богу, слушно: ледве зіпає — може й умерти...

— Хай буде, як бог дасть, а тепер давайте думати тільки про згожелицьку панянку.

— По справедливості, годилося б мені самому відпровадити її на батьківщину, — сказав Мацько. — Але трудно з цим. Не можу я тепер залишити Збишка з різних поважних причин. Ти бачив, як він скреготав зубами та рвався до старого комтура, щоб зарізати його, як порося? А якби та дівка, як ти кажеш, пустилася духу в дорозі, то не знаю, чи зміг би і я його вгамувати. А коли й мене не буде, то його ніщо не стримає, і вічна ганьба спаде на нього й на весь рід, чого не дай боже, амінь!

Чех відповідав на це:

— Так, але ж є простий спосіб. Дайте мені цього ката, і я його не випущу, а витрушу аж у Спихові Юрандові з мішка.

— Дай же тобі боже здоров'я! Який-бо ти розумний! — вигукнув з радості Мацько. — Проста річ! Проста річ! Забирай його та тільки привези живого до Спихова, а там роби з ним, що хочеш.

— То дайте мені й оту щитнинську суку! Як не заважатиме в дорозі, то доведу, а як заважатиме, то — на гілляку!

— Якщо Дануська не бачитиме їх обох, то, може, швидше позбудеться страху та опам'ятається. Але якщо ти забереш служку, то як же Дануся обійдеться без жіночої допомоги?

— Не може бути, щоб у лісі не здибали місцевих жителів або втікачів-хлопів з жінками. Візьмете будь-яку з них, а вже кожна буде лучча за ту. А поки не знайдете, зуміє доглянути й пан Збишко.

— Сьогодні ти міркуєш краще, ніж звичайно. І це правда. Коли Дануся весь час бачитиме Збишка біля себе, то, може, швидше опам'ятається. Він потрапить бути для неї батьком і матір'ю. Гаразд. А коли ти вирушиш?

— Не ждатиму світанку, але трохи полежу: зараз ще нема й півночі.

— Як я казав, Віз уже сяє, але Квочка ще не сходила.

— Хвалити бога, що ми таки дещо вradiли, бо мені було дуже сумно.

Сказавши це, чех простягнувся коло пригасаючого вогнища, вкрився кудлатою шкурою і в ту ж мить заснув. Проте він прокинувся ще далеко до світанку, виліз з-під шкури, глянув на зірки і, потягнувшись, збудив Мацько.

— Мені час збиратися,— сказав він.

— Куди? — спитав спросоння Мацько, протираючи кулаками очі.

— До Спихова.

— Ага, так! Хто це тут так хропе коло мене? Мерця розбудив би.

— Рицар Арнольд. Підкину гілля в багаття і піду до слуг.

Він пішов, але незабаром повернувся квапливим кроком і ще здалека тихенько загукав:

— Пане, є новина — і погана!

— Що сталося? — схоплюючись на ноги, вигукнув Мацько.

— Служка втекла. Взяли її слуги між коні та розв'язали їй ноги, щоб їх грім побив! А як поснули, вона, мов вуж, виповзла і втекла. Підіть подивіться, пане.

Занепокоений Мацько квапливо пішов з Главою до коней, але застали вони коло них тільки одного слугу: всі інші розбіглися шукати втікачку. Та марно було шукати її в темряві й гущавині, і вони незабаром повернулися з похнюпленими головами. Мацько мовчки надавав їм стусанів і повернувся до багаття, бо робити було більше нічого.

Незабаром прийшов Збишко, який вартував коло хати й не спав, а почувши кроки, захотів узнати, в чому річ. Мацько розказав йому, щоб вони вирішили разом з чехом, а потім повідомив про втечу орденської служки.

— Та це не велика біда,— закінчив Мацько,— бо вона або здохне в лісі з голоду, або її знайдуть хлопці та дадуть лупня, якщо раніш не знайдуть її вовки. Жаль тільки, що її не буде покарано в Спихові.

Збишко також пожалів, що її не буде покарано, але повідомлення сприйняв спокійно. Він не заперечував і проти від'їзду чеха з Зігфрідом, бо все, що не стосувалося безпосередньо Данусі, було йому байдуже. Тепер він теж почав говорити про неї:

— Візьму її завтра поперед себе на коня, і так поїдемо,— сказав він.

— Як вона там? Спить? — запитав Мацько.

— Часом трохи квилить, але не знаю, чи крізь сон, чи наяву, а заходити в хату не хочу, щоб не злякати.

Дальшу розмову їм перебив чех: побачивши Збишка, він вигукнув:

— О, то й ваша милість на ногах? Ну, мені час! Коні готові, і старий чорт прив'язаний до сідла. Незабаром світанок, бо ночі тепер короткі. Зоставайтесь з богом, ваша милість!

— Ідь з богом і будь здоров!

Але Глава одвів ще Мацька вбік і сказав...

— Хотів би вас дуже просити... Коли б що-небудь сталося... знаєте, пане... якесь нещастя абощо... то щоб негайно послали гінця до Спихова. А коли ми вже виїдемо, то нехай наздоганяє нас!

— Добре,— сказав Мацько.— Я також забув тобі сказати, щоб ти віз Ягенку до Плоцька, розумієш! Підеш там до єпископа і скажеш йому, хто вона, скажеш, що вона аба-това хрещениця, для якої у єпископа є заповіт, а далі прося про опікунство, бо про це також записано в заповіті.

— А якщо єпископ скаже нам залишитися в Плоцьку?

— Слухай його і зроби так, як він порадить.

— Так і буде, пане. З богом!

— З богом.

XXIV

Довідавшись на другий день про втечу орденської служки, рицар Арнольд нишком усміхнувся, але сказав так, як і Мацько: що її або з'їдять вовки, або вб'ють литвини. Це було дуже ймовірно, бо місцева людність литов-

ського походження ненавиділа орден і все, з ним зв'язане. Частина хлопів утекла до Скірвоїлла, а інші збунтувалися і, подекуди повбивавши німців, поховалися разом з родинами та пожитками в недоступних лісових нетрях. Служку шукали другого дня, але не дуже старанно і не знайшли, бо Мацько і Збишко думали про інше й не приділили пошукам достатньої уваги. Їм треба було якнайшвидше їхати в Мазовію, і вони хотіли вирушити, як тільки зійде сонце, але Дануся перед ранком міцно заснула, і Збишко не дозволив її будити. Він чув, як вона «квилала» вночі і знав, що не спала, тому тепер покладав на її сон великі надії. Двічі закрадався він до хати і двічі бачив при ранковому світлі її заплющені очі, розкриті губи і яскравий рум'янець на щоках, який буває у міцно сплячих дітей. Його серце мліло від ніжності, і він стиха говорив: «Пошли тобі господи відпочинок і здоров'я, квітенько моя люба! Скінчилася твоя недоля, скінчилися сльози, і дасть господь милосердний, що твоє щастя плинутиме безко-нечно, як вода в річці». Його щира й добра душа линула до бога, і він питав сам себе: чим би йому віддячити, чим відплатити, що б якому костьолові пожертвувати з достатку — зерном, худобою, воском чи іншими милими всемогутності божій речами? Він готовий був навіть зараз дати обітницю й докладно перелічити, що саме дарує, але вирішив заждати, бо не знав, у якому стані Дануська прокинеться і чи прийде до пам'яті; він не був упевнений, чи буде за що дякувати.

Мацько хоч і розумів, що небезпека для них мине аж у землях князя Януша, але також був тієї думки, що не слід порушувати відпочинку Данусі, який міг стати для неї рятівним. Тому він вирішив ждати, тримаючи напоготові слуг і коні.

Але коли минув полудень, а Дануся все спала, вони почали непокоїтись. Збишко весь час заглядав крізь щілини й у двері, нарешті втретє увійшов до хати й сів на пеньку, що його вчора увечері служка принесла до постелі, щоб переодягнути Данусю.

Він сидів і дивився на неї, але вона не розплющувала очей. Аж як минуло стільки часу, скільки треба, щоб повільно проказати «Отче наш» і «Богородицю», губи її здригнулись, вона зітхнула і, немов бачачи крізь сплющені повіки, прошепотіла:

— Збишко...

Він вмить упав перед нею навколішки, схопив її за схудлі руки і, в захваті цілуючи їх, заговорив уривчастим голосом:

— Хвалити бога! Данусько! Ти мене впізнала!

Голос його розбудив її остаточно, вона сіла на постелі і з розплющеними вже очима повторила:

— Збишко...

Дануся закліпала очима і здивовано почала озиратися навколо.

— Ти вже на волі! — промовив Збишко. — Я вирвав тебе від них, і ми поїдемо до Спихова.

Але вона звільнила свої руки з його рук і сказала:

— Це все через те, що не було татового дозволу. Де княгиня?

— Опам'ятайся, моя ягідко. Княгиня далеко, а ми одбили тебе у німців.

Вона ніби не чула цих слів і, немов щось пригадавши, сказала:

— Ой лихо! Вони забрали мою лютню й розбили об мур.

— Господи милосердний! — вигукнув Збишко.

Він аж тепер помітив, що очі її каламутні й блискучі, а лиця палають. В ту ж мить йому спало на думку, що вона, мабуть, тяжко хвора і двічі вимовила його ім'я з гарячки.

Серце його задрожало від розпачу, на чолі виступив холодний піт.

— Данусько! — покликав він. — Ти мене бачиш і розумієш?

А вона відповіла покірним і благаючим голосом:

— Пити!.. Води!

— Господи милостивий!

І Збишко вискочив з хати. Перед дверима він натрапив на старого Мацька, який саме йшов довідатись, що там робиться, і, кинувши на ходу одне слово: «Води!» — помчав до струмка, що плинув недалеко серед заростей і моху.

За хвилину Збишко повернувся з повним кухлем і подав його Данусі; вона почала жадібно пити. Мацько, який перед тим увійшов до хати, подивився на хвору і спохмурнів.

— Що в неї — гарячка? — спитав він.

— Так! — простогнав Збишко.

--- Вона розуміє, що ти говориш?

— Ні.

Старий нахмурив брови, потім став чухати потилицю.

— Що ж його робити?

— Не знаю.

— Єдина тільки є рада...— почав Мацько.

Але в цю мить Дануся перебила його. Напившись води, вона втупила в нього свої розширені від гарячки очі і сказала:

— І вам я нічим не завинила. Майте ж змилювання!

— Я маю над тобою змилювання, моя дитино, і бажаю тобі тільки добра,— зворушено відповів старий рицар.

Потім він звернувся до Збишка:

— Слухай! Не варто залишати її тут. Коли її обвіє вітер та обігріє сонце, то, може, їй стане легше. Не втрачай, хлопче, розуму, а бери дівчину в ті самі ноші, в яких її везли, або на сідло, і в дорогу! Розумієш?

Сказавши це, він вийшов з хати, щоб дати останні розпорядження, але, глянувши поперед себе, став як укопаний.

Сильний піший загін, озброєний списами і бердишами, з чотирьох боків стіною обступив хати, смолярні й поляну.

«Німці!» — подумав Мацько.

І жах сповнив його душу. Він умить вхопився за рукою меч, зціпив зуби і стояв, схожий на дикого звіра, якого несподівано оточила згряя собак і який готується до відчайдушної оборони.

Тим часом від смолярної купи до нього йшов велетень Арнольд з якимось другим рицарем і, наблизившись, сказав:

— Колесо фортуни швидко обертається. Був я ваш бранець, а тепер — ви мої.

Сказавши це, він погордливо глянув на старого рицаря, немов на якусь нижчу істоту. Арнольд не був ні злим, ні жорстоким, але мав притаманну всім хрестоносцям властивість: в нещасті вони були згідливі, а коли відчували за собою більшу силу, не могли вгамувати безмежної пики до переможених.

— Ви — бранці! — погордливо повторив він.

Старий рицар похмуро глянув навколо. В грудях його билося не тільки не похливе, а аж надто відважне серце. Коли б він був у панцері й на бойовому коні, коли б поруч з ним був Збишко та коли б у них були в руках мечі, сокири або оті страшні «дерева», якими так вправно ору-

дувала тодішня польська шляхта, він, можливо, спробував би пробитись крізь стіну списів і бердишів. Але Мацько стояв перед Арнольдом піший, сам-один, без панцера, і, побачивши, що слуги вже покидали зброю, та подумавши, що Збишко сидить у хаті коло Данусі зовсім безоружний, зрозумів: виходу ніякого нема.

І він повільно витягнув з піхов меч і кинув під ноги тому рицареві, котрий стояв коло Арнольда. Незнайомий рицар не менш пиховито, ніж Арнольд, але люб'язно заговорив хорошою польською мовою:

— Як вас звати, пане? Якщо ви дасте мені слово, я не наказуватиму вас в'язати, бо бачу, що ви пасований рицар і по-людськи обійшлися з моїм братом.

— Слово! — відповів Мацько.

Назвавши себе, він запитав, чи вільно йому буде увійти до хати й попередити небожа, «аби не вчинив чогось шаленого». Діставши дозвіл, Мацько зник за дверима, а через деякий час виїшов з мізерикордією в руці.

— Мій небіж не має при собі навіть меча,— сказав він,— і просить дозволу залишитись коло своєї дружини, поки ви не рушите в дорогу.

— Нехай залишається,— сказав Арнольдів брат,— я пошлю йому їжу й питво, бо в дорогу ми рушимо не зараз, тому що люди потомлені, та й самим нам треба підживитись і спочити. Просимо й вас, пане, до компанії.

Вони повернулися й пішли до того самого багаття, біля якого Мацько провів ніч, але чи то через пиху, чи через властиву хрестоносцям нечемність вони пішли попереду, дозволяючи Мацькові йти позаду. А він, як чоловік бувалий і в усьому досвідчений, запитав:

— Просите, пане, як гостя чи як бранця?

Брат Арнольда засоромився, спинився і сказав:

— Пройдіть наперед, пане.

Старий рицар так і зробив, але, щоб не вражати самолюбства людини, від якої могло багато залежати, сказав:

— Видно, пане, що ви не тільки знаєте різні мови, а й додержуєте правил чемності.

Арнольд, який розумів лише деякі слова, спитав:

— Вольфганг, про що йдеться, що він говорить?

— Слушно говорить! — відповів Вольфганг, якому, видно, приємно було чути Мацькові слова.

Вони сіли коло багаття, куди їм принесли їсти й пити. Мацькова наука не пішла в ліс — Вольфганг частував його

першого. Старий рицар довідався з розмови, яким чином вони з Збишком опинилися в пастці. Вольфганг, менший брат Арнольда, вів з Члуховського замка загін піхоти до Готтесвердера проти бунтівників-жмудинів. Але вони йшли з далекої комтурії і не могли наздогнати кінноти. А Арнольд не чекав їх, знаючи, що по дорозі зустрінє інші загони піхоти з близьких до литовської границі міст і замків. Через те менший брат відстав на кілька денних переходів і саме перебував на дорозі навпроти смолярні, коли орденська служба, що втекла вночі, повідомила його про пригоду, яка спіткала його старшого брата. Арнольд вислухав це оповідання, повторене йому по-німецьки, задоволено усміхнувся й заявив, що сподівався на такий кінець.

Але хитрий Мацько, який намагався знайти вихід з усякого становища, подумав, що йому вигідно здобути прихильність німців, і сказав:

— В неволю потрапити завжди тяжко, але я дякую богіві, що потрапив саме в ваші, а не чийсь інші руки, бо вірю, що ви справжні рицарі й додержуєте правил честі.

Вольфганг приплющив очі й кивнув головою, правда, досить гордо, але з явним задоволенням.

А старий рицар говорив далі:

— І як ви добре знаєте нашу мову! Видно, бог наділив вас здібностями до всього!

— Я знаю вашу мову тому, що в Члуховій люди говорять по-польськи, а ми з братом уже сім років служимо у тамтешнього комтура.

— А з часом і самі посядете його місце! Інакше не може бути... От ваш брат не говорить так по-нашому.

— Розуміє трохи, але не говорить. Брат сильніший за мене, хоч і я не з миршавих, але він не такий бистрий на розум.

— Та ні! Він зовсім не дурний! — сказав Мацько.

— Вольфганг! Що він каже? — знов запитав брата Арнольд.

— Хвалить тебе, — відповів Вольфганг.

— Звісно, що хвалю, — додав Мацько, — бо він справжній рицар, а це головне! Скажу вам щиро, що сьогодні я хотів відпустити його на слово, нехай би собі їхав, куди хотів, а з'явився б хоч би й через рік. Адже так воно серед пасованих рицарів ведеться.

І почав пильно дивитися Вольфгангові в очі, але той скривився і сказав:

— Можливо, і я відпустив би вас на слово, якби ви не допомагали поганським собакам проти нас.

— Це неправда,— відказав Мацько.

І знову почалась така гостра суперечка, як учора з Арнольдом. Проте сьогодні старому рицареві було трудніше, бо Вольфганг і справді був розумніший за свого старшого брата. В усякому разі від цієї суперечки була хоч та користь, що й менший довідався про всі щитинські злочини, ламання присяги, про зради, а zarazом і про долю нещасної Данусі. Вольфганг нічого не міг заперечити проти всіх цих підлот, які йому кидав в обличчя Мацько, і мусив визнати, що помста була справедлива і що польські рицарі мали право діяти так, як діяли. Нарешті він сказав:

— Клянусь благословенними кістками святого Ліборія! Не мені жаліти Данфельда. Казали про нього, ніби він займався чорною магією, але міць і справедливість божа дужчі за чорну магію! Щодо Зіґфірда, то не знаю, чи й він служив дияволу, але за ним не поженуся, поперше, тому, що у мене нема кінноти, а, по-друге, коли він, як кажете, замучив цю дівчину, то бодай він ніколи не виврався з пекла!

Вольфганг перехрестився й додав:

— Господи, поможи мені й під час смерті!

— А як же буде з цією нещасною мученицею? — запитав Мацько.— Невже не дозволите одвезти її додому? Невже вона має конати в ваших підземеллях? Згадайте про гнів божий!..

— Мені нема ніякого діла до жінки,— різко відповів Вольфганг.— Нехай один з вас одвезе її до батька, аби тільки потім з'явився; але другого не пушу.

— А коли б я поклявся честю і списом святого Георгія?

Вольфганг завагався, бо це була страшна клятва, але в цей час Арнольд запитав утретє:

— Що він каже?

І довідавшись, про що йдеться, став запально й грубо заперечувати проти звільнення обох на слово. У нього були для цього свої міркування: він був переможений у великій битві з Скірвоїллом, а в поєдинку — й оцими двома польськими рицарями. Як солдат, він також знав, що братова піхота тепер мусить повернутись до Мальборга, бо йти на Готтесвердер після загибелі попередніх загонів

було однаково, що йти на знищення. До того ж, він знав, що йому доведеться відповідати перед магістром і маршалком, і розумів, що менше зазнає сорому, коли покаже хоч одного значного бранця. Один рицар, якого можна показати живим, важить більше, ніж оповідання про те, що два таких взято в неволю.

Прислухавшись до хрипливого крику і прокльонів Арнольда, Мацько одразу зрозумів: треба брати, що дають, бо більше він нічого не доб'ється, і сказав Вольфгангові:

— Прошу вас, пане, ще про одне: мій небіж, напевне, сам зрозуміє, що йому доведеться залишитися з дружиною, а мені з вами. Але про всяк випадок дозвольте повідомити його, що про це нема чого сперечатись, бо така ваша воля.

— Гаразд, мені однаково,— відповів Вольфганг.— Але давайте поговоримо про викуп, що його ваш небіж має привезти за себе й за вас, бо від цього залежить усе.

— Про викуп? — запитав Мацько, який волів би відкласти цю розмову надалі.— Хіба у нас мало часу попереду? Коли маєш діло з пасованим рицарем, то слово його важить стільки, скільки й готівка, а щодо ціни можна здатися на совість. Приміром, ми під Готтесвердером взяли в неволю значного вашого рицаря, одного такого пана де Лорша, і небіж мій (він його захопив) пустив його на слово, зовсім не умовляючись про ціну.

— Ви взяли пана де Лорша? — швидко запитав Вольфганг.— Я його знаю. То знатний рицар. Але чому ж ми не зустріли його по дорозі?

— Бо він, мабуть, поїхав не в цей бік, а до Готтесвердера або до Рагнети,— відказав Мацько.

— То багатий і знатного роду рицар,— повторив Вольфганг.— Ви добре на ньому заробите! Добре також, що про нього згадали, тепер я й вас за дещицю не пушу.

Мацько прикусив вуса, але гордо підвів голову і сказав:

— Ми й без цього знаємо, скільки варті.

— Тим краще,— сказав молодший фон Баден.

Але одразу ж після цього додав:

— Тим краще — не для нас, звичайно, бо ми смиренні ченці, які дали обітницю бідності, а для ордену, котрий вживе ваші гроші на славу божу.

Мацько нічого на це не відповів, тільки подивився на Польфганга так, ніби хотів сказати: «Розкажи це кому-небудь іншому» — і вони стали торгуватися. Для старого рицаря це була тяжка і неприємна річ, бо, з одного боку, його дуже дратувала кожна втрата, а з другого, він розумів, що йому не личить дешево цінити себе і Збишка. Він звивався, як вуж, тим більше що Вольфганг, спочатку такий чемний, далі виявився надзвичайно зажерливим і твердим, як кремінь. Мацька втішала тільки одна думка, що за все це заплатить де Лорш, проте шкодував за втраченим зиском, бо вже не сподівався на викуп від Зігфріда, вважаючи, що Юранд, та й сам Збишко, ні за які гроші не випустять його живим.

Після довгих переговорів вони нарешті погодились на певну кількість гривень та строк викупу і визначили точно, скільки слуг і коней має взяти Збишко з собою. Потім Мацько пішов повідомити його про це і, очевидно боячись, щоб німці не передумали, порадив йому негайно виїжджати.

— Отак воно буває серед рицарства, — сказав Мацько зітхаючи, — вчора ти його тримав за горло, а сьогодні він тебе тримає! Що ж робити? Дасть бог, прийде і наша черга! Але зараз не гай часу. Якщо будеш їхати швидко, то наздоженеш Главу і вкупі вам буде безпечно, а як тільки виїдете з цієї пуші та опинитесь в своєму краю, в Мазовії, то в кожного шляхтича або влодики знайдете притулок і допомогу. У нас і чужим у цьому не відмовляють, а що вже казати про своїх! Для цієї нещасної, може, в цьому і полягатиме порятунок.

Кажучи це, він поглядав на Данусю, яка часто й важко дихала в напівсні. Її прозорі руки, що лежали на ведмежій шкурі, гарячково тремтіли.

Мацько перехрестив її і сказав:

— Ну, бери її та й їдь! Хай бог їй допоможе, бо бачу я, що вона на тонке пряде!

— Не кажіть так! — в розпачі вигукнув Збишко.

— На все воля божа! Я скажу привести тобі коня, а ти їдь!

Вийшовши з хати, він розпорядився приготуватись до від'їзду. Подаровані Завішею турчини підвели коні з ношами, вимощеними шкурами й мохом, а слуга Віт — Збишковаго огиря, і за хвилину Збишко вийшов з хати з Данусею на руках. Це було так зворушливо, що обидва брати

фон Бадени, які з цікавості підійшли до хати, побачивши напівдितячу постать Данусі, її обличчя, схоже на лики святих дів на образах, та її кволість, від якої вона безсило схилила голову на плече молодого рицаря, стали здивовано поглядати один на одного та обурюватись в душі проти причинців її нещастя. «У цього Зігфріда справді катівське, а не рицарське серце,— шепнув братові Вольфганг.— А оту гадюку, хоч я через неї й визволився, накажу відшмагати різками». Зворушило їх і те, що Збишко ніс Данусю на руках, як мати дитину,— вони розуміли його кохання, бо й самі були ще молоді.

Збишко на мить завагався, чи взяти хвору поперед себе на сідло і тримати в дорозі на грудях, чи покласти в носі. Нарешті він зупинився на останньому, вважаючи, що їй спокійніше буде їхати навлежачки. Потім підійшов до дядька і схилився, щоб поцілувати його в руку; Мацько дуже любив небожа, і хоч не хотів показувати перед німцями свого хвилювання, проте не міг стриматись, обійняв його і припав губами до його пишного золотистого волосся.

— Хай тобі бог помагає! — сказав він.— А про старого все-таки пам'ятай, бо в неволі завжди тяжко.

— Не забуду,— відповів Збишко.

— Хай тобі матір божа пошле втіху!

— Бог вам віддячить і за це... і за все.

Незабаром Збишко вже сидів на коні, а Мацько ще щось згадав, підбіг до нього і, поклавши йому на коліно руку, сказав:

— Слухай! Якщо доженеш Главу, то гляди, щоб з тим Зігфрідом не стягнув ганьби на себе самого й на мою сиву голову. Юранд — інша річ, але не ти! Заприсягнись мені в цьому мечем і честю!

— Поки не повернетесь, то й Юранда стримаю, щоб вони не помстилися вам за Зігфріда,— відповів Збишко.

— Такий я тобі дорогий?

Юнак сумно усміхнувся:

— Адже самі знаєте.

— Ну, в путь. Їдь здоровий!

Коні рушили, і вони незабаром зникли в зеленій ліщині. Мацькові раптом стало нестерпно сумно й самотньо, і душа його з усієї сили рвалася за цим любим хлопцем, в якому полягала вся надія роду. Але він одразу подолав свій жаль, бо був чоловіком твердої вдачі й умів тримати себе в руках.

«Слава тобі господи,— подумав Мацько,— що не він у неволі, а я...»

І спитав німців.

— А ви, панове, коли й куди вирушите?

— Коли нам захочеться,— відповів Вольфганг,— вирушимо до Мальборга, де ви, пане, мусите насамперед стати перед магістром.

«Ех, мені там ще голову можуть зітнути за допомогу жмудинам!» — подумав Мацько.

Проте його заспокоювала думка, що в запасі є пан де Лорш і що самі фон Бадени боронитимуть його голову хоч би для того, щоб не позбутись викупу.

«А втім,— подумав він,— в такому разі Збишкові не треба було б ні з'являтися самому, ні зменшувати майно».

І від цієї думки йому трохи полегшало.

XXV

Збишко не міг догнати свого зброєносця, бо той їхав день і ніч, зупиняючись лише погодувати коні, аби вони не пристали. Правда, живлячись лише травою, коні йшли не так прудко, як у тих краях, де легко було дістати вівса. Сам себе Глава не щадив, а на старі літа і кваліть Зігфріда не зважав. Старий хрестоносець дуже мучився, тим більше, що жилавий Мацько дав йому доброго чосу. Але найгірше допікали йому рої комарів, від яких не можна було обігнатися, бо руки його були зв'язані, а ноги скручені під кінським черевом. Зброєносець сам не завдавав йому ніяких мук, але й не жалів, і звільняв його праву руку тільки на постоях, щоб він міг наїстися: «Іж, вовча мордо, щоб я тебе живцем привіз до пана в Спихов». Такими словами заохочував його до їжі чех. Правда, Зігфрідові на початку подорожі спало було на думку уморити себе голодом, але почувши попередження, що йому будуть підважувати зуби ножем і силоміць запихати в горло їжу, мусив поступитись, аби не допустити образи свого чорного звання та рицарської честі.

А Глава хотів неодмінно приїхати в Спихов поперед панів, щоб врятувати від сорому свою кохану панянку. Бувши простим дрібним шляхтичем, не позбавленим,

однак, рицарських почуттів і кмітливості, він прекрасно розумів, що Ягенці залишатися в Спихові разом з Данусею було б ганебно. «Можна буде сказати єпископові в Плоцьку,— думав чех,— що старому панові з Богданця, як опікунові, довелося взяти її з собою, а потім розійдеться чутка, що вона під опікою єпископа і що, крім Згожелиць, до неї переходить ще й абатова дідизна, тоді навіть воеводський син буде для неї не велика цяця». Думка ця полегшувала йому тягар подорожі, бо чех все-таки усвідомлював, що та щаслива новина, яку він везе до Спихова, принесе панянці нещастя.

Часто поставала також перед його очима рум'яна, як яблучко, Сецехівна. І так йому хотілось якнайшвидше опинитися в Спихові, що він весь час підганяв коня острогами й поспішав, наскільки дозволяла дорога.

Вони їхали плутаними дорогами, а часто й навмання через бір. Чех знав тільки, що, їдучи весь час на південний захід, можна дістатися до Мазовії, а там уже все буде гаразд. Вдень прямував по сонцю, а коли подорож затягалася до ночі,— по зірках. Здавалося, що пущі нема ні кінця ні краю. Так минали в лісових сутінках дні й ночі. Глава не раз думав, що молодий рицар не доведе живою своєї дружини крізь це жахливе безлюддя, де нізвідки було сподіватись допомоги, ніде було дістати їжі, де ночами треба було стерегти коні від вовків та ведмедів, а вдень звертати з дороги чередам зубрів і турів, де страшні дикі кабани гострили криві ікла об соснове коріння і де часто, не діставши стрілою або не заколовши списом оленяти або дикого поросяти, цілі дні можна було залишатися голодним.

«Як же його їхати,— думав Глава,— з такою недомученою дівкою, якій лишилося три чисниці до смерті?!»

Ім раз по раз доводилось об'їжджати широкі трясовини та глибокі яри, на дні яких шуміли збурені весняними дощами потоки. Не бракувало в пущі й озер, в яких вони бачили на заході сонця цілі стада лосів та оленів, що купалися в рожевій дзеркальній воді. Часом вони помічали дим, який свідчив про присутність людей. Кілька разів Глава наближався до таких лісових сельбищ, але назустріч йому юрбою виходили такі дикі люди в шкурах на голому тілі, озброєні келепами та луками, і так зловісно дивилися з-під збитих в ковтун чуприн, що треба було користатися з першого замішання, яке на них справляв вигляд рицаря, і якнайшвидше їхати далі.

Проте за чехом двічі свистали стріли й лунали вигуки: «Вокілі!» (німці), але він вважав за краще втекти, ніж доводити, хто він такий. Нарешті йому здалося, що може, він уже й переїхав границю, та про це не було кого спитати. І тільки від поселенців, які говорили польською мовою, довідався, що вже знаходиться на мазовецькій землі.

Тут уже було легше, хоч уся східна Мазовія і являла собою суцільну пушу. Не скінчилося й безлюддя, але там де траплялася оселя, її мешканці вже не були такими відлюдними, може, через те, що не знали німців, а може, й тому, що чех озивався до них зрозумілою їм мовою. Ці люди тільки набридали своєю незмірною цікавістю. Вони обступали подорожніх цілими юрбами й засипали їх запитаннями, а довідавшись, що вони везуть полоненого хрестоносця, казали:

— Подаруйте його нам, пане, а ми вже йому дамо духу!

І просили так настирливо, що чех не раз аж сердився і мусив їм пояснювати, що бранець належить князеві. Далі, в краю вже залюдненому, з шляхтою і влодиками, також було не легше. Там проти хрестоносців вирувала ненависть, бо всі ще добре пам'ятали, яку вони вчинили князеві кривду, коли в мирний час підступом схопили його під Злоторією і тримали як бранця. Тут, правда, вже не збиралися «дати духу» Зігфрідові, але той чи інший завзятий шляхтич казав: «Розв'яжіть його, я дам йому зброю і за цариною викличу його на смерть». Таким чех мусив терпляче роз'яснювати, що право на помсту в першу чергу належить спиховському панові і що не можна його цієї помсти позбавляти.

Але в залюднених краях подорожувати вже було легше, тут були сякі-такі дороги і коней скрізь годували вівсом або ячменем. І тут чех їхав, не затримуючись ніде, і за десять днів до свята божого тіла¹ прибув у Спихов.

Приїхав він увечері, як і тоді, коли Мацько прислав його із Щитна із звісткою про свій від'їзд на Жмудь, і так само, як і тоді, побачивши його в вікно, вибігла Ягенка, а він упав їй до ніг і деякий час не міг вимовити й слова. Але вона підняла його і зараз же повела нагору в свою кімнату, щоб не розпитувати при людях.

— Ну, які новини? — поцікавилась вона, тремтячи від нетерпіння і ледве дихаючи, — живі, здорові?

¹ Найурочистіше католицьке свято.

- Живі, здорові!
- А вона знайшлася?
- Є. Ми відбили її.
- Слава Ісусу Христу!

Незважаючи на ці слова, обличчя її ніби застигло — всі її надії розсипались на порох.

Проте Ягенка не втратила сили й не знепритомніла, а скоро опанувала себе і знов почала питати:

- Коли вони будуть тут?
- За кілька днів! Важко добиратися з хворою.
- А вона хвора?
- Скатована. Розуму від мук позбулась.
- Господи милосердний!

Вони на деякий час замовкли, тільки трохи побліді губи Ягенки ворушилися, немов шепотіли молитву.

— Вона не опам'яталась і при Збишкові? — спитала знову.

— Може, й опам'яталась, але я не знаю, бо одразу виїхав, щоб повідомити вам, пані, цю новину, перш ніж вони прийдуть.

— Бог тобі віддячить. Розкажуй, як воно було!

Чех коротко розказав, як одбили Данусю і взяли вельетня Арнольда разом з Зігфрідом. Повідомив також, що привіз Зігфріда з собою, бо молодий рицар віддав його Юрандові в подарунок для помсти.

— Тепер мені треба піти до Юранда! — сказала Ягенка, коли чех скінчив розказувати.

І вона вийшла. Але Глава недовго залишався сам, бо з ванькира до нього вибігла Сецехівна. А він, чи то через те, що дуже змучений був дорогою, чи тому, що знудьгувався за нею, побачивши її, за все забувся, — просто схопив її впоперек і почав цілувати в очі, в лиця, в губи, ніби давно вже сказав їй усе те, що перед таким вчинком належить казати дівчатам.

А може, він в думці і сказав їй усе це під час подорожі, бо цілував і цілував без кінця і з такою силою пригортав до себе, що їй аж дух забило; вона не боронилася — спочатку від несподіванки, а потім від такої великої млости, що була б осунулась на землю, коли б її тримали не такі міцні руки. На щастя, це тривало не дуже довго, бо на сходах загупали кроки і в кімнату незабаром увійшов отець Калєб.

Вони одскочили одне від одного, а ксьондз Калєб став

засипати Главу запитаннями, на які той, ще важко дихаючи, насилу міг відповідати. Ксьондз Калєб подумав, що це від перевтоми в дорозі. Почувши підтвердження новини, що Дануся знайдена й відбита, а її кат привезений до Спихова, він упав навколiшки і став молитися. За цей час кров у жилах Глави трохи заспокоїлась, і коли ксьондз устав, він уже міг спокійно повторити, яким чином знайшли й одбили Данусю.

— Не для того бог її врятував,— сказав ксьондз,— вислухавши все,— аби залишити її розум в темноті й у владі нечистої сили! Юранд покладе на неї свої святі руки і одною молитвою поверне їй розум і здоров'я.

— Рицар Юранд? — здивовано запитав чех.— Він має таку силу? Невже він за життя став святим?

— Для бога він уже за життя святий, а як умре, то люди матимуть на небі ще одного заступника-мученика.

— Ви сказали, преподобний отче, що він покладе руки на голову дочки. Невже в нього віросла права рука? Бо я знаю, що ви благали про це господа бога.

— Я сказав «руки», як це говорить звичайно,— відповів ксьондз,— але з ласки божої вистачить і одної.

— Звісно,— відказав Глава.

Але в голосі його вчувалося якесь розчарування, бо він сподівався побачити справжнє чудо. Після цього увійшла Ягенка і сказала:

— Я повідомила його про новину обережно, щоб нагла радість не вбила його, а він одразу впав крижем і почав молитися.

— Він і так цілими ночами лежить крижем, а тепер, мабуть, і до ранку не встане,— сказав ксьондз Калєб.

Так воно й сталося. До Юранда в кімнату заглядали кілька разів, і щоразу бачили його лежачого, хоч він не спав, а до самозабуття молився.

Аж вранці, вже геть після утрєні, коли Ягенка знов заглянула до нього, він дав знак, щоб привели Главу і бранця. Зігфріда із зв'язаними навхрест на грудях руками вивели з підземелля, і всі разом з Толімою пішли до Юранда.

Спочатку чех не міг як слід побачити Юранда, бо день був хмурний, грозові хмари облягли все небо, тому затягнуті міхуром вікна пропускали мало світла. Але, призвавшись до сутінків, чех насилу впізнав його, так той схуд і змарнів. Велетень чоловік перетворився на велетня

кістяка. Обличчя його було таке бліде, що майже не відрізнялося від молочно-білого волосся й бороди, а коли він схилився на поручень крісла й заплющив повіки, то видався Главі мерцем.

Біля крісла стояв стіл, а на ньому розп'яття, дзбан з водою і буханець чорного хліба з встромленою в нього мізерикордією — страшним ножем, котрим рицарі добивали поранених. Крім хліба й води, Юранд уже давно нічого не вживав. Одежею йому була груба волосяниця, підперезана перевеслом, яку він носив на голому тілі. Так жив після повернення із щитнинської неволі багатий і ще недавно грізний спиховський рицар.

Зачувши кроки людей, що йшли в його кімнату, він одіпхнув приручену вовчицю, яка гріла йому босі ноги, й відхилився назад. В цю мить він особливо здавався чехові схожим на мерця. Настало мовчання, всі сподівалися, що він зробить знак, щоб хтось почав говорити, але він сидів нерухомий, білий, спокійний, з трохи розтуленими губами, немов справді заснув вічним сном.

— Глава тут, — озвалася нарешті ніжним голосом Ягенка, — хочете його вислухати?

На знак згоди Юранд кивнув головою, і чех втретє почав розповідати. Коротко згадав про битву з німцями під Готтесвердером, розказав про боротьбу з Арнольдом фон Баденом та про визволення Данусі, але, не хотівши затьмарювати старому мученикові радість від доброї звістки та завдавати йому нових мук, не сказав, що внаслідок жорстокої недолі Дануся звихнулася з розуму.

Натомість він не пожалів Зігфріда. Ненавидячи хрестоносців, чех хотів, щоб його немилосердно покарали, тому не промовчав, що Данусю вони знайшли переляканою, виснаженою, хворою, що по ній було видно, як з нею по-катівськи обходились, і що якби вона довше залишилась у тих страшних руках, то була б зів'яла й загинула, як в'януть і гинуть потоптані квіти. Це тяжке оповідання супроводилось похмурим рокотом близької бурі. Важкі мідяні хмари все густіше клубились над Спиховом.

Юранд слухав не здригнувшись і не ворухнувшись, так що присутнім здавалося, ніби він спить. Проте він усе чув і розумів, бо коли Глава став розказувати про муки Данусі, з його порожніх очних западин спливали й покотилися по лицях дві буйні сльози. З усіх земних почуттів у нього залишилося тільки одне: любов до дочки.

Потім його посинілі губи почали ворухитись — він молився. Надворі прогуркотів перший далекий грім, і блискавиці зрідка освітлювали вікна. Він молився довго, і слюзи знову капали йому на білу бороду. Нарешті Юранд кінчив молитись, і настало таке довге гнітюче мовчання, що присутні не знали, що їм робити.

Кінець кінцем старий Толіма, права рука, вірний товариш Юранда в усіх битвах і головний охоронець Спихова, сказав:

— Перед вами, пане, стоїть той диявол, той вовкулака-хрестоносець, котрий катував вас і вашу дочку. Дайте знак, що я маю з ним зробити і як його покарати?

При цих словах обличчя Юранда прояснилось, і він кивнув головою, щоб підвели до нього бранця.

Двоє слуг вмить схопили хрестоносця за плечі й поставили перед Юрандом. А він провів рукою по обличчю Зігфріда, ніби хотів пригадати або востаннє запам'ятати його риси, потім опустив її на груди хрестоносця, намацав його зв'язані навхрест руки, доторкнувся до вірвовок і, знов склепивши повіки, схилив голову.

Присутні гадали, що він задумався. Але це тривало недовго — за хвилину він сягнув рукою до хлібини, в якій стриміла зловісна мізерикордія.

Побачивши це, Ягенка, чех, навіть старий Толіма й усі слуги затамували дух. Кара була сто разів заслужена, помста справедлива, але на думку, що цей напівживий старик навпомацки різатиме зв'язаного бранця, у них здригнулися серця.

А він, тримаючи ножа посередині, витягнув до вістря вказівного пальця, щоб відчувати, що саме ріже, й почав перетинати вірвовки на руках хрестоносця.

Здивування поійняло всіх присутніх. Вони зрозуміли, чого він хоче, і не вірили своїм очам. Це вже було занадто. Перший почав нарікати Глава, за ним Толіма, а за ними слуги. Тільки ксьондз Калєб став питати уривчастим від негмамовного плачу голосом:

— Брате Юранде, чого ви хочете? Хочете пустити бранця на волю?

— Так! — кивнувши головою, відповів Юранд.

— Хочете, щоб він пішов без помсти й кари?

— Так!

Гомін гнівних і обурених голосів ще збільшився, але ксьондз Калєб, бажаючи, щоб цей незвичайний вчинок

милосердя був доконаний, звернувся до нарікаючих і вигукнув:

— Хто сміє противитись святому? Навколішки!

І, ставши на коліна сам, почав проказувати:

— Отче наш, іже еси на небесах, хай святиться ім'я твоє, хай прийде царство твоє...

І проказав «Отче наш» до кінця. Коли він промовляв «і прости нам провини наші, як і ми прощаєм винуватцям нашим», очі його мимоволі звернулися до Юранда, обличчя якого справді ясніло якимось неземним світлом.

Вигляд Юранда в поєднанні з словами молитви пом'якшив серця всіх присутніх, і навіть старий, загартований в постійних битвах Толіма обійняв Юранда за коліна і сказав:

— Пане, якщо ваша воля має бути виконана, то треба бранця відпровадити до границі.

— Так! — кивнув головою Юранд.

Блискавки осявали вікна кімнати все частіше, гроза насувалася все ближче.

XXVI

Два верхівці під буряною зливою наближались до спиховської границі: то були Зігфрід і Толіма. Останній проводив німця, побоюючись, щоб його по дорозі не вбили хлопи-охоронці або спиховська челядь, яка палала до нього страшною ненавистю й помстою. Зігфрід їхав без зброї, але й не зв'язаний. Над ними бушувала буря. Час від часу, коли раптово розтинався удар грому, коні аж присідали на задні ноги. Верхівці їхали мовчки глибоким яром, часом торкаючись один одного стременими на вузькій дорозі. Толіма, який за довгі роки звук стерегти бранців, і тепер уважно поглядав на Зігфріда, немов боявся, що той несподівано втече. І по тілу його щоразу перебігав дроз, бо йому здавалося, що очі хрестоносця світяться в сутінках, немов очі злого духа або упира. Толімі навіть спадало на думку перехрестити його, але з остраху, що від хреста він завне нелюдським голосом або перекинеться в якусь огидну тварюку й почне клацати зубами, Толіму огортав ще більший жах. Старий воїн, який нападав

у бою на цілу купу німців, як яструб нападає на зграю куріпок, боявся все-таки нечистої сили і не хотів мати з нею діла. Він волів би просто показати німцеві дорогу далі й повернутись, але йому було соромно перед самим собою, і він провів Зігфріда аж до границі.

Коли вони доїхали до скраїська спиховського лісу, дощ перестав і хмари зяєніли якимось дивним жовтим світлом. Зробилося видніше, і очі Зігфріда втратили свій диявольський блиск. І тоді на Толіму напала інша спокуса: «Мені наказано,— подумав він,— одпровадити цього скаженого собаку неушкодженим аж до граїниці, і я його відпровадив; але невже оцеї кат мого пана і його дочки поїде додому без помсти й кари, і чи не було б угодним і приємним богу вчинком знищити його? Ех, викликати б його на смерть! Правда, у нього нема зброї, але ж за милою звідси дворище пана Варціма, а там йому дадуть який-небудь меч або сокиру, от і можна з ним битися. Дасть бог, звалю його, а потім доріжу, як належить, і закопаю голову в гною!» Так думав Толіма і, хижо поглядаючи на німця, вже ворухив ніздрями, наче почув дух свіжої крові. Нелегко йому було подолати це бажання, нелегко боротися з самим собою, але коли він подумав, що Юранд дарував життя й волю бранцеві не тільки до границі, і коли він уб'є хрестоносця, то святий вчинок пана нічого не буде вартий, а нагорода на небі за нього зменшиться, Толіма перемиг себе і, спинивши коня, сказав:

— Оце наша границя, а до вашої недалеко. Їдь собі вільно, і якщо тебе не задавлять муки сумління або не вб'є грім небесний, то від людей тобі ніщо не загрожує.

Сказавши це, він завернув коня, а хрестоносець поїхав далі з якимось скам'янілим обличчям, не обізвавшись ні єдиним словом і ніби не чуючи, що до нього хтось говорить.

Буря вщухла ненадовго. Незабаром знову потемніло, немов на землю впали вечірні сутінки, а хмари спустились низько, майже на самий бір. Зверху доносився глухий зловісний гуркіт і нетерпляче сичання та урчання грому, що його ще стримував ангел бурі. Але блискавиці вже кожну мить осявали сліпучим світлом грізне небо і принишклу від страху землю, і тоді видно було широку дорогу, яка йшла між двох чорних стін бору, а на ній посередині самотнього верхівця. Зігфрід їхав напівпритомний, в гарячці. Розпач, що палив його душу з часу смерті Ротгера,

вчинені з помсти злочини, журба, жахливі видіння, душевні терзання вже давно так затьмарили його розум, що він тільки великим зусиллям волі стримував себе від божевілля, а часом і піддавався йому. І тягар подорожі під твердою рукою чеха, і ніч, проведена в спиховській в'язниці, і непевність своєї долі, а над усе нечуваний, надлюдський вияв милосердя, який страшенно вразив Зігфріда, усе це остаточно вичерпало його сили. Часом свідомість ніби зовсім застигала, і він не розумів, що з ним діється, а потім гарячка знов будила його, а разом будила й глухе почуття розпачу, знищення, згуби — почуття, що все вже минуло, згасло і скінчилось, що настав якийсь край, що навколо нього тільки ніч, і небуття, і якась моторошна безодня, до якої він, однак, мусить іти.

— Іди, іди! — раптом шепнув йому на вухо якийсь голос.

Він обернувся — й побачив смерть. Це був білий кістяк, який сидів на кінському кістяку і, їдучи поруч з ним, торохтів кістками.

— Це ти? — спитав хрестоносець.

— Я. Іди, йди!

В ту ж мить старий хрестоносець побачив, що з другого боку його також супроводить супутник: стремено в стремено поруч з ним їхало щось схоже постаттю на людину, але з нелюдським обличчям, з звіриною головою, з стоячими вухами, обросле чорною шерстю.

— Хто ти? — вигукнув Зігфрід.

Замість відповіді страшний супутник вишкірив зуби і глухо загарчав.

Зігфрід заплющив очі, але зараз же почув гучніше торохтіння кісток і голос над самим вухом:

— Пора! Пора! Поспішай! Іди!

І він відповів:

— Іду!..

Але голос його був якийсь чужий, ніби за нього відповів хтось інший.

Потім, ніби гнаний якоюсь непоборною внутрішньою силою, він зліз з коня, зняв з нього високе рицарське сидло й вуздечку. Його супутники, також позлазивши з коней, не відходили від нього ні на мить і повели його з середини дороги на узлісся. Там чорний упир пригнув йому гілляку й поміг прив'язати до неї ремінний повід вуздечки.

— Поспішай! — шепнула смерть.

— Поспішай! — зашуміли якісь голоси в верховітті дерев.

Зігфрід, ніби уві сні, просилив другий кінець повода крізь пряжку, зробив зашморґ і, ставши на сідло, накинув його на шию.

— Одіпхни сідло!.. Ну от! А-а!

Відкинене ногою сідло відкотилося на кілька кроків, і тіло нещасного хрестоносця важко повисло на гілляці.

На одну мить йому здалося, що він чує якесь хрипливе, приглушене ричання і що отой гидкий упир кинувся на нього, розгойдав його тіло й почав рвати зубами груди, щоб вгризтися в серце. А потім його згасаючі очі побачили щось інше: ніби смерть розплилася в якусь білу хмару, яка звільна насувалася на нього, обняла, обгорнула, обкружила й нарешті закрила все жахливою непроникною запоною.

І в ту ж хвилину з нестримною шаленістю забушувала буря. Грім з таким страшним грюкотом ударив в середину дороги, ніби земля захиталася в самих своїх підвалинах. Весь бір нахилився під вітром. Шум, свист, виття, скрипіння стовбурів сповнили лісові хащі. Гнані вітром хвилі дощу закривали світ — і тільки в кривавому світлі блискавиць можна було побачити, як над дорогою дико гойдається труп Зігфріда.

Другого дня тією самою дорогою йшов досить великий загін. Попереду їхала Ягенка з Сецехівною і чехом, а за ними йшли вози в супроводі чотирьох озброєних самострілами й мечами слуг. Кожен візничий також мав при собі рогатину й сокиру, крім окутих вил та іншої необхідної в дорозі зброї. Все це потрібне було як для оборони від диких звірів, так і від розбійницьких зграй, які завжди нищпорили на орденській границі і на яких Ягелло гірко скаржився магістрові в листах і особисто, під час побачень в Рацьонжі.

Але з хоробрими та добре озброєними слугами їх можна було й не боятися, тому загін ішов упевнено й безбоязно. Після вчорашньої бурі настав прекрасний день — тихий, погожий і такий ясний, що там, де не було тіні, подорожани мружили від блиску очі. На деревах не ворухився жодний листок, і на кожному висіли великі краплі дощу й веселкою мінилися на сонці. Серед соснової глиці блищали ніби великі діаманти. Злива створила на дорозі невеличкі струмки, які з веселим дзюрчанням спливали в

нижчі місця й утворювали в заглибинах маленькі озерця. Все навколо було зарошене, мокре, все усміхалося в ранковому світлі. Такими ранками весело й людині на серці, тому слуги стиха поспівували, дивуючись, чому мовчать передні вершники.

А вони мовчали тому, що Ягенку спіткало тяжке горе. В житті її щось скінчилося, щось зламалося, і дівчина, хоч і не дуже схильна до роздумів і не могла ще ясно визначити, що з нею діється, відчувала, однак, що все те, чим вона досі жила, ошукало її й пішло на марне, що всі її надії розвіялись, як вранішній туман над полями, що всього треба було позбутися, всього зректися, про все забути і починати жити наново. Вона думала, що коли це життя й не буде зовсім поганим, то, однак, буде смутним, в усякому разі ніколи не буде таким, яким могло б бути.

Безмірний жаль за цим втраченим минулим стискав її серце, і на очі її хвилями набігали сльози. Але Ягенка не хотіла плакати, бо крім тягаря, що ліг їй на душу, вона ще відчувала й сором.

Краще б їй було ніколи не виїжджати із Згожелиць, ніж отак вертатись із Спихова. Адже вона приїхала сюди не тільки тому, що не відала, що їй робити по смерті абата, і не тільки тому, аби позбавити Чтана й Вілька приводу для нападу на Згожелиці,— цього вона не заперечувала. Ні! Знав про це й Мацько, а незабаром неминуче довідається і Збишко. На цю думку щоки їй запалали й гіркота залила серце. «Не була я достатньо гордою,— думала дівчина,— то тепер маю, чого хотіла». І до тривоги, до непевності в завтрашньому дні, до тяжкої журби та безмежного жалю долучилося ще почуття приниження.

Але дальший перебіг її журних думок урвав якийсь чоловік, що йшов їм назустріч. Обережний чех виїхав наперед і по самострілові за плечем, по борсучій торбі та по пір'ї сойки на шапці впізнав у ньому лісника.

— Гей! Хто такий? Стій! — все-таки гукнув він для певності.

Чоловік швидко підійшов і з схвильованим обличчям, як то буває у людей, котрі хочуть повідомити щось незвичайне, вигукнув:

— Тут поперед вас над дорогою висить чоловік!

Чех занепокоївся, чи то, бува, не розбійницька справа, і швидко запитав:

— Далеко звідси?

— На один льот стріли. Над самою дорогою.

— Коло нього нікого нема?

— Нікого. Я сполохав тільки одного вовка, який його обнюхував.

Згадка про вовка заспокоїла Главу, бо це означало, що поблизу не було людей, отже не було й ніякої засідки.

Тим часом Ягенка сказала:

— Побачимо, що там таке.

Глава поскакав наперед і за хвилину повернувся.

— Зігфрід висить! — вигукнув він, спиняючи перед Ягенкою коня.

— Во ім'я отця, і сина, і святого духа! Зігфрід? Хрестоносець?

— Хрестоносець! На вуздечці повісився!

— Сам?

— Видно, сам, бо сідло лежить коло нього. Якби розбійники, то вони б його просто вбили й сідло б забрали, бо дороге.

— Як же ми проїдемо?

— Не їдьмо тудою, не їдьмо! — почала кричати боязлива Ганнуля Сецехівна. — Бо ще до нас щось причепиться!

Ягенка також трохи злякалася, бо вірила, що коло трупа самогубця цілими зграями збирається нечиста сила, але сміливий Глава, який нічого не боявся, сказав:

— Ова! Я був коло нього і навіть штовхнув його рогатиною, але ніякого диявола на карку не відчуваю.

— Не говори грішних слів! — вигукнула Ягенка.

— Я й не говорю, — відповів чех, — тільки вірю у всемогутність господню. Проте, коли ви боїтеся, то можна об'їхати бором.

Сецехівна стала просити, щоб об'їхати, але Ягенка, трохи подумавши, сказала:

— Не годиться не поховати вмерлого! Так робити заповідав християнам бог, а Зігфрід все ж таки людина.

— Людина, але ж хрестоносець і кат! Нехай залишається на поживу крукам та вовкам.

— Не говори дурниць! За провини його судитиме господь, а ми зробимо, що нам належить. І не причепиться до нас ніяке лихо, коли ми виконаємо господній заповіт.

— Нехай буде, як ви бажаєте, — відповів чех.

І він дав слугам відповідне розпорядження, якому вони скорилися неохоче і з огидою. Проте, боячись Глави, слуги,

за браком лопат, побрали вила й сокири і пішли. Щоб показати приклад, чех також пішов з ними і, перехрестившись, власноручно перерізав ремінний повід, на якому висів труп.

Обличчя Зігфріда вже посиніло й виглядало жахливо, очі були розплющені і злякані, а рот роззявлений, ніби останній раз хапав повітря. Яму викопали поруч з тілом і держаками вил зіпхнули в неї труп, лицем донизу, а засипавши його землею, почали шукати каміння, щоб прикласти зверху, бо інакше самогубець вставав би вночі та чинив би лихо подорожнім.

Каміння було досить і на дорозі, і в мохові, тому над хрестоносцем незабаром виросла гостроверха могила. Потім Глава сокирою витесав на стовбурі сосни хрест. Зробив він це не для Зігфріда, а для того, щоб у цьому місці не збиралася нечиста сила. Нарешті повернувся до загону.

— Душа його в пеклі, а тіло вже в землі,— сказав чех Ягенці.— Тепер можемо їхати.

І вони рушили далі. Проїжджаючи повз могилу, Ягенка відламала гілку сосни й кинула на каміння, а за нею так само зробили й інші — такий був звичай.

Вони довго їхали мовчки, думаючи про цього зловісного ченця-рицаря та про кару, яка його спіткала. Нарешті Ягенка промовила:

— Справедливість господня нікого не минає. За нього навіть не можна проказати «Вічну пам'ять», бо для нього немає змилювання.

— У вас і так надто жаліслива душа, коли ви наказали його поховати,— відповів чех.

Далі промовив, трохи вагаючись:

— Кажуть люди, а може, й не люди, а чарівники та чарівниці, що вірвовка чи той самий ремінь з вішальника дає якесь щастя, але я не взяв ременя з Зігфріда, бо сподіваюся для вас щастя не від чарівника, а тільки від господа бога.

Ягенка нічого на це не відповіла і аж через деякий час, зітхнувши кілька разів, сказала ніби сама до себе:

— Е! Моє щастя вже позаду, а не попереду!

Аж через десять днів після від'їзду Ягенки Збишко прибув на спиховську границю, але Дануся була вже при смерті, і він остаточно втратив надію привезти її живою до батька. Вже тоді, коли вона почала не до речі відповідати на запитання, він спостеріг, що Дануся не тільки звихнулась з розуму, але й тіло її жерла якась хвороба, з якою вже не могла боротися ця виснажена неволею, ув'язненням, стражданням та постійним страхом дівчина. Можливо, відгомін запеклої бійки Збишка й Мацька з німцями ще збільшив її переляк, і хвороба саме з того часу й почалася, в усякому разі гарячка не залишала її всю дорогу. До певної міри це було навіть добре, бо напівмертва, непритомна Дануся нічого не знала про ті неймовірні труднощі, які Збишко долав у дорозі в страшній пущі. Коли вони виїхали з лісу й опинилися в «хлібному» краю, поміж сельбищами кметів і шляхтичів, скінчилися небезпеки й труднощі подорожі. Дізнаючись, що вони везуть відбиту у хрестоносців дитину свого народу, та ще дочку славетного Юранда, про якого мандрівні піснярі співали вже по городищах, селитьбах і хатах стільки пісень, люди один поперед одного прагнули прислужитись їм та подати допомогу. Вони достарчали їм коней і харчів. Для них були відчинені всі двері. Тепер уже Збишкові не треба було везти Данусю в лозових ношах між кіньми, бо сильні юнаки дбайливо й обережно переносили її в вигідних ношах від села до села, немов якусь святиню. Жіноцтво оточувало її найніжнішим піклуванням. Чоловіки, слухаючи оповідань про її поневір'яння, скреготали зубами, і не один відразу надівав залізний панцер, хапав меч, сокиру або списа і їхав далі за Збишком, щоб помститися «з надвишкою», бо тодішнім озлобленим людям мало було відплатити кривою за кривду.

Але Збишко в той час думав не про помсту, а тільки про Данусю. Він жив між проблесками надії, коли хворій трохи легшало, і глухим розпачем, коли ставало видно, що їй все гірше. А в цьому не було ніякого сумніву. На початку подорожі у нього не раз зринала забобонна думка, що, може, десь у хащах, через які вони продирались, слідком за ними йде смерть і тільки вичікує слушної хвилини, щоб кинутись на Данусю й висмоктати з неї залишки

життя. Це видіння, а власне почуття, він так виразно відчував, особливо в темні ночі, що йому не раз хотілось обернутися й викликати смерть, як викликають рицаря, й битися з нею до останнього зітхання. Та він розумів, що проти такого ворога нічого не вдієш ні хоробрістю, ні мечем, ні дужою рукою і що неминуче доведеться без боротьби віддати йому на здобич найдорожче життя.

І це було найстрашніше почуття, що сполучалося з невгамовною, як вихор, і бездонною, як море, скорботою. Як же не стогнати, як не мучитися Збишкові, коли він, дивлячись на свою кохану, говорив їй немов з мимовільним докором: «Невже для того я кохав тебе, для того відшукав і відбив, щоб завтра засипати землею і вже не бачити ніколи?» Говорячи так, він поглядав на її палаючі в гарячці лиця, на її каламутні очі і знову питав: «Залишаєш мене? І тобі не жаль? Ідеш від мене?» В такі хвилини йому здавалося, що й сам він божеволіє. Груди йому розпирали невимпані ридання, але їх тамувала якась злість і гнів на безжальну, сліпу й холодну силу, яка навалилась на невинну дівчину. Коли б зловорожий хрестоносець на той час був у загоні, він роздер би його, як дикий звір.

Діставшись до князівського лісового палацу, Збишко хотів був у ньому зупинитись, але весною там нікого не було. Від сторожі він довідався, що князь з княгинею вибралися до брата Земовіта в Плоцьк, тому він облишив намір їхати в Варшаву, де придворний медик міг би допомогти хворій. Отже, треба було їхати до Спихова, а це було страшно, бо йому здавалося, що все скінчилось і що він привезе Юрандові тільки труп його дочки.

Але саме за кілька годин до Спихова серце Збишка знов осяяв промінь надії. Лиця Данусі почали бліднути, очі прояснюватись, вона стала дихати не так важко й часто. Збишко одразу помітив це і наказав спинитися, щоб вона могла спокійно відпочити. Вони були десь за милю від Спихова, віддалік від людських осель, на вузькій дорозі між полем і лукою. Загін спинився під гіллястою дикою грушею, яка захищала від сонця. Позлазивши з коней, слуги розгнуздали їх, щоб їм легше було скубти траву. Дві жінки, найняті для догляду за Данусею, і юнаки, які її несли, знеможені втомою і спекою, полягали в затінку й послули; тільки Збишко чатував над ношами і, сівши на корінні груші, не спускав з хворої очей.

А хвора спокійно лежала в полудневій тиші з заплісненими очима. Проте Збишкові здавалось, що вона не спить. І справді, коли хлоп, який косив на другому кінці луки сіно, спинився й почав бряжчати по косі мантачкою, Дануся легенько здригнулась і на мить розплющила очі, потім знов заплющила; груди її піднялись від глибокого зітхання, і вона ледве чутно прошепотіла:

— Квітки пахнуть...

Це були перші слова, які вона промовила від початку подорожі свідомо й не з гарячки. Вітрець справді доносив з нагрітої сонцем луки міцні пахощі, в яких було чути дух сіна, меду та різноманітного зілля. На думку, що до хворої повертається свідомість, у Збишка затремтіло серце. В першому захваті він хотів кинутися їй до ніг, але, побоявшись, що злякає її, тільки став коло нош навколішки, нахилився над нею й почав стиха кликати:

— Данусю! Данусю!

Вона знову розплющила очі й деякий час дивилася на нього. Потім усмішка осяяла її обличчя, і Дануся, як колись у смолярні, але вже свідоміше, вимовила його ім'я:

— Збишко!..

І намагалась простягнути до нього руки, та через велику кволість не могла цього зробити. А він обійняв її з таким переповненим серцем, наче дякував їй за якусь незмірну ласку.

— Ти прокинулась! — сказав він. — О, слава богу... слава...

Йому забракло голосу, і вони деякий час мовчки дивилися одне на одного. Глибоку тишу порушував тільки запашний вітрець з луки, що шелестів листям груші, стрекіт коників у травах та далекий, ледве чутний спів косаря.

Дануся дивилася все свідоміше й не переставала усміхатись, немов дитина, якій сниться ангел. Але потроху в очах її почало з'являтися здивування.

— Де це ми? — спитала вона.

З уст його одразу вирвався цілий рій радісних відповідей:

— Ти зі мною! Під Спиховом! Ідемо до татуся. Скінчилося твоє нещастя! Ой Данусько моя! Ой Данусько! Я шукав тебе й відбив. Ти вже не в німецьких руках. Не бійся! Зараз буде Спихов. Ти хворіла, але господь змилосердився над тобою! Скільки було горя, скільки сліз! Данусько!.. Тепер уже все гаразд!.. Попереду в тебе тільки

щастя. Ой, скільки ж часу я тебе шукав!.. Скільки мандрував!.. Ой боже всесильний!.. Ой!

Він глибоко зітхнув, аж застогнав, ніби викидав з грудей залишки страждання.

Дануся лежала спокійно, щось пригадуючи, про щось міркуючи, нарешті запитала:

— То ти не забув мене?

І дві сльози набігли їй на очі й тихо спливали по лицях на узголов'я.

— Як би ж я тебе міг забути? — вигукнув Збишко.

В цьому притишеному вигукові було більше сили, ніж у найурочистіших клятвах і запевненнях, бо він любив її всією душею, а з того часу, як відшукав її, вона стала дорожча йому за все на світі.

І знову зайшла тиша, тільки хлоп удалині перестав співати і вдруге почав мантачити косу.

Дануся поворушила губами і знову стала щось шептати, але так тихо, що Збишко не міг почути; він нахилився до неї й запитав:

— Що ти, ягідко, кажеш?

Вона повторила:

— Квітки пахнуть...

— Тому що ми біля луки, — відказав Збишко, — але зараз поїдемо далі. До татуся, він теж визволений з неволі. І будеш моя до смерті. Ти чуєш мене добре? І розумієш?

Раптом його поійняла тривога: він помітив, що обличчя її стає все біліше і густо зрошується дрібними краплями поту.

— Що з тобою? — спитав він, жажнувшись, і відчув, як у нього їжитья на голові волосся і терпне шкіра.

— Що з тобою? Скажи! — повторив він.

— Темно! — шепнула вона.

— Темно? Сонечко світить, а тобі темно? — спитав він уривчастим голосом. — Тільки що ти говорила так виразно! Ради бога, скажи хоч слово!

Дануся ворухнула губами, але вже не могла й шепотіти. Збишко відгадав, що вона вимовляє його ім'я і кличе його. Потім її схудлі руки почали тремтіти й перебирати пальцями по килимку, яким була вкрита. Це тривало з хвилину. Сумніву не було ніякого — вона конала!

А він з жахом і розпачем почав її благати, ніби це бланання могло щось допомогти:

— Данусько! О господи милосердний!.. Зажди хоч до Спихова! Зажди! Зажди! О господи! Господи! Господи!

Від цих вигуків попрокидалися жінки й поприбігали слуги, які пасли коней на луці. Але, зрозумівши з першого погляду, що діється, вони поставали навколішки і вголос почали проказувати літанію.

Вітрець ущух, перестало шелестіти листя на груші, тільки слова молитви лунали в глибокій тиші серед полів.

Дануся перед самим закінченням літанії ще раз розплющила очі, немов хотіла останній раз подивитися на Збишка та на білий світ,— і заснула навіки.

* * *

Жінки закрили їй очі й пішли на луку по квіти. Слуги пішли слідом за ними — і так ходили під сонцем серед буйних трав, подібні до польових духів, раз по раз нахилилися і плакали, бо серця їх були повні співчуття й жалю. Збишко стояв під грушею навколішки над ношами, поклавши голову на коліна Данусі, нерухомий і безмовний, сам ніби мертвий, а вони кружляли, то віддаляючись, то наближаючись, і рвали золотаву курячу сліпоту, і дзвоник, і смілку, і медовий буркун. В вологих видолінках знайшлися польові лілеї, а на межах між толоками — дрік. А як назбирали цілі оберемки квіток, обступили смутним колом ноші й почали їх завітчувати. Вони зовсім укрили квітами та зіллям тіло небіжчиці, залишивши тільки обличчя, що біліло серед дзвоників та лілеї,—тихе, упокоєне непробудним сном, лагідне, наче ангельське.

До Спихова не було й милі, і через деякий час, коли горе і смуток спливали слізьми, вони підняли ноші й рушили до бору, звідки починалися вже Юрандові землі.

Слуги вели за жалобним походом коні. Сам Збишко підтримував ноші при узголов'ї, а жінки, з цілими оберемками квітів і зілля в руках, попереду співали духовних пісень,— і так вони помалу йшли та йшли зеленою лукою, далі рівною сірою толокою, немов жалобна процесія.

На голубому небі не було жодної хмаринки, і весь світ купався в золотому промінні сонця.

Нарешті вони підійшли з тілом Данусі до спиховських борів, на границі яких день і ніч вартували збройні Юрандові слуги. Один з них поскакав із звісткою до старого Толіми й до ксьондза Калеба, а інші повели жалобний похід спочатку кривулястою й низинною, а потім широко лісовою дорогою аж до того місця, де кінчався бір і починалися розлогі, купинясті й грузькі, повні болотного птаства трясовини, за якими на сухій височині стояло спиховське городище. Вони одразу побачили, що сумна звістка про них дійшла вже до Спихова, бо як тільки вийшли з лісового затінку на сонячну луку, одразу почули звуки дзвонів, що линули з городищенської каплиці. Незабаром вони побачили, що назустріч їм іде велика юрба чоловіків і жінок. Коли ця юрба підійшла на два або три польоти стріли, можна вже було впізнати окремих людей. На чолі, підтримуваний Толімою, йшов сам Юранд, мацаючи костуром землю. Його легко було впізнати по величезній постаті, по червоних западинах замість очей та по білому волоссі, що спадало аж на плечі. Поруч з ним ішов з хрестом і в білому стихарі ксьондз Калєб. За ними несли корогву з Юрандовим гербом в супроводі спиховських «воїв», а далі йшли заміжні жінки в намітках та простоволосі панни. В кінці походу їхав віз, на який мали покласти тіло небіжчиці.

Побачивши Юранда, Збишко наказав поставити ноші на землю, а сам, підійшовши до нього, скорботним і тужливим голосом вигукнув:

— Я шукав її, поки не знайшов і не одбив, але вона воліла до бога, а не до Спихова!

Горе остаточно зламало його, він упав Юрандові на груди, обійняв його за шию і застогнав:

— О боже, боже! Боже!..

Це видовище схвилювало спиховську збройну челядь, і вони, не знаючи, як виявити свій біль і жаждобу помсти, почали бити списами об щити. Жінки зчинили лемент і заголосили, втираючи сльози запасками або й зовсім закриваючи ними голови: «Ой доле, доле! Тобі радість, а нам сльози. Смерть тебе скосила й забрала. Ой, ой!» А деякі, відхиливши голови назад та заплющивши очі, кричали: «Чи тобі, квітонько, зле було тут, із нами?»

Лишився твій батенько в тяжкому горі, а ти вже ходиш по божих покаях... Ой, ой!» Інші докоряли небіжчиці за те, що не зглянулась на чоловікові й батькові сльози. Цей лемент і голосіння звучали, як спів, бо тодішні люди не вміли інакше вповідати своє горе.

Нарешті Юранд, звільнившись від Збишка, простягнув наперед костура на знак, що хоче йти до Данусі. Тоді із Збишком взяли його попід руки і привели до нош, а він став навколішки перед тілом небіжчиці, провів пальцями від чола до її складених навхрест рук і кілька разів кивнув головою, немов хотів сказати, що це вона, його Дануся, що він впізнав свою дитину. Потім Юранд обійняв її одною рукою, а другу, позбавлену кисті, підніс угору, і присутні відгадали цю німу скаргу перед богом, красномовнішу за всі скорботні слова. Після короткого вибуху горя обличчя Збишка знов непорушно застигло, і він стояв навколішки по другий бік нош, наче кам'яна статуя. Навкруги зробилось зовсім тихо, тільки чути було стрекіт коників та дзижчання мух. Нарешті ксьондз Калєб покропив свяченою водою Данусю, Збишка та Юранда й почав співати *Requiem aeternam*¹. По закінченні пісні він довго й голосно молився, причому людям здавалося, що вони чують пророчий голос, коли він благав, щоб муки невинної дитини стали тією краплею, яка переповнить чашу беззаконня і прискорить день суду, кари, гніву й поразки.

Потім усі рушили до Спихова; але Данусі не поклали на віз, а несли її поперед походу в завітчаних ношах. Дзвін у городищі дзвонив безупинно й ніби закликав їх до себе, а вони йшли з жалібним співом широкою лукою, осяяні золотавим світлом вечірньої зорі, наче небіжчиця й справді вела їх до вічного сяйва і світла. Коли вони дійшли, вже зовсім звечоріло, череди худоби поверталися з пасовиська. Каплиця, в якій поклали тіло Данусі, була залита світлом смолоскипів і свічок. З наказу ксьондза Калєба сім панн аж до світанку проказували над небіжчицею літанії. Не відходив від Данусі до світанку і Збишко. Під час утрени він сам поклав її в труну, яку вміли майстри витесали за ніч з дубового стовбура, вставивши в віко над головою шибку з золотистого бурштину.

¹ Вічний спокій — початок католицької заупокійної молитви. (лат.)

Юранда при цьому не було, бо з ним діялися дивні речі. Коли він повернувся додому, йому відразу одібрало ноги, а коли його поклали в постіль, уже не міг ворухнутись і не розумів, що з ним діється. Марно ксьондз Калєб говорив до нього, марно питав, що з ним таке; Юранд нічого не чув, нічого не розумів, тільки, лежачи навзпак, зводив повіки порожніх очей і щасливо усміхався, а часом ворухив губами, немов розмовляв з кимось. Ксьондз і Толіма розуміли, що він розмовляє з визволеною дочкою і до неї усміхається. Вони також розуміли, що старий рицар копає і душа його споглядає своє вічне блаженство. Але в цьому вони помилились: непритомний і глухий до всього, Юранд усміхався так ще багато тижнів, і Збишко, виїхавши нарешті з викупом до Мацька, залишив його ще живим.

XXIX

Після похорону Данусі Збишко не зліг від хвороби, але жив немов закаменілий. Спочатку, в перші дні, він сяк-так переносив своє горе: ходив, розмовляв про свою вмерлу дружину, відвідував Юранда і сидів коло нього. Розповідав також ксьондзові про Мацькову неволю, і вони вирішили послати в Пруссію і в Мальборг Толіму, щоб він довідався, де знаходиться Мацько та щоб викупив його, заплативши разом і за Збишка стільки гривень, за скільки сторгується з Арнольдом фон Баденом і його братом. В спиховських підземеллях не бракувало срібла, яке Юранд свого часу зібрав або з хазяйства, або здобув на війні. Ксьондз вважав, що хрестоносці, як тільки одержать гроші, не наполягатимуть, щоб молодий рицар з'являвся особисто.

— Ідь до Плоцька,— сказав Толімі ксьондз,— і візьми у тамтешнього князя охоронну грамоту. Інакше перший-ліпший комтур пограбує тебе та ще й ув'язнить.

— Ого, я їх знаю,— відповів старий Толіма.— Вони вміють грабувати й тих, котрі приїжджають з охоронними грамотами.

І він поїхав. Та незабаром ксьондз Калєб пошкодував, що не випровадив у цю подорож самого Збишка.

Правда, він побоювався, що пригнічений тяжкою втратою молодий рицар не зможе як слід впоратися з цією справою або в ненависті проти хрестоносців наразитися на небезпеку; Калєб також розумів, що під свіжим враженням гнітючого горя та після виснажливої подорожі від Готтесвердера до Спихова Збишкові трудно буде залишити дорогу труну. І все-таки він шкодував, що зважив на все це, бо Збишкові що не день, то ставало тяжче. До самої смерті Данусі Збишко жив страшним зусиллям волі, найвищим напруженням усіх сил: їздив на край світу, бився, відбивав свою дружину, продерся крізь дику пушу, і раптом усе це скінчилося, немов хто мечем відтяв, а лишилася тільки свідомість, що все це пішло на марне, що всі зусилля були даремні, і хоч вони скінчились, але з ними разом минулася частина життя, вмерла надія, пропало добро, згинуло кохання і не зосталося нічого. Кожен живе завтрашнім днем, кожен щось намічає й буде плани на майбутнє, а Збишкові завтрашній день став байдужим, що ж до майбутнього, то у нього було таке почуття, яке було у Ягенки, коли вона виїжджала із Спихова і сказала: «Моє щастя вже позаду, а не попереду». Але до всього того це почуття безпорадності, порожнечі й горя зростало в його душі на ґрунті незмірного страждання й щораз більшого жалю за Данусею. Цей жаль проймав його й опановував все більше, так що кінець кінцем у серці Збишка не залишилось місця ні для чого іншого. Він тільки про нього й думав, тільки ним єдиним і жив, байдужий до всього іншого, немов перебував у якомусь півсні, не розуміючи, що діється круг нього. Всі сили Збишкової душі й тіла, весь колишній запал і рішучість зникли, його опанувала нехіть до всього. В його погляді і рухах з'явилася млявість старика. Цілі дні й ночі просиджував він коло Данусиної труни або в полудневі години грівся на призьбі проти сонця. Часом він поринав у таку глибоку задуму, що не відповідав на запитання. Ксьондз Калєб, який любив Збишка, почав побоюватись, коли б його журба не з'їла так, як їсть іржа залізо, і з смутком думав, що, може, й краще було б вирядити Збишка до хрестоносців з викупом. «Треба,— казав він своєму служці, з яким, за браком іншого співбесідника, говорив про свої турботи,— щоб якась подія струснула ним, як вихор деревом, бо інакше він остаточно занидіє». А служба розважливо підтакував, цаводячи для порівняння приклад, що коли людина

вдавиться кісткою, то найкраще дати їй у спину доброго стусана.

Проте ніякої події не трапилось, натомість через кілька тижнів несподівано приїхав пан де Лорш. Побачивши його, Збишко аж здригнувся — він згадав похід у Жмудь і відбиття Данусі. Сам де Лорш без вагання ворушив ці болісні спогади. Навіть більше, дізнавшись про нещастя Збишка, зараз же пішов разом з ним молитися до труни Данусі й говорив про неї безперестану і, будучи трохи менестрелем, склав про неї пісню, якої співав уночі в супроводі лютні коло ґрат склепу так зворушливо й жалібно, що Збишко, хоч і не розумів слів, але від самої мелодії проплакав аж до світанку.

А потім, знеможений плачем, горем і втомою, надовго заснув, і коли прокинувся, то відчув, що горе його трохи вщухло від сліз і він став бадьоріший. Збишко також зрадив з прибуття пана де Лорша й почав йому дякувати, а далі розпитувати, звідки той дізнався про його нещастя.

Пан де Лорш через ксьондза Калеба розказав йому, що довідався про смерть Данусі в Любові від старого Толіми, якого бачив в ув'язненні у тамтешнього комтура, проте він і так їхав до Збишка, щоб віддатися йому в неволю.

Ув'язнення Толіми справило на Збишка і на ксьондза велике враження. Вони зрозуміли, що викуп пропав, бо не було нічого труднішого в світі, ніж видерти з горла у хрестоносців раз загарбані гроші. Отже, треба було їхати з другим викупом.

— Горе! — вигукнув Збишко. — Бідолашний дядько чекає там і думає, що я за нього забув! Треба мені якнайшвидше до нього поспішати.

Потім звернувся до пана де Лорша:

— Ти знаєш, як це трапилось? Знаєш, що він в руках у хрестоносців?

— Знаю, — відповів де Лорш, — бо бачив його в Мальборзі і тому сам приїхав сюди.

Тим часом ксьондз Калєб став нарікати:

— Погано ми зробили, але всі ми тоді були наче несповна розуму... Я все-таки сподівався, що Толіма розумніший. Чому він не поїхав до Плоцька, а вирушив до тих розбійників без ніякої охоронної грамоти!

Пан де Лорш здвигнув плечима:

— А що для них охоронні грамоти! Хіба плоцький князь, так само як і ваш тутешній, мало від них терпить кривд? На пограниччі безнастанні бійки та наскоки. Кожен комтур, навіть кожен вїт робить, що тільки хоче, а драпіжники вони один за одного гірші...

— Тим більше Толіма повинен був їхати до Плоцька.

— Він так і хотів зробити, але його в дорозі коло границі на нічлігу схопили. Вони були б вбили його, якби він не сказав, що везе гроші в Любаву комтурові. Він цим врятувався, але комтур тепер виставить свідків, що Толіма сам так говорив.

— А як почуває себе старий Мацько? Чи здоровий? Йому не загрожує там смерть? — питав Збишко.

— Він здоровий,— відповів де Лорш.— Там дуже розлютовані на «короля» Вітольда і на тих, котрі допомагають жмудинам, і старого рицаря напевне знищили б, якби їм не шкода було викупу. Брати фон Бадени також захищають його з цієї причини, кінець кінцем їм ідеться про мою голову, бо якби вони нею пожертвували, то проти них обурилося б рицарство і в Фландрії, і в Гельдерні, і в Бургундії... Вони знають, що я родич графа Гельдернського.

— А чого їм ідеться про твою голову? — здивовано перебив його Збишко.

— Бо я твій бранець. Я сказав їм у Мальборзі так: «Якщо ви візьмете за горло старого рицаря, то молодий візьме за горло мене...»

— Не візьму! Клянусь богом!

— Я знаю, що не візьмеш, але вони цього бояться, і через те Мацькові не загрожує від них ніяка небезпека. Вони казали мені, що й ти їхній невільник і що Бадени пустили тебе на рицарське слово, тому мені не треба до тебе з'являтися. Але я відповів їм, що ти був вільний, коли брав мене в неволю. І от я прибув до тебе! А поки я в твоїх руках, вони ні тобі, ні Мацькові нічого не зроблять. Ти заплатиш фон Баденам викуп, а за мене жадай удвічі або втричі більший. Вони мусять заплатити. Кажу так не тому, щоб ти подумав, ніби я вартий більше за вас, а щоб покарати за їхню зажерливість, якою я гордюю. Колись я був про них зовсім іншої думки, але тепер мені огидні й вони, і їхня гостинність. Поїду шукати пригод у Святу Землю, а їм більше служити не хочу.

— Залишайтеся, пане, у нас,— сказав ксьондз Калєб.— Я думаю, що так воно й буде, бо мені здається, що навряд чи вони за вас дадуть викуп.

— Якщо не заплатять, то я зроблю це сам,— відповів де Лорш.— Я приїхав сюди з чималим почтом і навантаженими возами, а того, що на них є, вистачить...

Ксьондз Калєб повторив Збишкові ці слова, до яких Мацько, напевне, не поставився б байдуже, але молодий Збишко мало дбав про маєтність і тому відповів:

— Клянусь честю, так не буде, як ти кажеш! Ти був мені братом і другом, і ніякого викупу я від тебе не візьму.

Вони обнялися, відчуваючи, що між ними зав'язався новий вузол дружби. Де Лорш усміхнувся і сказав:

— Гаразд. Але німці не повинні про це знати, інакше вони морочитимуть голову за Мацька. Проте муситимуть заплатити, бо боятимуться розголосу при королівських дворах та поміж рицарством про те, що вони охоче запрошують та приймають іноземних гостей-рицарів, а коли ті потрапляють у неволю, то залишають їх напризволяще. А орденів зараз, як ніколи, потрібні гості-рицарі, бо він боїться Вітольда, а ще більше поляків та їхнього короля.

— Гаразд, нехай буде так,— сказав Збишко.— Ти залишишся тут або у Мазовії, де схочеш, а я поїду до Мальборга за дядьком і удаватиму, що страшенно лихий на тебе.

— Задля святого Георгія зроби так! — відповів де Лорш.— Але спочатку вислухай, що я тобі скажу. В Мальборзі кажуть, що польський король має зустрітися з магістром у самому Плоцьку або десь на границі. Хрестоносці дуже цього прагнуть, бо хочуть встановити, чи допомагатиме король Вітольдові, якщо той оголосить їм відкриту війну за Жмудь. Ого, вони хитрі, як змії, але Вітольд не менш хитрий за них. Орден боїться і його, бо ніколи не знає, що він замишляє і що зробить. В капітулі кажуть: «Він оддав нам Жмудь, але за неї весь час тримає над нашою головою меч. Скаже тільки слово — і бунт готовий!» Так воно й є. Я мушу коли-небудь відвідати його двір. Може, трапиться взяти участь в змаганнях, а до того ж, я чув, що там іноді бувають жінки чарівної вроди.

— Ви говорили, пане, про приїзд польського короля до Плоцька? — перебив ксьондз Калєб.

— Так. Нехай Збишко приєднається до королівського двору. Магістр хоче прихилити на свій бік короля і ні

в чому йому не відмовить. Знаєте, коли це їм потрібно, то хрестоносці вміють бути покірні, як ніхто. Нехай Збишко приєднається до королівського почту і вимагає свого, а найбільше хай кричить про беззаконня. Його зовсім інакше вислухають в присутності короля і славетних в усьому світі краківських рицарів, думка яких широко розходиться поміж рицарством.

— Прекрасна порада! Клянусь хрестом господнім, прекрасна! — вигукнув ксьондз.

— Так! — підтвердив де Лорш.— А можливостей не бракуватиме. Я чув у Мальборзі, що будуть учти, будуть турніри, бо іноземні гості неодмінно захочуть позмагатися з королівськими рицарями. Боже мій! Це ж має приїхати й рицар Хуан з Арагонії — найславетніший в усьому християнському світі. Не знаєте? Та він же, кажуть, аж з Арагонії прислав рукавичку вашому Завіші, щоб при дворах не казали, що є інший рівний йому в світі.

Приїзд пана де Лорша, його вигляд і вся розмова розбудили Збишка з мертвотного стану, і він з цікавістю слухав новини. Про Хуана з Арагонії він знав, бо в ті часи кожен рицар повинен був знати й пам'ятати ймення всіх найславетніших воїнів, а слава арагонського дворянства, особливо того Хуана, облетіла весь світ. Жодний рицар ніколи не переміг його на герці, а маври розбігалися, лише забачивши його панцер, і всюди вважали, що він — найперший рицар в усіх християнських країнах.

На згадку про Хуана в Збишкові обізвалася його рицарська душа, і він з великим зацікавленням почав про нього розпитувати:

— Викликав Завішу Чорного?

— Здається, вже рік, як надійшла рукавичка і як Завіша одіслав свою.

— Отже Хуан з Арагонії приїде напевне?

— Чи напевне, чи ні, не знаю, але такі чутки є. Хрестоносці давно послали йому запрошення.

— Дай боже побачити таке змагання!

— Дай боже! — сказав де Лорш.— І хоч би Завіша був і переможений, що легко може трапитись, однак те, що його викликав сам Хуан з Арагонії, велика слава і для нього, і для всього вашого народу.

— Побачимо! — відповів Збишко.— Я тільки кажу: дай боже побачити.

— І я кажу те саме.

Проте на цей раз їхньому бажанню не судилося здійснитись, бо старі хроніки згадують, що поєдинок Завіші з прославленим Хуаном з Арагонії відбувся аж через кільканадцять років згодом в Перпіньяні, де в присутності імператора Сигізмунда, папи Бенедикта XIII, арагонського короля та багатьох князів і кардиналів Завіша Чорний з Гарбова з першого ж удару списом звалив з коня свого супротивника і здобув над ним блискучу перемогу. А тим часом і Збишко, і де Лорш раділи в серцях, що коли навіть Хуан з Арагонії не зможе з'явитися вчасно, то й тоді вони побачать знамениті рицарські подвиги, бо в Польщі не бракувало борців, які мало чим поступалися перед Завішею, а серед гостей хрестоносців завжди можна було знайти першорядних французьких, англійських, бургундських та італійських фехтувальників, готових з кожним битися за першість.

— Слухай,— сказав панові де Лоршу Збишко,— нудно мені без дядька Мацька і хочеться якнайшвидше його викупити, тому завтра вдосвіта я вирушаю до Плоцька. Але чого ти маєш тут сидіти? Коли ти нібито у мене в неволі, то й їдь зі мною та побачиш короля і двір.

— Якраз про це я й мав намір тебе просити,— відповів де Лорш,— бо здавна хотів бачити ваших рицарів, а до того ж чув, що панії з королівського двору швидше схожі на ангелів, ніж на жительок земної юдолі.

— Тільки що ти сказав це саме й про двір князя Вітольда,— зауважив Збишко.

XXX

Збишко докоряв собі в душі, що через своє горе забув за дядька, а звикнувши негайно виконувати свої заміри, другого дня вранці вирушив з паном де Лоршем до Плоцька. Приграничні дороги навіть під час миру ніколи не були безпечні від численних банд, що їх підтримували й покривали хрестоносці. Різкі обвинувачення короля Ягелла, скарги, які доходили аж до Рима, погрози та суворе застосування законів не зупиняли хрестоносців, і сусідуючі з Польщею комтури часто дозволяли своїм найманим кнехтам вступати в розбійницькі банди. Вони,

правда, відмовлялися від тих, котрі мали нещастя потрапити в польські руки, але тих, що поверталися із здобиччю та невільникими, переховували не тільки в орденських селах, а й у замках.

І не раз у руки таких розбійників потрапляли пригранічні жителі, особливо діти багатих людей, яких викрадали для викупу. Але два молодих рицарі, маючи кожен значний почет, що складався, крім возіїв, з кільканадцяти озброєних піших і кінних слуг, не боялися нападу і без пригод дісталися до Плоцька, де їх одразу ж при в'їзді чекала приемна несподіванка.

В заїзді вони знайшли Толіму, який прибув сюди за добу раніше від них. Сталося це таким чином. Любавський староста-хрестоносець, почувши, що посланець у той час, коли на нього напали під Бродницею, встиг захвати частину викупу, одіслав його в цей замок з дорученням до комтура, щоб той змусив Толіму показати, де заховані гроші. Толіма скористався з нагоди й утік. Коли рицарі здивувалися, як це йому пощастило, він пояснив:

— Все це через їхню зажерливість. Бродницький комтур не хотів ставити коло мене великої варті, щоб не розійшлася чутка про гроші. Може, він домоворився з любавським старостою поділитися грішми, і вони обидва боялися розголосу, щоб потім не довелося значну частину одіслати до Мальборга або віддати все братам Баденам. І він поставив коло мене тільки двох людей: одного довіреного кнехта, який мусив разом зі мною плити човном по Дрвенці, і якогось писаря... Їм хотілося, щоб нас ніхто не бачив, тому вони відправили нас уночі, а ви знаєте, що там близько границя. Дали й мені дубове весло...— ну і — хвалити бога... я тепер у Плоцьку.

— Розумію! А ті, звісно, не повернулись! — вигукнув Збишко.

Суворе обличчя Толіми осяяла усмішка.

— Адже Дрвенца впливає в Віслу,— сказав він.— Як же вони могли повернутись проти течії? Хрестоносці знайдуть їх хіба в Торуні.

Трохи згодом він звернувся до Збишка:

— Частину грошей любавський комтур у мене забрав, але ті, котрі я сховав під час нападу, я знайшов і тепер віддав на схов вашому зброєносцеві, який живе у князя в замку, а там їм буде безпечніше, ніж у мене в заїзді.

— То мій зброєносець тут, у Плоцьку? Що ж він тут робить? — здивовано запитав Збишко.

— Привізши Зігфріда, він виїхав з тією панною, котра була в Спихові, а тепере є придгорною тутешньої княгині. Так він мені казав учора.

Під час свого перебування в Спихові Збишко так був приголомшений смертю Данусі, що нічого не знав. Аж тепер він пригадав, що чех був посланий вперед із Зігфрідом, і серце його стиснулось від жалю і жадоби помсти.

— Правда! — сказав він. — А де ж цей кат? Що з ним сталося?

— Хіба ксьондз Калєб не казав вам? Зігфрід повісився, і ви, пане, проїжджали коло його могили.

Настало мовчання.

— Зброєносець казав, — озвався нарешті Толіма, — що збирається до вас, і був би вже давно приїхав, тільки мусив доглядати панну, яка повернулась із Спихова й захворіла.

А Збишко, ніби від сну, прокинувшись від жалісних спогадів, знову спитав:

— Яку панну?

— Ну, ту, — відповів старий, — вашу сестру чи родичку, котра приїхала з рицарем Мацьком у хлоп'ячому вбранні до Спихова. Отож вона і впізнала на дорозі нашого пана, котрий ішов навпомацки. Якби не вона, то ні рицар Мацько, ні ваш зброєносець не впізнали б пана. Дуже наш пан потім полюбив її, бо вона його доглядала, як рідна дочка, і, крім ксьондза Калєба, одна могла його розуміти.

Молодий рицар від здивування широко розкрив очі.

— Ксьондз Калєб нічого мені не казав ні про яку панну, і нема в мене ніякої родички...

— Не казав, бо ви, пане, від горя нічого не пам'ятали і світу божого не бачили.

— Як же ту панну звали?

— Звали її Ягенка.

Збишкові здалося, що все це йому сниться. Він ніяк не міг збагнути, як це Ягенка могла приїхати з далеких Згожелиць аж до Спихова. І чого? Правда, він знав, що дівчині завжди хотілось його бачити і що вона горнулась до нього в Згожелицях, але ж він сказав їй, що був жонатий, а через те і в голові не покладав, що старий Мацько

взяв її з собою до Спихова, аби віддати за нього. Нарешті, ні Мацько, ні чех і словом не прохопилися про неї... Все це здалося йому дуже дивним і зовсім незрозумілим, і він знову став закидати Толіму запитаннями, як людина, котра не вірить тому, що чує, і хоче, аби її повторили неймовірну звістку.

Але Толіма не міг йому сказати нічого більше того, що вже сказав, і пішов у замок шукати зброєносця й незабаром, ще до заходу сонця, повернувся з ним. Чех привітав молодого пана з радістю і разом із смутком, бо вже знав про все, що сталося в Спихові. Збишко також був сердечно радий, відчуваючи в чехові дружнє й вірне серце, одне з тих, яких людина найбільше потребує в горі. Розчулившись, Збишко розказав йому про смерть Данусі й поділився з ним горем, скорботою і слізьми, як ділиться брат з братом. Все це тривало досить довго, тому що пан де Лорш, на прохання Збишка, проспівав під звуки цитри, піднявши очі до зірок, ту жалібну пісню, яку склав на честь небіжчиці.

Але коли їм усім трохи полегшало, вони почали говорити про справи, які чекали їх у Плоцьку.

— Я заїхав сюди по дорозі до Мальборга,— сказав Збишко,— бо дядько Мацько в неволі, і я везу за нього викуп.

— Знаю,— відповів чех.— І добре зробили, пане. Я сам хотів вирушити до Спихова, щоб порадити вам заїхати до Плоцька. Король має провадити з великим магістром переговори в Рацьонжі, а при королю легше чогонебудь добитися, бо в присутності його величності хрестоносці не такі горді й навіть удають з себе добродесних християн.

— Толіма казав мені, що ти мав їхати до мене та затримався через хворобу Ягенки Зихівни. Чув, ніби старий Мацько привіз її сюди і що вона була в Спихові. І страшенно здивувався! Але розкажи, навіщо дядько Мацько взяв її сюди із Згожелиць?

— Багато було причин. Рицар Мацько боявся залишати її без ніякого захисту, щоб рицарі Вільк і Чтан не наскочили, бува, в Згожелиці та не скривдили й менших дітей. А без неї там безпечніше, бо ви ж знаєте, що в Польщі трапляється, коли шляхтич, не знаходячи іншого способу, пориває дівчину силоміць, а на малих сиріт ніхто руки не підійме, тому що напасника за це чекає і катів-

ський меч, і ще гірше — ганьба! Проте була й друга причина: абат умер і залишив панні в спадщину свої володіння, над якими опікуном zostався тамтешній єпископ. Через те рицар Мацько і привіз панну до Плоцька.

— Але нащо ж він узяв її з собою до Спихова?

— Взяв через те, що єпископ і князь з княгинєю на той час виїхали, і не було її в кого залишити. І це щастя, що взяв. Коли б не панна, ми були б проїхали повз рицаря Юранда, як повз незнайомого жебрака. А коли вона стала коло нього упадати, ми його впізнали. Все це бог дав через її милосердне серце.

І чех почав розповідати, як потім Юранд не міг без неї обійтися, як любив її й благословив, а Збишко, хоч і знав уже про це від Толіми, слухав з хвилюванням і почуттям вдячності до Ягенки.

— Дай же їй боже здоров'я! — сказав він нарешті. — Дивно тільки, що ви мені про неї нічого не казали.

Чех трохи збентежився і, щоб виграти час для обміркування відповіді, запитав:

— Де, пане?

— Ну, у Скірвоїлла, там, у Жмуді.

— Не казали? Справді? А мені здається, що казали, тільки вам тоді зовсім не те було в голові.

— Ви говорили, що Юранд повернувся, але про Ягенку — нічого.

— Ой, чи не забули ви? А втім, бог його знає! Може, рицар Мацько думав, що я сказав, а я — що він. Та й розказувати вам, пане, тоді що-небудь було марно. І не дивно! А тепер скажу інше: це щастя, що панна перебуває тут, бо вона й рицареві Мацькові стане в пригоді.

— Що ж вона може зробити?

— Нехай тільки скаже слово тутешній княгині, яка її дуже любить! А хрестоносці, в свою чергу, ні в чому княгині ні відмовляють, бо вона, по-перше, рідна сестра короля, а по-друге, велика приятелька ордену. Зараз, може, ви чули, князь Скіргелло, також рідний брат короля, повстав проти князя Вітольда і втік до хрестоносців, які хочуть допомогти йому й посадити на Вітольдівому престолі. Король дуже любить княгиню і, кажуть, слухає її поради, отож хрестоносці хочуть, щоб вона схилила короля на бік Скіргелла проти Вітольда. Вони розуміють, трясця їх матері, що як тільки позбудуться Вітольда, то ніяка небезпека їм не загрожує! Отож послі-

хрестоносці з ранку до вечора б'ють поклони княгині та стараються відгадати кожне її бажання.

— Ягенка дуже любить дядька Мацька і напевне оступиться за ним,— сказав Збишко.

— Інакше не може й бути! Але ви, пане, підіть у замок і розкажіть їй, як і що вона має говорити.

— Ми з паном де Лоршем і так мали йти в замок, власне, для того сюди і приїхали. Нам треба тільки завити волосся та пристойно одягтися.

Через деякий час він додав:

— Я хотів з горя обрізати волосся, та забув.

— Тим краще! — мовив чех.

Він вийшов покликати слуг і незабаром повернувся разом з ними. Поки молоді рицарі чепурилися до вечірньої учти в замку, чех розказував, що діється при королівському і князівському дворах.

— Хрестоносці,— говорив він,— як тільки можуть, підкопуються під князя Вітольда, бо доки він живий і з королівської ласки володіє великою країною, доти їм не знати спокою! Насправді вони його одного тільки й бояться! І підкопуються та й підкопуються, як ті кроти! Вони вже підбурили проти нього тутешніх князя й княгиню і добилися того, що навіть князь Януш поглядає на нього зизим оком за Візну...

— Хіба князь Януш і княгиня Ганна теж тут? — запитав Збишко.— Отже, знайдеться багато знайомих, бо я ж не вперше в Плоцьку.

— Аякже! — відповів зброєносець.— Вони обоє тут. У них багато справ з хрестоносцями, і вони хочуть пред'явити свої скарги магістрові в присутності короля.

— А що ж король? За ким він тягне руку? Невже він не обурюється на хрестоносців і не потрясає над ними мечем?

— Король ненавидить хрестоносців, і кажуть, що вже здавна погрожує їм війною... А щодо князя Вітольда, то король любить його більш за рідного брата Скіргелла — бешкетника і п'яницю... Тому рицарі, котрі перебувають при його величності, кажуть, що король не висловиться проти Вітольда й не дасть хрестоносцям обіцянки не допомагати йому. І це може бути, бо тутешня княгиня Олександр дуже запобігає королівській ласки і вже кілька днів ходить якась стурбована.

— Завіша Чорний є тут?

— Нема його, але й на тих, котрі є, не надивися. І коли б дійшло що до чого, то — боже мій! — з німців тільки цури та костриця полетять, їй-богу полетять!..

— Не мені їх жаліти.

Через деякий час гарно вбрані молоді рицарі вирушили до замка. Вечірня учта того дня мала бути не в самого князя, а в міського старости Андрія з Ясенця, велике обійстя якого було розташоване в межах замкових мурів біля Великої вежі. Ніч була тиха й дуже тепла, тому староста, боячись, щоб гостям не було душно в кімнатах, наказав поставити столи на подвір'ї, де з-поміж кам'яних плит росли горобина й тис. Запалені бочки з смолою ясно освітлювали подвір'я жовтим світлом, а ще ясніше світив місяць, що виблискував на безхмарному зоряному небі, немов срібний рицарський щит. Короновані гості ще не прийшли, але в подвір'ї вже було повно місцевого рицарства, духовенства та королівських і князівських придворних. Багатьох з них Збишко знав, особливо з двору князя Януша, а з давніх краківських знайомих побачив Кшона з Козіхглов, Лиса з Торговиська, Мартина з Вроцімовиць і, нарешті, Повалу з Тачева. Він дуже зрадів, уздрівши Повалу, бо пам'ятав, як доброзичливо поставився до нього цей славний рицар у Кракові.

Проте Збишко не міг до жодного з них доступитися одразу, бо місцеві мазовецькі рицарі оточили кожного з них тісним колом і розпитували про Краків, про двір, про забави, про різні бойові переваги, а разом роздивлялися на їхні пишні убори, на змащені для міцності ячним білком зачіски, маючи все це за взірць вишуканості і пристойності.

Повала з Тачева сам упізнав Збишка і, протовпившись крізь мазурів, підійшов до нього.

— Я впізнав тебе, юначе, — сказав він, стискаючи йому руку. — Як же ти поживаєш і звідкіля тут узявся? Боже ти мій! Бачу, ти вже носиш рицарського паса й остроги. Інші до сивого волосу на це чекають, але ти, видно, достойно служиш святому Георгієві.

— Части вам боже, шляхетний пане, — відповів Збишко. — Коли б я звалив з коня найзнатнішого німця, то не зрадів би так, як радію з того, що бачу вас у доброму здоров'ї.

— Я також радий. А де твій батько?

— Не батько, а дядько. Він у хрестоносців у неволі, і я везу за нього викуп.

— А та дівчина, що накрила тебе наміткою?

Збишко нічого не відказав, тільки звів повні сліз очі вгору, а пан з Тачева побачив це і промовив:

— Земля — це місце сліз... тільки сліз! Але ходім на лаву під горобину, розкажеш мені про свої тяжкі пригоди.

І він повів його в куток подвір'я. Там вони сіли поруч, і Збишко став розказувати про нещастя Юранда, про викрадення Данусі і про те, як він її шукав і як вона вмерла. Повала уважно слухав, і на його обличчі позначалося то здивування, то гнів, то обурення, то співчуття. Нарешті, коли Збишко скінчив, Повала промовив:

— Я розкажу про це королю, нашому владареві! Він і так має зажадати у магістра, щоб вони випустили малого Яська з Креткова, і домагатися суворої кари для тих, хто його викрав. А викрали його через те, що він багатий, і вони хочуть викупу. Їм байдуже підняти руку навіть на дитину.

Він на деякий час задумався, потім став говорити ніби сам до себе:

— Ненажерне це плем'я, гірше за турків і татар. В душі вони бояться й короля, і нас, проте не можуть втриматися від грабежу. Нападають на села, вирізують кметів, топлять рибалок, як ті вовки, хапають дітей. А що ж було б, якби не боялися!.. Магістр надсилає до іноземних дворів на короля скарги, а в очі йому світить, бо краще за інших знає нашу силу. Але кінець кінцем він перебере міру!

Повала знову на хвилину замовк, а потім поклав руку на плече Збишка.

— Я розкажу королю,— повторив він,— а в ньому вже здавна, як окріп у горшку, клекотить гнів, і ти можеш бути певний, що причинців твого нещастя не мине тяжка кара.

— З них, пане, вже немає жодного живого,— відповів Збишко.

Повала доброзичливо глянув на нього і сказав:

— Бодай же тебе! Ну, видно, ти свого не даруєш. Тільки одному Ліхтенштейнові ще не віддячив, але я знаю, що не міг. Ми також у Кракові викликали його, але без дозволу магістра він не може битися; магістр, покладаючись на його розум, весь час посилає його до різних

дворів, отож не так легко й дасть цей дозвіл. Для цього треба війни, дай нам боже її діждатися.

— Спочатку я повинен викупити дядька.

— Так... Зрештою, я питався про Ліхтенштейна. Його нема тут, не буде і в Рацьонжі, він посланий до англійського короля за лучниками. А за дядька нехай тебе голова не болить. Якщо король або місцева княгиня скаже слово, то магістр не дозволить крутити з викупом.

— Тим більше, що я маю значного бранця, багатого рицаря де Лорша, якого вони дуже шанують. Він був би радий вклонитися вам, пане, бо ніхто більше за нього не захоплюється славетними рицарями.

Сказавши це, Збишко кивнув головою до пана де Лорша, котрий стояв неподалік, а той, уже розпитавши, з ким молодий рицар говорить, квалливо підійшов до них, бо й справді палав бажанням познайомитися з таким славетним рицарем, як Повала.

Коли Збишко познайомив їх, гельдернець якнайчемніше вклонився і сказав:

— Потиснути вашу руку — велика честь, але ще більша — зустрітися з вами в турнірі або в бою.

Порівняно з невеликим і худорлявим паном де Лоршем рицар з Тачева здавався велетнем. Він усміхнувся на ці слова й відказав:

— А я радий, що ми зустрінемося за повними кубками і, дасть бог, ніколи інакше.

Де Лорш трохи завагався й якимось несміливо відповів:

— Проте, якби ви, шляхетний пане, захотіли твердити, що панна Агнешка з Длуголясу не найкраща і не найцнотливіша пані в світі... для мене була б велика честь... заперечити і...

Він замовк і став дивитися Повалі в очі з пошаною і навіть з захопленням, однак допитливо й уважно.

А Повала, чи то через те, що міг роздушити його, як горіх, двома пальцями, чи то через свою незмірну добродушність і веселість, голосно засміявся і сказав:

— Свого часу і я дав був обітницю княгині бургундській, а вона тоді була років на десять старша за мене; якби ви, пане, захотіли твердити, що моя княгиня бургундська не старша за вашу панну Агнешку, тоді нам довелося б негайно сідати на коней...

Почувши це, де Лорш з хвилину здивовано дивився

на пана з Тачева, потім обличчя його почало тремтіти, і він, нарешті, широко зареготав.

А Повала нахилився, взяв його на руки, підняв угору й почав колихати так легко, ніби пан де Лорш був немовля.

— *Рах! Рах!* — як каже єпископ Кропило, — сказав він. — Ви мені подобаєтесь і, їй же богу, ми не будемо битись ні за яких паній.

Потім він обійняв його й поставив на землю, бо саме в цей час біля брами заgrimіли труби й увійшов князь Земовіт плоцький з дружиною.

— Тутешній князь з княгинею прибувають раніш за князя Януша, — мовив Повала Збишкові, — бо хоч учта і в старости, але в Плоцьку все-таки вони господарі. Ходімо зі мною до княгині, ти ж знаєш її ще з Кракова, коли вона клопоталася за тебе перед королем.

І, взявши Збишка за руку, він повів його через подвір'я. За князем і княгинею йшли придворні кавалери й дами, так розкішно й пишно одягнені з приводу присутності короля, що все подвір'я заяскравіло від них, немов од квітів. Підходячи з Повалою, Збишко здалека придивлявся, чи не зустріне кого знайомого, і раптом аж спинився від здивування.

Позаду княгині він і справді побачив знайому постать і обличчя, але таке серйозне, прекрасне й шляхетне, що подумав спочатку, чи, бува, не помилився.

— Чи це Ягенка, чи, може, дочка плоцького князя?

Але то була справді Ягенка із Згожелиць, бо в ту мить, коли очі їхні зустрілися, вона по-дружньому і разом з тим співчутливо усміхнулася до нього і спинилася. Дівчина стояла з золотою стрічкою на темному волоссі, в незвичайному сяйві своєї краси, висока, сумна і гарна, ніби князівна або справжня королівна.

XXXI

Збишко вклонився плоцькій княгині в ноги, засвідчуючи їй свою відданість, але вона його спочатку не впізнала, бо вже давно не бачила. Аж коли він назвав себе, сказала:

— А й справді! А я думала, що це хтось з королівських придворних. Збишко з Богданця! Аякже! Гостював

тут у нас ваш дядько, старий рицар з Богданця, і я пам'ятаю, як у мене й моїх придворних панн сльози дзюрком лились, коли він розказував про вас. А ви знайшли вашу дружину? Де вона тепер!

— Вона вмерла, милостива пані...

— О господи! Не кажіть так, бо я заплачу. Єдина втіха, що вона, певне, на небі, а ви ще молоді. Боже всемогутній! Кожна жінка — квола істота. Але на небі за все має бути нагорода, і ви там її знайдете. А старий рицар з Богданця з вами?

— Його немає, він у хрестоносців у неволі, і я оце їду викупувати його.

— То й йому не пощастило! А він здавався чоловіком розумним і обачним. Як викупите його, заїдьте до нас. Ми з радістю вас приймемо, бо щиро вам кажу, що йому розуму, а вам вроди не позичати.

— Ми так і зробимо, милостива пані, тим більше, що й зараз я навмисне приїхав сюди просити вашу милость сказати про нього добре слово.

— Гаразд. Приходьте завтра перед виїздом на лова — у мене буде вільний час...

Дальші її слова заглушив звук труб і литавр, що сповіщали про прибуття мазовецького князя Януша з княгинею. Тому що Збишко з плоцькою княгинею стояв коло самого входу, княгиня Ганна Данута одразу помітила його й негайно підійшла, не зважаючи на поклони господаря-старости.

Коли Збишко побачив її, журба знову поїняла його серце, і він упав перед нею навколішки, обійняв коліна і стояв мовчки, а вона схилилася над ним і, стиснувши долонями його скроні, ронила сльозу за сльозою на його русу голову, як мати, що оплакує синове нещастя.

На великий подив гостей і придворних, вона довго плакала, повторюючи: «О Ісусе, Ісусе милосердний!», а потім підняла Збишка і сказала:

— Я плачу за нею, за моєю Данусею, і плачу над твоїм горем. Господь так дав, що ні до чого були твої труди, а тепер ні до чого наші сльози. Але ти розкажи мені про неї і про її смерть, бо хоч би й до півночі слухала, то не наслухаюсь.

Вона одвела його вбік, як одводив недавно пан з Тачева. Ті гості, котрі не знали Збишка, почали розпитувати про його пригоди, і незабаром усі тільки й говорили про

Данусю та про Юранда. Розпитували про нього також послі хрестоносців — Фрідріх фон Венден, торунський комтур, посланий зустрічати короля, та Йоганн фон Шенфельд, комтур з Остероде. Останній хоч і був німець, але народився в Шльонську і добре розумів польську мову, тому легко допитався, в чому річ. Вислухавши розповідь Яська з Забежа, придворного князя Януша, він сказав:

— Сам магістр підозрівав Данфельда й де Леве, що вони займаються чорною магією.

Але він швидко зміркував, що розголошення таких відомостей могло кинути на весь орден тінь, яка впала свого часу на тамплієрів, і швидко додав:

— Так принаймні казали всякі брехуни, але то була неправда, бо таких серед нас немає.

Але пан з Тачева, що стояв поблизу, відказав:

— Кому заважало хрещення Литви, тому може бути огидним і хрест.

— Ми носимо хрест на плащах, — спогорда відповів Шенфельд.

Повала відказав на це:

— А його треба носити в серцях.

Тим часом труби заграли ще гучніше, і увійшов король, а разом з ним архієпископ гнезненський, єпископ краківський, єпископ площкий, кастелян краківський та кілька інших сановників, серед яких були і Зиндрам з Машковиць герба Сонце, і королівський улюбленець молодий князь Ямонт. Король мало змінився з того часу, відколи Збишко його не бачив. Щоби його були такі самі рум'яні, волосся таке саме довге, король так само шохвилини одгортав його за вуха і так само зиркав бистрими очима. Проте Збишкові здалося, що він споважнів і набрав більшої величності, немов певніше відчув себе на тому троні, який хотів залишити по смерті королеви, не будши певним, чи на ньому всидить. Тепер він був свідомий своєї незмірної могутності й сили. Обидва мазовецькі князі одразу стали обабіч короля, попереду били привітальні поклати німецькі послі, а навколо стояли сановники і найзнатніші придворні. Від безупинних вигуків, від звуку труб та брязкоту литавр дрижали навколо подвір'я мурі.

Коли нарешті настала тиша, посол хрестоносців фон Венден почав щось говорити про справи ордену, але король, з перших слів зміркувавши, до чого воно йдеться,

нетерпляче махнув рукою і сказав своїм низьким гучним голосом:

— Помовчав би краще! Ми прийшли сюди веселитися, їсти й пити, а не слухати твої пергаменти.

При цьому король добродушно усміхнувся, аби хрестоносець не подумав, що він йому гнівно відповідає, і додав:

— Про справи матимемо час говорити з магістром у Рацьонжку.

Потім звернувся до князя Земовіта:

— А завтра в пушу на лови? Га?

Запитання короля було разом і попередженням, що цього вечора ні про що, крім ловів, не хоче говорити. Він дуже любив лови й задля них охоче приїжджав у Мазовію, бо Малопольща й Великопольща були не такі лісисті, а місцями вже так залюднені, що лісів і зовсім не залишилось.

Обличчя присутніх повесіли, бо всі знали, що король за розмовою про лови буває веселий і надзвичайно ласкавий. І князь Земовіт одразу почав розказувати, куди пойдуть і на якого звіра полюватимуть, а князь Януш послав одного з придворних привести з міста й показати королю двох своїх дужаків «оборонців», які виводили з лісових хашів зубрів за роги й ламали кістки ведмедам.

Збишкові дуже хотілося піти поклонитися королю, але він не міг до нього доступитись. Тільки князь Ямонт, очевидно забувши про гостру відповідь, свого часу одержану від молодого рицаря в Кракові, здалека приязно кивнув йому головою, на мигах запрошуючи при першій нагоді підійти ближче. Та в цю мить чиясь рука доторкнулась до плеча молодого рицаря, і він почув ніжний голос:

— Збишку...

Юнак обернувся й побачив перед собою Ягенку. Зайнятий до цього зустріччю княгині Земовітової, а потім розмовою з княгинею Янушевою, він не міг підійти до дівчини, тому вона, користуючись з замішання під час прибуття короля, сама прийшла до нього.

— Збишку,— повторила вона,— хай тебе втішить бог і пресвята діва.

— Господь вам віддячить,— відповів рицар.

І він з вдячністю глянув у її голубі, немов припалі росюю очі. Вони мовчки стояли одне перед одним, бо хоч Ягенка прийшла до нього, як добра й сумна сестра, проте

здався йому в своїй царській поставі й двірському уборі такою не схожою на колишню Ягенку, що він у першу мить навіть не насмілився звернутися до неї на «ти», як колись у Згожелицях та в Богданці, а їй здалося, що їм нема вже про що говорити.

І на їх обличчях позначилося збентеження. Але в цей час на подвір'ї вщух гомін, бо король сів вечеряти. Княгиня Янушева знов підійшла до Збишка і сказала:

— Жалібна це буде для нас обох учта, але ти прислуговуватимеш мені, як і колись прислуговував.

Молодий рицар мусив одійти від Ягенки, а коли гості посідали, став біля лави за плечима у княгині, щоб міняти миски та наливати їй води й вина. Прислуговуючи, він мимоволі вряди-годи поглядав на Ягенку, яка, будши придворною плоцької княгині, сиділа поруч з нею, і так само мимоволі дивувався з її вроди. За ці роки Ягенка дуже виросла, проте змінив її не так зріст, як поважність, якої у неї зовсім не було раніш. Колись, коли вона в кожушку і з листям у розпатланому волоссі гасала на коні по лісах і борах, її можна було взяти хіба за вродливу селянку, а тепер по величавому спокою на обличчі в ній одразу видно було дівчину знатного роду і шляхетної крові. Збишко помітив також, що зникла її колишня веселість, та з цього він дивувався менше, бо знав про смерть Зиха. А найбільше дивувала Збишка якась її велич, і спочатку йому здавалося, що таке враження створюється від її убору. Отож він поглядав то на золоту стрічку, яка охоплювала її біло-сніжне чоло й темне волосся, що спадало на спину двома заплетеними косами, то на блакитну сукню з пурпуровою обляміркою, що тісно облягала її струнку постать і дівочі перса. Дивився й думав: «Справжня князівна!» Але далі Збишко зрозумів, що причиною одміни є не тільки вбрання і що коли б вона тепер одягла навіть простого кожуха, то й тоді він не насмілився б поводитися з нею так просто, як поводився колись.

Потім він помітив, що багато молодих і навіть літніх рицарів пильно й жадібно задивляються на неї. А далі, коли змінював княгині миску, помітив, що на неї з захопленням і зачудованням дивився й пан де Лорш, і це його розгнівило. Поведінка гельдернського рицаря не минула також уваги княгині Янушевої; вона впізнала його і сказала:

— Гляньте на де Лорша! Напевне, знов у когось закохався, бо аж сяє.

Потім трохи нахилилась над столом і, глянувши в бік Ягенки, промовила:

— Звичайно, при такому смолоскипі гаснуть всі інші свічки.

Збишка також вабило до Ягенки, вона здалася йому люблячою і любимою родичкою, і він відчув, що ні в чиему серці не знайде більшого співчуття своєму горю. Але того вечора Збишко не міг більше нічого їй сказати, бо був зайнятий прислуговуванням княгині, а також через те, що цілий вечір співали піснярі та оглушливо гриміли труби, так що навіть ті, котрі сиділи поруч, ледве чули одне одного. Обидві княгині, а з ними й усі жінки, встали з-за стола раніш за короля, князів та рицарів, які мали звичай допізна сидіти за келихами. Ягенка несла за княгинею подушку для сидіння й не могла затриматись, вона тільки усміхнулася до Збишка й кивнула йому головою.

Збишко, пан де Лорш і два їхні зброєносці поверталися до заїзду пізно, аж перед світанком. Якийсь час вони йшли мовчки, кожен думаючи про своє; аж коли підходили до дому, де Лорш почав щось говорити до свого зброєносця-помора, який добре знав польську мову, а той потім звернувся до Збишка:

— Мій пан хотів би про щось вас запитати.

— Гаразд,— відповів Збишко.

Пан де Лорш і зброєносець знову поговорили між собою, потім помор непомітно усміхнувся і сказав:

— Мій пан хотів би спитати: чи та панна, з якою ваша милость розмовляла перед учтою, звичайна смертна людина, чи вона ангел або свята?

— Скажи своєму панові,— трохи роздратовано відповів Збишко,— що він уже раніш питав мене про це і що мені аж дивно таке слухати. Справді: в Спихові він казав мені, що збирається відвідати двір князя Вітольда задля вродливих литвинок, потім з тієї ж причини хотів їхати до Плоцька, сьогодні тут він хотів викликати рицаря з Тачева за Агнешку з Длуголясу, а тепер уже на іншу накинув оком. Де ж його сталість і рицарська вірність?

Пан де Лорш вислухав перекладену помором відповідь, глибоко зітхнув, подивився на ясніюче небо і так відповів на Збишкові закиди:

— Слушно говориш. Ні сталості, ні вірності! Я чоловік грішний і не гідний носити рицарських острог. Щодо панни Агнешки з Длуголясу — правда, я дав обітницю

служити їй і, дасть бог, додержу слова, але ти сам обуришся, коли розкажу тобі, як вона жорстоко обійшлася зі мною в черському замку.

Він знову зітхнув, знову глянув на схід, де все більше ясніло небо, і, пождавши, поки помор перекладе його слова, почав розказувати:

— Вона мені сказала, що у неї є ворог чорнокнижник, який живе в лісах у вежі і щороку посилає до неї дракона. Той дракон щовесни підходить до черських мурів, щоб її схопити. Коли вона це сказала, я одразу заявив, що буду битися з драконом. Але слухай, що було далі. Ставши на вказаному місці, я побачив страшну нерухому потвору, яка мене чекала, і радість пойняла мою душу, коли я подумав, що або загину, або врятую дівчину від огидної потвори і вкрию себе безсмертною славою. І що ж ти думаєш, я побачив, коли вдарив потвору списом? Це був величезний напханий соломою мішок з хвостом із перевесла! Так що замість слави я заробив собі тільки людський глум і мусив викликати двох мазовецьких рицарів, і вони дали мені на герці доброго чосу. Отаке вчинила зі мною та, котру я над усе обожував і єдину хотів кохати...

Перекладаючи слова рицаря, помор підпирав щоку язиком і часом прикушував його, щоб не пирхнути сміхом. Іншим разом засміявся б і Збишко, але горе і страждання зовсім одібрали у нього веселість, і він серйозно відповів:

— Може, вона зробила так з легковажності, а не з злого наміру?

— Я пробачив їй усе,— відповів де Лорш,— і це найкраще підтверджується тим, що за її цноту і красу я хотів битися з рицарем із Тачева.

— Не роби цього,— ще серйозніше сказав Збишко.

— Я знаю, що це була б смерть, але краще мені вмерти, ніж вічно журитись та сумувати...

— Панові Повалі такі речі вже не в голові. Краще підеш зо мною завтра до нього та подружишся з ним.

— Так я й зроблю, бо ж Повала пригорнув мене до серця, але завтра він іде з королем на лови.

— То підемо зрання. Король любить лови, але й спочинку не цурається, а сьогодні він проговорив допізна.

Так вони й зробили, але чех, який пішов у замок ще раніше, щоб побачитись з Ягенкою, повідомив їх, що Повала ночував не вдома, а в королівських покоях. Проте їхня невдача оплатилася, бо князь Януш запросив їх

прилучитися до свого почту, завдяки чому вони могли взяти участь у ловах. Ідучи до пуші, Збишко також мав можливість поговорити з князем Ямонтом, який повідомив йому добру новину.

— Роздягаючи короля на сон,— сказав він,— я нагадав йому про тебе і про твою краківську пригоду. А Повала, який був при цьому присутній, додав, що хрестоносці захопили твого дядька, і просив короля, щоб він зажадав у них віддати його. Король, дуже лютий на них за викрадення малого Яська з Креткова та за інші вчинки, розсердився ще більше. «До них треба б не з добрим словом,— сказав він,— а з списом! З списом! З списом!» А Повала навмисне підкидав у цей вогонь дров. І вранці він навіть не глянув на орденських послів, що чекали його коло брами, хоч ті кланялись до землі. Ні, не доб'ються вони тепер від нього обіцянки, що він не допомагатиме князеві Вітольду, і не знатимуть, що робити. Але ти будь певен, що за твого дядька король не забуде притиснути самого магістра.

Так утішав його князь Ямонт, але ще більше втішила Ягенка, яка супроводила княгиню Земовітову в пушу і постаралась по дорозі назад їхати поруч із Збишком. На ловах усі почували себе вільно і через те звичайно поверталися назад парами, а що жодна пара не прагнула їхати близько біля іншої, то розмовляти можна було про все. Ягенка вже раніш знала від чеха про Мацькову неволю і не марнувала часу. На її прохання княгиня дала листа до магістра, а крім того, зажадала від торунського комтура фон Вендена, аби він у своєму листі-звіті про площькі справи згадав про Мацька. Той сам хвалився потім княгині, що дописав таке: «Якщо хочете задобрити короля, не чиніть йому в цій справі перешкоди». А магістрові в той час найбільше і йшлося про те, щоб якнайкраще задобрити могутнього владаря і цілком безпечно повернути всі сили проти Вітольда, з яким орден справді досі не міг дати ради.

• — Отже, я зробила все, що могла, аби не було затримки,— скінчила Ягенка.— А король, не бажаючи поступитися перед сестрою в важливих справах, напевне постаріється догодити їй хоч у менших, в чому я впевнена.

— Якби це було не з такими зрадливими людьми,— відповів Збишко,— то я просто одвіз би викуп, і на цьому б усе й скінчилося. Але від них можна всього споді-

ватися, як от сталося з Толімою, що й гроші загарбають і того, хто їх привіз, не помилують, коли за ним не стоїть яка-небудь сила.

— Розумію,— сказала Ягенка.

— Ви тепер усе розумієте,— зауважив Збишко,— і я, поки житиму, буду вам вдячний.

Ягенка підвела на нього свої добрі смутні очі й запитала:

— Чому не говориш мені «ти», ми ж змалку знайомі?

— Не знаю,— щиро відповів Збишко.— Мені якось ніяково... і ви вже не та вітрогонка, якою колись були, а... ніби... щось зовсім...

Він не міг знайти порівняння, а вона перебила його і сказала:

— Бо стала старшою на кілька років... а мого батька в Шльонську німці вбили.

— Правда! — відказав Збишко.— Дай йому боже царство небесне.

Якийсь час вони мовчки їхали поруч, немов дослухаючись до вечірнього шуму сосон. Потім Ягенка спитала:

— А після викупу Мацька ви залишитесь у цих краях?

Збишко здивовано глянув на неї. Досі він так глибоко переживав своє горе, що ніколи й не думав про майбутнє, і, звівши вгору очі, немов щось міркуючи, відповів:

— Не знаю! Господи милосердний, звідки мені знати? Я знаю тільки одне: куди б я не помандрував, туди помандрує і моя доля. Ой, тяжка доля!.. Викуплю дядька та й поїду, мабуть, до Вітольда виконувати свої обітниці проти хрестоносців та, може, там і загину.

Очі дівчини затуманились від сліз; трохи нахилившись до юнака, вона стиха почала просити:

— Не гинь, не гинь!

Вони знову замовкли. Збишко аж під мурами міста одігнав від себе тяжкі думки і сказав:

— А ви... ти залишишся при дворі?

— Ні,— відповіла вона.— Нудьгую я за братами і Згожелицями. Чтан і Вільк там уже, мабуть, поженилися, а хоч би й ні, то я їх тепер не боюся.

— Дасть бог, дядько Мацько одвезе тебе до Згожелиць. Він тобі такий друг, що можеш покластися на нього в усьому. Але й ти пам'ятай про нього.

— Богом тобі присягаюся, що буду йому як рідна дочка...

Сказавши це, Ягенка журно заплакала.

Другого дня Повала з Тачева прийшов до заїзду Збишка і сказав йому:

— Після свята божого тіла король вирушає до Рацьонжка на побачення з великим магістром, а ти залічений до складу королівських рицарів і поїдеш з нами.

Почувши це, Збишко аж почервонів від радості. Залічення до складу королівських рицарів не тільки убезпечувало його від підступів та зрадливості хрестоносців, а й було для нього великою честю. Адже до цих рицарів належали і Завіша Чорний, і його брати: Фарурей і Кручек, і сам Повала, і Кшон з Козіхглов, і Стах з Харбімовиць, і Пашко Злодій з Біскупиць, і Лис з Торговиська, та багато інших грізних і славетних рицарів, відомих не тільки в своєму краї, а й за границею. Король Ягелло взяв їх з собою не всіх, декотрі залишилися вдома, а інші шукали пригод у далеких заморських краях; проте він знав, що і з ними можна було їхати хоч би й до Мальборга, не боячись зради хрестоносців: в разі чого вони своїми могутніми руками зруйнували б мури і прорубали б йому дорогу серед німців. На думку про таких могутніх товаришів молоде Збишкове серце сповнилося гордістю.

В першу хвилину він навіть забув про своє горе і, стискаючи руку Повали з Тачева, з радістю говорив йому:

— Вам, а не кому іншому, я маю дякувати за це. Вам, вам!

— Почасти мені,— відповів Повала,— а почасти тутешній княгині, але найбільше нашому милостивому королю. Піди ж зараз та вклонися йому в ноги, щоб він не вважав тебе невдячним.

— Я готовий за нього загинути, клянусь богом! — вигукнув Збишко.

XXXII

Зустріч на віслянському острові Рацьонжі, на яку король виїхав після свята божого тіла, відбувалася при несприятливих прикметах і не привела до згоди і розв'язання різних питань. Лише через два роки на тому самому місці була проведена друга зустріч, на якій король одер-

жав назад Добжинську землю разом з Добжином і Бобровниками, зрадливо віддану князем Опольським в заставу хрестоносцям. Ягелло прибув на зустріч дуже роздратований обмовою, яку хрестоносці поширювали про нього в західних дворах і навіть у Римі, і гнівний на несумлінність ордену. Магістр не хотів провадити переговорів про Добжинь, і робив це навмисне. І він сам, і орденські сановники щоденно повторювали полякам: «Війни ні з вами, ні з Литвою ми не хочемо, але Жмудь — наша, бо нам віддав її сам Вітольд. Обіцяйте, що не будете йому допомагати, то війна з ним скінчиться скоро, а тоді й будемо говорити про Добжинь, і ми зробимо вам великі поступки». Але розумні й досвідчені королівські радники, знаючи брехливість хрестоносців, не давали себе одурити: «Якщо зросте ваша могутність, — відповідали вони магістрові, — то збільшиться й ваша зухвалість. Ви кажете, що до Литви вам немає ніякого діла, а проте хочете посадити Скіргелла на Вітольдів престол. Але ж бог з вами, адже це дідизна Ягелла, і тільки він один може настановити князем у Литві, кого сам схоче. Отож опам'ятайтеся, щоб наш великий король не покарав вас!» Магістр відповів на це, що коли король є справжнім володарем Литви, то нехай накаже Вітольдові припинити війну і повернути орденові Жмудь, інакше орден змушений буде напасти на Вітольда там, де йому легше можна завдати поразки. Таким чином суперечки тривали з ранку до вечора, немов у зачарованому колі. Не бажаючи давати орденові ніяких зобов'язань, король все більше нетерпеливився і казав магістрові, що якби Жмудь була щаслива під владою хрестоносців, то Вітольд і пальцем не ворухнув би, бо в нього не було б ні приводу, ні причини. Магістр був чоловіком спокійним і краще за інших хрестоносців враховував могутність Ягелла, тому намагався не зважати на нарікання деяких надто гордих та запальних комтурів, не шкодував похвальних слів і часом навіть удавав з себе покійного. Але й у цій покорі інколи вчувалися приховані погрози, через те переговори не давали ніяких наслідків. Обговорення важливих питань незабаром припинилося, і вже другого дня розглядалися тільки другорядні справи. Король гостро напад на орден за утримання розбійницьких банд, за приграничні напади та грабежі, за викрадення Юрандівни і малого Яська з Креткова, за вбивства кметів і риба-лок. Магістр відмовлявся, викручувався, присягався, що

все це було вчинено без його відома, і в свою чергу докоряв за те, що поганам-жмудинам допомагали не тільки Вітольд, а й польські рицарі, навівши за приклад Мацька з Богданця. На щастя, король уже знав від Повали, чого рицар з Богданця шукав у Жмуді, і зміг відповісти на цей закид. Це було тим легше зробити, що в його почті був Збишко, а в магістровім обидва фон Бадени, які прибули сюди, сподіваючись побитися з поляками на герці.

Та з цього нічого не вийшло. В тому разі, коли б діло пішло добре, хрестоносці мали намір запросити великого короля до Торуня і влаштувати там на його честь кількденні змагання та учти, але тому що переговори були невдалі й викликали обопільну неприязнь і озлоблення, всім було не до розваг. Рицарі тільки в ранкові години потроху мірялись силою і спритністю, та й то, як сказав веселий князь Ямонт, німцям воно було не до смаку, бо Повала з Тачева виявився дужчим на руку за Арнольда фон Бадена, Добек з Олесниці спритнішим за всіх у змаганнях на списах, а Лис з Торговиська — у стрибках через коня. Користуючись з нагоди, Збишко порозумівся з Арнольдом фон Баденом про викуп. Пан де Лорш, як граф і знатний рицар, дивився на Арнольда звисока і заперечував проти викупу, беручи все на себе. Проте Збишко вважав, що рицарська честь зобов'язує його заплатити умовлену кількість гривень, і хоч сам Арнольд пропонував зменшити ціну, він не прийняв ні цієї знижки, ні посередництва пана де Лорша.

Найзначнішою достоїнністю Арнольда фон Бадена була незвичайна фізична сила, а загалом він був чоловіком простакуватим, навіть придуркуватим, трохи жадібним до грошей, але чесним. У нього не було властивої хрестоносцям хитрості, через те він не приховував від Збишка, чому готовий узяти меншу ціну. «Угоди між великим королем і магістром однак не вийде,— сказав Арнольд фон Баден,— а обмін полоненими відбудеться, так що ти міг би одібрати дядька задарма. Отож я хочу взяти хоч що-небудь, аніж нічого, бо гаманець мій завжди порожній і його часто ледве вистачає на три гарніці пива на день, а я як не вип'ю п'ять або шість, то почуваю себе погано». Але Збишко сердився на нього за такі слова. «Я повинен заплатити,— казав він,— бо присягнувся рицарським словом, а дешевше не хочу, аби ти знав, що ми стільки й варті». Арнольд обійняв Збишка, а польські й орденські рицарі

хвалили його, кажучи: «Він по заслугі в такі молоді літа носить рицарський пас і остроги, бо пам'ятає про честь і гідність».

Тим часом король з магістром справді погодились на обмін полоненими, причому виявились дивні речі, про які єпископ і сановники королівства пізніше писали листи до папи та різних дворів: у поляків, правда, було чимало полонених, але все це були дорослі чоловіки в розквіті сил, взяті в приграничних боях або сутичках, а у хрестоносців перебувала більшість жінок і дітей, захоплених для викупу під час нічних нападів. Сам папа римський звернув на це увагу і, незважаючи на всю спритність орденського прокуратора в апостольській столиці, Йоганна фон Фельде, відкрито виявляв свій гнів і обурення проти ордену.

Щодо Мацька виникли утруднення. Магістр чинив їх не насправді, а для годиться, щоб надати більше ваги кожній своїй поступці. Він, наприклад, твердив, що християнський рицар, який воював разом з жмудинами проти ордену, по справедливості мусить бути засуджений до кари на смерть. Даремно королівські радники знову повторювали все, що їм було відомо про Юранда і його дочку, а також про страшні кривди, яких хрестоносці допустилися по відношенню до них двох і до рицарів з Богданця. У своїй відповіді магістр через якийсь дивний збіг повторив майже ті самі слова, що їх свого часу сказала княгиня Олександра Земовітова старому рицареві з Богданця:

— Ви себе вважаєте ягнятами, а нас вовками. Тим часом з тих чотирьох вовків, котрі брали участь у викраденні Юрандової дочки, жодного нема живого, а ягнята безпечно ходять по світі.

Це була правда, але й на цю правду присутній на переговорах пан з Тачева відповів таким запитанням:

— Так, але чи був хто-небудь з них убитий підступно? І хіба всі вони полягли не з мечами в руках?

Магістрові нічого було на це відповісти, і він, помітивши, що король починає хмурити брови та блискати очима, поступився, щоб не розгнівати грізного владаря. Потім було умовлено, що кожна сторона вишле послів для відбору полонених. Від поляків були призначені: Зиндрам з Машковиць, який хотів зблизька побачити силу хрестоносців, і рицар Повала, а з ними і Збишко з Богданця.

Цю послугу Збишкові зробив князь Ямонт. Він клопотався за нього перед королем з тих міркувань, що юнак, будиши королівським послом, швидше побачить і визволить дядька. Король не відмовив молодому князькові, який був улюбленцем його і всього двору за веселу вдачу, доброту і вроду та за те, що ніколи для себе нічого не просив. Збишко щиро дякував йому, бо тепер уже був цілком певний, що вирве дядька з рук хрестоносців.

— Тобі не один заздрить,— сказав він князеві,— що залишаєшся при його величності, але ти по справедливості заслужив це, бо використовуєш довір'я короля тільки на щастя людям, і навряд чи є ще в кого-небудь таке добре серце.

— При королівській величності добре,— відповів князь,— але я хотів би зустрітися з хрестоносцями в бою, і заздрю тобі, що ти вже з ними бився.

Через деякий час він додав:

— Учора сюди приїхав торунський комтур фон Венден, а сьогодні увечері ви поїдете до нього на ніч з магістром і його почтом.

— А потім до Мальборга?

— А потім до Мальборга.

І князь Ямонт засміявся:

— Це буде недалеко дорога, але кисла, бо німцям не пощастило нічого добитися від короля, а з Вітольдом їм теж нема нічого втішного: є чутка, ніби він зібрав усе литовське військо і йде на Жмудь.

— Якщо король допоможе йому, то буде велика війна.

— Про це просять бога всі наші рицарі. А хоч би король і не почав великої війни, шкодуючи християнської крові, то, однак, допоможе Вітольдові хлібом і грішми. Не без того, звісно, щоб і частина польських рицарів не пішла до нього добровільно.

— Безперечно,— відповів Збишко.— А може, за це сам орден оголосить королю війну?

— Е, ні! — заперечив князь.— Поки живий теперішній магістр, цього не буде.

І він мав рацію. Збишко вже знав магістра й раніш, але тепер, по дорозі до Мальборга, будиши разом із Зиндрамом з Машковиць та з Повалою майже весь час поруч, міг краще придивитися до нього й узнати його. Ця подорож зміцнила в ньому переконання, що великий магістр Конрад фон Юнгінген був людиною не злою і не зіпсова-

ною. Він часто змушений був діяти проти закону, тому що весь орден хрестоносців тримався на незаконності. Змушений був чинити кривди, тому що весь орден тримався на людській кривді. Змушений був брехати, тому що успадкував брехню разом із знаками магістерського звання і здавна звик її вважати лише політичною спритністю. Проте магістр не був жорстоким, боявся суду божого і, скільки міг, стримував пиху та зухвалість орденських савонників, які прагнули війни з могутнім Ягеллом. І все-таки він був людиною слабодохою. Орден з давніх-давен так звик зазіхати на чуже, грабувати й загарбувати силою або підступом сусідні землі, що Конрад не тільки не вмів стримувати цієї хижої зажерливості, але мимоволі, в силу давньої традиції, й сам піддавався їй та намагався задовольнити її. Давно минулися часи Вінріха фон Кніпроде, часи залізної дисципліни, якою орден дивував весь світ. Вже за попереднього перед Юнгінгеном магістра, Конрада Валленрода, орден утішався своєю все зростаючою могутністю, якої не змогли послабити тимчасові поразки, і так сп'янів від своєї слави, успіхів та людської крові, що не помітив, як розхиталися підпори, котрі підтримували його силу і єдність. Магістр, скільки міг, додержував закону і справедливості, скільки міг, особисто polegшував тягар залізної руки ордену, яка гнітила кметів, городян і навіть духовенство та шляхту, що володіли орденськими землями на основі ленного права, так що поблизу Мальборга окремі кметі й городяни могли похвалитися не тільки достатком, а й багатством. Зате в більш віддалених землях панували сваволя, жорстокість і розбещеність комтурів, які зневажали закон, удавались до насильства і здирства, витискали з народу свавільними податками останні копійки, витискали сльози, а часто й кров, так що в цілих краях стояв тільки стогін, панували злидні, лунали скарги. Якщо навіть інтереси ордену вимагали, як це було інколи в Жмуді, пом'якшення гніту, то й такі накази, через природну жорстокість та недовірливість комтурів, ні до чого не приводили. І Конрад фон Юнгінген почував себе ніби візничим, який, правуючи оскаженілими кіньми, випустив віжки з рук і залишив колісницю напризволяще. Його душу часто огортали гіркі передчуття, часто спадали йому на думку пророчі слова: «Я створив їх корисними бджолами й утвердив їх на порозі християнських земель, але вони повстали проти мене. Вони не дбають

про душу й не щадять того народу, який з темряви поганства навернувся до католицької віри й до мене. Вони зробили з нього невільників і, не навчаючи їх заповідей господніх та позбавляючи святого таїнства, прирікають на ще гірші, пекельні муки, ніж коли б він залишався в поганстві. Вони провадять війни задля вдоволення своєї зажерливості. Але настане час, коли зуби їхні будуть вибиті, а права рука відтята, і права нога окривіє, аби вони пізнали гріхи свої».

Магістр знав, що докори, з якими таємничий голос звертався до хрестоносців в одкровенні святої Бригіди, були справедливі. Він розумів, що будівля, споруджена на чужій землі й на чужій кривді, згрунтована на брехні, підступах і жорстокості, не може довго стояти. Він боявся, що ця будівля, яку довгі роки підмивають сльози і кров, розвалиться від одного удару могутньої польської руки; передчував, що колісниця, яку мчать оскаженілі коні, мусить скотитися в прірву, і намагався принаймні віддалити годину суду, гніву, поразки й нужди. Незважаючи на свою слабодухість, він тільки в цьому відношенні рішуче опирався гордим і зухвалим радникам: не допускав до боротьби з Польщею. Даремно йому докоряли боягузством і беспорядністю, даремно приграничні комтури з усієї сили рвалися до війни. Коли полум'я вже мало от-от спалахнути, він завжди в останню хвилину відступав, а потім у Мальборзі складав подяку богові за те, що йому пощастило затримати меч, піднятий над головою ордену.

Але він знав, що до цього йдеться. І усвідомлення того, що орден ґрунтується не на законі, а на беззаконні і брехні, передчуття близького дня загибелі робило його найнещаснішою людиною в світі. Він безумовно віддав би своє життя і кров, аби змінити становище та звернути на правдиву путь, але сам відчував, що вже пізно! Звернути — це означало віддати законним власникам цілі родючі й багаті краї, захоплені орденем бог його знає коли, а разом з ними — чимало таких багатих міст, як Гданськ. Та й то ще не все! Це означало відмовитись від Жмуди, відмовитись від зазіхань на Литву, вкласти меч у піхви, нарешті зовсім піти з тих країн, де орден уже не мав кого повертати до християнства, й осісти хіба знову в Палестині або на якомусь із грецьких островів, щоб боронити там хрест від справжніх сарацінів. Але це було неможливо, бо рів-

нознічно було б знищенню ордену. Хто б на це погодився? І який магістр міг чогось такого зажадати? Душа Конрада фон Юнгінгена томилася в непевності, але коли б хто-небудь порадив йому таке, він перший наказав би ув'язнити його в темній келії, як божевільного. Треба було йти далі й далі, аж до того дня, коли бог укаже край. І він ішов, але в тяжкій журбі і смутку. Волосся на його бороді і скронях уже посріблилось, а бистрі колись очі напівприкрились обважнілими повіками. Збишко жодного разу не спостеріг на його обличчі усмішки. Воно було не грізне й навіть не похмуре, але ніби змучене якимось таємним стражданням. У панцері, з хрестом на грудях, посередині якого в чотирикутнику був зображений чорний орел, у просторому білому плащі, також прикрашеному хрестом, він справляв враження величі і смутку. Конрад колись був веселої вдачі і любив розваги, та й тепер ще не цурався пишних учт, видовищ і турнірів — навпаки, сам влаштовував їх, але ні в натовпі виборного рицарства, що гостювало в Мальборзі, ні в радісному людському гомоні, ні в звуках і брязкоті зброї, ні за повним мальвазії кубком він ніколи не розвеселявся. Коли все круг нього, здавалось, дихало могутністю, пишністю, невичерпним багатством, незламною міццю, коли посла римського імператора та інших західних государів захоплено вигукували, що орден сам може протистояти всім королівствам і могутності всього світу, — він один не обманював себе, він один пам'ятав зловісні слова одкровення святої Бригіди: «Настане час, коли зуби їхні будуть вибиті, права рука відтята, права нога окривіє, і вони пізнають гріхи свої».

XXXIII

Іхали польовою дорогою через Хелмжу до Грудзьондза, де спинились на добу: там великий магістр мав розглянути справу про риболовство, що виникла між замковим орденським старостою і околичною шляхтою, землі якої прилягали до Вісли. Звідти вони пливли орденськими човнами аж до Мальборга. Зиндрам з Машковиць, Повала з Тачева і Збишко весь час перебували коло магістра, котрий цікавився, яке враження справить на них, особливо на Зиндрама, спостережена зблизька орденська

могутність. Магістрові хотілося знати про це тому, що Зиндрам з Машковиць був не тільки хоробрим і страшним у поєдинчій боротьбі рицарем, але й дуже досвідченим знавцем воєнної справи. В цілому королівстві ніхто не міг зрівнятися з ним у керуванні численними військами, в умінні розташовувати загони для бою, в будівництві й руйнуванні замків, у наведенні мостів через широкі ріки, в обізнаності з «гарматами» і взагалі з озброєнням різних народів та в усяких воєнних хитрощах. Знаючи, що думка цього воїна багато важить на королівській раді, магістр гадав, що коли зможе вразити його орденськими багатствами і численністю війська, то війна відтягнеться ще надовго. А насамперед вигляд самого Мальборга¹ міг сповнити тривогою серце кожного поляка, бо з цією фортецею, включаючи Високий замок, Середній замок і Підзамчя, жодна інша в світі країна не могла порівнятися навіть приблизно. Пливучи Ногатом, вони вже здалека побачили потужні башти, що вирисовувалися в небі. День був ясний і прозорий, так що башти видно було виразно, а через деякий час, коли човни наблизились, ще яскравіше заблищали бані костюлу на Високому замку й потужні мури, що громадились один на один,— частково цегляні, а частково тиньковані тим славнозвісним ясно-білим тиньком, що його вміли виготовляти тільки орденські муляри. Величезні розміри цих мурів перевищували все, що польські рицарі бачили в житті. Здавалося, що там будівлі виростають над будівлями, створюючи в низинному від природи місці ніби гору, верхом якої був Старий замок, а схилами — Середній і положисте Підзамчя. Від цього величезного гнізда збройних ченців віяло такою міццю і могутністю, що навіть похмуре звичайно обличчя магістра трохи прояснилось.

— *Ex luto Marienburg* — з болота Марієнбург, — сказав він, звертаючись до Зиндрама, — але цього болота не скрушить ніяка людська сила.

Зиндрам не відповів, тільки мовчки обіймав очима ці потужні мури, зміцнені потворними укусами.

А Конрад фон Юнгінген, трохи помовчавши, додав:

— Ви, пане, знаєтесь на фортецях, то що ж ви скажете нам про цю?

¹ Остаточно зруйнував Мальборг Фрідріх II, король прусський, після падіння Польщі. (Прим. автора).

— Фортеця, мені здається, неприступна,— немов у задумі відповів польський рицар,— але...

— Але що? Щоб вам у ній не подобається?

— Але кожна фортеця може змінити господарів.

Магістр нахмурих брови.

— Як це розуміти?

— Так, що людям невідомі суди й вироки господні.

І він знову став задумливо дивитися на мури, а Збишко, якому Повала належним чином переклав відповідь, з вдячністю і подивом глянув на нього. В цю мить його вразила схожість Зиндрама з жмудським вождем Скірвоїллою. У обох у них були величезні голови, немов посажені прямо на широкі плечі, однакові могутні груди й криві ноги.

Тим часом магістр, не бажаючи, щоб останнє слово залишилось за польським рицарем, знову почав:

— Кажуть, що наш Марієнбург в шість разів більший за ваш Вавель.

— Там на скелі немає стільки місця, скільки тут, на рівнині,— відказав пан з Машковиць,— але серце у нас на Вавелі більше.

Конрад здивовано звів брови:

— Не розумію.

— Бо що є серцем кожного замка, коли не костюл? А наш кафедральний собор втричі більший за цей.

І він показав на справді невеликий замковий костюл, преабітеріум якого виблискував на золотому тлі величезним мозаїчним образом богоматері.

Магістрові знову не сподобався такий поворот розмови.

— Швидкі, але дивні, пане, ваші відповіді,— сказав він.

В цей час вони доїхали до місця. Ретельна орденська поліція, очевидно, попередила місто про приїзд магістра, бо коло переправи, крім кількох братів, чекали вже міські сурмачі, які завжди грали в той час, коли магістр переправлявся через річку. По той бік річки їх ждали приготовлені коні. Посідавши на них, прибулі проїхали місто і через Шевську браму, коло Горобиної башти, вїхали в Підзамчя. В брамі магістра вітали: великий комтур Вільгельм фон Гельфенштейн, який, власне, тільки носив цей титул, бо обов'язки його вже кілька місяців виконував

Куно Ліхтенштейн, що перебував у той час в Англії; потім — великий шпитальник, родич Куно, Конрад Ліхтенштейн, великий одержничий Румпенгейм, великий підскарбій Буркгард фон Вобек і, нарешті, малий комтур, начальник всіх майстерень і управління замка. Крім цих сановників, там стояло кільканадцять духовних братів, котрі завідували різними церковними справами в Пруссії і тяжко гнобили інші монастирі та біле духовенство, навіть примушуючи його працювати на шляхових роботах та ламати лід, а з ними гурт світських братів, тобто рицарів, не зобов'язаних служити церковні відправи. Рослі й дужі їх постаті (кволих хрестоносці не приймали), широкі плечі, кучеряві бороди робили їх схожими більше на хижих німецьких рицарів-розбійників, ніж на ченців. В очах їх прозирала відвага, погорда й незмірна пиха. Хрестоносці не любили Конрада за те, що він побоювався війни з Ягеллом; на нарадах капітулу вони не раз одверто закидали йому боягузтво, малювали його на мурах і підмовляли блазнів висміювати його в очі. Проте, побачивши його, з удаваною покірністю схилили голови, тим більше, що магістр в'їжджав у товаристві чужих рицарів; вони підбігли юрбою, щоб подержати за поводи коня, підтримати стремено.

Сівши на коня, магістр одразу звернувся до Гельфенштейна:

— Чи є які-небудь новини від Вернера фон Теттінгена?

Вернер фон Теттінген як великий маршалок, тобто командуючий орденськими збройними силами, перебував у той час в поході проти жмудинів і Вігольда.

— Важливих новин нема,— відповів Гельфенштейн,— але є втрати. Ці дикуни попалили сельбища під Рагнетою та містечка біля деяких замків.

— Будемо надіятись на бога, що одна велика битва зламає їхню злість і запеклість,— відказав магістр.

Він звів до неба очі й деякий час шепотів молитву за перемогу орденського війська.

Потім показав на польських рицарів і промовив:

— Це посланці польського короля: рицар з Машковиць, рицар з Тачева і рицар з Богданця, які прибули з нами для обміну полоненими. Нехай замковий комтур приділить їм кімнати, прийме і пригостить, як належить.

Почувши ці слова, брати-рицарі з цікавістю стали

поглядати на посланців, особливо на Повалу з Тачева, ім'я котрого, як славетного воїна, було декому з них відоме. А ті, котрі не чули про його звитяги при бургундському, чеському та краківському дворах, дивувалися з його велетенської постави та з його надзвичайно високого бойового коня; деяким бувальцям, що за молодих років відвідали Святу Землю або Єгипет, цей кінь нагадував верблюдів і слонів.

Кілька рицарів упізнали Збишка, який свого часу виступав у змаганнях в Мальборзі, і досить чемно вітали його, пам'ятаючи, що могутній магістрів брат Ульріх фон Юнгінген, котрий мав великий вплив в ордені, щиро і прихильно ставився до нього. Найменше звертав на себе уваги й викликав подиву той, котрий уже в недалекому майбутньому мав стати найстрашнішою грозою ордену,— Зиндрам з Машковиць, який, злізши з коня, завдяки своїй кременній постаті та незвичайно високим плечам, здавався майже горбатим. Його надмірно довгі руки та криві ноги виклика́ли у молодших братів усмішки. Один з них, відомий штукатур, навіть підійшов до Зиндрама, щоб зачепити його, але, глянувши в очі панові з Машковиць, чомусь втратив охоту до жартів і мовчки одійшов.

Тим часом замковий комтур забрав гостей і повів їх з собою. Спочатку вони увійшли в невеликий двір, у якому, крім школи, старого кам'яного складу та сідельної майстерні, ще була каплиця святого Миколая, потім через Миколаївський міст увійшли на саме Підзамчя. Якийсь час комтур вів їх попід товстелезними мурами, подекуди захищеними великими й малими баштами. Зиндрам з Машковиць пильно придивлявся до всього, а провідник, не ждучи запитань, охоче показував різноманітні будівлі, немов хотів, щоб гості якнайкраще на все роздивились.

— Ота величезна будівля, яку ваші милості бачать ліворуч від себе,— розказував він,— то наші стайні. Ми — убогі ченці, але люди кажуть, що в інших місцях і рицарі так не живуть, як у нас коні.

— Люди не вважають вас убогими,— відповів Повала,— але тут мусить бути щось і крім стайні, бо будівля надто висока, до того ж, коні по сходах не ходять.

— Над стайнею, яка міститься внизу і в якій стоїть чотириста коней,— відповів замковий комтур,— знаходяться комори, а в них не менш як на десять років хліба.

Правда, на облогу ми не сподіваємось, але коли б до неї дійшло, то голодом нас не взяти.

Сказавши це, він повернув праворуч і знову через міст, між вежею святого Лаврентія і Панцерною вежею, провів гостей на другий величезний двір, що лежав у самій середині Підзамчя.

— Зверніть увагу, ваші мосці,— сказав німець,— усе те, що ви бачите перед собою на північ,— з ласки божої несприступне, хоч це тільки форбург¹ і своїми укріпленнями не може рівнятися ні з Середнім замком, куди я вас веду, ні тим більш з Високим.

Середній замок від двору відділяв окремий рів і окремий підйомний міст, і рицарі, за порадою комтура, озирнулися аж у замковій брамі, що була значно вища, і звідти ще раз могли оглянути весь величезний квадрат, що називався Підзамчям. Великі будівлі стояли там так густо, що Зиндрамові здалося, ніби він бачить перед собою ціле місто. Там лежали невичерпні запаси дерева, складені в високі, мов будинки, стоси, стирчали пірамідальні гостроверхі склади кам'яних ядер, а далі простягалися кладовища, лазарети, склади. Трохи збоку, коло викопаного посередині ставка, червоніли могутні мури «тампля», тобто продовольчого складу з їдальнею для наймитів і челяді. Під північним валом видно було ще інші стайні, для рицарських та для магістрових виїзних коней. Вздовж млинового рову стояли казарми для зброєносців та найманого війська, а з протилежного боку прямокутника — помешкання для різноманітних орденських управителів та чиновників, потім знову склади, хлібні комори, пекарні, цейхгаузи, ливарні, величезний арсенал, так званий Карван, в'язниці, стара гарматня. Кожна будівля була така міцнюща і пристосована для оборони, що в ній можна було оборонятись, як в окремій фортеці. І все це було оточене муром з численними грізними баштами, а за муром — глибоким ровом, за ровом — кільцем височезного палісаду, і аж за ним на заході котив свої жовті хвилі Ногат, на півночі і сході блищало плесо величезного ставу, а на півдні височіли ще сильніше укріплені замки: Середній і Високій.

Це було страшне кубло, від якого віяло неблаганною міццю і в якому поєдналися найбільші на той час у світі

¹ Місце перед замком, передзамчя.

сили: сила релігії й сила меча. Хто спирався одній, того крушила друга. Хто підносив проти них руку, проти того по всіх християнських країнах зчинявся лемент, як проти супротивника хреста.

І рицарство негайно збігалось з усіх країн на допомогу. Через те в цьому кублі завжди повно було ремісничого і збройного люду, і гуло в ньому завжди, як у вулику. Перед будівлями, в проходах, коло брам, у майстернях — скрізь панував рух, мов на ярмарку. Луна розносила відгук молотів і зубил, що обтісували кам'яні ядра, гурчання млинів і тупчаків, іржання коней, брязкіт панцерів і зброї, звуки труб і пищалок, нагукування й команди. У цих дворах чути було всі мови світу й можна було здибати солдатів усіх національностей: нехибних англійських лучників, які за сто кроків прошивали прив'язаного до стовпа голуба і пробивали стрілою панцер так легко, мов сукно; і страшних швейцарських піхотинців, що билися дворучними мечами; і хоробрих обжер та опиусів датчан; і схильних однаково як до жарту, так і до сварки французьких рицарів; і небалакучих та гордих іспанських дворян; і пишних італійських рицарів, найвправніших фехтувальників, убраних в мирний час у шовк і оксамит, а на війні в непробивні панцери, викувані в Венеції, Мілані і Флоренції; і бургундських рицарів, і фризів; і, нарешті, німців з усіх німецьких країн. Серед них крутилися «білі плащі» — господарі й начальники. «Вежа, повна золота», власне, окрема будівля, споруджена на території Високого замка біля магістрового дому, від долівки до верху наповнена грішми та стосами дорогоцінних металів, давала можливість ордену належно приймати «гостей», а також залучати найману солдатню, яку звідси висилали в походи та до всіх замків, у розпорядження війтів, старост і комтурів. Так сила меча і сила хреста єдналися тут з незліченим багатством, а разом із залізним порядком, який на той час через надмірне захоплення своєю могутністю та через самовпевненість уже розхитався по провінціях, але силою давньої традиції ще тримався в самому Мальборзі. Монархи приїжджали сюди не тільки воювати з поганами або позичати гроші, але й учитися мистецтва урядування, рицарі — вчитися воєнного мистецтва. Бо в усьому світі ніхто не вмів так урядувати й воювати, як орден. Колись давно прибувши в ці краї, орден, крім невеликої території та кількох замків, пода-

рованих йому необачним польським князем, не мав ні п'яді власної землі, а тепер володів величезною, більшою за багато королівств країною з родючими землями, великими містами й неприступними замками. Володів і пильно стежив, мов той павук, що володіє розп'ятою павутинною сіткою, тримаючи під собою всі нитки. Звідси, з цього Високого замка, від магістра й від білих плащів на всі боки через поштових слуг розходились накази: до ленної шляхти, до міських рад, до бурмистрів, до в'їтів, підв'їтів та капітанів найманого війська, і те, що тут народжувалось і стверджувалось мислю та волею, там миттю виконувалось сотнями й тисячами залізних рук. Сюди з цілої країни надходили гроші, сюди надходив хліб, всілякі харчові продукти, данина від стогнучого в тяжкому ярмі білого духовенства та від інших монастирів, на які орден поглядав недобрим оком; нарешті, звідси простягалися хижі руки до всіх околичних країн і народів.

Численні пруські племена, які говорили литовською мовою, вже були винищені. Литва до недавнього часу відчувала залізну орденську кормигу, яка так страхітливо давила на її груди, що за кожним зітханням витискала з серця кров; Польща, хоч і перемогла в страшній битві під Пловцями, але втратила за часів Локетка свої володіння на лівому березі Вісли разом з Гданськом, Тчевом, Гневом та Свецем. Лівонський рицарський орден зазіхав на руські землі, і ці обидва ордени насувались, як велетенська хвиля німецького моря, яке все ширше й ширше заливало слов'янські землі.

І раптом сонце хрестоносно-німецьких удач заступила хмара. Литва прийняла хрещення з польських рук, а краківський трон разом з рукою прекрасної королеви Ядвіги одержав Ягелло. Правда, орден не втратив від цього жодного свого краю, жодного замка, але відчув, що проти сили піднялась сила, і втратив причину, задля якої існував у Пруссії. Після хрещення Литви хрестоносцям залишалося хіба повертатись у Палестину та охороняти прочан, які йшли до святих місць. Але повернутись — це означало відмовитись від багатства, влади, могутності, панування, від міст, земель і цілих королівств. І орден від страху та шаленства почав кидатись на всі боки, як потворний дракон, в бік якому увігнався спис. Магістр Конрад боявся поставити на карту все і тремтів від думки про війну з великим королем, владарем польських, литовських

і просторих руських земель, що їх Ольгерд вирвав у татар із пащі, але більшість орденських рицарів прагнула боротьби, відчуваючи, що треба зійтися в битві на життя і на смерть, поки сила не розтрачена, поки вплив ордену не ослаб, поки весь світ поспішає йому на допомогу і поки папські громи не впадуть на те їхнє кубло, для якого тепер справою життя і смерті було не поширення християнства, а підтримання поганства.

А тим часом вони перед народами й государями обвинувачували Ягелла і Литву в фальшивому, несправжньому хрещенні, висвітлюючи справу так, ніби протягом року неможливо було здійснити те, чого орденський меч не міг доконати протягом століть. Вони підбурювали королів і рицарів проти Польщі і її государя, як проти захисників і оборонців поганства, і їх голоси, яким не довіряли тільки в Римі, широкою хвилею розходились по світі і стягали до Мальборга князів, графів і рицарів з Півдня і з Заходу. Орден набував певності й усвідомлення своєї сили. Марієнбург з своїми грізними замками та Підзамчям більш ніж будь-коли вражав людей своєю могутністю, сліпив багатством, зовнішнім порядком, і весь орден здавався тепер величнішим і могутнішим на віки вічні. І ніхто з князів, ніхто з рицарських гостей, ніхто навіть з хрестоносців, крім магістра, не розумів, що з часу хрещення Литви сталося щось таке, ніби хвилі Ногату, які з одного боку прикривали страшну фортецю, тихо й невблаганно стали підмивати її мури. Ніхто не розумів, що в цьому велетенському тілі зосталася ще сила, але з нього вже вилетіла душа; кожному, хто прибував і дивився на цей споруджений «*ex luto Marienburg*», на його мури, башти, на чорні хрести в брамах, на будівлях і на вбранні, насамперед спадало на думку, що навіть пекельні сили неспроможні здобути цієї північної столиці хреста.

З такою ж думкою дивилися на неї не тільки Повала з Тачева і Збишко, який бував уже тут і раніш, але й набагато більш тямущий за них Зиндрам з Машковиць. І коли він дивився на цей збройний солдатський мурашник, обрамований вежами й потужними мурами, обличчя його хмурило, а в пам'яті мимоволі поставали горді слова, якими хрестоносці колись погрожували королю Казимиrowі: «Наша сила більша, і якщо ти не

поступишся, то ми будемо переслідувати тебе своїми мечами до самого Кракова».

Тим часом замковий комтур повів рицарів далі, до Середнього замка, в східному крилі якого були кімнати для гостей.

XXXIV

Мацько і Збишко довго стояли обнявшись, бо любили один одного завжди, а за останні роки спільні пригоди й нещастя зміцнили цю любов ще більше. Лише глянувши на небожа, старий рицар зрозумів, що Данусі вже нема на світі, тому ні про що не питав, тільки все дужче стискав юнака в обіймах, бажаючи силою цих обіймів показати йому, що він не круглий сирота і що в нього є ще близька жива душа, готова розділити з ним недолю.

Коли смуток і горе трохи спливли сльозами, Мацько через деякий час сказав:

— Невже вони знову вирвали її, чи вона вмерла у тебе на руках?

— Вмерла у мене на руках під самим Спиховом,— відповів юнак.

І він почав розказувати, як і що саме було, перериваючи слізьми й зітханнями розповідь, а Мацько уважно слухав, також зітхав і нарешті знову почав розпитувати:

— А Юранд ще живий?

— Юранда я залишив ще живим, але йому недовго жити і, мабуть, я його вже не побачу.

— То, може, краще було б тобі не виїжджати?

— Як же я міг залишити вас тут?

— На кілька днів раніше чи пізніше — хіба не однаково!

Збишко уважно подивився на Мацька і сказав:

— Ви й так, мабуть, тут хворіли? Немов з хреста зняті.

— Хоч сонце на землі і гріє, але в підземеллі завжди холодно й вогко, бо тут круг замка скрізь вода. Я думав, що зовсім запліснявію. Дихати там теж нема чим, і від усього цього у мене знов відкрилась рана, з якої в Богданці від бобрового жиру залізняка вилізла.

— Пам'ятаю,— сказав Збишко,— ми ж за тим бобром з Ягенкою ходили. То ці псявіри держали вас тут у підземеллі?

Мацько трохи подумав, ніби щось пригадуючи, потім кинув головою і відповів:

— Правду кажучи, вони ставились до мене вороже, і мені вже було погано. Тут сильно лютують на Вітольда і жмудинів, а ще більше на тих із нас, котрі їм допомагають. Даремно я розказував, чого ми пішли до жмудинів. Вони були б зітнули мені голову, і коли не зробили цього, то тільки через те, що пошкодували викупу, бо, як ти сам знаєш, гроші їм миліші за помсту. До того ж, вони хотіли мати в руках доказ, що король посилає поляків поганам на допомогу. Що нещасні жмудини просять хрещення, тільки не з рук хрестоносців, це знаємо ми, котрі там були, але хрестоносці удають, ніби не знають, і паплюжать їх при всіх дворах, а разом з ними й короля.

Тут Мацька напала задишка, так що він мусив на деякий час замовкнути, і, тільки відкашлявшись, став розказувати далі:

— Може, я був би й захирів у підземеллі. Правда, за мною обставав Арнольд фон Баден, якому також не хотілося втратити викупу. Але він серед них не користується ніякою пошаною, і вони називають його ведмедем. На щастя, від Арнольда про мене довідався де Лорш і одразу наробив великого репету. Не знаю, чи розказував він тобі про це, бо він звичайно приховує свої добрі вчинки... На нього тут зважають, бо один з де Лоршів посідав колись в ордені високі посади, а цей — знатного роду і багатий. Він сказав їм, що сам є нашим бранцем, і коли б мене тут узяли за горло, або коли б я захирів з голоду й від вільгості, то ти б йому зітнув голову. До того ж, він загрожував капітулові, що розкаже по західних дворах, як хрестоносці поводяться з пасованими рицарями. Вони аж злякалися й забрали мене в лазарет, а там і повітря, і страва ліпші.

— Від де Лорша я не візьму жодної гривні, клянусь богом!

— Приємно брати від недруга, але другові можна й уважити,— сказав Мацько,— а тому, як я чув, що король з магістром уклали угоду про обмін полоненими, то тобі й за мене не треба платити.

— Еге! А наше рицарське слово? — запитав Збишко.— Угода угодою, а Арнольд міг би обвинуватити нас у безчесті.

Почувши це, Мацько занепокоївся, трохи подумав і сказав:

— Але ж можна було щось виторгувати?

— Ми самі себе оцінили. Невже ми тепер менш варті?

Мацько занепокоївся ще більше, але в очах його позначився подив і ще більша любов до Збишка.

«А він уміє шанувати честь!.. Така вже у нього вдача»,— пробурмотів він сам до себе.

І почав зітхати. Збишко думав, що він зітхає за тими гривнями, які вони мали заплатити фон Бадену, і сказав:

— Знаєте що? Грошей у нас є досить, аби тільки доля наша не така тяжка.

— Бог тобі її полегшить! — зворушено сказав старий рицар.— А мені вже недовго жити на світі.

— Не говоріть так! Видужаєте, нехай-но вас тільки вітер обвіє.

— Вітер? Вітер молоде дерево пригинає, а старе ламає.

— Ого! Ваші кості ще не порохнявлюють, і до старості вам далеко. Не журіться!

— Якби тобі було весело, то й я сміявся б. Але є у мене для смутку й інша причина, а коли казати правду, то не тільки у мене, а й у всіх нас.

— Що ж саме? — запитав Збишко.

— Пам'ятаєш, як я у Скірвоїлла в таборі лаяв тебе за те, що ти вихваляв могутність хрестоносців? У полі наш народ, звичайно, стійкий, але отак зблизька я оцих псявір уперше побачив!..— І Мацько, наче боячись, щоб його ніхто не підслухав, стишив голос:

— Тепер я бачу, що твоя була правда, а не моя. Хай нас бог боронить від цієї сили! Сверблять у наших рицарів руки якнайшвидше вдарити на німців, а не знають вони того, що хрестоносцям допомагають всі королі і всі народи, що грошей у них більше, що навчені вони краще, що замки їхні міцніші і озброєння їхнє лучче. Хай нас бог боронить!.. І в нас, і тут говорять, що велика війна неминує, але якщо вона буде, то нехай бог змилується і над нашим королівством і над нашим народом!

Мацько обняв руками свою сивіючу голову, сперся ліктями на коліна і замовк.

А Збишко сказав:

— От бачите. На герці багато наших дужчі за них, а в великій війні — подумайте самі.

— Ой, подумав я вже! Дасть бог, і королівські послі подумують, а особливо рицар з Машковиць.

— Бачив я, як він спохмурнів. З нього великий знавець воєнної справи, і, кажуть, ніхто в світі краще за нього її не знає.

— Коли так, то війни, мабуть, не буде.

— Якщо хрестоносці побачать, що вони дужчі, то якраз буде. І скажу вам щиро: хай би вже швидше щось трапилось, бо жити нам так далі не можна...

Приголомшений і своїм власним, і загальним горем, Збишко схилив голову, а Мацько сказав:

— Шкода великого королівства, і я боюсь, коли б господь не покарав нас за надмірну зухвалість. Пам'ятаєш, як наші рицарі коло кафедрального собору у Вавелі перед месою, тоді, коли тобі мали зігнути голову й не зігнули, виклика́ли самого Тимура Кривоногого,— того, котрий володіє сорока державами і котрий наскладав з людських голів гори... Їм ще мало хрестоносців! Вони хотіли б викликати всіх на світі, і це може прогнівити бога.

На цю згадку Збишко схопив себе за волосся і розпачливо закричав:

— А хто ж мене тоді врятував від ката, коли не вона! О боже! Моя Данусько!.. О боже!..

І він став рвати на собі волосся та гризти кулаки, щоб стримати ридання,— так заболіло його серце від раптового нападу горя.

— Хлопче! Май бога в серці!.. Перестань! — гамував його Мацько.— Що ж ти вдієш? Заспокойся! Перестань!

Але Збишко довго не міг заспокоїтись і опам'ятався аж тоді, коли Мацько, який справді був ще хворий, так ослаб, що захитався і впав на лаву зовсім непритомний. Тоді юнак поклав його на тапчан, дав напитися вина, яке прислав замковий комтур, і сидів над ним доти, поки старий рицар не заснув.

Другого дня вони прокинулись пізно, але бадьоріші і здоровші.

— Ну,— сказав Мацько,— мабуть, мені ще не час умирати, і я так думаю, що коли б мене обвіяв польовий вітер, то я міг би й на коні всидіти.

— Посли затримуються тут ще кілька днів,— відповів Збишко,— бо до них весь час приходять люди з просьбою про видачу полонених, захоплених у Мазовії або в Великопольщі на розбої, але ми можемо їхати, коли захочете і коли здужатимете.

В цей час увійшов Глава.

— Ти, бува, не знаєш, що там роблять послы? — спитав його старий рицар.

— Оглядають Високий замок і костьол,— відповів чех.— Замковий комтур сам їх водить, а потім вони підуть у головну трапезну на обід, на який великий магістр має запросити й ваші милості.

— А що ти робив зранку?

— Я придивлявся до німецької найманої піхоти, яку муштрували їхні капітани, і порівнював з нашою чеською.

— Хіба ти пам'ятаєш чеську?

— Рицар Зих із Згожелиць узяв мене в полон підлітком, але пам'ятаю добре, бо змалку цікавився такими речами.

— Ну, і що ж?

— Та нічого! Звісно, німецька піхота сильна й добре навчена, але ж це воли, а наші чехи — вовки. Коли б дійшло що до чого, то ваші ж милості знають: воли вовків не їдять, а вовки дуже охочі до яловичини.

— Це правда,— сказав Мацько, який, видно, дещо знав про це,— хто об ваших тернеться, то відскочить, як від іжака.

— В бою кінний рицар вартий десятих піхотинців,— сказав Збишко.

— Але Марієнбург може здобути тільки піхота,— відповів зброєносець.

На цьому розмова про піхоту закінчилась, бо Мацько, стежачи за своїми думками, сказав:

— Чуєш, Главо, сьогодні, як підживлюсь та відчую в собі силу, то й поїдемо.

— Куди? — спитав чех.

— Звісно куди — в Мазовію. До Спихова,— сказав Збишко.

— І там уже й залишимося?

Мацько запитливо глянув на Збишка, бо вони ще

не говорили про те, що мають робити далі. Можливо, у юнака було готове рішення, але він, видно, не хотів смутити ним дядька, і тому відповів ухильно:

— Спочатку ви повинні вичуняти.

— А потім що?

— Потім? Повернемося до Богданця. Я ж знаю, як ви любите Богданець.

— А ти?

— І я його люблю.

— Я не кажу, щоб ти не їхав до Юранда,— повільно промовив Мацько,— бо якщо він помре, його треба достойно поховати. Але ти слухай, що я тобі казатиму, бо ти ще молодий і розумом зі мною не зрівняєшся. Несчастлива вона якась земля, той Спихов. Коли тобі трапилось щось доброго, то в іншому місці, а там нічого, тільки горе та турботи.

— Правду кажете,— мовив Збишко,— але там Данусина труна...

— Перестань! — вигукнув Мацько, побоюючись, що Збишка несподівано схопить такий самий напад розпачу, як учора.

Але на обличчі юнака позначились тільки розчулення і смуток.

— Ще буде час поговорити,— сказав він згодом.— У Плоцьку вам все одно треба буде відпочити.

— Догляду там вашій милості не бракуватиме,— докинув Глава.

— Правда! — сказав Збишко. Вам відомо, що Ягєнка там? Вона — придворна княгині Земовітової. Та ви ж знаєте, бо самі туди її привезли. Була вона і в Спихові. Мені аж дивно, що ви у Скірвоїлла нічого мені про неї не сказали.

— Не тільки була в Спихові, а й більше: без неї Юранд і досі або обмацував би костуром шлях, або вмер би десь при дорозі. Я привіз її до Плоцька, щоб владнати справу з абатовою спадщиною, а не говорив про неї через те, що хоч би і сказав, то нічого від цього не змінилося б. Тоді ти, бідолашний, ні на що не зважав.

— Дуже вона вас любить,— сказав Збишко.— Хвалити бога, що не потрібні були ніякі листи, але вона дістала листа про вас від княгині і через княгиню — від орденських послів.

— Хай бог її благословить, кращої дівчини й на світі нема! — сказав Мацько.

В цей час з'явилися Зиндрам з Машковиць і Повала з Тачева. Вони почули, що Мацько вчора знепритомнів, і прийшли відвідати його.

— Слава Ісусу Христу, — переступивши поріг, сказав Зиндрам. — Як ся маєте сьогодні?

— Спасибі! Помаленьку! Збишко каже, що якби мене вітер обвіяв, то було б і зовсім добре.

— А чому б не бути?.. Буде! Все буде добре! — докинув Повала.

— І відпочив я як слід! — сказав Мацько. — Не так, як ваші милості, що, як я чув, повставали рано.

— Спочатку до нас приходили тутешні люди обмінювати полонених, — сказав Зиндрам, — а потім ми оглядали господарство хрестоносців: Підзамчя й обидва замки.

— Путне господарство й путні замки! — похмуро буркнув Мацько.

— Певно, що путні. На костьолі у них арабські оздобн. Хрестоносці розказували, що навчилися такого мурування у сарацинів на острові Сіцилії. А в замках у них стелі в залах підтримуються поодинокими або груповими колонами. Побачите самі в головній трапезній. Укріплення також скрізь міцніючі, як ніде в світі. Таких мурів найбільше кам'яне ядро не вколує. Аж любо дивитися...

Зиндрам говорив усе це так весело, що Мацько здивовано глянув на нього й запитав:

— А багатство їх, а порядки, а військо й гостей бачили?

— Вони все нам показували ніби з гостинності, а насправді, щоб налякати нас.

— Ну, і що ж?

— Та що ж! Як дасть бог, дійде до війни, то виженемо їх геть за гори й моря — туди, звідкіля прийшли.

Мацько так здивувався, що забув про свою хворобу і схопився на рівні ноги.

— Як так, пане? — сказав він. — Кажуть, ви дуже розумний... Бо я аж умлів, як надивився на їхню силу... Ради бога! Чому ви так думаете?

Він звернувся до Збишка:

— Збишку, скажи поставити на стіл те вино, що нам прислали. Сідайте, ваші мосці, й розкажуть, бо кращого зілля на мою недугу ще ніякий лікар не вигдав.

Збішко, такж дуже зацікавлений, сам поставив на стіл дэбанок з вином і кубки. Всі посідали круг стола, і пан з Машковиць почав говорити:

— Укріплення — це ніщо, бо що збудовано людськими руками, те людські руки здолають і зруйнувати. Знаєте, що скріплює цеглу? Вапно! А що скріплює людей? Любов.

— Боже мій! Ваші слова — як мед! — вигукнув Мацько.

Зиндрамові сподобалась ця похвала, і він говорив далі:

— З тутешніх людей — той має у нас в полоні брата, той сина, той якогось родича, зятя або когось іншого. Приграничні комтури наказують їм ходити в наші краї розбоєм, і не один з них поліг та не одного наші схопили. Але тут уже люди дізналися про угоду між королем і магістром і з самого ранку стали приходити до нас повідомляти імена полонених, які наш писар заводив у список. Насамперед прийшов тутешній бондар, заможний городянин, німець, який має свій будинок у Мальборзі. Після всього він сказав нам так: «Коли б я міг прислужитися чим-небудь вашому королю і королівству, то не тільки майно, а й голову віддав би». Я відправив його, гадаючи, що то юда. Але потім приходить світський ксьондз з-під Оливи, просить про брата й каже так: «Чи це правда, пане, що ви підете на наших пруських владарів війною? Бо мусите знати, що весь тутешній народ, коли прокажує з молитви слова: «Хай прийде царство твоє», то має на думці вашого короля». Були потім з просьбою за своїх синів два шляхтичі, які сидять на ленних землях коло Штума, були купці з Гданська, були ремісники, був один, котрий виливає в Квідзині дзвони, було багато різних людей, і всі говорили те саме.

Тут пан з Машковиць замовк. Він устав, виглянув за двері, чи ніхто не підслухує, і, повернувшись, докінчив трохи стишеним голосом:

— Я довго розпитував про все. Хрестоносців ненавидять у всій Пруссії і князі, і шляхта, і городяни, і кметі. І ненавидить їх не тільки той народ, що говорить нашою або пруською мовою, а навіть німці. Хто змушений служити, той служить, але кожному чума миліша за хрестоносця. Он воно як...

— Так, але яке це має відношення до могутності хрестоносців? — занепокоєно спитав Мацько.

Зиндрам провів рукою по своєму могутньому лобі, трохи подумав, ніби шукаючи порівняння, нарешті усміхнувся й запитав:

— Ви билися коли-небудь на герці?

— Звичайно, і не раз,— відповів Мацько.

— То як ви гадаєте: чи не звалиться з коня при першій же сутичці хоч би й найдужчий рицар, у якого підрізані попруги й стремена?

— Звісно, що звалиться!

— Ну, от бачите: орден і є такий рицар.

— Йй-богу! — вигукнув Збишко.— Мабуть, і в книжці луччого не вчитаєш!

А Мацько аж схвилювався і сказав трохи тремтячим голосом:

— Бог вам віддячить. На вашу голову, пане, зброяреві, певно, доводиться робити окремий шолом, бо готового на неї ніде не знайдеш.

XXXV

Мацько і Збишко збиралися виїхати з Мальборга негайно, але того дня, коли Зиндрам з Машковиць так підбадьорив їх, вони не виїхали, бо в Високому замку на честь послів і гостей був влаштований обід, а потім вечерея, куди, як королівський рицар, був запрошений Збишко, а разом з ним і Мацько. Обід відбувався в вузькому колі запрошених, в пишній головній трапезній з десятьма вікнами й радіальним склепінням, яке, в результаті незвичайного архітектурного задуму, трималося тільки на одній колоні. Крім королівських рицарів, з іноземців за столом були тільки граф швабський та граф бургундський, котрий хоч і був підданим багатих владарів, прїїхав, однак, позичати від їх імені в ордену гроші. З місцевих поруч з магістром сиділи чотири сановники, прозвані стовпами ордену,— великий комтур, роздавач милостині, одержничий і підскарбій. П'ятий стовп, тобто маршалок, перебував у той час у поході проти Вітольда.

Незважаючи на те, що орден виконував обітницю убогості, їли з золотого й срібного посуду, а запивали мальвазією, тому що магістр хотів засліпити блиском

польських послів. Страв було дуже багато, і частували послів старанно, проте всі почували себе зв'язаними через те, що трудно було підтримувати розмову, а до того ж треба було зберігати поважність. Натомість вечеря в величезній орденській трапезній (*Convents Remter*) була набагато веселіша, тому що на неї зібрався увесь конвент і всі ті гості, котрі не встигли ще вирушити з військом маршалка проти Вітольда. Веселощів не порушила жодна суперечка, жодна сварка. Правда, іноземні рицарі, знаючи, що їм колись доведеться зіткнутися з поляками, дивилися на них неприязно, але хрестоносці заздалегідь попередили їх і дуже просили поводитись спокійно, щоб в особі послів не образити короля й ціле королівство. Проте хрестоносці не могли обійтися без підступу навіть у цьому попередженні, наполягаючи на запальності поляків: «За кожне необережне слово вони одразу вирвуть бороду або штрикнуть ножом». І гості були потім здивовані добродушністю Повали з Тачева і Зиндрама з Машковиць, а догадливіші зміркували, що не звичай польські брутальні, а язики хрестоносців злостиві й отруйні.

Деякі гості, що звикли до витончених розваг при західних дворах, лишилися не дуже високої думки про смаки самих хрестоносців, бо оркестр на цій учті грав надто гучно, шпільмани співали непристойних пісень, блазні говорили грубіянські дотепи, ведмеді й босі дівки танцювали незграбно. А коли гості стали дивуватися з присутності в Високому замку жінок, виявилось, що ця заборона вже давно не виконується і що сам великий Вінріх Кніпродє свого часу танцював тут з прегарною Марією фон Альфлебен. Брати пояснювали, що жінки в замку не можуть лише проживати, але приходити до трапезної на учті їм дозволяється, і що минулого року дружина князя Вітольда, яка мешкала в оздобленій з королівською пишністю старій гарматні на Підзамчі, щодня приходила сюди грати в золоті шашки, які їй потім подавали.

Того вечора тут грали не тільки в шашки і шахи, а й у кості, і іграм була приділена більша увага, ніж розмові, яку глушили пісні та надто гучний оркестр. Проте серед загального гомону наставали хвилини тиші. Скориставшись одною з них, Зиндрам з Машковиць удав, ніби нічого не знає, і запитав великого магістра, чи люблять орден його піддані на всій території.

Конрад фон Юнгінген відповів:

— Хто любить хрест, той повинен любити й орден.

Відповідь сподобалась і орденським братам, і гостям, і вони почали його хвалити. А магістр, задоволений з цієї похвали, вів далі:

— Хто нам друг, тому під нашою владою добре, а хто недруг, на того маємо два способи.

— Які саме? — спитав польський рицар.

— Ваша честь, мабуть, не знає, що я з моїх покоїв ходжу в цю трапезну маленькими сходами в стіні, а поруч з тими сходами є така собі склеписта кімната. Якби ви потрапили до тієї кімнати, ви б узнали перший спосіб.

— Дійсно так! — загукали брати.

Пан з Машковиць догадався, що магістр говорить про «вежу, повну золота», якою вихвалялись хрестоносці. Подумавши трохи, він відповів:

— Колись давним-давно один німецький государ показав нашому послові, на ймення Скарбек, таку кімнату і сказав: «Я маю чим перемагати твого короля!» А Скарбек докинув туди ще свого коштовного персня і промовив: «Іди, золото, до золота, ми, поляки, більше любимо залізо...» І знаєте, ваша честь, що потім було? Потім був Гундсфельд...

— А що таке Гундсфельд? — разом запитало кільканадцять рицарів.

— Гундсфельд, — спокійно відповів Зиндрам, — це таке поле, на якому не встигали загірбати німців, тому їх кінець кінцем загірбали собаки.

Почувши таку відповідь, і рицарі, й орденські брати розгубились і не знали, що відповісти. А Зиндрам з Машковиць ніби на закінчення додав:

— Золотом проти заліза нічого не вдієш.

— Ого! — вигукнув магістр. — Залізо якраз і є наш другий спосіб. Ви бачили, ваша честь, на Підзамчі зброярські майстерні? Там мблоти день і ніч кують такі панцери й мечі, яких не знайдете ніде в світі.

У відповідь на це Повала з Тачева простягнув руку на середину стола, взяв тесака на лікоть завдовжки й на пів'яді завширшки, яким розрубували м'ясо, і легко, ніби пергамент, згорнувши його в трубку, підняв угору, щоб усім було видно, і подав магістрові:

— Якщо й мечі ваші з такого заліза, — сказав він, — то небагато ви ними докажете.

Він задоволено усміхнувся, а духовні й світські рицарі повставали з своїх місць, підбігли юрбою до великого магістра і стали передавати один одному згорнутий в трубку тесак. Але ніхто нічого не сказав, бо серця їхні здригнулися перед такою силою.

— Клянусь головою святого Ліборія! — кінець кінцем вигукнув магістр.— У вас, пане, залізнi руки.

А бургундський граф додав:

— І з луччого, ніж це, заліза. Він так скрутив тесака, наче той зроблений з воску.

— І навіть не почервонів і жили йому не набрякли! — вигукнув один з братів.

— Це через те, що наш народ простий,— відповів Повала.— Він не знає таких достатків і вигод, які я тут бачу, тому загартований.

Тут до нього підійшли італійські і французькі рицарі й заговорили з ним своїми дзвінкими мовами, про які старий Мацько говорив, що вони схожі на бряжання олов'яних мисок. Рицарі захоплювались його силою, а він цюкався з ними келихом і відповідав:

— У нас на бенкетах часто роблять такі речі, а як трапиться невеликий тесак, то його й деякі дівки згинають.

Але німцям, які любили хизуватися перед іноземцями своїм зростом і силою, було соромно, їх поривала злість, тому старий Гельфенштейн крикнув через весь стіл:

— Це ганьба для нас! Брате Арнольде фон Баден. покажи, що й наші кості не з церковних свічок! Дайте йому тесак!

Слуги зараз же принесли тесак і поклали перед Арнольдом, але він чи то розгубився перед стількома свідками, чи справді мав менше, ніж Повала, сили в пальцях, бо зігнув тесак тільки наполовину, а скрутити не здолав.

І не один з іноземних гостей, яким хрестоносці досі нашіпували, що взимку буде війна з королем Ягеллом, глибоко задумався й тепер пригадав, що зима в цій країні дуже люта і що краще було б повернутись, поки не пізно, під лагідніше небо, до рідного замка.

І дивно було, що таке спало їм на думку в липні, в чудову погоду і спеку.

В Плоцьку Збишко й Мацько не застали князівського двору, бо князь з княгинєю і вісьмома дітьми на запрошення княгині Гайни Данути поїхали в Черськ. Від єпископа вони дізналися про Ягенку, що вона мала залишитись у Спихові коло Юранда аж до його смерті. Це було якраз до речі, бо вони й самі хотіли їхати до Спихова. Мацько всіма способами вихваляв Ягенку, яка замість їхати в Черськ, де не бракувало всіляких розваг і танців, поїхала до вмираючої людини, котра не була їй навіть родичем.

— Може, вона зробила це й тому, щоб не розминутися з нами,— сказав старий рицар.— Я давно вже не бачив її і радий буду побачити, бо знаю, що дівчина зичить мені добра. Мабуть, виросла і стала ще краща, ніж була.

А Збишко сказав:

— Вона дуже змінилася. Була гарна завжди, але я пам'ятаю її простою дівкою, а тепер їй... хоч у королівські покої.

— Невже так змінилася? Та воно й зрозуміло: Ягенка ж із старовинного роду Ястжембців із Згожелиць, у котрих бойовий клич «На учту!».

Вони трохи помовчали, потім старий рицар озвався знову:

— Мабуть, воно так і буде, як я тобі казав, що їй захочеться до Згожелиць.

— А мені дивно, що вона звідти виїхала.

— Виїхала тому, що хотіла бути коло хворого абата, який не мав належного догляду. До того ж, Ягенка боялася Чтана й Вілька, а я сам сказав їй, що її братам буде безпечніше без неї, ніж з нею.

— Звичайно, нападати на сиріт вони не будуть.

Мацько задумався.

— Але бог його знає, чи не помстилися вони мені за те, що я вивіз її, і чи зосталася з Богданця хоч одна поліняка! Не знаю також, чи здолаю оборонитися від них, як повернусь. Вони молоді й дужі, а я старий.

— Е, це вже кажіть тому, хто вас не знає,— відповів Збишко.

Мацько говорив це так, аби говорити, бо йому хотілося чогось іншого, і тепер він тільки махнув рукою:

— Аби я був не хворів у Мальборзі, то ще було б сяк-так! — сказав старий рицар. — Але про це поговоримо в Спихові.

Переночувавши в Плоцьку, вони ранком другого дня вирушили до Спихова.

Дні були ясні, дорога суха, легка й безпечна, бо хрестоносці після останніх переговорів припинили розбійницькі напади коло границі. Зрештою, обидва рицарі належали до тих подорожніх, яким розбійникові краще б уклонитися здалека, ніж зачепити зблизька, тому вони їхали швидко і на п'ятий день після виїзду з Плоцька без ніяких пригод прибули до Спихова. Ягенка, віддана Мацькові, як найкращому другові, зустріла його, немов батька. А він, хоч і не був дуже чутливим, однак зворушився доброзичливістю любимої дівчини, і коли трохи згодом Збишко, розпитавши про Юранда, пішов до нього і до Данусиної труни, старий рицар глибоко зітхнув і сказав:

— Що ж! Кого бог хотів узяти, того взяв, а кого хотів залишити, того залишив, і я так думаю, що наші злигодні та мандрівки по всяких хащах і бездоріжжі скінчилися.

Трохи помовчавши, додав:

— І де тільки господь нас за останні роки не носив!

— Але рука господня вас і оберігала, — відповіла Ягенка.

— Правда, що оберігала, але, по совісті кажучи, пора вже й додому.

— Поки Юранд живий, нам треба залишатися тут, — одказала дівчина.

— І як же він?

— Дивиться вгору й усміхається: мабуть, бачить рай, а в ньому Данусю.

— Ти доглядаєш його?

— Доглядаю, але ксьондз Калєб каже, що його доглядають і ангели. Вчора тутешня господарка бачила двох.

— Кажуть, що шляхтичеві найкраще вмирати на полі бою, — промовив Мацько, — але так, як конає Юранд, то добре й на постелі.

— Він нічого не їсть, не п'є, тільки весь час усміхається, — сказала Ягенка.

— Ходімо до нього. Збишко теж мусить там бути.

Але Збишко недовго затримався коло Юранда, який нікого не впізнавав, і пішов до Данусиноного склепу. Там він залишався доти, поки старий Толіма не відшукав його, щоб покликати їсти. Виходячи із склепу, Збишко помітив при світлі смолоскипа, що на труні лежало багато віночків з волошок і нагідок, а чисто заметена долівка була при-трушена татарським зіллям, курячою сліпотою та медвяним липовим цвітом. Юнак розчулився і спитав:

— Хто це так оздоблює труну?

— Панна із Згожелиць,— відповів Толіма.

Молодий рицар нічого не сказав, але незабаром, побачивши Ягенку, припав до її ніг і вигукнув:

— Бог тобі запластить за твою добрість і за квіти для Дануськи!

І він ревно заплакав, а вона обняла його за голову і, як сестра, що хоче заспокоїти плачучого брата, сказала:

— Ой мій Збишку! Як би я хотіла втішити тебе ще лучче!

І з очей її полилися рясні сльози.

XXXVII

Юранд помер через кілька днів. Цілий тиждень ксьондз Калєб правив панахиди над його тілом, яке зовсім не псувалося,— в чому всі вбачали господнє чудо,— цілий тиждень у Спихові було повно гостей. Потім усе затихло, як звичайно буває після похорону. Збишко ходив до склепу, а часом з самострілом у бір, хоч і не стріляв звірини, а блукав задумано по хащах. Нарешті одного вечора він зайшов у кімнату, де сиділи дівчата з Мацьком і Главою, і несподівано сказав:

— Слухайте, що я вам скажу! Горе не красить нікого, так що лучче вам повертатись до Згожелиць і Богданця, ніж сидіти тут та журитися.

Настало мовчання, бо всім було зрозуміло, що має відбутися важлива розмова, і Мацько лише згодом озвався:

— Краще і нам, і тобі.

Збишко заперечливо тріпнув своїм білявим волоссям.

— Ні! — сказав він.— Дасть бог, і я повернусь до Богданця, але тепер мені треба їхати в іншу дорогу.

— От тобі й раз! — вигукнув Мацько.— Я казав, що вже кінець, а виходить — не кінець! Бійся бога, Збишку!

— Ви ж знаєте, яку я дав обітницю.

— Хіба це причина? Немає Дануськи, нема й обітниці. Смерть звільнила тебе від присяги.

— Звільнила б моя смерть, а не її. Я присягався рицарською честю! Чого ж ви хочете? Рицарською честю!

Кожне слово про рицарську честь чудодійним способом впливало на Мацька. Крім господніх заповідей та релігійних приписів, він керувався в житті небагатьма правилами, але керувався ними непохитно.

— Я тобі не кажу, щоб ти не додержував присяги.

— А що ж ви кажете?

— Кажу те, що ти молодий і на все ще маєш час. Ідь зараз з нами. Відпочинеш, скинеш з себе горе й журбу, а потім поїдеш, куди захочеш.

— Ну, то я вам скажу щиро, як на сповіді,— відповів Збишко.— Як ви бачите, я їжджу, куди треба, розмовляю з вами, їм і п'ю, як кожна людина, але, якщо казати правду, то в душі нічого не можу з собою вдіяти! Нічого в мені нема, крім смутку, нічого, крім журби, нічого, крім гірких сліз, що самі котяться з очей!

— Саме через те тобі серед чужих і буде ще гірше.

— Ні! — відповів Збишко.— Бог свідок, що в Богданці я б остаточно захирів. Коли я кажу вам, що не можу, то таки не можу! Війни мені треба, бо на полі бою воно все легше забувається. Відчуваю, що як виконаю обітницю, як зможу сказати цій спасенній душі: «Я все виконав, що обіцяв»,— аж тоді мені полегшає. А раніш — ні! Не вдержали б ви мене в Богданці й на припоні...

Після цих слів у кімнаті залягла така тиша, що було чути, як під стелею літають мухи.

— Як має хиріти в Богданці, то нехай краще іде,— нарешті озвалася Ягенка.

Мацько заклав руки за шию, як він робив завжди, коли дуже хвилювався, потім зітхнув і сказав:

— Ех, господи милостивий!..

А Ягенка говорила далі:

— Збишку, але ти заприсягнися, що як бог тебе збереже, ти не залишишся тут, а повернешся до нас.

— А чого б мені не повернутися? Звісно, що не мину Спихова, але тут не залишусь.

— Якщо ти турбуєшся за труну,— тихо сказала дівчина,— то ми перевеземо її до Кшесні...

— Ягусю! — схвильовано вигукнув Збишко.

І в пориві вдячності припав до її ніг.

XXXVIII

Старий рицар постановив собі неодмінно супроводити Збишка до Вітольдового війська, але той не хотів про це й слухати. Він уперто наполягав, що поїде сам-один, лише з трьома верхівцями-слугами, з котрих один мав везти харчі, другий зброю й одягу, третій ведмежі шкури для спання. Марно Ягенка й Мацько благали його, щоб узяв з собою хоч Главу — як зброєносця випробуваної сили й вірності. Збишко уперся на своєму, кажучи, що йому треба забути про свою невідступну журбу, а присутність зброєносця якраз нагадувала б йому про все, що було й минулося.

Але до від'їзду Збишка у них ще відбулося кілька важливих нарад: що робити із Спиховом. Мацько радив продати цей маєток. Казав, що це нещасна земля, яка нікому нічого, крім горя й нещастя, не принесла. В Спихові було безліч усякого багатства, починаючи з грошей і кінчаючи озброєнням, кіньми, одяжею, кожухами, дорогими хутрами, коштовним посудом та худобою. І Мацько мріяв підтримати цим багатством Богданець, який йому був миліший за всі інші володіння. Вони довго радились про це, але Збишко нізащо не погоджувався на продаж Спихова.

— Як же мені,— казав він,— продавати Юрандові кості? Отак би я йому заплатив за всі добродійства, якими він мене обсіпав?

— Ми обіцяли перевезти Данусину труну,— відказав Мацько,— то можемо забрати й тіло Юранда.

— Та ні, він тут вкупі з своїми предками, а без них у Кшесні йому буде нудно. Візьмете Дануську, то він тут залишиться далеко від дочки, а як візьмете і його, то залишаться самотніми предки.

— Та хіба ж ти не знаєш, що Юранд у раю щоденно бачиться з усіма ними? А отець Калєб каже, що він таки в раю,— відповів старий рицар

Але отець Калєб, що тягнув руку за Збишком, відповів:

— Душа його в раю, а тіло залишиться на землі аж до страшного суду.

Мацько трохи задумався, але, продовжуючи свою думку, додав:

— Звичайно, хто не потрапив до раю, того Юранд не бачить, але тут уже нічого не вдієш.

— Що нам говорити про вирокі господні! — відказав Збишко. — Не дай боже, щоб чужа людина жила над цим святим прахом. Краще я залишу всіх тут, а Спихова не продам, хоч би мені за нього давали ціле князівство.

Після цих слів Мацько побачив, що нічого не вдіє, бо добре знав упертість небожа і в глибині душі захоплювався нею, як і всім, що було притаманне юнакові.

Трохи подумавши, сказав:

— Правда, хлопець говорить мені наперекір, але він має рацію.

І Мацько засмутився, бо все-таки не знав, що робити.

Але Ягенка, що досі мовчала, виступила з новою порадою:

— Було б дуже добре знайти чесного чоловіка, який став би в Спихові управителем або взяв би його в оренду. Найкраще було б віддати в оренду, тоді не було б ніякого клопоту, — одержуй тільки готові гроші. Може б, Толіма?.. Правда, він старий і більше розуміється на війні, аніж на господарстві, але якщо не він, то хіба ксьондз Калєб?..

— Мила панно! — відповів на це ксьондз Калєб. — Обидва ми з Толімою думаємо про землю, але про ту, котра нас накріє, а не про ту, по котрій ходимо.

І він звернувся до Толіми:

— Правда, старий?

Толіма приставив долоню до свого шпичастого вуха й запитав:

— У чому річ?

А коли йому повторили запитання голосніше, сказав:

— Свята правда. Ніякий з мене господар. Сокира оре глибше за плуг... Я ще охоче помстився б за пана і його дочку...

Він простягнув худі, жилаві руки з закарлюченими, як у хижого птаха, пальцями-пазурами, а потім, повернувши схожу на вовчу голову до Мацька і Збишка, додав.

— Візьміть мене, ваші милості, проти німців — ото моя служба!

Толіма казав правду. Він надбав Юрандові чимало багатства, але тільки здобиччю на війні, а не господарюванням.

Ягенка під час цієї розмови думала, що їй ще поради, і нарешті сказала:

— У Спихові придався б чоловік молодий і небоязкий, бо тут недалеко німецька границя. Кажу, такий чоловік, що не тільки б не ховався від німців, а сам би їх шукав. Отже, я думаю, що Глава, наприклад, якраз був би таким...

— Дивіться, як вона радить! — сказав Мацько, якому, незважаючи на всю його любов до Ягенки, не хотілося, щоб у таку важливу справу встрявала жінка, та ще незаміжня.

Але чех устав з ослона і сказав:

— Бог свідок, що я хотів з паном Збишком іти на війну, бо ми вже разом з ним намолотили чимало німців і ще б потрудилися... Та коли треба zostаватись тут, то я zostався б... Толіма мій друг, і він мене знає... Німецька границя поруч, то й що з того? Тим краще! Побачимо, кому першому сусідство в печінки в'їсться! Не я їх, а вони мене нехай бояться. І не дай бог, щоб я чимось зашкодив вашим милостям у господарстві або собі щось загарбав! У цьому за мене може поручитися панянка, вона знає, що мені краще сто разів щезнути, ніж кліпати перед нею очима... На господарюванні знаюся стільки, скільки надивився на нього в Згожелицях, але думаю так, що тут більше треба орудувати сокирою й мечем, ніж плугом. Все це мені якраз до душі, тільки, знаєте... коли тут zostаватись...

— То що? — запитав Збишко. — Чого ти тягнеш?

Глава зовсім збентежився і, заїкаючись, вів далі:

— Коли панянка поїде, то з нею поїдуть усі. Воювати — добре, і господарювати теж, але самому якось... без ніякої помічі... Дуже б мені тут було нудно без панянки і без... того... щось я хотів сказати... панянка ж не сама їздила по світі... і якби мені тут ніхто не допоміг... то не знаю!..

— Про що цей хлопець говорить? — спитав Мацько.

— От ви й розумні, а не догадуєтесь, — відповіла Ягенка.

— А що хіба?

Замість відповіді Ягенка звернулася до зброєносця:

— А якби з тобою зосталася Ганнуля Сецехівна — витримав би?

Почувши це, чех так гепнувся їй до ніг, що з долівки аж курява встала.

— Я і в пеклі з нею витримав би! — вигукнув він, обіймаючи її ноги.

Почувши цей вигук, Збишко здивовано глянув на зброєносця, бо досі нічого не знав і ні про що не догадувався. А Мацько дивувався в душі з того, скільки важить жінка в усіх людських справах і як через неї будь-яке діло може або вдатися, або розладнатися.

— Слава богу, — буркнув він, — що вони вже мене не цікавлять.

Ягенка звернулася до Глави:

— Тепер нам треба тільки знати, чи й Ганнуля з тобою витримає.

І вона покликала Сецехівну. Та, мабуть, знала або догадувалася про все, бо увійшла з опущеною головою і затулила рукою очі, так що видно було тільки проділ у її білявому волоссі, ще яснішому від сонячного проміня. Спочатку спинилася в дверях, потім підбігла до Ягенки, впала перед нею навколішки і сховала обличчя в зборках її спідниці.

А чех також став поруч з нею на коліна і промовив до Ягенки:

— Благословіть нас, панянку.

XXXIX

Другого дня Збишко виїжджав із Спихова. Він сидів на рослому бойовому коні, а круг нього зібралися його близькі. Стоячи коло стремена, Ягенка мовчки дивилася на юнака своїми сумними голубими очима, немов хотіла перед розлукою досхочу на нього надивитись. Мацько з ксьондзом Калєбом стояли коло другого стремена, а поруч з ними зброєносець і Сецехівна. Збишко то в один, то в другий бік повертав голову і перемовлявся з ними тими короткими словами, якими звичайно перемовляються

перед далекою подорожжю: «Оставайтесь здорові!» — «Хай тебе бог береже!» — «Час уже!» — «Еге ж, час, час!» Збишко вже раніш попрощався з усіма і з Ягенкою, якій екловився в ноги, дякуючи за співчуття. А тепер, коли він дивився на неї з високого рицарського сідла, йому хотілося сказати їй ще якесь добре слово; її зведені вгору очі й усе обличчя так виразно говорили: «Вернись!», що серце його пройнялося глибокою вдячністю.

І, ніби відповідаючи їй на це невимовлене слово, Збишко сказав:

— Ягусю, я до тебе, як до рідної сестри... Розумієш?.. Більше я нічого не скажу!

— Розумію!.. Хай бог тобі віддячить.

— І про дядька не забувай.

— Не забувай і ти.

— Я, звісно, повернусь, якщо не загину.

— Не гинь.

Одного разу в Плоцьку, коли Збишко згадав про похід, Ягенка так само сказала йому: «Не гинь», але тепер ці слова прозвучали ще зворушливіше і, мабуть, для того, щоб приховати сльози, вона низько схилила голову й на мить доторкнулась чолом до його коліна.

Тим часом уже готові в дорогу слуги, що тримали коло брами в'ючних коней, почали співати:

Ніде-ніде не пропаде

Ясна каблучка.

Крук до дівчини з поля прилине,—

Віддасть у ручку.

— В дорогу! — вигукнув Збишко.

— В дорогу.

— Хай береже тебе господь і пресвята діва!..

Затупотіли копита на дерев'яному підйомному містку, протягло заіржав один кінь, гучно запирихали інші, і загін рушив.

Ягенка, Мацько, ксьондз Калєб, чех із своєю дружиною і слуги, котрі залишалися в Спихові, вийшли на місток і проводжали очима від'їжджаючих. Ксьондз Калєб довго хрестив їх, а коли вони зникли за високими кущами вільшини, сказав:

— Під цим знаком з ними не трапиться ніякої лихої пригоди.

А Мацько додав:

— Звичайно, та добре й те, що коні дуже пирхали.

Але й вони вже недовго залишалися в Спихові. За два тижні старий рицар закінчив усі справи з чехом, який залишився орендарем маєтку, а сам з Ягенкою, на чолі довгої валки возів, у супроводі збройної челяді, вирушив до Богданця. Не дуже радісно дивилися на ті вози ксьондз Калєб і старий Толіма, бо, правду кажучи, Мацько трохи обібрав Спихов, та поскільки Збишко цілком передав йому управління, ніхто не насмівся нічого заперечити. Він був би забрав ще більше, якби його не стримувала Ягенка, з якою він хоч і сперечався та кепкував з її «баського розуму», але майже в усьому слухав.

Данусиної труни вони не забрали, бо Спихов не був проданий, і Збишко зажадав, щоб всна залишилася з своїми предками.

Натомість вони везли багато грошей та різних коштовностей, свого часу здобутих Юрандом переважно в боях з німцями. Тепер Мацько тільки поглядав на вантажені вози і радів у душі, думаючи, як він розбудує та впорядкує Богданець. Проте цю радість затьмарювало побоювання, що Збишко може загинути, хоч, знаючи рицарську вправність юнака, він не втрачав надії, що небіж щасливо повернеться, і з захопленням думав про цю хвилину.

— Може, так було вгодно богу,— казав Мацько сам до себе,— щоб Збишко спочатку одержав Спихов, а потім Мочидоли і все, що залишилось після абата? Аби тільки щасливо повернувся, то я йому збудую в Богданці порядний замок, а тоді побачимо!..

Тут старий рицар подумав, що Чтан з Рогова і Вільк з Бжозової, мабуть, приймуть його не дуже приязно і, може, доведеться з ними ставати на бій, але то йому було байдуже, як старому бойовому коневі байдуже перед битвою. Тепер він видужав і відчував, що легко дасть ради тим справді лютим, але зовсім не досвідченим у рицарській справі забіякам. Правда, недавно Мацько інакше говорив про це Збишкові, але говорив тільки для того, щоб намовити його повернутися додому.

«Та що там казати! Я шука, а вони піскарі,— думав собі,— і нехай краще від голови до мене не підходять!»

Натомість його занепокоїло інше: бог його знає, коли Збишко повернеться, причому до Ягенки він ставиться

тільки, як до сестри. А що, коли дівчина й собі дивиться на нього, як на брата, й не захоче ждати його непевного повернення?

І Мацько звернувся до неї:

— Слухай, Ягно: я не говорю про Чтана й Вілька, бо то мугиряки і тобі не пара. А ти ж тепер придворна!.. Але літа минають!.. Ще покійний Зих казав, що чуєш божу волю, а це ж було кілька років тому... Хто його знає! Кажуть, якщо дівці стає тісно в вінку, то вона сама шукає того, хто б їй того вінка з голови зняв... Звісно, що ні Чтан, ні Вільк... Але як ти гадаєш?

— Про що ви питаєте?

— Чи не вийдеш ти за кого-небудь заміж?

— Я?.. Я черницею залишусь.

— Не говори казна-чого! А якщо Збишко повернеться?

Але вона похитала головою:

— Залишусь черницею.

— Ну, а якби він тебе покохав? Якби дуже просив?

Дівчина одвернула зарум'яніле обличчя вбік, до поля, але вітер, що віяв з поля, приніс Мацькові тиху відповідь:

— Тоді не залишусь.

XL

Мацько і Ягенка на деякий час затримались у Плоцьку, щоб владнати справу з спадщиною й абатовим заповітом, а потім, забравши належні документи, рушили далі. Вони не спинялися надовго в дорозі, бо їхати було безпечно й легко — спека висушила болота, позвужувала річки, шляхи пролягали по мирній країні, заселеній рідним і гостинним народом. Проте обережний Мацько послав з Серадзя слугу в Згожелиці, щоб сповістити про своє і Ягенчине прибуття, і Ягенчин брат Ясько зустрів їх на півдорозі на чолі загону з двадцяти озброєних слуг і відпровадив додому.

Зустріч була радісна, з багатьма привітаннями та вигуками. Ясько і Ягенка, як дві краплі води, були схожі одне на одного, але він дуже переріс сестру. Хлопець був хоч куди: бравий, веселий, як покійний Зих, від котрого

він успадкував охоту до співів, і жвавий, як іскра. Він уже відчував свої літа й силу, вважав себе за дорослого чоловіка і порядкував своїми слугами, як справжній ватажок, а вони вміть виконували кожен його наказ, очевидно, визнаючи його авторитет і владу.

Мацько і Ягенка дивувалися з цього, а хлопець з великим задоволенням милувався вродою і шляхетним поведженням сестри, якої давно не бачив. Він казав, що вже збирався їхати до неї, і коли б вони прибули трохи пізніше, то не застали б його, бо йому ж хотілося й світу побачити, й між людьми побувати, й рицарського досвіду набутти, і пошукати нагоди побитися з мандрівними рицарями.

— Пізнати світ та людські звичаї,— сказав йому на це Мацько,— добра річ, бо вчить, як поводитись у будь-яких обставинах, що кому сказати, розвиває природний розум. А от щодо бійки, то краще я тобі скажу, що ти для цього ще молодий, ніж це саме має тобі сказати якийсь чужий рицар, який до того ще й не промине нагоди насміятися з тебе.

— Коли б він після того сміху не заплакав,— відповів Ясько,— а як не він, то його жінка й діти.

І він з величезною зухвалістю глянув поперед себе, немов хотів сказати всім мандрівним рицарям на світі: «Готуйтеся до смерті!» Але старий рицар з Богданця запитав:

— А Чтан і Вільк тут не зачіпали вас? Бо вони ж дуже ласо поглядали на Ягенку.

— Ага! Вільк убитий в Шльонську. Хотів там здобути один німецький замок і здобув, але на нього звалили з мурів колоду, і він через два дні пустився духу.

— Шкода мені його. Вільків батько також ходив у Шльонськ проти німців, які гноблять там наш народ, і брав у них здобич... Найтрудніша річ — здобувати замки, бо тут ні панцер, ні рицарська вправність не допоможуть. Дай боже, щоб князь Вітольд не здобував замків, а духопелів хрестоносців у полі... А Чтан? Що про нього чути?

Ясько став сміятися:

— Чтан оженився! Взяв дочку кметя з Високого Берега, красуню. Та вона не тільки гарна, а й спритна, бо Чтан же такий, що йому не один звертає з дороги, а вона його лупцює по волохатій морді і водить за ніс, як ведмедя на ланцюгу.

— Дивись ти на неї! Всі баби однакові! Ягенко, і ти така будеш! Хвалити бога, що не було з тими двома забіяками клопоту, бо, правду кажучи, мені аж дивно, що вони на Богданці злості не зірвали.

— Чтан хотів, але Вільк був розумніший і не дав. Він приїжджав до нас у Згожелиці питати, що сталося з Ягенкою. Я пояснив, що вона поїхала одержувати аба-тову маєтність. А Вільк і каже: «Чого ж Мацько мені про це не сказав?» Я йому знову на це: «А хіба Ягенка твоя, щоб тобі мали про неї говорити?» Він трохи подумав: «Правда,— каже,— що не моя». І тому, що Вільк хлопець не дурний, то, видно, одразу змикитив, що поверне й вас, і нас на свій бік, якщо боронитиме від Чтана Богданець. Вони навіть билися на Лавиці коло Пісків і добре одчухрала один одного, а потім пили до паморок, як це з ними завжди траплялося.

— Упокой, господи, Вількову душу! — промовив Мацько.

І глибоко зітхнув, радий, що не знайде в Богданці інших втрат, крім тих, що могли статися від його довгої відсутності.

І справді не знайшов. Навпаки, череди худоби навіть збільшились, а від невеликого табуна кобил були вже лошата-дволітки, декотрі — від бойових фризьких жеребців — надзвичайно рослі й сильні. Втрати були тільки в тому, що втекло кілька бранців, але небагато, бо втікати вони могли тільки до Шльонська, а там німецькі або по-німечені грабіжники-рицарі поводилися з бранцями гірше, ніж польська шляхта. Проте старий величезний дім підупав ще більше. Потріскалась шпáровка, покривилися стіни і стелі, а модринові балки, зрубані двісті чи й більше років тому, почали трухлявіти. В усіх кімнатах, в яких колись мешкав численний рід Градів Богданецьких, під час сильних дощів улітку протікали стелі. На покрівлі з'явилися діри та цілі купи зеленого й рудого моху. Вся будівля осіла і стала схожа на широкий трухлявий гриб.

— Якби був догляд, то воно б ще стояло, бо почало псуватися недавно, — говорив Мацько до старого підстарости Кондрата, який під час відсутності панів завідував маєтком.

І через деякий час додав:

— Я б і так до смерті дожив, але Збишкові належить жити в замку.

— Ой боже мій! В замку?

— Еге ж! А хіба що?

Це була заповітна мрія старого рицаря — збудувати для Збишка і його майбутніх дітей замок. Він знав, що шляхтича, який живе не в звичайному домі, а сидить за ровом і частоколом, і до того ж має сторожову вежу, з якої стежить за всім навколо, і сусіди «за щось мають», і на посаду йому влаштуватися легше. Для себе Мацько вже бажав небагато, але для Збишка і його синів не хотів спинятись на будь-чому, тим більше тепер, коли маєтність їх набагато збільшилась.

«А якби він ще взяв Ягенку, — думав старий, — а за нею Мочидоли та абатову спадщину, то з нами ніхто на всю околицю не міг би зрівнятися, — дай боже, щоб так було!»

Але все це залежало від того, чи повернеться Збишко, — а це була річ непевна й залежна від ласки божої. І Мацько тепер думав, що йому треба жити з богом у злагоді і не тільки нічим його не дратувати, а як тільки можна задобрювати. Через те він не шкодував для кшеснянського костюлу ні воску, ні зерна, ні дичини, а одного вечора, приїхавши до Згожелиць, так сказав Ягенці:

— Іду завтра до Кракова поклонитися гробниці святої нашої королеви Ядвіги.

Ягенка злякалася, аж скочила з лави.

— А що, ви одержали якусь лиху звістку?

— Ніякої звістки не було, та й не могло ще бути. Але ти пам'ятаєш, як я тоді, коли хворів від отієї залізьяки в боку, а ви з Збишком ходили за бобрами, дав обітницю, якщо бог мені поверне здоров'я, піти до гробниці королеви. Всі тоді дуже похваляли цей намір. І слушно! У бога досить святої челяді, але й там жодний святий не має такої ваги, як наша королева, а я не хочу образити її, не додержавши слова, тим більше що йдеться і про Збишка.

— Правда! Це таки правда! — сказала Ягенка. — Але ж ви тільки-но повернулися з такої трудної подорожі...

— Ну то й що? Краще вже одразу все відбутися та й сидіти спокійно, поки не повернеться Збишко. Нехай би тільки наша королева поклопоталася за нього перед господом Ісусом, тоді йому й десять німців нічогісінько не

вдіють.. Тоді я з більшою надією візьмуся будувати замок.

— Але ж ви й невтомні!

— А певне, що не хворий! Скажу тобі і ще одне. Ясько аж рветься в мандри, то нехай їде зі мною. Я чоловік досвідчений і зможу його стримати. А коли б трапилась якась пригода, бо в хлопця сверблять руки, то ти ж знаєш, що битися мені не новина — чи пішому, чи кінному, на мечах чи на сокирах...

— Знаю! Ніхто лучче за вас його не вбереже.

— Але я так думаю, що битися не доведеться, бо поки королева жила, то в Кракові було повно чужих рицарів, які приїжджали подивитись на її вроду, а тепер вони їдуть до Мальборга, бо там бокастіші бочки з мальвазією.

— Але ж є нова королева.

Мацько скривився й махнув рукою.

— Бачив я її. І більше нічого не скажу — розумієш?

Трохи помовчавши, він додав:

— Тижнів за три або чотири ми повернемось.

Так воно й було. Старий рицар тільки примусив Яська заприсягтися рицарською честю і головою святого Георгія, що він не наполягатиме на подорожі далі, і вони гоїхали.

До Кракова приїхали без пригод, бо в країні було спокійно, а від нападів понімечених приграничних князьків та німецьких розбійників-рицарів її убезпечував страх перед могутністю королівства і хоробрістю населення. Побувавши коло гробниці королеви, Мацько з Яськом завдяки Повалі з Тачева потрапили до королівського двору. Мацько гадав, що й при дворі, і по службах його жадібно розпитуватимуть про хрестоносців, як чоловіка, котрий їх добре знав і зблизька бачив. Але після розмови з канцлером і краківським мечником він здивовано переконався, що вони знають про хрестоносців не менше за нього, а навіть більше. Вони до найменших подробиць знали все, що робилося і в самому Мальборзі, і в інших, навіть найвіддаленіших замках. Відомо було, які у них є роди військ, яка кількість солдатів і знарядь для розбивання мурів, скільки часу потрібно для скликання війська, які у хрестоносців наміри на випадок війни. Відомо було навіть про вдачу кожного комтура, чи він поривчастий і запальний, чи розважний, і все це записувалось так ретельно, ніби війна мала вибухнути завтра.

Старий рицар дуже зрадів з цього, бо зрозумів, що до цієї війни в Кракові готуються набагато розважливіше, розумніше й посиленіше, ніж у Мальборзі. «Господь дав нам таку саму або й більшу мужність,— подумав Мацько,— але явно більший розум і більшу передбачливість». На цей раз так воно й було. Незабаром Мацько довідався, звідки ці відомості надходять: їх приносило саме населення Пруссії, люди всіх суспільних станів, як поляки, так і німці. Орден зумів викликати проти себе таку ненависть, що всі в Пруссії ждали приходу Ягеллових військ, як порятунку.

Тоді Мацько пригадав, що йому говорив свого часу в Мальборзі Зиндрам з Машковиць, і все повторював у думці: «Оце так голова! Як той цебер!»

І він пригадував кожне його слово, а одного разу, коли Ясько почав розпитувати про хрестоносців, навіть запозичив у Зиндрама мудре порівняння:

— Вони сильні, чортові душі, але як ти гадаєш: не вже найдужчий рицар не вилетить із сідла, якщо у нього підрізани попруги і стремена?

— Вилетить, це так само правда, як і те, що я тут стою! — відповів юнак.

— От бачиш! — щосили вигукнув Мацько. — До цього я й вів!

— До чого?

— До того, що орден і є такий рицар.— А трохи згодом додав: — Не від кожного таке почуєш, будь певний!

І поки юний рицар ще не доміркувався, в чому річ, Мацько почав йому все розтлумачувати, забувши, проте, додати, що це порівняння він вигадав не сам, а що воно від слова до слова вийшло з розумнющої Зиндрамової голови.

ХЛІ

В Кракові вони пробули недовго і пробули б ще менше, якби не просьби Яська, який хотів надивитися на людей і місто, де все йому здавалося чарівним сном. Але тому, що старий рицар поспішав до своїх домашніх справ і на жнива, небагато помогли і просьби, так що на першу

пречисту вони вже були вдома — один у Богданці, а другий коло своєї сестри.

І з того часу життя їхне потяглося досить одноманітно, заповнене роботою і звичайним сільським клопотом. Врожай у низинних Згожелицях, а тим більш у Ягенчиних Мочидолах, був чудовий, але в Богданці через посуху того року хліб уродив абиякий, тому на збирання його не треба було багато часу і праці. Взагалі там було мало орної землі, бо майже весь маєток був під бором, а через те, що панів довго не було вдома, отож не було й належного догляду, то позаростали чагарником і ті ділянки, що їх абат розкорчував під оранку. Старий рицар хоч і був чутливий до всякої втрати, проте не дуже вболівав за цим, бо знав, що з грішми легко буде дати всьому лад — аби тільки було для кого трудитись. Але саме ці сумніви й отруювали йому життя і працю. Правда, він не опускав рук, вставляв удосвіта, їздив на пасовиська до худоби, наглядав за польовими й лісовими роботами, навіть вибрав для замка місце й підготовляв будівельний ліс, але коли після денної спеки сонце розтоплювалось у золотавих і червоних відблесках зорі, його не раз поймала страшенна нудьга, а разом з нею і турбота, якої він раніш ніколи не знав. «Я тут стараюсь, я тут працюю,— думав він,— а мій хлопчисько, може, лежить десь прохромлений списом, і вовки зубами над ним по його душі дзвонять». На цю думку серце його стискалося й від великої любові, й від великого жалю. Тоді він пильно прислухався, чи не тупочуть кінські копита, сповіщаючи про щоденний приїзд Ягенки; при ній він удавав, що надіється на все краще, сам проймався цією надією і трохи підбадьорював свою пригнічену душу.

А дівчина приїжджала щоденно, звичайно надвечір, з самострілом коло сідла і з рогатиною на випадок якоїсь пригоди в дорозі. Було мало ймовірно, щоб вона могла раптом застати Збишка вдома, бо Мацько не сподівався побачити його раніш, як через рік або півтора, проте, видно, така надія жевріла в душі дівчини, бо приїжджала вона не так, як колись,— в зав'язаній поворозкою сорочині, в кожущку наверх вовною і з листям у розпатланому волоссі. Тепер коса її була гарно заплетена, а постать тісно облягало плаття з барвистого серадзького сукна. Мацько виходив до неї, і перше її запитання завжди було одне й те саме: «Ну, що?» — і перша його відповідь: «Та

нічого!» Потім він вводив її в кімнату, і вони говорили при вогні про Збишка, про Литву, про хрестоносців і про війну,— завжди про одне й те саме, і ці розмови не тільки не набридали їм, але вони ніколи не могли досхочу наговоритись.

І так тривало цілі місяці. Траплялося, що й Мацько їздив до Згожелиць, проте частіше Ягенка приїжджала до Богданця. Але часом, коли поблизу було неспокійно або коли під час ведмежої тічки роз'ярілі старі самці могли нападати на людей, Мацько проводжав дівчину додому. Добре озброєний, він не боявся ніяких диких звірів, бо був небезпечніший для них, ніж вони для нього. Тоді вершники їхали поруч, стремено до стремена, і хоч з глибини бору лунали грізні голоси, вони, забуваючи про те, що з ними могло трапитись, розмовляли тільки про Збишка: де він? що робить? чи вбив уже і чи скоро вб'є стільки хрестоносців, на скільки дав обітницю Данусі і її покійній матері, і чи скоро повернеться? Причому Ягенка питала Мацька про те, про що вже питала сто разів раніш, а він відповідав їй так уважно й обмірковано, ніби вона питала його вперше.

— То ви кажете,— зверталась вона до нього,— що битва в полі не така небезпечна для рицаря, як здобування замків?

— Ти ж знаєш, що трапилося з Вільком! Від колоди, скоченої з мурів, ніякий панцер не захистить, а в полі, якщо рицар досвідчений та вправний, то й з десятьма впорається.

— А Збишко? У нього добрий панцер?

— У нього їх кілька добренних, а найлуччий отой, здобутий у фризів, бо викуваний у Мілані. Ще рік тому він був на Збишка трохи заширокий, а тепер якраз добрий.

— Отже, проти такого панцера ніяка зброя не страшна, правда ж?

— Що людська рука зробила, то людська рука може і здолати. Проти міланського панцера — міланський меч або англійські стріли.

— Англійські стріли? — занепокоєно питала Ягенка.

— Хіба я тобі не казав? Вони найкращі лучники в світі... хіба тільки окрім мазурів з пущі, але у них нема путящого знаряддя. Англійський самостріл за сотню кро-

ків пробиває найміцніший панцер. Я бачив під Вільною. І жоден з них не схибить, а є такі, що й яструба на льоту влучають.

— От поганські сини! Як же ви з ними справлялися?

— Не було іншого способу, як одразу кидатись на них! Добре вони, псяюхи, й бердишами орудують, але зблизька наш уже з ними впорається.

— Оберігала вас рука господня, то тепер обереже і Збишка.

— Я часто так і кажу: «Господи боже, коли вже ти створив нас і оселив у Богданці, то тепер пильнуй, щоб ми не вичезли!» Ну, та це вже його справа. Воно, правда, трудне діло стежити за всім світом і ні про що не забувати, але, по-перше, людина сама за себе, чим може, нагадає, не скупєє щось дати на костьол, а по-друге, божа голова, то таки не людська.

Так вони не раз говорили, додаючи одне одному бадьорості й надії. А тим часом минали дні, минали тижні й місяці. Восени у Мацька трапилася сутичка з старим Вільком з Бжозової. Між Вільком і абатом був давній спір за лісову ділянку, яку абат розкорчував і присвоїв собі, коли тримав у заставі Богданець. Свого часу він навіть викликав обох Вільків на бій, на списи або на довгі мечі, але Вільки не хотіли ставати на герць з духовною особою, а судом нічого не могли добитися. Тепер Вільк зажадав, щоб йому повернули ту ділянку, але Мацько, який ні на що в світі не був такий ласий, як на землю, та ще знаючи, що ячмінь ніде не родить краще, як на цілині, навіть слухати не хотів про повернення. І вони неодмінно почали б позиватися, якби випадково не зустрілись у пробоща в Кшесні. І коли старий Вільк після запеклої сварки раптом сказав: «Поки люди розсудять, я тим часом здаюся на бога, а він помститься на вашому роді за мою кривду»,— завзятий Мацько несподівано пом'якшав, зблід, на якийсь час замовк, а потім сказав сварливому сусідові:

— Слухайте, не я почав цю справу, а абат. Бог його знає, чия тут правда, але як маєте зичити лиха Збишкові, то беріть ту цілину, а Збишкові нехай так бог дасть здоров'я і щастя, як я щиро вам її віддаю.

І він простягнув Вількові руку, а той, здавна знаючи

Мацька, страшенно здивувався, бо зовсім не догадувався, яка в цьому зовні суворому серці таїлась до небожа любов і тривога за його долю. Вільк довго не міг вимовити й слова, і аж коли кшеснянський пробош, зрадівши з такого обороту справи, перехрестив їх, він відповів:

— Коли так, то інша річ! Діло в справедливості, а не в зиску, бо я старий і не маю кому залишати маєтку. Хто зі мною по-доброму, тому я ще й свого додаю. А вашому небожеві хай там бог помагає — щоб ви на старість не плакали за ним, як я за своїм єдиним сином...

І вони кинулись один одному в обійми, а потім довго сперечалися, кому взяти цілину. Кінець кінцем Мацько дав себе умовити, бо Вільк був самотній і справді не мав кому залишити маєтність.

Після цього Мацько з великої радості запросив старого до Богданця і напоїв та нагодував його чим тільки міг найлуччим. Тішила його надія, що ячмінь на цілині добре вродить, а разом тішила й думка, що він одвернув від Збишка гнів божий.

«Аби він тільки повернувся,— думав Мацько,— а землі та всякого добра йому вистачить!»

Ягенка була не менш задоволена цією згодою.

— Якщо тепер господь милосердний схоче показати, що згода йому миліша за сварку то мусить повернути вам щасливого Збишка,— сказала вона, вислухавши, як усе це сталося.

У відповідь Мацькове обличчя проясніло, наче на нього ліг сонячний промінь.

— Так і я думаю! — мовив він.— Бог всемогутній, звісно, але й на те, щоб привернути силу небесну, є способи, треба тільки розум мати...

— Вам хитрості ніколи не бракувало,— відповіла дівчина, звівши очі до неба.

І за хвилину, немов щось надумавши, озвалася знову:

— Та й любите ж ви того вашого Збишка! Ой як любите!

— А хто його не любить! — відказав старий рицар.— А ти? Нібито ненавидиш його?

Ягенка нічого не відповіла прямо, тільки ближче приснулась до Мацька, що сидів на лаві, і, одвернувши голову, легенько торкнула його ліктем:

— Та годі вже...

Війна хрестоносців з Вітольдом уже непокоїла населення королівства, і всі тільки про неї й говорили. Деякі були певні, що Ягелло піде на допомогу двоюрідному братові і що незабаром почнеться загальний похід проти ордену. Рицарство рвалося до цього походу, і по всіх шляхетських садибах говорили про те, що більшість членів королівської ради в Кракові схиляється на бік війни, вважаючи, що треба раз назавжди покінчити з ворогом, який ніколи не задовольнявся своїм, а думав про загарбання чужого навіть тоді, коли боявся могутнього сусіда. Але Мацько, який був чоловіком розумним і багато бачив та багато знав, не вірив, що війна буде скоро, і так говорив юному Яськові та іншим сусідам, яких зустрічав у Кшесні:

— Поки магістр Конрад живий, не буде з цього нічого, бо він розумніший за інших і знає, що це була б не звичайна війна, а, як кажуть: «Або тобі, або мені смерть!» Отож, знаючи силу нашого королівства, магістр до цього не допустить.

— А якщо король перший оголосить війну? — питали сусіди.

Але Мацько крутив головою:

— Знаєте що?... Я до всього придивлявся зблизька і багато що зрозумів. Якби це був король з нашого давнього роду споконвічних християнських королів, то, може б, і вдарив на німців першим. Але наш Владислав Ягелло (я нічим не хочу применшити його чеснот, бо він благородний государ, хай бог дасть йому здоров'я), до того, як ми обрали його нашим королем, був литовським великим князем і поганином; він недавно прийняв християнство, а німці гавкають по світі, що душа у нього ще поганська. Через те йому зовсім не випадає першому оголошувати війну і проливати християнську кров. Через це він і Вітольдові не вирушить на допомогу, хоч у нього й сверблять руки, бо я ж знаю, що він ненавидить хрестоносців, як проказу.

Такими розмовами Мацько набув собі слави дуже розумного чоловіка, який може кожну справу пояснити й викласти, як на долоні. Щонеділі в Кшесні після меси його обступала ціла юрба слухачів, а потім стало звичаєм для сусідів, почувши якусь новину, заїжджати до

Богданця, аби старий рицар розтлумачив те, чого звичайна шляхетська голова не могла збагнути. Він гостинно всіх приймав і з кожним охоче розмовляв, а коли гість, досхочу наговорившись, од'їжджав додому, ніколи не забував сказати йому на прощання:

— Ви дивуетесь з моєї кмітливості, а от заждіть, як повернеться Збишко, то здивуетесь ще й не так! Йому хоч би й у королівській раді засідати, такий він, шельма, тямовитий та тяжкорозумний.

І, запевняючи в цьому гостей, він кінець кінцем запевнив і себе, і Ягенку. Здаля Збишко обом їм тепер здавався якимось казковим королевичем. Коли настала весна, вони ледве могли всидіти вдома. Прилетіли ластівки, лелеки; по луках стали кричати деркачі; озвалися перепілки в зелених врунах; ще раніш прилетіли ключі журавлів і чирків, тільки Збишко не вертався. Але якщо з півдня тягнулося птаство, то з півночі крилатий вітер приносив вісті про війну. Розказували про битви і численні сутички, в яких спритний Вітольд то здобував перемоги, то зазнавав поразок; розказували про величезні втрати, яких зазнали німці від лютих морозів узимку та від хвороб. Нарешті по всій країні прогриміла радісна звістка, що хоробрий Кейстутович здобув Нове Ковно, або Готтесвердер, і зруйнував його дощенту, не залишивши каменя на камені. Коли ця звістка дійшла до Мацька, він сів на коня і щодуху поскакав у Згожेलіці.

— Ого! — казав він сам до себе. — Я знаю ті краї, адже ми там із Збишком і з Скірвоїллою добре потовкли хрестоносців. Там ми взяли в полон і шановного де Лорша. А тепер бог дав, що німота спіткнулась, бо здобути той замок було нелегко.

Але Ягенка вже до прибуття Мацька чула про зруйнування Нового Ковна, та чула й більше: що Вітольд почав переговори про мир. Ця остання новина схвилювала її навіть більше, ніж перша, бо якби був укладений мир, то Збишко, якщо залишився живий, мусив би вернутися додому.

І вона почала розпитувати старого рицаря, чи може таке бути, а він, подумавши трохи, відповів їй:

— Щодо Вітольда, то все може статися, бо він зовсім не схожий на інших і, мабуть, найхитріший з усіх християнських государів. Коли йому треба поширити своє панування в бік Русі, то він укладає з німцями мир, а як

доконає свого наміру, знов німців у морду! Вони ніяк не можуть впоратись ні з ним, ні з тією нещасною Жмуддю. То він її у них одбирає, то знов віддає, і не тільки віддає, а й сам їм допомагає її гнобити. Є з-поміж наших, та й на Литві, такі люди, котрі судять його за те, що він так легковажить кров'ю цього нещасного племені... Правду кажучи, і я вважав би це за ганебний вчинок, коли б то був не Вітольд... Бо часом так собі думаю: а може, він розумніший за мене і знає, що робить? Я чув від самого Скірвоїлла, що Вітольд перетворив цю країну на гнійний чиряк, який ніколи не гоїться на тілі ордену. Матері в Жмуді завжди родитимуть дітей, а крові не шкода, аби тільки вона не марно проливалась.

— Мені це байдуже, аби повернувся Збишко.

— Як бог дасть, але бодай ти, дівчино, це в добрий час сказала.

Проте минуло й ще кілька місяців. Надійшли вісті, що мир справді укладений; пополовіли обтяжені дорідним колосом ниви, добре вже поруділи гречки, а про Збишка не було ні чутки, ні звістки.

Нарешті після жнив Мацько не міг уже витримати і об'явив, що поїде до Спихова, там, недалеко від Литви, він сподівався довідатись про новини та подивитись, як господарює в маєтку чех.

Ягенка домагалася їхати з ним, а він не захотів її взяти, і за це у них почалися суперечки, які тривали цілий тиждень. І коли одного вечора вони отак сперечались у Згожелицях, в подвір'я, немов вихор, влетів охляп на коні, босий, без шапки на русій чуприні, хлопець з Богданця, підскочив до призьби, де вони сиділи, й крикнув:

— Молодий пан вернувся!

Збишко справді вернувся, але якийсь дивний: не тільки худий, обсмалений польовим вітром, змарнілий, але разом з тим і байдужий та небалакучий. Чех, який супроводив Збишка разом з своєю жінкою, говорив за нього й за себе. Він розказував, що похід для молодого рицаря, очевидно, був вдалий, тому що Збишко в Спихові поклав на труни Данусі і її матері цілий оберемок рицарських павиних і страусових султанів. Повернувся він також із здобичними кіньми та панцерами, з яких два були надзвичайно коштовні, хоч і дуже побиті мечем і сокирою. Мацько аж палав з цікавості довідатись про все з уст самого небожа, але Збишко тільки махав рукою і ледве відповідав

щось невиразне, а на третій день захворів і мусив лягти. Виявилось, що у нього побитий лівий бік і зламано двоє ребер; вони були нерівно поставлені й перешкоджали йому ходити й дихати. Далися взнаки й болі від колишнього бою з туром, а остаточно знесилила його дорога із Спихова. Все це само по собі не було небезпечним, бо юнак був молодий і міцний, як дуб, але останнім часом його поїняла якась незмірна втома, немов усе напруження останніх років аж тепер одразу позначилося на ньому. Спочатку Мацько думав, що після двох-трьох днів відпочинку в ліжку все це минеться, але вийшло навпаки. Не допомогли ні всілякі масті, ні окурювання зіллям, що його порадив місцевий вівчар, ні вивари, що їх прислали через Ягенку і ксьондза Калеба з Кшесні: Збишкові дедалі все гіршало, він ставав усе кволіший і смутніший.

— Що з тобою? Може, ти чого-небудь хочеш? — допитувався старий рицар.

— Нічого не хочу, мені все байдуже, — відповідав Збишко.

І так минав день за днем. Ягенка нарешті вирішила, що це, мабуть, щось гірше, ніж звичайна хвороба, і що юнака, можливо, гнітить якась таємниця, тому почала намовляти Мацька, аби він ще раз спробував випитати Збишка, що воно могло бути.

Мацько без вагання погодився, але, трохи подумавши, сказав:

— А може, він тобі охітніше скаже, ніж мені? Бо він же таки тебе любить, я бачу, як він за тобою очима водить, коли ти крутишся по кімнаті.

— Ви бачили? — запитала Ягенка.

— Якщо кажу, що водить, то водить. А як тебе довго нема, то раз по раз поглядає на двері. Питай його ти.

Так і вирішили. Проте виявилось, що Ягенка не вміла цього зробити. Вона зрозуміла, що їй треба говорити про Данусю і про любов Збишка до покійної, але це було над її сили.

— Ви хитріші, — сказала вона Мацькові, — у вас більше і досвіду, і розуму. Говоріть ви, я не можу.

І Мацько хоч-не-хоч узявся за це діло. Одного ранку, коли Збишко здавався трохи бадьорішим, ніж звичайно, він розпочав з ним розмову:

— Розказував мені Глава, що ти поклав у склеп в Спихові чималий оберемок павиних чубів.

Збишко, не відводячи очей від стелі, куди весь час дивився, лежачи навznak, тільки ствердно кивнув головою.

— Ну, значить, бог тобі допоміг, бо на війні легше натрапити на обозного солдата, ніж на рицаря... Кнехтів там можна наколошматити, скільки хочеш, а рицаря треба пошукати... Не лізли ж вони самі тобі під меч!

— Кілька разів я викликав різних рицарів на втопану землю, а одного разу вони оточили мене в бою,— спроквола відповів юнак.

— І здобичного добра привіз чимало...

— Частину мені подарував князь Вітольд.

— Він і тепер такий щедрий?

Збишко знову кивнув головою, видно, не маючи охоти розмовляти далі.

Але Мацько не вгавав і вирішив приступити до діла.

— Скажи мені щиро,— сказав він,— коли ти вже накрив гробницю тими чубами, тобі, певне, набагато полегшало?.. Людині завжди приємно виконати обітницю... Ти був радий? Га?

Збишко відірвав свої смутні очі від стелі, ніби здивовано подивився на Мацька й відповів:

— Ні.

— Ні? Бійся бога! Я ж думав, коли ти потішиш ті душі на небі, то вже буде край.

Юнак на деякий час заплющив очі, ніби про щось думаючи, й нарешті відповів:

— Спасенним душам людська кров, мабуть, не потрібна.

Настало мовчання.

— То чого ж ти ходив на війну? — спитав нарешті Мацько.

— Чого? — трохи пожвавішавши, відповів Збишко.— Я сам думав, що мені полегшає! Думав, що й Дануську, і себе потішу... А потім я аж здивувався: коли вийшов зі склепу від тих трун, мені було так само тяжко, як і до того. Мабуть, воно так і є, що спасенним душам кров людська не потрібна.

— Це тобі, мабуть, хтось сказав, бо сам ти до цього не додумався б.

— Я сам зрозумів це через те, що світ мені після цього здався не веселішим, ніж до того. Ксьондз Калєб також підтвердив це.

— Вбити ворога на війні зовсім не гріх, а похвальний

вчинок, тим більше, що хрестоносці — вороги нашого народу.

— Я теж не вважаю це за гріх і не жалкую за ними.

— А все жалкуєш за Данусею?

— Звісно! Як тільки згадаю, так і стане жаль. Але на те божа воля! Їй легше на небі, я вже до цієї думки звик.

— То чого ж ти весь час сумний? Чого тобі треба?

— Не знаю...

— Відпочиваєш ти, скільки хочеш, а слабкість твоя скоро минеться. Піди в лазню, випарся, випий коновку меду, щоб пропотіти, та й усе!

— Ну, то й що?

— І тобі одразу стане весело.

— А звідки та веселість візьметься? В собі я її не знайду, а позичити ніхто її мені не позичить.

— Ти з чимось криєшся!

Збишко здвигнув плечима.

— Нема мені чого веселитись, але немає з чим і критися.

Він сказав це так щиро, що Мацько відразу зрозумів: Збишко нічого не приховує. І старий рицар почав гладити широкою долонею свою сиву чуприну, як мав звичку робити це завжди, коли про щось глибоко замислювався. Нарешті промовив:

— То я скажу, чого тобі бракує: одне у тебе скінчилося, а друге ще не почалося. Розумієш?

— Не дуже, але може бути.

І він потягнувся, наче його хилило на сон.

Проте Мацько був певний, що відгадав справжню причину, дуже зрадів і зовсім перестав непокоїтись. Він ще більше повірив у свій глибокий розум і в думці говорив сам собі: «Нема нічого дивного, що люди радяться зі мною!»

А коли увечері того самого дня приїхала Ягешка, він, перш ніж вона встигла злізти з коня, повідомив їй, що знає, чого бракує Збишкови.

Дівчина вмить зіскочила з сідла й почала допитуватись:

— Ну, чого? Кажіть!

— Якраз у тебе є для нього ліки.

— У мене? Які?

Він обійняв її за стан і почав шептати їй щось на вухо, але недовго, бо вона раптом одскочила від нього, немов

опечена, сховала обличчя між чапраком і сідлом і вигукнула:

— Ідіть собі! Не хочу вас слухати!

— Йй же богу, правду кажу,— сміючись, промовив Мацько.

XLIII

Старий Мацько вгадав, але тільки наполовину. Одна частина Збишкового життя справді цілком закінчилась. Кожного разу, коли він згадував про Данусю, його поймав глибокий жаль, хоч і казав сам, що їй ліпше в небесних покоях, ніж було в князівських. Збишко вже зжився з думкою, що її нема на світі, звик до цієї думки і вважав, що інакше й не могло бути. Свого часу в Кракові він не міг надивитися на вирізани з скла й оправлені в олово постаті святих дів у костьольних шибках — барвисті й сяючі на сонці, а тепер уявляв собі такою й Данусю. Він уявляв її неземною, прозорою, як вона стоїть боком із складеними руками, із зведеними вгору очима, як грає на лютні серед різних спасенних божих скрипалів, котрі грають на небі для богородиці з немовлям Ісусом. В ній не було вже нічого земного, і для нього Дануся стала таким чистим безтілесним духом, що коли Збишко часом згадував, як вона в лісовому палаці прислужувала княгині, сміялася, розмовляла, сідала з іншими до столу, його огортав сумнів, чи справді так могло бути. Вже під час походу під стягами Вітольда, коли воєнні справи та бої заповоняли його увагу, він перестав сумувати за нею, як сумує чоловік за жінкою, а думав про неї тільки так, як думає побожна людина про свою святу заступницю. Таким чином його любов, поступово втрачаючи земні ознаки, все більше перетворювалась в солодкий і блакитний, як саме небо, спогад — і просто в обожнення.

Коли б він був людиною кволою тілом і схильною до глибоких роздумів, він зробився б ченцем і в тихому монастирському житті зберіг би, як святиню, цей небесний образ аж до того часу, коли душа звільняється з тілесних пут і вилітає в безконечні простори, як пташка з клітки. Але йому тільки-но починався третій десяток,

і він міг видавити з сирої гілки сік, міг так стиснути ногами коня, що забивав йому дух. Він був таким, якими були в ті часи всі шляхтичі і влодики — якщо не вмирали в дитинстві або не ставали ксьондзами, то, не знаючи ніякої міри в задоволенні тілесних пристрастей, або вдавались до розбою, розпусти й пияцтва, або, оженившись замолоду, під час війни з'являлися до війська з двадцятьма чотирма і більше дужими, як вепри, синами.

Але він не знав, що й сам був такий, тим більше що спочатку хворів. Проте нерівно поставлені ребра поступово зрослися, на боку залишилася тільки невелика опуклість, яка ні в чому йому не заважала й була зовсім не помітна не тільки під панцером, а й під звичайною одежею. Миналася кволість. Буйне русяве волосся, острижене на знак жалоби по Данусі, знов відросло майже до плечей. Поверталася його колишня незвичайна врода. Коли він кілька років тому йшов на смерть, під сокиру ката, то схожий був на юнака знатного роду, а тепер став ще вродливішим, як справжній королевич, — з могутніми, як у велетня, плечима, грудьми, ногами й руками, з ніжним, як у дівчини обличчям. Сила й життя кипіли в ньому, як окріп у горщику, а підживлені цнотливістю та довгим відпочинком, аж полум'ям переливалися по жилах. Не розуміючи, що з ним діється, він думав, що й досі хворіє, і все вилежувався в постелі, радий, що Мацько і Ягенка пильнують його, доглядають і всіляко догоджають. Інколи йому здавалося, що не краще й на небі, але часом, особливо коли біля нього не було Ягенки, йому було недобре, сумно, нестерпно. Тоді на нього нападали позіхи, нудьга, гарячка, і він казав Мацькові, що як тільки видужає, піде світ за очі, на німців, на татар або на якихось інших дикунів, аби тільки позбутися життя, яке йому страшенно обридло. А Мацько, замість заперечувати, тільки кивав головою та підтакував, а тим часом послав за Ягенкою. І як тільки вона приїжджала, Збишкові думки про воєнні походи танули, як сніг під весняним сонцем.

А вона очоче приїздила і кликана й некликана, бо полюбила Збишка всією душею й серцем. Перебуваючи колись при єпископському і князівському дворах у Плоцьку, вона бачила не менш уславлених силою та хоробрістю рицарів, які не раз ставали перед нею навколішки, обіцяючи вірність до загину, але Збишко був її обранцем, його вона покохала в юні літа першим коханням, а нещастя,

яких він зазнав, ще посилити це кохання, і Збишко був їй милішим і в сто разів дорожчим не тільки за всіх рицарів, а й за всіх князів світу. Тепер, коли він став одужувати і день при дні ставав кращим, її любов перетворилась на якесь самозабуття й заступила їй весь світ.

Але Ягенка не признавалася про неї навіть самій собі, а перед Збишком якнайстаранніше таїла, побоюючись, щоб він знову не погордував нею. І навіть з Мацьком, з яким вона раніш була одверта, тепер стала обережна й мовчазна. Зрадити її могли тільки дбайливість, що виявлялася в догляді за Збишком, але й цю дбайливість Ягенка пояснювала по-своєму, тому одного разу лукаво сказала Збишкові:

— Що я тебе трохи доглядаю, то тільки з прихильності до Мацька, а ти що подумав? Кажі!

І, немов поправляючи на лобі волосся, затулила руками очі й стала пильно стежити за ним крізь пальці. А він, заскочений несподіваним запитанням, почервонів, як дівчина, і через деякий час сказав:

— Нічого я не подумав. Ти тепер інакша.

Знову настало мовчання.

— Інакша? — запитала нарешті дівчина якимсь тихим і лагідним голосом. — Ну звичайно, що інакша. Але щоб я вже була зовсім до тебе байдужа, цього не дай боже!

— Бог тобі віддячить і за це, — відказав Збишко.

І відтоді їм було добре вкупі, тільки якимось незручно й ніяково. Інколи могло здатися, що вони говорять про одне, а думають про інше. Часто між ними западало мовчання. Лежачи й далі в ліжку, Збишко, як казав Мацько, водив за нею очима, де тільки вона поверталася, а іноді Ягенка здавалася йому такою прекрасною, що він не міг на неї надивитись. Бувало також, що погляди їх несподівано стрічалися, тоді обличчя в обох паленіли, й опуклі груди дівчини високо здіймалися, а серце сильно билось, немов ждучи якогось слова, від котрого розтане й розпливється її душа. Але Збишко мовчав, бо втратив колишню сміливість і боявся сполохати дівчину якимось необачним словом. Всупереч тому, що бачили його очі, він умовляв себе, ніби дівчина виявляє до нього лише сестринську прихильність з приязні до дядька.

І він якимось заговорив про це з Мацьком. Намагався говорити спокійно і навіть байдужно, та й не помітив, як слова його дедалі більше стали скидатися на півгірку

й півсумну скаргу. Мацько терпляче вислухав усе і промовив єдине тільки слово:

— Дурень!

І вийшов з кімнати.

Але на подвір'ї він став терти одну об одну руки і з великої радості ляскати себе по стегнах.

«Ага! — подумав він.— Коли її можна було взяти за дарма, тоді ти й дивитися на неї не хотів, а тепер наберешся страху, коли дурний. Я будуватиму тобі замок, а ти поки що облизуйся. Нічого я тобі не скажу й полуди з очей не зніму, хоч би ти іржав голосніше за всіх коней у Богданці. Де тріски на жару лежать, там рано чи пізно спалахне полум'я, але я тобі на той жар дмухати не буду, бо думаю, що й не треба».

І не тільки не дмухав, а навіть дратував Збишка, як старий пройдисвіт, який любить гратися з недосвідченим юнаком. Отож одного разу, коли Збишко знову повторив йому, що, мабуть, вирушить кудись у далекий похід, аби позбутися такого осоружного життя, Мацько йому сказав:

— Поки у тебе було під носом голо, я тобі радив, а тепер — роби, що сам хочеш. Якщо хочеш неодмінно своїм розумом жити і їхати — то їдь.

Від здивування Збишко аж підхопився й сів на постелі.

— Як так? То ви вже й цьому не противитесь?

— А чого я маю противитись? Дуже мені жаль тільки нашого роду, який разом з тобою загинув би, але й на це знайдеться спосіб.

— Який спосіб? — занепокоєно спитав Збишко.

— Який? Що тут казати, літа мої вже не ті, але сили мені це бракує. Звісно, Ягенці б треба було якогось молодшого, але якщо я був її батькові другом, то хто його знає...

— Батькові її ви були другом, але мені ніколи не зичили добра... Ніколи, ніколи!..

І Збишко замовк, бо у нього почало трястися підборіддя. А Мацько сказав:

— Якщо ти вже неодмінно хочеш загинути, то що ж я маю робити?

— Гаразд! Робіть, що хочете, я ще сьогодні поїду світ за очі.

— Дурень! — повторив Мацько.

І знову вийшов наглядати за хлопами, і богданецькими, і тими, що їх прислала Ягенка із Згожелиць та Мочи-долів, щоб допомогти копати рів навколо майбутнього замка.

XLIV

Збишко, правда, не здійснив своєї погрози і не виїхав, але зате менш як за тиждень остаточно видужав і не міг уже вилежуватися в постелі. Мацько сказав, що їм тепер годиться поїхати в Згожелиці й подякувати Ягенці за догляд; і от одного дня, добре випарившись у лазні, Збишко вирішив їхати негайно. Для цього він наказав дістати з скрині нову одягу, щоб прибратися в неї замість буденної, а сам узявся завивати волосся. Та це була нелегка й немала робота — і не тільки через те, що буйна Збишкова чуприна одросла і спадала йому ззаду аж на лопатки. В повсякденному житті рицарі звичайно носили волосся в грибоподібних понтликах, і це було зручно тим, що в час походів воно менше плуталося під шоломом, натомість на різні урочистості, весілля або коли їхали на одвідини родин, в яких були панни, укладали їх в гарно закручені кучері, які часто змочували яечним білком для міцності та блиску. Саме так хотів накрутити кучері і Збишко. Але дві жінки, покликані з челядні, були незвичні до такої роботи і не могли нічого вдіяти. Висохле після лазні й розкошлячене волосся не закручувалося в кучері й стирчало на всі боки, немов погано вшита стріха на хаті. Не помагали і здобуті у фризів оздоблені гребінці з буйволячого рогу, ні навіть шкребло, що його одна з жінок принесла з стайні. Кінець кінцем Збишко почав нетерпеливитись і сердитись, коли раптом у кімнату ввійшов Мацько в супроводі Ягенки, яка саме на той час несподівано приїхала в Богданець.

— Слава Ісусу Христу! — привіталась вона.

— На віки вічні! — відповів з прояснілим обличчям Збишко.— От здорово! Ми оце збиралися їхати в Згожелиці, а ти сама вже тут!

І очі його засяяли радістю, бо останнім часом повелося так, що скільки разів він її бачив, стільки разів

на душі його ставало так ясно, наче він дивився на схід сонця.

А Ягенка, побачивши заклопотаних жінок з гребінцями в руках, шкребло біля Збишка на лаві і його розпатлане волосся, почала сміятися.

— От опудало, так опудало! — вигукнула вона, показуючи з-під вишневих губів прекрасні білі зуби.— Тобі б у коноплях або в вишневому садку стояти та горобців лякати!

Він зніяковів і сказав:

— Ми хотіли їхати в Згожелиці, там би тобі ніяк було гостей зневажати, а тут можеш собі з мене глузувати, скільки хочеш, бо я знаю, що тобі завжди приємно це робити.

— Мені приємно це робити? — запитала дівчина.— Господи милосердний! Я якраз приїхала просити вас на вечерю, а сміюся я не з тебе, а з оцих жінок, бо якби на мене, то я одразу впоралася б з твоїм волоссям.

— Не впоралася б і ти!

— А Яськові, думаєш, хто це робить?

— Ясько твій брат,— відказав Збишко.

— Звісно...

Але тут старий досвідчений Мацько вирішив допомогти їм.

— В родинях,— сказав він,— коли у юнака-рицаря відростає волосся, його закручує в кучері сестра, а старшим — дружина; але, якщо у рицаря немає ні сестри, ні дружини, то є звичай, що це роблять навіть незнайомі шляхетські дівчата.

— Справді є такий звичай? — спитала, опустивши очі. Ягенка.

— Не тільки по маетках, а й по замках і навіть при королівському дворі,— відповів Мацько.

Потім сказав жінкам:

— Якщо ви нічого не вмієте робити, то йдіть собі до челядні!

— І нехай принесуть мені гарячої води,— додала Ягенка.

Мацько вийшов разом з жінками, ніби для того, щоб вони не барилися, і коли незабаром гаряча вода була принесена, Ягенка із Збишком залишилися в кімнаті самі. Намочивши рушника, Ягенка стала змочувати Збишкові волосся, а коли воно перестало вихритись і рівно лягло,

вона взяла гребінця й сіла на лаві поруч юнака, щоб продовжувати роботу.

Так вони сиділи поруч, обоє надзвичайно гарні й незмірно закохані, але збентежені й безмовні. Нарешті Ягенка почала викладати його золотисте волосся, а він, відчувуючи близькість її піднятих рук, її пальців, тремтів з голови до ніг, стримуючись усією силою волі, аби не схопити її за стан і не пригорнути з усієї сили до грудей.

В тиші було чути їх прискорене дихання.

— Ти, бува, не хворий? — спитала через деякий час Ягенка. — Що з тобою?

— Нічого, — відповів молодий рицар.

— Бо ти якось так дихаєш...

— І ти дихаєш...

Знов запала тиша. Ягенчині лиця зацвіли, як троянди, вона відчувала, що Збишко ні на мить не зводить очей з її сбілччя і, щоб приховати своє збентеження, знов спитала:

— Чого ти так дивишся?

— Це тобі заважає?

— Не заважає, я просто питаю.

— Ягенко!

— Що?..

Збишко набрав у груди повітря, зітхнув, поворушив губами, немов збирався говорити далі, але, видно, йому не вистачало відваги, і він тільки повторив знову:

— Ягенко!

— Що?

— Коли я боюсь тобі щось сказати...

— Не бійся. Я проста дівчина, а не дракон.

— Звісно, не дракон! Але дядько Мацько каже, що хоче тебе брати...

— А хоче, тільки не для себе.

І вона замовкла, наче злякалася своїх слів.

— Ради бога! Моя Ягусю... А ти йому що, Ягусю? — вигукнув Збишко.

Але очі її несподівано запливли слізьми, гарні уста почали тремтіти, а голос став такий тихий, що Збишко ледве міг почути, коли вона сказала:

— Татусь і абат хотіли... а я... ти знаєш!..

Радість полум'ям шугнула в Збишкове серце. Він схопив дівчину на руки, як пір'ину, підняв її вгору і в самозабутті почав кричати:

— Ягусю! Ягусю! Золотко ти моє! Сонечко ти моє!
Ой, ой!..

Він так кричав, що Мацько подумав, чи не трапилося щось незвичайне, і вбіг у кімнату. Побачивши Ягенку на руках у Збишка, він здивувався, що все сталося так несподівано швидко, і вигукнув:

— Во ім'я отця і сина! Опам'ятайся, хлопче!

А Збишко підбіг до нього, поставив Ягенку на долівку, і вони обоє хотіли стати перед ним навколішки, але перш ніж встигли це зробити, старий рицар схопив їх своїми кощавими руками і з усієї сили пригорнув до грудей.

— Слава Ісусу Христу! — сказав він. — Я знав, що так скінчиться, і яка ж це для мене радість! Хай вас бог благословить! Легше буде вмирати... Дівчина — шире золото... І для бога, і для людей! Йй-богу! А тепер нехай буде, що має бути, коли я діждався такої втіхи!.. Бог послав випробування, але бог дав і радість. Треба їхати в Згожелиці сказати Яськові. Ех, якби старий Зих був живий!.. І абат... Але я вам обох їх заміню, бо так вас люблю, що аж казати совісно.

І хоч серце у Мацька було гартоване, він схвилювався так, що йому аж дух забило. Поцілувавши ще раз Збишка, а потім Ягенку в обидві щоки, він пробурмотів крізь сльози: «Мед, а не дівчина!» — й пішов у стайню сказати слугам, щоб сідлали коні.

Вийшовши на подвір'я, він з радості заточився на коров'як, що ріс перед домом, і став дивитись на його темні кружки в вінках жовтих пелюстків, — зовсім як п'яний.

— Ого! — сказав він. — Вас багато, але дасть бог, що Градів Богданицьких буде ще більше!

Потім, ідучи до стайні, він знову почав бурмотіти й підраховувати.

— Богданець, абатові маетки, Спихов, Мочидоли... Бог завжди знає, до чого провадить, а як прийде час старого Вілька, то не вадило б купити і Бжозову... Чудові луки!..

Тим часом Збишко і Ягенка також вийшли на подвір'я — радісні, щасливі, ясні, як сонце.

— Дядьку! — гукнув здала Збишко.

Мацько обернувся до них, розкрив обійми і став гукати, наче в лісі:

— Аго-ов! Сю-ди-и!!

Збишко з Ягенкою жили в Мочидолах, а старий Мацько будував для них замок у Богданці. Будував старанно, він хотів, щоб підмурок був з каменю на вапні, а сторожова вежа з цегли, хоч її нелегко було дістати поблизу. За перший рік він викопав рови, що легко було зробити, бо пагорок, на якому мав стояти замок, колись, може ще за поганських часів, був обкопаний. Отож треба було тільки вирубати дерева й кущі глоду в старих видолинках і належним чином поглибити та укріпити їх. При поглибленні докопалися до могутнього джерела, яке незабаром наповнило рів, так що Мацькові довелося подумати, куди спускати зайву воду. Потім він укопав на валу частокіл і почав готувати дерево для стін замка — такі грубелезні дубові балки, що три чоловіка не могли обхопити одну, і модринові, які не гнили ні під глиняною шпаровкою, ні під дерновим покриттям. Незважаючи на постійну допомогу згожелицьких і мочидольських хлопів, він узявся ставити стіни аж через рік, але взявся запопадливо, тим більше, що невдовзі перед цим Ягенка уповила близнюків. Старому рицареві здавалося, що над ним розкрилось небо, — тепер він мав на кого працювати і старатися, знав, що рід Градів не загине, а Тупа Підкова ще не раз зачервониться від ворожої крові.

Близнюків назвали Мацьком і Яськом. «Хлопці, — думав Мацько, — хоч куди, таких не знайти в цілому королівстві, а воно ж іще не вечір». І він одразу полюбив їх всією душею, а на Ягенку мало не молився. Хто йому хвалив її в очі, той міг усього від нього добитися. Проте всі заздрили Збишкови і вихваляли Ягенку не для власної користі, а тому, що вона й справді сяяла на всю околицю, як найкраща квітка в лузі. Ягенка принесла чоловікові багатий посаг, але й більш, ніж посаг — велику любов, сліпучу красу, шляхетні звичаї і таку працювитість, якою міг би похвалитися не один рицар. Їй не важко було за кілька днів після пологів устати до господарства, а потім їхати з чоловіком на лови або скочити раненько верхи з Мочидолів до Богданця й перед полуднем повернутися до Мацька й Яська. Любив її, як свою душу, чоловік, любив старий Мацько, любила челядь, до якої Ягенка ставилась по-людськи, а коли вона в неділю входила в

Кшесні до костюлу, її зустрічав шепіт здивування й захоплення. Її колишній зальотник, грізний Чтан із Рогова, одружений з кметевою дочкою, який після меси пиячив у корчмі з старим Вільком з Бжозової, так говорив йому напідпитку: «Калічили ми не раз один одного з вашим сином, хотіли її брати, але це було однаково, що дістати місяця з неба».

Інші вголос заявляли, що такої, як Ягенка, треба шукати хіба в Кракові в королівському палаці. Бо крім багатства, вроди й вишуканих манер, в ній шанували ще й надзвичайне здоров'я і силу. Всі про неї були одної думки: «Оце та жінка, що може підперти рогатиною в бору ведмедя. Їй не треба гризти горіхів, нехай-но тільки розкладе їх на лаві та з розгону сяде, то так усі й роздушить, наче млиновим каменем». Так її вихваляли і в парафіяльній Кшесні, й по сусідніх селах, і навіть у воєводському Серадзі. Однак, заздрячи Збишкові, ніхто надто не дивувався, що Ягенка припала саме йому, бо і його осявала така воєнна слава, як нікого іншого на всю околицю.

Молоді влодики і шляхтичі розповідали цілі легенди про німців, яких Збишко безліч «намоловив» під проводом Вітольда в битвах та на герцях на втопаній землі. Розказували, що від нього не врятувався жодний німець, що він у Мальборзі аж дванадцять їх збив з коней, а з-поміж них магістрового брата Ульріха; нарешті, казали, що він міг змагатися навіть з краківськими рицарями і що сам непереможний Завіша Чорний був його доброзичливим другом.

Деякі не хотіли вірити таким неймовірним байкам, але й вони, коли заходила мова про те, кого б округа обрала ватажком, якби польським рицарям довелося виступати проти ворога, казали: «Звичайно, Збишка!» — а вже потім називали волохатого Чтана з Рогова та інших місцевих дужак, яким в рицарській вправності, однак, далеко було до молодого дідича з Богданця.

Велике багатство і слава створили Збишкові людську пошану. Взяті за Ягенкою Мочидоли та великі абатові маетки не були його заслугою, але у нього вже до того був Спихов з його величезними назбираними Юрандом скарбами, а крім того, подеїкували люди, що за саму воєнну здобич богданецьких рицарів панцерами, кіньми, одежею та всілякими коштовностями можна було б купити три або й чотири добрих села.

В цьому вбачали якусь особливу милість божу над родом Градів герба Тупа Підкова. Ще недавно підупалий, з одним тільки занедбаним Богданцем, він тепер підносився над усіма іншими в околиці. «Адже в Богданці після пожежі zostався тільки скособочений дім,— казали старі люди,— і його власники за браком робочих рук мусили його заставити родичеві, а тепер замок будують». Здивування було велике, але воно поєднувалося з загальним інстинктивним почуттям, що весь народ нестримною ходою прямує до якогось великого достатку і що з волі божої так і повинно бути, отже, в тому здивуванні не було злої заздрості. Навпаки, околиця пишалась і хвалилась рицарями з Богданця. Вони були ніби наочним доказом того, до чого може допровадити шляхтича дужа рука в поєднанні з мужнім серцем та рицарським прагненням пригод. Дивившись на них, не один також відчував, що йому тісно в своєму обійсті, у своїй батьківщині, і що за границею в ворожих руках перебувають величезні багатства й неозорі землі, котрі можна здобути з величезною користю для королівства і для себе особисто. І той надмір сил, що його відчували окремі роди, розпирав усе суспільство, як той окріп, що мусить збігти з посуду. Мудрі краківські радники і сам миролюбний король могли стримувати ці сили й відкладати війну з одвічним ворогом на довгі роки, але ніяка людська міць неспроможна була ні притлумити їх цілком, ні стримати того пориву, з яким іде до величі душа суспільства.

XLVI

Мацько дожив до щасливих днів свого життя. Він не раз говорив сусідам, що дістав більше, ніж сподівався. Навіть старість тільки побілила йому на голові й на борді волосся, але не відбрала ні сили, ні здоров'я. Серце його сповнене було такої радості, якої він ніколи досі не зазнавав. Колись суворе його обличчя ставало все добродушнішим, а очі сміялись до людей доброю усмішкою. В душі він був певний, що все лихе вже скінчилось назавжди і що ніяка журба, ніяке нещастя не затьмарить щасливих днів його життя, які плинули спокійно, мов про-

зорий струмок. До старості воювати, на старість господарювати та збільшувати для онуків маєтність — це завжди було його заповітним бажанням, і тепер воно цілком здійснилось. Господарство йшло — краще й не треба. Значна частина борів була вирубана; розкорчовані й засіяні цілинні ділянки щовесни зеленіли врунами всілякого хліба; збільшувався достаток; на луках паслося сорок кобил з лошатами, яких старий шляхтич щоденно оглядав; череди овець і рогатої худоби паслися по толоках та перелісках; Богданець зовсім змінився: з пустки-селитьби він перетворювався на людне й заможне село, і кожному, хто наближався до нього, впадала в очі видна здалеку сторожова вежа й непочорнілі ще стіни замка, що виблискували золотом на сонці й пурпуром у промінні вечірньої зорі.

І старий Мацько радів у душі достатками, господарством, прихильною долею і не перечив, коли люди казали, що у нього щаслива рука. Через рік після близнюків знову народився хлопчик, якого Ягенка на честь і на пам'ять про свого батька назвала Зихом. Мацько зустрів його з радістю і нітрохи не турбувався тим, що коли так піде й далі, то подробиться здобута з такими труднощами маєтність. «Бо що ми мали? — казав від одного разу з цього приводу Збишкові. — Нічого! А проте бог нам поміг надбати. У старого Пакоша з Сулиславиць тільки одне село і двадцять два сини, а вони ж із голоду не вмирають. Мало хіба землі в королівстві і в Литві? Мало хіба сіл і замків у руках псявір-хрестоносців? Ого! А може ж, таки дасть господь бог, що поталанить! То був би непоганий притулок, бо там усі замки з червоної цегли, і наш милостивий король поробив би з них кастелянства». Гідним уваги було те, що орден досяг вершини своєї могутності й переважав багатством, силою та чисельністю навченого війська всі західні королівства, проте старий рицар думав про замки хрестоносців як про майбутні сельбища для своїх онуків. І багато інших в королівстві Ягелла, мабуть, думали так само, і не тільки тому, що це були давні польські землі, котрі захопив орден, а й тому, що відчували свою могутню силу, яка вирувала в народних грудях і шукала на всі боки виходу.

Замок був збудований аж на четвертий рік після одруження Збишка, та й то з допомогою не тільки місцевих, згожелицьких та мочидольських робочих рук, а й сусідських, особливо старого Вілька з Бжозової; зоставшись

по смерті сина самотнім, він дуже подружив із Мацьком, а потім розкрив своє серце для Збишка і Ягенкї. Мацько оздобив покої військовою здобиччю, взятою ними із Збишком або успадкованою від Юранда й вивезеною із Спихова, додав до цього речі, які залишились від абата, і те, що Ягенка привезла з дому, дістав у Серадзі скляні шибки для вікон і прекрасно устаткував житло. Проте Збишко з жінкою й дітьми перебрався в замок аж на п'ятий рік, коли вже остаточно були закінчені й інші будівлі — стайні, обори, кухні й лазні, а також підземні склепи, збудовані для довговічності з каменю на вапні. Але сам Мацько до замка не перебирався; він вважав за краще залишатися в старому домі, а на всі прохання Збишка і Ягенки відмовлявся, так мотивуючи своє відмовлення:

— Я вже там і помру, де народився. Ви знаєте, що за війни Гжималітів з Наленчами Богданець був спалений дощенту, — згоріли всі будівлі, всі хати, навіть тини, залишився тільки оцей дім. Люди казали, що він не згорів через те, що на покрівлі був товстий шар моху, але я думаю, що в цьому була і ласка божа, і його воля — аби ми сюди повернулись і відцїлія знову зросли. За наших воєнних походів я не раз думав, що нам нема до чого повертатися, але це було не зовсім слушно, бо господарювати справді не було на чому і їсти не було чого, зате було де голову прихилити. Ви, молоді, інша річ, але я так думаю, коли цей старий дім не погордував нами, то не повинен і я ним гордувати.

І він залишився в старому домі. Проте любив приходити до замка, щоб помилуватись його величчю та красою і zarazом подивитися на онуків. Все, що він там бачив, було в переважній більшості ділом його рук, однак сповнювало його подивом і гордістю. Інколи до нього приїжджав старий Вільк, щоб «побазікати» з ним коло вогню, а часом Мацько сам одвідував його з тією самою метою в Бжозовій і так одного разу висловив йому свої думки про «нові порядки»:

— Знаєте що? Мені іноді аж чудно. Ви ж знаєте, Збишко і в Кракові в королівському замку бував (там йому ледве голови не зітнули), і в Мазовії, і в Мальборзі, і в князя Януша, а Ягенка теж у достатках зростала, хоч вони власного замка й не мали... А тепер як подивитися, то ніби вони ніколи інакше й не жили... Ходять, кажу вам, по покоях, ходять і ходять, слугам там усе, що треба,

наказують, а як стомляться, то сядуть. Справжні кастелян і кастелянша! Є у них такий покій, де вони вкупі з старостами, економами та челяддю обідають, а в тім покої лави для нього і для неї вищі, а всі інші сидять нижче і ждуть, поки панам не насиплють у миски страви. Отакі в них придворні звичаї, аж мені доводиться нагадувати собі, що то не якесь велике панство, а мій же небіж із жінкою, які мене, старого, цілують в руку, садовлять на першому місці та називають своїм добродієм.

— За те їм господь допомагає, — зауважив старий Вільк.

Потім покивав сумно головою, випив меду, підворушив залізною кочергою головні в вогнищі і сказав:

— А мій хлопець загинув!

— Воля божа.

— Звісно! П'ятеро старших синів ще до того погнули в боях. Але ж ви знаєте. Така воля божа. Та цей був з-поміж усіх найсильніший. Справжній вовк, і коли б був не загинув, то тепер, може, теж сидів би у власному замку.

— Хай би лучче Чтан був загинув.

— Що там Чтан! Він нібито завдає собі на плечі млиновий камінь, а скільки разів мій його дубасив! У мого була рицарська вправність, а Чтана тепер жінка по морді товче, бо він хоч і дужий, але дурень дурнем.

— Справжнісінький пеньок! — підтвердив Мацько.

І принагідно всіма способами вихваляв не тільки рицарську вправність Збишка, а й його розум: мовляв, у Мальборзі він змагався з найпершими рицарями, «а з князями йому говорити, однаково що горіхи лузати». Він хвалив і його кмітливість, і хазяйновитість, без якої замок швидко з'їв би маєтність. Але щоб старий Вільк не подумав, що їм справді щось таке може загрозувати, він кінчав притишеним голосом:

— Але, хвалити бога, є у нас досить всякого добра, більше, ніж люди знають, тільки нікому про це не кажіть.

Проте люди догадувались, знали й розказували навіть з перебільшенням, особливо про ті багатства, що їх богданецькі рицарі вивезли із Спихова. Ходили чутки, що вони возили гроші з Мазовії цілими барилами. Мацько якось виручив кількох можновладних дідичів з Конець-поля, позичивши їм по кілька сот гривень, і це остаточно переконало сусідів у тому, що він має цілі «скарби». В зв'язку з цим зростало значення рицарів Богданецьких, зростала людська пошана, і в їх замку ніколи не бракувало

гостей, і Мацько, хоч і був ошадливий, не вважав цього за марнотратство, бо знав, що й це примножує славу його роду.

Особливо пишно справляли хрестини, а раз на рік, після першої пречистої, Збишко влаштував для сусідів бучний бенкет, на який приїжджали і шляхтянки подивитись на рицарські вправи, послухати піснярів та потанцювати при смолоскипах з молодими рицарями аж до ранку. Отоді старий Мацько не міг надивитись і нарадуватись Збишком і Ягенкою, такими вони йому здавались великими та пишними панями. Збишко змужнів, став кремезний, проте при могутній і стрункій постаті обличчя його завжди здавалося надто молодим. Але коли він перев'язував своє пишне волосся пурпуровою стьожкою, прибирався в гарну, заткану золотими й срібними нитками одержу, тоді не тільки Мацько, а й багато шляхтичів думали: «Боже мій, це просто якийсь князь у своєму власному замку». А рицарі, котрі знали західні звичаї, ставали перед Ягенкою навколішки і просили, щоб вона погодилась бути панією їхнього серця,— так вона сяjala здоров'ям, молодістю, силою і вродою. Сам старий дідич з Конецьполя, що був серадзьким воеводою, дивувався з її краси й порівнював з ранньою зорею та з сонечком, «яке осяває світ і сповнює жаром навіть старі кості».

XLVII

Але п'ятого року, коли у всіх селах був заведений зразковий порядок, коли над сторожовою вежею вже кілька місяців майорів стяг з Тупою Підковою, а Ягенка щасливо народила четвертого сина, якого назвали Юрандом, старий Мацько так сказав Збишкови:

— На світі все може трапитись, і коли б господь милосердний допоміг нам ще в одному ділі, тоді б я вже вмер спокійно.

Збишко запитливо подивився на нього і спитав:

— Чи не про війну з хрестоносцями ви говорите, бо чого ж вам ще треба?

— Я тобі скажу те, що й раніш казав,— відповів Мацько.— Поки магістр Конрад живий, війни не буде.

— Чи ж вічно йому жити!

— Та й я ж не житиму вічно, через те й думаю зовсім про інше.

— Про що ж саме?

— Е-е! Краще не згадувати. А поки що я збираюся до Спихова, а може, доведеться й князів у Плоцьку та в Черську навідати.

Тому що старий Мацько за останні роки кілька разів їздив до Спихова, ця відповідь не дуже здивувала Збишка, і він тільки запитав:

— Довго забаритесь?

— Довше, ніж звичайно, бо затримаюся у Плоцьку.

За тиждень Мацько виїхав, взявши з собою кілька возів та добрий панцер, «на той випадок, коли доведеться з ким-небудь стати на герць». Відїжджаючи, він знову сказав, що, може, забариться довше, ніж звичайно. і справді забарився, бо півроку про нього не було ніякої чутки. Збишко вже почав непокоїтись і послав до Спихова гінця, але той здибав Мацька за Серадзем і прибав назад разом з ним.

Старий рицар повернувся якийсь похмурий, але, докладно розпитавши Збишка про все, що діялось під час його відсутності, і заспокоївшись, що все йшло гаразд, трохи повеселішав і сам заговорив про свою подорож.

— А ти знаєш, я був у Мальборзі,— сказав він.

— У Мальборзі?

— А то ж де?

Збишко деякий час дивився на нього здивовано, потім ударив себе долонями по стегнах і сказав:

— Боже мій! А я ж зовсім забув.

— Тобі можна було забути, бо ти свою обітницю виконав,— відповів Мацько,— але не дай боже, щоб я ухилився від присяги і власної честі. Не наш це звичай, щоб забувати, і клянусь святим хрестом, що поки мого життя — не забуду.

Мацько спохмурнів, і обличчя його стало таким грізним і лихим, яким Збишко бачив його тільки в минулі роки у Вітольда і Скірвоїлла перед битвою з хрестоносцями.

— Ну, і що ж? — запитав Збишко.— Ухилився?

— Не ухилився, а не прийняв мого виклику.

— Чому?

— Він став великим комтуром.

— Куно Ліхтенштейн став великим комтуром?

— Еге ж. Його, може, оберуть навіть великим магістром! Хто там їх знає! Але Куно вже й тепер вважає себе нарівні з князем. Кажуть, що він усім керує і що всі справи ордену в його руках, а магістр нічого без нього не робить. Де там тобі такий стане на втопану землю! Тільки людей насмішив.

— Невже з вас насміялися? — спитав Збишко, й очі його раптом запалали гнівом.

— Сміялася княгиня Олександра в Плоцьку: «Ідь,— каже,— та виклич римського імператора! Йому,— каже (нібито Ліхтенштейнові),— як мені відомо, прислали виклик також Завіша Чорний, Повала і Пашко з Біскупиць, та він нічого не відповів навіть таким воїнам, бо не може. Звісно, йому не бракує хоробрості, але він чернець,— каже,— і займає такий важливий і почесний пост, що йому не до цього — для його честі було гірше прийняти виклик, ніж відмовити». Отак казала княгиня.

— А ви їй що?

— Дуже мені було прикро, але я сказав, що однак мушу їхати до Мальборга, аби міг сказати богові й людям: «Я зробив усе, що міг». Надумав я тоді просити княгиню дати мені яке-небудь доручення в Мальборг і написати листа, бо знав, що інакше я з того вовчого кубла не вину су голови. А сам думав так: «Не прийняв він виклику ні Завіші, ні Повали, ні Пашка, але коли я при самому великому магістрові та гостях схоплю його за морду та висмичу йому вуса й бороду, то він змушений буде битися».

— А бодай вас! — захоплено вигукнув Збишко.

— А що? — сказав старий рицар.— Спосіб на все знайдеться, аби була голова на плечах. Але господь не допустив — Ліхтенштейна не було в Мальборзі. Казали, що виїхав послом до Вітольда. Я не знав, що мені робити — ждати чи їхати за ним. Боявся розминутися. Але тому, що я здавна знайомий з магістром і великим одержаним, то не втаїв від них, чого приїхав, а вони давай кричати, що цього не може бути.

— Чому?

— Та все через ту причину, про яку говорила княгиня в Плоцьку. І магістр сказав при цьому: «Що б ти про мене подумав, коли б я приймав виклики від кож-

ного рицаря з Мазовії або з Польщі?» Ну, і мав рацію, бо його вже давно не було б на світі. Вони обидва з одержимим дуже дивувалися, а потім розказали про це за столом під час вечері. Що там зчинилося — немов хто у вулик дмухнув! Особливо гостей обізвувалась ціла згряя: «Куно,— кричали вони,— не може, але ми можемо!» Я тоді вибрав собі трьох і хотів з ними битися по черзі, та магїстр після довгих упрохувань дозволив мені битися тільки з одним, також Ліхтенштейном, родичем Куно.

— Ну і що?

— Звісно що, привіз його бляху, але вона така порубана, що за неї ніхто не дасть і гривні.

— Бійтесь бога, це ж ви виконали присягу!

— Спочатку я зрадів, бо й сам так вважав, але потім подумав: «Ні, це не те саме!» Так я й досі не маю спокою, бо й справді — може, це не те саме!

Але Збишко став утішати його:

— Ви знаєте, що в таких ділах я ні собі, ні комусь іншому не потураю, але якби таке сталося зі мною, я цілком задовольнився б. І кажу вам, що мою думку можуть підтвердити найвизначніші рицарі в Кракові. Сам Завіша, який найкраще знається на правилах рицарської честі, не скаже нічого іншого.

— Ти так гадаєш? — запитав Мацько.

— Подумайте тільки: вони, славні на весь світ, викликали його, проте жодний з них не спромігся зробити стільки, скільки зробили ви. Ви поклялися вбити Ліхтенштейна,— Ліхтенштейна й уколошки.

— Може, й так,— сказав старий рицар.

А Збишко, який завжди цікавився рицарськими справами, запитав:

— Скажіть: він був молодий чи старий? І як ви билися: на конях чи пішки?

— Йому було років з тридцять п'ять, борода до пояса, а билися ми на конях. Бог мені поміг стусоннути його списом, але потім діло дійшло до мечів. Кажу тобі, в нього так цебеніла з рота кров, що борода перетворилась на суцільний сопляк.

— А ви скаржились, що старієтесь.

— Як сяду на коня або розкарячусь на землі, то ще тримаюся міцно, але на сідло при повній зброї вже не вискочу.

Старий лише зневажливо махнув рукою: мовляв, з Куно йому було б ще легше, потім вони пішли оглядати здобичну «бляху», яку Мацько забрав собі тільки як знак перемоги, бо вона була дуже порубана й нічого не варта. Лише набедреники та наколінники були цілі й високої якості.

— Хотілось би все-таки, щоб це був панцер Куно,— похмуρο промовив Мацько.

Збишко сказав на це:

— Бог свідок, що це було б краще. Якщо Куно стане магістром, то його вже не дістати, хіба в якій-небудь великій битві.

— Я пильно дослухався, що люди кажуть,— відповів Мацько.— Одні кажуть, що після Конрада магістром буде Куно, а другі — що Конрадів брат Ульріх.

— Як на мене, то нехай би був Ульріх,— сказав Збишко.

— І я так хотів би, і знаєш чому? Куно розумніший і хитріший, а Ульріх запальніший. Він справжній рицар і додержує правил честі, але воювати з нами аж тремтить. Кажуть, що якби став магістром, то зірвалася б така буря, якої ще не було на світі. А Конрад уже частенько умліває. Одного разу він знепритомнів і при мені. Ех, дай господи! Може, діждемося!

— Дай боже! А є які-небудь нові незгоди з королівством?

— Є старі, є й нові. Хрестоносець завжди хрестоносець: хоч і бачить, що ти за нього дужчий і що йому б з тобою краще не заводитись, однак на твоє зазіхатиме, бо інакше не може.

— Але ж вони вважають, що орден сильніший за всіх.

— Не всі вони, а багато хто, а з-поміж них і Ульріх. Та воно й справді сила у них величезна.

— А пам'ятаєте, що казав Зиндрам з Машковиць?

— Пам'ятаю, і там що не рік, то гірше. Брат брата так не прийме, як приймали мене, коли ні один хрестоносець не бачив. Всім вони там залили сала за шкуру.

— Отже, чекати недовго!

— Може, недовго, а може, й довго,— сказав Мацько.

І, трохи подумавши, додав:

— А поки що треба добре працювати та збільшувати маєтність, щоб було з чим виступити на війну.

Але Конрад помер аж через рік. Ягенчин брат, Ясько із Згожелиць, який першим почув у Серадзі новину про його смерть і про обрання магістром Ульріха фон Юнгінгена, першим же привіз її в Богданець, де вона, як і в інших шляхетських садибах, глибоко потрясла душі й серця. «Настають часи, яких ще не було»,— урочисто промовив старий Мацько, а Ягенка зараз же привела до Збишка всіх дітей і сама стала з ним прощатися, наче він завтра мав вирушати на війну. Правда, Мацько і Збишко знали, що війна не може спалахнути, як вогонь у каміні, проте вірили, що вона буде, і почали до неї готуватися. Одбирали коні, панцери, навчали военного ремесла зброєносців, челядь, старост із сіл, котрі сиділи на німецькому праві й зобов'язані були виступати в походи верхи, а також дрібну шляхту та влодик, які охоче горнулися до багатших. Таке саме робилося й по всіх інших садибах: скрізь гупали молоти по кузнях, скрізь чистили старі панцери, змащували розтопленим в казанах салом луки та реміння, вковували вози, готували запаси харчів у вигляді крупів і м'яса. Біля костьолів у неділі і свята розпитували одні одних про новини і досадували, коли вони були мирні, бо кожен у душі був глибоко переконаний, що треба раз і назавжди покінчити з цим страшним ворогом польського народу і що королівство доти не зможе квітнути в мирі, праці й могутності, поки, як сказала свята Бригіда, у хрестоносців не будуть вибиті зуби й відрубана права рука.

В Кшесні найбільше розпитували Мацька і Збишка, як людей, котрі знали орден і вміли воювати з німцями. Їх розпитували не тільки про новини, а й про способи війни з німцями: як найкраще на них нападати, як вони б'ються, в чому мають перевагу над поляками, а в чому поляки над ними, і чи краще, зламавши списа, троцнити на них панцери сокирою чи мечем.

Мацько і Збишко справді все це добре знали, тому їх слухали з великою увагою, тим більше що всі були певні: війна буде нелегка, битися доведеться з найдобрішим рицарством усього світу і не спинятися на дрібних перемогах, а розбити ворога дощенту або самим загинути. Влодики тоді говорили між собою: «Як треба, то

треба — або їм, або нам смерть». І це не тільки не послаблювало пориву покоління, яке носило в душі передчуття майбутньої величі країни, а навпаки, цей порив зростав щодня і щогодини, і люди бралися до діла без пустої похвальби та чванливості, а швидше із зосередженим завзяттям і з непохитною готовністю вмерти.

— Нам або їм смерть судилася.

Проте час минав, а війни не було. Правда, ходили чутки про незгоди між королем Владиславом і орденем про Добжинську землю, хоч вона вже кілька років тому була викуплена, про приграничні суперечки, про якийсь Дрезденко, про яке багато людей уперше чули і за яке нібито сварилися обидві сторони, але війни не було. Де-хто вже навіть почав сумніватись, чи вона взагалі буде, бо суперечки бували завжди і звичайно кінчалися побаченням правителів двох країн, угодами та обміном посольствами. Отож і тепер розійшлася чутка, що якісь орденські послы приїхали до Кракова, а польські подалися до Мальборга. Стали говорити про посередництво чеського й угорського королів і навіть самого папи. На віддалі від Кракова ніхто нічого як слід не знав, серед населення ходили різноманітні, часто чудернацькі й неймовірні чутки, але війни не було.

Кінець кінцем і сам Мацько, який пам'ятав чимало воєнних погроз і угод, не знав, що про це все думати, і вирушив до Кракова, щоб дістати якісь точніші відомості. Барився він там недовго і вже на шостому тижні повернувся в набагато кращому настрої. І коли в Кшесні його, як звичайно, оточила цікава до новин шляхта, він на численні запитання відповів так:

— А наконечники списів та сокири у вас вигострені?

— А що хіба? Ану ж бо! Ради бога! Які новини? Кого ви бачили? — гукали з усіх боків.

— Кого бачив? Зиндрама з Машковиць! А які новини? Такі, що, мабуть, скоро треба буде сідлати коні.

— Господи! Як же так? Розкажуйте!

— А ви чули про Дрезденко?

— Звісно, що чули. Але то невеликий замок, яких багато, а землі там не більше, ніж у вас в Богданці.

— Це не причина для війни, хіба ж не так?

— Звісно, що не причина; бували й важливіші, проте до війни не доводили.

— А знаєте, яку мені притчу розказав Зиндрам з Машковиць про те Дрезденко?

— Швидше кажіть, а то згоріти можна від нетерплячки.

— Він так мені сказав: «Ішов сліпий шляхом і спіткнувся на камінь. Спіткнувся тому, що був сліпий, а все-таки причиною був камінь». Отож Дрезденко і є такий камінь.

— Як це так? Адже орден ще сгоїть.

— Не розумієте? Тоді скажу вам інакше: коли посудина повна, то її переповнює лише одна крапля.

Рицарство поиняв такий великий запал, що Мацько мусив його гамувати, бо всі хотіли негайно сідати на коні й рушати до Серадзя.

— Будьте наготові,— сказав він їм,— але терпляче ждіть. Про нас не забудуть.

І вони були наготові, але ждали довго, так довго, що декого знову почав брати сумнів. Проте Мацько не мав сумніву, бо як приліт птаства віщує весну, так для досвідченого Мацька різні ознаки віщували війну — і то велику.

Насамперед в усіх королівських борах і пущах були влаштовані такі великі лови, яких не пам'ятали найстаріші люди. На них збирали тисячі загоничів і вбивали цілі череди зубрів, турів, ланей, оленів, диких кабанів та багато різної меншої звірини. Над лісами цілі тижні стояв дим, у якому коптили солоне м'ясо і потім відсилали його до воеводських міст, а відтіля у Плоцьк на склад. Очевидно було, що створювався запас харчів для великого війська. Мацько добре знав, що це означає, бо такі лови перед кожним великим походом влаштовував у Литві й Вітольд. Але були й інші ознаки. «З-під німця» до королівства і в Мазовію почали втікати цілими юрбами хлопи. В околиці Богданця прибували головним чином піддані німецьких рицарів із Шльонська, проте відомо було, що таке саме діється скрізь, а особливо в Мазовії. Чех Глава, який хазяйнував у Спихові в Мазовії, прислав звідтіля кільканадцять мазурів, які втекли до нього з Пруссії. Ці люди просили дати їм можливість взяти участь у війні «пішки», бо хотіли помститись за свої кривди хрестоносцям, яких ненавиділи всією душею. Були чутки, що деякі приграничні села в Пруссії майже зовсім обезлюділи, тому що кметі з жінками й дітьми перебралися до мазовецьких князів. Правда, хрестоносці вішали схоплених втікачів, але

нешасних людей ніщо вже не могло стримати, і багато їх готові були краще вмерти, ніж жити в страхітливому німецькому ярмі. Далі по всій країні з'явилося багато «старців» із Пруссії. Всі вони простували до Кракова. Вони стікалися з Гданська, з Мальборга, з Торуня і навіть з далекого Кролевця, з усіх пруських міст, з усіх командорій. Серед них були не тільки старці, але й церковні та монастирські служки, органісти і навіть клірики та ксьондзи. Люди догадувались, що вони приносять відомості про все, що робиться в Пруссії: про воєнні приготування, про укріплення замків, про залоги, про наймане військо та гостей. Люди пошепки говорили, що воєводи по воєводських містах, а королівські райці в Кракові замикалися з ними на цілі години, вислухували їх і записували їхні повідомлення. Деякі нишком поверталися в Пруссію, а потім знов з'являлися в королівстві. З Кракова надходили відомості, що король і його райці знають від них усе про кожен крок хрестоносців.

Протилежне діялось у Мальборзі. Один чоловік духовного звання, який утік з цієї столиці, зупинився у дідичів Конецьполя й розповідав їм, що магістра Ульріха та інших хрестоносців не турбують відомості з Польщі, бо вони певні, що одним ударом завоюють і знищать королівство на віки вічні «так, щоб від нього й сліду не лишилось». При цьому він повторював слова магістра, сказані на учті в Мальборзі: «Чим більше їх буде, тим дешевші стануть кожухи в Пруссії». Отже, хрестоносці готувалися до війни з радістю й піднесенням, певні, що їм надішлють допомогу навіть найвіддаленіші королівства.

Але, незважаючи на всі ознаки війни, на приготування та заходи, війна не наставала так скоро, як того хотіли люди. Молодий дідич з Богданця вже почав нудьгувати вдома. У нього давно вже все було готове, душа рвалася до слави й до бою, через те йому тяжким був кожний зайвий день дозидання — і він часто докоряв старому рицареві, ніби від нього залежали війна і мир.

— Ви ж напевне обіцяли, що війна буде, — казав він, — а її нема й нема!

Мацько відповідав:

— Розумний ти, та не дуже! Хіба не бачиш, що діється?

— А якщо король в останню хвилину погодиться на мир? Кажуть, що він не хоче війни.

— Таки не хоче, але хто, як не він, крикнув: «Не був би я королем, коли б дав забрати Дрезденко!», а те Дрезденко німці як узяли, так і тримають досі. Звісно, що король не хоче проливати християнської крові, але королівські райці — люди розумні, вони знають, що польська могутність більша, і припирають німців до стіни. Скажу тобі тільки одне — якби не було Дрезденка, то знайшлося б щось інше.

— Я чув, те Дрезденко захопив ще покійний магістр Конрад, а він же, певно, боявся короля?

— Боявся, бо краще за інших знав польську могутність, але й він не міг вгамувати орденської зажерливості. В Кракові мені казали так: коли хрестоносці захопили Нову Мархію, старий фон Ост, власник Дрезденка, як ленник, вирішив піддатись королю, бо та земля споконвіку була польська, отже й він хотів перейти до королівства. Але хрестоносці запросили його до Мальборга, впоїли вином і добилися від нього письмової згоди. Тоді королю остаточно увірвався терпець.

— Звичайно, що міг урватися! — вигукнув Збишко.

Але Мацько сказав:

— Вийшло так, як казав Зиндрам з Машковиць: Дрезденко — то тільки камінь, що на нього спіткнувся сліпий.

— А що буде, коли німці віддадуть Дрезденко?

— Тоді знайдеться інший камінь. Але хрестоносець не віддасть того, що проковтнув, хіба черево йому розпореш — дай нам боже якнайшвидше це зробити.

— Ні! — вигукнув підбадьорений Збишко. — Конрад, може, й віддав би, а Ульріх не віддасть. Це справжній рицар, без ніякого ганджу, але страшенно запальний.

Так вони розмовляли між собою, а тим часом події розгорталися з такою швидкістю, з якою мчить гірською стежкою зрушений ногою подорожнього камінь, — все швидше й швидше до прірви.

Раптом по всій країні прогриміла звістка, що хрестоносці напали й пограбували старопольський, заставлений іоаннітам¹ Санток. Новий магістр Ульріх нарешті показав своє справжнє обличчя: коли польські послы прибули вітати його з нагоди обрання магістром, він навмисне вихав з Мальборга і з першого ж дня свого урядування

¹ Духовний рицарський орден.

наказав у стосунках з королем і Польщею замість латини вживати німецьку мову. Краківські державні діячі, які вели діло до війни нишком, зрозуміли, що він веде його одверто, і не тільки одверто, а й наосліп і з таким зухвальством, якого попередні магістри не допускали по відношенню до польського народу навіть тоді, коли могутність їхня справді перевищувала королівську.

Проте менш запальні й хитріші за Ульріха орденські сановники, які знали Вітольда, намагались привернути його на свій бік подарунками й такими надмірними лестощами, щось подібне до яких можна знайти хіба тільки в ті часи, коли римським імператорам за їх життя споруджували олтарі і храми. «У ордену є два добродійники,— казали послі хрестоносців, кланяючись в ноги намісникові Ягелла,— перший — бог, а другий — Вітольд; тому кожне слово й кожне бажання Вітольда для хрестоносців священне». І вони благали його взяти на себе посередництво в справі про Дрезденко, розраховуючи на те, що він, як підлеглий короля, може цим його образити, і тоді їхні добрі стосунки будуть порушені якщо не назавжди, то принаймні на довгий час. Але тому що королівські радники знали про все, що робиться в Мальборзі, і про всі наміри хрестоносців, то король також вибрав посередником Вітольда.

І орден пошкодував про свій вибір. Орденські сановники, яким здавалося, що вони знають великого князя, знали його ще недостатньо; Вітольд не тільки присудив Дрезденко полякам, але, знаючи справу і передбачаючи, чим вона може скінчитися, знову підняв Жмудь і, дедалі більше виявляючи перед орденом своє грізне обличчя, став допомагати їй людьми, зброєю та хлібом, надісланим з родючих польських земель.

Коли це сталося, всі люди всіх країв величезної держави зрозуміли, що настає вирішальний час. І він справді настав.

Одного разу в Богданці, коли старий Мацько, Збишко і Ягенка сиділи коло брами замка і грілись на сонечку, перед ними раптом з'явився незнайомий вершник на вмиленому коні, круто спинив його перед брамою, кинув рицарям під ноги щось сплетене на кшталт вінка з верболозу, крикнув: «Віці! Віці!» — і помчав далі.

А вони з великим хвилюванням посхоплювались на ноги. Обличчя Мацька стало грізним і урочистим. Збиш-

ко схопився, щоб послати зброєносця з віцею далі, потім повернувся з блискучими очима й вигукнув:

— Війна! Нарешті бог дав! Війна!

— І така, якої ми ще досі не бачили,— серйозно додав Мацько.

Далі він гукнув до челяді, яка вмить зібралася коло панів:

— Трубити в ріжки з сторожової вежі на всі чотири сторони! Викликати з сіл старост! Вивести з стайні коней і запрягати вози! Живо!

І не встиг він докінчити, як челядь розсипалась на всі боки виконувати накази. Виконати їх було не важко, бо все вже давно було наготові: люди, вози, коні, зброя, необхідні запаси — тільки сідати й їхати!

Але Збишко ще запитав Мацька:

— А ви не залишитесь удома?

— Я? Ти думаєш, що говориш?

— Бо за законом, як людина літня, ви могли б залишитись, та й для Ягенки і дітей була б якась опіка.

— Ну, то слухай: я до сивого волосу чекав на цю годину.

І досить було подивитись на його холодне, жорстоке обличчя, щоб зрозуміти, що ніякі умовляння не допоможуть. Незважаючи на сьомий десяток, він був ще міцний, як дуб, руки його легко ходили в суглобах, а сокира в них аж хурчала. Правда, він уже не міг при повній зброї вискочити на коня без стремен, але й багато молодих, особливо з-поміж західних рицарів, не могли цього зробити. Натомість у нього була величезна рицарська вправність, і досвідченішого за нього воїна не було на всю околицю.

Ягенка, очевидно, не боялась залишатися сама. Почувши слова чоловіка, вона встала, поцілувала його в руку і сказала:

— Не турбуйся за мене, любий Збишку,— замок у нас хороший, а ти ж знаєш, що я не з полохливих і що ні самостріл, ні спис мені не новина. Не час тепер про нас думати, коли треба рятувати королівство, а опікуватися нами тут буде бог.

І раптом на очі їй набігли сльози й покотились, як горох, по її прекрасному лілейному обличчю. Показавши на купку своїх дітей, вона говорила далі схвильованим, тремтячим голосом:

— Ех! Якби мені не оця малеча, я б не встала з землі, доки не впросила б тебе взяти мене з собою на війну.

— Ягусю! — вигукнув Збишко, схопивши її в обійми.

А вона обняла його за шию і все повторювала, міцно пригортаючись до нього:

— Тільки ж повертайся, моє золотко, мій єдиний, мій найдорожчий!

— А ти щоденно молись богу, що дав тобі таку жінку! — низьким голосом додав Мацько.

Через годину з сторожової вежі був спущений стяг — знак, що пани відсутні. Збишко й Мацько дозволили, щоб Ягенка з дітьми випроварила їх до Серадзя, і після доброго обіду вони вирушили разом з людьми й цілою валкою возів.

День був ясний, безвітряний. Нерухомо стояли в тиші бори. На полях і толоках лежала напасена худоба й повільно та ніби задумливо жувала жуйку. Тільки в сухому повітрі то тут, то там виникали клуби золотої куряви, а над ними в сліпучому сонячному промінні наче світилися яскраві вогники. Збишко показував на них жінці та дітям і говорив:

— Знаєте, що то виблискує над курявою? То вістря пік і списів. Віці, видно, вже дійшли всюди, і народ звідусіль рушив на німця.

Так воно й було. Недалеко за межами Богданця вони зустріли Ягенчиного брата, Яська із Згожелиць; він як заможний шляхтич ішов з двома зброєносцями й вів за собою двадцять чоловік воїнів.

Незабаром на роздоріжжі виринуло з куряви заросле обличчя Чтана з Рогова, який хоч і не приятелював з богданецькими рицарями, але тепер ще здалека крикнув: «Йдемо на псявір!» — і, дружньо вклонившись, поскакав далі в сивій хмарі куряви. Зустріли вони і старого Вілька з Бжозової. У нього вже трохи тряслася від старості голова, але їхав і він, щоб помститись за смерть сина, якого німці вбили в Шльонську.

І чим ближче вони підїжджали до Серадзя, тим частіше на дорогах підносились хмари куряви, а коли здалека показали міські вежі, то весь шлях уже роївся від рицарства, від старост та від збройних міських людей, що прямували на місце збору. Дивлячись на ці юрби здорових і дужих людей, упертих в бою, звичних до негоди, холоду й всіляких інших труднощів, старий Мацько проїнявся надією і завбачав певну перемогу.

XLIX

І війна нарешті спалахнула — небагата спочатку на бойові події й не дуже сприятлива для поляків. Перш ніж надійшло польське військо, хрестоносці встигли взяти Бобровники, зруйнували дощенту Злоторію і знову зайняли нещасну і з такими труднощами одібрану Добжинську землю. Але чеське й угорське посередництво пригасило на деякий час воєнну бурю. Настало перемир'я, під час якого чеський король Вацлав мав розглянути спори між Польщею і орденом.

Проте ворожі сторони не перестали скупчувати свої війська й підводити їх назустріч одні одним взимку і весною, і коли підкуплений чеський король вирішив справу на користь ордену, війна повинна була спалахнути знову.

Тим часом настало літо, а разом з ним під проводом Вітольда підійшли «народи». Після переправи під Червенськом обидва війська і корогви¹ мазовецьких князів з'єдналися. З другого боку, в таборі під Свецем, стояло сто тисяч закутих в залізо німців. Король хотів переправитись через Дрвенцу і йти найкоротшим шляхом на Мальборг, але коли виявилось, що переправитись неможливо, повернув від Кужентника до Дзялдова і, розгромивши орденський замок Домбровну, або Гільгенбург, зупинився і став біля нього табором.

І король, і польські та литовські сановники знали, що вирішальна битва має відбутися незабаром, проте ніхто не думав, що вона станеться раніш, ніж за кілька днів. Вважали, що магістр, перепинивши королю дорогу, дасть своєму війську відпочити, щоб стати на смертний бій з свіжими силами. Тим часом королівське військо зупинилось на ніч у Домбровні. Здобуття цієї фортеці без наказу і навіть всупереч волі військової ради підбадьорило короля і Вітольда, тому що це був дуже укріплений замок, оточений з усіх боків озером, з товстими мурами й численною залогою. Незважаючи на все це, польське рицарство здобуло його знаскоку, з таким нестримним запалом, що поки підійшов увесь табір, від міста й замка залишилися тільки руїни та згарища, серед яких дикі Вітольдові воїни й татари

¹ Кінна військова частина, яка налічувала від ста до трьохсот вершників.

Саладіна¹ добивали залишки німецьких кнехтів, які відчайдушно боронилися.

Проте пожежа тривала недовго, її погасила коротка, але сильна злива. Ніч з чотирнадцятого на п'ятнадцяте липня була дуже непогожа й буряна. Вітер наганяв одну грозову хмару за одною. Часом здавалося, що все небо палахкотить від блискавиць, і грім, з страшним гуркотом перекочовувався від сходу до заходу. Часті удари грому сповнювали повітря запахом сірки, а шум дощу заглушав усі інші звуки. Потім вітер знову розганяв хмари, і з-за їх обривків виглядали ясні зірки і повний місяць. Після півночі трохи стихло, так що можна було принаймні розпалити вогнища. І справді, незабаром в неосяжному польсько-литовському таборі їх заблищали тисячі. Воїни сушили на них промоклу одежу і співали бойових пісень.

Король також не спав, бо в домі на самому краю табору, де він сховався від бурі, засідала військова рада і розглядала справу про здобуття Гільгенбурга. Тому що в штурмі брала участь і серадзька корогва, її командир, Якуб з Конецьполя, викликаний був разом з іншими дати пояснення, чому вони без наказу здобули місто і не припинили штурму навіть тоді, коли король послав свого подвійського і двох підручних слуг, щоб спинити їх.

Не будши певний, що його не чекає догана або й покарання, воєвода взяв з собою кільканадцять рицарів, а серед них Мацька та Збишка, як свідків, що подвійський дістався до них аж тоді, коли вони були вже на мурах замка, саме в час найзапеклішої битви з залогою. А щодо самовільного штурму, то «трудно питати на все дозволу,— сказав він,— коли військо розтягнулося на кілька миль». Оскільки він був висланий наперед, то вважав, що його обов'язок — нищити перед військом усі перешкоди й бити ворога, де тільки натрапить. Вислухавши все це, король, князь Вітольд і члени ради, в душі задоволені цією пригодою, не тільки не докоряли воєводі і серадзянам за їх вчинок, а ще й похвалили їх за мужність і за те, що «так легко здобули замок і перемогли хоробру залогою». Мацько і Збишко мали нагоду надивитися на найвидатніших людей королівства, бо, крім короля і мазовецьких князів, там були два командуючі всіма військовими частинами: Вітольд, який командував литвинами, жмудинами, руси-

¹ Хана Золотої орди.

нами, бессарабами, волохами і татарами, і Зиндрам з Машковиць, герба «того самого, що й сонце», краківський мечник, головний організатор польського війська, найкращий знавець воєнної справи. Крім них, у цій раді були воєначальники і державні діячі: краківський кастелян Крістин з Острова, краківський воєвода Ясько з Тарнова, познанський воєвода Сендзівой з Остророга, сандомірський воєвода Миколай з Михаловиць, настоятель костюлу святого Флоріана, а також підканцлер Миколай Тронба, маршалок королівства Збігнев з Бжезя і краківський підкоморій Петро Шафранець, нарешті Земовіт, син плоцького князя Земовіта, єдиний молодий серед них усіх, але «дуже здібний до війни», думку якого цинив сам король.

А в сусідній великій кімнаті чекали, щоб завжди бути під рукою і в разі потреби допомогти порадою, найвидатніші рицарі, слава яких широко гриміла як у Польщі, так і за границею. Мацько і Збишко побачили там сулімівця Завішу Чорного і його брата Фаруррея, і Скарбка Абданка з Гур, і Добка з Олесниці, який свого часу на турнірі в Торуні вибив з сідла дванадцять німецьких рицарів, і велетня Пашка Злодія з Біскупиць, і Повалу з Тачева, свого доброзичливого друга, і Кшона з Козіхглов, і Мартина з Вроцімовиць, який носив велике знамено всього королівства, і Флоріана Єлітівця з Коритниці, і страшного в рукопашній сутичці Лиса з Торговиська, і Сташка з Харбимовиць, який при повній зброї міг перескочити через две рослих коней.

Було багато й інших славетних рицарів з різних земель і з Мазовії, яких називали передкороговними тому, що вони йшли в бій у перших лавах. Знайомі рицарі, а особливо Повала, радісно вітали Мацька і Збишка і зараз же заговорили з ними про минулі часи та пригоди.

— Ну,— сказав Збишкові пан з Тачева,— у тебе великі рахунки з хрестоносцями, але я сподіваюсь, що тепер ти поквитаєшся з ними за все.

— Поквитаюсь хоч би і кров'ю, як і всі ми поквитаємось! — відповів Збишко.

— А ти знаєш, що твій Куно Ліхтенштейн тепер великий комтур? — озвався Пашко Злодій з Біскупиць.

— Знаю, і дядько також знає.

— Дай мені боже його спіткати,— перебив Мацько,— бо у мене з ним окрема справа.

— Та й ми ж його викликали,— сказав Повала,— та він відмовився тим, що йому не дозволяє битися його урядове становище. Ну, тепер уже напевне дозволить.

Завіша, як завжди поважно, сказав:

— Він дістанеться тому, кому бог призначить.

Збишко лише з цікавості спитав знавця справ рицарської честі Завішу, чи виконав дядько обітницю, коли бився і вбив родича Ліхтенштейна, який виступав замість нього. Всі закричали, що виконав. Тільки запеклий Мацько, хоч і радий був з такого присуду, сказав:

— Воно так, проте я був би певніший, що заслужив спасіння, якби зустрівся з самим Куно!

Далі вони стали говорити про здобуття Гільгенбурга та про майбутню велику битву, якої незабаром сподівалися, бо магістрові не залишалось робити нічого іншого, як заступити королю дорогу.

І поки вони вираховували, за скільки днів може трапитись ця зустріч, до них підійшов худий і високий рицар, вбраний в одягу з червоного сукна, з такою ж мисюркою на голові і, розкривши руки для обіймів, промовив м'яким, майже жіночим голосом:

— Вітаю тебе, рицарю Збишку з Богданця!

— Де Лорш! — вигукнув Збишко.— Ти тут?

У Збишка про нього залишилися найкращі спогади, і він схопив його в обійми. Вони поцілувалися, і Збишко з радістю почав розпитувати:

— Ти тут? На нашій стороні?

— Можливо, що багато гельдернських рицарів перебувають на тій стороні,— відповів де Лорш,— але я, як власник Длуголясу, повинен служити моему панові князю Янушеві.

— Отже, ти дідичем у Длуголясі після старого Миколая?

— Так. Після смерті Миколая і його сина, що вбитий під Бобровниками, Длуголяс залишився прекрасній Агнешці, яка вже п'ять років є моею дружиною і панією.

— Боже ти мій! — вигукнув Збишко.— Розкажи ж, як це сталося?

Але де Лорш, привітавшись із Мацьком, сказав:

— Колишній ваш зброєносець Гловач сказав мені, де вас шукати, а тепер чекає нас у мене в наметі й готує вечерю. Правда, це далеко, аж на другому кінці табору, але верхи ми доїдемо швидко, отже, їдьмо зі мною.

Потім звернувся до Повали, з яким він познайомився давніше в Плоцьку, і додав:

— І вас прошу, шляхетний пане. Це для мене буде честь і щастя.

— Добре,— відповів Повала.— Приємно поговорити із знайомими, а по дорозі ще побачимо й табір.

І вони вийшли, щоб сісти на коней і їхати. Але перед цим слуга де Лорша пакинув їм на плечі плащі, які, видно, навмисне для цього привіз. Підійшовши до Збишка, слуга поцілував його в руку і сказав:

— Поклін і честь вам, пане. Я колишній ваш слуга, але ви в темряві не впізнаєте мене. Чи пам'ятаєте Сандеруса?

— Боже мій! — вигукнув Збишко.

І на хвилину в його пам'яті ожили спогади про пережиту журбу, біль та давні нещастя так само, як і тоді, коли він після з'єднання королівського війська з корогвами мазовецьких князів зустрівся по довгій розлуці з колишнім своїм зброєносцем Главою.

І він сказав:

— Сандерус! Аякже! Пам'ятаю і ті колишні часи, і тебе! Що ж ти з того часу поробляв та де блукав? Хіба ти вже не носиш реліквій?

— Ні, пане. Аж до цієї весни я був служкою при костьолі в Длуголясі, але тому що мій покійний батько займався воєнним ремеслом, то як тільки спалахнула війна, мені одразу спротивилась мідь костельних дзвонів і потягло до заліза і сталі.

— Що я чую! — вигукнув Збишко, який ніяк не міг уявити собі Сандеруса в бою з мечем, рогатиною або сокирою.

А той сказав, придержуючи стремено:

— Рік тому з наказу плоцького єпископа я ходив у пруські краї і зробив значну послугу, але про це розкажу пізніше, а зараз сідайте, ваша величність, на коня, тому що чеський граф, якого ви називаєте Главою, чекає вас з вечерєю в наметі мого пана.

Збишко сів на коня й поїхав поруч з паном де Лоршем, щоб поговорити з ним про його пригоди, якими він дуже цікавився.

— Я дуже радий,— почав Збишко,— що ти на нашій стороні, хоч мені це й дивно, бо ти ж раніш служив у хрестоносців.

— Служать ті, котрі одержують плату,— відказав

де Лорш,— а я її не брав. Я приїхав до хрестоносців тільки для того, щоб шукати пригод та здобути рицарський пас, котрий я, як тобі відомо, одержав з рук польського князя. Проживши довгі роки в цих краях, я побачив, на чийй стороні правда, а коли ще оженився й оселився тут, то як же мені було йти проти вас? Я вже тутешній, і слухай, як навчився вашої мови. Навіть свою рідну вже трохи забув.

— А твоя маєтність у Гельдерні? Бо я ж чув, що ти родич тамтешнього герцога і власник багатьох замків і земель.

— Маєтки я передав своєму родичеві, Фульконові де Лоршу, який заплатив мені за них грішми. П'ять років тому я був у Гельдерні і привіз відтіля великі гроші, за які купив собі маєтність у Мазовії.

— А як воно сталося, що ти одружився з Агнешкою з Длуголясу?

— Ах! — відповів де Лорш.— Хто їх збагне, тих жінок? Вона завжди насміхалася з мене, а коли це мені набридло, я заявив їй, що поїду з горя в Азію на війну й ніколи не повернуся. Вона несподівано розплакалась і сказала: «То я залишуся черницею». За ці слова я впав їй до ніг, а через два тижні плоцький єпископ поблагословив наш шлюб у костьолі.

— У вас є діти?

— Після війни Агнешка поїде до гробу вашої королеви Ядвіги просити її благословення,— зітхаючи, відповів де Лорш.

— Добре. Кажуть, що це певний спосіб і що нема кращої заступниці, ніж наша свята королева. Вирішальна битва станеться за кілька днів, а потім буде мир.

— Так.

— Але хрестоносці, напевне, вважають тебе зрадником?

— Ні! — відповів де Лорш.— Ти ж знаєш, як я пильную рицарської честі. Сандерус їздив до Мальборга з дорученнями плоцького єпископа, і я також послав через нього листа до магістра Ульріха, в якому відмовився від служби і виклав причини, чому перейшов на вашу сторону.

— Сандерус! — вигукнув Збишко.— Він мені казав, що йому набридла мідь дзвонів і що його потягло до заліза. І це мені дивно, бо в нього завжди було заяче серце.

Пан де Лорш засміявся:

— Сандерус має діло з сталлю та залізом тільки тоді, коли голить мене і моїх зброєносців.

— Он воно як! — розвеселився Збишко.

Якийсь час вони їхали мовчки, потім де Лорш глянув на небо і сказав:

— Просив я вас на вечерю, але поки доїдемо, то, мабуть, час буде вже й снідати.

— Місяць ще світить, — відповів Збишко. — Ідьмо.

Вони порівнялися з Мацьком та Повалою і поїхали далі разом широкою вулицею табору, яку з наказу командирів завжди залишали між наметами для проїзду. Щоб дістатися до мазовецьких корогов, які стояли на другому кінці табору, їм треба було проїхати його від початку до кінця.

— Відколи існує Польща, — озвався Мацько, — такого війська вона ще не бачила, сюди зійшлись народи з усього світу.

— Ніякий інший король такого війська не виставить, — відповів де Лорш, — бо жоден не володіє такою могутньою державою.

Старий рицар звернувся до Повали з Тачева:

— Скільки, кажете, корогов привів князь Вітольд?

— Сорок, — відповів Повала. — А наших польських з мазурськими п'ятдесят, але в наших по менше людей, ніж у Вітольдових, бо в нього під одним стягом буває іноді по кілька тисяч чоловік. Ми чули, ніби магістр казав, що ця голота більше здатна орудувати ложками, ніж мечами, але нехай би він сказав це в лиху годину, бо я думаю, що литовські короткі списи — сулиці — добре зачервоняться від крові хрестоносців.

— А оці, біля котрих ми зараз їдемо, хто вони? — запитав де Лорш.

— Це татари, їх привів до Вітольда його данник Саладін.

— Як вони, добрі воїни?

— Литва успішно воює з ними і значну частину їх підкорила собі, через те вони й мусили взяти участь в цій війні. Але західному рицарству воювати з ними трудно, бо вони у відступі страшніші, ніж у сутичці.

— Давайте подивимось на них зблизька, — сказав де Лорш.

І вони поїхали до вогнищ, круг яких сиділи й лежали люди з голими руками, одягнені, незважаючи на літню пору, в кожухи догори вовною. Більша частина їх спала просто на голій землі або на мокрій, паруючій від тепла

соломі; багато їх сиділо біля вогнищ. Деякі коротали ніч, гугняво співаючи якихось диких пісень та приграючи собі кінськими кістками, що чинили неприємний стукіт; інші грали в невеликі бубни або бренькали на туго натягнутих тятивах луків. Декотрі запихалися тільки що витягненим з вогнищ паруючим кров'яним м'ясом, дмухаючи на нього випнутими синіми губами. Загалом усі вони мали такий страшний і зловісний вигляд, що їх можна було швидше взяти за якихось лісових потвор, ніж за людей. Над вогнищами слався їдкий дим від кінського й овечого жиру, який у них топився, а крім того, навкруги розходився нестерпний сморід припаленої вовни, нагрітих кожухів і нудотний дух здертих шкур і крові. З другого, темного боку вулиці, де стояли коні, густо тягнуло кінським потом. Ці шкапи, яких кілька сот було поставлено поблизу для роз'їздів, повигризали з-під ніг усю траву і тепер гризлися між собою та пронизливо хропли й вищали. Конюхи втихомирювали їх криком та батогами з сириці.

Заїжджати між татар поодинокому було небезпечно, бо це були неймовірно хижі дикуни. Недалеко від них стояли ненабагато менш дикі ватаги бессарабів, з рогами на головах, довговолосих волохів, котрі замість панцерів носили на грудях і плечах дерев'яні дошки, незграбно розмальовані упрями, кістяками та всілякою звіриною; далі стояв табір сербів, який тепер спав непорушним сном, натомість вдень звучав, як суцільна лютня, стільки в ньому було флейт, балалайок, дудок та інших музичних інструментів.

На землі світили вогнища, а з неба серед розвіяних сильним вітром хмар світив ясний повний місяць, і при цьому світлі наші рицарі оглядали табір. За сербами стояли нещасні жмудини. Німці виточили з них потоки крові, проте вони на кожен заклик Вітольда підіймалися на нові битви. І тепер, немов передчуваючи, що нещастя їхні скоро скінчаться, вони прийшли сюди, пройняті духом Скірвоїлла, саме ім'я якого викликало у німців шаленство і тривогу. Жмудські вогнища змикалися з литовськими, бо це був той самий народ, з тими самими звичаями і мовою.

Коли рицарі вїжджали в литовський табір, вони побачили страшну картину. На збитій з кругляків шибениці висіло два людські трупи, які вітер гойдав, обертав і підкидав з такою силою, що аж поперечина шибениці жа-

лібно скрипіла. Побачивши трупи, коні захропли і стали присідати на задні ноги, рицарі почали побожно хреститися, а коли проїхали далі, Повала сказав:

— Князь Вітольд був у короля, а я перебував при королі, як привели оцих злочинців. Наші єпископи й державні діячі вже раніше скаржились, що литвини воюють надто жорстоко і не щадять навіть костьолів. Отож коли їх привели (а це були люди значні, які зневажили святиню), князь спалахнув таким гнівом, що на нього страшно було дивитись, і наказав повісити їх. Вони, бідолашні, мусили самі собі поставити шибеницю і самі повісились, та ще один одного й підганяли: «Ну, давай швидше, бо князь ще більше розгнівається!» І всіх татар і литвинів поймав великий страх, бо вони бояться не смерті, а князівського гніву.

— Ага, я пам'ятаю,— сказав Збишко,— коли свого часу король у Кракові розгнівався на мене за Ліхтенштейна, то молодий князь Ямонт, котрий був наближеним короля, також радив мені повіситись. І радив він від щирого серця, хоч за цю пораду я був би викликав його на втоптану землю, та не викликав, бо мені й так мали зітнути голову.

— Князь Ямонт уже навчився рицарських звичаїв,— відповів Повала.

Розмовляючи так, вони минули литовський табір і три чудових руських полки, з яких найчисленнішим був смоленський, і в'їхали в польський табір. Там стояло п'ятдесят корогов — ядро і разом головна частина всієї армії. Озброєння тут було краще, коні більші, рицарі вправніші, вони нічим не поступалися перед західними. Навіть більше, фізичною силою, витривалістю до голоду, холоду та всіляких злигоднів рицарі Великопольщі й Малопольщі переважали вимогливих до вигод західних рицарів. Звичаї у них були простіші, панцери грубішого виробу, але гарт міцніший, їх зневага до смерті та незмірна упертість в бою навіть у ті часи дивували прибулих здалека французьких і англійських рицарів.

Де Лорш, який давно вже знав польське рицарство, також сказав:

— Тут вся сила і вся надія. Пам'ятаю, як у Мальборзі не раз нарікали, що в битві з вами за кожну п'ядь землі треба заплатити річкою крові.

— Кров і тепер поллеться річкою,— відповів Мацько.— Адже й орден ще ніколи не збирав стільки війська.

Повала зауважив:

— Рицар Кожбуг, який їздив з королівськими листами до магістра, казав, що хрестоносці хвалились, ніби ні в римського імператора, ні в жодного короля немає такої армії і що орден міг би завоювати всі королівства.

— Але ж нас таки більше! — сказав Збишко.

— Так, але вони легковажать Вітольдовим військом, вважаючи, що воно погано озброєне і від першого ж удару розсиплеться, як череп'яний горщик під молотом. А правда це чи неправда, — не знаю.

— І правда, і неправда! — озвався розважливий Мацько. — Ми із Збишком знаємо їх, бо разом з ними воювали. Зброя у них таки гірша, коні миршаві, через те вони не завжди витримують рицарський натиск, але серця у них хоробрі, мабуть, хоробріші, ніж у німців.

— Незабаром все це виявиться, — сказав Повала. — У короля весь час набігають на очі сльози, коли подумає, що доведеться пролити стільки християнської крові. Він ще й тепер готовий укласти справедливий мир, але пиха хрестоносців не допустить до цього.

— Це правда! Я знаю хрестоносців, та й усі ми їх знаємо, — підтвердив Мацько. — Бог там десь уже приготував терези, на які покладе нашу кров і кров ворогів нашого народу.

Вони вже були недалеко від мазовецьких корогов, серед яких стояли намети пана де Лорша, коли раптом побачили серед «вулиці» велику юрбу людей, які стояли й дивилися на небо.

— Спиніться там, спиніться! — вигукнув якийсь голос з юрби.

— Хто там говорить і що ви тут робите? — запитав Повала.

— Клобуцький настоятель. А ви хто такі?

— Повала з Тачева, рицарі з Богданця і де Лорш.

— Ах, то ви, пане, — промовив таємничим голосом ксьондз настоятель, підходячи до коня Повали. — Гляньте на місяць і придивіться, що на ньому робиться. Це віща і чудовна ніч!

Рицарі стали дивитись на місяць, що вже зблід і мав заходити.

— Нічого не можу розібрати! — сказав Повала. — А ви що бачите?

— Чернець у каптурі б'ється з королем у короні! Дивіться! Он там! Во ім'я отця, і сина, і святого духа! Ой, як же вони запекло б'ються!.. Господи, помилуй нас грішних!

Навколо запала тиша, бо всі затамували дух.

— Дивіться! Дивіться! — гукав ксьондз.

— Правда! Щось там таке є! — сказав Мацько.

— Правда! Правда! — підтвердили інші.

— О! Король звалив ченця! — крикнув раптом клобуцький настоятель.— Наступив на нього ногою! Слава Ісусу Христу!

— На віки вічні!

В цю мить велика чорна хмара заступила місяць, і стало темно, тільки полум'я вогнищ кривавими пасмами тремтіло на дорозі.

Рицарі рушили далі, а коли од'їхали від юрби, Повала спитав:

— Ви що-небудь бачили?

— Спочатку нічого,— відповів Мацько,— але потім вразно бачив і короля, і ченця.

— І я.

— І я.

— Це знак божий,— озвався Повала.— Ну, то, незважаючи на сльози короля, з миру, видно, нічого не вийде.

— А битва буде така, якої ще світ не бачив,— сказав Мацько.

І вони мовчки їхали далі, окрилені й урочисті.

Коли вони були вже недалеко від намету пана де Лорша, зірвався такий страшний вітер, що вмить порозкидав багаття мазурів. Повітря зарілося тисячами жаринок, палаючих трісок, іскор і затуманилось клубами диму.

— Та й дме ж як страшно! — сказав Збишко, відкочуючи опанчу, яку вітер закинув йому на голову.

— А в вітрі чути немов людський стогін і голоси.

— Незабаром світатиме, але ніхто не знає, що йому несе прийдешній день,— додав де Лорш.

L

Перед ранком буря не тільки не вщухла, а розбурхалась настільки, що не можна було нап'ясти намету, в якому король від початку походу щоденно вислуховував

по три святі меси. Нарешті прибіг Вітольд і став просити, щоб король відклав відправу до більш слушного часу в лісовому затишку і не затримував виступу. Його бажання було виконане, бо інакше й не залишалось нічого робити.

Коли зійшло сонце, лавою рушило військо, а за ним нескінченна валка возів. Через годину вітер трохи вщух, так що можна було розгорнути знамена. І поля одразу, скільки око бачило, зацвіли немов барвистими квітками. Неможливо було охопити оком усі загони й цілий ліс різноманітних знамен, під якими полки посувалися вперед. Ішла краківська земля під червоною короговою з білим орлом у короні; це була головна корогва всього королівства, велике знамено для всього війська. Ніс її Марцін з Вроцімовиць, герба Пулкоза, могутній і славетний у світі рицар. За ним ішли придворні загони, один під подвійним литовським хрестом, а другий під Погонєю¹. Під знаменом святого Георгія йшов сильний загін іноземних найманих воїнів і добровольців, який складався переважно з чехів і моравів. Їх багато брало участь у цій війні, бо ціла сорок дев'ята корогва складалася виключно з них. Це був народ дикий і недисциплінований, особливо піхота, яка йшла за списарями, але такий звичний до війни і такий запеклий у бою, що всяка інша піхота, зіткнувшись з ним, одскакувала від нього, як собака від їжачка. Озброєні вони були бердишами, косами та сокирами, а найбільше залізними ціпами, якими орудували з страшною вправністю. Вони наймалися до кожного, хто їм платив, бо їх стихією була війна, грабунок і різня.

Поряд з чехами й моравами йшло під своїми знаменами шістнадцять корогов польських земель, з них одна перемишльська, одна львівська, одна галицька і три подільських, а за ними піхота з тих самих земель, озброєна переважно рогатинами й косами. Мазовецькі князі Януш і Земовіт вели двадцять першу, другу й третю корогни. Тут же йшли двадцять дві єпископські та магнатські корогни: Яська з Тарнова, Єндрка з Тенчина, Спитка Леліви і Кшона з Острова, і Миколая з Михалова, і Збігнева з Бжезя, і Кшона з Козіхглув, і Куби з Конецьполя, і Яська Лігензи, і Кміти, і Закліки, а крім них родові корогни Грифітів і Бобовських, і Козячих Рогів і різних інших,

¹ Знак у вигляді вершника з хрестом.

котрі виходили на війну під спільним гербом і з спільним бойовим кличем.

І земля так розцвіла під ними, як розцвітають весною луки. Котилася хвиля коней, хвиля людей, над ними ліс списів з барвистими значками, немов дрібніші квіти, а позад них, у хмарах куряви, міська й селянська піхота. Всі знали, що йдуть на страшну битву, але знали також, що це «потрібно», тому йшли з готовністю й піднесенням.

На правому крилі йшли одна за одною Вітольдові ватаги під різнокольоровими знаменами і з однаковим зображенням литовської Погоні. Не можна було охопити поглядом усі загони, бо вони йшли полями й лісами і займали завширшки відстань понад німецьку милю.

Опівдні військо підійшло до сіл Логдау і Танненберга і спинилося край лісу. Місце здавалося зручним і безпечним від усякого несподіваного нападу, бо з лівого боку було захищене вузькою затокою Домбровського озера, з правого — озером Любень, а попереду війська лежало широке поле завширшки з милю. Серед цього поля, що трохи підвищувалось на захід, зеленіли луки Грюнвальда¹, а трохи далі сіріли солом'яні стріхи й неорані толоки Танненберга. Коли б супротивник спускався до лісу з узгір'я, його легко було б помітити, але вважали, що він з'явиться не раніш як завтра вранці. Військо спинилося тут тільки на відпочинок, проте знавець воєнної справи Зиндрам з Машковиць навіть у поході додержував бойового порядку, отже й тепер воно стало так, щоб у будь-яку хвилину бути готовим до бою. З наказу командуючого наперед до Грюнвальда, Танненберга й далі були вислані на легких і прудких конях гінці, щоб розвідати околиці, а тим часом для богомільного короля на високому березі озера Любень поставили намет-каплицю, щоб він міг, як звичайно, прослухати меси.

Ягелло, Вігольд, мазовецькі князі і військова рада пішли в каплицю. Перед каплицею стовпилося найвизначніше рицарство, щоб перед вирішальним днем доручити себе богіві й подивитися на короля. Усі бачили, як він ішов у сірій похідній одежі, з серйозним обличчям, на якому лежала печать великої турботи. Літа мало змінили його

¹ Село, біля якого відбулася Грюнвальдська битва між польською і орденською арміями.

постать, не вкрили зморшками обличчя й не посріблили волосся, яке він рвучко одгортав за вуха, як і тоді, коли Збишко вперше бачив його в Кракові. Але йшов він ніби придавлений тягарем страшно́ї відповідальності, що тяжіла над ним, і ніби заглибившись у тяжкий сум. У війську говорили, що він весь час плаче за тією християнською кров'ю, що має пролитися, і так воно й було насправді. Ягелла жахала думка про війну, особливо з людьми, які носять на плащах і корогвах хрест, і він всією душею прагнув миру. Даремно польські великі пани і навіть угорські посередники, Сцібор і Гара, вказували йому на пиху і самовпевненість хрестоносців, якою сповнений був і магістр Ульріх, котрий готовий був викликати на бій весь світ; даремно його власний посол, Петро Кожбуг, присягався хрестом господнім і рибами свого герба, що орден і слухати не хоче про мир і що єдиного комтура гневського, графа фон Венде, який обстоював мир, інші обсипали зневагою й образами,— він ще мав надію, що ворог визнає слушність його вимог, пошкодує людської крові, і страшна чвара закінчиться справедливим миром.

Отож король і тепер пішов у каплицю молитися, бо його просту й добру душу гнітив великий неспокій. Коли сам Ягелло вогнем і мечем плюндрував орденські землі, але тоді він був поганським литовським князем, і тепер, коли він став польським королем і християнином та побачив охоплені вогнем села, руїни, кров і сльози, він злякався гніву божого, тим більше, що це був тільки початок війни. Коли б можна було на цьому й зупинитися! Але ж не сьогодні, то завтра ворожі війська зійдуться на бій, і земля розм'якне від крові. Звичайно, що правда не на боці ворогів, проте вони ж носять на плащах хрест, і його боронять такі великі і святі реліквії, що страшно й подумати. Отож і все військо про них думало і боялося не мечів, не сокир, а тих святих реліквій, і особливо побоювалися поляки. «Як же нам підіймати руку на магістра,— говорили безстрашні рицарі,— коли у нього на панцері ковчежець, а в ньому святі кості й дерево з хреста господнього!» Правда, Вітольд гаряче бажав війни, закликав до неї і рвався в бій, але богобоязливе серце короля аж тремтіло на думку про ті небесні сили, якими орден прикривав свої беззаконні дії.

Ксьондз Бартош із Клобуцька вже закінчив першу месу, а Ярош, калішський настоятель, мав незабаром почати другу, і король вийшов з намету, щоб трохи розпростати заклакні коліна, але тут на вмиленому коні примчав, як буря, шляхтич Ганко Остойчик і, ще не злізши з сідла, крикнув:

— Милостивий королю, німці йдуть!

Почувши це, рицарі стрепенулись, король змінився на обличчі, на мить замовк, а потім вигукнув:

— Слава Ісусу Христу! Де ти їх бачив і скільки корогів?

— Бачив одну корогву коло Грюнвальда, — засапавшись, відповів Ганко, — але з-за пагорка здіймалась курява, коли б їх не йшло більше!

— Слава Ісусу Христу! — повторив король.

Тоді Вітольд, якому від першого слова Ганка кров шугнула в обличчя, а очі загорілися, як жар, звернувся до придворних і крикнув:

— Відкласти другу месу й подати мені коня!

Король поклав йому руку на плече і сказав:

— Ідь ти, брате, а я залишуся й вислухаю другу месу.

Вітольд і Зиндрам з Машковиць скочили на коней, але в ту мить, коли вони повернули до табору, примчав другий гонець, шляхтич Петро Окша з Влостова, і ще здаля почав гукати:

— Німці! Німці! Я бачив дві корогви!

— На коней! — залунали голоси серед придворних і рицарства.

Не встиг ще скінчити Петро, коли знов залунав тупіт і примчав третій гонець, а за ним четвертий, п'ятий і шостий: всі вони бачили німецькі корогви, яких надходило все більше. Тепер уже не було ніякого сумніву, що королівському війську перепиняє дорогу ціла орденська армія.

Рицарі миттю розіхались по своїх корогвах. З королем біля каплиці-намету залишилась тільки купка придворних, ксьондзів і слуг. У цю хвилину залунав дзвінок, сповіщаючи, що калішський настоятель починає правити другу месу. І Ягелло, склавши руки на молитву й піднявши очі вгору, повільним кроком пішов у намет.

* * *

Коли король після меси знов вийшов з намету, він уже міг на власні очі переконатися, що гінці казали правду: по краях рівнини, що підіймалася вгору, щось зачорніло, немов на чистому полі раптом виріс бір, а над тим бором вигравала й мінилася на сонці веселка знамен. А ще далі, аж ген за Грюнвальдом і Танненбергом, до неба підноси- лась величезна хмара куряви. Король оглянув весь цей грізний виднокруг, потім звернувся до ксьондза підканц- лера Миколая й запитав:

— Якого сьгодні святого?

— День розіслання апостолів¹,— відповів ксьондз під- канцлер.

Король зітхнув.

— Отже, день апостолів буде останнім днем життя для багатьох тисяч християн, які зйдуться сьгодні на цьому полі.

І він показав рукою на широку, пусту рівнину, серед якої, напівдорозі до Танненберга, росло кілька вікових дубів.

Тим часом королю підвели коня, а віддалік показалось шістдесят озброєних списками людей, яких Зиндрам при- слав охороняти королівську особу.

* * *

Королівською вартою командував Олександр, менший син плоцького князя і брат того Земовіта, що був обдаро- ваний особливими воєнними здібностями і засідав у війсь- ковій раді. Друге після нього місце займав небіж монарха, Зигмунт Корибут, юнак, який подавав великі надії і мав велике майбутнє, але був неспокійної вдачі. З-поміж рицарів найславетніші були: Ясько Монжик з Домброви, справжній велетень, що майже дорівнював зростом Паш- кові з Біскупиць, а силою мало чим поступався самому Завіші Чорному, чеський барон Жулава, невеличкий і худий, але надзвичайно спритний, він прославився поєдин- ками при чеському й угорському дворах, де поклав кілька- надцять австрійських рицарів, і другий чех, Сокол, луч- ник з лучників, і великополянин Беніаш Веруш, і Петро

¹ Католицьке свято.

Медіолянський, і литовський боярин Сенко з Погоста, батько якого Петро командував одною з смоленських корогів, і королів родич князь Федушко, і князь Ямонт, і, нарешті, польські рицарі, «одібрані з тисяч», які заприсяглися боронити короля до останньої краплі крові й охороняти його від всіляких воєнних небезпек. Безпосередньо при особі короля перебували: ксьондз підканцлер Миколай і секретар Збишко з Олесниці, вчений юнак, вправний у читанні й письмі і разом дужий, як вепр. Озброєння короля пильнували три зброєносці: Чайка з Нового Двору, Миколай з Моравиці і Данилко Русин, який держав королівський лук і сагайдак. Почет доповнювали кільканадцять придворних, які на прудких скакунах мали передавати війську накази.

Зброєносці прибрали короля в чудовий блискучий панцер, потім підвели йому також «одібраного з тисяч» гнідого огиря, який пирхав на щасливу ознаку з-під сталевого налобника і, сповнюючи повітря іржанням, трохи присів, як птах, що зривається летіти. Відчувши під собою коня, а в руці списа, король раптом змінився. Смуток зник з його обличчя, невеликі чорні очі почали поблискувати, а на обличчі з'явився рум'янець; але це була тільки одна хвилина,— коли ксьондз канцлер почав благословляти його хрестом, він знову споважнів і покійно схилив свою голову в срібному шоломі.

* * *

Тим часом німецька армія, повільно спускаючись з високої рівнини, поминула Грюнвальд, поминула Танненберг і спинилася в повному бойовому порядку посеред поля. Знизу, з польського табору, добре видно було грізну лаву величезних, закутих в залізо коней і рицарів. Бистрі очі навіть виразно бачили, наскільки давав можливість вітер, що метляв знаменами, різноманітні знаки, вишиті на них: хрести, орли, грифи, мечі, шоломи, ягнята, голови зубрів та ведмедів.

Старий Мацько і Збишко, які воювали раніш з хрестоносцями і знали їхнє військо та герби, показували своїм серадзянам дві корогви магістра, в яких служив цвіт добірного рицарства, і головну корогву всього ордену, якою командував Фрідріх фон Валленрод, і могутню корогву святого Георгія з червоним хрестом на білому полі, і багато

інших орденських корогов. Не знали вони тільки гербів різних іноземних гостей, тисячі яких зібрались тут з усіх кінців світу: з Австрії, Баварії, Швабії, Швейцарії, з славетної своїм рицарством Бургундії, з багатой Фландрії, з сонячної Франції, про рицарів якої свого часу розповідав Мацько, що вони, навіть збиті на землю, продовжують виголошувати войовничі слова, з заморської Англії, батьківщини цілких лучників, і навіть з далекої Іспанії, де внаслідок постійної боротьби з сарацинами пишним цвітом, над усі інші країни, розквітли хоробрість і мужність.

На думку, що їм зараз доведеться зчепитися з німцями та всім оцим добірним рицарством, у гартованій шляхти з-під Серадзя, з Конецьполя, з Кшесні, з Богданця, з Бжозової та з інших польських земель стала закипати в жилах кров. Обличчя старших споважніли і стали суворі, воїни бачили, яка тяжка й жорстока буде тут робота. Зате серця молодих заскавували, як скавучать на цепках хорти, здалека забачивши дикого звіра. Деякі міцніше стискали в руках списи, руків'я мечів, топорища сокир і вже осаджували на задні ноги коней, немов готуючись до стрибка, у других запломеніли обличчя, треті часто задихали, немов їм раптом стало тісно в панцерах. Проте досвідчені воїни заспокоювали їх, кажучи: «Вистачить для вас усіх, коли б не було забагато».

Хрестоносці, дивлячись згори на лісисту низовину й бачачи на скраїську бору лише кільканадцять польських корогов, не були певні, що то вся королівська армія. Правда, ліворуч, біля озера, також видно було сірі юрби воїнів, а в кущах поблискувало щось схоже на вістря сулиць — коротких литовських списів. Але це міг бути лише великий польський кінний загін. І тільки втікачі із зруйнованого Гільгенбурга, яких кільканадцять чоловік привели до магістра, засвідчили, що проти них стоїть все польсько-литовське військо.

Проте втікачі марно говорили про могутність цього війська. Магістр Ульріх не хотів їм вірити, бо від самого початку цієї війни вірив лише в те, в що йому вигідно було вірити і що провіщало беззаперечну перемогу. Розвідки й гінців він не вислав, вважаючи, що й без цього відбудеться вирішальна битва, а вона не може закінчитись інакше, як страшною поразкою ворога. Певний своєї сили, якої до того часу жодний магістр не виводив на поле бою, він легковажив супротивником, а коли гневський

комтур, який самостійно провадив розвідку, повідомив його, що військо Ягелла численніше за орденське, магістр сказав:

— Яке там військо! Тільки з поляками доведеться трохи поморочитись, а інші, нехай би їх було скільки завгодно,— просто набрід, здатний орудувати лише ложкою, а не зброєю.

Прагнучи всіма силами до бою, він аж затремтів від радості, коли раптом опинився перед супротивником і спостеріг на тлі темного бору спільне знамено всього королівства, бо тепер уже не мав сумніву, що перед ним головна армія.

Але німці не могли вдарити на поляків, котрі стояли під лісом і в лісі, бо рицарство було страшне тільки в чистому полі і не любило та не вміло битися в лісовій гушавині.

Магістр нашвидку скликав раду, щоб вирішити, яким способом виманити ворога з лісу.

— Клянусь святим Георгієм! — вигукнув магістр.— Ми проїхали без відпочинку дві милі, нас змагає спека, тіла наші обливаються потом під панцерами. Не будемо ж ми тут ждати, поки супротивникові заманеться виступити в поле.

Навчений літами й досвідом, граф Венде сказав на це:

— Тут уже насміялися з того, що я казав, і сміялись ті, котрі, чого доброго, втечуть з цього поля, на якому я поляжу (тут він подивився на Вернера фон Теттінгена), та, однак, я скажу те, що мені велить сказати сумління і любов до ордену. Мужності полякам не бракує, але, наскільки мені відомо, король до останньої хвилини сподівається, що ми пришлемо посланців миру.

Вернер фон Теттінген нічого не відповів, тільки погордливо пирснув сміхом. Але слова Венде не сподобались і магістрові, і він промовив:

— Не час тепер думати про мир! Нам треба порадитись про іншу справу.

— Для божого діла завжди є час,— відповів фон Венден.

Але жорстокий члуховський комтур Генріх, який заприсягнувся, що накаже носити поперед себе два голі мечі доти, поки не закривавить їх польською кров'ю, обернув до магістра своє гладке, спітніле обличчя і крикнув з шаленим гнівом:

— Для мене краще смерть, ніж ганьба! Коли б я був тільки сам-один, я вдарив би з тими мечами на ціле польське військо!

Ульріх трохи нахмурих брови.

— Ти порушуєш дисципліну,— сказав він.

Потім звернувся до комтурів:

— Радьте, як виманити супротивника з бору.

Кожен радив по-своєму, нарешті і комтури, і найвидатніші іноземні рицарі пристали на думку Герсдорфа, який запропонував вислати до короля двох герольдів із сповіщенням, що магістр посилає йому два мечі й викликає поляків на смертний бій, а якщо їм мало поля, то він з військом може трохи відступити.

* * *

Король саме од'їхав з берега озера й напрямився на ліве крило до польських корогов, де мав пасувати цілий гурт рицарів, коли йому дали знати, що від орденського війська наближаються два герольди.

В серці Владислава ожила надія.

— Може, вони їдуть із справедливим миром?

— Дай боже! — відповіли духовні.

Король послав за Вітольдом, але той шикував своє військо до бою і не міг одразу прибути, а тим часом герольди повільно наближались до табору.

В яскравому сонячному світлі виразно було видно, як вони під'їжджали на величезних, вкритих панцирними попонами бойових конях. У одного на щиті був імператорський чорний орел на золотому полі, у другого, котрий був герольдом щитнинського князя,— гриф на білому полі. Шереги розступились перед ними, і вони, злізши з коней, за хвилину вже стояли перед великим королем і, трохи схиливши голови для привітання, стали виконувати своє доручення.

— Магістр Ульріх,— сказав перший герольд,— викликає твою королівську величність і князя Вітольда на смертельну битву, а щоб піднести вашу хоробрість, якої вам, видно, бракує, надсилає вам оці два мечі.

Сказавши це, він поклав мечі до ніг короля. Ясько Монжик з Домброви переказав йому слова герольда; як тільки він скінчив, виступив другий герольд з грифом на щиті і промовив:

— Магістр Ульріх наказав нам також повідомити вас, королю, що коли вам мало поля для битви, то він відступить з військом, щоб ви не загнилися в лісових хащах.

Ясько Монжик переклав і його слова, після чого настала тиша, тільки чути було, як рицарі з королівського почту стиха скреготали зубами на таке зухвальство і зневагу.

Остання надія Ягелла розвіялась, як дим. Він сподівався посланців згоди і миру, а тим часом це були посланці пихи і війни.

Піднявши мокрі від сліз очі до неба, він відповів:

— Мечів у нас і своїх достатньо, але я приймаю й ці, як запоруку перемоги, яку мені сам бог посилає через ваші руки. А поле битви також визначить він. До його справедливості я тепер звертаюсь і на свою кривду та вашу несправедливість і пиху скаржусь, амінь.

І дві великі сльози спливали по його засмаглих щоках.

Тим часом залунали голоси рицарів з почту:

— Німці відходять! Дають поле!

Герольди одійшли, і за хвилину знов було видно, як вони їхали під гору на своїх величезних конях і в блискучій на сонці шовковій одежі, яку вони носили поверх панцерів.

Польське військо вийшло з лісу й заростей у стрункому бойовому порядку. Попереду був «чільний» загін, що складався з найсильніших рицарів, за ним — головний, а за головним піхота і загін з найманих воїнів. Таким чином між загонами утворились дві довгі вулиці, якими проскакували з місця на місце Зиндрам з Машковиць і Вітольд. Останній, без шолома на голові, в прекрасному панцері, схожий був на зловісну зірку або на гнане вітром полум'я.

Рицарі набирали в груди повітря й міцніше вмоцувались у сідлах.

Битва от-от мала початись.

* * *

Тим часом магістр дивився на королівське військо, що виходило з бору.

Він довго дивився на його величезну масу, на розпростерті ніби у велетенського птаха крила, на порушувану вітром веселку знамен, і серце його раптом стиснулось від якогось незнаного моторошного почуття. Може, магістр

побачив внутрішнім зором гори трупів і ріки крові? Він не боявся людей, але, може, злякався бога, який уже держав там, в небесній високості, терези перемоги?..

Уперше йому спало на думку, який настав жахливий день, і він уперше відчув, яку незмірну відповідальність узяв на свої плечі.

Обличчя його раптом зблідло, губи почали тремтіти, а з очей полились буйні сльози. Комтури здивовано дивилися на свого вождя.

— Що з вами, пане? — спитав граф Венде.

— Оце справді якраз час плакати! — озвався жорстокий члуховський комтур Генріх.

А великий комтур Куно Ліхтенштейн надув губи і сказав:

— Я в очі вам скажу, магістре, що осуджую вашу поведінку: зараз треба було б підносити дух лицарства, а не послаблювати його.

Проте, незважаючи ні на які зусилля, сльози не переставали литися з очей магістра й котилися по чорній бороді, немов у ньому плакав хтось інший.

Нарешті, трохи опанувавши себе, він суворо глянув на комтурів і гукнув:

— По корогвах!

Магістр сказав це так владно, що всі поскакали до своїх корогів, а він простягнув руку до зброєносця і сказав:

— Дай мені шолом.

* * *

Серця воїнів в обох таборах уже давно гупали, як молотки, а сурми все ще не давали сигналу до бою.

Настали хвилини дождання, що були, можливо, тяжчі за саму битву. На полі між німцями й королівським військом, з боку Танненберга, височіло кілька вікових дубів, на які повилазили місцеві хлопці, щоб подивитись на величезні армії, яких з давніх-давен не бачив світ. Крім цієї групи дерев, на полі не було нічого, воно було пусте, сіре, безраднісне, наче вимерлий степ. По ньому тільки шугав вітер, а над ним тихо витала смерть. Очі лицарів мимоволі зверталися до цього зловісного, мовчазного поля. Часом на сонце насувалася хмара, і тоді на поле спадала смертна тінь.

Раптом зірвався вихор. Він зашумів у лісі, зірвав з дерев цілі оберемки листя, ринув у поле, підхопив сухі стебла трав, збурих хмару куряви й поніс її в очі орденському війську. В ту ж мить повітря здригнулося від пронизливого звуку ріжків, дудок і пищалок, і ціле крило литовського війська зірвалося з місця, немов згряя птиць, що зривається летіти. За своїм звичаєм литвини одразу помчали навскачки. Коні, повитягавши шиї та прищуливши вуха, з усієї сили мчали вперед; вимахуючи мечами і списами, вершники з жахливим криком летіли проти лівого крила хрестоносців.

Магістр якраз був там. Він уже заспокоївся, тепер з його очей замість сліз сипалися іскри. Побачивши литовську летючу хмару, він звернувся до Фрідріха Валленрода, який командував цим крилом:

— Вітольд виступив першим. Починайте й ви, в ім'я господне!

І помахом правиці рушив чотирнадцять корогов залізного рицарства.

— *Gott mit uns!*¹ — крикнув Валленрод.

Корогви, похиливши списи, спочатку пішли кроком. Але як та зрушена з гори скеля, падаючи, набирає все більшого руху, так і вони — з кроку перейшли на рись, потім на чвал і йшли так страшно й нестримно, як лавина, яка мусить стерти й роздавити все, що їй трапиться на шляху.

Земля стогнала і вгиналася під ними.

* * *

З хвилини на хвилину битва мала розпочатися на всьому фронті, і польські корогви почали співати старої бойової пісні святого Войцеха. Сто тисяч укритих залізом голів і сто тисяч пар очей піднялись до неба, а з ста тисяч грудей вирвався один могутній голос, подібний до грому небесного:

Богородице, о діво,
Богом славлена Маріє!
Твого сина ти єдина
Мати господа, Маріє,
Милуй нас, прощай нам,
Кіріє елейсон!..

¹ З нами бог! (Нім.)

І вони одразу відчули міць у тілі й готовність умерти. В тих голосах і в пісні лунала така переможна сила, ніби могутній грім прокотився по небі. В руках рицарів затремтіли списи, затремтіли короги і стяги, затремтіло повітря, загойдалися віти в бору, в глибині лісів озвалася луна, ніби повторюючи озерам, лукам і всій безмежній землі:

Милуй нас, прощай нам,
Кіріє елейсон!..

А вони співали далі:

Почуй нас, твоїх створінь, хрестителю,
Почуй наш голос, дай нам розум.
Почуй нашу молитву
І дай нам, чого ми просимо:
Життя побожне на землі,
Життя в раю по смерті.
Кіріє елейсон!

Луна повторила у відповідь: «Кіріє елейсон!», а тим часом на правому крилі вже лютувала запекла битва і все швидше наближалась до середини фронту.

Грюкіт, вищання коней, моторошні вигуки воїнів перемішувались із звуками пісні. Але часом той гомін вщухав, наче людям не вистачало духу, і під час одної з таких перерв ще раз можна було почути гримучі голоси:

Адаме, божий орачу,
Ти сидиш у бога на пораді,
Адаме, божий ти ратаю,
Забери і нас до раю,
Ангелят святого краю,—
Ти ж із богом раду маєш!
Там радість,
Там щастя,
Там ангельські лики, там з богом навіки..
Кіріє елейсон!..

І знову по бору розляглася луна: «Кіріє елейсон!» Крик на правому крилі ще більш посилювався, але ніхто не міг ні бачити, ні знати, що там діється, бо магістр Ульріх у цей час кинув на поляків двадцять корогов під проводом Ліхтенштейна.

До чільного польського загону, що складався з добрих рицарів, блискавично підлетів Зиндрам з Машковиць і, вказуючи вістрям меча на рухливу хмару німців, крик-

нув так гучно, що коні в першій лаві аж поприсідали на задні ноги:

— На них! Бий!

І рицарі, припавши до кінських грив та виставивши списи, рушили вперед.

* * *

Але Литва не витримала страшного удару німців. Найкраще озброєні перші шеренги, що склалися з найвищих значніших бояр, лягли трупом під кінські копита. Дальші ряди в шаленому запалі зчепилися з хрестоносцями, та ніяка хоробрість, ніяка витривалість, ніяка людська сила не могла врятувати їх від загибелі й поразки. Та чи й могло бути інакше, коли з одного боку боролось рицарство, цілком закуте в сталеві панцери й на захищених сталлю конях, а з другого, правда, сильний і рослий люд, але на дрібних коненятах і одягнений лише в шкіри?.. Марно упертий литвин шукав способу добутися до німецької шкіри. Списи, шаблі, вістря рогатин, втикані кремінням або цвяхами келепи відскакували від сталевих панцерів, наче від скель або від замкових мурів. Важка маса людей і коней давила нещасні загони Вітольда, їх рубали мечі й сокири, кололи і трошили кості бердиші, топтали кінські копита. Князь Вітольд даремно кидав у цю пашу смерті нові й нові юрби: марна була упертість, марна зневага смерті, марні потоки крові! Спочатку стали втікати татари, бессараби, волохи, а незабаром захиталась вся литовська лава і зчинилась дика паніка.

Більша частина війська втікала в бік озера Любень, а за нею погналися головні німецькі сили, чинячи таку страшну косовицю, що ціле побережжя озера вкрилось трупом.

Друга, менша частина Вітольдового війська, в якій було три смоленські полки, відступала до польського крила, переслідувана шістьма німецькими корогвами, а потім і тими, котрі поверталися з погоні. Але лучче озброєні смоленці становили істотніший опір. Тут битва перетворилась в різанину. Кожен крок, майже кожна п'ядь землі здобувалися тут ріками крові. Один із смоленських полків був вирубаний майже дощенту. Два інші розпачливо й шалено боронилися. Проте перемагаючих німців ніщо вже не могло спинити. Деякі їх корогви пойняло бойове

шаленство. Окремі рицарі, острогами підіймаючи коней, наосліп кидалися з піднятою сокирою або мечем в найбільшу гущу супротивника. Вони з нелюдською силою трощили все мечами й бердишами, і вся лава, топчучи і давлячи смоленських рицарів, нарешті підійшла до чільного і головного польських загонів, котрі вже цілу годину боролися з німцями, якими командував Куно Ліхтенштейн.

* * *

Але тут Ліхтенштейнові було не так легко, бо супротивник мав майже таке саме озброєння й коні та однакову рицарську вправність. Польські списи-«дерева» навіть зупинили були німців і відкинули їх назад, тим більше, що першими на них ударили три страшні короги: краківська, гонча¹ під проводом Єндрка з Брохочиць, і придворна, під проводом Повали з Тачева. Але найзапекліший бій почався тоді, коли потрошені були списи і воїни взялися за мечі та сокири. Щит ударявся об щит, воїн зчіплювався з воїном, падали коні, перекидалися знамена, репались під ударами келепів та обухів шоломи, наплічники, панцери, обливалося кров'ю залізо, як підрубані сосни, падали з сидел рицарі. Ті орденські рицарі, котрі під Вільною вже брали участь в битвах з поляками, знали, який це непохитний і запеклий народ, але новаків з іноземних гостей одразу пойняло подібне до страху здивування. І не один з них мимоволі стримував коня, розгублено дивився вперед і, перш ніж встигав щось надумати, гинув під ударом польської руки. І так, як немилосердно сиплеться з чорної хмари на ниву град, так густо сипались жахливі удари, били мечі, били топірці, били сокири, били безупинно й немилосердно, дзвеніли, немов у кузні, залізні панцери, смерть, наче вітер, гасила життя, з грудей рвався стогін, гасли очі, а збілілі юнацькі голови поринали в вічну ніч.

Злітали вгору викресані з заліза іскри, уламки ратищ, знамена, павине і страусове пір'я. Копита коней сковзались по закривавлених панцерах і кінських трупах. Хто падав поранений, того міжчили кінські копита.

Але ніхто ще не впав з найвидатніших польських рицарів, і вони йшли вперед у галасі й тисняві, вигукуючи імена своїх святих заступників або родові бойові кличі,—

¹ Легка кінцота.

ішли, як іде вогонь по сухому степу, спалюючи кущі і траву. Лис із Торговиська першим напав на остеродського комтура Гамрата, який, загубивши щита, обмотав руку своїм білим плащем і захищався ним від ударів.

Лис розрубав мечем плащ і наплічник, одрубав руку до пахви, а другим ударом проколов живіт, так що вістря аж заскреготало по хребцях. Побачивши смерть свого проводиря, люди з Остероди тривожно закричали, але Лис кинувся на них, як орел на журавлів, а коли Сташко з Харбимовиць і Домарат з Кобилян прискочили йому на допомогу, вони втрюх стали їх так страшно луштити, як ведмеді лушать стручки молодого гороху.

Там же Пашко Здолій з Біскупиць убив славетного брата Кунца Адельсбаха. Побачивши перед собою велетня з закривавленою сокирою в руці, на якій разом з кров'ю прилипло людське волосся, Кунц злякався й хотів був здатися в полон. Але Пашко, недочувши в галасі його слів, підвівся на стременах і розітнув йому голову, разом з сталевим шоломом, немов розітнув надвоє яблуко. Слідом за цим він знищив Лоха з Мекленбурга, і Клінгенштейна, і шваба Гельмсдорфа з можновладного графського роду, і Лімбаха з-під Могунції, і Нахтервіца, також з Могунції, поки нарешті охоплені жахом німці не почали розступатись перед ним на обидва боки, а він трошив їх, наче трухляву стіну, і як тільки підіймався в сідлі, одразу було видно блискучу сокиру й падаючий між коні німецький шолом.

Там же могутній Єнджей з Брохоциць, зламавши меч на голові рицаря, у якого на щиті була зображена сова, а забрало зроблене в вигляді совиної голови, схопив його за руку, скрутив її і, видерши у нього меч, ним же зарубав його. Він також взяв у полон молодого рицаря Дінгельма, пожалівши його за те, що той був без шолома й жалібно дивився на нього ще зовсім дитячими очима. Єнджей кинув його своїм зброєносцям, не підозріваючи, що бере собі зятя, бо цей рицар пізніше одружився з його дочкою і назавжди залишився в Польщі.

Тепер німці шалено кинулись відбивати молодого Дінгейма, який походив із знатного роду рейнських графів, але передкороговні рицарі Сумик з Надброжа і два брати з Пломикова, і Добко з Охв'я, і Зих Пікна осадили їх на місці, як лев осаджує бика, й одігнали до корогви святого Георгія, сіючи серед них згубу.

З рицарськими гостями зчепилася придворна короґва, під проводом Ціолека з Желехова. Там Повала з Тачева, що мав надлюдську силу, валив на землю коней і людей; немов яєчні шкаралупи, трощив залізнi шоломи, нападав сам-один на цілі юрби, а поруч з ним ішли Лешко з Горая, другий Повала з Вигуча, і Мстислав із Скшинна, і два чехи: Сокол і Збиславок. Боротьба тут тривала довго, бо на цю одну короґву вдарили три німецькі, але коли їй на допомогу підійшла двадцять сьома короґва Яська з Тарнова, сили більш-менш зрівнялися, і німці були одігнані від того місця, де почалась перша сутичка, майже на півльоту стріли з самостріла.

Але ще далі відкинула їх велика краківська короґва під проводом самого Зиндрама, на чолі якої між передкороґовними йшов найстрашніший з усіх поляків — Завіша Чорний герба Сулима. Поруч з ним билися: його брат Фарурей, і Флоріан Єлітовець з Коритниці, і Скарбек з Гір, і той самий славетний Лис з Торговиська, і Пашко Злодій, і Ян Наленч, і Стах з Харбімовиць. Від смертоносної руки Завіші гинули мужні воїни, немов у тому чорному панцері сама смерть ішла їм назустріч, а він бився, нахмуривши брови і зціпивши зуби, спокійний, уважний, наче робив звичайну роботу; часом він рівномірно рухав щитом, відбиваючи удари, але на кожен зблиск його меча відповідав моторошний крик враженого воїна, а він навіть не оглядався і йшов, працюючи, вперед, немов та чорна хмара, з якої кожну мить біла громовиця.

Познанська короґва, на знамені якої був орел без корони, також билася не на життя, а на смерть, а архієпископська і три мазовецькі йшли з нею наввипередки. Та й усі інші прагнули перевищити одна одну завзяттям і стійкою хоробрістю. В серадзькій короґві молодий Збишко з Богданця кидався, як вепр, у найгустіші тлуми, а поруч з ним ішов старий грізний Мацько, нападаючи розважно, як вовк, котрий кусає не інакше як на смерть.

Він весь час шукав очима Куно Ліхтенштейна, але не мігши знайти його в натовпі, вибирав поки що інших рицарів, тих, котрі були в кращих панцерах, і нещасний був з них кожен, котрому доводилося з ним зчепитись. Недалеко від богданецьких рицарів шалено бився зловісний Чтан із Роґова. У першій же сутичці на ньому розтрошили шолом, і тепер він рубав ворога з непокритою головою, страхаючи своїм волохатим закривавленим обличчям нім-

ців, яким здавалося, що бачать перед собою не людину, а якесь лісове страховище.

З обох боків уже полягли сотні й тисячі рицарів, і коли нарешті під ударами запеклих поляків німецька лавина стала подаватись, трапилося щось таке, що в одну мить могло вирішити долю всієї битви.

Повертаючись з погоні за литовським військом, сп'янілі від перемоги німецькі корогви вдарили збоку на польське крило.

Вважаючи, що все королівське військо вже розбите й битва остаточно виграна, вони поверталися великими безладними юрбами, з криком і співом, і раптом побачили перед собою шалену різню і близьких до перемоги поляків, які оточували німецьке військо.

Похиливши голови, хрестоносці здивовано поглядали крізь ґрати забрад на те, що діється, а потім, хто де стояв, бив острогами коня і мчав у вир бою.

Так юрба їх набігала за юрбою, і незабаром тисячі хрестоносців обрушились на змучені боєм польські корогви. Німці радісно закричали, побачивши допомогу, і з новим запалом кинулись на поляків. Жахлива битва закипіла на всьому фронті, по землі лилися потоки крові, небо облягли хмари, глухо загримів грім, наче сам бог хотів втрутитися в бій.

Перемога стала хилитися на бік німців... В польському війську от-от могло зчинитись замішання, ошалілі в запалі бою німецькі загони вже почали співати пісню перемоги:

— *Christ ist erstanden!*..¹

І в цей час трапилося щось ще страшніше.

Один повалений на землю хрестоносець розпорів ножем черево коневі, на якому сидів Мартин з Вроцімовиць, тримаючи в руці велике, святе для всього війська краківське знамено з орлом у короні. Кінь з верхівцем одразу впав, а разом з ними захиталося і впало знамено.

В одну мить за ним потягнулись сотні залізних рук, а з грудей усіх німців вирвався радісний рик. Їм здалося, що це вже кінець, що страх і замішання охоплять тепер поляків, що настає час поразки, мордування й різні, і що тепер тільки доведеться переслідувати й добивати втікаючих.

¹ Христос воскрес! (Нім.)

Але якраз тут їх і чекало страшне й криваве розчарування.

Правда, побачивши, що знамено впало, польське військо також крикнуло в один голос, але це був крик не розпачу й не страху, а крик шаленства. Можна було подумати, що на панцери впав вогонь. До місця, де лежало знамено, наче розлючені леви, кинулися рицарі обох військ, і здавалося, що коло нього завирувала буря. Люди й коні збилися в один страшний вир, а в тім вирі миготіли руки, бряжчали мечі, хурчали сокири, скреготіла сталь об залізо, а стогін і зойк вражених на смерть воїнів злилися в один моторошний крик, немов усі грішники раптом озвалися з глибини пекла. Знялася курява, а з неї вискакували тільки засліплені від страху коні без верхівців, з налитими кров'ю очима й дико розвіяними гривами.

Але це тривало недовго. Жодний німець не вийшов живим з цього виру, і через деякий час над польським військом знову замаяло відбите знамено. Вітер ворухнув його, розгорнув, і воно пишно розквітло, як величезна квітка, як символ надії, як знак гніву божого проти німців і перемоги для польських рицарів.

Ціле військо привітало своє знамено криком тріумфу і з таким самозабуттям ударило, на німців, немов кожний корогві прибуло вдвоє більше й сили і воїнів.

А німці, биті нещадно, невпинно, безперервно, приперті з усіх боків, невблаганно рубані мечами, топірцями, сокирами, товчені келепами, знову подались назад і стали відступати. То тут, то там лунали голоси, благаючи пощади. То тут, то там з тлуму вискакував який-небудь іноземний рицар з блідим від страху і здивування обличчям і втікав, мов ошалілий, туди, куди його ніс не менше ошалілий кінз. Більшість білих плащів, що їх носили поверх панцерів хрестоносці, вже лежала на землі.

І серця орденських воєначальників охопила глибока тривога, вони зрозуміли, що їх порятунок залежить тільки від магістра, який досі стояв у резерві на чолі шістнадцяти готових до бою корогів.

А він, дивлячись згори на битву, зрозумів, що час настав, і погнав у бій свої залізні загони, як вітер жене чорну, руйнівну градову хмару.

Але ще раніш, перед третьою польською лінією, яка досі не брала участі в бою, з'явився на розпаленому коні Зиндрам з Машковиць, який пильно стежив за ходом битви.

Там серед польської піхоти було кілька рот найманих чехів. Одна з них завагалася була ще до початку битви, але її вчасно присоромили, і вона, прогнавши свого командира, залишилася на місці й тепер рвалася в бій, щоб хоробрістю спокутувати своє хвилиenne вагання. Але головні сили становили польські полки, що склалися з верхових, не панцерованих бідних влодик, з міської, а також найчисленнішої селянської піхоти, озброєної рогатинами, важкими списами та косами, сторчма прилаштованими до ратищ.

— Приготуватися! Приготуватися! — кричав могутнім голосом Зиндрам з Машковиць, як блискавка пролітаючи вздовж шеренг.

— Приготуватися! — повторили підлеглі командири.

І кметі, зрозумівши, що надходить їхня черга, повпирали ратища списів, ціпів та кіс у землю і, перехрестившись, почали поплявувати у величезні працьовиті долоні.

І це зловісне поплявування чути було по всій лінії, потім кожен схопив свою зброю і набрав у груди повітря. В цю мить до Зиндрама прискакав від короля гонець з наказом і задиханим голосом прошепотів йому щось на вухо, а Зиндрам, обернувшись до піхоти, махнув мечем і крикнув:

— Уперед!

— Уперед! Лавою! Рівно! — залунали вигуки командирів.

— Пішли! На псявір! Бий їх!

Рушили. Щоб не ламати рядів, вони почали повторювати хором:

— Бо-го-ро-ди-це ді-во, ра-дуй-ся!..

І вони йшли, як повідь. Ішли наймані полки і городяни, йшли кметі з Малописьці й Великописьці, йшли люди з Шльонська, які перед війною знайшли притулок у королівстві, йшли мазури з-під Елька, котрі втекли од хрестоносців. Від наконечників списів та від кіс заблищало все поле.

Нарешті вони дійшли.

— Бий їх! — закричали командири.

— Ух!

Кожен кретава, як дужий дроворуб, коли перший раз заміриться сокирою, а потім уже починав голомшити, скільки вистачало духу.

Гомін і крик піднесли аж до неба.

Король з пагорка керував усією битвою і аж охрип, даючи розпорядження. Побачивши, що все військо вже в дії, він і сам став рватися в бій.

Побоюючись за священну особу короля, придворні не пускали його. Жулава схопив за повіді його коня і не пустив навіть тоді, коли король ударив його списом по руці. Інші заступили йому дорогу, просячи, благаючи і доводячи, що вони вже не вирішать долі бою.

Тим часом над королем і всім його почтом нависла величезна небезпека.

Наслідуючи приклад тих, котрі повернулися після розгрому литвинів, і хотівши також вдарити на поляків збоку, магістр надав круга, внаслідок чого всі шістнадцять його добірних корогов мали пройти неподалік від того пагорка, на якому стояв Владислав Ягелло.

Небезпеку помітили одразу, але відступати вже не було часу. Згорнули тільки королівський прапор, а в цей час королівський писар Збігнев з Олесниці, скільки кінь міг вискочити, помчав до найближчої корогви, яка під проводом рицаря Миколая Келбаси якраз готувалася зустріти супротивника.

— Король в небезпеці! На допомогу! — крикнув Збігнев.

Але Келбаса, що загубив перед цим шолом, зірвав з голови мокру від поту й крові мисюрку і, показуючи її гінцеві, закричав з шаленим гнівом:

— Дивись, як ми тут байдикуємо! Шалений! Невже ти не бачиш, що ця хмара йде на нас і що ми якраз навели б її на короля? Так що забирайся геть, інакше я тебе прохромлю мечем.

І, не пам'ятаючи, з ким говорить, захеканий, розпалений гнівом, він справді замірився на гінця, а той, бачачи, з ким має діло, а ще більше тому, що старий воїн мав рацію, поскакав назад до короля і повторив йому те, що чув.

Королівська сторожа стіною стала попереду, щоб своїми грудьми захистити короля. Проте цього разу король не дав себе стримати і став у першому ряду. Та поки вони встигли вишикуватись, німецькі корогви вже настільки наблизились, що можна було виразно побачити герби на щитах. Їхній вигляд міг словнити трепетом найвідважніші серця, бо то був цвіт добірного рицарства. Всі вони були

в прекрасних панцерах, на величезних, як тури, конях. Не зморені боєм, в якому вони досі не брали участі, корогви летіли, як ураган — з гучним тупотом, з гуком, з шумом знамен і стягів, а сам великий магістр летів перед ними в білому широкому плащі, що розвівався на вітрі, як величезні орлині крила.

Магістр уже поминув королівський почет і мчав до місця головної битви, бо що для нього означала якась купка рицарів, котра стояла збоку, серед яких він не сподівався знайти й недобачив короля! Але від одної корогви відокремився велетень німець і, чи то впізнавши Ягелла, чи злакомившись на його сріблястий королівський панцер, чи, нарешті, хотівши похвастати рицарською відвагою, похилив голову, виставив списа й поскакав прямо на короля.

А король вдарив острогами коня і, перш ніж його встигли вдержати, також поскакав до нього. І вони неминуче були б зіткнулися в смертельній сутичці, коли б не той самий Збігнев з Олесниці, молодий королівський секретар, однаково вправний як в латині, так і в рицарській справі. Маючи в руках лише уламок списа, він підскочив до німця збоку і, гепнувши його по голові, розтросив йому шолом і звалив на землю. «В цю мить сам король ударив його вістрям у лоб і власноручно зволив його бити»¹.

Так загинув славетний німецький рицар Діпольд Кікеріц фон Дібер. Коня його спіймав князь Ямонт, а сам він лежав, смертельно вражений, у своїй білій яці і в позолоченому паску поверх сталевого панцера. Очі його потьмарились, а ноги ще деякий час совались по землі, поки найвища заспокоювачка людей, смерть, не огорнула морком його голову й не заспокоїла назавжди.

Рицарі хелминської корогви вискочили були, щоб помститися за смерть товариша, але сам магістр перепинив їм дорогу і з криком «*Herum! Herum!*»² погнав їх туди, де мала вирішитись доля цього кривавого дня, тобто до місця головної битви.

І знову сталася дивна річ. Миколай Келбаса, що стояв найближче до поля, впізнав ворога, але інші польські корогви недобачили його в хмарах куряви і, вважаючи, що то Литва повертається в бій, не поспішили його зустріти.

¹ Цитата з «Історії Польщі» Яна Длугоша.

² Кругом! Кругом! (Нім.)

Тільки Добко з Олесниці, що вискочив навпроти великого магістра, впізнав його по плащу, по щиту й по великому золотому ковчежцю, який він носив на грудях поверх панцера. Проте польський рицар не насмілювався вдарити списом у ковчежець, хоч незмірно переважав магістра силою, через що той підбив вістря його списа вгору, трохи поранив коня, після чого вони, розминувшись і завернувши коні, поїхали кожен до своїх.

— Німці! Сам магістр! — крикнув Добко.

Почувши це, польські корогви щодуху помчали назустріч ворогові. Перший ударив на них Миколай Келбаса з своєю корогвою, і битва розгорілася знову.

Але чи то через те, що хелминське рицарство, серед якого було багато людей польської крові, нападало без великого запалу, чи тому, що завзяття поляків ніщо вже не могло спинити, але цей новий напад не мав тих наслідків, на які сподівався магістр. Йому здавалося, що це буде останній удар по королівських силах, та незабаром він побачив, що якраз поляки натискають, просуваються вперед, б'ють, нищать і, немов залізними кліщами, стискають німецькі корогви, а його рицарство швидше борониться, ніж нападає.

Даремно він заохочував голосом, даремно гнав у бій мечем. Вони справді боронилися і боронилися запекло, але не було в них ні того розмаху, ні запалу, який пориває переможне військо і яким розгорілися польські серця. В потовчених панцерах, у крові, в ранах, з пощербленою зброєю, зціпивши зуби, польські рицарі, однак, самозабутньо рвалися до найгустіших куп німців, а вони почали то осаджувати коней, то оглядатись позад себе, немов для того, щоб пересвідчитись, чи не зімкнулися ще ті залізні кліщі, які стискалися все страшніше,— і німці повільно, але невпинно відступали, немов хотіли непомітно видобутись з цього страшного клубка. А в цей час під лісом раптом залунали нові вигуки. То Зиндрам припровадив і ввів у бій кметів. І вмить заскреготали по залізу коси, загримотіли під ціпами панцери, трупи стали падати все густіше, кров струмками лилася по втопаній землі, і битва запалала, як суцільне вогнище, бо німці, зрозумівши, що врятувати їх може тільки меч, стали одчайдушно боронитися.

* * *

Поляки билися, ще не певні своєї перемоги, коли по праву руку несподівано піднялися величезні хмари куряви. — Литва повертається! — залунали радісні голоси.

Польські воїни вгадали. Литва, яку легше було розбити, ніж перемогти, тепер поверталася і з нелюдським галасом, як вихор, мчала на своїх прудких конях у бій.

Тоді кілька комтурів на чолі з Вернером фон Теттінгеном підскочили до магістра.

— Рятуйся, пане! — гукав блідий комтур Ельблонга. — Рятуй себе й орден, поки коло не зімкнулося!

Але благородний Ульріх похмуро глянув на нього і, піднявши руку до неба, вигукнув:

— Не дай боже, щоб я залишив це поле, на якому полягло стільки хоробрих! Не дай боже!

І, крикнувши до воїнів, щоб ішли за ним, він кинувся у вир битви. Тим часом надбігла Литва, і зчинилась така колотнеча, що в ній уже нічого не можна було розрізнити.

Поранений вістрям литовського списа в рот і двічі в обличчя, магістр ще якийсь час одбивав терпучою правцею удари; нарешті, прохромлений рогатиною в шию, він завалився, як дуб, на землю.

Його обсіло ціле муравлище одягнених у шкури воїнів.

* * *

Вернер Теттінген з кількома корогами втік з поля бою, але навколо всіх інших корогов замкнулось коло королівського війська. Битва для хрестоносців перетворилась на різню й таку нечувану поразку, які рідко траплялися в історії людства. І ніколи ще за часів християнства, починаючи від боротьби римлян і готів з Атіллою і Карла Молота з арабами, не воювали між собою дві таких могутніх армії. Але тепер більшість одної з них лежала, немов вижата нива. Ті корогви, що їх магістр останніми ввів у бій, здалися в полон. Хелминці повтикали знамена в землю. Деякі німецькі рицарі позлазили з коней на знак того, що готові здатися в неволю, і поставали навколішки на залитій кров'ю землі. Ціла корогва святого Георгія, в якій служили іноземні гості, разом з своїм начальником зробила те саме.

Але битва тривала далі, бо багато орденських корогов воліло вмерти, ніж просити пощади або здатися в полон. Згідно з своїм воєнним звичаєм, німці збилися в одне величезне коло й боронилися так, як борониться стадо вепрів, коли його оточує вовча зграя. Польсько-литовське кільце оперезало це коло так, як удав оперізує тіло бика, і стискалося все дужче. І знову миготіли руки, гриміли ціпи, скреготали коси, рубали мечі, кололи списи, бряжчали сокири і топірці. Німців вирубували, як бір, а вони вмирали мовчазно, похмуро,— величезні, безстрашні.

Деякі, попідіймавши забрала, прощалися один з одним і цілувалися востаннє перед смертю; деякі, немов шалені, кидались наосліп у вир бою, інші билися, немов сонні, нарешті, деякі вбивали самі себе, вганяючи в горло мізерикордію, або, відкинувши нашійника, просили товаришів: «Заколи!»

Незабаром під шаленим натиском поляків коло було розбите на кільканадцять юрб, і тоді окремим рицарям легше стало втікати. Але загалом і ці розрізнені юрби билися шалено й відчайдушно.

Мало хто ставав навколішки просити пощади, а коли страшний натиск поляків розпорошив нарешті й ці юрби, навіть поодинокі рицарі не хотіли здаватися живими в руки переможців. Цей день був для ордену і для всього західного рицарства днем величезної поразки, але й днем величезної слави. Навколо велетня Арнольда фон Бадена, якого оточила селянська піхота, утворився вал з польських трупів, а він стояв, могутній і незборимий, як стоїть пограничний стовп на пагорку, і кожен, хто наближався до нього на довжину меча, вмирав, немов вражений громом.

Нарешті на нього наїхав сам Завіша Чорний, сулімівець, але, побачивши рицаря без коня і не хотівши всупереч рицарському закону нападати ззаду, зіскочив з коня і здалека став гукати до нього:

— Обернись, німче, і здавайся або давай битися зі мною!

Арнольд обернувся і, впізнавши Завішу по чорному панцеру та по сулімі на щиті, подумав: «Надійшла смерть, і моя година настала, бо з його рук ніхто живим не виходить. Але якби я його все-таки переміг, то здобув би незмірну славу, а може, і врятував би життя».

Подумавши так, він скочив до нього, і вони стялися, мов дві бурі, на встеленій трупом землі. Але Завіша так переважав силою всіх, що нещасні були батьки тих дітей, котрим випадало стикатися з ним у бою. І під ударами його меча тріснув кутий у Мальборзі щит, тріснув, як череп'яний горщик, сталевий шолом, і хоробрий Арнольд упав з розрубаною навпіл головою.

* * *

Чухловський комтур Генріх, той самий найзапекліший ворог польського народу, котрий заприсягнувся, що накаже носити перед собою два мечі доти, поки не закривавить їх польською кров'ю, нишком утік з поля бою, як утікає з лісових хащів оточений мисливцями лис, коли раптом дорогу йому заступив Збишко з Богданця. Побачивши над собою піднятий меч, комтур крикнув: «*Erbarme dich meiner!*» («Пощади мене!») і злякано склав руки. Почувши це благання, молодий рицар уже не зміг стримати розмаху, проте встиг повернути меч так, що тільки плазом ударив по гладкій спітнілій морді комтура. Потім він залишив його своєму зброєносцеві, а той, накинувши йому зашморг на шию, поволік, наче вола, туди, куди зганяли всіх полснених хрестоносців.

* * *

А старий Мацько все шукав на кривавому бойовиську Куно Ліхтенштейна. І щасна доля, яка того дня в усьому сприяла полякам, віддала нарешті німця в його руки в заростях, де причаїлось кілька рицарів, які втікали від страшного розгрому. Їх викрив блиск сонця, що відбивався від їх панцерів. Вони раптом усі попадали навколішки і негайно здалися, а Мацько, довідавшись, що серед них перебуває великий комтур ордену, наказав поставити його перед собою і, знявши шолом, запитав:

— Куно Ліхтенштейн, ти впізнаєш мене?

Нахмуривши брови і втупивши очі в обличчя Мацька, той через якусь хвилину сказав:

— Я бачив тебе при плоцькому дворі.

— Ні,— відказав Мацько,— ти бачив мене раніш! Ти бачив мене в Кракові, коли я благав тебе дарувати життя моєму небожеві, котрий був засуджений на смерть за

нерозважний напад на тебе. Отоді я й дав перед богом обітницю і запрягся рицарською честю, що відшукаю тебе й битимуся з тобою на смерть.

— Знаю,— відповів Ліхтенштейн, погордливо випнувши губи, хоч і дуже зблід,— але я зараз твій бранець, і ти зганьбив би себе, коли б підняв на мене меч.

Обличчя Мацька зловісно скривилося і стало схоже на вовчу пашу.

— Куно Ліхтенштейн,— сказав він,— меча на тебе, безоружного, я не здійму, але кажу тобі: якщо відмовишся зі мною битись, то я накажу повісити тебе, як собаку!

— У мене нема вибору, ставай! — вигукнув великий комтур.

— На смерть, а не на неволю,— ще раз попередив Мацько.

— На смерть.

І за хвилину вони стялися в присутності німецьких і польських рицарів. Куно був молодший і спритніший, але Мацько настільки переважав його силою, що вмить звалив на землю і надавив коліном на живіт.

Від страху очі комтура полізли на лоб.

— Даруй! — застогнав він, бризкаючи слиною і піною.

— Ні! — відповів неблаганний Мацько.

І він двічі вдарив ворога мізерикордією в горло. Ліхтенштейн моторошно захропів, з рота цівкою бризнула кров, смертельний дроз пробіг по його тілу, потім він випростався, і велика заспокоювачка рицарів заспокоїла його назавжди.

* * *

Битва перетворилась на різню і переслідування. Хто не хотів здаватися в полон, той гинув. Багато було в ті часи на світі битв і сутичок, але ніхто з людей не пам'ятав такого страхітливого погрому. До ніг великого короля впав не тільки орден хрестоносців, а й уся Німеччина, яка найвизначнішим рицарством допомагала цьому тевтонському «форпостові», котрий все глибше вгризався в слов'янське тіло.

З семисот «білих плащів», які очолювали цю тевтонську навалу, ледве залишилося з п'ятнадцять. Понад сорок тисяч тіл заснуло вічним сном на цьому кривавому бойовиську.

Численні знамена, які ще опівдні маяли над неозорим орденським військом, усі потрапили в закривавлені й переможні польські руки. Жодне з них не залишилось у ворога, і тепер польські й литовські рицарі кидали їх під ноги Ягеллові, який, підносячи очі до неба, побожно повторював: «Так хотів бог!» До його величності привели також найвизначніших полонених. Абданк Скарбек з Гір привів щитнинського князя Казимира, чеський рицар Троцновський — князя на Олесниці Конрада, а Пшедпелко Копідловський герба Дрия — знемагаючого від ран Георга Герсдорфа, який під прапором святого Георгія стояв на чолі всіх рицарів-гостей.

Двадцять два народи брали участь в цій боротьбі ордену проти поляків, а тепер королівські писарі записували полонених, які навколішках благали короля про помилування та дозвіл повернутися додому за викупом.

Армія хрестоносців перестала існувати. Польська погоня захопила величезний орденський обоз, а в ньому, крім недобитків, незліченну кількість возів, навантажених путами на поляків та вином, приготовленим для великої учти після перемоги.

* * *

Сонце хлилося до заходу. Пройшов короткий, але сильний дощ і прибив куряву. Король, Вітольд і Зиндрам з Машковиць саме збирались їхати на бойовисько, коли стали звозити тіла полеглих воєначальників. Литвини принесли поколене списами, запорошене й закривавлене тіло великого магістра Ульріха фон Юнгінгена і поклали його перед королем, а він жалібно зітхнув і, дивлячись на величезний труп, що лежав навзніч на землі, сказав:

— Оце той, котрий ще сьогодні вранці вважав себе могутнішим за всіх владарів світу.

І сльози, як перли, покотились по його щоках. Трохи згодом він заговорив знову:

— Але він загинув смертю хоробрих, тому ми вславімо його мужність і вшануємо його достойним християнським похороном.

І він наказав старанно обмити його тіло в озері, прибрати його в найкращу одягу і, поки не буде готова труна, накрити орденським плащем.

Тим часом приносили все нові трупи, що їх розпізнавали полонені. Принесли великого комтура Куно Ліхтенштейна

з жахливо розверненим мізерикордією горлом, і орденського маршалка Фрідріха Валленрода, і великого одержничого, графа Альберта Шварцберга, і великого скарбника, Томаса Мергейма, і графа Венде, який поліг від руки Повали з Тачева, і понад шістсот трупів визначних комтурів та братів. Челядь уклала їх одного при одному, а вони лежали, як ті зрубані стовбури, з оберненими до неба й білими, як їх плащі, обличчями, з розплющеними скляними очима, в яких застигли гнів і пиha, бойовий запал і жах.

Над їх головами повтикали в землю здобуті знамена — геть усі!! Вечірній вітер то звивав, то розгортав барвисті полотна, і вони шелестіли, немов присипляючи полеглих. Вдалині, в світлі вечорової зорі, видно було литовські загони, які тягли здобуті гармати; хрестоносці вперше використали їх у польовій битві, але вони не заподіяли переможцям ніякої шкоди.

На пагорку біля короля скупчились найвизначніші рицарі і, важко дихаючи, дивились на знамена й на трупи, що лежали коло їх ніг, як дивляться стомлені жінці на зжаті і зв'язані снопи. Тяжкий то був день, і страшні то були жнива, але тепер наставав великий радісний божий вечір.

І незмірне щастя осяяло обличчя переможців, всі розуміли, що то був вечір, який клав край стражданню і трудам не тільки цього дня, а й цілих століть.

А король, хоч і розумів, якої величезної поразки заподіяно німцям, однак здивовано поглядав у простір і на решті, спитав:

— Невже тут лежить увесь орден?

Підканцлер Миколай, який знав пророцтво святої Бриґиди, відповів:

— Настав час, коли їм вибито зуби й відтято праву руку!!!

Потім він підняв руку і почав хрестити не тільки тих, що лежали поблизу, але й усе поле між Грюнвальдом і Танненбергом. В яскравому світлі вечорової зорі і в чистому після дощу повітрі виразно видно було величезне, димуче, криваве бойовисько, наїжачене уламками списів, рогатин, кіс, стосами кінських і людських трупів, серед яких стирчали мертві руки, ноги, копита, — і це скорботне поле смерті з десятками тисяч трупів тяглося далі, ніж могло сягнути людське око.

По цьому незмірному кладовищу сновигала челядь, збираючи зброю та знімаючи панцери з полеглих.

А вгорі, на червоному небі, вже вихрили і кружляли зграї ворон, круків та орлів, голосно каркаючи і радіючи із здобичі.

Біля ніг короля лежав не тільки віроломний орден,— уся німецька могутність, яка досі заливала хвилею нещасні слов'янські країни, розбилася в той день спокутування об польські груди.

* * *

Слава ж тобі, велика, свята минувшино, слава тобі, жертовна кров, слава і честь на віки вічні!

ЛІІ

Мацько і Збишко повернулись до Богданця. Старий рицар жив ще довго, а Збишко в розквіті сил і здоров'я діждався тієї щасливої хвилини, коли через одну браму виїжджав з Мальборга з слізьми на очах магістр хрестоносців, а через другу, на чолі війська, вїжджав польський воевода, щоб ім'ям короля і королівства взяти в володіння місто й цілу країну аж до сивих хвиль Балтики.

Кінець

ГЕНРИК СЕНКЕВИЧ ТА ЙОГО РОМАН «ХРЕСТОНОСЦІ»

Генрик Сенкевич — видатний польський письменник — належав до того покоління польських літераторів, діяльність яких проходила в кінці XIX — на початку XX століття.

В історії польської літератури цей період багатий на різноманітні таланти. Поряд з Сенкевичем на літературній арені виступали видатні письменники-реалісти Болеслав Прус, Еліза Ожешко, Марія Конопницька та письменники-критики Олександр Свентоховський і Петро Хмельовський.

З-поміж них найбільшою популярністю в Польщі й за кордоном користувався Генрик Сенкевич, якого в широких читацьких колах вважали письменником найбільш цікавим і обдарованим, одним з найкращих творців польської новели і роману на сучасну та історичну тематику.

Не заперечуючи й тепер тієї великої ролі, яку відіграв Сенкевич в польській літературі другої половини XIX століття, треба сказати, що він пройшов досить складний шлях ідейного розвитку, і творчість його не була однаково досконалою на різних етапах його літературної діяльності.

* * *

Генрик Сенкевич народився 4 травня 1846 року в селі Воля Окшейська, Радомської губернії, в поміщицькій родині. Батько його згодом продав землю і оселився в місті. Майбутній письменник закінчив одну з варшавських гімназій, а потім (1871 р.) філософський факультет Варшавського університету, чи, як його тоді називали, — Головної школи.

Свою літературну діяльність Сенкевич частково розпочинає вже в студентські роки, публікуючи окремі статті в ліберальному журналі «Пшегльонд тигодньови». Пізніше він входить до складу редакції журналу «Новіни» і співробітничає в «Газеті польській», де вміщує під псевдонімом Літвос чимало веселих та дотепних фейлетонів. Приблизно в цей же час він написав оповідання «Старий слуга», «Ганя» та «Селім Мірза».

Незважаючи на загалом гуманну настанову і окремі правильні спостереження в цих перших художніх творах Сенкевича, не можна не помітити в них патріархальної ідилічності і надмірної сентиментальності. Оповідання «Старий слуга» і «Ганя» присвячені проблемі взаємовідносин так званих «вищих» і «нижчих» верств суспільства,

зокрема ліберальних панів і відданих слуг. У першому з них стосунки між «добрим» паном і старим слугою показані в надто рожевих тонах. Цей недолік проходить крізь усю творчість Сенкевича, починаючи з його перших нарисів аж до великих романів, в тому числі й історичних.

В юні літа Г. Сенкевич був прийнятий демократичними настроями, які з середини 70-х років помітно посилюються і знаходять своє безпосереднє втілення в його художній творчості. Він поділяє прогресивні устремління багатьох представників польського студентства тих часів і взагалі прогресивних кіл, які вважали своїм обов'язком звернути увагу на тяжке становище соціальних «низів» і наголошували, що необхідно добитися змін суспільного характеру, нести освіту в народ, розвивати задля загального добра науку і техніку. Велике значення для поширення цих настроїв у польських прогресивних колах мали статті та художні твори російських революціонерів-демократів Белінського, Чернишевського, Добролюбова, зокрема роман Чернишевського «Що робити?», опублікований в свій час в журналі «Современник». Проте якраз в польському суспільстві кінця 60-х — середини 70-х років прогресивні прагнення, в силу ряду обставин (суворих репресій з приводу повстання 1863 року тощо) проявлялись у дещо обмеженій і поміркованій формі, в рамках легальної освітньо-культурницької роботи і критики соціальних недоліків саме з таких позицій. Це характерно було і для громадських та літературних виступів Сенкевича першого періоду його літературної діяльності. Найвиразніше демократичні настрої письменника відбилися в його оповіданнях «Нариси вуглем» (1877) та «Янко-музикант» (1879).

Він порушує тут ряд животрепетних питань, які й надалі, тільки вже глибше й послідовніше, розроблятиме польська прогресивна література. В «Нарисах вуглем» показане польське село останніх десятиліть ХІХ сторіччя, повне безправ'я й темнота селянства, коли різного роду шахраї, на зразок волосного писаря, можуть скривдити селянина. Писар Золзікевич, якому впала в око вродлива молода жінка Марися Репиха, вносить до списку рекрутів її чоловіка, щоб позбутися його. Марися скрізь шукає правди: вона звертається до суду, до ксьондза, до поміщика, тобто до представників влади. Але всі їй відмовляють — одні через байдужість, інші тому, що не хочуть псувати стосунків з писарем або просто діють з ним разом. Негідник і хабарник Золзікевич виходить переможцем з цієї ситуації, хоч і поміщик, і представники суду добре собі уявляють його моральне обличчя.

Оповідання Сенкевича справило сильне враження на читача. В художньому плані тут уміло поєднувалось трагічне з комічним.

Комічні ситуації виникали внаслідок надзвичайної затурканості селян, їх невміння орієнтуватися в незвичних обставинах. Так, наприклад, Марися Репиха, злякавшись губерньського начальника, не змогла йому як слід розповісти про свою справу, а той, вважаючи, що вона п'яна, вигнав її, нічого не спитавши.

«Янко-музикант» — це твір про загибель народних талантів у буржуазно-поміщицькому суспільстві. Вразливий і спостережливий хлопчик Янко весь час мріяв про те, щоб хоч кілька хвилин потримати в руках скрипку, звуки якої він щойно почув з вікон панського будинку. Нарешті, не мігши стримати себе, він, користуючись якоюсь нагодою, заходить до тієї кімнати, де лежала скрипка. Але не встиг Янко доторкнутися до неї, як його спіймано на гарячому, названо злодієм і тяжко покарано. Не витримавши кари, маленький Янко помирає. І в кінці твору автор з гірким сарказмом наводить розмову пана й пані, які нещодавно повернулися з закордонної подорожі. Вони захоплюються італійською музикою і зітхають з приводу того, що, мовляв, у Польщі, в цій «музицькій країні», нема і не може бути справжніх талантів.

До найвдаліших творів Сенкевича першого періоду його літературної діяльності належить також повість «Бартек-переможець» (1882), де авторові пощастило в лаконічній і виразній формі показати картину польського безправ'я в Пруссії. Герой цього твору — селянин Бартек Словік змушений під час франко-пруської війни 1870 року йти на фронт і битися там за інтереси чужої і навіть ворожої йому Пруссії. Проте хоробрий з натури Бартек виявляє себе мужнім солдатом; саме завдяки йому німці здобувають на певній ділянці фронту перемогу і захоплюють два французьких прапори. Пруське військове начальство оголошує його героєм, нагороджує залізним хрестом. Але зовсім інша складається ситуація, коли герой Бартек повертається до свого рідного села, де панують пруссаки. Для них він тільки польський селянин, представник «нижчої раси», якого вони можуть скривдити, на якого можуть не звертати жодної уваги, не кажучи вже про те, щоб захистити його від неправди. І в цьому творі виступає характерне для Сенкевича чергування трагічного з комічним. Під час бою Бартек чує войовничі крики французів, що нагадують йому ім'я його улюбленої дружини Магди. Вважаючи, що французькі солдати «цікавляться» Магдою, він спалахує гнівом і б'ється ще завзятіше. З допомогою цієї деталі Сенкевич підкреслює, наскільки чужою й незрозумілою була для солдатів-поляків мета франко-пруської війни, в якій їм довелося брати участь.

«Бартек-переможець» належить до цілої галереї художніх творів польських письменників («Форпост» Б. Пруса, вірш «Ходили тут німці...» М. Конопницької), де в різній формі показано протест поля-

ків і проти німецького економічного засилля, і проти німецької збройної експансії, яка розкривається в найкращому з історичних романів Сенкевича — «Хрестоносцях».

В 1876 році польський письменник здійснив подорож до Сполучених Штатів Америки, щоб познайомитись з так званим американським способом життя і хваленою американською демократією. Сенкевич пробув там три роки, відвідав північні й південні райони країни, а також ті місця, де жили емігранти. Свої враження цього періоду він відбив у численних статтях, які друкував у «Газеті польській», та в художніх творах. Статті Сенкевича згаданого циклу («Листи з подорожі») багато в чому правильно оцінюють обличчя американської цивілізації і викривають початок кривавого шляху сучасного американського імперіалізму. Деякі з художніх творів Сенкевича безпосередньо присвячені тяжкій долі поляків-емігрантів, які загинули в чужій та непривітній до них Америці («За хлібом»), або, як герой оповідання «Ліхтарник» — старий Скавінський, — залишились назавжди бездомними блукачами. Серед творів американського циклу на особливу увагу заслуговують новели «Орсо» і «Сахем». Перша з них описує життя двох американських дітей — артистів цирку Орсо і Джени. Директор і хазяїн цирку німець Гірш дивиться на них лише як на необхідний засіб до здійснення свого бізнесу; особливо це відчувається в його ставленні до хлопчика Орсо — сина білої людини й індіанки, якого він взагалі вважає представником «нижчої раси», хоча Орсо виявляє більше справжньої людяності, ніж сам Гірш.

Про долю автохтонного населення Америки — індіців — свідлоровано розповідається в новелі «Сахем». Тисячі колишніх господарів цієї країни загинули від руки американських колонізаторів. Але ще тяжче лихо спіткало Сахема, нащадка вождів могутнього індіського племені, який хоча й залишився живий, але втратив свою людську гідність, став безпорадною іграшкою, об'єктом знущань і розваг бізнесменів.

Після повернення Сенкевича з Америки починається новий етап його творчості, який докорінно відрізняється з ідейного погляду від демократичної спрямованості його попередніх літературних і громадських виступів. Такий перехід не є несподіваним, якщо уважніше придивитись до польських історичних умов середини 80-х років і особливостей світогляду самого Сенкевича.

80-і роки ХІХ століття були в Польщі періодом запеклої класової боротьби. Найважливішим її наслідком, який визначив у майбутньому всі сторони життя країни, стало зростання робітничого руху. В 1882 році виникла перша польська робітничка партія «Пролетаріат» під керівництвом Людвіка Варинського, яка в серпні цього ж року оголосила свою близьку до марксистської програму.

Соціально-економічні зрушення, що сталися в країні, нова політична обстановка не могли не вплинути на творчість цілого ряду польських письменників. Заклик до буденної культурницької роботи в умовах 80-х років звучав явним анахронізмом і змусив багатьох прогресивних діячів переглянути свої ідейні позиції. Безпосереднім наслідком цього стала помітна диференціація в середовищі польських письменників. Радикальніше настроєні з них виявляли в цей період посиленій інтерес до суспільної проблематики, виступали з різкою критикою капіталістичної дійсності, в той час як інші, відмовившись від своїх колишніх демократичних уподобань, вірверто перейшли на бік реакції.

Болеслав Прус, наприклад, в повісті «Зворотна хвиля» (1880) вперше в польській літературі змальовує взаємовідносини між фабрикантами і робітниками, що склалися в Лодзі під впливом бурхливого розвитку промисловості. У великому тритомному романі «Лялька» він прагне показати вже широку й докладну картину капіталістичного розвитку Польщі після повстання 1863 року. Прус піддає суворій критиці буржуазне суспільство, і хоч автор за своїми ідейними переконаннями не був прихильником революції та радикальної зміни існуючого ладу, правдиве відображення дійсності в його романі підказує читачеві ті висновки, які робить Вокульський — головний герой роману: капіталістичне суспільство мусить бути перебудованим, інакше воно знищить само себе.

У 80-і роки виходили один за одним збірки віршів видатної польської поетеси, полум'яної демократки Марії Конопніцької. В реалістичній серії «Малюнки» вона сміливо виступала на захист робітників і сільської бідноти. В її віршах 1883 року все виразніше чути ноти протесту і гніву.

На жаль, творчість Сенкевича середини й кінця 80-х років аж ніяк не може бути прикладом такого ж реагування на нові обставини. Кілька попередніх років письменник провів далеко від Польщі, відійшовши від прогресивних кіл і своїх колишніх друзів. До того ж, демократичні настрої і раніш не становили органічної властивості його світогляду, були скоріш даниною літературній моді. Тут мало безпосереднє значення і виховання в старошляхетському дусі, і патріархально-релігійні настрої в сім'ї. З середини 80-х років у творчості Сенкевича відбувається докорінний злам. Негативно ставлячись до робітничого руху в країні, до загострення класових протиріч, письменник перед лицем справжньої боротьби відмовився від демократичних прагнень своєї юності і відверто перейшов на бік консервативних та клерикальних кіл. В ідейно-художньому плані його увага звернена тепер до

минулого Польщі; він оспівує шляхетську сваволю, а також військово-силу давньої Польщі в навмисно гіперболізованому вигляді.

При цьому в новій своїй трилогії («Вогнем і мечем» — 1884 р., «Потоп» — 1886 р., «Пан Володійовський» — 1887—1888 рр.), побудованій на історичному матеріалі XVII століття, Сенкевич всіляко підносить реакційні сторони минулого і змальовував державну загибель Польщі лише як наслідок зовнішнього нападу, не аналізуючи тих внутрішніх обставин, що спричинилися до політичного занепаду країни.

Тенденційне викривлення історичних фактів особливо помітне в романі «Вогнем і мечем», де показано національно-визвольну боротьбу українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Цей роман, написаний в досить легкому для сприйняття авантюрно-пригодницькому стилі, наскрізь пройнятий націоналістичними настроями. Народний український рух представлений в ньому як стихійний бунт озвірілого натовпу, а кривавий кат повстання Ієремія Вишневецький каділений всіма рицарськими чеснотами і виступає разом із своїми прибічниками як захисник національних, саме національних, а не чисто шляхетських інтересів.

Багато спільного з першою частиною трилогії мають «Потоп» і «Пан Володійовський», хоча вони висвітлюють інші історичні періоди. В «Потопі» показано війну із шведами часів короля Яна-Казимира, а в «Пані Володійовському» — війну з турками після того, як Ян-Казимир зрікся престолу.

У 90-і роки Сенкевич написав два нові «проблемні» романи вже на сучасну тематику: «Без догмату» (1890) і «Родина Поланецьких» (1895). Тут показано різні шляхи, якими пішло польське шляхетство в добу капіталізації країни. В першому з них представлено образ естета — аристократа Плошовського, безвільного мрійника, безнадійно спустошеного постійною рефлексією, не здатного активно чогось прагнути і активно діяти.

Плошовський, за задумом Сенкевича, представник галереї «зайвих людей». Він має всі зовнішні ознаки героя подібного типу: вираз трагізму в тонких і нервових рисах обличчя, нахил до мистецтва, але в суто дилетантському і абстрактному плані. Він може палко кохати, але швидко розчаровується, нічого не робить для того, щоб зберегти, підтримати кохану жінку. Анеля — єдина справжня любов Плошовського — через його пасивність дістається іншому і трагічно гине.

Автор роману намагається всіляко підкреслити особисту привабливість свого героя, його обдарованість, розум і широку ерудицію. Але він не вміє по-справжньому розкрити психологію Плошовського, а, так би мовити, тільки умовляє читача взяти все на віру. І це пояснюється не тільки тим, що Сенкевичу взагалі не завжди щастило розкрити внутрішній світ героя, але й примітивністю, непереконливістю

тих причин, якими він пояснює особливості світогляду і склад характеру Плошовського. Так, в «Без догмату» в усьому винною виявляється раптом матеріалістична філософія, яка нібито занастала героя, і він, відійшовши від старих релігійно-моральних догматів, втратив своє місце в житті, свою мету і мусив вкоротити собі віку.

Інша справа — герой роману «Родина Поланецьких». Це шляхтич середньої руки, який не розгубився в нових суспільно-економічних умовах і, зрікшись шляхетської пихи та культу неробства, вдається до активної діяльності.

Сенкевича не бентежить та обставина, що весь достаток Поланецького здобутий на різних спекуляціях. Автор підносить практицизм та активність Поланецького, а для того, щоб цей «взірець» викликав більшу симпатію, він наділяє свого героя рисами особистої привабливості. На відміну від Плошовського герой «Родини Поланецьких», маючи свій догмат, здобуває все, чого він тільки прагнув,— знаходить своє місце в суспільстві і щастя в родинному житті.

Після опублікування «Без догмату» та «Родини Поланецьких» Сенкевич знову повертається до жанру історичного роману. В 1896 році він написав роман «Quo vadis», або «Камо грядеші», що приніс йому значний успіх.

В світовій літературі, і зокрема слов'янській, існує чимало творів про становлення первісного християнства. Можна назвати, наприклад, поему Шевченка «Неофіти», сповнену пристрасного почуття, де християнство показане як релігія гноблених, релігія соціальних «низів» і де весь твір носить виразно алегоричний характер. Що ж до роману Сенкевича, то причина його великої популярності криється зовсім в іншому. Як справедливо зазначає один з російських критиків, «твір Сенкевича сподобався всім, бо в ньому яскравіше і докладніше змальоване все саме так, як ми його собі уявляли з дитинства. Всі ми дещо знаємо і про мучеників-християн, і про розпусних та жорстоких римських кесарів, і про язичників-філософів, які втратили радість життя... Читаючи «Quo vadis», ми не запитуємо себе, вірно це чи ні з точки зору суворої історичної правди; ми бачимо те, що бажали побачити, і це нам приємно...»¹ Крім того, роман «Quo vadis» дійсно не позбавлений художньої цінності: вдала композиція, яскраві образи дійових осіб, ефектні сцени.

В образі естета і філософа Петронія Сенкевич мав на увазі зобразити конкретну історичну постать — римського письменника I ст. н. е. Петронія, автора відомого коміко-реалістичного твору «Сатирикон». Аристократ-естет Петроній, психологічно близький Сенкевичу, виступає в романі особливо виразно й переконливо.

¹ Л. Козловський, Передмова до видання: Генрик Сенкевич, Собрание сочинений, т. I, Москва, 1914.

У 1897 році польський письменник опублікував свій найкращий твір — історичний роман «Хрестоносці» з життя Польщі кінця XIV — початку XV століття і її боротьби проти наступу німецьких завойовників.

Останні його твори — романи «Коловорот» і «Легіони» інтересу не становлять. Помер Сенкевич у Швейцарії 1916 р.

* * *

Роман «Хрестоносці» присвячений подіям суворой, складної, але героїчної доби в історії Польщі.

Після смерті короля Людовіка Анжуйського польські магнати запросили в 1382 році на польський престол його дочку Ядвігу, яка змушена була в інтересах держави стати дружиною великого князя литовського Ягелла.

Цей шлюб скріплював польсько-литовську унію 1385 року, що мала особливе значення для зміцнення обох країн в їх боротьбі проти Тевтонського ордену хрестоносців. Тевтонський орден збирав сили і створював коаліцію, щоб позбавити слов'ян і литовців власної державності та перетворити їх на рабів німецьких псів-рицарів. Грізні події наближалися поступово. Спочатку відбувалися лише окремі сутички, після яких тяглися періоди відносного спокою, але кінцевим могутнім акордом стала битва при Грюнвальді 1410 року, в якій з одного боку брали участь об'єднані сили слов'ян (поляків, росіян, чехів, сербів, українців), литовців і татарської кінноти, а з другого — німецьких феодалів, рицарів ордену, а також тих збройних сил європейських держав, які підтримували орден.

Після знаменитої битви тевтонці не були, звичайно, знищені повністю, вони довго ще зберігали деяку силу, але битва мала велике історичне значення: вона поклала край експансії німецьких псів-рицарів на слов'янські й литовські землі та об'єктивно спричинилася до згуртування сил слов'янства проти німецьких загарбників.

В романі діють історичні особи — король Ягелло, королева Ядвіга, великий магістр Тевтонського ордену Ульріх фон Юнгінген, відомі польські рицарі Завіша Чорний та інші, але в центрі уваги стоять образи двох простих польських шляхтичів: молодого Зебишка з Богданця та його дядька Мацька. Обидва вони з самого дитинства звикли до суворих умов життя, до полювання на звіра в диких лісах, до постійних воєнних сутичок. Мацько і Зебишко не відзначаються складним внутрішнім світом, не дуже розвинені, навіть неписьменні, але сповнені справжнього почуття власної гідності, почуття патріотизму і ясно уявляють, що таке рицарська честь і моральні обов'язки.

Значно виразнішою і яскравішою виглядає трагічна постать польського рицаря Юранда із Спихова.

Юранд — мужній воїн і месник за людську і свою власну кривду. Під час одного з несподіваних нападів, наїздів тевтонців на польські землі, загинула кохана дружина Юранда, і польський рицар дав обітницю помститися. Його маєток Спихов, розташований якраз на границі польських і тевтонських володінь, став осередком боротьби з хрестоносцями, наводив жах на німецьких ченців-рицарів. Проте, коли хрестоносці підступом захопили в полон дочку Юранда Данусю, він сам змушений був піти до їх табору, щоб визволити ціною власних мук свою нещасну дитину. Він витерпів ганьбу й фізичні тортури, йому випекли смолою око, вирвали язика. Безпорадним калікою — ось ким став гордий і могутній колись рицар. Образи Юранда й Данусі ніби символізують, уособлюють в собі всі ті страждання, яких зазнавало населення Польщі й Литви від німецьких загарбників.

В романі дуже вдало показано ворожий головним героям табір хрестоносців. Пиха й презирство до поляків втілені в образі Гуго Ліхтенштейна, який, користуючись невірноваженістю й недосвідченістю молодого Збишка, хоче насамперед принизити його людську гідність і вимагає, щоб той з непокритою головою просив вибачення за свою помилку.

Підступність, готовність користуватися всіма негідними засобами для здобуття бажаної мети — характерні риси хрестоносців. Тевтонці йдуть на зраду, знущаються з ні в чому не повинної дівчини Данусі, щоб таким чином тримати в руках її батька — Юранда. Вони не могли перемогти його в чеснім бою і звели із світу шляхом підступу.

Лицемірство, удавана побожність, а насправді — аморальність, жорстокість — теж дуже типові якості тевтонців. Старий комтур Зігфрід не може одверто визнати рицаря Ротгера своїм сином, бо Зігфрід — чернець, але він жорстоко мстить за його смерть, хоча Ротгер загинув у чеснім двобої із Збишком.

Сенкевич майстерно зображає також столицю і оплот «тевтонської держави» Мальборг (Марієнбург), цю на перший погляд могутню фортецю. Хрестоносці не знаходили підтримки серед місцевого населення, яке ненавиділо їх як чужинців і загарбників, бо ж той факт, що Литва прийняла християнство не з їх рук, а від Польщі, зовсім позбавляло перебування тевтонців в цих місцях якої-небудь виправданої мети. Мальборг був, образно кажучи, схожий на могутнє, зелене зовні, але трухляве всередині дерево. Це розумів старий магістр ордену Конрад фон Юнгінген, який ні в якому разі не хотів розпочинати війну з об'єднаними силами поляків і литовців, бо розумів, що це принесе ордену неминучу загибель.

Треба, проте, сказати, що в романі подано різні образи хрестоносців. Поряд з типовими серед них — Гуго Ліхтенштейном, Зігфрідом, Ульріхом фон Юнгінгеном та Ротгером, показано старого магі-

тра як людину далекоглядну, стриману, з неабиякими дипломатичними здібностями, і рицаря де Лорша — представника західної аристократії, яка підтримувала Тевтонський орден і допомагала йому у військових справах, але не поділяла його підступних вчинків, жорстокості та темних махінацій, типових для повсякденної діяльності хрестоносців. Бо сама назва — хрестоносці — по відношенню до тевтонців звучала саркастично: вони, що мусили нести релігію «покори» і «всепрощення», стали символом жорстокості, знущань і підступу.

Основу сюжету «Хрестоносців» становлять особисті пригоди Збишка, що розгортаються на тлі історичних подій. Безпосередньо із Збишком в сюжетному плані пов'язані образи його нареченої, «дами серця» Данусі, а також його майбутньої дружини Ягни, яка становить зовсім інший тип польської шляхтянки тих часів. Вона теж ніжна й віддана, але, вихована в інших умовах, ніж Дануся, прекрасно орієнтується в господарських справах, не розгубиться на полюванні, а якщо треба, то може й тримати зброю в руці.

В романі досить виразно підкреслено протилежну вдачу цих двох жінок, яких глибоко, але по-різному любив Збишко. Перша — це ніжна, поетична мрія, овіяна поезією спогадів і смутку; друга — вродлива і цілком земна жінка, вірна дружина, мати дітей Збишка і господарка в його домі.

Сенкевич взагалі виявив неабияку обізнаність з історичними даними і неабиякий талант в зображенні тогочасного побуту, рицарських поєдинків і придворного життя. Саме в цих деталях відчувається помітний вплив відомих романів Вальтера Скотта з доби середньовіччя.

Твір побудовано таким чином, що дія наростає досить повільно, поступово. Спочатку у відносинах між поляками й хрестоносцями панує зовнішній спокій, відбуваються лише окремі випадкові сутички, але надалі все більше обурення викликають вчинки хрестоносців, все ширші кола залучаються до боротьби з ними. В центрі сюжету стоїть трагічна доля Данусі. Звичайно, один цей факт не міг би спричинитися до рішучого зіткнення двох таборів, але це один з численних прикладів, які кінцем кінцем переполювали чашу терпіння. І могутня розв'язка — Грюнвальдська битва. В ній беруть участь всі знайомі читачеві герої, ні на мить не втрачається почуття масовості. Окремі представники польського рицарства виявляють чудеса хоробрості, але це не звучить гіперболічно і непереконливо, як в окремих місцях роману «Вогнем і мечем», бо відповідає історичній правді. Опис Грюнвальдської битви в «Хрестоносцях» — один з кращих у світовій літературі, він сповнений глибокого, подум'яного патріотизму.

Сенкевич, незважаючи на обмеженість свого світогляду, добре розумів, що споконвічним ворогом польського народу і взагалі

слов'янства була експансіоністська політика німецьких феодалів. Але і в цьому описі не обійшлося без деякого викривлення історичної правди; розгром ворога автор вважає заслугою одної лише польської шляхти, крім того, недооцінює участь в битві інших слов'янських військ, зокрема російських. Сенкевич подає справу так, що три смоленські полки, які кинулись в бій з німцями після того, як відступили литовці, хоча й билися хоробро, але не змогли витримати німецької навали. Насправді ж саме російські полки зупинили наступ німців і дали змогу полякам вдарити в вороже військо з флангу, а литовцям знову зорганізуватися після першої розгубленості.

Треба сказати, що і цьому романові Сенкевича властиві, як і іншим творам, певні недоліки. Автор і тут у надто ідилічному плані зображує взаємини панів і слуг. Всі слуги без винятку віддані своїм панам, готові заради них іти на смерть і страждання і, крім щастя своїх панів, не мають в житті ніяких бажань, ніяких власних інтересів. Це стосується і підданих Юранда, і зокрема Збишкового зброєносця, полоненого чеха Глави. Взагалі цей образ змальовано досить вдало, Глава — симпатична людина, хоробра, діяльна. Але все-таки автор втрачає почуття міри, коли зазначає, що життя в Польщі було для Глави приємніше, ніж на батьківщині. Можливо, Сенкевич хотів цим підкреслити гуманне ставлення поляків до своїх полонених на відміну від хрестоносців, але твердження про те, що Глава з радістю відмовився від становища вільної людини, від своїх рідних, від своєї батьківщини, звучить непереконливо.

В романі ідеалізовано взаємини між королем Ягеллом і його польськими та литовськими підданими. Все це підтверджує, що Сенкевич і тут залишився вірним своїм класовим симпатіям.

Окремі недоліки твору не затемнюють, проте, його великого художнього й пізнавального значення. В роки визвольної боротьби польського народу проти німецько-фашистських загарбників патріотичне спрямування роману «Хрестоносці» нагадувало про героїчні традиції такої боротьби в минулому.

* * *

Як уже зазначалося, Генрик Сенкевич належав до найбільш популярних серед широкого читача польських письменників; твори його були відомі не тільки в Польщі, але й в Росії, і в західно-європейських країнах. Однак треба сказати, що далеко не всі представники польської громадськості тієї доби беззастережно поділяли загальне захоплення. В той час, як в статтях реакціонера-аристократа С. Тарновського про творчість Сенкевича панував лише панегіричний тон, відомий польський критик прогресивного напрямку Петро Хмельовський виступав з різким засудженням громадських настанов, суспіль-

них ідеалів Сенкевича 80-х років. Те саме стосується і висловлювань видатних польських письменників-реалістів, сучасників Сенкевича — Болеслава Пруса і Елізи Ожешко.

В докладній статті-рецензії на роман «Вогнем і мечем» 1884 року Болеслав Прус, високо ставлячи цей твір з погляду художньої майстерності, побудови сюжету і жвавості викладу, вказував, разом з тим, на хибисть провідної ідеї твору, коли автор не вміє і не намагається показати історичні причини польсько-українських воєн часів Богдана Хмельницького, а також виявляє повну необ'єктивність в зображенні дійових осіб з ворожого табору.

Подібні думки, але в менш чіткій і категоричній формі, висловлювала Еліза Ожешко в листі до відомого польського етнографа Яна Карловича: «...Читаю зараз третій том «Вогнем і мечем». На мій погляд, майстерність автора тут досконала — образи, сцени, ситуації — надзвичайно виразні і рельєфні. А проте — дивна річ! Цей шедевр не справляє на мене скільки-небудь глибокого й сильного враження. ...Можливо, не вистачає тут якоїсь глибокої філософської думки, котра б пронизувала весь твір, а також трагічності не ефектної і показової, а трагічності глибоко внутрішньої».

Критично поставились до романів Сенкевича 80-х років і представники російської та української прогресивної думки. Дуже стриману оцінку історичних романів Сенкевича дав Л. Толстой; А. П. Чехов показав справжнє міщанське і обивательське підґрунтя роману «Родина Поланецьких». Навіть ліберальна російська критика в особі професора О. Пипіна вважала, що Сенкевич в романі «Вогнем і мечем» стоїть на рівні старошляхетських уявлень про причини козацьких воєн XVII століття, а ідеалізацію Ієремії Вишневецького розглядав як взірць необ'єктивності письменника в розумінні історичних подій.

Поряд з цим прогресивна російська критика прихильніше поставилась до роману «Хрестоносці» і до ранніх творів Сенкевича демократичного періоду його літературної діяльності, зокрема до таких оповідань, як «Янко-музикант», «Нариси вуглем», «Ганя», «Старий слуга», в яких вбачала безпосередній зв'язок з «Записками мисливця» І. Тургенева.

* * *

Ранні твори Г. Сенкевича та його роман «Хрестоносці» і досі не втратили свого ідейного та художнього значення.

Тому й користуються вони такою популярністю в радянського читача.

Ю. Булаховська

ЗМІСТ

Том I ,	3
Том II	327
Генрик Сенкевич та його роман «Хрестоносці». Післямова Ю. Бу- лаховської	690

ГЕНРИК СЕНКЕВИЧ

Крестоносцы

(На українском язике)

Видавництво художньої літератури
«Дніпро».

Київ, Володимирська, 42.

Редактор *Л. Г. Барвилович*

Художники *А. В. Бобровников, К. В. Бобровников*

Художній редактор *Б. Л. Тулін*

Технічний редактор *О. П. Яхніс*

Коректор *Н. М. Петрушевська*

Виготовлено на Харківській книжковій фабриці ім Фрунзе
Державного комітету Радн Міністрів УРСР по пресі,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Лінотипісти *К. Нехаєнко, О. Кузьменко*

Верстальник *Г. Гур'єва*

Друкар *О. Лисенко*

Керівник палітурно-брошурувальних процесів *В. Лазаренко*

Здано на виробництво 15/X 1964 р.

Підписано до друку 19/І 1965 р Формат паперу 84 × 108/49.
Фізичн. друк. арк. 22. Умовн друк. арк 36,08 Обліково-видавн.
арк. 40,376. Ціна 1 крб 16 коп.

Замовл. 4-480 Тираж 50 000 (1—40.000).

Т. П.—1965 — поз. 486.

ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
„ДНІПРО“

В СЕРІЇ «БІБЛІОТЕКА СВІТОВОЇ КЛАСИКИ»
ВИХОДЯТЬ З ДРУКУ:

Гашек Я. *Пригоди бравого вояки Швейка.* (Переклад з чеської).

Цей безсмертний твір найбільшого чеського письменника-сатирика обійшов увесь світ.

Дефо Д. *Робінзон Крузо.* Роман. (Переклад з англійської).

Про життя, надзвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, що прожив двадцять вісім років у цілковитій самотині на безлюдному острові коло берегів Америки, йдеться у цьому творі. Роман Дефо і в наш час лишається живим, він по-своєму вчить працювати, перемагати труднощі, підкоряти природу людській волі, будувати життя.

Жеромський С. *Провесна.* Роман. (Переклад з польської).

«Провесна» — останній і один з найкращих романів видатного польського письменника С. Жеромського (1864—1925).

У цьому хвилюючому творі художник-реаліст відобразив розчарування польського народу політикою «незалежного» буржуазного уряду, оповістив усьому світові, що «неспокійно у польській державі».

Вихід цього твору був видатною подією, він сколихнув польську громадськість, викликав переполох у правлячих колах буржуазної Польщі.

Свіфт Д. *Мандри Гуллівера.* (Переклад з англійської).

Твір англійського сатирика Д. Свіфта (1667—1745) належить до найцінніших скарбів світової літератури. Це не тільки чудова дитяча казка, а й серйозна, надзвичайно дотепна і тому особливо дошкульна книга для дорослих, в якій, як у дзеркалі, відбита тогочасна дійсність.

Книги видавництва «Дніпро» продаються в усіх книгарнях міст та сіл республіки. Їх також можна замовити через відділи «Книга—поштою» облкниготоргів або через республіканський магазин «Книга—поштою» (Київ-117, вул. Попудренка, 26/Д).

1 крб. 16 коп.

